

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ НАН УКРАЇНИ
ЧЕРНІГІВСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
ЧЕРНІГІВСЬКА ОБЛАСНА РАДА
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ, ЕТНОЛОГІЇ І ПРАВОНАВСТВА
імені О.М. ЛАЗАРЕВСЬКОГО
ЧЕРНІГІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО
УНІВЕРСИТЕТТУ імені Т.Г. ШЕВЧЕНКА
ПОШУКОВЕ АГЕНТСТВО ПО СТВОРЕННЮ
НАУКОВО-ДОКУМЕНТАЛЬНИХ СЕРІАЛІВ «КНИГА ПАМ'ЯТІ» ТА
«РЕАБІЛІТОВАНІ ІСТОРІСІЮ»
ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

ЧЕРНІГІВЩИНА В РОКИ НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ

Документи і матеріали

Чернігів
Видавець Лозовий В.М.
2013

УДК 94(477.51) «1941/1945»
ББК 63.3(4 УКР -4 ЧЕР)624.2,5
Ч 49

Рецензенти: доктор історичних наук, професор **О.Є. Лисенко**
доктор історичних наук, професор **В.М. Половець**

Чернігівщина в роки нацистської окупації: Документи і матеріали / Упорядники:
Ч 49 О.Б. Коваленко, Р.Ю. Подкур, О.В. Лисенко. — Чернігів: Видавець Лозовий В.М.,
2013. — 496 с.

ISBN 978-617-7223-13-8

Збірник документів та матеріалів, значна частина яких уперше запроваджується до наукового обігу, присвячений маловідомим аспектам нацистського окупаційного режиму на Чернігівщині під час Другої світової війни. Значну увагу приділено життєвим стратегіям та побуту мешканців регіону у цей драматичний період історії.

Видання розраховане на широке коло читачів – науковців, викладачів, учителів, краєзнавців, усіх, хто цікавиться історії України.

УДК 94(477.51) «1941/1945»
ББК 63.3(4 УКР -4 ЧЕР)624.2,5

ISBN 978-617-7223-13-8

© КЗ «Пошукове агентство по створенню науково-документальних серіалів «Книга Пам'яті» та «Реабілітовані історією». Чернігівської обласної ради, 2013

©О.Б. Коваленко, Р.Ю. Подкур,
О.В. Лисенко, 2013

ВІД УПОРЯДНИКІВ

Пропоноване увазі читача видання «Чернігівщина в роки нацистської окупації. Документи і матеріали» присвячене злочинній діяльності нацистського окупаційного режиму на території Чернігівської області, окремим аспектам відбудови народного господарства, особливостям агітаційно-пропагандистської боротьби з нацизмом у 1940-х рр.

Увага авторів-упорядників зосереджується на документах, що розкривають особливості взаємодії окупаційної військової адміністрації з допоміжними місцевими органами, господарську діяльність на окупованій території, політику нацистів в галузі освіти, релігії та культури. Значну увагу приділено, роботі агітаційно-пропагандистських органів СРСР та УРСР у формуванні «образу ворога» – окупанта та колабораціоніста.

Реалізація цього суспільно значущого проекту здійснюється відповідно до Указу Президента України № 604/2012 «Про заходи у зв'язку з відзначенням 70-ї річниці визволення України від фашистських загарбників та 70-ї річниці Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 років» та розпорядження голови Чернігівської обласної державної адміністрації від 9 листопада 2012 року № 415 «Про відзначення в області 70-ї річниці визволення України від фашистських загарбників та 70-ї річниці Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 років».

Це видання продовжує серію науково-документальних книг, присвячених висвітленню з історії опору нацистським загарбникам та перебігу окупації на території Чернігівської області, першою книгою якої є «Партизанська Слава. Чернігівська область».

Метою видання є впровадження до наукового обігу архівних документів, що розкривають різні сторони діяльності окупаційної адміністрації військової зони, уможливають реконструкцію складної картини життя українського суспільства в умовах нацистської окупації.

Основна частина опублікованих документів зберігається в Державному архіві Чернігівської області. У складі наступних фондів:

П-470 Чернігівський обласний комітет Компартії України;

Р-1376 Колекція документів «Чернігівщина в роки Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр.»;

Р-3001 Чернігівська міська управа, м. Чернігів Чернігівської області;

Р-3003 Чернігівська районна управа, м. Чернігів Чернігівської області;

Р-3004 Відділ освіти та культури Чернігівської міської управи, м. Чернігів Чернігівської області;

Р-3085 Великодорізька сільська управа, с. Велика Дорога Лосинівського району Чернігівської області;

Р-3086 Гармашинська сільська управа, с. Гармашина Лосинівського району Чернігівської області;

Р-3087 Татарівська сільська управа, с. Татарівка Лосинівського району Чернігівської області;

Від упорядників

Р-3097 Борзнянська міська управа, смт Борзна Борзнянського району Чернігівської області;

Р-3100 Ховмівська сільська управа, с. Ховми Борзнянського району Чернігівської області;

Р-3101 Красноставська сільська управа, с. Красностав Борзнянського району Чернігівської області;

Р-3112 Халимонівська сільська управа, с. Халимонове Бахмацького району Чернігівської області;

Р-3546 Українська допоміжна поліція Сосницького району, смт Сосниця Сосницького району Чернігівської області;

Р-4362 Ніжинська районна управа, м. Ніжин Ніжинського району Чернігівської області;

Р-4363 Відділ соціального забезпечення Ніжинської управи, м. Ніжин Ніжинського району Чернігівської області;

Р-4393 Ніжинський історичний архів, м. Ніжин Ніжинського району Чернігівської області;

Р-5036 Виконавчий комітет Чернігівської обласної ради народних депутатів

Значний інтерес становлять твори учнів шкіл області на тему «Що я пережив під час окупації», та автобіографічні відомості громадян, які були вивезені на примусові роботи до Німеччини. Ці документи є унікальним джерелом та для вивчення подій періоду II світової війни.

У збірнику вміщено публікації з газет «Деснянська правда», «Вісті Прилуччини», «Чернігівський кур'єр», окремі документи з фондів Чернігівського обласного історичного музею ім. В.В. Тарновського.

Також використанні документи ф.1 (Центральний комітет Компартії України) Центрального державного архіву громадських об'єднань України, ф.9 (Нормативно-розпорядчі документи ЧК–КГБ), Галузевого державного архіву Служби безпеки України, архівного підрозділу УСБУ по Чернігівській області.

Опубліковані документи об'єднанні у тематичні розділи. У заголовках зазначено порядковий номер документу, дату і місце написання, діловодний різновид, автора, адресата, короткий зміст.

Відсутні у документах і встановлені за змістом дати появи документів подано в квадратних дужках; якщо дати встановлювалися за супровідними (іншими) документами, це обумовлено у примітках. Більшість документів публікується повністю. В разі публікації фрагментів документа, його заголовок починається зі словосполучення «Витяг із». Передача тексту здійснювалася відповідно до чинних вимог, причому упорядники намагалися відтворити його максимально наближено до оригіналу. Стилiстичні особливості (вульгаризми, канцеляризми, діалектизми) обумовлені у примітках «Так у тексті». Підкреслення, авторські виділення у тексті, резолюції також відтворено й обумовлено у примітках.

У легендах зазначено назву архіву, номери фонду, опису, справи, аркушів, оригінал чи копія, спосіб відтворення документа.

Життя по той бік фронту...: Чернігівська область в умовах нацистської окупації

Початок агресії Німеччини та її союзників проти СРСР 22 червня 1941 р. враз змінив життя громадян країни. Населення Української РСР відповідно до Указу Президії Верховної Ради СРСР «Про проголошення в окремих місцевостях СРСР військового стану» почало жити в умовах військового часу¹.

Війна наклала відбиток на всі сторони повсякденного життя населення України, зокрема і владних структур. Партиїно-радянська система управління СРСР, де рішення спочатку ухвалювалося на політбюро ЦК ВКП(б) і формалізувалося через РНК СРСР та Президію Верховної Ради СРСР, виявилася неспроможною вчасно реагувати на швидко змінювану оперативну обстановку на фронті. Тому 30 червня 1941 р. був створений Державний комітет оборони (ДКО). Його очолив Й. Сталін (як голова РНК СРСР та секретар ЦК ВКП(б)), його заступником став В. Молотов, членами – Л. Берія, К. Ворошилов, Г. Маленков². Фактично відбулась жорстка централізація партійної та виконавчої влади, що різко скоротило терміни ухвалення та реалізації рішень. Державні, партійні, господарські органи, громадські організації зобов'язувалися негайно виконувати рішення та розпорядження ДКО.

У Чернігівській області, окрім військової мобілізації, населення залучали для виконання оборонних робіт, охорони шляхів, ліній зв'язку, електростанцій та інших важливих об'єктів. Водночас була оголошена трудова та автогужова повинність для військових потреб. Указом Президії Верховної Ради СРСР «Про проголошення в окремих місцевостях СРСР військового стану» була введена комендантська година, встановлено норми відпуску продовольчих та промислових товарів для населення тощо³. Так, за спробу запаситися продовольством жителя Чернігова засудили до 7 років ув'язнення⁴.

Військові ради армій та фронтів отримали надзвичайні повноваження, зокрема, право виселення «соціально небезпечних та інших небажаних елементів». До цієї категорії, окрім «антирадянського елементу» та кримінальних злочинців, зараховувалися громадяни, які поширювали «поразницькі настрої» або розповсюджували панічні чутки. Кількість таких фактів виявилася значною, що зумовило негайну реакцію вищого партійно-державного керівництва СРСР. Вона була формалізована у спеціальних указах Президії Верховної Ради СРСР від 6 липня та 15 листопада 1941 р., які передбачали кримінальну відповідальність у вигляді ув'язнення від двох до п'яти років за поширення

1. Органы государственной безопасности СССР в Великой Отечественной Войне. Сборник документов. – М., 2000. – Т.2. – Кн.1. – С. 5.

2. Докладніше див.: Горьков Ю.А. Государственный Комитет Оборона постановляет... (1941—1945). Цифры, документы. – М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2002. – 572 с.

3. Органы государственной безопасности СССР в Великой Отечественной Войне. Сборник документов. – М., 2000. – Т.2. – Кн.1. – С. 5–7.

4. Лепявко С. Чернігів у роки війни (1941–1943). – Чернігів: Видавець Лозовий В.М., 2011. – С.14.

Життя по той бік фронту...

у військовий час неправдивих та брехливих чуток і панічних настроїв⁵. Так, жителя с. Курінь № 2 Бахмацького району М.Т. Макаренка було заарештовано «за виготовлення металевих хрестів» та «розповсюдження поразницьких настроїв про швидкий прихід німців»⁶. Подібна доля спіткала і жителя с. Катеринівка Новобасанського району Д.П. Лисенка. Його заарештували за «проведення серед односельців антирадянської агітації, спрямованої проти Радянської влади, розповсюдження провокаційних чуток про швидкий прихід Гітлера»⁷.

Війна суттєво вплинула на емоційно-психологічну складову особистості. Якщо частина людей пророкувала падіння «радянської влади», то більшість громадян брала участь у боротьбі з нацистською навалою. Формалізована більшовицька пропаганда стала нарешті отримала зворотній зв'язок у вигляді сотень тисяч добровольців, виснажливої праці у колгоспах та на заводах області. Місцеві пропагандисти не змінювали форм роботи – мітинги, збори, радіопередачі, публікації в пресі на кшталт «У бій за щастя народу», «За Батьківщину, за честь, за свободу і щастя»⁸, демонстрації патріотичних художніх фільмів «Щорс», «Олександр Невський», «Якщо завтра війна»⁹.

Типовий мітинг відбувся на Чернігівській фабриці музичних інструментів. Робітники та службовці ухвалили резолюцію, в якій висловили «глибоке обурення віроломним нападом фашистської Німеччини на мирне населення нашої країни» і бажання «захищати рідну землю до останньої краплі крові». Учасники мітингу були впевнені у перемозі над нацистськими агресорами¹⁰.

Саме смертельна небезпека окупації та знищення державності стала каталізатором більшовицької пропаганди. Сотні тисяч жителів Чернігівщини прибули за патріотичним покликом на мобілізаційні пункти. Юнаки та дівчата поспішали влитися до лав Червоної армії: «Я обіцяю до останньої краплі крові, не шкодуючи життя, битися за щастя і свободу нашої Батьківщини, за справу всього передового людства»¹¹. Десятки тисяч чоловіків й жінок, які не підлягали мобілізації, вступали до народного ополчення. З них у першій половині липня 1941 р. було сформовано 46 батальйонів, 7 окремих рот і 77 окремих взводів, в яких нараховувалось 54 346 осіб. Додатково було створено 40 винищувальних батальйонів для боротьби з диверсантами у складі 6 320 бійців. Понад 150 тис. громадян області брали участь у будівництві протитанкових ровів, дотів та дзотів. Будівельні роботи ускладнювалися постійними бомбардуваннями та обстрілами ворожої авіації¹².

Чимало громадян у складі трудових колективів чи самостійно евакуювалися у глибокий тил. Для керівництва процесом евакуації 24 червня 1941 р. була утворена Рада

5. Київ у дні нацистської навали (за документами радянських спецслужб / Упор. Т.В. Вронська, А.В. Кентій, С.А. Кокін, О.Є. Лисенко, Г.В. Смирнов. – Київ-Львів, 2003. – С. 15.

6. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-8840, оп.3, спр. 3134.

7. Там само, спр. 41746.

8. Більшовик. – 1941. – 30 червня.

9. Більшовик. – 1941. – 27 червня.

10. Кузнецов Г. Край непокоренный: Черниговщина в 1941–1945 гг. – Чернигов, 1995. – С. 7.

11. Держархів Чернігівської обл., ф. П-470, оп.5, спр.224, арк.25.

12. Книга Скорботи України. Чернігівська область / Упор. І.О. Герасимов, І.Т. Муковський, П.П. Панченко. Чернігів: РВК «Деснянська правда», 2003. – С. 12.

з евакуації під головуванням Л. Кагановича. 16 липня 1941 р. постановою ДКО головою Ради з евакуації був призначений М. Шверник, заступниками – О. Косигін і М. Первухін.

Алгоритм евакуації був ухвалений у постанові ЦК ВКП(б) і РНК СРСР від 27 червня 1941 р. «Про порядок вивезення і розміщення людських контингентів». У ній визначалися основні завдання і першочергові об'єкти евакуації. РНК СРСР 5 липня 1941 р. ухвалила ще одну постанову «Про порядок евакуації населення у воєнний час». Урядовими рішеннями окреслювалися основні принципи евакуаційної політики. У зв'язку зі швидким просуванням вермахту основним пріоритетом було визначено вивезення техніки, обладнання, сировини, трудових колективів тощо¹³. Інші матеріальні ресурси відповідно розпорядження лідерів СРСР повинні були знищуватися. У промові Й. Сталіна по радіо від 3 липня 1941 р. вказувалося: «При вимушеному відході частин Червоної армії необхідно виводити весь рухомий залізничний транспорт, не залишати ворогу жодного паровоза, жодного вагона, не залишати супротивнику ні кілограма хліба, ні літра пального. Колгоспники мають виганяти всю худобу, хліб здавати на збереження державним органам для вивезення його в тиліві райони. Усе цінне майно, у тому числі, кольорові метали, хліб та пальне, повинні безумовно знищуватися»¹⁴. Натомість на евакуацію інших категорій громадян не вистачало рухомого складу та часу. Вони могли евакуюватися власними засобами.

Відповідно до постанови ДКО від 16 липня 1941 р. громадську худобу з України переганяли у Саратовську, Сталінградську та Ростовську області РРФСР, Калмицьку АРСР, Актюбінську і Західно-Казахстанську області Казахської РСР. Трактори з України передбачалося розмістити в Куйбишевській, Саратовській і Сталінградській областях.

Наркомземом УРСР було розроблено план перегону худоби, визначені маршрути руху тракторного парку та автомобільного транспорту, забезпечення техніки паливом у дорозі. До прифронтових областей для надання допомоги в організації евакуації прибули уповноважені від уряду та центральних партійних органів, а у колгоспи, радгоспи та МТС – уповноважені від обласних і районних радянських та партійних органів. Наркомзем УРСР відрядив на дніпровські переправи відповідальних працівників для забезпечення перевезення техніки й сільськогосподарського майна через Дніпро¹⁵.

Але внаслідок об'єктивних причин і допущених при організації та проведенні евакуації прорахунків (несвоєчасне визначення ДКО термінів, умов і маршрутів пересування техніки та іншого колгоспного майна, незгодженість дій військового та цивільного керівництва, безвідповідальність та зловживання) частина тракторів не вийшла з небезпечних районів, що призвело до значних втрат тракторного парку. Так, відповідно

13. Перехрест О.Г. Українське село в 1941–1945 рр.: економічне та соціальне становище. – Черкаси: ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2011. – С. 130; Бушин М.І., Перехрест І.В. Евакуація матеріальних ресурсів та населення України на початку Великої Вітчизняної війни (1941 – 1945 рр.) // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – Вип. 6. – К., 2002. – С. 263 – 266.

14. Советская Украина в годы Великой Отечественной войны 1941 – 1945 гг.: Документы и материалы: В 3 т. – Т. 1. – К., 1985. – С. 27.

15. Перехрест О.Г. Українське село в 1941–1945 рр.: економічне та соціальне становище. – Черкаси: ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2011. – С. 131.

Життя по той бік фронту...

до звітів директорів 83 МТС, розміщених на території Правобережної України, можна зробити висновок, що з усієї кількості тракторів, які були закріплені за цими установами, 9% були направлені, згідно з мобілізаційним планом, до Червоної армії, 24% – знищені через неможливість вивезення, 28,5% – виведені на лівий берег Дніпра, а 38,5% тракторів – залишені в дорозі під час виведення їх у тиллові райони або місцезнаходження їх після відправки на схід установити не вдалося¹⁶.

У великих масштабах проводилась евакуація худоби. Колгоспи й радгоспи виводили в тил своїм ходом, перш за все, велику рогату худобу, коней та овець. Свиной, що не витримували довгого шляху, здебільшого залишали на окупованій території або по можливості евакуювали транспортом.

Громадська худоба кожного колгоспу і радгоспу об'єднувалася в окремих гурт, який переганяла група селян-погоничів на чолі з бригадиром. Вони повинні були забезпечувати рух гурту, годувати і напувати худобу, видоювати, забезпечувати збереження худоби на всьому довгому шляху до Волги. Згідно з директивними вказівками, категорично заборонялося переганяти худобу по тих дорогах, де відбувалося пересування військ. Натомість вимагалось всю худобу переганяти на лівий берег Дніпра по полях, знищуючи таким чином урожай зернових та технічних культур.

Усього станом на 10 вересня 1941 р. з Полтавської, Чернігівської, Сумської, Дніпропетровської та Запорізької областей було відправлено 549,9 тис. голів великої рогатої худоби, 797,6 тис. овець, 168,8 тис. коней та 977,4 тис. голів свиной¹⁷.

Загалом станом на 20 жовтня 1941 р. з колгоспів УРСР було підготовлено до евакуації: коней – 469,9 тис. голів або 14,2% від наявних на 1 січня 1941 р.; великої рогатої худоби – 2 млн. 155,1 тис. голів або 59,8%; овець – 2 млн 750 тис. голів, або 82,1%; свиной – 877,6 тис. голів, або 26,7%. З цієї кількості перегнано та перевезено за межі УРСР і надійшли в області РРФСР: коней – 158,1 тис. голів або 31,8% від кількості підготовленої до евакуації; великої рогатої худоби – 1 млн. 080,7 тис. голів, або 50,1% від кількості підготовленої до евакуації, овець – 761,5 тис. голів або 64,0% від кількості підготовленої до евакуації, свиной – 168,9 тис. голів або 19,2% від кількості підготовленої до евакуації. При цьому слід зазначити, що частина худоби здавалася у дорозі заготівельним організаціям та частинам Червоної армії. За період від 1 липня до 1 жовтня 1941 р. лише базами системи «Заготскот» в порядку заготівлі на 1942 р. від колгоспів і радгоспів УРСР було прийнято 56,5 тис. голів худоби. Свиной, а також молодняк великої рогатої худоби, що залишились у колгоспах та радгоспах після евакуації, були роздані колгоспникам, робітникам і службовцям¹⁸.

Більш організовано провели евакуацію своєї худоби на схід радгоспи України. Станом на 5 жовтня 1941 р. повністю підготували до евакуації свою худобу 187 радгоспів УРСР. Із 180 радгоспів евакуювали на той час 86 тис. голів великої рогатої худоби, 14 тис. коней, 142 тис. свиной і 201,5 тис. овець. Для порівняння – у 187 радгоспах напередодні війни нараховувалось 100 тис. голів великої рогатої худоби, 28,5 тис. коней, 266 тис. свиной і

16. Перехрест О.Г. Українське село в 1941-1945 рр.: економічне та соціальне становище. – Черкаси: ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2011. – С. 134.

17. Там само, С. 135.

18. Там само.

227 тис. овець.

Великі труднощі виникли з евакуацією державних і колгоспних продовольчих ресурсів та сільськогосподарської сировини. Їх запаси були значними. Наприклад, лише в трьох областях – Одеській, Миколаївській і Кіровоградській зберігалося 150 тис. т хліба урожаю 1940 р. До того ж почало надходити зерно нового врожаю. Однак вивезення зерна, іншого продовольства, сировини та матеріальних цінностей стримувалось нестачею транспортних засобів. Так, замість 72 тис. вагонів, необхідних Наркомзему УРСР для вивезення зерна з прифронтових районів, станом на 20 липня 1941 р. було надано тільки 15 тис. Виникла загроза захоплення ворогом запасів хліба. Тому РНК УРСР і ЦК КП(б)У зобов'язали керівників залізниць безперервно подавати вагони для відвантаження зерна з Київської, Чернігівської, Сумської, Полтавської, Дніпропетровської та Харківської областей. Усього протягом 1 липня – 23 жовтня 1941 р. вдалося вивезти за межі України 1 млн. 667,4 тис. т зерна, 269,5 тис. т зернопродуктів, 4,9 тис. т насіння овочевих культур. Хліб, вивезений з України, становив восьму частину зернових, заготовлених у 1941 р. у тилових районах країни. Упродовж третього кварталу 1941 р. за межі республіки було вивезено 138,5 тис. штук великої та 213,8 тис. штук дрібної шкірсировини, 309,9 тис. штук свинячих шкур, 2157 т вовни, на 8,8 млн крб. хутра та 186 вагонів різної шкірсировини. Незважаючи на всі зусилля, значна частина сільськогосподарської продукції опинилась у руках окупантів. Ворог захопив понад 900 тис. т зерна і зернопродуктів, сконцентрованих на заготівельних пунктах¹⁹.

Частина державної та громадської власності зі складів, магазинів, колгоспних і радгоспних комор потрапила до населення. Майно було свідомо роздано «на зберігання», або привласнене громадянами. Однак після встановлення окупаційного режиму нацистська адміністрація почала вимагати повернення «державного і громадського майна». Так, у наказі Бахмацької комендатури від 3 грудня 1941 р. вимагалось повернути до комендатури у триденний термін, тобто, до 12 години 6 грудня 1941 р., розкрадені зі станції Бахмач речі, письмові столи, посуд, шафи, стільці та ін. Нацисти погрожували розстрілом у разі знайденого після вказаного терміну станційного майна²⁰. Чимало подібних наказів відклалося у фондах окупаційної адміністрації. Старости районних управ, німецькі коменданти протягом кінця 1941 р. та першої половини 1942 р. неодноразово вимагали повернути «громадське майно».

На загальному патріотичному тлі боротьби з ворогом та евакуації частина місцевого партійно-державного керівництва піддалася паніці й почала задумуватися про «майбутні перспективи» подальшого життя. Зважаючи на поразки Червоної армії у прикордонних боях, масштабний відступ, такі особи намагалися будь-що уникнути мобілізації та евакуюватися у глибокий тил. Так, начальник штабу Харківського військового округу 31 липня 1941 р. поінформував секретаря Чернігівського обкому КП(б)У про значну кількість відповідальних працівників партійно-радянського апарату, які осіли на території області. Він запропонував виявити таких осіб, взяти на військовий облік, анулювати їх

19. Перехрест О.Г. Українське село в 1941–1945 рр.: економічне та соціальне становище. – Черкаси: ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2011. – С. 136.

20. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-3110 с, оп.1 спр.2, арк.9.

Життя по той бік фронту...

«бронювання» та призвати до лав Червоної армії²¹.

Підтвердив розгубленість місцевих партійно-радянських працівників, чекістського та міліційного апарату і секретар Чернігівського обкому КП(б)У М. Попудренко. Наприкінці серпня 1941 р. він занотував у щоденнику: «23 серпня 1941 р., 21.30. Почали бомбити Чернігів. Всю ніч був у місті. Крім колективу виконкому на чолі з т. Костюченко, ніхто не гасив пожеж від першої бомби. Міліція та НКВС [ймовірно, йдеться про апарат органів держбезпеки. – Авт.] кинули свою будівлю, багато зброї, боеприпасів. Скільки потрібно було зусиль, щоб змусити їх евакуювати міські магазини та склади. 24 серпня [1941 р.]. Вся міліція та НКВС виїхали з міста, кинули місто напризволяще [...]»²².

Після захоплення м. Гомель 19 серпня 1941 р. частини 2-ї танкової групи вермахту увійшли на територію Добрянського та Семенівського районів Чернігівської області. Понад два тижні частини 5-ї армії генерал-майора М.І. Потапова вели тяжкі оборонні бої у межиріччі Десни та Дніпра. Але 30 серпня 1941 р. німецькі війська розпочали обхідний маневр у районі Чернігова. Під тиском супротивника підрозділи Червоної армії змушені були відступити. Вже 9 вересня 1941 р. нацисти зайняли Чернігів, 13 вересня – Ніжин, 19 вересня – Прилуки. Протягом двох наступних днів Чернігівська область була повністю окупована²³.

Чернігівська область у роки нацистської окупації разом із Кримом, Сумською, Харківською, Сталінською (нині Донецька) і Ворошиловградською (нині Луганська) областями входила до військової зони і перебували під військовим управлінням командування груп армій «Південь» та «В»²⁴.

Формування території військової зони проходило поступово. Цей процес був пов'язаний з просуванням частин вермахту вглиб СРСР та створенням 20 серпня 1941 р. і наступним розширенням території райхскомісаріату «Україна». Наприкінці 1941 р. більша частина Лівобережної України входила в цю зону. Кордон з райхскомісаріатом «Україна» проходив по Дніпру²⁵. Так, захоплення Чернігівської області тривало від 23 серпня до 24 вересня 1941 р., Сумської – від 27 серпня до 22 жовтня 1941 р., Харківської – від 20 вересня 1941 р. до 8 липня 1942 р., Ворошиловградської – від 11 листопада 1941 р. до 27 липня 1942 р., Сталінської – від 8 жовтня 1941 р. до 10 липня 1942 р.²⁶.

21. Держархів Чернігівської обл., ф. П-470, оп.5, спр.222, арк.12.

22. Щоденник М.М. Попудренка (23 серпня 1941 р. – 19 січня 1943 р.) // Сіверянський літопис. – 2000. – № 4. – С.52. Див. також: Партизанская война на Украине. Дневники командиров партизанских отрядов и соединений. 1941–1944 / Колл. составителей: О.В. Бажан, С.И. Власенко, А.В. Кентий, Л.В. Легасова, В.С. Лозицкий (рук.). – М.: ЗАО Издательство Центрполиграф, 2010. – С.133 – 258.

23. Книга Скорботи України. Чернігівська область / Упор. І.О. Герасимов, І.Т. Муковський, П.П. Панченко, Чернігів: РВК «Деснянська правда», 2003. – С. 13.

24. Україна у Другій світовій війні: погляд із ХХІ століття. Історичні нариси. У 2-х кн. – Кн.1. – К., 2010. – С.368.

25. Нестеренко В.А. Окупаційний режим у військовій зоні України в 1941–1943 рр. (адміністративний, економічний та соціокультурний аспекти): Дис. канд. іст. наук. – К., 2005. – С. 34.

26. Советская Украина в годы Великой Отечественной войны 1941 – 1945 гг.: Документы и

На цій окупованій території вермахт був «вищим територіальним органом влади», незважаючи на те, що тут діяли також цивільні установи. Органи військового управління функціонували або як самостійні відділи, або як групи управління при обер-квартирмейстері армії (VII адміністративний відділ). Вищим органом військового управління на цій території спочатку був VII відділ при штабі командувача військ тилового району. Наприкінці 1942 р. керівництво органами управління у військовій зоні здійснювалося адміністративними відділами при штабі групи армій, що комплектувалися кваліфікованими службовцями²⁷. Слід зауважити, що управління окупованими територіями України здійснювалося відповідно до расових «уподобань» керівництва вермахту та економічної доцільності.

Плани економічної експлуатації захоплених східних територій, в тому числі й України, почали розроблятися нацистським керівництвом задовго до нападу. Ще в липні 1940 р. А. Гітлер наказав розпочати вивчення економічних можливостей СРСР і підготовку до агресії. Наприкінці 1940 р. в управлінні військової економіки і спорядження під керівництвом генерала М. Томаса почалася розробка економічних заходів за планом «Барбаросса». Для виконання цих завдань у січні наступного року був створений штаб «Росія». Він підготував два документи «Військова економіка Радянського Союзу» і «Військово-економічні наслідки операції на Сході». На основі відомостей і висновків, що містили ці два документи, було розроблено економічний розділ плану «Барбаросса» під кодовою назвою «Ольденбург». Його розробкою займався штаб з однойменною назвою.

Ідеї плану «Ольденбург» були деталізовані у так званій «Зеленій течці» Г. Герінга – «Директиви з керівництва економікою в окупованих східних областях». Вже в ході війни, 3 липня 1941 р., директиви «Зеленої течки» за наказом Г. Герінга стали обов'язковими і для областей, підпорядкованих цивільному управлінню. Як складова частина «Зеленої течки» існувала також так звана «Коричнева течка», що містила розпорядження райхсміністра окупованих східних областей А. Розенберга по керівництву областями з цивільним управлінням, а також розпорядження і вказівки по управлінню райхскомісаріатом «Україна»²⁸.

Основні завдання окупаційної адміністрації обговорювалися на засіданні членів штабу «Ольденбург» 2 травня 1941 р. За документами, що збереглися, можна зробити висновок про завдання економічної політики на окупованих територіях Сходу: «Продовжувати війну можна буде лише у тому випадку, якщо всі збройні сили Німеччини на третьому році війни будуть постачатися продовольством за рахунок Росії. При цьому без сумніву: якщо ми зуміємо викачати з країни все, що нам необхідно, то десятки мільйонів людей будуть приречені на голод. Найбільш важливі збирання і вивезення врожаю олійних культур і виготовлених з них харчових продуктів: лише на другому місці злакові. Жири і м'ясо, скоріше за все, підуть на продовольче забезпечення військ»²⁹. Крім

матеріали: В 3 т. – Т. 1. – К., 1985. – С. 443 – 444.

27. Нестеренко В. А. Окупаційний режим у військовій зоні України в 1941–1943 рр. (адміністративний, економічний та соціокультурний аспекти): Дис. канд. іст. наук. – К., 2005. – С. 34 – 35.

28. Там само, С. 38 –39.

29. Нюрнбергский процесс: Сборник материалов. В 8 томах. – Т.3 - М.: Юридическая лите-

Життя по той бік фронту...

того, були перераховані підприємства, роботу яких, на думку членів штабу, потрібно було відновити: заводи з виробництва засобів транспорту, металевих конструкцій; текстильні фабрики і військові підприємства – яких потребувала Німеччина.

Орієнтиром для нацистських цивільних і військових чиновників стали економічні завдання викладені в «Зеленій течці». У відповідності до наказів фюрера реалізовувалися заходи для негайного і найбільш повного використання ресурсів окупованих областей в інтересах Німеччини. Ресурсна експлуатація захоплених областей проводилася, в першу чергу, в харчовій і нафтовій галузях господарства. Зокрема, у сфері продовольства і сільського господарства головне завдання полягало у найбільш повному забезпеченні німецьких військ за рахунок окупованих областей. При цьому пропонувалося приділяти увагу місцевому виробництву масляних і зернових культур. Щодо південних областей (вірогідно, йшлося про Україну) ставилося завдання усіма засобами зберегти запаси зернових, стежити за ходом збиральних робіт і рішуче перешкоджати вивезенню харчів до Росії.

Відомство Г. Герінга здійснило спеціальний розрахунок можливої кількості сільськогосподарської продукції в Україні після завершення військових дій. Тому були розроблені директиви, що передбачали збирання, збереження і транспортування продовольства. При цьому транспортування продовольства незрідка мало пріоритет перед військовими перевезеннями: «За певних обставин, з точки зору виконання головних завдань, військові перевезення меншої терміновості повинні виконуватися пізніше, ніж термінові перевезення господарського значення»³⁰. Також військам заборонялося без крайньої необхідності користуватися запасами пального і мастильних матеріалів сільськогосподарських підприємств і машинно-тракторних станцій³¹. Отже, директиви передбачали такі заходи, які вже у 1941 р. давали змогу отримати продовольство з окупованих регіонів.

Координувати економічну експлуатацію окупованих земель мала військово-господарська адміністрація, на чолі з райхсмаршалом Г. Герінгом. На засіданні у штабі ОКВ 29 квітня 1941 р. при обговоренні плану нападу на СРСР зазначалося: «Як відомо, фюрер, на відміну від існуючої раніше практики, наказав, щоб у період проведення цієї операції керівництво всіма господарськими справами було зосереджено в єдиному центрі й уповноважив райхсмаршала взяти на себе загальне керівництво господарською діяльністю як в районах бойових дій, так і в районах з політичною адміністрацією»³². Враховуючи вислів «на відміну від існуючої раніше практики», можна зробити висновок, що система управління була створена спеціально для окупованих районів СРСР. Так, було створено Економічний штаб «Схід» під керівництвом генерал-лейтенанта В. Шуберта. Саме йому підпорядковувалися всі господарські органи зони військового управління. Економічний штаб «Схід» підпорядковувався «уповноваженому з 4-річного плану» райхсмаршалу Г. Герінгу, який очолив представник райхсмаршала статс-секретар П. Кернер.

ратура, 1989 – С. 556

30. Нюрнбергский процесс: Сборник материалов. В 8 томах. – Т.4 – М.: Юридическая литература, 1990. – С. 376.

31. Там само, Т.4 – М.: Юридическая литература, 1990. – С. 379.

32. Там само, Т.3. – М.: Юридическая литература, 1989 – С. 555.

Дослідники історії Другої світової війни В. Науменко та В. Нестеренко докладно дослідили структуру та межі компетенції Економічного штабу «Схід». Він складався з групи керівництва (керівник полковник доктор Муссет), що координувала всю роботу штабу, та трьох шеф-груп – «М» (полковник Льобах) займалася військовими питаннями, «W» (доктор Г. Шльотерер) – промисловістю, «La» (доктор Ріке) – сільським господарством. Кожна шеф-група поділялася на відділи, що відповідали за певні сфери господарства.

Економічному штабу «Схід» підпорядковувалися економічні (господарські) інспекції, що відповідали за господарську експлуатацію окупованих областей. Вони були до певної міри філіями «управління 4-річного плану» і координували діяльність різних імперських міністерств та Райхсбанку.

До компетенції економічних (господарських) інспекцій входило: визначення наявності і стану складів, промислових та сільськогосподарських підприємств; забезпечення охорони важливих господарських об'єктів; відбудова промислових, транспортних і комунальних підприємств, що безпосередньо мали сприяти виконанню бойових операцій і постачанню армії; забезпечення збирання врожаю і проведення невідкладних сільськогосподарських робіт; складання економічної характеристики окупованого району. Також обов'язком інспекції була організація та визначення територіальних меж діяльності економічних (господарських) команд.

Економічні інспекції діяли у зоні відповідної групи армії та отримували накази і спеціальні розпорядження від райхсмаршала, «уповноваженого з 4-річного плану» та Штабу економічного керівництва «Схід». Інспектор був одночасно особистим радником командуючого групою військ з економічних питань, який, у свою чергу, мав також право віддавати спеціальні накази економічним інспекціям щодо потреб постачання військ.

Було створено 5 інспекцій: «Північ», «Центр», «Південь», «Вестфалія» та «Гессен». Керівництво економічної інспекції дислокувалося у штабі відповідного командуючого тиловою групою армії, тобто забезпечувався тісний зв'язок з військовим командуванням. Структура економічної інспекції не відрізнялася від Економічного штабу «Схід». До складу кожної економічної інспекції входили група керівництва, шеф-група «La» з двома відділами, «W» з трьома відділами й особливими командами та «M» із сімома відділами. Безпосередньо на території окупованої України діяли економічна інспекція «Південь» та частково «Вестфалія», пізніше перейменована в економічну інспекцію «Кавказ». Інспекція «Південь» влітку 1942 р. була перейменована в економічну інспекцію «Б», потім «Дон-Донець», а з лютого 1943 р. знову отримала назву «Південь».

Спочатку її очолював генерал-лейтенант Штілер фон Хейдекамф, з 1943 р. – генерал Ганс Нагель. Станом на 1 грудня 1942 р. до складу економічної інспекції «Південь» входили 5181 солдат і офіцер та 4 860 службовців і зондерфюрерів. Для порівняння – до економічної інспекції «Північ» входили відповідно 375 солдатів та офіцерів і 741 службовець, до економічної інспекції «Центр» – відповідно 732 і 2 228 осіб.

У зв'язку з контрнаступом Червоної армії економічна інспекція «Південь» приступила до вивезення до Райху матеріальних ресурсів та знищення економічних об'єктів і товарів, вивезення яких було неможливим. Після визволення території України від окупації економічна інспекція «Південь» за наказом Економічного штабу «Схід» від 7 листопада 1943 р. була розформована. Частина персоналу була задіяна у новій структурі

Життя по той бік фронту...

– «Економічному відділі при групі армій «Південь».

Економічні (господарські) команди (Wi Kdo) економічного штабу «Схід» діяли безпосередньо на місцевому рівні. До їх компетенції входило введення у дію підприємств: вивчення стану та виробничих можливостей, призначення їх керівників, розподіл робочої сили, постачання сировини та засобів виробництва, фінансове забезпечення тощо. Структурно «Wi Kdo» відповідала економічному штабу «Схід» та економічній інспекції, але іноді вони мали також філії та особливу групу «Ліс та дерево». Усі накази та розпорядження щодо організації поточної роботи сільськогосподарським та заводським керівникам видавались через економічні команди.

На території України діяли економічні команди «Wi Kdo», що перебували у підпорядкуванні економічної інспекції «Південь»: «Київ», «Харків», «Сталіно», «Запоріжжя», «Полтава», «Чернігів», «Суми», «Ворошиловград». Із просуванням військ вермахту углиб території СРСР частина економічних команд переходила до сфери діяльності економічної інспекції «Україна», що звітувала райхскомісару України. Постійно на окупованій території України під управлінням військової адміністрації діяли економічні команди «Харків», «Сталіно», «Чернігів», «Суми» та «Ворошиловград».

Економічний штаб «Схід» діяв у тісній співпраці з військовим командуванням. Для цього згідно з наказом економічної інспекції були введені «групи IV економіки» при польових комендатурах з правом видання спеціальних директив. Вони були представниками генерального квартирмейстера і фактично мали такі ж завдання, як і економічні команди, проте в першу чергу піклувалися про господарські об'єкти, що безпосередньо забезпечували потреби армії. Хоча «групи IV економіки» при польових комендатурах фактично підпорядковувалися командуючому тиловою групою армії, спеціальні вказівки та розпорядження вони отримували від економічних інспекцій та команд.

Контроль за господарськими об'єктами безпосередньо на території бойових дій здійснювали армійські економічні керівники, які підпорядковувалися винятково командуючому армією. У своєму розпорядженні вони мали команди вермахту з обліку, котрі першими з'ясовували економічні потужності, охороняли запаси сировини та підприємства ще у зоні бойових дій. Армійський економічний керівник повинен був забезпечити виконання трьох головних завдань: постачання війська продуктами харчування з окупованих земель, створення можливостей для ремонту зброї та військового спорядження, збереження виявлених запасів³³.

Паралельно із економічною експлуатацією, нацисти проводили масові каральні акції. Вони здійснювалися під контролем райхсфюрера СС і начальника поліції Німеччини Г. Гімmlера. Його компетенція була визначена «Наказом А. Гітлера про введення поліційного режиму в тимчасово окупованих областях СРСР» від 17 липня 1941 р. При групі армій діяли повноважні представники поліції безпеки і СД, що командували

33. Науменко В., Нестеренко В. Зона військової окупації 1941–1943 рр.: основні напрями окупаційної економічної та соціальної політики // України у Другій світовій війні : погляд із XXI століття. Історичні нариси. У 2-х кн. – Кн.1. – К., 2010. – С. 368 – 371; Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні. Збірник документів і матеріалів / За ред. П.М. Костриби та ін. – К.: Держполітвидав УРСР, 1963. – С. 7–9.

айнзацгрупами (оперативними групами). Саме на них покладалося завдання придушення проявів опору і виконання «особливих завдань безпеки у тилкових районах». Одним з таких завдань було знищення «расово неповноцінного населення». В Україні діяли айнзацгрупи «С» (оберфюрер О. Раш, у жовтні 1941 – серпні 1943 рр. – бригаденфюрер СС генерал-майор поліції М. Томас) і «D» (червень 1941 – липень 1942 рр. – штандартенфюрер О. Оллендорф, липень 1942 – липень 1943 рр. – оберфюрер СС В. Біркамп), що поділялися на айнзацкоманди. Саме вони безпосередньо керували процесом і брали участь у масовому знищенні населення України, у першу чергу євреїв та циган.

Напередодні війни в Україні проживало понад 2,7 млн. євреїв, з них у північних та східних областях, що увійшли до військової зони – 270 501 особа (в Чернігівській – 31 887, Сумській – 16 363, Харківській – 136 746, Ворошиловградській – 19 949, Сталінській – 65 556)³⁴. Частина із них була евакуйована, але дехто з різних причин все ж залишився на окупованій території.

Переважна більшість єврейського населення була знищена айнзацкомандами у перші місяці окупації регіону. Усього під час окупації у військовій зоні України, за даними А. Круглова, було знищено понад 36 тис. євреїв (у Чернігівській – 2,7 тис., Сумській – 3 тис., Харківській – 11 тис., Ворошиловградській – 2,5 тис., Сталінській – 16,8 тис.)³⁵. Пошуково-меморіальна робота продовжується, тому дані про кількість загиблих постійно змінюються.

Військова адміністрація всіляко сприяла злочинній діяльності айнзацкоманд, зокрема, визначенні кількості та ідентифікації євреїв. Так, польовий комендант спеціальним розпорядженням вимагав, щоб «усі жиди понад 14 років мають носити як ознаку на лівому горішньому ремені опаску з синьою зіркою Давида»³⁶.

Ніжинська 197-а польова комендатура наприкінці квітня 1942 р. повідомляла, що в зоні її дії (переважно райони Чернігівщини) ще залишалось 1 210 євреїв, зокрема в Прилуках, і наполягала на якомога швидшому вирішенні «єврейського питання», оскільки євреї ускладнюють становище з харчуванням, санітарні умови, а також пов'язані з партизанами³⁷.

Дії підлеглих санкціонувалися військовою адміністрацією. Командуючий тилковим районом групи армій «Південь» наказував чиновникам польових і місцевих комендатур при ліквідації євреїв найсуворіше стежити, щоб «страхи проводилися вночі або вранці, щоб населення не знало і не чуло про проведення акції»³⁸.

Така ж доля чекала і ромів. У Чернігові згідно з наказом начальника поліції безпеки з 10 червня 1942 р. почалася «реєстрація циган для поселення в точно зазначених місцях»³⁹. Старости також були зобов'язані проводити «облік циган і надсилати відомості до районних

34. Круглов А.И. Уничтожение еврейского населения Украины в 1941 – 1944 гг. Хроника событий. – Могилев-Подольский, 1997. – С. 7.

35. Там само, С. 96.

36. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-4393, оп.1, спр.1, арк.1.

37. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі ЦДАВО України), КМФ-8, оп. 2, спр. 156, арк.119.

38. Там само, КМФ-8, оп. 2, спр. 156, арк.129.

39. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-2350, оп.1 спр.10, арк.2.

Життя по той бік фронту...

управ»⁴⁰. Після їх виявлення ромів направляли спочатку до своєрідних «гетто», а потім розстрілювали. Історія геноциду ромів ще потребує докладного наукового дослідження⁴¹.

Окупаційна адміністрація, окрім вбивства за «національною ознакою», проводила акції зі знищення цілих населених пунктів. Головним приводом було покарання цивільного населення за підтримку партизанських загонів. Усього було спалено 57 населених пункти, з них два села – Бобровиця і Яцево – були спалені 21 лютого 1943 р. за втечу радянських військовополонених з табору, с. Сираї під час відступу окупантів у вересні 1943 р.⁴².

Також центрами знищення населення стали в'язниці, де утримувалися активні противники нацистського режиму та кримінальні злочинці. На окупованій території України діяло 86 великих і середніх в'язниць, з них 5 у Чернігівській області⁴³.

У перші дні окупації м. Чернігів місцеву в'язницю підпорядковували спочатку міській управі й ортскомендатурі, а пізніше – СД. Міська в'язниця поділялася на сім відділень: у першому утримувалися ті, хто перебував під слідством; у другому – особи, які працювали у СД та в інших органах окупаційної влади; у третьому – засуджені на незначні терміни; у четвертому – смертники; у п'ятому – військовополонені; у шостому – особи, котрі підлягали відправці до Німеччини; у сьомому – поліцейські, які порушили німецькі приписи.

Спочатку у в'язниці утримувалося 600 – 700 арештантів, серед них партизани, підпільники, громадяни, яких підозрювали у нелояльності до окупаційної адміністрації. Остання категорія виявилася найчисельнішою. Приналежність арештантів вдалося встановити завдяки аналізу особистих документів арештантів (радянські та німецькі паспорти, військові квитки, червоноармійські, пенсійні, трудові книжки, довідки про звільнення від військової служби, тимчасові, водійські, страхові, бухгалтерські та інші посвідчення, залікові книжки студентів тощо). Документи були виявлені після відступу німців з міста. Серед арештантів було чимало колишніх червоноармійців – утікачів з німецького полону. Завдяки документам, що засвідчували особу, дослідники Т. Вронська та О. Лисенко оприлюднили вік в'язнів (особи віком понад 60 років становили незначну частину, натомість переважали 30–40-річні) та їх стать (здебільшого чоловіки). У грудні 1942 р. чисельність арештантів у Чернігові перевищила 2 тис. осіб.

Арештанти утримувалися у важких умовах. Більшості в'язнів взагалі не видавали хліба, годували неочищеною картоплею та варивом із залишків овочів. Люди спали на долівці, на прогулянки їх не виводили. Відсутність у тюрмі елементарних санітарних умов призвела до спалаху висипного тифу, унаслідок чого померло 50 осіб⁴⁴.

У період нацистської окупації було знищено понад 10 тис. в'язнів Чернігівської

40. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-4480, оп.1, спр.1, арк.39.

41. Тяглый М. Чингенé — жертвы Холокоста? Нацистская политика в Крыму в отношении цыган, 1941–1944 // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – №2. – 2007. – С.61–98.

42. Спалені села і селища Чернігівщини в 1941–1943 роках: злочини проти цивільного населення. Збірник документів і матеріалів / Упор.: С.В. Бутко, О.В. Лисенко. – Чернігів: Вид-во «Десна Поліграф», 2013. – С. 19.

43. Вронська Т.В., Лисенко О.Є. Тюрми в нацистській карально-репресивній системі на окупованій території України // Укр. іст. журн. – 2013. – №1. – С. 94.

44. Там само, С. 95.

в'язниці. Масові страти тривали з весни 1942 до травня 1943 рр. Розстрілювали партіями по 300 осіб, одного разу одночасно вбили близько 1 тис. в'язнів. Спочатку ці акції відбувалися за містом, у навколишніх лісах. Та коли почастішали випадки втеч, розстріли почали проводити у самій тюрмі. Це, зазвичай, робив її німецький шеф зі своїми підручними⁴⁵. Під час проведення судово-медичної експертизи на території Чернігівської тюрми було знайдено 11 ям-могил⁴⁶. Співробітники органів держбезпеки встановили конкретних винуватців розстрілів, зокрема начальника Чернігівської в'язниці з грудня 1941 р. до вересня 1943 р. Олексія Носенка. Військовий трибунал військ НКВС Чернігівської області 5 квітня 1945 р. засудив О. Носенка до вищої міри покарання. Начальника Ніжинської тюрми СД, колишнього педагога із вищою освітою Федора Гриценка, військовий трибунал військ НКВС Чернігівської області 10 березня 1945 р. також засудив до вищої міри покарання. Але рішенням Президії Верховної Ради УРСР від 14 квітня 1945 р. смертну кару у порядку помилування було замінено на 20 роками каторжних робіт без конфіскації майна⁴⁷.

Після визволення Чернігівської області було з'ясовано масштаби звірств нацистської окупаційної влади. У доповідній записці начальника УНКГБ по Чернігівській області О. Федорова секретарю Чернігівського обкому КП(б)У М. Кузнецову від 5 грудня 1943 р. вказувалася попередня кількість жертв – понад 60 тис. осіб. Одразу після відновлення радянської влади у Чернігівській області було виявлено кілька місць, де проходили масові вбивства:

– в урочищі Малярова (в районі Чернігова), де восени 1942 р. в яру було розстріляно і закопано 1200 осіб. Серед них 600 – 700 жителів с. Землянка, що було спалене окупантами;

– у районі Подусівки на узліссі упродовж 6 – 7 місяців проводилися масові розстріли мирних громадян. Свідки стверджували, що сюди майже щодня привозили від 12 до 30 машин з людьми для розстрілу. За неповними даними, тут поховано до 6 – 7 тис. осіб. Серед них були й цигани, яких розстріляли у 1942 р.;

– за 4-х км від м. Чернігів на Гомельському шосе у 1942 р. було розстріляно понад 300 пацієнтів місцевої психлікарні;

– в урочищі Кривулівщина поховано понад 15 тис. мирних жителів, військово-полонених, які направлялися з. Конотопа та Харкова. Серед жертв – чимало дітей, декого, за свідченнями очевидців, нацисти закопували живими;

– нацисти знищили жителів с. Озеряни Варвинського району за непокору місцевій окупаційній адміністрації. Селяни обурилися масовим грабунком та насильством. Нацисти знищили понад 100 житлових будинків, а жителів зігнали в один з сараїв і заживо спалили;

– У Сосницькому районі за неповними даними розстріляно і зарубано шаблями 1 632 особи. Лише за один день каральним загоном та поліцією було вбито 1300 осіб. Серед загиблих чимало дітей грудного віку – 12 років. У дворі поліції Сосницького району було вбито і закатовано понад 300 осіб. Частина трупів поліцаї вивозили до Десни

45. Вронська Т.В., Лисенко О.Є. Тюрми в нацистській карально-репресивній системі на окупованій території України // Укр. іст. журн. – 2013. – №1. – С. 96.

46. Держархів Чернігівської обл., ф. П-470, оп.5, спр.516, арк.57.

47. Вронська Т.В., Лисенко О.Є. Тюрми в нацистській карально-репресивній системі на окупованій території України // Укр. іст. журн. – 2013. – №1. – С.99.

Життя по той бік фронту...

і спускали під лід. У документах Сосницької поліції було виявлено ряд документів, що стали речовими доказами злочинної діяльності нацистів та їх поплічників. Це, зокрема, списки арештованих членів КП(б)У, активістів, єврейського населення, де проти кожного прізвища була особлива відмітка про розстріл. У зошиті під назвою «Список жидів, які підлягають негайному розстрілу» були зазначені діти у віці кількох місяців⁴⁸.

Злочини нацистського режиму підтверджувалися також актами судово-медичної експертної комісії. Так, лише у м. Чернігів було виявлено 38 ям-могил. У висновку медичного та патолого-анатомічного дослідження зазначалося, що значна кількість трупів частково роздягнена, інші роздягнені повністю. У деяких могилах у більшості трупів руки були зав'язані за спиною колючим дротом⁴⁹. У міському парку м. Щорс було виявлено 30 ям-могил, в яких було поховано 3 028 осіб. Ще 20 поховань знаходилося у сусідньому з парком лісі⁵⁰.

Паралельно окупаційна адміністрація проводила масові депортації працездатного населення на примусові роботи до Німеччини. Наприкінці 1941 – напочатку 1942 рр. окупанти розгорнули масштабну пропагандистську кампанію, сподіваючись на масовий добровільний виїзд до Райху. Жителів міст і сіл закликали брати участь у «будівництві нової Європи та забезпеченні якнайшвидшого завершення війни»⁵¹. У газетах публікувалися пропагандистські матеріали на кшталт: «Їдьте працювати до прекрасної Німеччини, де ви знайдете добре харчування, хороші умови праці»⁵². Заманювали й більш прагматичними речами – пропонували заробітну плату, нову професію, після повернення обіцяли землю, реманент⁵³. Однак на добровільний виїзд погодилися одиниці. Тому окупаційна адміністрація вдалася до примусового вивезення населення до Німеччини. За неповними даними, представленими до Чернігівського обкому КП(б)У у грудні 1945 р. з області було у примусовому порядку вивезено 41 577 осіб⁵⁴.

Нацистська окупаційна адміністрація у своїй діяльності спиралася на окружні, районні, міські та сільські управи. Обираючи модель місцевого територіально-адміністративного устрою, окупанти керувалися, насамперед, принципами доцільності, мінімалізації витрат та максимальної відповідності новостворених структур завданням експлуатації окупованих територій. Тому було вирішено в умовах війни залишити межі колишніх районів та сільських рад.

Новопризначений німецький комендант одразу призначав районного керівника, який часто обіймав також посаду бургомистра районного центру. У документах зустрічається кілька варіантів назви цієї посадової особи – «начальник району», «районний бургомістр»,

48. Держархів Чернігівської обл., ф. П-470, оп.5, спр.290, арк.20–22.

49. Там само, спр.516, арк.27–28.

50. Там само, арк.46.

51. Безсмертя. Книга Пам'яті України. 1941–1945. / Гол. ред. колегія: голова О.О. Герасимов, заст. голови І.Т. Муковський і П.П. Панченко, відповід. секретар Р.Г. Вишневський. – К.: Пошуково-видавниче агентство «Книга Пам'яті України», 2000. – С. 212.

52. Чоловіки та жінки України! // Вісті Прилуччини. – 1942. – 24 червня.

53. Їдьте працювати до Німеччини // Вісті Прилуччини. – 1942. – 1 липня.

54. Держархів Чернігівської обл., ф. П-470, оп.5 спр.840, арк.27.

«шеф району», «старшина району»⁵⁵. Нові керівники призначалися з числа осіб, які засвідчили лояльність до нацистів. В агітаційних листівках, виготовлених партизанськими загонами, особливо наголошувалося на минулій антирадянській діяльності таких осіб. Так, у листівці, що була розповсюджена на території Чернігівської області, вказувалося: «[...] В селі Камка Холменського району німці призначили старостою Кожедуба Артема Максимовича який з 1906 до 1916 року працював старшиною Холменської волості, а з початку Жовтневої Революції до 1936 р. був позбавлений виборчих прав. В минулому кулак. У селі Хлоп'яники Понорницького району сільським старостою призначений Руденко Свирид Петрович. Розкуркулений. В 1918 році, будучи в німецькому полоні, пройшов школу німецького шпигунства, добре оволодів німецькою мовою»⁵⁶.

Функції районного керівника визначалися спеціальними інструкціями, що видавалися німецькими установами. В «Інструкції районному та сільським бургомістрам» від 10 листопада 1941 р., зокрема, наголошувалося: «Районний бургомістр керує громадським управлінням районного центру і веде спостереження за всіма окремими громадськими управліннями району»⁵⁷. Для цього він формував апарат міської і районної управ. Так, наказом Ніжинської міської комендатури затверджувалась уніфікована структура районної управи: начальник району, заступник начальника району, районний секретар (перекладач); відділи сільського господарства, лісництва, індустрії, фінансів, шкільного відомства, відомства здоров'я, ветеринарний, соціальних справ, торгівлі й промисловості, продовольчих закладів, будівельний та дорожний⁵⁸. Начальників відділів призначав голова районної чи міської управи за погодженням із німецьким комендантом.

Невдовзі військова адміністрація зафіксувала дублювання управлінських функцій. Тому польова комендатура № 194, якій підпорядковувалась частина районів Сумської і Чернігівської областей, 16 березня 1943 р. наказала бургомістру Коропського району об'єднати міський та районний «апарати самоуправління»⁵⁹.

Керівники району і міста ухвалювали накази та розпорядження у межах своєї компетенції лише після санкції німецького коменданта. Права українського цивільного керівника були дуже обмежені. Зокрема у фінансовій галузі, будівництві шляхів, лісовому господарстві, охороні здоров'я, ветеринарної служби районний керівник міг лише подавати пропозиції німецькому коменданту.

Для підтримки порядку й охорони громадської безпеки районний керівник мав право на покарання за дрібні порушення, що не торкалися інтересів вермахту. Види покарань були обмежені: штраф до 1 тис. крб., арешт до 14 діб або примусові роботи. Але покарання відбувалося тільки після розгляду справи і затвердження вироку місцевою комендатурою. Так, староста Новобасанського району відповідно до розпорядження польової комендатури 23 січня 1942 р. застосував до гр. А. Лопати, мешканця с. Красне

55. Держархів Чернігівської обл., ф.Р-3112, оп.1, спр.6, арк.4.; ф. Р-4362, оп.2, спр.25, арк.124.; ф. Р-3086, оп.1, спр.1, арк.3.

56. Колекція листівок періоду німецько-фашистської окупації. Чернігівський обласний історичний музей ім. В.В. Тарновського.

57. Державний архів Сумської обл., ф.Р-2344, оп.1, спр.1, арк.22.

58. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-3112, оп.1, спр.6, арк.27–29.

59. Там само, ф.Р-3120, оп.1 спр.5, арк.6.

Життя по той бік фронту...

Новобасанського району, штраф у 1 000 крб., а у випадку його несплати 50 днів примусової роботи. Штраф був накладений за «недогляд жеребчика, який від неналежного ставлення здох»⁶⁰. В іншому випадку староста Новобасанського району наклав штраф на десятьох селян у розмірі 300 карбованців на кожного за те, що вони без дозволу старости виорали власні городи⁶¹. Водночас, розслідування та покарання за розбій, грабїж, вбивства не входили до його компетенції.

Завершивши формування апарату, керівник району мав запропонувати місцевій німецькій комендатурі придатних осіб для призначення їх на пости бургомістрів та сільських бургомістрів у містечках та селах. У випадку їх затвердження вони формували сільські управи.

На найнижчому щаблі адміністрації перебувала сільська управа, на чолі з сільським старостою. Він призначався районним керівництвом за погодженням із окупаційною адміністрацією. Права та обов'язки старост сільських та селищних громад визначалися «Інструкцією для старост», «Тимчасовим положенням про старост сіл та селищ району» та іншими нормативними документами⁶².

Обов'язки сільських управ були різноманітними: ведення бухгалтерського обліку, організація виконання планів поставок сільськогосподарських продуктів для окупантів, збирання податків з населення, а також майна та теплого одягу для солдатів вермахту, допомога громадським господарствам у своєчасному проведенні посівної і збиральної кампаній, відправці врожаю на заготівельні пункти, вилучення військового майна у населення, організація світломаскування, прибирання та поховання трупів, впорядкування вулиць та громадських місць, залучення населення до будівельних та ремонтних робіт тощо.

Сільські старости зобов'язані знати усіх мешканців свого населеного пункту (рід занять, сімейний стан, матеріальне становище, ставлення до роботи і «нового порядку»). Але інколи практика призначення сільських старост відрізнялася від процедури, прописаній в інструкції. На початковому етапі місцевому населенню навіть дозволялося обирати старост. Так, зберігся протокол загальних зборів громадян села Авдіївка Понорницького району Чернігівської області, що відбулися 19 грудня 1941 р. Понад 100 громадян села обирали старосту. Про присутність представників районної влади на засіданні у документі не зазначено⁶³. У подальшому практика обрання старост застосовувалась лише за дозволом окупаційної адміністрації.

Військова адміністрація зіткнулася з проблемою підбору кадрів до українських органів місцевого управління. Використання досвіду колишніх радянських керівників, за деяким винятком, унеможливлювалося через політичні міркування. Тому районних керівників і бургомістрів призначали з середовища місцевої інтелігенції – інженерів, адвокатів, працівників торгівлі, сільського господарства, вчителів, лікарів тощо. У

60. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-4480, оп.1, спр.1, арк.78.

61. Там само, арк.69.

62. Власенко С. Органи адміністративного та господарського управління німецьких окупантів у військовій зоні в Україні (1941–1943) // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. – Вип. 83. – К., 2006. – С. 53.

63. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-3059, оп.1, спр.2, арк.1.

радянські часи ці люди не відзначалися громадсько-політичною активністю і водночас мали досвід налагодження повсякденного життя населення. Вони співпрацювали з окупаційною адміністрацією через відсутність іншого способу виживання або продовжували виконували свою повсякденну роботу як за часів радянської влади.

Окупаційна адміністрація намагалася унеможливити корупційні зв'язки, бо керівники районів і бургомістри міст почали призначати на «хлібні» посади своїх родичів. Тому Чернігівська комендатура 11 грудня 1941 р. ухвалила розпорядження районним та сільським старостам про заборону «спільної служби в установах близьких або далеких родичів»⁶⁴.

Військова адміністрація також дозволила функціонування земельних управ. Спочатку вони мали трирівневу структуру: обласні, окружні та районні. Зокрема, обласна земельна управа наприкінці березня 1942 р. опікувалася відновленням сільського господарства, у тому числі, поголів'ям худоби, забезпеченням весняної сівби, поновленням тракторного парку МТС, шляхів сполучень, діяльністю лікарень, сільськогосподарських шкіл, оподаткуванням селян. Свою діяльність земельні управи розпочали з обліку наявних ресурсів. Так, начальник Бахмацького районного земельного управління 3 березня 1942 р. повідомляв, що відповідно до наказу № 24 Чернігівського обласного земельного управління від 19 лютого 1942 р. необхідно протягом 5 – 6 березня 1942 р. провести облік поголів'я коней⁶⁵. Згодом основне управлінське навантаження окупаційна адміністрація поклала на районні земельні управління, що повністю контролювалися місцевими військовими комендатурами. Обласні та окружні земельні органи припинили своє існування.

Важливу роль в утвердженні нацистського окупаційного режиму відіграли загони допоміжної поліції, що були сформовані у населених пунктах. Вони здійснювали охорону установ, шляхів сполучення, виконували завдання польових і гарнізонних комендатур, залучалися до активної боротьби з партизанами. У військовій зоні допоміжна поліція підпорядковувалася військово-адміністративному відділу штабу начальника оперативного тилу групи армій «Південь». З дозволу військових інстанцій поліція могла переходити у підпорядкування начальника військ СС і поліції.

Допоміжна поліція комплектувалася за рахунок добровольців з місцевого населення і колишніх військовополонених Червоної армії. Їх чисельність становила приблизно 1% від усього населення, тобто на 100 чоловік цивільного населення, незалежно від віку, призначався один поліцай⁶⁶.

Мотиви для ухвалення особою рішення про службу у поліції були різні. Серед поліцаїв були ідейні противники комуністичної ідеології, ображені на дії представників радянської влади (колишні репресовані та розкуркулені селяни, «позбавленці», «розпроданці» тощо), банальні пристосованці, які намагалися в умовах війни отримати стабільний заробіток.

Наступною категорією поповнення поліції стали радянські військовополонені та оточенці. Опинившись перед дилемою померти в таборі, чи піти на службу до окупантів,

64. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-2350, оп.1, спр.9, арк.5.

65. Там само, ф. Р-3112, оп.1, спр.6, арк.2.

66. Власенко С. Органи адміністративного та господарського управління німецьких окупантів у військовій зоні України (1941–1943) // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. – Вип. 83. – К., 2006. – С. 54.

Життя по той бік фронту...

частина військовополонених обирала службу в поліції. Окремі оточенці, які повернулися додому чи полишили наміри дістатися фронту, намагалися уникнути репресій і також подалися на службу до поліції.

Згодом дехто з поліцаїв намагався припинити службу в поліції. Аналіз виявлених документів засвідчив дві основні причини такого кроку. Перша – це поразки вермахту і початок визволення окупованих територій. Друга – масові вбивства мирного населення, до яких залучалися поліцейні підрозділи. На допиті колишнього поліцай м. Корюківка від 3 листопада 1945 р. слідчий запитав: «Що змусило Вас піти в партизани? З якою метою пішли?». Поліцай відповів [мовою оригіналу]: «Уход мій в партизани заключався у наступному: до пожарища Корюківки я не думав ідти, а після пожарища вирішив ідти мститися поліції. Чому не думав [зразу] ідти? Тому що мої родичі 2 брата і тесть служили у поліції, а тому нічого було ідти»⁶⁷.

Для боротьби з партизанами окупаційна адміністрація намагалася залучити також селян через загони «самооборони». Окупанти намагалися своєрідно «зацікавити» селян в охороні населених пунктів, поклавши відповідальність за напади партизанських загонів на села на самих селян. У розпорядженні окупаційної адміністрації вказувалося: «Хто сприяє бандам та окремим бандитам в якому-небудь відношенні або не перешкоджає їхній діяльності та, крім того, всупереч своєму обов'язку, несвоєчасно заявляє про появлення бандитів і сам не дбає про те, щоб їх відбити або знищити, той сам буде вважатися за бандита і каратися через розстріл, а садиба його буде спалена. [...] Громади, де спостерігаються часті появлення бандитів, будуть вважатися бандитськими притулками та опірними пунктами. Якщо населення цих громад не візьметься негайно за захист та боротьбу проти бандитів, то садиби мешканців будуть спалюватися, а самі мешканці притягатися до відповідальності»⁶⁸.

Окупаційна адміністрація заохочувала селян до боротьби з партизанськими загонами. За активну участь у боротьбі з партизанами, розвідувально-диверсійними групами Червоної армії практикувалося винагородження селян додатковими земельними ділянками, грошима, продовольством та промисловими товарами. Так, у відомості про розширення садиб у Козелецькому районі Чернігівської області станом на 25 травня 1942 р. підтверджувалося надання 11 господарствам 5,5 га землі «за активну участь у боротьбі з партизанами»⁶⁹. За видачу окупантам командирів і комісарів Червоної армії, парашутистів, представників партійно-радянського апарату було обіцяно до 100 карбованців нагороди⁷⁰.

Для залучення населення до боротьби проти партизанів окупанти використовували й факти історичного минулого. Відповідно до наказу німецького командування від 12 березня 1942 р. було розпочато формування загонів «українського козацтва». Вербування покладалося на комендантів (начальників) районної поліції. Претендент у «козаки» мав представити до поліції автобіографію та характеристику з місця проживання. Після

67. ГДА СБ України, м. Чернігів, спр. 11841-оф, арк.13-15.

68. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-4362, оп.2, спр.44, арк.169.

69. Родня. Полиция и партизаны, 1941–1944. На примере Украины / Авт-сост.: А. Гогун, И. Дерейко, А. Кентий. – К., 2011. – С.487–488.

70. Там само, С. 479.

перевірки начальник затверджував надані документи і направляв майбутнього «козака» до пункту формування підрозділу⁷¹.

Таким чином, огляд формування окупаційної адміністрації у військовій зоні свідчить про бажання нацистів створити ефективний механізм економічної експлуатації ресурсів, масового знищення населення та придушення підпільно-партизанського спротиву.

Наприкінці 1941 – напочатку 1942 рр. нацистському керівництву стало зрозуміло, що стратегія «блискавичної війни» провалилася. Розгром вермахту під Москвою, створення стійкої оборони на радянсько-німецькому фронті, героїзм і самопожертва солдат і офіцерів Червоної армії призвели до затяжної позиційної війни. На цій стадії військових дій особливого значення набувала ресурсна база.

Тому нацисти були змушені скорегувати окупаційну політику у галузі економічної експлуатації «східних територій». Райхсміністр у справах окупованих територій Сходу А. Розенберг 23 січня 1942 р. ухвалив постанову «Про відновлення промислового господарства в щойно зайнятих у східних областях». У ній наголошувалося на необхідності відновлення тих галузей економіки окупованої України, що конче потрібні для забезпечення вермахту: видобутку та переробки нафти; марганцевих руд; виробництві сирого каучуку, заготівлі льону, конопель, бавовни; відновленню постачальних виробництв (електроенергетика, газ, вода), відбудові транспорту; виробництві будівельних матеріалів; виробництві сільськогосподарських машин, видобутку торфу, вугілля, руди, відновлення роботи металопрокатних і ливарних заводів, виробництво скріплювального та будівельного лісу, розвитку ремісничого промислового виробництва для виготовлення предметів широкого вжитку⁷².

Головним завданням окупаційної адміністрації залишалося безперервне постачання вермахту. Спочатку інтендантські частини військових підрозділів у зоні бойових дій конфісковували продовольство, залишаючи розписки для подальшої грошової компенсації, хоча досить часто солдати просто відбирали продукти у населення. Командування вермахту намагалося припинити несанкціонований грабунок. Командуючий оперативного тилового району групи армій «Південь» 18 серпня 1941 р. підписав «Особливе розпорядження №59». У ньому командуванню військових підрозділів наказувалося зберігати сільськогосподарський інвентар, не забирати трактори, не розбирати їх та машини на запчастини. Заборонялося також забирати посівне зерно, коней та іншу худобу, забивати племінну худобу і молодняк⁷³. 4 грудня 1941 р. у військові частини надійшли «Інструкції про добування найбільшої кількості продовольства на Україні», в яких вказувалося: «Звісно, постачання власних військ стоїть на першому плані, однак не байдуже, яким чином це відбувається. Реквізиція останньої курки психологічно також нерозумна, як нерозумно з господарської точки зору різати тільних корів або різати останнього бика. Цим ми саботуємо заходи нашого власного сільськогосподарського

71. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-3546, оп.1, спр.6, арк.43.

72. Ветров І.Г. Економічна експансія «третього рейху» та промисловість України в роки Другої світової війни: Дис. канд. іст. наук : 07.00.01/ Національний пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. – К., 1999. – С. 72–74.

73. Перехрест О.Г. Українське село в 1941–1945 рр.: економічне та соціальне становище. – Черкаси: ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2011. – С. 152.

Життя по той бік фронту...

управління. Ніхто не думає про те, що надзвичайно зруйноване господарство цієї країни – наше господарство, яке повинно бути обов'язково відновлене, із засобами й запасами якого треба обходитися обережно, щоб воно було здатне постачати і в наступному році армію і надавати надлишки для Німеччини»⁷⁴.

В умовах затяжної війни постало питання про механізм виробництва та вилучення сільськогосподарської сировини у селян. Серед нацистського керівництва розпочалася дискусія про форми виробництва сільськогосподарської продукції. Представник Міністерства у справах окупованих східних територій Бройтігам пропонував наступне: «У зв'язку з надзвичайно важливим значенням аграрного питання у Радянському Союзі головний політичний відділ ще до початку східного походу вимагав, щоб колгоспи були розпущені і було б знову введено індивідуальне сільське господарство»⁷⁵. Отже, відомство А. Розенберга планувало використати споконвічне тяжіння українських селян до самостійного господарювання на власній землі для збільшення виробництва сільськогосподарської продукції та і завоювання симпатій до окупаційного режиму.

Іншу позицію обстоювало відомство «4-річного плану» райхсмаршала Г. Герінга, яке пропонувало зберегти колективні господарства через неможливість різких організаційних змін під час війни⁷⁶. Адже реформи потребували тривалого проміжку часу, значних організаційних, матеріальних та фінансових зусиль: «Через відсутність інструментів й машин для відновлення дрібних селянських господарств повинні бути збережені великі сільськогосподарські підприємства»⁷⁷. У результаті точка зору Г. Герінга перемогла: його економічна доцільність переважила політичну складову А. Розенберга. Але боротьба двох принципів господарювання визначила суперечливість політики окупаційних властей у сільськогосподарській галузі.

У 1942 р. окупаційна адміністрація розпочала реформування сільськогосподарської галузі за пропозицією міністерства у справах окупованих східних територій. Необхідність проведення аграрної реформи А. Розенберг мотивував трьома причинами:

- створенням соціальної бази для підтримки окупаційної адміністрації;
- неприйнятністю функціонування колгоспно-радгоспної системи, що розглядалася населенням як «більшовицький спосіб господарювання», який призвів до зубожіння і голоду;
- зростання невдоволення селян, які сподівалися на ліквідацію колгоспів й отримання земельного наділу для приватного господарювання. Подібні настрої були зафіксовані у донесенні від 15 січня 1942 р. комендантом 197-ої комендатури на Чернігівщині⁷⁸.

Ухвалений 15 лютого 1942 р. закон «Про новий аграрний лад» був опублікований 26 лютого 1942 р. Місцева окупаційна адміністрація розпочала агітаційну кампанію

74. Немятый В.Н. В борьбе за срыв грабительских планов фашистской Германии. – К., 1982. – С. 123–124.

75. Нюрнбергский процесс над главными немецкими военными преступниками. Сборник материалов: В 3 т. – Т.2. – М.: Юридическая литература, 1966. –С. 232.

76. Там само, С. 232.

77. Нюрнбергский процесс: Сборник материалов. В 8 томах. – Т.4 – М.: Юридическая литература, 1990. – С. 374.

78. ЦДАВО України, ф. КМФ-8, оп.2, спр.156, арк. 1.

за «новий земельний лад» під гаслом «Кожному селянинові своя земля!»⁷⁹. У відозвах наголошувалося: «[...] як тільки дозволять обставини, Вас, селян на Ваше прохання наділять землею для одноосібного обробітку її й користування нею»⁸⁰.

Водночас селянам пояснювалося, що через об'єктивні причини, пов'язані з великими руйнуваннями в умовах війни, нестачею сільськогосподарської техніки й реманенту, тяглової худоби, поділ землі може відбутися лише поетапно, і тому запровадження індивідуального селянського господарювання здійснюватиметься поетапно.

Першим етапом реформи стало створення громадських господарств, де господарська діяльність проводилася під керівництвом і пильним наглядом окупаційної адміністрації. На початку 1942 р. був ухвалений також «Тимчасовий статут роботи» з конкретними вказівками щодо організації і керівництва громадськими господарствами. Зокрема, зазначалося, що до громадських господарств увійшли садиби і майно колишніх колгоспів. Членами громадського господарства ставали колишні колгоспники та їхні діти, які досягли 16-річного віку. До громадських господарств не приймалися особи, які запламували себе негідною поведінкою. Членство припинялося зі смертю. Майно радгоспів і МТС залишалися у державній власності. Присадибна ділянка землі ставала приватною власністю селянина і не підлягала оподаткуванню. Вона могла бути розширена, але без шкоди для громадського господарства⁸¹.

На практиці громадські господарства були аналогами колгоспів. Майже нічого не змінилося в організації селянської праці, продовжували функціонувати бригади та ланки, розроблялися й доводилися до виконавців виробничі плани, облік і оплата праці здійснювалися за трудоднями. Новим було те, що замість радянських назв вони отримали номери, хоча у документах поряд з новою нумерацією вживалися й попередні назви. Тож не випадково абсолютна більшість селян до створення громадських господарств поставилася прохолодно.

Другий етап реформи передбачав створення «за наявних господарських та технічних умов» хліборобських спілок (сільськогосподарських кооперативів, товариств тощо). Їхня діяльність регламентувалася «Зразковим статутом хліборобської спілки». Передбачалося з земельного фонду громадських господарств за дозволом окупаційної адміністрації надавати земельні ділянки для одноосібного користування та обробітку. Формою одноосібного користування землею визначалися смуги, які лежали у кількох місцях громадської землі. «Черезсмужкові» наділи давали змогу зберігати сівозміну і централізоване керівництво селянськими господарствами. План розподілу польових смуг встановлювався хліборобською спілкою за вказівкою німецької влади. Частина землі переводилася у резерв. Худоба, сільськогосподарські машини, що приводились у дію тваринною тягловою силою, а також реманент громадських господарств при їх перетворенні у хліборобські спілки розподілялися за господарською доцільністю⁸². Сільськогосподарська техніка (трактори, молотарки тощо) залишалися спільним майном

79. Держархів Чернігівської обл., ф.Р-3110, оп.1, спр.1, арк.4.

80. Там само, арк.3.

81. Перехрест О.Г. Українське село в 1941–1945 рр.: економічне та соціальне становище. – Черкаси: ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2011. – С. 162.

82. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-3176, оп.1, спр.55, арк.25.

Життя по той бік фронту...

МТС або хліборобської спілки. Отримана селянами робоча худоба і реманент мали використовуватися для спільного обробітку землі, в іншому випадку її відбирали⁸³.

На третьому етапі мав відбутися перехід до одноосібного селянського господарства у формі користування (а не приватної власності) «відрубам» і «хуторами». Відсутність закріплення приватного землеволодіння пояснювалася правом першочерговості на отримання земельних ділянок солдатами та офіцерами вермахту.

Створення таких господарств передбачалося лише за певних передумов: наявність реманенту та робочої худоби в селянському господарстві; здатність селянина правильно господарювати на землі, сумлінне виконання обов'язків у громадському господарстві і хліборобській спілці; вчасна сплата податків. Не останню роль відігравала політична лояльність, хоча офіційно про це не наголошувалося⁸⁴.

Першим заходом окупаційної влади, спрямованим на завоювання симпатій селян, стало повернення городніх земельних ділянок, що були відібрані ще до війни. Так, у розпорядженні командуючого тиловим районом групи армій «Північ» вказувалося: «У першу чергу при наділенні беруться до уваги ті селяни, які відзначились своєю продуктивністю праці і мають багатодітну сім'ю. [...] Новоприбулі, які в селі не мають права осілості, особисто ті, які переїхали з міста, можуть бути лише тоді прийняті до уваги, коли вони продуктивністю своєї праці в громадському господарстві протягом цілого року виявилися повноважними і надійними»⁸⁵.

Для отримання земельного наділу потрібно було звернутися з клопотанням до бургомістра або старости села про надання додаткової ділянки, вказуючи наявність садиби та її площу. Після погодження сільського старости чи бургомістра клопотання з планом наділу направлялося до районної управи. Остаточне рішення про надання землі ухвалювалося німецьким окружним розпорядником. Староста району доповідав наприкінці місяця військовому коменданту про кількість переданих земельних наділів з поіменним списком власників⁸⁶.

Першочерговим правом на отримання додаткових наділів користувались активні учасники контрпартизанських заходів. Так, заступник Козелецької районної управи повідомляв старосту с. Тополя про наділення землею активного учасника боротьби з партизанами: «Відповідно до розпорядження ортскомендатури 1/770 громадянин Вашого села має право на наділення присадибної землі за активну участь в боротьбі з партизанами»⁸⁷.

Додаткову ділянку землі селяни могли також отримати в залежності від вироблених трудоднів. Так, газета «Ніжинські вісті» 1 квітня 1942 р. опублікувала інформацію про кількість трудоднів, необхідних для отримання додаткової ділянки землі: за 200–300 трудоднів додавалося 0,2 га землі; 300 – 400 – 0,3 га; 400 і більше трудоднів –

83. Перехрест О.Г. Українське село в 1941–1945 рр.: економічне та соціальне становище. – Черкаси: ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2011. – С. 164.

84. Там само, С. 165.

85. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-4362, оп.2, спр.27, арк.12–12 зв.

86. Там само.

87. Родня. Полиция и партизаны, 1941–1944. На примере Украины / Авт.-сост.: А. Гогун, И. Дерейко, А. Кентий. – К., 2011. – С. 488.

0,5 га. В Авдіївській сільській управі Понорницького району відповідно до «Реєстраційних листів про наділення селян земельними ділянками» розмір максимальної додаткової ділянки становив 0,3 га⁸⁸. Грем'яцька районна земельна управа станом на 6 жовтня 1942 р. прозвітувала про надавання додаткових ділянок 2 854 дворам загальною кількістю 420 га. Всього у районі нараховувалося 4 150 дворів у 37 громадських господарствах, що мали 1271 га присадибної землі. Максимальний розмір присадибної ділянки обмежувався також 0,3 га, лише багатодітним були наділені на 0,1 – 0,2 га більше. 116 родинам поліцаїв була надана подвійна норма – не менше 0,6 га⁸⁹. У Козелецькому районі станом на 25 травня 1942 р. додатково було виділено 381,6 га землі 2 014 дворам⁹⁰.

Іноді староста села не задовольняв прохання про надання землі. Так, із 45 заяв старості с. Мощенки Городнянського району, що датуються квітнем – липнем 1942 р., 9 клопотань не були задоволені. У трьох заявах самі селяни відмовлялися від додаткової землі, але два клопотання староста так і не задовольнив⁹¹. Ймовірно селяни відмовились від додаткових наділів через відсутність можливості їх обробляти чи боялися підвищення податку.

Додаткова присадибна земельна ділянка надавалася окупаційною адміністрацією у приватну власність. Так, документи на право власності ділянки від 0,2 до 0,4 га загальною площею 46, 62 га землі 23 липня 1942 р. отримали 157 жителів с. Вовча Гора Остерського району. У документі, зокрема, зазначалося: «На підставі нового аграрного розпорядку райхскомісара для зайнятих східних земель призначається членам громадських господарств у східних звільнених від більшовизму областях присадибну землю у приватну власність і звільняє її від податку»⁹². Згодом на Чернігівщині було передбачено збільшення присадибних ділянок для всіх без винятку селян до 1 га без будь-якої орендної платні. Але відповідні документи мали отримати лише 10% громад⁹³. У Сосницькому і Коропському районах старости подали відповідні списки на додаткові земельні наділи⁹⁴.

Інколи старости з невідомих причин не подавали клопотання. Так, начальник Куликівської районної земельної управи у березні 1943 р. двічі нагадував старості села Вершинова Муравійка про подання списків селян на додаткові присадибні ділянки, навіть погрожував штрафом у 500 крб. за невиконання розпорядження⁹⁵. Ймовірно, така «щедрість» зумовлювалася бажанням збільшити кількість симпатиків «нового порядку» і, в такий спосіб припинити масову підтримку підпільно-партизанського руху на Чернігівщині.

Окупаційна адміністрація також регламентувала використання покинутих присадибних ділянок. Так, у вересні 1941 р. наказом №2 Ніжинського бургомистра Я.

88. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-3059, оп.1 спр.28, арк.1-41.

89. Там само., ф. Р-3250, оп.1 спр.4, арк.33.

90. Родня. Полиция и партизаны, 1941–1944. На примере Украины / Авт.-сост.: А. Гогун, И. Дерейко, А. Кентий. – К., 2011. – С.487–488.

91. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-3579, оп.1, спр.1, арк.1–250.

92. Там само, ф. Р 3443, оп.1, спр.1, арк. 2.

93. Там само, ф. Р-3250, оп.1, спр.4, арк. 39–40.

94. Там само, ф. Р-3106, оп. 1, спр. 30, арк. 3; ф.Р-3544, оп.1, спр.16, арк.1–141.

95. Там само, ф. Р-3092, оп.1, спр.65, арк.2, 4.

Життя по той бік фронту...

Степанова тимчасовому управлінню передавалися всі присадибні ділянки, які були «оброблені комуністами, жидами та іншими громадянами», і покинуті напризволяще. Громадяни, які бажали отримати цю землю, мали подати заяви до тимчасового управління м. Ніжин. За самовільне захоплення таких ділянок накладався штраф⁹⁶.

Навесні 1942 р. окупаційна адміністрація почала створювати хліборобські спілки (товариства). Планувалося спочатку провести землевпорядні роботи для визначення точної кількості земельних угідь, їх якості та можливості розподілу на ділянки. Цю роботу проводили фахівці земельних управ на підставі договорів з громадськими господарствами. Так, у Грем'язькому районі навесні 1942 р. 37 громадських господарств (4 630 дворів) були реорганізовані у сільськогосподарські товариства⁹⁷. Подібні товариства були створені в Остерському районі⁹⁸. У Ніжинському районі у середині вересня 1942 р. було створено 10 хліборобських спілок (товариств), однак відповідні документи селяни отримали лише у березні 1943 р.⁹⁹.

Загалом третій етап нацистської аграрної реформи у зоні військової адміністрації – створення одноосібних господарств – не набув масового характеру. У документах часів окупації зустрічається термін «одноосібник». Так, у звіті старости громади с. Атюша Батуриного району вказувалося: «Площа посіяної огородини в членів общини, одноосібників і службовців 1,39 га»¹⁰⁰. Однак, на нашу думку, це були поодинокі випадки «вдячності» за особливі заслуги перед окупаційною адміністрацією.

На тлі проведення аграрної реформи окупаційна адміністрація намагалася відновити сільськогосподарське виробництво. Головам громадських господарств спільно зі старостами сіл доручалося провести інвентаризацію наявного сільськогосподарського реманенту, посівного матеріалу, тяглової худоби тощо. Так, керівником та бригадирами колгоспу ім. Молотова (так у тексті документу. – Авт.) с. Оленівка Борзнянського району був складений акт про кількість засіяних угідь, зібраного врожаю та втраченої сільськогосподарської продукції, проведені польові роботи, відомості про виконання хлібо- та сінозаготівлі, перелік майна та реманенту, тяглової худоби та справної упряжі. Окремим рядком подавалося інформація про кількість сіна та вівса, вилучених підрозділами вермахту¹⁰¹. Сільська адміністрація також зобов'язувалася запобігати крадіжкам колгоспного майна та організації постачання збіжжя, молока, масла, яєць, садівини, городини, домашньої птиці, худоби тощо¹⁰².

Незважаючи на зусилля окупантів, посівна кампанія восени 1941 р. була повністю провалена через відсутність тракторів, паливно-мастильних матеріалів, тяглової худоби, посівного зерна та відвертого саботажу населення¹⁰³. Так, осіння оранка на зяб становила

96. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-4393, оп.1, спр.1, арк.4.

97. Там само, ф. Р-3250, оп.1, спр.4, арк.33.

98. Щасливий ранок // Вісті Остерщини (Остер). – 1942. – 17 липня.

99. Селяни одержують землю // Ніжинські вісті (Ніжин). – 1942. – 13 вересня; Побудова хліборобських спілок в Ніжинському районі // Ніжинські вісті (Ніжин). – 1943. – 4 квітня.

100. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-3195с, оп.1, спр.19, арк.110.

101. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-3097, оп.1, спр.7, арк.59– 60.

102. Там само, ф. Р-3087, оп.1, спр.1, арк.8.

103. Нюрнбергский процесс: Сборник материалов. В 8 томах. – Т.5.– М.: Юридическая ли-

лише 2% від загальної кількості орної землі, тоді як до окупації вона досягала 38–40%. Озиминою було засіяно лише 22% площі від загальної кількості орної землі, тоді як традиційно озимі сіялися на 33% площі¹⁰⁴.

Зважаючи на провал посівної кампанії восени 1941 р., командування військової зони долучило до проведення весняно-польових робіт військові підрозділи. Так, наказом командуючого охоронними військами оперативного тилу групи армій «Південь» від 31 березня 1942 р. «Про підготовку весняної сівби» командування 213-ї та 444-ї охоронних дивізій, 194 та 197 польових комендатур (дія яких поширювалася на Чернігівську область) зобов'язали використати на весняно-польових роботах армійських коней. Начальник поліції безпеки і СД оперативного тилового району групи армій «Південь» наказав співробітникам поліції безпеки пильно стежити за станом сільськогосподарської техніки та залученням до її обслуговування «абсолютно надійних селяни, оскільки саме тут найлегше можна здійснити акт шкідництва»¹⁰⁵. Також згідно з розпорядженням господарської інспекції групи армій «Південь» у польових роботах слід було використати корів, відтак селяни повинні були терміново навчити худобу «ходити у ярмі»¹⁰⁶.

Нестачу техніки і тягла під час польових робіт окупанти розраховували компенсувати використанням примусової людської праці. Селян змушували виходити на роботу, погрожуючи штрафами та ув'язненням, іноді і розстрілом. До польових робіт залучалися радянські військовополонені. Спеціальні табірні команди направлялися в розпорядження окупаційної сільськогосподарської адміністрації.

Також для збільшення кількості робочих рук та створення позитивної репутації «нового порядку», окупаційна адміністрація зазвичай не затримувала оточенців, які поверталися до постійного місця проживання чи приставали у «прийми» до самотніх жінок; відпускали військовополонених з таборів за клопотанням родини та позитивної характеристики сільського старости. Їх зобов'язували працювати у «громадському господарстві» й «державних маєтках»¹⁰⁷.

Звичайно, що певний зиск від сільського господарства України загалом і військової зони зокрема окупаційна адміністрація отримала. Але у цілому розрахунки загарбників не справилися. Окупанти не змогли зацікавити селянство у розбудові сільського господарства. Однією з головних причин негативного ставлення до нацистської аграрної реформи була грабіжницька політика окупаційної адміністрації, зростання податкового тягара. Особливістю податкової політики у військовій зоні було забезпечення безпосередніх потреб вермахту. Податки були постійними і тимчасовими (одноразовими). Постійний характер мало, наприклад, постачання вермахту молока і яєць. Так, у наказі №16 голови Чернігівської міської управи Є. Азарова про порядок здачі молока та молочних продуктів від 2 березня 1942 р. вказувалося: «[...] кожне виробництво і кожний

тература, 1991. – С. 308.

104. Перехрест О.Г. Українське село в 1941–1945 рр.: економічне та соціальне становище. – Черкаси: ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2011. – С. 158.

105. Там само, С. 160–161.

106. Держархів Чернігівської обл., ф.Р-3110, оп. 1, спр.1, арк.7.

107. Перехрест О.Г. Українське село в 1941–1945 рр.: економічне та соціальне становище. – Черкаси: ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2011. – С. 162.

Життя по той бік фронту...

власник корови зобов'язаний здавати всі рештки молока, сметани, а також домашнього топленого масла, що не призначені для власного споживання. [...] Обов'язкова кількість здачі для кожного виробництва й власника з однієї корови становить на I квартал 1942 р. – 100 літрів, на II квартал 1942 р. – 150 літрів молока з пересічним вмістом жиру 3,8 %. При наявності другої та більше корів належить здавати в I-му кварталі 150 літрів та в II-му кварталі – 250 літрів з кожної корови з пересічним вмістом жиру 3,8 %. [...] Якщо нема можливості здавати молоко зараз, зважаючи на те, що корова не доїться, належну кількість молока треба здати пізніше, коли корова отелиться»¹⁰⁸. Приватна торгівля молоком була заборонена.

У Фастівській сільській управі Бахмацького району мешканцям села був доведений індивідуальний план обов'язкової поставки яєць на третій та четвертий квартали 1943 р. у кількості 93 шт. з господарства¹⁰⁹. Селяни постачали також багато іншої сільськогосподарської продукції – картоплю, овочі, мед, ягоди, фрукти тощо. За невиконання плану поставок староста села міг потрапити під суд з перспективою тривалого ув'язнення чи розстрілу. Так, начальник відділу заготівлі військово-господарської команди попередив старосту с. Халимонове Бахмацького району, що за зрив плану заготівлі він той буде відданий під суд¹¹⁰.

Хоча розведення худоби не обмежувалося, її самовільний забій заборонявся. Так, відповідно до розпорядження керівника відділу сільського господарства комендатури обер-лейтенанта Кунерта «свиню може забити тільки той, хто одночасно здає на скотобази свиню приблизно такої ж ваги, і на цій підставі, одержавши там довідку, може одержати від свого районного коменданта дозвіл на забій свині вдома». Окупаційна адміністрація навіть виплачувала невелику винагороду за здану свиню: 1 кг цукру, 2 кг солі, півлітра горілки та 10 коробок сірників¹¹¹. Забій худоби без відповідного дозволу окупаційної адміністрації карався штрафом до 1 000 крб.¹¹²

При виконанні м'ясопоставок місцеві старости намагалися враховувати майновий стан родин та їх «податкову історію». Так, районний староста м. Ніжин інформував німецького коменданта про неправомірні дії співробітника сільськогосподарської інспекції, який конфіскував упродовж одного дня без погодження з сільською управою 29 корів у селян. Районний староста особливо наголошував, що корови були вилучені у багатодітних селян, які вже виконали план м'ясо- і молокопоставки¹¹³.

Окрім обов'язкових натуральних поставок селяни змушені були сплачувати ще й грошові податки. Відповідно до постанови про тимчасове стягнення податків і зборів від 23 жовтня 1941 р. голова Чернігівської районної управи встановлював розмір податку на перше півріччя 1942 р. Податок сплачувався усіма господарствами, «незалежно від наявності майна, роду занять». У містах і селищах сплачувати податок повинні були лише ті господарства, що «жили винятково з хліборобства».

108. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-3001, оп.1, спр.21, арк.16.

109. Там само, ф. Р-3110с, оп.1, спр.4, арк.21–24.

110. Там само, ф. Р-3112, оп.1, спр.1, арк.10.

111. Там само, ф.Р-3001, оп.1, спр.28, арк.25.

112. Там само, ф. Р-3546, оп.1, спр.1, арк.3.

113. Там само, ф. Р-4362, оп.2, спр.24, арк.152.

Податок сплачувався відповідно до кількості працездатних осіб у родині. Так, за відсутності працездатних або наявності одного працездатного – 150 крб. на господарство; при наявності 2 і більш працездатних – 250 крб. Окрім того, особи, які отримували прибуток від ремісництва чи кустарних промислів (шевці, кравці, теслі, пічники, візники тощо), повинні були сплачувати податок у розмірі 200 крб. незалежно від сплати ними прибуткового податку. За несвоєчасну сплату податку нараховувалася пеня у розмірі 0,5% за кожний день відтермінування¹¹⁴.

Нацисти також намагалися зменшити несанкціоновану переробку та споживання сільськогосподарської продукції селянами. Зокрема, частина млинів та олійниць були закриті й опломбовані. Помол зерна на борошно дозволявся лише на визначених млинах за спеціальними помольними картками. Сосницький військовий комендант Грамс видав розпорядження від 10 лютого 1942 р. про заборону у селах району використання хліба та картоплі для вигону самогону та переробку олійних культур на олію «з метою збереження продуктів та олійних культур від марної витрати»¹¹⁵.

У середині листопада 1942 р. на Чернігівщині для військових частин, організацій «Заготзерна» та осіб, які мали спеціальний дозвіл помол проводився за гроші: на борошно – 15 руб. за 100 кг, на дерть – 7 руб. 50 коп. за 100 кг. Для цивільного населення та закладів, що не мали спеціального дозволу, вказані послуги надавалися лише за натуральну оплату (мірчук): на борошно – 15%, на дерть – 10%¹¹⁶. Проте відсоток за помол міг бути й більшим. Так, старшина Бахмацької міської управи інформував старосту Халимонівської сільської управи про встановлення наступного розміру мірчука: на водяних млинах – 20%, на нафтових – 30%¹¹⁷.

На думку українського історика М. Ковалю, у порівнянні з райхскомісаріатом «Україна» у військовій зоні була більш помірною фіскальною політикою¹¹⁸. Але начальник відділу військової адміністрації Гельмут Кернер визнавав високий визиск українського селянства: «Не зважаючи на економічні та політичні заперечення, були встановлені особливо високі норми постачання в сфері продукції тваринництва. Та і в усіх інших сферах запити райху зростали значно швидше, ніж дозволяли можливості розумного ведення господарства»¹¹⁹.

Не останню роль у провалі аграрної політики нацистів відіграли слабкість матеріально-технічної бази «громадських господарств» та «державних маєтків», відсутність достатньої кількості спеціалістів, техніки й тягла, сільськогосподарського реманенту, якісного посівного зерна, добрив та робочої сили, низька культура землеробства.

Водночас частина селян відверто саботувала проведення польових робіт, виводили з ладу трактори, молотарки й комбайни, псували, розкрадали вирощену сільсько-

114. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-3001, оп.1, спр.22, арк.19.

115. Там само, ф. Р-3546, оп.1, спр.1, арк.8.

116. Там само, ф. Р-3033, оп.1, спр.1, арк.4.

117. Там само, ф.Р-3112, оп.1, спр.6, арк.4.

118. Коваль М.В. Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939 – 1945) // Україна кризь віки: В 15 т. – Т. 12. – К.: Видавничий дім «Альтернативи», 1999. – С. 223.

119. ЦДАВО України, КМФ-8, оп.1 спр.101, арк.126.

Життя по той бік фронту...

господарську продукцію. Районні старости навіть пропонували вилучати присадибні ділянки у тих, хто відмовиться від участі у посівній кампанії¹²⁰. Обмолот врожаю 1942 р. затримався аж до весни 1943 р. У результаті в 1942 р. окупантам вдалося вивезти з України лише 1 млн. т зерна (28%), 53% цукру, 18% олії від передбачених ними обсягів¹²¹. Це вкрай негативно відбилося на завойовницьких планах нацистів. «Надії на Україну не справдилися», зазначали влітку та восени 1942 р. нацистські газети, наголошуючи, що «українське селянське господарство не може виділити тепер лишків продовольства». Неспроможність налагодити співробітництво з місцевим населенням визнав і А. Розенберг¹²².

Незважаючи на загальний спротив сільського населення України, органи державної безпеки Радянської України згодом зафіксували факти невдоволення поверненням «радянської влади». Так, заступник наркома внутрішніх справ УРСР С. Савченко у січні 1943 р. писав М. Хрущову, що в окремих східних районах сільське населення «почувало себе краще, ніж за радянської влади», і тому недоброзичливо зустріло прихід Червоної армії¹²³. Ймовірно, йшлося про невелику категорію сільського населення, яке одержало значні пільги та земельні ділянки за «заслуги перед Райхом».

Паралельно зі зміною економічної політики окупаційна адміністрація намагалася кардинально перебудувати «більшовицькі принципи» культурно-освітньої сфери життя населення України. Натомість загарбники впроваджували засади нацистської теорії расової переваги арійців та «неповноцінності» слов'янських народів. У директиві Міністерства у справах східних окупованих територій «Політика й управління людьми на Україні» наголошувалося: «Українець, як представник пасивного народу, перебуває у полоні природи. Він не може керувати відносинами, відносини керують ним. Це основна риса його існування і всі його якості витікають вже з цього. [...] Так само, як українська раса є конгломератом народів й племен, так і українська мова не є чимось окремим – це суміш різних сучасних мов. [...] З культурними творами справи такі ж як і з мовою. [...] Треба докласти зусилля, щоб прочитати яку-небудь українську п'єсу. [...] Українські танці й музика повністю запозичені [...]»¹²⁴.

Зміни, за звичаєм окупантів, розпочалися з банального пограбування культурно-освітніх закладів. Провідне місце у цьому процесі належало «Оперативному штабу райхслайтера Розенберга», створеному ще у липні 1940 р. Його завданням полягало у виявленні, збереженні і підготовці до вивезення у Німеччину «трофейних культурних цінностей». У штабі працювали понад 350 експертів – кваліфікованих істориків,

120. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-3172, оп.1, спр.31, арк.12.

121. Перехрест О.Г. Українське село в 1941–1945 рр.: економічне та соціальне становище. – Черкаси: ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2011. – С. 171.

122. Там само.

123. Коваль М.В. Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939 – 1945) // Україна крізь віки: В 15 т. – Т. 12. – К.: Видавничий дім «Альтернативи», 1999. – С. 223.

124. Цит: Коваль М.В. Фашистская политика духовного, морально-политического подавления населения Украины и её крах / Общественно политическая жизнь трудящихся Украины в годы Великой Отечественной войны: Сборник научных трудов. – К.: Наукова думка, 1988. – С. 147–148.

мистецтвознавців, знавців, архівістів, бібліотекарів. При штабі діяла спеціальна «Головна робоча група України», яку очолював спочатку гауптслайтер Зайбот, а потім штабайнзатцфюрер Антон. Вона складалася з робочих груп «Західна Україна» й «Південна Україна», а також робочих груп у великих культурних центрах – Харкові, Житомирі, Полтаві, Дніпропетровську та інших містах. При айнзацштабі діяли також «Окремий штаб бібліотек» і штаб «Образотворче мистецтво»¹²⁵.

Одночасно у військовій зоні групи армій «Південь» діяли уповноважені Пруської державної бібліотеки та шефа військових архівів. Вони мали право конфісковувати бібліотечні й архівні фонди військового спрямування. Зокрема, уповноважений Пруської державної бібліотеки при групі армій «Південь» обер-лейтенант доктор Вернер Шміц обстежував бібліотечні та архівні фонди й організовував їх охорону за допомогою фельдкомендатури. Уповноваженим шефа військових архівів при групі армій «Південь» був полковник фон Гьодль. Його завдання полягало у виявленні військових архівних матеріалів та їх збереженні.

У військовій зоні діяв також батальйон особливого призначення під командуванням штурмбанфюрера СС Кюнсберга. Перебував він у віданні міністерства закордонних справ Райху. Його цікавили документи про зовнішньополітичну діяльність, картографічні, геологічні та економічні матеріали. Батальйон проіснував до 29 липня 1943 р. Після його розформування зібрані матеріали були передані зацікавленим відомствам.

Під орудою СС у військовій зоні діяли науково-дослідне товариство «Спадщина», воєнізовані геологічні групи СС, VI відділ «G» (використання наукової інформації) Головного імперського управління безпеки. Зокрема, оперативна команда VI відділу «G» під керівництвом унтерштурмфюрера СС доктора фон Гена мала забезпечувати економічною, технічною, краєзнавчою літературою і статистичними матеріалами дослідницькі інститути Головного імперського управління безпеки.

У відомстві райхсмаршала Г. Герінга також існували спеціальні уповноважені, які відбирали для його колекції художні цінності з окупованих країн¹²⁶.

Зацікавлення цих підрозділів поширювалося і на культурно-освітні заклади Чернігівщини. Але окупантам дісталися лише незначні «трофеї». У Чернігівській області у 1940 р. діяло 8 музеїв¹²⁷. Згідно з інформацією завідуючого відділом освіти та культури Чернігівської міської управи найбільш цінні експонати Чернігівського історичного відділу були евакуйовані. Десять картин, що уцілили під час пожежі, перебували у користуванні місцевої комендатури. Експонати Чернігівського музею М.М. Коцюбинського також були евакуйовані, а в меморіальному будинку проживав староста м. Чернігів Є. Азаров¹²⁸. Фонди Остерського краєзнавчого музею не були евакуйовані і зазнали пограбування. У

125. Коваль М.В. Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939 – 1945) // Україна крізь віки: В 15 т. – Т. 12. – К.: Видавничий дім «Альтернативи», 1999. – С. 243.

126. Себта Т.М. Архівні джерела про українські культурні цінності, вивезені нацистами в роки II світової війни: Дис. канд. іст. наук: 07.00.01/ НАН України, Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського. – К., 2000. – С. 6-8.

127. Народна освіта, наука і культура в Українській РСР. Статистичний збірник. – К., 1973. – С. 272.

128. Держархів Чернігівської обл. ф. Р-3001, оп.1, спр.65, арк.8.

Життя по той бік фронту...

приміщенні музею квартирував начальник німецького гарнізону¹²⁹. Історичний музей в м. Щорс був спалений¹³⁰.

Чернігівська міська управа подала клопотання до німецької комендатури щодо організації краєзнавчого музею з чотирма відділами: природничим, сільського господарства та промисловості Чернігівщини, побуту та мистецтва, історичного. Через відсутність експонатів для історичного відділу пропонувалося провести розкопки на пожарищі колишнього Історичного музею. Для організації розкопок був затверджений штат – 1 лаборант, відповідальний за практичне проведення розкопок, 2 «розкопники-інвентаризатори», 2 вартові, 8 вантажників. Влітку 1942 р. розпочалися розкопки, що тривали 2,5 місяці. Після їх завершення знахідки були перевезені у приміщення майбутнього музею для подальшої реставрації. Для проведення цієї роботи був створений «Музейний фонд». Штат його складався з консерватора, лаборанта, вартового і прибиральниці. Одночасно з розкопками проводився ремонт будинку колишнього музею В.В. Тарновського. Розкопки тривали й протягом 4-х місяців наступного 1943 року¹³¹.

Більшість бібліотечних закладів відновила свою роботу у 1942 р. Причиною затримки став тривалий процес вилучення «більшовицької літератури». На думку окупаційної адміністрації, бібліотеки повинні пропагувати «новий порядок», «взвеличувати фюрера»¹³². Під заборону підпадала пропагандистська література, книги керівників СРСР тощо¹³³.

До відкриття бібліотек долучалися громадські організації. У м. Мена за активного сприяння товариства «Просвіта» бібліотека запрацювала вже на початку грудня 1941 р. Одночасно місцева адміністрація опікувалася відновленням роботи хат-читалень. Бургомістр Борзенського району, наприклад, наказав старості Красноставської сільської управи виділити належне приміщення для хати-читальні. Переважно це були приміщення при школі або сільській управі¹³⁴.

Для завоювання симпатій місцевого населення окупанти дозволили діяльність окремих культурно-просвітницьких громадських організацій. Це, головним чином, структури, що були заборонені «за поширення українського дрібнобуржуазного націоналізму». Провідне місце серед них належало культурно-просвітницькому товариству «Просвіта». Його діяльність була відома ще з дореволюційних часів і закономірно користувалася повагою інтелігенції та населення. На Чернігівщині один з перших осередків «Просвіти» був створений у м. Мена. Інформацію про початок її роботи оприлюднила газета «Українське Полісся» вже наприкінці листопада 1941 р. Ініціативна група звернулася із закликом до українців Чернігівщини братися до культурно-просвітницької і національної роботи і повсюдно організовувати такі ж товариства. При

129. Литвиненко І.С., Добробоженко О.І. Остерському краєзнавчому музею – 100! // Науково-практична конференція з нагоди 100-річного ювілею Остерського краєзнавчого музею: Збірник наукових праць і публікацій / За ред. А.П. Мисливець. – Остер, 2008. – С. 62.

130. Держархів Чернігівської обл., ф. П-470, оп.5, спр.516, арк.15.

131. Арендар. Г., Ліхачова С. Чернігівський музей у 20-90-ті рр. // Родовід. – 1996. – № 14. – С. 53.

132. Вдалиий початок // Українське полісся (Чернігів). – 1941. – 5 грудня.

133. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-4362, оп.2, спр.25, арк.855.

134. Там само, ф. Р-3101, оп.1, спр.30, арк.26.

цьому діячі місцевої «Просвіти» намагалася охопити увесь Менський район. Вже на початку грудня того ж таки року в селах працювало три клуби, а в самій Мені було організовано бібліотеку та художні гуртки¹³⁵.

Заклик не залишився поза увагою. Так, з ініціативи Г. Томаша у с. Слабин Михайло-Коцюбинського району наприкінці грудня 1941 р. був створений місцевий осередок «Просвіти». У планах роботи було відкриття клубу та організація різноманітних художніх гуртків¹³⁶. З ініціативи місцевої влади на початку грудня 1941 р. розпочав свою діяльність і Прилуцький осередок «Просвіти». Постановою міського старости був затверджений склад оргбюро товариства. На першому засіданні було затверджено структуру районної ради «Просвіти». Головне завдання члени «Просвіти» вбачали в тому, щоб «закликати свідомі маси до творчої праці, до відбудови нового життя, задоволення духовної потреби українського народу, об'єднати їх на боротьбу з неучтвом, некультурністю та залишками большевицької моралі»¹³⁷.

Крім «Просвіти» окупаційна адміністрація дозволила функціонування деяких інших товариств. Чернігівська міська управа 19 листопада 1941 р. санкціонувала діяльність культурно-мистецького клубу «Січ». Вже 13 грудня 1941 р. відбувся перший концерт для німецьких військ¹³⁸, наступного дня самодіяльні артисти грали для місцевого населення¹³⁹. Члени клубу ставили собі за мету всебічно сприяти «справі відродження української національної культури на звільненій від більшовизму Чернігівщині»¹⁴⁰. На початку 1942 р. у клубі «Січ» діяли театр, духовий оркестр, струнний оркестр, ляльковий театр, хор¹⁴¹. Аналіз змісту афіш, що публікувалися у пресі, засвідчив регулярність мистецьких заходів, під час яких виконувалися твори українських та європейських класиків, народні пісні тощо¹⁴².

На окупованій території діяли й окремі благодійні громадські організації. Так, у м. Прилуки існувало «Українське товариство взаємодопомоги», що допомагало полоненим, сиротам, жінкам із малолітніми дітьми тощо. Крім того, товариство ставило собі за мету «підняття культурного та морального рівня народу шляхом культурно-просвітницької та виховної роботи». У планах засновників було відкриття юнацької секції¹⁴³.

На Чернігівщині також відновили свою діяльність професійні театри, в Чернігові, Ніжині, Остері, Прилуках, Новгород-Сіверському. З ініціативи громадськості було створено аматорські театральні гуртки у містах Городня, Сновськ, с. Богданівка Прилуцького району.

Репертуар обмежувався переважно українською класикою XIX ст. При відборі творів

135. До українців Чернігівщини // Українське полісся (Чернігів). – 1941. – 30 листопада; Вдалилий початок // Українське полісся (Чернігів). – 1941. – 5 грудня.

136. Товариство «Просвіта» // Українське полісся (Чернігів). – 1942. – 4 січня.

137. Перші кроки роботи «Просвіти» // Вісті Прилуцьчини (Прилуки). – 1941. – 5 грудня.

138. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-3004, оп.1, спр.79, арк.2.

139. Хороший початок // Українське полісся (Чернігів). – 1941. – 17 грудня.

140. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-3001, оп.1, спр.5, арк.34.

141. Там само, спр. 65, арк.14.

142. Там само, ф. Р-2350, оп.1, спр.6, арк.1–33.

143. Утворити юнацьку секцію // Вісті Прилуцьчини (Прилуки). – 1942. – 14 січня.

Життя по той бік фронту...

для вистав керівники театрів зважали, що глядачами будуть не лише місцеві мешканці, а й німецькі офіцери. У репертуарі Чернігівського театру ім. Котляревського були: «Наймичка», «Мартин Боруля», «Безталанна» І. Карпенко-Карого (І. Тобілевича); «Ой, не ходи, Грицю, та й на вечорниці», «За двома зайцями» М. Старицького; «Шельменко-денщик», «Сватання на Гончарівці» Г. Квітки-Основ'яненка; «Дай серцю волю», «Кумірошник», «Вій» М. Кропивницького; «Назар Стодоля» Т. Шевченка; «На перші гулі» С. Васильченка; драма О. Островського «Поздня любовь», водевіль «Дружина, яких мало»¹⁴⁴. Ставились і заборонені у радянські часи п'єси «Степовий гість» Б. Грінченка, «Про що тирса шелестіла» С. Черкасенка¹⁴⁵.

У м. Ніжині на сцені українського драматичного театру ім. М. Кропивницького ставилися п'єси «Наталка Полтавка» І. Котляревського, «Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського, «Наймичка» Т. Шевченка, «Безталанна»¹⁴⁶, «Мартин Боруля» І. Карпенко-Карого (І. Тобілевича), «Дай серцю волю»¹⁴⁷ М. Кропивницького, «Циганка Аза» М. Старицького¹⁴⁸, «Вечорниці» Ніщинського¹⁴⁹.

Певний час квиток на театральну виставу був пропуском під час «комендантської години». Ця норма довго і не протрималась, оскільки була пропагандистською акцією окупаційної адміністрації¹⁵⁰.

Відновили роботу деякі кінотеатри. У м. Чернігові відкрився кінотеатр «Арс», в якому демонструвалися фільми закордонного виробництва¹⁵¹. У м. Ніжині у квітні 1942 р. у місцевому кінотеатрі анонсували демонстрацію фільмів «Веселі бродяги», «Малі дівчата – великі клопоти», «Як живе селянство у Німеччині»¹⁵².

З ініціативи місцевої інтелігенції починали працювати самодільні хорові капели та ансамблі, духові, струнні, джазові, симфонічні, народних інструментів оркестри, музичні студії, гуртки. За свідченням О.Ф. Орла, який під час окупації працював в оркестрі театру, а з 15 вересня 1942 р. в оркестрі 135-го українського батальйону, він брав участь різноманітних заходах у міському театрі та саду, на підприємствах, у військових частинах¹⁵³.

У м. Ніжин 1 травня 1942 р. самодіяльна хорова капела ім. Т.Г. Шевченка за участю окремих артистів театру та український хор під керівництвом Порфирія Баклана провели концерт у приміщенні Ніжинського театру. Заключною частиною концерту

144. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-2350, оп.1, спр.28, арк.1–13; спр.29, арк.1, 3.

145. ГДА СБ України, м. Чернігів, спр.16017-п.

146. Народження театру // Ніжинські вісті (Ніжин). – 1942. – 1 квітня.

147. Український драмтеатр // Ніжинські вісті (Ніжин). – 1942. – 9 травня.

148. Культурна хроніка // Ніжинські вісті (Ніжин). – 1942. – 30 травня.

149. Культурна хроніка // Ніжинські вісті (Ніжин). – 1942. – 30 травня.

150. Постанова голови м. Ніжин // Ніжинські вісті (Ніжин). – 1942. – 11 листопада; Оголошення // Ніжинські вісті (Ніжин). – 1942. – 18 листопада.

151. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-3004, оп.1, спр.14, арк.2–2 зв.

152. Два нові фільми // Ніжинські вісті (Ніжин). – 1942. – 1 квітня; Цікавий фільм // Ніжинські вісті (Ніжин). – 1942. – 11 квітня.

153. Держархів Чернігівської обл., ф.Р-8840, оп.3, спр.4459, арк.11–13.

був балет «Обжинки», поставлений балетмейстером М. Харламовим¹⁵⁴. До обов'язків хорової капели входили і урочисті проводи від'їжджаючих на роботу до Німеччини¹⁵⁵. За участю українського національного хору під керівництвом П. Баклана була записана радіопередача, під час якої були виконані українські народні пісні¹⁵⁶.

Якщо культурно-просвітницька діяльність національно-побутового спрямування загалом не викликала заперечень окупаційної адміністрації, то освітню галузь нацисти жорстко контролювали. А. Гітлер наполягав на тому, що підкореним слов'янським народам взагалі освіта не потрібна. Тому пропозиції А. Розенберга, висловлені на нараді 16 липня 1941 р. про необхідність дозволити в Україні відкриття шкіл, можливо, навіть університету у Києві, не знайшли підтримки у нацистського керівництва¹⁵⁷. Тому А. Розенберг у відповідності до настанов А. Гітлера надіслав директиву від 18 листопада 1941 р. райхскомісару Е. Коху про відкриття в Україні лише початкових, професійних сільськогосподарських і ремісничих шкіл¹⁵⁸.

У зоні військової адміністрації освітня галузь регулювалася постановою «VII секції вермахту зони Б (Україна)» №34 від 29 грудня 1941 р. Передбачалося функціонування початкових, промислових, сільськогосподарських, лісогосподарських професійних шкіл, професійних курсів жіночого персоналу для навчання веденню господарства, кравецької справи, охорони здоров'я та гігієни. Заборонялося відкривати вищі й середні навчальні заклади, загальні професійні школи зі спеціалізацією за певним фахом¹⁵⁹. Питаннями освіти займалися відповідні відділи районних та міських управ. До останніх потрапляли в основному фахівці, які працювали в системі освіти до окупації. У складних умовах війни вони прагнули відродити і по можливості розширити мережу освітніх закладів різного рівня. Звичайно, ці плани вимагали санкції військової адміністрації. Спочатку чиновники військової комендатури принаймні не заважали відкривати середні навчальні заклади.

В Острі у середині грудня 1941 р. працювала класична восьмирічна гімназія¹⁶⁰. У Коропському районі на початку 1942 р. функціонували 3 десятирічки, 7 семирічок та 11 початкових чотирикласних шкіл. Більшість з них відкрилася ще у листопаді 1941 р.¹⁶¹. У Чернігові планувалося відкрити чоловічу і жіночу гімназії. У відділі культури та освіти міської управи ще у листопаді 1941 р. були розроблені навчальні плани¹⁶². Але місцева військова комендатура відхилила клопотання про відкриття цих навчальних закладів.

Військова адміністрація неохоче відкривала навіть початкові та професійні школи. Голова Чернігівської райуправи П. Дюбко 11 грудня 1941 р. підписав наказ, в якому наголошувалося, що згідно з розпорядженням Чернігівської міської комендатури всім

154. Народню пісню в маси // Ніжинські вісті (Ніжин). – 1942. – 9 травня.

155. Народню пісню в маси // Ніжинські вісті (Ніжин). – 1942. – 9 травня.

156. Культурна хроніка. Радіопередача // Ніжинські вісті (Ніжин). – 1942. – 30 травня.

157. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – Париж-Нью-Йорк-Львів, 1993. – С. 514, 533, 537.

158. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – Париж-Нью-Йорк-Львів, 1993. – С. 543.

159. Там само, С. 549 – 550.

160. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-3004, оп.1, спр.15, арк.10, 22.

161. Там само, ф. Р-3438, оп.1, спр.3, арк.1.

162. Там само, ф. Р-3526, оп.1 спр.1, арк.2, 5.

Життя по той бік фронту...

районним і сільським старостам заборонялося відкривати школи через побоювання, що «навчання буде проводитися у більшовицькому напрямку»¹⁶³. Тому школи, що вже відкрилися, знову закривалися, під заборону підпадали навіть збори вчителів¹⁶⁴. Згодом позиція військового окупаційного командування дещо пом'якшилася. У розпорядженні «Про відкриття шкіл для навчання в районах, підлеглих Чернігівській комендатурі», що надійшло у районні та міські управи наприкінці січня 1942 р., наказувалось розпочати навчання лише 1–4 класах з 2 лютого 1942 р.¹⁶⁵. Перелік предметів був мінімальним – читання, письмо, лічба, гімнастика, граматики, ручна праця¹⁶⁶. У результаті наприкінці 1941/1942 навчального року у м. Чернігові функціонувало лише 5 початкових шкіл, в яких навчалися 932 учні й працювали 47 вчителів¹⁶⁷.

Іноді місцева адміністрація виявляла «освітню ініціативу». Старшина Коропського районного земельного управління у зверненні до старост сіл від 21 листопада 1941 р. наголошував на важливості розгортання навчальної мережі й пропонував домагатися ухвалення загальними сільськими зборами рішень про відкриття шкіл «такого ж рівня, як за радянської влади». Навчання планувалось зробити платним: 1 – класи – 10 руб. на місяць, 5 – 7 класи – 15 руб., 8 – 10 – 20 руб. Гроші планувалось витратити на утримання вчителів. Кандидатури останніх висували старости, а затверджувала Коропська міська управа¹⁶⁸.

Реалії навчально-виховного процесу варто проілюструвати на прикладі Шаповалівської початкової школи Борзненського району. В звіті про навчально-виховну роботу в 4-Б класі за перше півріччя 1942/1943 навчального року вказувалось, що відвідують навчання лише 16 школярів з 40. Діти не ходили до школи через брак одягу, взуття та відсутність підручників. Для поліпшення відвідування вчителі проводили бесіди з батьками, батьківські збори, намагалися впливати на батьків через сільську управу та поліцію¹⁶⁹. Але такі заходи впливу не були результативними через матеріальну скруту і загальне зубожіння населення.

Вкрай складною була і ситуація з підручниками. У наявності були лише «неправильні» радянські підручники. Однак їх використовували у навчальному процесі після відповідної редакції. Так, згідно з вказівками комісії відділу освіти та культури Чернігівської міської управи був виправлений підручник з української мови А. Загородського. У ньому були закреслено все, що стосувалось «радянського ладу» та «більшовицької партії»¹⁷⁰. Але вже на початку 1942 р. в руслі розпорядження місцевої комендатури м. Чернігів усі підручники та посібники довоєнного видання наказали конфіскувати¹⁷¹.

Згодом було здійснено спробу надрукувати у Чернігівській друкарні буквар та читанки

163. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-2350, оп. 1 спр. 9, арк. 5.

164. Там само, ф. Р-3441, оп.1 спр.1, арк.16.

165. Там само, ф. Р-3441, оп.1 спр.1, арк.23.

166. Там само, ф. Р-3004, оп.1, спр.41, арк.1.

167. Там само, ф. Р-3001, оп.1, спр. 65, арк.11.

168. Там само, ф. Р-3525, оп.1, спр.1, арк.2.

169. Там само, ф. Р-3356 с, оп.1, спр.2, арк.26–27.

170. Там само, ф. Р-3004, оп.1, спр.18, арк.1–7.

171. Там само, ф. Р-3004, оп.1, спр.41, арк.1.

для 1 – 2 класів. Підручники підготували вчителі Ріпкинського району та рецензовані комісією, відділу освіти і культури Чернігівської районної управи. До її складу входили, окрім чиновників, досвідчені вчителі Чернігівського району та м. Чернігів¹⁷². Однак друкування масового тиражу так і не відбулося.

Навесні 1943 р. окупаційна адміністрація запропонувала шкільну освітню систему, що базувалася на 4-класній основній школі і 7-класній народній школі. Аби «задовольнити прагнення молоді країни до вищої кваліфікації на майбутнє» планувалося створити спеціальні школи на базі 7-класної народної школи, нижчі та вищі сільськогосподарські фахові школи, учительські семінарії та наукові інститути¹⁷³. Вірогідно, це була чергова пропагандистська акція окупаційної адміністрації на тлі переможного наступу Червоної армії.

Важливим чинником впливу на населення України стала Церква. Окупанти були добре поінформовані про масову атеїстичну кампанію, що призвела до руйнації більшості храмів, зречення, арештів та розстрілів більшості священників¹⁷⁴. Однак, ліквідувати релігійні переконання більшовикам не вдалося. Вони базувалися на традиційній системі моральних цінностей, тому окупаційна адміністрація цілком логічно сподівалася, що відродження Церкви, відкриття храмів, висвячення нових священників лише додасть симпатій речникам «нового порядку». Спочатку військово командування, дозволяючи церковне служіння, лише спостерігало за розвитком подій та діяльністю релігійних конфесій і релігійних течій. Командуючий охорони тилу групи армій «Південь» наказав № 197 (Ніжинській) польовій комендатурі відправляти до храмів інформаторів для виявлення можливої «антинімецької, сепаратистської або націоналістичної пропаганди»¹⁷⁵.

Період лояльного ставлення до Православної Церкви тривав до літа 1942 р.¹⁷⁶. Згодом окупаційна адміністрація визначила авторитетних осіб з церковного середовища і почала навколо них формувати «групи впливу» на настрої віруючого населення, а потім вже відкрито втручатися у міжконфесійні взаємини. Нацисти намагалися використати потужний потенціал віруючого населення для утвердження «нового порядку», загального позитивного ставлення до Райху. Спекулюючи на протиставленні більшовицької атеїстичної пропаганди та нацистського ліберального ставлення до релігії, окупанти очікували здобути підтримку населення у боротьбі із «більшовизмом» і підпільно-партизанським рухом. Водночас, зважаючи на загальну релігійну свідомість переважної більшості населення, окупаційна адміністрація сподівалася, що Церква стане своєрідним об'єднавчим центром й усуне існуючу амбівалентність в ідеологічних поглядах громадян, підготує ґрунт для подальших агітаційно-пропагандистських маніпуляцій окупаційної адміністрації¹⁷⁷.

172. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-3004, оп.1, спр.41, арк.19.

173. Про новий шкільний порядок // Чернігівський кур'єр. – 9 травня 1943 р. – № 36.

174. Див. докладніше: Реабілітовані історією. Чернігівська область. / Упор.: О.Б. Коваленко, Р.Ю. Подкур, О.В. Лисенко. – Кн. 3. – Чернігів: Десна Поліграф, 2011. – 600 с.

175. ЦДАВО України, ф. КМФ-8, оп. 2 спр. 156, арк. 129.

176. Гордієнко В.В. Німецько-фашистський режим і православні конфесії в Україні // Укр. іст. журн. – 1998. – № 3. – С. 110.

177. ЦДАВО України, ф. КМФ-8, оп.2 спр.332, арк.68.

Життя по той бік фронту...

На українських землях була дозволена діяльність Української автономної православної й Української автокефальної православної, Греко-католицької, Вірмено-григоріанської церков, а також окремих протестантських громад¹⁷⁸. Провідну роль у зоні військової адміністрації відігравали саме Українська автономна православна (митрополита Олексія Громадського) та Українська автокефальна православна (архієпископа Полікарпа Сікорського) церква.

На Чернігівщині діяли 350 церковних парафій, переважна більшість яких належала до Української автономної православної церкви. Опікувався віруючими архієпископ Симон (Івановський). Окрім задоволення духовних потреб населення, Чернігівське єпархіальне управління розгорнуло роботу з відновлення та реставрації храмів, друкуванню необхідної церковної літератури, фінансовому та матеріальному забезпеченню православних громад.

Отримавши у своє розпорядження Спасо-Преображенський собор, Чернігівське єпархіальне управління вирішило його реставрувати. Не сподіваючись на окупаційну адміністрацію, духовенство звернулося до мирян з проханням про фінансову допомогу. Серед віруючих поширювалися підписні листи, проводилися відрахування з коштів релігійних громад, карнавоковий збір у церквах. Паралельно архієпископ Симон клопотався перед Чернігівською міською управою про виділення 30 – 40 тис. крб. на реставрацію собору¹⁷⁹.

Чернігівська єпархія також намагалася заробити кошти для власних потреб. У підпорядкуванні єпархії перебував свічний завод, слюсарно-штампувальна майстерня по виготовленню хрестиків, салотопня тощо¹⁸⁰. В єпархіальній друкарні друкувалася література релігійного змісту (календарі – святці, молитовники та ін.), місцевий часопис «Українське Полісся»¹⁸¹.

Водночас окупаційна адміністрація негативно ставилася до проведення богослужіння у робочі дні. Так, у розпорядженні Е. Коха від 8 грудня 1941 р. генерал- та гебіткомісарам, опублікованому 11 липня 1942 р., зазначалося: «Вражає те, що місцеве керівництво дозволило релігійні свята в будні дні. Така практика сьогодні неприпустима, оскільки вона перериває робочий процес. Я забороняю проведення богослужб у будні дні, на які припадають православні свята, за винятком Різдвяних свят – 7, 8 січня, Нового року – 14 січня і Пасхи – на два дні»¹⁸².

Розпорядження поширювалося і у військовій зоні. Тому, зважаючи на заборону, бургомістр м. Чернігова звернувся до військового коменданта з клопотанням про дозвіл на урочисте відзначення свята Водохреща, що випало на робочий день: «1. Дозволити 19 січня не проводити занять в установах, безпосередньо не пов'язаних з німецьким командуванням, забезпечивши можливі вимоги в цей день комендатури.

178. Лисенко О.Є. Християнство в умовах Другої світової війни (історична ретроспектива) / Друга світова війна і Україна: Матеріали наукової конференції (27–28 квітня 1995 р.). – К.: Ін-т історії України НАН України, 1996. – С. 187.

179. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-3004, оп.1, спр.14, арк.8.

180. Там само, ф. Р-3001, оп.1, спр.65, арк.13.

181. Там само, ф. Р-3004, оп.1, спр.14, арк.2 зв.

182. Гордієнко В.В. Німецько-фашистський режим і православні конфесії в Україні // Укр. іст. журн. – 1998. – № 3. – С. 114–115.

2. Напередодні, 18 січня, як і перед Різдвом, дозволити ходити по місту до 20 години, зважаючи на тривалість урочистої вечірньої служби Божої.

3. В день свята 19 січня дозволити виконувати хресний похід з цих міських церков до нововідкритої в приміщенні колишнього педагогічного інституту церкви святих Михайла і Федора, а звідтіля на річку Стрижень для водосвячення»¹⁸³.

Відновилося традиція залучення священників до проведення пропагандистських, культурно-просвітницьких акцій. На роковини смерті Т.Г. Шевченка завідувач відділом освіти та культури Чернігівської міської управи просив голову єпархіального управління провести панахиду у Св. Дмитрівській та Михайло-Федорівській церквах 10 березня 1942 р. «для учнів міських шкіл із обов'язковим залученням церковного хору»¹⁸⁴.

Священики також ініціювали створення благодійних організацій. При Свято-Вокресенській церкві виникло братство Святої Рівноапостольної Марії Магдалини. Його очолив протоієрей цієї церкви Михайло Барвилович. Братство, до складу якого входила 51 особа, було зареєстровано 29 червня 1942 р. у Чернігівській міській управі. Статутом передбачалося проведення релігійно-просвітницької та благодійної діяльності. Фінансування братства здійснювалося через касу взаємодопомоги, куди надходили як благодійні внески, так і частина прибутку майстерні по виготовленню вінків і домовин¹⁸⁵.

Військова адміністрація не заперечувала проти діяльності громад євангельських християн-баптистів. Громади ЄХБ були поширені на Чернігівщині ще на початку ХХ ст. Згодом віруючі змушені були підпільно проводити богослужіння, чимало пресвітерів загинуло у таборах чи були розстріляні. Після окупації Чернігівської області віруючі почали легалізувати свої громади. Члени Чернігівської громади ЄХБ у травні 1943 р. навіть клопоталися про звільнення свого пастора від трудової повинності, посилаючись на подібну практику щодо православних священників¹⁸⁶.

Однак загалом спроби окупаційної адміністрації завоювати симпатії населення України залишилися безрезультатними. Відверта зневага до «неповноцінних» слов'янських народів, масове фізичне знищення людей, відвертий грабунок, загальне зuboжіння, спричинили активний та пасивний спротив населення.

Наприкінці осені – взимку 1942–1943 рр. нацисти фактично втратили контроль над значною частиною регіону, оскільки лісові райони повністю контролювалися партизанськими загонами. Німецькі та угорські підрозділи пересувалися по цій території тільки у складі значних військових контингентів.

Оцінивши оперативну ситуацію на Центральному фронті, командування вермахту почало готувати відступ. Для затримання наступу частин Червоної армії та нанесення максимального збитку ресурсам територій, які залишали німецькі війська, командування вермахту 7 вересня 1943 р. ухвалило «Наказ військовим частинам про повне знищення господарських споруд та майна населення при відступі»: «На території, що залишається в разі відступу, слід повністю знищити всі споруди та припаси, які будь-якою мірою можуть бути корисними ворогові.[...] Обов'язком кожного є забезпечення того, щоб

183. Держархів Чернігівської обл., ф.Р-3004, оп.1, спр.63, арк.1.

184. Там само, арк.3.

185. Там само, ф. Р-3001, оп.1, спр.120, арк.1 – 4.

186. Там само, ф Р-3004, оп.1, спр.14, арк.21.

Життя по той бік фронту...

територія, що залишається ворогу, впродовж тривалого часу не могла використовуватися у військовому та сільськогосподарському відношенні¹⁸⁷. Так, у м. Ніжин було знищено обозний завод, маслозавод, завод «Ударник», хлібзавод, електростанцію, радіовузол, пошту і телеграф, друкарню, кінотеатр, гуртожитки педінституту, частково засолзавод № 1, три середніх школи, аеродромну станцію. У Комарівському районі нацисти підпалили десятки скирт запалювальними кулями з літаків. За попередніми даними в районі було спалено небомолоченого хліба на площі 1 475 га¹⁸⁸.

Однак відплата за зlodіяння була невідвортною. У ході Чернігівсько-Припятської операції 26 серпня 1943 р. війська Центрального фронту під командуванням генерал-полковника К.К. Рокосовського вийшли до Десни і на південь від Новгород-Сіверського вступили на територію Чернігівської області. Успішно розвиваючи наступ, частини Центрального фронту 4 вересня визволили Короп, 6 вересня – Новгород-Сіверський, 21 вересня – Чернігів. У вересні 1943 р. визволення Чернігівщини було завершено¹⁸⁹.

Розпочалася відбудова народного господарства області. Начальник Чернігівського обласного статуправління Грайфер 23 листопада 1943 р. поінформував Чернігівський обком КП(б)У про орієнтовні втрати населення області за період окупації. У наданій статистичній таблиці вказувалися дані на 1 листопада 1943 р. (752 241 осіб по 22 районах та 3 містах обласного підпорядкування) у порівнянні з 1 липня 1941 р. (1 041 322 осіб) населення області. Екстраполюючи дані по 22 районах та трьом містам на всю область, статистики зробили висновок про різке зменшення населення області. Із визначеної різниці понад 85 тис. осіб було мобілізовано до Червоної армії та тиліві роботи, 52 тис. осіб перебували в евакуації, понад 38,5 тис. виїхали за межі області через «військову обстановку». Попередні втрати, на думку Грайфера, становили 20 тис. загиблих та примусово вивезених до Німеччини¹⁹⁰. Після початку роботи Чернігівської комісії з розслідування злочинів німецько-фашистських загарбників кількість встановлених жертв значно зросла.

На визволеній території відновлювалося функціонування партійно-радянського та господарського апарату. Кадрове наповнення відбувалося за рахунок учасників підпільно-партизанського руху, демобілізованих з армії, реєвакуйованих з тилівих районів колишніх працівників. Через гострий брак кадрів іноді призначали працівників, які перебували на окупованій території. Так, у Бахмацькому районі виконуючим обов'язки завідувача райземвідділу був призначений дільничний агроном Бахмацького райземвідділу під час окупації Макаренко¹⁹¹.

187. Книга Скорботи України. Чернігівська область / Упор. І.О. Герасимов, І.Т. Муковський, П.П. Панченко, Чернігів: РВК «Деснянська правда», 2003. – С. 21.

188. Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Чернігівська область / Упор.: О. Коваленко, Р. Подкур, О. Лисенко. – Кн.2. – Чернігів, 2010. – С. 108–111.

189. Книга Скорботи України. Чернігівська область / Упор. І.О. Герасимов, І.Т. Муковський, П.П. Панченко, Чернігів: РВК «Деснянська правда», 2003. – С. 21 – 22.

190. Держархів Чернігівської обл., ф. П-470, оп.5, спр.290, арк.11.

191. Держархів Чернігівської обл., ф.П-470, оп.5, спр.236, арк. 1 – 9.: Див. також: Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Чернігівська область / Упор.: О. Коваленко, Р. Подкур, О. Лисенко. – Кн.2. – Чернігів, 2010. – С. 108–111.

Одним з головних завдань вищого та місцевого партійно-державного керівництва, поряд із відбудовою господарства, стала нейтралізація впливу нацистської пропаганди щодо дискредитації лідерів СРСР, колгоспної системи, поширення приватновласницьких настроїв, розпалювання міжнаціональної ворожнечі. Місцеві партійні органи розпочали масову агітаційно-пропагандистську роботу. Населенню читалися доповіді, лекції, політінформації, налагоджувався випуск обласної та районних газет, відновлювалась радіомережа, хати-читальні, клуби. Відділ пропаганди та агітації Чернігівського обкому КП(б)У у 1944 р. видав матеріали на допомогу агітаторам та пропагандистам «Про звірства та злодіяння німецько-фашистських загарбників на Чернігівщині»¹⁹², «Річниця звільнення Чернігівської області від німецько-фашистських загарбників»¹⁹³.

На тлі великого патріотичного піднесення 14 листопада 1943 р. відбувся мітинг партизанів Чернігівщини, на якому були присутні понад 600 колишніх «народних месників». Секретар Чернігівського обкому КП(б)У М. Кузнецов у листі до секретаря ЦК КП(б)У Д. Коротченка писав, що мітинг пройшов «на високому ідейно-політичному рівні». Він жалкував, що республіканські керівники не потрапили на мітинг і самі не переконалися в ідейній стійкості чернігівців¹⁹⁴.

До проведення ідеологічної роботи серед населення залучалися військові політпрацівники. Військові ради фронтів санкціонували формування спеціальних груп політпрацівників, які брали участь в організації політико-масової роботи. Зокрема, вони організовували постачання газет і політмасової літератури, демонстрації кінофільмів та прослуховування радіопередач, читали доповіді, друкували на базі армійських друкарень місцеві газети, агітаційні матеріали.

Вже у 1944 р. в області почала регулярно виходити газета «Деснянська правда». На її шпальтах друкувалися численні матеріали про відбудову міст і сіл області – «Таким буде Чернігів»¹⁹⁵, «Переклик відбудовників. На відбудові Чернігова»¹⁹⁶, «Спільними силами»¹⁹⁷.

Одним з центральних ідеологічних конструктів у масовій агітаційно-пропагандистській роботі стало оприлюднення матеріалів про факти масового знищення населення області: «Чернігів не простить»¹⁹⁸, «Злочинства німецьких варварів на Чернігівщині»¹⁹⁹, «Не забудемо, не простимо! Стогін землі»²⁰⁰, «Вбивці радянських людей»²⁰¹, «Радянський воїне! Помстись фашистським нелюдам за кров і страждання

192. Чернігівський обласний історичний музей ім. В.В. Тарновського, Ал-195-1/2058.

193. Держархів Чернігівської обл., ф. П-470, оп.5, спр.516, арк.20–26.

194. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-5036, оп.4, спр.2, арк.194-199.: Див. також: Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Чернігівська область / Упор.: О. Коваленко, Р. Подкур, О. Лисенко. – Кн.2. – Чернігів, 2010. – С. 115–119.

195. Таким буде Чернігів // Деснянська правда. – 1944. – 16 червня.

196. Переклик відбудовників. На відбудові Чернігова // Деснянська правда. – 1944. – 2 липня.

197. «Спільними силами» // Деснянська правда. – 1944. – 30 травня.

198. Чернігів не простить // Деснянська правда. – 1944. – 28 січня.

199. Злочинства німецьких варварів на Чернігівщині // Деснянська правда. – 1944. – 7 березня.

200. Не забудемо, не простимо! Стогін землі // Деснянська правда. – 1944. – 1 квітня.

201. Вбивці радянських людей // Деснянська правда. – 1944. – 18 квітня.

Життя по той бік фронту...

радянських людей!»²⁰², «Кров Корюківки»²⁰³, «Німецька фабрика смерті під Любліном»²⁰⁴.

Для ідеологічної мобілізації та посилення ненависті до нацистських загарбників та їх поплічників у лютому 1944 р. у Чернігові розпочався публічний судовий процес над завідувачем Домницьким дитячим будинком інвалідів С. Вороною, поліцаями Ф. Давиденком, М. Тумарцем, В. Грязєвим та їх поплічниками А. Баклажком й І. Назаренком, які фізично знищили дітей-інвалідів. На тлі масових жертв саме цей кричущий факт був обраний для публічного судового процесу в умовах війни. Організатори судового процесу врахували традиційні моральні орієнтири українського населення, згідно з якими, вбивство дитини вважалося великим гріхом, а за вбивство «блаженної дитини» чи неповносправної особи очікувалося «ввергнення у пекло». Тому населення цілком адекватно сприйняло вирок суду – смертну кару через повішання чотирьох осіб, – 15 років каторжних робіт для двох інших.

Публікація матеріалів процесу і судового вироку мала пропагандистське значення для розкриття сутності нацизму, боротьби із загарбниками та їх місцевими поплічниками-колабораціоністами. В опублікованих газетою «Деснянська правда» відгуках «Свята відплата за кров невинних дітей»²⁰⁵, «Судовий процес про масові розстріли радянських людей у Чернігівській тюрмі під час німецької окупації»²⁰⁶ лейтмотивом звучали ненависть людей до загарбників та бажання помсти за зlodіяння та нелюдські страждання простих громадян. У газетах та агітаційних матеріалах, що розповсюджувалися серед населення, використовувались лайливі слова на кшталт «антихрист», «ірод», «людожер», «німецькі гади», «падлюки», «недолюдки», «кровопивець», «розбійники», «виродок», «наволоч», «варвари». Узагальнений образ окупанта та поліцая-грабіжника трансформувався в образ ворога-вбивці.

У листопаді 1947 р. відбувся інший публічний судовий процес над офіцерами угорської армії, причетними до масових убивств населення області. Чернігівська обласна комісія з розслідування зlodіянь німецько-фашистських окупантів у березні 1945 р. зафіксувала причетність підрозділів 105-ї легкої дивізії угорської Східної окупаційної групи військ під командуванням генерал-лейтенанта Золтана Алдя-Папа до вбивств населення на території 12 районів²⁰⁷. Обласна преса детально висвітлювала події у залі судового засідання та передавала реакцію населення на злочинну діяльність угорських військовиків. Одночасно співробітники органів державної безпеки інформували секретаря Чернігівського обкому партії М. Кузнєцова про неформальну реакцію громадян на

202. Радянський воїне! Помстись фашистським нелюдам за кров і страждання радянських людей! // Деснянська правда. – 1944. – 15 грудня.

203. «Кров Корюківки» // Деснянська правда. – 1944. – 26 березня.

204. Німецька фабрика смерті під Любліном // Деснянська правда. – 1944. – 16 серпня.

205. Свята відплата за кров невинних дітей // Деснянська правда. – 1944. – 15 лютого.

206. «Судовий процес про масові розстріли радянських людей у Чернігівській тюрмі під час німецької окупації» // Деснянська правда. – 1944. – 19 квітня.

207. Держархів Чернігівської області, ф. Р-3013, оп.1 спр.102, арк.3–8: Спалені села і селища Чернігівщини в 1941–1943 роках: злочини проти цивільного населення. Збірник документів і матеріалів / Упор.: С.В. Бутко, О.В. Лисенко. – Чернігів: Видавництво Десна Поліграф, 2013. – С. 14.

судовий процес. На тлі масового засудження злочинців, окремі особи тлумачили вбивства та грабежі як наслідок війни. Так, «колишній куркуль» Каржинський говорив: «Я б не судив цих людей. Війна є війна. А на війні можна ламати, грабувати, вбивати». Цікаво, що чекісти, аналізуючи негативні висловлювання, підкреслювали у доповідних записках окремі моменти політичної неблагонадійності – соціальне походження «куркуль», професійну чи релігійну приналежність «артист», «інженер» (інтелігент), «дяк».

Іншим типом негативних висловлювань стало невіра у тяжкість покарання військовим злочинцям. Люди були переконані, що злочинці «не будуть киркою працювати», «отримуватимуть 800 грам хліба, гарний пайок» або «зовсім звільнять». Також окремі особи були висловлювали переконання, що міжнародний тиск змусить СРСР пом'якшити вирок або початок нової війни у 1948 р. між Радянським Союзом та Англією взагалі змінить судовий вердикт

Несподіваним було порівняння поведінки угорських окупаційних військ в Україні та військ Червоної армії у Німеччині²⁰⁸. Про такі факти цілком ймовірно розповідали самі фронтовики. Речовими доказами були «трофеї», які надсилали військовослужбовці з окупованої Німеччини чи привозили після демобілізації²⁰⁹.

Прикметно, що при аналізі неформальних висловлювань громадян щодо процесу над поліціями, причетними до загибелі дітей-інвалідів Домницького дитячого будинку, співробітники УНКДБ по Чернігівській області не зафіксували спроб виправдання дій поплічників нацистів²¹⁰.

На тлі початку «холодної війни» в ідеологічне протистояння СРСР та «західного світу» втягувалися громадяни, які були під час окупації примусово вивезені до Німеччини. Для західних політиків вони стали аргументом у масовій антирадянській пропаганді. Апарат уповноваженого РНК СРСР (згодом Ради Міністрів) у справах репатріантів, який очолив колишній начальник Головного розвідуправління Червоної армії генерал П. Голіков, розробив комплекс заходів щодо повернення до СРСР. Місцевим партійним і радянським органам пропонувалося організувати написання родичами листів за кордон із пропозицією повернутися до «рідної домівки». У пресі публікувалися матеріали колишніх репатріантів про страхітливі умови праці та життя у Німеччині та англо-американській зоні окупації, виступи по радіо батьків та родичів із закликом повернення додому²¹¹. Так, завідувач відділу у справах репатріантів Чернігівського облвиконкому Г. Бондарчук наказав голові Батуринського райвиконкому Гальченку провести роз'яснювальну роботу серед родичів радянських громадян та написання листів рідним в англо-американськими зону окупації: «Листи повинні бути конкретні, задушевні, насичені позитивними фактами зі свого життя і життя сусідів, знайомих, цифрами, прикладами відновлення села, району, міста і т. д. У

208. Див: Дюков А.Р. За что сражались советские люди / Сопр. ст. Д.С. Горчаковой. — М.: Эксмо, Яуза, 2007; Norman M. Naimark. The Russians in Germany: A History of the Soviet Zone of Occupation, 1945—1949. Cambridge: Belknap, 1995 та ін. У світовій історіографії вже опубліковано чимало досліджень та документів про насильства та грабежі солдат й офіцерів Червоної армії, відома кількість «трофейного майна», що була виявлена у вищого військового командування СРСР.

209. Держархів Чернігівської обл., ф. П-470, оп.6, спр.442, арк.116–134.

210. Там само, оп.5, спр.347, арк.18–19.

211. Там само, ф. Р-4058с, оп.2с, спр.50а, арк.28 – 29.

Життя по той бік фронту...

кожному листі повинен бути заклик повертатися на Батьківщину, бажано, щоб до листів додавалися фотокартки рідних і знайомих»²¹². Така пропагандистська кампанія дійсно дала певний результат. Але чимало громадян, боячись звинувачення у «співробітництві із ворогом» чи з особистих причин, поповнила лави української діаспори.

Таким чином, нацистська військова адміністрація на території Чернігівської області намагалася створити ефективну систему управління, де військові комендатури повністю контролювали діяльність цивільних допоміжних українських органів. Їх головним завданням в умовах «бліцкригу» було постачання вермахту необхідних продовольчих та сировинних ресурсів. Однак, коли війна набрала затяжного характеру, нацисти намагалися відновити окремі галузі економіки для ефективної експлуатації продовольчого, сировинного та людського ресурсу регіону.

Незважаючи на певні поступки селянам у вигляді надання додаткових земельних ділянок, обіцянок передачі їх у приватну власність, лібералізації діяльності Церкви та культурницьких організацій, політика окупантів призвела до зубожіння населення, масового знищення «неповноцінного» слов'янського населення, громадян єврейської національності, циган тощо.

Перманентні акції «залякування» у вигляді спалення сіл, розстрілів мирного населення, примусового вивезення молоді до Німеччини лише посилювали пасивний й активний спротив та розвиток підпільно-партизанського руху.

Виявленні архівні документи зафіксували широкий спектр настроїв та поведінки населення, змушеного виживати в умовах нацистської окупації, а після звільнення області військами Червоної армії доводити політичну лояльність сталінському режиму.

Відновлені партійні й радянські органи намагалися нівелювати наслідки агітаційно-пропагандистської роботи нацистів щодо результатів колективізації, голоду, знищення храмів та ліквідації релігійних громад, політичних репресій тощо. Застосовуючи традиційний набір пропагандистських методів, шляхом проведення публічних судових процесів над колабораціоністами та військовими злочинцями, партійно-радянське керівництво мобілізувало населення не лише на остаточну перемогу над ворогом, а й на відбудову народного господарства.

Огляд діяльності військової адміністрації на території Чернігівської області, життя населення під час нацистської окупації, окремі типи настроїв та поведінки, спроби пристосуватися до швидко змінюваної ситуації в умовах війни лише окреслив величезний пласт майбутньої пошукової і дослідницької роботи.

**Р. Подкур,
О. Лисенко**

212. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-4058с, оп.2с, спр.50а, арк.1.

Адміністративний апарат управління Чернігівщиною під час нацистської окупації 1941 – 1943 рр.

З початком бойових дій проти Радянського Союзу в 1941 р., Німеччина швидко захопила значні території та почала організовувати власний окупаційний апарат управління, перерозподіляючи області України на певні зони окупації (дистрикти «Галичина», «Трансністрія», райхскомісаріат «Україна», зона військового підпорядкування).

Чернігівщина мала увійти до складу організованого 20 серпня 1941 р. райхскомісаріату «Україна» як адміністративна одиниця – комісаріат «Чернігів»¹. Однак близькість фронту завадила цим планам і Чернігівська область, а також Донбас, Сумська та Харківська області так і залишилися впродовж окупації під контролем головного командування сухопутних військ Вермахту².

У загальному вигляді схема організації зони військової адміністрації була влаштована таким чином: командувач військ оперативного тилового району (з кінця 1942 р. – VII відділ при штабі групи армій) – головні польові комендатури – польові комендатури (фельдкомендатури) – місцеві (ортс) комендатури. У територіальному плані кожній польовій комендатурі підлягали 15 – 20 районів, а місцевій комендатурі – 4 – 5 районів³.

Органи військової адміністрації повинні були виконувати два завдання: командне і управлінське. До першого відносилось «забезпечення спокою» в окупованих районах і охорона тилів. До другого – створення, керівництво і контроль місцевих органів управління, «мобілізація резервів» для ведення війни⁴.

На Чернігівщині вищим керівним військовим органом стала головна польова комендатура № 399, яка розташовувалася в м. Конотоп Сумської області у зоні оперативного тилового району групи армій «Південь»⁵. В її підпорядкуванні знаходились 194-та і 197-ма фельдкомендатури, що із осені 1941 р. – наприкінці 1942 р. безпосередньо контролювали територію Чернігівської області. Станом на 12 травня 1942 р. вони

1. Друга світова війна в історичній пам'яті України (за матеріалами Українського інституту національної пам'яті) / [Упорядники Л. Герасименко, Р. Пилявець] – Ніжин–Київ: Видавець ПП Лисенко М.М., 2010. – С.91.

2. Безсмертя. Книга Пам'яті України. 1941–1945. / Головна редакційна колегія (голова І.О. Герасимов, заступники голови І.Т. Муковський і П.П. Панченко, відповідальний секретар Р.Г. Вишневський). –К.: Пошуково-видавниче агентство «Книга Пам'яті України», 2000. – С.174.

3. Історія державної служби в Україні : у 5 т. / відп. ред. Т.В. Мотренко, В.А. Смолій ; редкол.: С.В. Кульчицький (кер. авт. кол.) та ін. ; Голов. упр. держ. служби України; Ін-т історії НАН України. – К. : Ніка-Центр, 2009. – Т. 2. – С.323.

4. Рекотов П.В. Органи управління на окупованій території України (1941 – 1944 рр.) / П.В. Рекотов // Укр. іст журн. – 1993. – №3. – С.90–91.

5. Нестеренко В.А. Умови розгортання радянського партизанського руху в 1941 – на початку 1942 рр. (Електронний ресурс) // Сумський історико-архівний журнал. – № XVIII-XIX. – 2012. – С. 106–110 – Режим доступу: <http://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/30049/1/Nesterenko-partyzany.pdf>. – Заголовок з екрана.

Адміністративний апарат управління Чернігівщиною під час нацистської окупації

перебували відповідно у містах Сновськ (Щорс) та Ніжин⁶. Однак розташування фельдкомендатур та кількість підконтрольних їм районів, в силу оперативного стану на фронті та потреб боротьби з партизанами не були постійними. Так, 1943 р. відбулися зміни в їх дислокації: наприкінці лютого – початку березня 1943 р. фельдкомендатура № 197 (м. Ніжин) та місцева комендатура № I/743 (м. Чернігів) обмінялись місцем розташування⁷. Змінила місце дислокації і 194-та фельдкомендатура: з лютого 1943 р. її розпорядження на територію Чернігівської області стали надходили з м. Кролевець Сумської області (наприклад, 23 лютого 1943 р. до Коропської райуправи⁸, а 26 травня 1943 р. та 10 серпня 1943 р. до Батуринаської райуправи⁹).

З весни 1943 року почала діяти на Чернігівщині фельдкомендатура № 668 (м. Мена). За свідченнями одного з її працівників, у підпорядкуванні фельдкомендатури перебувало 14 районів, зокрема Березнянський, Сосницький, Менський та Сновський були пріоритетними¹⁰.

Фельдкомендатура № 668 займалася вербуванням добровольців серед місцевого населення до допоміжних підрозділів німецької армії, судочинством, ветеринарною профілактикою, санітарним станом. Безпосередньою роботою з місцевим населенням займався VII відділ цієї комендатури. Сюди надходили звіти від старшин районів з питань господарської та адміністративної діяльності¹¹.

У квітні 1943 р. ця комендатура організувала набір добровольців до воєнізованого формування «Загін охорони врожаю», який на повному військовому утриманні мав базуватись у м. Мена¹². У травні 1943 р. комендатура наказала Городянській райуправі посилити контроль за всіма новоприбулими в населених пунктах¹³.

Втілюючи в життя політику «забезпечення спокою», фельдкомендатури допомагали каральним загонам боротися з партизанами, брали участь в акціях знищення циган та євреїв¹⁴.

Низовою ланкою окупаційних органів влади на Чернігівщині були місцеві комендатури. Перебуваючи під час окупації у великих райцентрах області, вони забезпечували контроль за виконанням розпоряджень вищого військового командування. Для цього в штат орткомендатури, як правило, входили комендант, його помічник,

6. Вінок безсмертя: Книга-меморіал / Редкол.: О.Ф. Федоров, В.А. Маняк та ін. –К.: Політвидав України, 1987. – С.63.

7. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-3003, оп. 1, спр.22, арк.97,173; ф. Р-4211, оп.1, спр.2, арк.16.

8. Там само, ф. Р-3120, оп.1, спр.5, арк.2.

9. Там само, ф. Р-3195, оп.1, спр.13, арк.394.; ф. Р-3206, оп.1, спр.3, арк.82.

10. Там само, ф. Р-3460, оп. 1, спр.4, арк.38.; ф. Р-3343, оп.1, спр.3, арк.13.; ф. Р-3343, оп.1, спр.3, арк.89.

11. ГДА СБ України м. Чернігів, ф-7, № 17108, арк.20-20 зв. 22.

12. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-3343, оп.1, спр.3, арк.108.

13. Там само, ф. Р-3460, оп.1, спр.4, арк.42.

14. Кристіан Унгвари. Венгерские оккупационные войска на Украине 1941-1942 – Вторая часть (Електронний ресурс) // Режим доступу: <http://all-decoded.livejournal.com/366952.html> – Заголовок з екрана.

Адміністративний апарат управління Чернігівщиною під час нацистської окупації

перекладачі, писарі, зв'язкові, охорона. Відділи комендатур відповідали напрямкам їхньої діяльності: військовій, каральній, сільськогосподарській, транспортній, реєстрації та прописки населення, у справах військовополонених¹⁵.

Кількість та місце розташування місцевих комендатур не були сталими. При необхідності їх могли перебазувати на інше місце або сформувати на певний проміжок часу в тому чи іншому районі. Однак аналіз документів доводить, що в області діяли 9 місцевих комендатур. У травні 1942 р. вони були розташовані: № 1314 (м. Новгород-Сіверський), № 358 (м. Ріпки), № 431 (м. Мена), № 743 (м. Чернігів), № 762 (сmt Холми), № 884 (м. Бахмач) – у підпорядкуванні 194-ої фельдкомендатури та № 267 (м. Ромни), № 317 (м. Прилуки), № 770 (сmt Козелець) – підпорядкування 197-ої фельдкомендатури¹⁶.

Розподіл районів між комендатурами не був пропорційним та постійним. Наприклад, Дмитрівський район Чернігівської області був підпорядкований Роменському ортскоменданту та бургомістру Роменської округи (Сумська область)¹⁷.

Новгород-Сіверська ортскомендатура влітку 1942 р. керувала лише Новгород-Сіверським, Понорницьким, Семенівським та Грем'яцьким районами,¹⁸ в той же час комендатурам Бахмача, Ніжина та Чернігова підпорядковувались до 10 і більше районів (див. таб. 1).

Паралельно з військовим в області сформувалося і цивільне управління. У вигляді районних (міських) та окружних управ, підконтрольних місцевим комендатурам.

Створені восени 1941 р. районні (міські) управи мали забезпечувати виконання постанов комендатур на місцевому рівні. За результатами роботи вони звітували перед місцевою комендатурою. Наприклад, Олишівська райуправа надсилала до Козелецької ортскомендатури доповідні записки щодо збору грошових податків, ремонту шляхів та мостів, стану лікарень, боротьби з партизанами, заходів, спрямованих проти інфекційних захворювань серед населення. Звіт подавався один раз місяць, з деяких питань двічі на місяць і негайно у випадку появи партизан¹⁹.

Управлінська вертикаль, коли комендатури видавали накази підконтрольним районним управам та слідували за ходом їх виконання, виявилася складною в керуванні. Особливо це проявлялося, коли під контролем була велика кількість районів та проживаючого там населення. Рішенням цієї проблеми для німецького керівництва стало запровадження окружних управ при комендатурах.

Окружні управи як проміжна ланка мали доводити розпорядження місцевої комендатури або фельдкомендатури до підзвітних районів та контролювати хід їх виконання. Відповідні функції, наприклад, Чернігівська районна управа почала виконувати ще в 1941 р. Так, 11 грудня 1941 р. голова Чернігівського району П. Дюбко розіслав у райони, підпорядковані місцевій комендатурі, розпорядження німецької адміністрації

15. Рекотов П.В. Органи управління на окупованій території України (1941 – 1944 рр.) / П.В. Рекотов // УІЖ – 1993. – №3. – С.91.

16. Вінок безсмертя: Книга-меморіал / Редкол.: О.Ф. Федоров, В.А. Маняк та ін. –К.: Політвидав України, 1987. – С.63.

17. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-3064, оп.1, спр.1, арк.34.; ф. Р-3064, оп.1, спр.4, арк.10.

18. Там само, ф. Р-3516, оп.1, спр.1, арк.1.

19. ГДА СБ України у м. Чернігів, ф-7, № 16021, арк.30-31.

Адміністративний апарат управління Чернігівщиною під час нацистської окупації

щодо організації управління на місцях²⁰.

Такий стан підпорядкування Чернігівська ортскомендатура закріпила своїм розпорядженням від 20 серпня 1942 р. за № 750/42. Доводилось до відома, що міська райуправа є міжрайонним управлінням для всіх підзвітних Чернігівській ортскомендатурі районів. Управління мало право вимагати виконання районами вказівок комендатури у визначені терміни та організувати ідентичну систему роботи в усіх підконтрольних райуправах²¹.

Аналогічна ситуація була і з Ніжинською райуправою: виконуючи з 1941 року розпорядження фельдкомендатури № 197 по підзвітним комендатурі районам, староста Ніжинського району від 29 вересня 1942 р. призначався керівником допоміжного управління. Зазначалось, що розпорядження польової комендатури в майбутньому приходитимуть лише на його адресу і він несе персональну відповідальність за інформування підлеглих районів та за обробку зворотної документації до польової комендатури (відділ VII) як до контролюючої установи²².

У 1943 р. вже місцева комендатура №I/743 (м. Ніжин) наказом №437/43 від 4 березня 1943 р. призначила Ніжинську райуправу керуючою управою в діяльності місцевої комендатури. На неї покладалися наступні завдання:

1) Нагляд за підлеглими районами. Передбачалось, що керівники відділів Ніжинської райуправи наглядатимуть за відповідними керівниками інших районів з метою гарантії точного та пунктуального виконання постанов місцевої комендатури. Водночас права окремих районних старост і керівників відділів не звужувались, їхня відповідальність залишалась в повній мірі.

2) Усі розпорядження місцевої комендатури мали передаватися лише керуючій райуправі, яка, з одного боку, відповідала і за подальшу передачу розпоряджень до підлеглих райуправ /міського управління/, і за сумлінне їх виконання. В наказі зазначалось, що розпорядження щодо управління видає лише місцева комендатура. У зв'язку з цим, постанови про виконання, що направляються керуючою райуправою до інших райуправ, були для всіх обов'язковими²³.

За аналогічною схемою була сформована 1 вересня 1942 р. Бахмацька окружна управа під керівництвом обер-бургомістра²⁴. За свідченнями одного з працівників Бахмацької керуючої райуправи, до обов'язків їх управління, крім передачі наказів іншим райуправам, входило забезпечення німецьких частин продуктами, збір даних про сільський комуністичний актив для подальшої передачі до німецької комендатури, керування заходами примусової відправки населення до Німеччини. Особливо активно управа займалася цим питанням до організації біржі праці, для цього навіть було організовано бюро по вербуванню. Коли ж біржа була створена, то райуправа активно сприяла мобілізації населення через різні постанови на адресу старостатів (тоді як біржа праці давала лише рознарядки стосовно кількості). Також управа примушувала місцеве

20. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-3283, оп.1, спр.2, арк.29.

21. Там само, спр.3, арк.37.

22. Там само, ф. Р-4362, оп.2, спр.29, арк.451.

23. Там само, ф. Р-4211, оп.1, спр.2, арк.16.

24. Там само, ф. Р-3120, оп.1, спр.7, арк.141.

Адміністративний апарат управління Чернігівщиною під час нацистської окупації

населення до виконання різноманітних робіт – охорони залізниць, ремонту шляхів, повертала розкуркуленим конфісковане майно, займалась агітацією серед населення проти партизанського руху (через розповсюдження різноманітних плакатів та закликів)²⁵.

Не менш важливе значення приділялося мобілізації коштів серед населення шляхом різноманітних податків та зборів. Від зібраної суми 60% передавалось німцям, а решта йшла на зарплатню службовцям, поліції та на різноманітні заходи: святкування річниці німецької окупації, видачу премій інформаторам тощо²⁶.

Зауважимо, що міські управи на чолі з старостами (або бюргермейстерами) були підконтрольні місцевим районним управлінням.

Орієнтовна схема організації управлінських структур окупаційної влади на Чернігівщині

Таб. 1.

	1941 рік	1942 рік	1943 рік
Чернігівське окружне управління	Березнянський, Броварський, Холменський, Добрянський, Городнянський, Корюківський, Козелецький, Куликівський, Любецький, М.-Коцюбинський (Козел), Менський, Олишівський, Остерський, Ріпкинський, Сосницький, Щорський (Сновськ), Чернігівський, Тупичівський, Вищедубечанський. (станом на 11 грудня 1941 р. в підпорядкуванні Чернігівської комендатури) (Держархів Чернігівської обл., ф. Р-3283, оп.1, спр.2, арк.28.)	Березнянський, Городнянський, Добрянський, Куликівський, Любецький, Ріпкинський, М.-Коцюбинський, м.Чернігів, Тупичівський, Чернігівський (станом на 20.08.1942 р.) (Держархів Чернігівської обл., ф. Р-3283, оп.1, спр.3, арк.37.)	Чернігівський, М.-Коцюбинський, Любецький, Ріпкинський, Добрянський (станом на 11.05.1943 р.) (Держархів Чернігівської обл., ф. Р-3003, оп.1, спр.22, арк.173.)

25. ГДА СБ України у м. Чернігів, ф-6, №165, арк.26 зв. – 30 зв., 38 зв., 45 зв.

26. Там само, арк.38 зв., 39 зв. – 40.

Адміністративний апарат управління Чернігівщиною під час нацистської окупації

Ніжинське окружне управління	Бобровицький, Ічнянський, Комарівський, Козелецький, Куликівський, Лосинівський, Ніжинський, Носівський, Олишівський, Остерський (станом на осінь 1941 р. в підпорядкуванні Ніжинської комендатури) (Держархів Чернігівської обл., ф. Р-3283, оп.1, спр.2, арк.7.)	Іваницький Ічнянський, Комарівський, Лосинівський, Ніжинський, (станом на 29.09.1942 р.) (Держархів Чернігівської обл., ф. Р-4362, оп.1, спр.29, арк.451.)	Мало-Дівицький, Ново-Басанський Ніжинський, м. Ніжин, Куликівський, Носівський, Лосинівський, Бобровицький, (станом на 04.03.1943 р.) (Держархів Чернігівської обл., ф. Р-4211, оп.1, спр.2, арк.16.)
Бахмацьке окружне управління		м. Бахмач Бахмацький, Батуринський, Борзнянський, Коропський, Менський, Сосницький (станом на 01.09.1942р.) (Держархів Чернігівської обл., ф. Р-3110, оп.1, спр.1, арк.5.)	Бахмацький, Борзнянський, Іваницький, Ічнянський, Комарівський (станом на 10.04.1943 р.) (Держархів Чернігівської обл., ф. Р-3101, оп.1, спр.30, арк.18.)

Найнижчою ланкою системи управління були сільські старости. Їх формування відбувалося відразу після окупації того чи іншого села в 1941 р. Траплялись випадки заміни райуправами призначених або обраних на сільських зібраннях старост на більш благонадійних. Крім того, сільському населенню в подальшому заборонялося самостійно переобирати старост, а лише з дозволу районного управління та коменданта²⁷. Визначеною була і компетенція сільських управ:

1. Виконання наказів райуправ та розпоряджень німецьких комендантів і вищих органів влади.
2. Робота зі списками громадян села.
3. Забезпечення шляхового будівництва.
4. Робота з планами посівної кампанії.
5. Робота по наділенню садибами.

27. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-3086, оп.1, спр.9, арк.1.

Адміністративний апарат управління Чернігівщиною під час нацистської окупації

6. Вербовка до Німеччини.
7. Заходи, спрямовані на виконання м'ясо- та молокопоставки.
8. Виконання всіх нарядів на робочу силу та перевозки за завданнями райуправи та військових частин.
9. Робота зі списками репресованих радянською владою по політичним мотивам, повернення майна розкуркулених.
10. Організація нічної охорони.
11. Організація та підтримка функціонування школи.
12. Робота з планами лісорозробки.
13. Обкладання податками.
14. Службове листування.
15. Робота зі скаргами²⁸.

Однак в 1942 р. тут також відбулися зміни в структурі управління. Як у випадку з райуправами, велика кількість старостатів заважала ефективному управлінню, тому з'явився проміжний орган управління – бургомістрат, скерований на оптимізацію керівництва безпосередньо на селі. Характерним прикладом діяльності такої інституції були бургомістрати Ріпкинського району. Розпорядженням Ріпкинської районної управи від 24 вересня 1942 р. вони організовувались у тих селах, де раніше були сільради. Решта сіл підпорядковувалась відповідним бургомістрам (*див. таб. 2.*). Усю роботу бургомістр та його заступник мали виконувати, опираючись на підлеглих старост. Останні отримували від бургомістрів розпорядження до виконання і подавали їм належні відомості про результати. Все діловодство та безпосередня робота з населенням (видача довідок та документів, прийом податків та зборів, реєстрація актів громадського стану тощо) була зосереджена в бургомістратах. Бургомістри підпорядковувались райуправі, керуючись у своїй роботі її розпорядженнями та вказівками, а також мали право звільняти та призначати старост з обов'язковим погодженням з райуправою²⁹.

Сільські бургомістри несли персональну відповідальність за своєчасне та правильне виконання постанов районних управ. Так, Бахмацька ортскомендатура № I/884 від 10 квітня 1943 р. застерігала бургомістрати, що невиконання розпоряджень районних керівників, які є точними наказами комендатури, буде розглядатись як спротив та саботаж. Про всі такі випадки райуправа мала в обов'язковому порядку доповідати до ортскомендатури³⁰.

Ріпкинський бургомістрат

Таб. 2.

Назва бургомістрату	Підконтрольні села	Кількість населення (чол.)	Ставка зарплати бургомістра (крб.)
---------------------	--------------------	----------------------------	------------------------------------

28. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-3460, оп.1, спр.3, арк.184-184 зв.

29. Там само, ф. Р-3133, оп.1, спр.1, арк.33-33 зв.

30. Там само, ф. Р-3101, оп.1, спр.30, арк.18.

Адміністративний апарат управління Чернігівщиною під час нацистської окупації

Ріпки	Глинка, Замглай	3 748	800
Буянки	Свинопухи, х. Чумак	1908	550
Голубичі	Гусинка	2051	800
Церковище	Чепігівка, Маслаківка	1623	550
Постовбиця	Вербичі	1294	550
Велика Вісь	-	1069	550
Гучин	Бихальцохівка, Ямище	1466	550
Даничі	Присторонь, Мутичів	1593	550
Пізнопали	Олександрівка, Лизунова Рудня, х. Вир	1157	550
Суслівка	Плехтіївка	571	400
Задеріївка	Кам'янка	1206	550
Трудове	Тамарівка	927	400
Високінь	Пушкарі, Молочки	1147	550
Красківка	-	1274	550
Петруші	Кислі, Бахани	2003	700
Малий Листвен	Пузики	712	400
Убіжичі	-	692	400
Пилипча	х. Чудівка	-	400
Великий Зліїв	Малий Зліїв, Петрики	1880	550
Кратинь	Рашкова Слобода	886	400
Сенюки	Зубахи	724	400

Така форма сільських бургомістратів могла мати певні варіації. Наприклад, 13 листопада 1942 р. Сновський районний староста організував у районі 6 волостей (Тур'янську, Новоборовицьку, Кучинівську, Рогізінську, Низківську та Сновську). Керували волостями старшини, які мали заступників та секретарів³¹.

Бургомістрами часто називали себе і керівники районних управ. Тому дві назви могли застосовувались паралельно. Наприклад, очільник Менської райуправи підписав наказ від 17 квітня 1942 р. як бургомістр Менського району, а вже наступного дня видав розпорядження як голова райуправи³².

Характеризуючи управлінський апарат районних та міських управ, відзначимо,

31. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-4648, оп.1, спр.1, арк.57-58.

32. Там само, ф. Р-3343, оп.1, спр.1, арк.17, 18.

Адміністративний апарат управління Чернігівщиною під час нацистської окупації

що в листопаді 1941 р. на Чернігівщині було розповсюджено наказ німецької окупаційної адміністрації «Про негайні завдання для голів районів та старост»³³. Цей документ, крім всього іншого, містив базову схему організації місцевого управління з чітким розподілом обов'язків. Власне, усі місцеві управи повинні були відповідати такій структурі: а) голова райуправи; б) заступник голови; в) секретар; г) сільгоспінспектор; д) лісовий інспектор; е) інспектор індустрії; ж) фінансовий інспектор; з) інспектор освіти; і) інспектор з охорони здоров'я; к) адмінвідділ; л) начальник пожежної інспекції; м) відділ тваринництва та ветеринарії; н) відділ соціального забезпечення; о) відділ торгівлі та професій; п) відділ харчування (у містах); р) відділ будівництва та транспорту³⁴.

Відповідно до вказаної інструкції, у районах та містах області формувалася управлінський апарат з врахуванням кількості населення та поставлених завдань. Ніжинська районна управа, станом на 1 квітня 1942 р., мала таку структуру: головна канцелярія (староста району, його заступник, всього 11 посад), фінансовий відділ (9 посад), відділ сільського господарства (17 посад), відділ освіти (1 посада), відділ охорони здоров'я (2 посади), районна допоміжна поліція (3 посади)³⁵.

Менший за кількістю населення та розмірами Варвинський районний старостат з 1 квітня 1942 р. структурно поділявся на управу районного старостату (староста району, секретар, перекладач, друкарка), фінансовий відділ (7 посад), земельний відділ (6 посад), господарчий відділ (2 посади), будівельний відділ (2 посади), інспектуру народної освіти (1 посада), інспектуру охорони здоров'я (1 посада), відділ української служби безпеки /райполіція/ (2 посади)³⁶.

Схожу схему мали й міські управи. 21 грудня 1941р. Чернігівська міська управа затвердила на 1942 рік наступну структуру: секретаріат (21 посада), фінансовий відділ (10 посад), торгівельно-продовольчий відділ (9 посад), відділ благоустрою (14 посад), адміністративний відділ (13 посад), юридичне бюро (6 посад), житловий відділ (38 посад), відділ освіти та культури й архівне бюро (9 посад), відділ охорони здоров'я (4 посади), статистичне бюро (9 посад), транспортний відділ (4 посади), відділ праці (23 посади)³⁷.

У 1943 р. німецька адміністрація здійснила певне коригування структури органів місцевого самоуправління. Польова комендатура №194 від 16 березня 1943 р. ухвалила розпорядження про об'єднання у районах з міськими центрами, де були дві самостійні посади районного та міського старшини (голови) в одну посаду (районного та міського старшини, який має одного заступника). Районна управа

33. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-3003, оп.1, спр.23, арк.1-2зв.; ф. Р-3087, оп.1, спр.1, арк.5-6.

34. Там само, арк.1-1 зв.

35. Там само, ф. Р-4362, оп.2, спр.23, арк.163-166 зв.

36. Там само, ф. Р-4328, оп.1, спр.86, арк.38.

37. Історія державної служби в Україні : у 5 т. / відп. ред. Т.В. Мотренко, В.А. Смолій; редкол.: С.В. Кульчицький та ін.; упоряд.: Г.В. Боряк (кер. кол. упоряд.), Л.Я. Демченко, Р.Б. Воробей. Голов. упр. держ. служби України; Ін-т історії НАН України. – К. : Ніка-Центр, 2009. – Т. 5 : Документи і матеріали. Книга 1. 1914–1991. – С.353-355.

Адміністративний апарат управління Чернігівщиною під час нацистської окупації

після внесення змін мала приблизно таку схему: секретаріат, бухгалтерія, фінансово-податковий відділ, інспектура народної освіти, продовольчий відділ, господарча частина, шляховий відділ, мировий суд, поліція, відділ запису актів громадського стану. Для сільських районів кількість відділів могла бути зменшена на розсуд місцевого бургомістра³⁸.

Німецька адміністрація особливо пильно ставилась до кадрового питання. Були застереження щодо прийому на роботу політично неблагонадійних осіб, неприпустимість сумісної служби в установах близьких або далеких родичів та прийому на роботу росіян. Ці застереження були розіслані районним керівникам області 11 листопада 1941р.³⁹.

Нарахування заробітної платні всім бургомістрам та старостам населених пунктів регламентувала постанова головного коменданта тилової групи армій «Південь» «Про заробітну платню старшин населених пунктів з населенням до 10 тис. чол.». Відповідно до цієї постанови, заробітна платня керівникам виплачувалась в залежності від чисельності підпорядкованого населення, заступники отримували на 20% менше. (див. таб. 3)⁴⁰

Заробітна платня старшин населених пунктів (у квітні 1942 р. ця постанова поширена місцевою ортскомендатурою по Коропському району)

Таб. 3.

Кількість населення	Заробітна плата
300-500 чол.	300 крб.
500-1000 чол.	400 крб.
1000-2000 чол.	550 крб.
2000-3000 чол.	700 крб.
3000-4000 чол.	800 крб.
4000-5000 чол.	900 крб.
5000-10000 чол.	1000 крб.

Відповідно до цієї постанови Ніжинська фельдкомендатура №197 затвердила 1 квітня 1942 р. такі норми оплати праці по Ніжинській районній управі: староста району – 1500 крб.; заступник старости – 1200 крб. Решта персоналу управи отримували від 800 крб. і нижче. Найменше отримували сторож та прибиральниця (по 200 крб.)⁴¹.

38. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-3120, оп.1, спр.5, арк.6.

39. Там само, ф. Р-3283, оп.1, спр.2, арк.29.

40. Там само, ф. Р-3120, оп.1, спр.7, арк.38.

41. Там само, ф. Р-4362, оп.2, спр.23, арк.163-166 зв.

Адміністративний апарат управління Чернігівщиною під час нацистської окупації

Головне командування Німецької армії 1 квітня 1943 р. внесло зміни до норм оплати службовців. Заробітну платню почали нараховувати в залежності від категорії службовців. Так, службовці I категорії, що перебували на керівних посадах, отримували 1200 крб., службовці найнижчої 8 категорії (робота при канцелярії, бухгалтерії) отримували 300 крб⁴².

Ніжинська місцева комендатура №I/743 з 14 квітня 1943 р. встановила для працівників райуправ норми оплати відрядження (*див. таб. 4.*): якщо службова поїздка не вимагала повного календарного дня, то норми оплати були такими: від 6 до 8 годин – 0,3 повної ставки, 8–12 годин – 0,5 повної ставки, більше 12 годин – повна ставка⁴³.

Оплата відряджень

Таб. 4.

	Поїздки в межах зайнятих Східних областей, включаючи Україну		Поїздки в область Генерал-Губернаторства або до Німеччини	
	добові	проживання	добові	проживання
При місячному основному утриманні від 751 крб.	30 крб.	14 крб.	60 крб.	40 крб.
При місячному основному утриманні від 750 до 431 крб.	22 крб.	10 крб.	45 крб.	30 крб.
При місячному основному утриманні до 430 крб.	14 крб.	7 крб.	30 крб.	20 крб.

Для службовців райуправ встановлювався робочий час. Наприклад, Березнянська райуправа, керуючись розпорядженням місцевої комендатури, запровадила наступну тривалість робочого дня в райуправах та місцевих старостатах: понеділок – п'ятниця – з 8:00 до 18:00, обідня перерва – з 13:00 до 15:00; субота – з 8:00 до 13:00. В неділю – з 9:00 до 12:00 чергування працівників⁴⁴.

Згідно з розпорядженням фельдкомендатури №197 від 19 жовтня 1942 р., працівники, зайняті в німецьких та українських установах, мали право один раз на рік піти у відпустку на 10 днів⁴⁵.

Водночас існувала проблема толерантного ставлення працівників райуправ до місцевого населення. Для створення позитивного іміджу орсткомендатури вимагали

42. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-3029, оп.1, спр.91, арк.23-26 зв.

43. Там само, ф. Р-4362, оп.2, спр.43, арк.18.

44. Там само, ф. Р-4992, оп.1, спр.1, арк.182.

45. Там само, ф. Р-3195, оп.1, спр.10, арк.73.

Адміністративний апарат управління Чернігівщиною під час нацистської окупації

від службовців райуправ ввічливого ставлення до відвідувачів⁴⁶. Разом з тим, існувала заборона на безпредметне відвідування адміністративних установ, особливо під час польових робіт. Порушники могли отримати штраф або примусові роботи⁴⁷.

Отже, Чернігівщина в роки нацистської окупації перебувала в зоні військового підпорядкування, і керівництво областю здійснювалось комендатурами оперативного тилового району групи армій «Південь» військ Вермахту.

З метою ефективного використання людського потенціалу та ресурсів регіону військова окупаційна адміністрація намагалася створити дієву вертикаль військових комендатур та підпорядкованих їм цивільних органів влади.

У свою чергу, повна підконтрольність місцевих управ різного рівня, бургомістратів, старостатів перед німецькими комендатурами, дозволяла останнім ефективно керувати в своїх інтересах як населенням, так і господарством області, в рамках виконання нацистської політики щодо окупованих територій.

Є. Шаповаленко

46. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-3460, оп.1, спр.4, арк.43.; ф. Р-3086, оп.1, спр.13, арк.15.

47. Там само, ф. Р-3085, оп.1, спр.8, арк.9.

РОЗДІЛ І

ФУНКЦІОНУВАННЯ НАЦИСТСЬКОГО РЕЖИМУ У ЧЕРНІГІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

(вересень 1941 — вересень 1943 рр.)

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

§1. Окупаційна військова адміністрація, економічні відносини, населення: спроби адаптації

№ 1

Розпорядження командування тилу групи армій «Центр» про вартість збіжжя під час заготівельної кампанії

[не пізніше 1 серпня 1941 р.]

На основі розпорядження Командуючого Тилових Військових Частин Полудня¹ про заборону підвищування цін від 17 липня 1941 р. устанавлюються з 1 серпня 1941 р. слідуючі ціни за кожні 100 кг:

I. Сталі ціни

1. Жито – 25 крб.
2. Пшениця тверда – 35 крб.
3. Пшениця м'яка – 33 крб.
4. Пшениця яра тверда з домішкою м'якої до 20% включно – 35 крб.
5. Пшениця яра тверда з домішкою м'якої понад 20 – 40% включно – 34 крб.
6. Пшениця яра тверда з домішкою м'якої понад 40% – 33 крб.
7. Пшениця з домішкою жита понад 15% до 40% включно – 31 крб.
8. Пшениця з домішкою жита понад 40% – 25 крб.
9. Овес – 23 крб.
10. [...]²
11. Ячмінь фуражний – 23 крб.
 броварний – 27 крб.
12. Гречка – 40 крб.
13. Просо – 23 крб.
14. Кукурудза зерно:
 - а) біла – 23 крб.
 - б) жовта – 22 крб.
 - в) суміш білої, жовтої – 20 крб.
 - г) рисова – 35 крб.
15. Вика яра – 30 крб.
16. Вика з домішкою вівса або ячменю:
 - а) понад 15 – 35% включно – 27 крб.
 - б) понад 35 – 65% включно – 23 крб.

(10 крб. – 1 рейхсмарка)

Вище устанавлені ціни розуміється за добре, здорове, сухе та середньої якості зерно, здане на пункті заготзерно. Дотеперішні приписи про якість, як також існуючі приписи про пониження якості по натурі, мігтевій домішці, запаху чи вохкості залишаються незмінні і в зв'язку з тим вище назначені ціни не можуть бути знижені або підвищені.

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

II. Премії надвижки

За все зерно здане не пізніше як до 1 жовтня одержить доставець крім вище назначених цін під I. (від 1 – 16) 5 крб. за кожних 100 кг як премію надвижки.

III. Поставка

Зерно треба доставити на найближчий пункт «Заготзерна». За кількість доставленого зерна доставець одержить посвідку про здачу, яку належить заховати. Продаж зерна може також відбуватись через сільські кооперативи, котрі закупує кількість зерна зобов'язані доставити до призначених пунктів заготзерна. Сільські кооперативи за своє посередництво одержують винагороду в дотеперішній висоті. Продаж іншим особам та установам, як пунктам заготзерно та сільським кооперативам, заборонена.

IV. Карні приписки.

Хто не застосується до оголошеного зарядження, буде покараний згідно з існуючим законом.

Держархів Чернігівської області, ф. Р-4393, оп.1, спр.1, арк.3. Типографський друк.

1. Так у тексті. Вірогідно, що за умови дослівного перекладу з німецької мови йдеться про розпорядження командування тилу групи армій «Центр».

2. Так тексті.

№ 2

Розпорядження відділу хліборобства Південної інспекції господарства про ціни на олійні та бобові культури

[не пізніше 1 серпня 1941 р.]¹

Селяни і керівники господарств!

Нижче оголошеним розпорядженням подає Вам Німецька Збройна сила нові ціни на олійні і бобові культури. Від тепер вже немає різниці між заготівельними і закупівельними цінами. Тепер обов'язують одностайні ціни, вони значно підвищені, щоб тим самим Ви одержали гарну плату за Вашу працю. У відплату за це Німецька Збройна Сила очікує від Вас, що всі олійні культури, яких для засіву не потребує, та всі бобові культури, що є непотрібні для засіву їх прохарчування Вашої сім'ї, будуть доставлені прямо або через сільські кооперативи до відомих пунктів «Заготзерно».

В майбутньому лише той може розрахувати на товари першої потреби, хто повністю виконав свій обов'язок здачи. – Сповніть, проте свій обов'язок та починайте зараз же здавати олійні продукти.

Оголошення про здачу олійних і бобових культур та їх ціни:

На основі діючої постанови Командуючого Запіллям Військової Облaсті Півдня про заборону підвищування цін з дня 17 липня 1941 р. встановлюються з дня 1 серпня

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

1941 р. слідує ціни за кожні 100 кг.

1. Сталі ціни:	
1. Зимовий ріпак	120 крб.
2. Літній ріпак	90 крб.
3. Насіння гірчиці	100 крб.
4. Сім'я конопель	135 крб.
5. Сім'я льону	150 крб.
6. Насіння соняшника	70 крб.
7. Насіння кліщовини	130 крб.
8. Біб сої	140 крб.
9. Мак синій	200 крб.
10. Мак сірий	180 крб.
11. Льнянка	60 крб.

2. Найвищі ціни на бобові культури:	
12. Сочевиця по величині, сорту і кольору	24 – 78 крб.
13. Горох по величині	27 – 42 крб.
14. Біб кінський	22 – 25 крб.
15. Квасоля харчова по класу	28 – 64 крб.

(10 крб. = 1 Рейхсмарка).

Вище встановлені ціни розуміються за добрі, здорові, сухі та середньої якості олійні і бобові культури, здані на пункти «Заготзерно». Дотеперішні приписи про якість, як також існуючі приписи про пониження якості із-за запаху, смітцевої домішки та вогкості, залишаються незмінні. Ціни для олійних культур не можуть бути знижені або підвищені. Найвищі ціни для бобових культур не можуть бути підвищені.

3. Поставка

Поставка відбувається до найближчого пункту «Заготзерно». За кількість доставлених культур доставець одержує рівно вартість та посвідку про здачу, яку належить заховати. Продаж може також відбуватись через сільські кооперативи, які закуплену кількість зобов'язані доставити до призначених пунктів «Заготзерно». Сільські кооперативи за своє посередництво одержують винагороду в дотеперішній висоті. Продаж іншим особам та установам, крім пунктів «Заготзерно» та сільським кооперативам, заборонена.

4. Кара

Протидіяння установами розпорядженням цього оголошення, суворо каратиметься, згідно з існуючим законом.

Начальна Команда Військових Збройних Сил².
Південна Інспекція Господарства – Відділ Хліборобства³.

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3087, оп.1, спр.1, арк.1. Типографський друк.

1. Датовано за змістом документа.

2. Вірогідно, що йдеться про тилове командування Вермахту.

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

3. У зоні військового управління всі адміністративно-господарські функції здійснювало безпосередньо військово командування. За дорученням економічного штабу «Схід» питання організації сільськогосподарського виробництва та заготівлі проводили господарські інспекції груп армій і підпорядковані їм господарські та заготівельні команди, окружні та районні коменданти. Вони призначалися військовим командуванням. Див.: *Перехрест О.Г. Українське село у 1941–1945 рр.: економічне та соціальне становище.*—Черкаси, 2011. — С.154; *Народная война в тылу фашистских оккупантов на Украине, 1941–1944: В 2 кн. Кн. 1: Борьба в подполье.* — К.: Наук. думка, 1985. — С.294.

№ 3

Розпорядження польового коменданта м. Ніжин про введення стану військового часу

[не раніше 13 вересня 1941 р.]¹

1. Закликається населення спокійно виконувати свої заняття. Коли населення буде поводити себе спокійно, розсудливо, не знає нікого лиха від німецької збройної сили.

Свавільне² залишання місця роботи забороняється.

2. Суворо забороняються всякі ворожі діяння проти німецької збройної сили, всяке нищення, грабїж або саботаж німецьких або дотеперішніх советських державних установ. Предмети советського військового майна, що зараз знаходяться у населення, треба зложити в місцевій комендатурі протягом 48 годин. Те саме відноситься до всіх інших предметів, що не є власністю населення (харчові продукти, одежа, меблі і т. д.).

3. Всю зброю, що має населення (військову зброю й приладдя, вогнепальну, ударну й кольну зброю, амуніцію, та всю мисливську зброю), треба протягом 48 годин зложити в місцевій комендатурі.

4. Негайно треба повідомляти найближчій німецькій одиниці про вояків советської армії, як теж про всіх, що є на службі советов, або вороже настроєні до німецької армії.

5. Забороняється всяке передавання вісток при допомозі світляних знаків, по телефону, по радіо і т. д.

6. Радіоапарати треба віддати протягом 48 годин в місцеву комендатуру. Це розпорядження не відноситься до німецького населення (фольксдойче).

7. Ціни на товари й добро всякого сорту як і заробіток та платню, які існували на 10.07.1941 р. підвищувати заборонено, якщо німецька влада не зробить виняток або не призначить нових цін і платні.

8. Для руху автомашин потрібний новий дозвіл польової комендатури. Пропозиції треба ставити в місцевій комендатурі.

9. Всі жиди понад 14 літ мають носити як ознаку на лівому горішньому ремені опаску з синьою зіркою Давида.

10. Населення повинно оставатись дома з 17 годин вечора до 6 годин ранку. Всяка їзда підводами в цей час заборонена. Виїмково, в наглих випадках, місцева комендатура дозволяє винятки.

11. З настанням сумерку треба затемнювати всі вікна. У освітлені вікна будуть стріляти без попередження.

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

12. Суворо каратиметься проступка вище зазначених розпоряджень. В важких випадках буде наложена кара смерті.

Польовий комендант

Держархів Чернігівської області, ф. Р-4393, оп.1, спр.1, арк.1. Типографський друк.

1. Ніжин був окупований 13 вересня 1941 р.

2. Так у тексті.

№ 4

Наказ № 2 бюргермейстера м. Ніжин Я. Степанова про правила отримання та користування залишених евакуйованим населенням присадибних ділянок

[не раніше 13 вересня 1941 р.]

§1

Все огороды, обработанные бежавшими коммунистами, жидами и прочими гражданами, перешли в собственность временного управления г. Нежин.

§2

Граждане, желающие получить таковые огороды, должны подать заявления временному управлению г. Нежин с указанием местонахождения, размера и кому принадлежал огород, и после регистрации и разрешения на уборку гражданам будет дано право на уборку.

§3

Граждане, самовольно убравшие урожай огородов, должны заявить временному управлению для взыскания с них причитающейся 75% части урожая.

§4

Лица, самовольно проводившие уборку огородов, будут оштрафованы.

§5

Лица, злоупотребляющие служебным положением и пользующиеся общественным имуществом и услугами учреждений управления незаконно, будут строго наказаны.

Бюргермейстер

Я. СТЕПАНОВ

Держархів Чернігівської області, ф. Р-4393, оп.1, спр.1, арк.4. Типографський друк.

№ 5

Витяги із щоденника секретаря Чернігівського підпільного обкому КП(б)У М. Попудренка про ставлення партизан до колабораціоністів

[...] 22 сентября [1941 г.]

Извещено по радио, что Киев оставлен Красной армией. Досадно и обидно. Но мы знаем,

как этот же немец бежал с того же Киева в 1918 году. Я уверен, что это будет и теперь.

Три месяца войны прошло. Причем войны, которой по своим масштабам фронта и жестокости не знает история. Фашизм поставил все на карту. Но победа будет за нами. За эти три м[еся]ца произошли процессы обратно пропорциональные:

Немецкая армия двигалась и все время теряла свою армию и вооружение.

Красная армия, хотя и отступала, но закалялась и мужала. Наша промышленность перестраивалась на военный лад, и уверен, что теперь она будет давать больше продукции, чем до войны. Людские ресурсы немцев уменьшаются – наши нарастают. Главное – держать народ в боевом духе, чтобы он был уверен в нашей победе, и мы победим! [...]

24 сентября [1941г.]

[...] Васюк, Балицкий и Мазур в основном задачу выполнили. Почему «в основном»? Потому, что старосту не убили, а бросили в хату гранату. Сволочь¹, не открывал! Во времени получилось прекрасно: он (этот староста) провел собрание крестьян, в тот же день получил инструктаж от немцев, а вечером это случилось. Характерный тип: раскулаченный, пять лет был в плену [у] немцев, говорит по-немецки свободно. Несомненно, был шпионом! В колхоз вступил в 1941 г. Фамилия его Руденко Степан Петрович. [...]

22 октября [19]41[г.]

Четыре месяца войны. Бои идут на подступах к Москве. Это решающий период борьбы с фашизмом. Решающий, но не окончательный. Я допускаю мысль (хотя и борюсь с этой мыслью), что Москва будет оставлена, но победа останется за нами. Кто-то сказал:

«Большевики могут отойти до [р.] Волги, но победят». За нами правда, за нами народ. У нас есть территория, нам помогают и далее будут больше помогать. Нужна воля, выдержка, сплоченность, организованность, и это у нас есть и будет. [...]

16 января [19]42[г.]

Все возвратились с операции. С 15 на 16 января [19]42 г. чистили Орловскую волость. Убили 22 чел[овека] полицейских. Забрали разные документы. Среди них сотни заявлений колхозников. Большинство по вопросу снижения налога, характерно, что ни на одном заявлении нет никаких пометок. Никакого реагирования на эти заявления! Вот сволочи!!! Зато умудрились написать такое объявление: «Господа! Без дила в кабинет секретара охраны не заходите»². Или: «Комната военных дел». [...]

18 января [19]42 [г.]

В 22.00 выехали из хутора Орловка.

Михайлович Федор М. (хозяин) т. е. из колхоза им. Калинина. В день отъезда получился конфуз: на третий день пребывания в хуторе обнаружили трех чел[овек], сидевших в погребах, скрывшихся от нас. В т[ом] ч[исле] сидел в погребе сынок нашего хозяина, муж Маруси, которая плакала по нем, что убит на фронте. Какое лицемерство! А.Ф. [Федоров] дал по морде сынку, а я ударил Марусю. Дед целовал нас в знак того, что мы его не расстреляли. А следовало бы! Одного из трех убили б[ывшего] председателя колхоза Дрозд. Эта сволочь отогнала весь скот немцам. Евангелист с 1930 года. В х[утор] Ж[уравлева] Буда приехали утром 19 января. [...]

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

25 [февраля] [19]42 г.

Ровно 6 месяцев, как выехали с Чернигова в Гулино. Полгода в тылу противника. Это легко сказать! А пожить [в] это время [было] более интересно и поучительно. За это время было очень много разнообразных острых, простых и сложных вопросов и эпизодов. Но всегда было так: чем сложнее и острее стоит проблема, тем больше появляется энергии, острее [становится] ум и тем больше интереса к жизни. Собственно, это всегда так, но в условиях войны это больше всего запоминается. За эти полгода есть что вспомнить и осознать. Характерно одно, что никогда нельзя забыть: партизаны держали власть в своих руках на территории двух районов более 4-х месяцев. В это время проводили сессии районных и сельских советов. На повестке дня: текущий момент и задачи партизан. Ко дню октябрьских праздников корюковские партизаны отремонтировали радиоузел и транслировали Москву по всему райцентру. Это тогда, когда немцы из кожи лезли, врали и доказывали, что Москва ими взята. Организовывали торговлю, навели порядки в колхозах и т. д. Немцы появлялись, но, узнав о том, что здесь были партизаны, немедленно ушивались.

Это был период, когда не немцы гонялись за нами, а мы за ними. Это не значит, что мы тогда были большей силой, чем теперь. Но факт таков был. Дело в том, что в то время партизаны одновременно были в нескольких селах и казалось, что их сила. Кроме того, часто делали засады, которых они боялись. Немцы также вели разговор, что, мол, придет зима и партизанам «капут». Но пришла зима, а отряды выросли в 2–3 раза. Они с этого факта сделали вывод. А к тому [же] обстановка в корне изменилась. Им нужно удирать, а для этого надо прочищать дороги. Вот они и взялись за нас. [...]

1 марта [1942 г.]

За последних три дня приняли в отряд 78 человек [из] сел Хоромное и Елино. Полгода, как мы живем и ведем борьбу в тылу противника, более 8-ми мес[яцев] войны. С точки зрения истории, время не большое, но история очень почетная. Вести войну одной страны с сильной Германией, причем по существу без помощи других государств, – это дело нелегкое.

Но как бы тяжело ни было, сколько бы времени ни продлилась эта война, все равно победа будет за нами. Мы в тылу убедили[сь], что народ, который уже познал нелегкую фашистскую власть, никогда не будет жить при этой власти. Одно то, что число народных мстителей ежедневно увеличивается, уже это говорит само за себя.

Во многих селах немецкой власти нет. Люди о ней представляют по сведениям других сел и уже недовольны ею. Но как только эта власть устанавливается в данном селе, мужчины ищут партизан, женщины с детьми, бросая свое хозяйство, переходят в то село, где нет немецкой власти. А ведь надо сказать, что это только цветочки, а ягодки еще впереди. Иногда говорят, что мерзости у нас много. Правда, ее больше оказалось, чем можно было предполагать, но для нас хорошо известны методы вербовки и организации полиции.

Во-первых, идет ложь о том, что советской власти уже нет. Во-вторых, кто не записывается в полицию, тому угрожают, считают партизаном. В-третьих, недостаточное количество партизанских отрядов, куда бы можно было обратиться

[и] вступить.

И как результат – полиция существует. К этому надо добавить, что руководители полиции; старосты и старшины, как правило, махровые враги: кулаки, уголовники, бандиты в прошлом, петлюровцы, националисты и т. д.

При силе оружия они держат немало народа в своих руках. [Но] стоит только появиться нашему [партизану] в селе, как многие просят в отряд (некоторых приняли). А там, где отряды бывают всегда, там нет даже желающих вступить в полицию. Все это можно видеть на примере: Рейментаровка, Савинки, Холмы, Лосевка, Погорельцы и т. д.

За последние 4 дня приняли в отряд до 100 человек. Немцы в тревоге: «Большевики проводят мобилизацию».

Да, хочу продолжить свою мысль о войне и власти. Более 4-х месяцев в Холменском и Корюковском районах была советская власть. По многим вопросам мы проводили собрания колхозников. Проводили сессии районных и сельских советов депутатов трудящихся, везде реяли красные знамена, висели портреты вождей. Молодежь по вечерам гуляла и под гармонику танцевала. Народ не знал непосильных налогов и экзекуций немецкой власти. Звуки советских, патриотических песен разносились по всем селам, хуторам и улицам. Помню, как 6 ноября в Холмах партизаны проводили районную сессию депутатов трудящихся. В зале клуба сотни людей, молодежь поет песню о Сталине, гармонист играет «польку», а на дорогах, ведущих в районный центр, стоят партизаны с винтовками в руках.

На повестке дня доклад: «О 24-й годовщине Великой Октябрьской социалистической революции». В общем, нужно будет рассказать более подробно, последовательно. Так это было во всех селах, где властвовали партизаны. Можно после этого представить, как люди могут примириться с немецкой, грабительской властью.

То же самое происходило в селах Корюковского района. [...]

23 [сентября] [19]42 г.

Операция в Гордеевке и Творишено прошла, на мой взгляд, успешно. Уничтожили 46 сволочей, в т[ом] ч[исле] 11 немцев, двух офицеров, коменданта, бургомистра и нач[альника] полиции. [...] Эта операция имела и экономическое и, тем более, политическое значение. Это районный центр, в котором не была нога партизан. Стоит в 25 км от леса. Немцы и полиция не могли и думать о том, что произошло. Во главе районной полиции стоял заклятый враг народа быв[ший] кулак. Раскулаченный и сосланный, но во время войны появившийся и оказавшийся самым ценным человеком для гитлеровской банды. Под его руководством эта полиция уничтожила много партийного и советского актива, евреев и просто мирного населения. Для жителей района разгром этой банды имел исключительное значение. Народ встретил партизан сдержанно, но с большой радостью в душе. Факт тот, что люди, несмотря на временный наш приход к ним, все же смело забирали все, что партизаны не смогли забрать (спирт, соль, спички). Многие заявляли, что они за год увидели впервые «своих людей». Немцы и полиция им все время говорили, что советской власти нет и немцы уже за Уралом и т. д. и т. п. [...]

Друкується за.: Партизанська війна на Україні. Дневники командирів партизанських

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

отрядов и соединений. 1941–1944 / Колл. составителей: О.В. Бажан, С.И. Власенко, А.В. Кентий, Л.В. Легасова, В.С. Лозицкий (рук.). – М.: ЗАО Издательство Центрполиграф, 2010. – С.139, 140, 143, 159–160, 174–177, 240–241

1. Тут і далі подібна особистісна характеристика колабораціоністів була типовою для партизанського середовища. Однак після очевидної поразки нацистів на Східному фронті частина поліцаїв та працівників місцевого самоуправління почали переходити до лав партизанських загонів. Так, начальник Олишівської районної управи Шумар 2 серпня 1943 р. повідомив начальника Козелецької управи про перехід частини службовців до партизанів: «Олишевская райуправа сообщает, что по положению на на 6.08.1943 г. по Олишевскому району из служащих перешли в партизаны:

Лапа Григорий Петрович – криминалист при полиции безопасности, с женой и 3 детьми;

Мионов А. – рабочий спиртзавода с. Чемер;

Леонов Ф. – рабочий спиртзавода с. Чемер, насильно забрали партизаны;

Бойко Василий Федорович – учитель;

Горбик Иван Сидорович – учитель;

Попов Степан Иванович – учитель;

Попов Степан Иванович – учитель;

Янченко Ольга Викторовна – акушерка.

Начальник рай[онной] управы Шумар

Начальник админ[истративного] отдела Козел»

Державний архів Чернігівської області, ф. Р- 3071, оп.1, спр.62. Аркуші не нумеровані. Оуб.: Родня. Полиция и партизаны, 1941-1944. На примере Украины / Авт.-сост.: А. Гогун, И. Дерейко, А. Кентий. – К., 2011. – С. 523.

2. Так у тексті

№ 6

Оголошення окупаційної адміністрації про заборону сприяння оточенням, десантникам і комуністам та грошову винагороду за допомогу у їх затриманні¹

22 вересня 1941 р.

Объявление

Кто российских солдат в гражданском или военной форме, комиссаров, парашютистов или мужчин чужих в своей хате или на своей усадьбе терпит, или кто этим людям гражданской одеждой и продуктами помогает, будет казнён.

Каждого незнакомого мужчину нужно передать ближайшей немецкой части или заявить о нём.

Кто заявляет о присутствии российских командиров, парашютистов, партийных организаций и комиссаров может до 100 рублей награды получить.

Друкується за: Родня. Полиция и партизаны, 1941-1944. На примере Украины / Авт.-сост.: А. Гогун, И. Дерейко, А. Кентий. – К., 2011. – С. 479.

¹ Оголошення розповсюджувалося на території Чернігівщини.

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

№ 7

Оголошення відділу хліборобства Південної інспекції господарства про порядок введення нових цін на зерно та здавання його заготівельним пунктам

[не пізніше 1 жовтня 1941 р.]¹

Селяне та керівники господарств!

Через нижче оголошене розпорядження подає Вам до відома Німецька Збройна Сила нові ціни на зерно. Ціни підвищено продуцентам без підвижки цін на муку та хліб. За свою працю Ви одержите належну зарплату. Різниці між заготівельними та закупівельними цінами, які були за більшовицьких часів, знесені. Ви одержите нові, підвищені ціни: 5 крб. за кожні 100 кг зерна.

За поставку зерна після 1 жовтня премії не уділюється.

Селяни та керівники господарств!

Через установа нових цін на зерно наступає велика поправа Вашого господарського положення. Німецька Збройна Сила сподівається та вимагає від Вас, що все зерно, яке не є потрібне для прохарчування Вашої сім'ї, худоби та засівів, Ви поставите прямо до пунктів «Заготзерно» або через сільські кооперативи. Сповняйте свій обов'язок та продавайте вже своє зерно. Також та кількість зерна, яку належало віддати за МТС, як зарплату, мусить бути негайно доставлена на пункти «Заготзерна» і буде заплачена по новим цінам. В майбутньому МТС будуть працювати своїми машинами лише на тих господарствах, котрі вповні виконали свою поставку, а за їх працю буде плачено в обниженій ставці наявними грішми.

Більшовицький провід організації «Заготзерно» знесений, їхнє місце переймають кращі фахові сили, як керівники пунктів «Заготзерно». Ми дбаємо про те, щоби в українській зерновій господарці наступив справедливий порядок та справедливе вирівнання між продуцентом та консументом. Ви є зобов'язані повними силами сповняти свій обов'язок, а саме старанно зберігати збіжжя та доставити непотрібне в селі зерно. В майбутньому лише ті господарства можуть розраховувати на потрібні їм товари, котрі повністю виконали свої поставки сільськогосподарських продуктів.

Південна інспекція господарства
Відділ хліборобства

*Держархів Чернігівської області, ф. Р-4393, оп.1, спр.1, арк.3.
Типографський друк.*

¹ Датовано за змістом документа.

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

№ 8

Наказ старшини Бахмацької міської управи Кузнецова старості Халимонівської сільської управи про розмір мірчука з вітряних та нафтових млинів¹

6 жовтня 1941 р.

г. Бахмач

В дополнение к отношению от 13.09.1941 г. за № 175 сообщая, что по ветряным мельницам 20% и по нефтяным мельницам 30% мирчука остается в распоряжении каждой мельницы, как стимулирующий фонд 80% мирчука, отобранного за переработку зерна до настоящего времени. Обязите старост общих дворов сдать немедленно, но не позже 20.10.1941 г., на склад в город Бахмач улица Центральная, бывшая база Горпо.

Старшина горуправы
Секретарь

[підпис]
[підпис]

КУЗНЕЦОВ
МЕРГЕЛОВ

Держархів Чернігівської області, ф.Р-3112, оп.1, спр.6, арк.4. Оригінал. Машинопис.

¹ На документі резолюція: «Объявить старостам общих дворов под роспись 06.10.1941 г. Объявлено 08.10.1941. Староста с.х. [підпис]».

№ 9

Наказ завідувача Бахмацького здоров'їділу Костенка старості Халимонівської сільської управи про реєстрацію та призначення на роботу медичних працівників¹

15 жовтня 1941 р.

Бахмачский здравотдел при горуправлении просит Вас обязать всех медработников явиться в Бахмачский здравотдел для регистрации и получить назначение на работу.

Зав[едующий] здравотделом

[підпис]

КОСТЕНКО

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3112, оп.1, спр.6, арк.3. Оригінал. Машинопис.

¹ На документі резолюція: «5.10.1941 г. объявлено. Староста с.х. [підпис]».

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

№ 10

Розпорядження окупаційної адміністрації сільським старостам про організацію роботи сільськогосподарських об'єднань¹

[не пізніше 15 жовтня 1941 р.]²

Старости!

Ви несете відповідальність за Ваше село!

Заведіть порядок у Ваших селах! Старайтесь про це, щоб йшла робота у колгоспах!

За роботу належить платити грішми, що їх дістанете за постачені продукти! Найперше належить подбати про збирання збіжжя та підготовку ґрунтів під озимину!

Використовуйте машини, які маєте під рукою!

Помагайте один одному, якщо деяких галузей праці не можете самі провести!

Подбайте, щоб наладити млини у Вашому селі і щоб вони працювали добре!

Зберігайте всі сільськогосподарські продукти перед знищенням і крадіжкою!

Подбайте про постачання збіжжя, молока, масла, яєць, садовини, городини, домашньої птиці, худоби і т. п. до призначених на це збиральних пунктів!

До 15 жовтня мусить Ваша громада виконати найменше до теперішнього ставку постачання!

Старайтесь про великі запаси сіна у Ваших громадах, щоб Ваша худоба мала зимову пашу!

Залишки сіна, що Ваша громада продасть, платитимуть цінами, корисними для громади!

Допомагайте головам сільськогосподарських об'єднань (раніш званих колгоспами) в забезпеченні робочою та тягловою силою до збирання врожаю під час жнив та осінньої сівби!

Голова сільськогосподарського об'єднання платить за працю! Чим більше громада прикладе зусиль до справи покращення загального харчування, тим скоріш можна буде перевести відбудову на господарській соціальній та культурній ділянці!

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3087, оп.1, спр.1, арк.8. Копія. Машинопис.

1. Оголошення розповсюджувалось на території с. Татарівка Лосинівського району Чернігівської області
2. Датовано за змістом документа.

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

№ 11

Наказ старшини Бахмацької міської управи Кузнєцова та начальника дорвідділу Жердєва старості Халимонівської сільської управи¹ про ремонт доріг

17 жовтня 1941 р.

г. Бахмач

Бахмачская Городская Управа обязывает Вас под Вашу личную ответственность на протяжении 3-х дней отремонтировать все профилированные дороги в пределах Вашего села, для чего привлечь колхозников и единоличников в потребном количестве².

Старшина горуправы
Начальник доротдела

[підпис]
[підпис]

КУЗНЕЦОВ
ЖЕРДЕВ

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3112, оп.1, спр.6, арк.6. Оригінал. Машинопис.

¹ Наказ розіслано старостам сіл району.

² Подібні накази надсилалися у всіх районах окупованої Чернігівщини. Так, 19 жовтня 1942 р. був виданий наказ старшини Дмитрівської райуправи Шіца старості Григорівської сільської управи про ремонт шляхів: «Дмирівська райуправа наказує заутюжити всі шляхи на території Вашого села та заборонити проїзд профілірваними машинними шляхами увесь гужовий транспорт, утюжку провести до 25 жовтня цього року. За невиконання Ви будете відповідать». Див.: *Держархів Чернігівської області, ф. Р-3172, оп.1, спр.16, арк.1.*

№ 12

Лист завідувача Бахмацького здоровідділу Костенка старості Халимонівської сільської управи про створення належних умов для роботи фельдшера¹

23 жовтня 1941 р.

Бахмачский здравотдел при Горуправе оставляет на работе фельдшера с. Халимоново гр-на Борисенко Якова Федоровича, для которого Вы обязаны создать условия нормальной работы, обеспечить продуктами и топливом.

Заведующий здравотделом

[підпис]

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3112, оп.1, спр.6, арк.6. Рукопис.

¹ На документі є резолюція: «Обеспечено. Староста с.х. [підпис] 23.10.1941 г.»

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

№ 13

Наказ військового коменданта м. Ніжин про регламентацію повсяденного життя населення міста

31 жовтня 1941 р.

§1

Громадяни, які мають засоби транспорту (вози, фаєтони і таке інше) повинні їх зареєструвати в тимчасовому управлінні міста Ніжин до 1 листопада 1941 р.

Громадяни, які не зареєструють – будуть притягнені до відповідальності і їх засоби транспорту будуть конфісковані.

§2

Всіх, хто грабує, буде покарано смертю. Хто буде застигнутий в нежилій квартирі буде розстріляний.

Все пограбоване майно повинно бути повернено. Хто володіє пограбованим майном буде покараний смертю.

§3

Заснування політичних партій та союзів, рівно як і влаштування політичних зібрань і демонстрацій, заборонено.

Порушення цієї заборони карається смертю.

§4

Все вугілля знаходиться в розпорядженні міськкоменданта. Всяка видача вугілля без дозволу міськкоменданта буде покарана смертю як пограбування.

§5

Всім млинам, які знаходяться на території міста Ніжин та району, забороняється молоти ячмінь.

Ячмінь потрібно відбирати та зберігати.

§6

Продаж молока, масла та сиру на базарі заборонено. Всі ці продукти повинні передаватись до маслозаводу і він буде оплачувати. Порушення цього буде суворо каратись.

§7

Забій худоби може переводитись з дозволу німецького господарчого управління. Порушники цього будуть суворо покарані.

§8

Повідомлення, публікації, афіші повинні бути на німецькій, українській та російській мовах. Для їх публікації треба одержати візу місцевої комендатури.

Військовий комендант

Держархів Чернігівської області, ф. Р-4393, оп.1, спр.1, арк.5. Типографський друк.

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

№ 14

Акт про втрату врожаю колгоспу ім. Шевченка Висоцької сільської управи Борзнянського району

[жовтень-листопад 1941 р.]¹

Комісія в складі: старшини к[олгос]пу Гевля Івана Єпифановича, уповноваженого Висоцької сільської управи Труш Корнія К., присутній колгоспник Никитченко Сергій Григорович склали цього акта на загибель врожаю на корні, в копах і спалили в скирдах, який до уборки і обмолоту не поступав при переході військ, копки окопів і військових дій.

№ по черзі	Назва культур	Площа в га	Причина загибелі
1	Жито	15	Розібрано на маскування окопів Красними військами
2	Віка – зерно	15	Знищено кіньми під час копки окопів
3	Овес	30	Знищено кіньми при переході радянських військ
4	Просо	10	— // —
5	Горох	6	— // —
6	Гречка	10	— // —
7	Чечевиця	16	— // —
8	Конопля	6	— // —
9	Картопля	5	Викопано при стоянці ешелонів з евакуйованими
10	Городина	4	— // —
11	Віка – сіно	10	Згодовано при копці окопів коням
12	Клівер 1-го укошу	60	Спалено німецькими військами в 3-х скирдах
13	Природні сіножаті	70	Не убрано через нестачу робочої сили

Разом 257 га.

Урожай, який зазначено в цьому акті, не убирався з причин, які зазначені в даному акті.

Старшина к[олгос]пу

[підпис]

Уповноважений Висоцької сільської управи

[підпис]

Присутні від к[олгос]пу

[підпис]

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3097, оп.1, спр.7, арк.66. Рукопис.

¹ Борзнянський район було окуповано у вересні 1941 р. Вірогідно, що акт був підписаний у жовтні – листопаді 1941 р., тобто одразу після формування окупаційної адміністрації та органів місцевого самоуправління. Вказаний акт – це спроба виправдатися перед місцевою окупаційною адміністрацією за відсутність збіжжя для заготівлі.

№ 15

Листівка військового командування Вермахту до селян про зміну системи господарювання у сільському господарстві

[листопад 1941 р.]

Селяни України!

Німецька збройна сила звільнила Вас від більшовизму і хоронить Вас від його повороту. Сьогодні найважливішою справою є – зібрати урожай та перевести на полях посівні роботи.

Німецьке сільське господарство не знає колективної системи, а знає лише приватну власність. Для того, щоб знищити приватну власність, більшовики запровадили свідомо колективну систему і через те відібрали Ваше знаряддя виробництва для ведення власного сільського господарства. Окрім цього, вони знищили або вивезли трактори, забрали тяглову худобу і в цей спосіб дуже погіршали даліше ведення господарства і Ваше життя. Так брутально і безжалісно залишає Вас більшовизм в розпачі.

Німецький народ і німецька збройна сила несе Вам лад, безпеку і соціальну справедливість. Саме тепер треба зібрати разом всі сили. Нечисленні наявні сільськогосподарські знаряддя не можуть бути розпорошені, навпаки, повинні бути разом наповни використані. Тому що розподіл землі під цю пору є неможливим, бо в наслідок недостачі мертвого і живого інвентарю могло би це довести до катастрофального зниження збору врожаю, а тим самим до голоду.

На зміну колективної системи колгоспи будуть переіменовані на спільні громадські господарства (громадські двори). Німецька влада назначить нових керівників, а де ще їх немає, вибирайте самі з поміж себе довірених ділових людей, які переймуть управління громадського двору. Про поворот реакції і великих землевласників (поміщиків) в жодному випадку не може бути мови.

Дотеперішні радгоспи перетворюються під новим управлінням в земські двори. МТС перебирає німецька влада в свої руки.

Земля, що була дотепер Вашою приватною власністю, і Ваш двір залишаються надалі Вашими і в майбутньому є вільні від оподаткування і тягарів. Коли Ви сьогорічні жнива і осінні праці з успіхом до кінця допровадите, то німецька влада побільшить Вашу приватну власність та приділить Вам худоби більше, як Ви дотепер мали. Право на провадження самостійного господарства (селянський двір) одержить лише той, хто працею в майбутньому викаже до цього здібності.

За продукти з сільського двора і Вашого приватного господарства одержите в майбутньому старі ціни, які в суті значно перевищують дотеперішні заготівельні ціни.

Тепер, під німецьким проводом, необхідно зосередити всі сили, щоб зібрати урожай і закінчити осінні праці. Добрих наслідків можна досягнути лише додержуванням порядку.

Хто порушить німецькі накази, особливо той, що самовільно ділить землю,

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

буде якнайбільше строго покараний. Крім цього, заберуть в нього те все, що собі привласнить, а також його приватне господарство та худобу.

Військова влада на Україні.

Держархів Чернігівської області, ф. Р-4393, оп.1, стр.1, арк.11. Типографський друк.

1. Нацистські керівники цілком усвідомлювали, що через реквізиції не вирішити проблему постачання продовольством Рейху. Головним завданням було визначено організацію сільськогосподарського виробництва на основі колгоспів і радгоспів. Однак нацистські лідери дискутували про шляхи проведення аграрної реформи. А. Розенберг виступав за розпуск колгоспів і вважав, що сільськогосподарське виробництво повинно базуватися на індивідуальних господарствах. На його думку, ліквідація колгоспно-радгоспної системи цілком відповідала політичним цілям війни Німеччини проти СРСР й задовольнила бажання селян самостійно господарювати на власній землі. Водночас, такий крок забезпечив би підтримку окупаційного режиму. Натомість Г. Герінг вважав за необхідне зберегти колгоспно-радгоспну систему і планував організувати виробництво на базі великих сільськогосподарських господарств. Він сподівався, що це полегшить контроль за виробництвом продукції, її збирання й вивезення до Німеччини. Організаційні зміни в аграрному секторі в умовах війни вважалися недоцільними, тому що вимагали не лише значних організаційних та фінансових зусиль, а й часу. Тому він пропонував відкласти проведення аграрної реформи. А. Гітлер підтримав ідею Г. Герінга і вона домінувала не лише на початку, а й протягом усієї окупації. Однак протиборство між прибічниками цих двох точок зору не припинилося, що зумовлювало певну непослідовність і суперечливість в аграрній політиці окупаційної влади. Див.: *Перехрест О.Г. Українське село у 1941–1945 рр.: економічне та соціальне становище.–Черкаси, 2011. – С.151–152.*

№ 16

Наказ польового коменданта про правила видачі карток праці мешканцям м. Ніжин

20 листопада 1941 р.

м. Ніжин

1. Всі працюючі особи, без різниці роду, від 16 до 45 років, які мешкають в місті Ніжин, мають для видачі карток праці з'явитися у відділі праці м. Ніжин, а саме:
безробітні до 28 листопада 1941 р.
працюючі від 1 – 10 грудня 1941 р.
2. Ті ж самі особи, якщо стануть пізніше безробітними, повинні зареєструватись на протязі 24 годин у відділі праці. Безробітні, в часі свого безробіття, повинні з'являтися два рази на тиждень у відділ праці для контролю.
3. Кожне залишення роботи, або зміна місця праці без відома і дозволу відділу праці заборонене. Керівники підприємств не мають права закривати виробництва.
4. Хто порушить зазначене в цьому наказі в пунктах 1 і 2, підлягає покаранню грошовим штрафом або в'язницею до 6 місяців. Хто буде суперечити пункту 3 цього наказу, буде покараний найсуворішою карою (в'язниця, каторга або смерть).

Польовий комендант

Держархів Чернігівської області, ф. Р-4393, оп.1, стр.1, арк.8. Типографський друк.

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

№ 17

Акт старшини колгоспу «Червоний борець» с. Оленівка Борзнянського району про перелік колгоспного майна та виконані сільськогосподарські роботи станом на 28 листопада 1941 року

28 листопада 1941 р.

Спільної землі в колгоспі всього 767 га, з них було засіяно під врожай 1941 року:

№ п. п.	Посіяно	га	Зібрано	га	Загинуло	га	Примітка
1.	Жито	206	- // -	111	- // -	95	
2.	Озима пшениця	27	- // -	27	- // -	-	
3.	Яра пшениця	15	- // -	-	- // -	15	
4.	Ячмінь	60	- // -	48	- // -	12	згорів в скиртах
5.	Овес	83	- // -	5	- // -	78	
6.	Просо	9	- // -	-	- // -	9	
7.	Гречка	15	- // -	-	- // -	15	
8.	Горох	20	- // -	-	- // -	20	
9.	Природні сіножаті	204	- // -	94	- // -	110	
10.	Вика – зерно	53	- // -	-	- // -	53	
11.	Конопля	15	- // -	-	- // -	15	
12.	Капуста	3	- // -	-	- // -	3	
13.	Огірки	2	- // -	-	- // -	2	
14.	Помідори	1	- // -	-	- // -	1	
15.	Морква	3	- // -	-	- // -	3	
16.	Цибуля	1	- // -	-	- // -	1	
17.	Картопля	75	- // -	72	- // -	3	
18.	Коксогіз	22	- // -	-	- // -	22	
19.	Клевер	110	першим укосом	110	другим укосом	110	
20.	Єжа збірна	47	- // -	-	- // -	47	

21. Посіяно озимих під урожай 1942 р. – 117 га, з них жита – 117 га.

22. Накошено сіна – клеверу всього 600 ц, з них згодовано переходящими арміями 100 ц.

23. Накошено природнього сіна – 700 ц, з них згодовано переходящими арміями 60 ц.

24. Здано хлібопоставку державі жита 190 ц 82 кг (приблизно).

25. Здано хлібопоставку державі пшениці 15 ц 92 кг (приблизно).

26. Посіяно клевера під врожай 1942 р. – 143 га.

27. Посіяно трав ежі збірної під врожай 1942 р. – 47 га.

28. Залишилося посіяного коксугіза під врожай 1942 р. – 10 га.

29. Мається в колгоспі коней всього 132 шт., з них робочих – 120 шт.

30. Мається волів робочих – 8 шт.

31. Мається возів в колгоспі – 30 шт.

32. Мається плугів – 51 шт.

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

33. Мається ралей, всього – 17 шт., з них культиваторів – 2 шт.
34. Мається борін, всього – 20 шт., з них ключі плашкові – 8 шт.
35. Мається хомутів – 52 шт.
36. Мається жаток – 3 шт., лобогрійок – 2 шт.
37. Маються кінні граблі – 1 шт., віялок – 6 шт., тріуп – 1 шт., сівалок – 3 шт.
38. Сплачено с.г. податок державі за 1941 р. – 13 000 крб., що підтверджується проведеними рахівними книжками.
39. Сплачено обов'язкову страховку за майно колгоспу 3 000 крб., про що складено цього акта.

Старшина колгоспу [підпис]

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3097, оп.1, спр.7, арк.61. Рукопис.

№ 18

Акт про перелік майна та проведені сільськогосподарські роботи в колгоспі ім. Молотова с. Оленівка Борзнянського району

28 листопада 1941 р.

Складений старшиною колгоспу ім. Молотова¹ с. Оленівка Безлюдний Іван Устимович в присутності: бригадирів к[олгос]пу громадян: Джурик Іван Антонович, Медовик Логвин Олімпійович і Медовик Семен Андрійович про діяльність к[олгос]пу ім. Молотова за 1941 рік, а саме:

1. Колгосп має землі всіх угідь 1 990 га, з них пахотної – 1 012 га, сіножаті – 300 га, під садом – 15 га, не придатної землі – 663 га.

2. Посіяно було 1941 рік:

Жита – 220 га.

Пшениці озимої – 41 га.

Пшениці ярої – 24 га.

Ячменю – 80 га.

Овес – 120 га.

Вика – 50 га.

Гречка – 40 га.

Просо – 12 га.

Горох – 24 га.

Коноплі – 20 га.

Коксогіз – 15 га.

Картоплі – 90 га.

Городні культури – 16 га.

Клевер – 100 га.

Травка – 90 га.

Разом усього посіяно 932 га.

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

та чорного пару 80 га.

3. Убрано із вищезазначених культур:

Жита – 150 га, але під час бою згоріло жита 2 скирти із 30 га, решта 70 га жита не брато, стоїть у копах.

Пшениці озимої – убрано 32 га, не убрано – 9 га, стоїть у копах.

Пшениці ярої – убрано 14 га, не убрано – 10 га, стоїть у копах.

Овса – убрано 80 га, не убрано 40 га, який загинув зовсім.

Ячмінь – не убрано 40 га, стоїть у копах, решта 40 га загинуло.

Просо – 12 га убрано.

Коноплі – 20 га убрано.

Вика – 50 га зовсім загинуло.

Гречки – 40 га зовсім загинуло.

Гороху – 21 га зовсім загинуло.

Коксогізу – 15 га зовсім загинуло.

Картоплі – 80 га убрано, решта 10 га загинуло.

Городні культури – 15 га зовсім загинуло.

Травки – 90 га зовсім загинуло.

Клевер – 100 га – на сіно убрано, а на семена зовсім загинуло.

Природніх сіножатей – убрано 70 га, решта 230 загинуло.

4. Виконано: хлібопоставок приблизно центнерів 600, сінопоставок – 250 цнт.

5. Посіяно: жита на 1942 р. – 100 га; озимої пшениці – 20 га.

6. Колгосп має робочих коней – 50 шт. та молодняка – 70 шт., возів – 21 шт.

Примітка – сіно забрала армія – 150 цнт.

овса забрала армія – 100 цнт.

Про що і складено цього акта.

Старшина колгоспу

[підпис]

І.У. БЕЗЛЮДНИЙ

Бригадири

[підпис]

І.А. ДЖУРИК

[підпис]

Л.О. МЕДОВИК

[підпис]

С.А. МЕДОВИК

[підпис нерозбірливий]

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3097, оп.1, спр.7, арк.59 - 60. Рукопис.

¹ Варто акцентувати увагу, що керівники господарства продовжували називати свій колгосп «ім. Молотова».

№19

Наказ № 1 Ніжинської міської комендатури про формування нової системи адміністративно-господарської діяльності районної управи

[листопад – грудень 1941 р.]¹

1. Построение райуправления. Начальник района назначает необходимых

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

сотрудников и представляет городской комендатуре именной список с обозначением возраста, профессии, занимаемой должности. Одновременно подать подробную автобиографию всех руководителей, служащих и работников райуправления.

2. Состав райуправления:

- а) начальник района;
- б) заместитель начальника района;
- в) районный секретарь (переводчик);
- г) сельское хозяйство;
- д) лесничество;
- е) индустрия;
- ж) финансы;
- з) школьное ведомство;
- и) ведомство здоровья;
- к) ветеринария;
- л) социальные дела;
- м) торговля и промышленность;
- н) продовольственные учреждения;
- о) строительные и дорожные отделы.

3. Назначение старост. Во всех селах, общинах и городах представить городской комендатуре политически надежных и способных старост.

4. Списки старшин. Представить городской комендатуре списки всех старост (с обозначением названия города, имени и фамилии, возраста, профессии, рода занятий), одновременно подать подробную автобиографию каждого старосты.

5. Создание украинской вспомогательной полиции. Начальник района должен провести организацию Украинской вспомогательной полиции. Каждое общество должно сообщить городской комендатуре о количестве служащих вспомогательной полиции, силу и род вооружения и амуниции.

6. Сдача оружия, амуниции, взрывчатых веществ и прочее. Сдача военной амуниции должна происходить в ближайшие военные служебные части. Там, где еще таковых не имеется, сдать в районное управление. Последнее должно их сохранить и сообщить в городскую комендатуру.

7. Сбор всех радиопринадлежностей. Старосты должны собрать и сберечь все радио и телефонные принадлежности. О результатах сообщают районному управлению, а эти сообщают в городскую комендатуру с указанием места, количества собранных аппаратов и их род.

8. Подсчет и сообщение о всех имеющихся индустриальных и больших промышленных производствах. Представить городской комендатуре с указанием места (улицы), род производства, количество рабочих раньше и теперь. Количество производства раньше и теперь, пущен ли в ход или не пущен (указать причины).

9. Список школ. Представить городской комендатуре список всех школ (указать городской комендатуре место, род школы), количество классов. Все школы привести в порядок. Начало занятий назначается городской комендатурой.

10. Список учителей. Представить городской комендатуре списки всех учителей

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

района с указанием места, общества, имени, фамилии, возраста, национальности. Одновременно подать подробную автобиографию всех учителей.

11. Списки всех церквей. Сообщить городской комендатуре списки находящихся в районе церквей, с указанием местности и общества.

12. Списки всех священников. Представить городской комендатуре списки всех священников и всех служащих церкви с указанием местности, общества, имени и фамилий, подданства. (Род и занятие служащих автобиографично).

13. Сохранение, сбор и сообщение в городскую комендатуру о всех имуществах, складах и запасах всех видов с указанием местности, вида и количества.

На все запасы угля городской комендатурой наложен арест. О них сообщить городской комендатуре с указанием места и количества.

14. [...]²

15. Сбор и сообщение о лошадях и возах. Для ежедневного непродолжительного пользования по указанию в городскую комендатуру.

16. Открытие больниц, клиник, аптек, бань, камер для уничтожения паразитов. Сообщить городской комендатуре списки всех служащих в районе (указать имя, фамилию, возраст, национальность, какое высшее учебное заведение посещал, деятельность) автобиографично.

17. Меры против евреев:

1) Всех евреев с общественной должности немедленно устранить.

2) Немедленно закрыть все еврейские предприятия.

3) Регистрация всех евреев (копия городской комендатуре).

4) После регистрации всех еврейских семей, мужчин, женщин и детей доставить под наблюдение Украинской вспомогательной полиции в г. Нежин для производства работ.

18. Сбор всех безработных и сообщение в городскую комендатуру. Всех безработных необходимо собрать и включить в уборочные и подчиненные работы.

19. Подсчет всех военных могил. Начальнику района подсчитать и сообщить в городскую комендатуру с указанием места (эскиз) и надмогильными надписями. Начальник района и староста ответственны за постоянный уход за могилами.

20. Возвращение разграбленного имущества. Начальник района и староста должны распорядиться, чтобы все разграбленное имущество было возвращено. Они должны сообщить об этом в городскую комендатуру. О всех, кто уклоняется сдать разграбленное имущество сообщить в городскую комендатуру.

21. Цена и установление зарплаты. Размер старых зарплат и цены не должны превышать. Начальник района и староста ответственны за сохранение предписанных цен. (Смотри прейскурант)³.

22. Регистрация военнопленных. Старостам провести регистрацию отпущенных военнопленных. Отпущенные военнопленные должны еженедельно являться в управу.

23. Создание матрикульного учреждения. В каждом обществе образовать матрикульные учреждения, которые имеют такие задания:

1) Регистрация рождаемости.

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

- 2) Регистрация смертности.
- 3) Составление списков жителей.

Районное управление на основании этих списков должно сообщить в городскую комендатуру количество жителей всего района отдельно по национальности (немцев, украинцев, русских и т. д.).

24. Сбор пригодного строительного материала. Начальник районного управления и староста должны приказать собрать весь пригодный строительный материал. Этот стройматериал должен сохраняться на сборных пунктах отдельно по роду материала. О результатах сбора сообщить в городскую комендатуру с указанием места сборных пунктов, количества и рода.

25. Сбережение и сообщение о актовом наличии и инвентаря русских учреждений. Райуправление и староста ответственны за сохранение и должны в скором будущем сообщить комендатуре.

26. Открытие торгово-промышленных учреждений. Открытие всех торгово-промышленных учреждений связано с разрешением городской комендатуры.

27. Объявления, оглашения и вывески должны происходить на немецком, украинском и русском языках (перед их оглашением представить городской комендатуре).

28. Общественные дома. Общественные дома должны иметь вывески на немецком и украинском языках. Доска с надписями местности устанавливается при входе и выходе местности на немецком и украинском языках.

29. Все заявления в городскую комендатуру должны быть написаны на немецком и украинском языках.

30. Запретное время. Райуправляющий и староста должны заботиться об установлении запретного времени (20 – 5), для евреев (18 – 5).

31. Сбор резины. Собрать все запасы резины (автошины, противогазы) и доставить в районный город, результаты сбора сообщить в городскую комендатуру.

32. Управление районов. Городская комендатура Нежина принимает управление следующих районов:

1. Бобровица
2. Ичня
3. Комаровка
4. Козелец
5. Куликовка
6. Лосиновка
7. Нежин
8. Олишевка
9. Остер
10. Носовка

Районное управление и староста лично отвечают перед городской комендатурой за спокойствие и порядок и за то, чтобы все хозяйство было как можно быстрее восстановлено.

По возможности пустить в ход все предприятия.

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

33. Политическая деятельность. Чтобы как можно скорее устранить разрушения войны, каждый обязан приложить все силы для восстановления хозяйства, поэтому понятно, что сейчас политическая деятельность неуместна. Всякое образование партий и политических союзов запрещено.

34. Передача заявлений. Перечисленные в настоящем приказе заявления подать при следующем заседании райуправляющих городской комендатуры.

35. Коммунистов, которые работали на ответственных должностях – арестовать, охранять и сообщить городской комендатуре.

36. Борьба с партизанами. Партизаны, которые появляются, должны быть по возможности уничтожены Украинской вспомогательной полицией. Если это невозможно, то немедленно сообщить в городскую комендатуру. Так как партизаны мешают спокойному строительству страны, украинский народ должен быть заинтересован в уничтожении партизан.

37. Ремонтные работы. Каждое село, каждый город должен заботиться об улучшении вида города, ремонтировать улицы, благоустраивать дома, ремонтировать заборы, сносить разрушенные дома, убирать телефонные провода, которые обвисают.

38. Если освобожденные военнопленные будут принимать участие в партизанщине или подозрение в участии, то все отпущенные военнопленные будут собраны и отправлены в лагеря.

39. Во время войны запрещается: общие танцы. Театры и концерты допускаются, но не произведения русских и еврейских писателей и композиторов не должны исполняться.

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3112, оп.1, спр.6, арк.27-29. Копія. Машинопис.

1. Датовано за сусідніми документами справи.

2. Так в тексті.

3. Не друкується.

№ 20

Розпорядження старшини Бахмацької міської управи Кузнцова старості Халимонівської сільської управи Євтушенку про отримання директивних розпоряджень у міській управі черговим із села

7 листопада 1941 р.

г. Бахмач

Для систематической связи с уездными учреждениями обязываю Вас два раза в неделю, а именно среду и субботу, высылать дежурного сельской управы для получения директивных распоряжений.

Дежурный должен прибыть в 11 часов дня в городскую управу, которая помещается в г. Бахмач по Октябрьской улице и уездное земельное управление,

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

которое помещается в г. Бахмач по Октябрьской улице.

Староста Бахмачской
городской управы
Секретарь

[підпис]
[підпис]

КУЗНЕЦОВ
МЕРГЕЛОВ

*Держархів Чернігівської області, ф. Р-3112, оп.1, спр.6, арк.9. Оригінал.
Машинопис.*

№ 21

Наказ № 2 ортскоменданта¹ м. Ніжин про облік та порядок проживання немісцевого населення

9 листопада 1941 р.

г. Нежин

1. Обязательные сообщения. Старшины обязаны сообщить в городскую комендатуру о всех личностях, которые до 22 июня 1941 года еще не проживали в этих местностях, а прибыли и еще могут прибыть. Эта обязанность распространяется и на немецких поданных, если они не находятся на службе у немцев. Старосты назначают каждому дому надежного жителя, который несет ответственность за то, чтобы в этом доме не проживали посторонние osoby. Жители, которые желают приютить неместных личностей, должны своевременно сообщить точные сведения, приметы прибывшего, приставленного к дому, который после выяснения причин прибытия, добивается разрешения у старосты, за противодействие штрафуют.

Кто предоставляет убежище участникам советско-военных властей или другим особам, которые действуют по поручению советских частей, особенно партизан – будут расстреляны.

Старосты должны позаботиться о том, чтобы это распоряжение было объявлено населению на немецком, украинском и русском языках.

2. Удостоверение личности. Все жители свыше 15 лет, независимо от подданства, обязаны во всякое время беспрекословно доказать свою личность.

Старосты получают приказ вести списки лиц своего общества, которые обязаны иметь удостоверение личности. Этим особам выдается удостоверение по приложенному образцу. Владельцы русских паспортов получают в своем паспорте отметку, что они в списки внесены. Эти личные свидетельства лишь общего характера, а не идентичны.

Все другие удостоверения теряют свою действительность.

Это распоряжение должно быть объявлено населению плакатами или другим принятым образом.

3. Служба связи. Каждый управляющий районом устанавливает немедленно в своем районе службы связи таким образом, что из нескольких объединенных сел назначается староста, который обеспечивает наискорейшее препровождение всех приказов другим

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

села через посыльных.

4. Образование рабочих команд. Общество образуют из количества безработных, рабочие команды, которые должны выполнять уборочные работы (убирать разрушенные дома, дороги, мостовые и выполнять другие работы).

Оплата теперь может быть произведена натурой. Особое внимание нужно уделить восстановлению дорог.

5. Уличное движение зимой. Необходимо при каких бы то ни было обстоятельствах сохранить возможность движения на главных дорогах при снегопадах. Старостам приобрести большие оббитые железом снегоплуги, которые нагружены камнями. Во всякое время должны быть предоставлены от 8 до 10 лошадей упряжи в снегоплугах, а также лопаты, снегосовки и т. д. При возвышенности и закруглении пути составлять большие деревянные ящики, которые постоянно должны быть наполнены песком или шлаками, чтобы при гололедице постоянно посыпать улицы.

На места, где могут наступать снежные заносы, поставить снегозаборы.

В первую очередь необходимо содержать в порядке дороги и улицы, по которым проходят войска к месту нахождения частей.

Ортскомендант

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3112, оп.1, спр.6, арк.30. Копія. Машинопис.

Г. Ортскомендатура – місцевий орган нацистської окупаційної адміністрації на тимчасово окупованій території УРСР під час Другої світової війни.

№ 22

Наказ коменданта військової господарської команди Отте про обов'язкову здачу зброї мешканцями Дмитрівського району

20 листопада 1941 р.

Не дивлячись, що Німецькою військовою владою наказано мешканцям здати маючу зброю, та вогнеприпаси, деякі особи наказу не виконують, зброю не здають, а хоронять, оголошуємо: Особи, в яких після 25 листопада цього року виявиться зброя, будуть покарані судом за військовим часом (розстрілом).

Комендант Німецької військової влади
військової господарчої частини
Старшина Дмитрівського району
Писар Дмитрівського району

[підпис]
[підпис]
[підпис]

ОТТЕ
БЕЗДИТЬКО
ПОДСОСОННИЙ

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3172, оп.1, спр.1, арк.2. Оригінал. Машинопис.

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

№ 23

Розпорядження старости Бахмацької районної управи Кузнецова старості Халимонівської сільської управи про обов'язкове вилучення телефонів у громадян та організацій

29 листопада 1941 р.

г. Бахмач

С целью ускорения работ по телефонизации нашего района предлагаю всем сельским старостам принять все меры к розыску телефонных аппаратов и частей к ним. Все обнаруженные телефоны или части у частных лиц или бывших учреждениях забирать и передавать Бахмачской почтово-телеграфной конторе.

Вменить в обязанность милиции при обыске производить изъятие телефонного имущества, в том числе батарей, проводки, изоляторов, столбов и других.

Староста районной управи
Секретарь

[підпис]
[підпис]

КУЗНЕЦОВ
МЕРГЕЛОВ

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3112, оп.1, спр.6, арк.14. Оригінал. Машинопис.

№ 24

Розпорядження старости Бахмацької районної управи Кузнецова старості Халимонівської сільської управи Євтушенку про надання відомостей про кількість населення, національний склад та професійну приналежність

1 грудня 1941 р.

м. Бахмач

3-го декабря 1941 года на 10 часов утра в помещении районной управи в г. Бахмач созывается совещание всех сельских старост. К указанному времени старосты сел должны явиться со следующими материалами:

1. Полная автобиография старосты села и секретаря районной управи.
2. Количество дворов и приблизительное население села.
3. Количество жителей в селе немецкой национальности:
 - а) Чем занимался до 22.06.1941 года.
 - б) Чем занимается в настоящее время.

В случае невозможности представления указанных сведений в указанный срок, то есть к 03.12 сего года таковые представить дополнительно не

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

позже 06.12 сего года.

Старшина районной управы
Секретарь

[підпис]
[підпис]

КУЗНЕЦОВ
МЕРГЕЛОВ

*Держархів Чернігівської області, ф. Р-3112, оп.1, спр.6, арк.16. Оригінал.
Машинопис.*

№ 25

Розписка про співпрацю з українською допоміжною поліцією Сосницького району мешканця с. Волинка П. Оч-ого

8 грудня 1941 р.

с. Волинка

Я, ниже подписавшийся гражданин Очк-ий П.Г., даю настоящую подписку старшине разведче-следчего отдела в том, что я обязываюсь немедленно доносить ему или его уполномоченному по его заданию все ставшие мне известными деяния, направленные против существующего строя, всех лиц.

Обязываюсь свою связь с органами полиции держать в строжайшей тайне. Мне известно, что невыполнение взятого на себя обязательства настоящей подпиской, влечет за собой строжайшую ответственность, во внесудебном порядке, вплоть до расстрела.

Все даваемые мною сведения обязываюсь давать только под кличкой «След»¹.

В чем и расписываюсь

[підпис]

*Держархів Чернігівської області, ф. Р-3546, оп.1, спр.7, арк.34. Оригінал.
Машинопис.*

1. На документі резолюція: «Расстрелян немцами».

№ 26

Розпорядження польового коменданта про одержання винагороди за співпрацю з нацистською окупаційною адміністрацією

8 грудня 1941 р.

м. Ніжин

Хто продасть до відома про:

1. Безправне посідання зброї та амуніції.
2. Скриті советські офіцери й вояки.
3. Позабирані машини всякого роду, машинові частини та інструменти.

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

4. Заховані советські акти, плани й картотеки.

5. Запаси всякого роду як: харчові продукти, фураж, паливо, олива (масло) та жири.

6. Саботаж і плановий опір проти німецьких розпоряджень, приналежні до німецького війська або ушкодження річового добра або умовлення про такі злочини, одержить винагороду до 10 000 карбованців.

Висоту винагороди установлює в кожному разі польова комендатура. При співпраці кількох людей винагорода буде поділена.

Польовий комендант¹

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3087, оп.1, спр.1, арк.3. Копія. Машинопис.

¹ Розпорядження розповсюджувалося на території с. Татарівка Лосинівського району.

№ 27

Розпорядження начальника Бахмацького районного земельного управління старості Халимонівської сільської управи про заходи щодо збереження худоби, що була розподілена між колгоспниками

15 грудня 1941 р.

г. Бахмач

С целью сохранения скота, розданного колхозникам под сохранные расписки, а также дальнейшего его воспроизводства необходимо провести такие мероприятия в колхозных общинных дворах:

1. Свиноматки: отданные под сохранные расписки, остаются собственностью хозяина после того, как колхозник обязан сдать колхозному общинному двору из первых 2-х приплодов 2-х месячного возраста 10 штук.

2. Нетели: отданные под сохранные расписки колхозникам, остаются собственностью колхозников после того, как колхозник передаст приплод – телку или бычка, 6-ти месячного возраста, полученных от нетели.

3. Телки: до нетельного возраста выдаются корма не более 4 ц грубых кормов, если ими естся сено, в т.ч. не более 2,5 ц сена на одну голову.

4. Овцематки и ярки, розданные под сохранные расписки колхозникам, являются собственностью колхозника после того, как колхозник передаст колхозному общинному двору первый приплод ягнят 6-ти месячного возраста.

5. Рабочие лошади, молодняк лошадей до 3-х лет и рабочие волы: розданные под сохранные расписки, сохраняются колхозниками и снабжаются имеющимися в колхозных общинных дворах кормами, с числа кормов, оставшихся, после того как колхозный общинный двор выполнит госпоставку сена и соломы, оставит бронь на весеннюю посевную кампанию с расчета: 3 ц грубых кормов, и в т. ч. 2 ц сена, 1,2 ц зернофуража, на одну рабочую лошадь и одного рабочего вола. Обеспечивает имеющихся племенных производителей кормами, а

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

именно на одну голову в ц: бугаи – 25 ц грубых, в т.ч. сена 20 ц, канцкорм 8 ц, подстилки 8 ц, кнура 7 ц грубых, 15 ц канцкормов, 12 ц подстилки, бараны – 4 ц грубых, в т. ч. сена 3 ц, один центнер канцкормов и 2 ц подстилки, жеребцы – 30 ц грубых, в т. ч. 25 ц сена, 10 ц канцкормов и 8 ц подстилки, остальные корма распределяются по количеству рабочих лошадей и рабочих волов, но не более 7 ц грубых кормов на одну голову.

Наравне с этим обеспечивают кормами в половинном размере молодых лошадей, розданных под сохранные расписки.

Работу рабочими лошадьми и волами нужно проводить по нарядам старост колхозных общинных дворов в первую очередь на колхозных работах.

6. Племенные бугаи, хряки, жеребцы и бараны: должны быть поставлены на случные пункты по указанию РЗУ и должны быть снабжены кормами, согласно указанных норм и использованы только как производители.

Цены на [...]¹.

С целью контроля за скотом колхозных общинных дворов, розданных под сохранные расписки до момента перехода их в собственность колхозника: вменить в обязанность старост колхозных общинных дворов колхозов вместе в зооветперсоналом села производить периодический осмотр скота два раза [...] в случае обнаружения захудалых животных, плохого ухода, неправильного использования на работах рабочих лошадей и волов, докладывать старшинам села для наложений админвзысканий.

В случаях заболеваний скота, розданного под сохранные расписки, колхозник должен ставить в известность ветеринарный персонал села, пункта, ветлечебницы.

Старостам сел, согласно заключений комиссии по осмотру скота, разрешается за допущенные захудалости скота, плохой уход, неправильное использование на работах рабочих лошадей и рабочих волов, на колхозников накладывать штраф в размере до 500 рублей, в повторном случае – колхозник несет ответственность по законам военного времени.

Хозкоманда по Бахмачскому району

Начальник Бахмачского РЗУ
Старший зоотехник

[підпис]
[підпис]

[нерозбірливо]
СУХОМЛИН

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3112, оп. 1, спр. 6, арк. 19-19зв. Оригінал. Машинопис.

1. Текст нерозбірливий.

№ 28

Наказ заступника польового коменданта старості Халимонівської сільської управи про режим нічного затемнення та боротьбу зі сказом

17 грудня 1941 р.

Ще раз звертається увага на те, що з наступом темряви всі вікна повинні бути

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

затемнені. Жандармські патрулі будуть доглядати за виконанням цього наказу і вживати проти порушників наказу найсуворіших заходів, відповідальним старостам районних управ і старостам треба про це повідомити польову комендатуру.

В зв'язку з тим, що сказ собак поширився в розмірах, яких ніколи не знали, треба призначити по селах і містах собаколовів, які повинні вільно бігаючих собак і кішок ловити і знищувати. Таких собак і кішок, що знаходяться на волі, місцева допоміжна поліція повинна застрелювати.

Про виконання вищезазначеного наказу треба повідомити до 05.01.1942 року.

За польового коменданта

Секретар

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3112, оп.1, спр.6, арк.21. Копія. Машинопис.

№ 29

Наказ коменданта м. Бахмач капітана Ньюбарта про дисципліну працівників поліції¹

31 грудня 1941 р.

м. Бахмач

§1

Я получил сведения о том, что работники городской и сельской полиции злоупотребляют своим служебным положением, а именно: производят обыски и аресты граждан без ордеров комендатуры и старост села.

В пьяном виде с оружием производят беспцельную стрельбу, терроризируя мирное население, производят изъятие продуктов питания лично принадлежащих трудящимся.

Указанные действия работников полиции противоречат существующим законам военного времени, и лица виновные в этом будут наказаны вплоть до расстрела.

Коменданту района Кузнецову объявить всем старшинам сел своего района, а также и подведомственной ему полиции, немедленно сообщать в комендатуру обо всех случаях нарушения данного приказа, виновных подвергать аресту и препровождать в городскую комендатуру.

Предупреждаю, что за подбор кадров и работу полиции ответственность несет старшина села.

Комендант г. Бахмач
капитан

[підпис]

НЮЙБАРТ

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3112, оп.1, спр.6, арк.26. Оригінал. Машинопис.

¹ Подібна реакція начальника місцевої нацистської окупаційної місцевої адміністрації була цілком

закономірною. Пияцтво, грабунки, відсутність дисципліни, службові зловживання стали посякденим явищем серед службовців допоміжної поліції подана у док. № 42

№ 30

Інструкція начальника обласного земельного управління Пашина про організацію праці в колгоспах у 1942 році

[початок 1942 р.]¹

Во всех колхозах, где общественные средства производства после войны не подвергались большому изменению, организацию труда нормы выработки, учет и оплату оставит прежние, т.е. такие, какие были приняты колхозом на 1941 год.

В колхозах, средства производства которых после войны значительно изменились – уменьшилось, допустить внести такие изменения:

1. В каждой бригаде колхоза организовать группы хозяйств в количестве 8 – 10 дворов с 5 тягловыми единицами. Эти группы или сквозные звенья получают определенное задание по посеву зерновых, технических и пропашных культур и несут полную ответственность за обеспечение (выполнение) полученного задания – плана: семенами, удобрением, своевременным проведением посева и сдачей заготовительным организациям определенного количества продукции.

2. Число душ населения и трудоспособных в каждой группе – звене должно быть по возможности одинаковым, равным.

3. После посева пропашные и технические культуры, требующие ухода за ними (полка, окучивание, прореживание, рыхление и подкормка), могут быть в группе – звене распределены по дворам и в соответствии наличия трудоспособных и душ населения в дворе – хозяйстве.

4. Наличный инвентарь и тягло в бригаде закрепляется за каждым звеном – группой: плуги, бороны, культиваторы, возы и прочее, а такой инвентарь как сеялки, уборочные машины, молотилки и прочее, которых недостает для закрепления за каждым звеном, находится в распоряжении бригадира, который предоставляет эти машины одному или нескольким звеньям для пользования поочередно, а машин, которые по бригадам не распределены, предоставляются для пользования старостой общины.

5. В каждой группе – звене выделяется звеньевой групповод, который работает наравне с остальными членами звена, но он является ответственным за целостность и сохранность переданного имущества и за выполнение всех работ, ведет учет и отчитывается перед бригадиром.

6. В колхозах – общинах, в которых имеются индивидуальные хозяйства и которые не вошли в состав групп – звеньев, имеют право на получение бригаде в каждом поле севооборота определенной площади земли под посев и обязаны своими семенами и тяглом провести посев. Эти хозяйства получают землю только после наделения групп – звеньев. Колхозникам же индивидуальные задания запрещаются.

7. Для выготовки рассады овощных культур и табаков, а также по руководству

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

работой выдается наиболее осведомленный член общины – огородник. В общинах, имеющих сады и ягодники, следует выделить так же садоводов.

8. Работы в садах и огородах производятся по нарядам. Каждая группа выделяет необходимое количество людей для работы.

9. Учет затраты труда в саду и огороде ведет по группам садовод и огородник и придает в контору общины.

10. Для ухода за общественным скотом выделяется необходимое количество рабочих постоянных.

11. Для руководства работой назначается староста общины, который с согласия членов общины назначает бригадиров по числу бригад, счетовода и других работников для обслуживания общественных отраслей хозяйства.

Начальник облземуправления

ПАШИН

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3176, оп.1, спр.55, арк.70. Копія. Машинопис.

1. Датовано за змістом документа.

№ 31

Розпорядження заступника старости Ніжинської райуправи Смірнова старостам сіл про збір металолому та вторсировини

[початок 1942 р.]¹

На підставі розпорядження Ніжинської Польової Комендатури райуправа пропонує Вам організувати збір всіх матеріалів, що їх нижче вказано, які є в наявності і особливо, що вже зведені, та представити їх в розпорядження Ніжинської сільськогосподарчої інспекції.

Збору підлягають такі предмети:

1. Не залізні метали: мідь, олово та їхні лігатури, а рівно метал лом, наприклад: дверні ручки, віконні ручки, старі консервні коробки з білої бляхи і т. ін.

2. Утільматеріали – старі текстильні вироби, стара резина, кістки, папір, очистки кінського волосся, очистки свинячої щетини, обрізки шкіри, пляшки і шкірки маленьких тварин.

В організацію збору втягніть місцеву кооперацію. Про вжиті Вами заходи щодо виконання цього розпорядження повідомте райуправу до 8 (восьмого) цього квітня.

Оригінал підписав
заступник старости райуправи
Секретар

[підпис]

СМІРНОВ
ОХРІМОВСЬКИЙ

Держархів Чернігівської області, ф. Р-4362, оп.2, спр.27, арк.439. Завірена копія. Машинопис.

1. Датовано за змістом документа.

Тимчасовий ремісничий статут про умови роботи ремісників

[1942 р.]¹

§1. Ремісничий реєстр.

Начальник району повинен вести реєстр в своїй окрузі над усіма самостійними ремісниками. Цей реєстр розподіляється по роду ремісництва.

§2. Кожен ремісник, який має самостійне ремесло або хоче мати своє власне ремісниче підприємство, повинен зареєструватись в ремісничому реєстрі.

§3. Умови для відкриття і продовження ремесельства.

Для відкриття і продовження ремесельства припускається:

а) досвідченість в своїй справі;

б) необхідність відкриття і продовження підприємства в районі або в громаді (комуні);

в) реєстрація в ремісничому реєстрі.

§4. Посвідчення для спеціальної придатності можна видати лише тим, що видержали іспит або тимчасово працювали в інших ремісничих цехах. Подробиці по цим питанням дають господарсько-службові частини 4-а господарська частина при польовій комендатурі в погодження з біржею праці.

Реєстрація в ремісничий реєстр не буде проводитись до тих пір, доки не буде встановлена досвідченість ремісника в своїй справі і необхідність експлуатації.

§5. Лише ті ремісники мають право на відкриття самостійного цеха, які працювали до цього часу в артілях або в промислових підприємствах, які в сучасний момент закриті або ці підприємства більше непотрібні.

Неясності по цим питанням вирішує лише господарсько-службове місце. Ті ремісники, які до цього часу працювали в колгоспах або радгоспах, працюють віднині в громадських або державних господарствах. Винятки можуть бути зроблені лише німецькими сільськогосподарськими керівниками.

§6. На випадок недостачі сільських ремісників, місцеві комендатури по пропозиції [за пропозицією] господарств службової частини або німецьких сільськогосподарських керівників за участю біржі праці (коли така є) мають право пересадити (переселять) або переводити промислових ремісників в громадські і державні господарства.

§7. Ремісники, зареєстровані в ремісничому реєстрі, при розподілі харчових продуктів беруться до уваги як працююче населення.

§8. Зняття з реєстру ремісників.

З реєстру ремісників знімаються ті ремісники, які:

а) ліквідували свої самостійні підприємства,

б) не виконали поставочних підрядів, покладених на них з боку господарсько-службової частини,

в) показали себе поганими спеціалістами.

З зняттям ремісників з реєстру по причинах «б» та «в» вони при розподілі харчових продуктів більше не зараховуються до категорії працюючого населення.

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

Районовий начальник повинен повідомити про цих ремісників біржу праці для призначення їх на іншу роботу.

§9. Районові начальники кожну чверть року, перший раз 1.06.1942 р., повідомляють число реєстрованих ремісничих підприємств, розподілених на окремі ремісничі роди, відділу 7-му при польовій комендатурі.

Дивізії і безпосередньо прилеглі їм польові комендатури повідомляють на 15.06.1942 р.

§10. Учні: ремісничі підприємства, занесені в ремісничий реєстр, мають право приймати учнів.

§11. Ця постанова набирає сили з дня її оголошення.

Командуючий генерал

ФОН РОК²

Держархів Чернігівської області, ф. Р-5305, оп.1, спр.4, арк.24-24 зв. Копія. Машинопис.

1. Датовано за змістом документа.

2. Франц фон Рок (род. в 1877 – ?) – народився у Трейзе. З 1896 р. – фанен-юнкер, з 1897 р. – лейтенант, з 1923 р. – підполковник, у 1928 р. – полковник. У 1929 р. – інспектор військ зв'язку рейхсвера, з 1931 р. – генерал-майор. У вересні 1933 р. у чині генерал-лейтенанта звільнився з дійсної служби. У 1939 р. призначений на дійсну службу, командир 177-ї піхотної дивізії. 1941 г. – генерал от інфантерії. До квітня 1943 р. – командуючий частинами забезпечення групи армій «Центр», командуючий тилowymi частинами групи армій «Норд». У липні 1943 р. звільнився з дійсної служби.

№ 33

Оголошення Чернігівської міської управи про зміну назв деяких вулиць міста

[1942 р.]¹

За погодженням з Германською комендатурою міська управа затвердила нові назви тих вулиць міста, що мали до цього часу назви більшовицьких вождів, революційних подій та інші назви з більшовицьким змістом.

Міська управа в зв'язку з цим склала умову з художньою майстернею пана Міклашевського (Коцюбинського, 21) на заміну будинкових табличок на нові з новими назвами вулиць.

Уповноважені міських будинків і домовласники повинні негайно, не пізніше 3 днів від видання цього оголошення, зняти старі будинкові таблички й передати їх пану Міклашевському для заміни назви вулиці з оплатою цієї роботи по 6 крб. за табличку.

Міська управа

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3001, оп.1, спр.22, арк.61. Типографський друк.

1. Датовано за сусідніми документами.

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

№ 34

**Наказ № 16 голови міжрайонного управління Чернігівщини
П. Дюбка головам районів та старостам сіл про добровільний збір пожертв для
надання допомоги військовополоненим, сиротам та репресованим громадянам**

[1942 р.]¹

Запогодженням з Німецьким командуванням щодо допомог в військовополоненим, які знаходяться в Чернігівському таборі і в інших таборах, а також для допомоги родинам репресованих за часів більшовизму, української інтелігенції та сиротам², наказую:

Провести добровільний збір пожертв як в районному центрі, так і по селах Вашого району: продуктами, речами та грошми, а саме – борошном, зерном, крупою, картоплею, овочами, теплим одягом, білизною, взуттям, столовим посудом тощо.

Облік пожертв від громадян провадити за відомістю, в якій вказувати прізвище, ім'я та по батькові, що жертвує та в якій кількості.

Все зібране звозиться до сільського старостата, переобліковується (переважується), складається відповідний акт і направляється до міжрайонної управи м. Чернігів.

Додаю, що в м. Чернігів буде влаштований міжрайонний дитячий притулок, а також всі засоби опіки будуть централізуватись.

Картоплю та овочі залишити на місці до потепління.

Голова міжрайонного
управління Чернігівщини

П. ДЮБКО

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3001, оп.1, спр.22, арк.56. Типографський друк.

1. Датовано за хронологічними рамками справи.

2. Така ініціатива була типовою для всіх регіонів України і на початку мала успіх. Громадяни достатньо швидко наповнювали фонд допомоги. Але військовополонені, сироти, інтелігенція та репресовані громадяни отримували мізерну кількість із цього фонду. Практично вся зібрана допомога передавалася окупаційній адміністрації, частина розкрадалася чиновниками місцевого самоуправління.

№ 35

**Наказ № 5 старости Чернігівської міської управи Є. Азарова про
утилізацію мертвих тварин**

7 січня 1942 року

З метою використати для потреб виробництва павших тварин на терені міста, наказую:

Всім керівникам організацій і підприємств, а також окремим громадянам про наявність падла (коней, рогатої худоби, свиней тощо) сповіщати негайно після його

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

виявлення районну спілку споживчих товариств (вул. Надеждинська, № 7), якій доручено організувати промислове використання павших тварин.

Міський староста

Є. АЗАРОВ

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3001, оп.1, спр.21, арк.6. Типографський друк.

№ 36

Наказ № 4 голови Чернігівської міської управи Є. Азарова про порядок утримання вулиць міста в зимовий період¹

8 січня 1942 р.

Не дивлячись на неодноразові розпорядження спостерігаються випадки, коли вулиці та пішоходи в теперішній зимовий період не очищаються від снігу та льоду, а саме пішоходи не посипаються піском або попелом, що загрожує здоров'ю мешканців.

А тому ще раз наказую:

1. Всі вулиці та пішоходи, які знаходяться проти будівель та садиб приватних осіб, повинні очищатися від снігу та льоду, а пішоходи повинні посипатись піском або попелом засобами мешканців цих будівель та садиб.

2. Вулиці та пішоходи проти будівель та садиб, які займають установи та підприємства, впорядковуються порядком зазначеним в пункті 1 цього наказу, розпорядженням керівників останніх.

3. Відносно ж вулиць та пішоходів, які знаходяться проти пошкоджених будинків та не зайнятих садиб, то зазначені міроприємства покладаються на обов'язок відділу благоустрою.

За невиконання вищезазначеного на винних буде накладено штраф до 200 крб.

Догляд за виконанням цього наказу покладається на начальника міської поліції.

Голова м. Чернігів

Є. АЗАРОВ

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3001, оп.1, спр.21, арк.5. Типографський друк.

¹ Більш докладно про про утримання вулиць міста в зимовий період йдеться у наказі від 7 лютого 1942 р. «З метою налагодження як слід справи належного утримання вулиць та пішоходів міста за вказівками місцевої комендатури наказую встановити такий порядок:

§1

Очищення вулиць та пішоходів від снігу провадиться власниками та мешканцями тих будинків, коло яких зазначені роботи потрібні, причому власники та мешканці того або іншого будинку повинні очищати від снігу пішоходи та половину вулиці по ширині 11.

§2

Якщо поруч з заселеним будинком або напроти його розташований незаселений будинок, то очищення від снігу вулиці й пішоходу біля зазначеного будинку покладається на власника та мешканців заселеного будинку.

§3

На тих вулицях і ділянках, де нема заселених будинків і не може бути застосований §2 цього наказу, очищення від снігу провадиться відділом благоустрою міської управи з використанням безробітних, яких повинен надавати для цієї потреби відділ праці, застосовуючи мобілізацію.

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

§4

Винні в порушенні цього наказу підлягають грошовому штрафу до 200 крб. або примусовим роботам до 10 ден.

§5

Нагляд за виконанням цього наказу покладається на міську поліцію.

Міський староста Є. Азаров». Див.: *Держархів Чернігівської області, ф. Р-3001, оп.1, спр.21, арк.12.*

№ 37

Наказ № 6 голови Чернігівської міської управи Є. Азарова про заборону перебування населення після 17-ї години на вулицях міста

17 січня 1942 р.

Не зважаючи на наказ місцевої комендатури та міської управи про заборону ходити після 5 годин вечора, спостерігаються випадки порушення цього наказу.

Попереджую населення, що в разі кого буде затримано на вулиці поза межами приміщення після 5 годин вечора, його буде суворо покарано утриманням у в'язниці та примусовою працею.

Крім того, категорично пропонується, щоб все доросле населення мало завжди при собі особисті документи (паспорти, посвідчення тощо), які б стверджували його особу.

Голова м. Чернігів

Є. АЗАРОВ

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3001, оп.1, спр.21, арк.7. Типографський друк.

№ 38

Обов'язкова постанова військового коменданта Грамса та коменданта української поліції Добровольського щодо заходів по проведенню боротьби з висипним тифом у Сосницькому районі

22 січня 1942 р.

За останній час по Сосницькому району висипний тиф з кожним днем збільшується. Передається він через укуси одержної воші, яка, покусавши хвору людину, перелазить до здорової і укусом заражає її.

Смертність від цієї хвороби доходить до 10 – 12% і більше. Впливання висипного тифу на працездатність дуже велика, завдяки його ускладненню. Для проведення боротьби з висипним тифом постановляю:

1. Медичним працівникам необхідно в кожному селі проводити читку лекцій на тему: висипний тиф та інфекційні захворювання.

2. В кожному населеному пункті утворить десятихатки, уповноважені яких стежать за хворими. Притягти до цієї роботи учителів та культурну силу села.

3. Прикріпити по одному медробітнику на кожне село, який раз на тиждень виїжджатиме для проведення профілактичної роботи на селі.

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

4. Всі військовополонені та проїжджаючі повинні ночувати у відведеній для цього хаті.

5. Сусіди або уповноважені десятихатки, при виявленні хворого, негайно сповіщають лікаря, де нема лікаря, старосту села, які направляють хворого до лікарні. Якщо людина важко хвора, лікаря викликають додому.

6. Всі хворі на висипний тиф госпіталізуються.

7. Одягу та постільному приладдю обов'язково роблять дезінфекцію.

8. На ті сім'ї, де маються хворі, обов'язково накладається карантин і вивішують об'яву, що стороннім особам заходити неможна.

9. Медробітники, які не працюють в медустановах, повинні при виявленні інфекційних захворювань, негайно сповіщати райздраввідділ і госпіталізуються до Сосницької лікарні.

10. За невиконання вищезазначеного в цій постанові на винних накладається адміністративне покарання.

Військовий комендант
Комендант Української Поліції

ГРАМС
ДОБРОВОЛЬСЬКИЙ

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3546, оп.1, спр.1, арк.10. Типографський друк.

№ 39

Наказ коменданта військової господарської команди Отте про повернення населенням Дмитрівського району державного майна

2 січня 1942 р.

с. Григорівка

За время отступления русских войск и наступления германских войск население района много разграбили государственного имущества.

По поводу этого приказываю:

§1

Население района должно немедленно отдать:

- а) зерно (также муку), принадлежащее «заготзерно», мельнице и колхозам;
- б) мешки, принадлежащие «заготзерно» и мельнице;
- в) медикаменты, разграбленные в аптеках и больнице;
- г) всю мебель, принадлежавшую райбазе, магазинам, учреждениям и эвакуированным гражданам;
- д) также все государственное и кооперативное имущество.

§2

Контроль выполнения настоящего приказа возлагается на райуполномоченного и райстаростат.

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

§3

Граждане, не исполняющие приказа до 20 января 1942 г., привлекаются к ответственности согласно германских законов.

Комендант

[підпис]

ОТТЕ

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3172, оп.1, спр.31, арк.1. Оригінал. Машинопис.

№ 40

Розпорядження начальника Бахмацької районної поліції Ткаченка старостам сіл і старшим поліцейським району про здачу поліцейськими не належної їм зброї

5 січня 1942 р.

г. Бахмач

С получением сего приказываю, находящееся военное оружие на руках у полицейских и других ответственных лиц, как-то: револьверы всех систем, тесаки, кинжалы и прочее, кроме винтовок, сдать немедленно в райполицию г. Бахмач. Убой собак и кошек с винтовок строго воспрещаются во избежание уже имевших место несчастных случаев при рикошетах пуль, за каждый израсходованный патрон должен быть дан отчет, на какие надобности, организуйте ловлю бродячих собак и кошек силками, петлями, тенетами во избежание бешенства последних.

Начальник районной полиции
Секретарь

[підпис]

ТКАЧЕНКО
ШИШ

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3112, оп.1, спр.1, арк.3. Завірена копія. Машинопис.

№ 41

Наказ № 9 голови міжрайонного управління Чернігівщини П. Дюбка про стягнення прибуткового податку з населення у 1942 році

26 січня 1942 р.

За погодженням з місцевою комендатурою, наказую:
Встановити, починаючи з січня місяця 1942 року в районах, підлеглих управлінню, справляння подохідного податку на таких засадах:

§1

Подохідним податком оподатковується всіх мешканців, які мають дохід, що не

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

підлягає до оподаткування сільськими платежами. Від сплати податку звільняється лише тих мешканців, що їх дохід не перевищує 150 крб. на місяць.

§2

Податком оподатковуються всі доходи, що їх мають мешканці, як робітники, або службовці підприємств та організацій, крамарі, промисловці, кустарі і ремісники, візники, особи вільних професій (адвокати, лікарі, викладавці і інші), доходи від сільського господарства в містах і поселеннях міського типу і інші доходи не за наймом.

§3

Податок вираховується і справляється за такою таблицею ставок:

Місячний заробіток в крб.	Сума подохідного податку в крб.		Місячний заробіток в крб.	Сума подохідного податку в крб.	
	Без знижки на утриманців	Зі знижкою на 4-х і більше утриманців		Без знижки на утриманців	Зі знижкою на 4-х і більше утриманців
151 – 200	2	1	1 001 – 1 050	80	56
201 – 250	5	4	1 051 – 1 200	99	70
251 – 300	8	6	1 201 – 1 250	106	74
301 – 350	11	8	1 251 – 1 300	112	79
351 – 400	15	11	1 301 – 1 350	119	83
401 – 450	19	13	1 351 – 1 400	125	88
451 – 500	23	16	1 401 – 1 450	132	92
501 – 550	26	18	1 451 – 1 500	138	97
551 – 600	31	22	1 501 – 2 500	138+10%	3 суми поверх 1 500
601 – 650	36	25	2 501 – 5 000	238+12%	3 суми поверх 2 500
651 – 700	41	28	5 001 – 6 000	538+15%	3 суми поверх 5 000
701 – 750	45	32	6 001 – 8 000	688+20%	3 суми поверх 6 000

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

751 – 800	51	36	8 001 – 10 000	1 088+25%	3 суми поверх 8 000
801 – 850	57	40	10 001 – 12 000	1 588+30%	3 суми поверх 10 000
851 – 900	63	44	12 001 – 15 000	2 188+35%	3 суми поверх 12 000
901 – 950	68	48	15 001 – 20 000	3 238+40%	3 суми поверх 15 000
951 – 1000	74	52	20 000 і вище	5 238+45%	3 суми поверх 20 000

Розмір податку від робітників і службовців, що одержують зарплату до 1 500 крб. на місяць і які мають 4-х і більше утриманців, зменшується на 30%.

§4

Податок з робітників і службовців обчислюється і утримується підприємствами, установами і організаціями по заробітку поточного місяця при виплаті заробітної плати за II половину місяця і вноситься до каси банку при одержанні зарплати, а установами, що сплачують готівкою, не пізніше 5-го числа наступного місяця. З тимчасових робітників установи і підприємства податок утримується розміром 10% заробітку.

Крамарі, промисловці, кустарі і ремісники, особи вільних професій, особи, що мають сільське господарство в містах і поселеннях міського типу, і інші платники сплачують податок за минулий місяць самі не пізніше 5-го числа наступного місяця, за ставками, встановленими таблицею. Остаточний розмір податку з цих осіб встановлюють фінансові органи.

Про суми доходу ці платники подають заяви фінансовим органам щоквартально не пізніше 10-го числа слідуючого за кварталом місяця.

§5

За несвоєчасну сплату податку нараховується пеня розміром 0,5%, а несплачені суми податку стягуються безспірним порядком.

Керівники підприємств, установ і організацій і бухгалтерії за неутримання пододітного податку з робітників і службовців, неправильне оподаткування, нездачу або несвоєчасну здачу утриманих сум податку підлягають штрафу до 200 крб. кожний, а несплачені суми податку стягуються з нарахуванням пені за їх рахунок.

За неподачу або несвоєчасну подачу заяви про доходи, платники підлягають штрафу до 200 крб.

Голова міжрайонного управління
Чернігівщини

ДЮБКО

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3001, оп.1, спр.21, арк.10. Типографський друк.

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

№42

Витяги з наказів української допоміжної поліції Корюківського району¹

[...]

Наказ № 7 по команді української допоміжної поліції Корюківського району

26 січня 1942 р.

Відмічається повна відсутність дисципліни в особистому складі нашої міської поліції. Поліцісти не з'являються своєчасно ранком на роботу, почувають себе військово розв'язаними і недисциплінованими.

Увечері на розвод по наряду теж з'являються несвоєчасно.

Кожний поліціст повинен пам'ятати, що ми живемо в порі оточення нас бандами партизан, які намагаються своїм нікчемним і гидким перебуванням відновити свою владу, владу жидів-більшовиків.

Ми повинні пам'ятати, що ми являємось помічниками німецьких військ, і повинні безпощадно викорчувувати більшовизм та всяких прихвоснів жидівсько-більшовицької влади.

Виходячи із вищенаведеного, наказую:

1. Особистому складу поліції бути всім на місці ранком рівно о 7 годині ранку.
2. Ні один поліціст без дозволу відповідального вартового не має права відлучатись з вартового помешкання.
3. Одержавши розпорядження, поліціст повинен його повторити і по виконанні повинен доповісти тій особі, від якої одержав те чи інше розпорядження.
4. Лишок набоїв, маючихся на руках в поліцістів, негайно здати в кладову. У випадку витрати набоїв, потрібно рапортом доносити мені про це, пам'ятаючи, що ні один набій не повинен бути даремно витрачений.
5. Завгоспу патрони та зброю видавати тільки з мого дозволу.
6. Старшині поліції донести мені рапортом про наявність набоїв у кожного поліціста.
7. Всяку безцільну стрілянину категорично забороняю і за кожний такий постріл буду суворо наказувати.

Комендант Укр[аїнської] доп[оміжної] поліції
Корюківського р[айо]ну
Начальник стройчастини

[підпис]
[підпис]

Наказ № 8 по команді української допоміжної поліції Корюківського району

29 січня 1942 р.

§1[...]
§2

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

Поліцейським Корюківки: 1) Стельмаху Івану, 2) Стельмаху Василю, 3) Доропій Мирону, 4) Поташному Михайлу, 5) Титенку Андрію за запізнення 28.01.1942 р. на роботу виношу догану.

§3[...]

Комендант Укр[аїнської] доп[опоміжної] поліції
Корюківського р[айо]ну

[підпис]

Наказ № 14 по команді української допоміжної поліції Корюківського району

9 лютого 1942 р.

§1

Поліцая по м. Корюківка – Малиш Олександра Яковича, за зроблений ним злочин, а саме: крадіжку належного поліції майна з посади поліцая з 9 цього лютого 1942 р. звільнити.

Слідчому пану Скрипці провести слідство по справі.

Комендант Укр[аїнської] доп[опоміжної] поліції
Корюківського р[айо]ну

[підпис]

Наказ № 17 по команді української допоміжної поліції Корюківського району

12 лютого 1942 р.

§1

Мною встановлено, що до камери заарештованих інколи приходять співробітники поліції, чинять у камерах допити без мого на те дозволу, а тому наказую:

Старшині команди поліції п[ану] Баленку чітко інструктувати вартових біля камери заарештованих, щоб до камери, крім військового коменданта, мене, мого заступника та слідчих не допускати нікого.

Приймати передачу заарештованим лише за дозволом слідчого.

Комендант Укр[аїнської] доп[опоміжної] поліції
Корюківського р[айо]ну, капітан

[підпис]

Наказ № 18 по команді української допоміжної поліції Корюківського району

14 лютого 1942 р.

§1

Проведеним слідством встановлено, що поліцая м. Корюківка Тищенко Сергій

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

Іванович в ніч з 11 на 12 лютого 1942 р. в х. Озереди чинив бандитські вчинки, де обстріляв хату громадянина Ткаченка В.С., а тому наказую:

Поліція Тищенка Сергія Івановича з 12 цього лютого 1942 р. з посади поліція звільнити.

§2 [...]

Комендант Укр[аїнської] доп[опоміжної] поліції
Корюківського р[айо]ну, капітан [підпис]

Наказ № 19 по команді української допоміжної поліції Корюківського району

20 лютого 1942 р.

§1

Уборщицю поліції Редькіну Настю за крадіжку речей у мене на квартирі з займаної посади уборщиці поліції з 21 цього лютого звільнити.

Комендант Укр[аїнської] доп[опоміжної] поліції
Корюківського р[айо]ну [підпис]

Наказ мені оголошено за що й розписуюсь:
Від підпису відмовилась.

Наказ № 20 по команді української допоміжної поліції Корюківського району

21 лютого 1942 р.

[...]
§3

Свій попередній наказ № 19 від 20 лютого 1942 р. про зняття з роботи уборщиці Редькіної Н. відмінюю.

Комендант Укр[аїнської] доп[опоміжної] поліції
Корюківського р[айо]ну [підпис]

Наказ № 21 по команді української поліції Корюківського району

28 лютого 1942 р.

§1

За бешкетування і хуліганство Ігнат'єва Акіма Михайловича з займаної посади

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

поліція з 13 лютого 1942 р. звільнити.

§2

За участь в партизанській зграї і грабування населення з займаної посади поліціста звільнити: Андриященко Савку з 13.02.1942 р. і Дондика Петра з 17.02.1942 р.

§3

За участь в партизанській зграї Стельмаха Максима Пантелеймоновича з займаної посади поліція звільнити з 26 лютого 1942 р.

[...]

§7

Науменка Івана Захаровича, як не вартого займати посаду українського поліціста, з займаної ним посади звільнити з 1 березня 1942 р.

Комендант Української поліції
Корюківського р[айо]ну

[підпис]

Наказ № 30 по управлінню української поліції Корюківського району

24 квітня 1942 р.

[...]

§3

Конюха полиции г. Корюковка Литвина с 20 апреля 1942 г. с занимаемой им должности уволить как лодыря.

§4

Урядника Александровской волости Тарасенко Петра Кузьмича, как разложившегося, который связался с жидовской семьей, а также который принимал участие в крестинах партизанских детей по с. Александровка, из состава полиции с 22 апреля 1942 г. исключить.

§5 [...]

§6 [...]

Начальник полиции
Корюковского р[айо]на

[підпис]

Наказ № 31 по управлінню поліції Корюківського району

25 квітня 1942 р.

[...]

§3

Ст[аршего] полицейского с. Андроники Рябого Якова Ивановича, за неумелое руководство полицией, за создание склок и проявление хулиганства, выразившегося в бросании боевой гранаты, и ряд других подобных безобразий, от занимаемой им

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

должности из полиции исключить с 10 апреля 1942 г.

§4

За увилывание от инструктажа и вступление в пререкания со старшиной полиции, полицейского г. Корюковка Скрипку Ивана Федоровича арестовать на одни сутки.

§5 [...]

§6

Полицейских Корюковской горполиции Белододеда Сергея и Игнатъева Акима за систематическую пьянку на службе, за систематическое увилывание от службы и несвоевременную явку на службу из состава полиции исключить с 25-го апреля 1942 г.

Начальник полиции
Корюковского р[айо]на

[підпис]

[...]

Наказ № 36 по управлінню поліції Корюківського району

14 травня 1942 р.

§1

Замечаются случаи, когда полицейские, как города, так и сел волости, без разрешения своих начальников отлучаются в самовольную отлучку.

Такое явление самовольных отлучек из села, без всяких причин, может быть на руку нашему врагу, который может воспользоваться отсутствием полиции в селе и творить свои гнусные дела.

В дальнейшем приказываю:

Урядникам полиции волостей и ст[аршим] полицейским сел района, может быть разрешена отлучка из своего села или волости только по моему разрешению или по разрешению моего заместителя.

Полицейские могут отлучаться из своего села только с ведома урядника волости или ст[аршего] полицейского села.

Каждый полицейский отлучающийся, обязан иметь при себе справку (отпускной билет) за подписью урядника, или ст[аршего] полицейского, что он действительно отпущен из села и по какому делу.

За пределы нашего Корюковского района никто из работников полиции не имеет права выехать без моего разрешения, или же без разрешения моего заместителя.

Предупреждаю, что за невыполнение моего приказа буду строго наказывать.

§2

В отношении Корюковской городской полиции, то работники ее имеют право отлучаться:

а) Лица начальствующего состава с моего разрешения или разрешения моего заместителя;

б) Рядовые полицейские должны брать отпуска через старшину команды

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

гражданина Пархоменко, но об этом старшина обязан мне докладывать.

Настоящий приказ урядники волостей должны довести до сведения и безприкословного выполнения старшим полицейским, а ст[аршие] полицейские – полицейским.

Начальник полиции
Корюковского района

[підпис]

Наказ № 37 по управлінню поліції Корюківського району

15 травня 1942 р.

§1

Замечаются случаи, что лица следственного аппарата вверенного мне района полиции производят аресты и следствия по тем или иным материалам согласовывают вопросы об аресте, освобождении или проведении дознания с военной комендатурой, не согласовывая со мной, как с начальником района.

Такое явление есть явление не нормальное и ставит меня в положение не знающего, что делается в работе следственного аппарата, это значит, что работники следственного аппарата «лезут» через мою голову, считают лишним согласовывать со мной тот или иной вопрос.

В дальнейшем приказываю: работникам следственного аппарата без моей санкции никаких вопросов ни с кем не согласовывать, а если будет иметь место такой факт, то обязательно ставить меня в известность. Если даже кто-нибудь из работников следственного аппарата получит какое-либо распоряжение, или указание от военного коменданта, или бургомистра уезда прямо, а не через меня, так лицо, получившее это распоряжение, должно доложить мне, а потом выполнить его.

§2

Все распоряжения, отправляемые урядникам полиции волостей, или ст[аршим] полицейским сел, обязательно должны проходить через канцелярию полиции, копироваться, а урядниками немедленно реализовываться старшим полицейским своей волости, и всякое распоряжение должно быть обязательно доведено до сведения ст[арших] полицейских сел.

Предупреждаю, что за не выполнение любого распоряжения законного, в первую очередь, несет ответственность урядник волости, а во вторую очередь ст[арший] полицейский того или иного села.

§3

Вся почта, получаемая из сел района в управление полиции, должна приниматься в рабочее время управделами управления полиции, а в нерабочее время ответственным дежурным по полиции, который немедленно на утро обязан сдать всю почту управделами полиции гражданину Василевичу.

§4

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

Есть случаи, что часовые у арестного помещения разрешают себе самовольно открывать камеру, давать свидание родственникам арестованных, принимать передачи арестованным, выпускать не в установленные часы на opravку и т. д.

Последний раз предупреждаю дежурных по полиции, что ключ от арестного помещения должен находиться только у дежурного по полиции и только с ведома и разрешения дежурного можно открывать камеры, выпускать арестованных на opravку.

Прием передач и разрешение свиданий производить только по разрешению моему, моего заместителя или лица, за кем числится дело арестованного.

Оpravку арестованным производить три раза в сутки, т. е. в 6 часов утра, 2 часа дня и 8 часов вечера.

Старшине команды полиции немедленно обеспечить камеры посудой для opravки.

§5

Для выработки у наших полицейских ловкости, воинской выправки, находчивости и увертки с 18-го сего мая ввожу по всему району ежедневную строевую подготовку для всего состава полиции Корюковского района.

Первым делом необходимо заняться одиночной подготовкой.

Урядникам волостей выделить в каждом селе ответственного полицейского, который бы проводил занятия.

Списки ответственных представить мне не позже 20 мая 1942 г.

Для занятий с командой Корюковской горполиции, командирами отделений назначаю: 1) Анопrienко С.М. и 2) Метлу И.

Ответственным за строевую учебу назначаю гражданина Калининского А.Ф.

Старшине команды Корюковской горполиции гражданину Пархоменко обеспечить 100% явку полиции на занятия ежедневно.

§6

В целях обеспечения бдительности охраны сел нашего района и самого г. Корюковка, назначаю для проверки постов контрольную группу из 3-х человек, а именно:

- 1) Акимова В.А. старшим контрольным группы;
- 2) Скаб А.;
- 3) Выдрин В.Л.

Контрольной группе вменяю в обязанность с 19.05.1942 г. объездить все села нашего района, в которых есть полиция, особенно в ночное время, проконтролировать несение караульной службы полицией сел нашего района.

За каждое село, старшему контрольной группы гражданину Акимову В.Л., донести мне рапортом о несении караульной службы.

Настоящий приказ разослать всем волостям района, бургомистру уезда и военному коменданту.

Начальник полиции
Корюковского района

[підпис]

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

Наказ № 39 по управлінню поліції Корюківського району

19 травня 1942 р.

§1

Несмотря на мои неоднократные инструктивные занятия по вопросу отношения к арестованным, несмотря на ряд письменных и устных указаний почти каждому полицейскому в отдельности, не смотря на то совещание, которое я проводил вчера, 18 мая со всем личным составом полиции по вопросу охраны арестованных – все же некоторые полицейские это не хотят понимать, допускают разговоры с арестованными, подпускают их на близкое расстояние к себе, закуривают вместе с ними, в общем братаются и делаются близкими друзьями и товарищами, не замечая того, что этот «близкий, брат и товарищ» готов при удобном моменте всадить нож у спину. Допустимы ли моменты братания с арестованными? Безусловно, что нет. Это приводит нас к кровопролитию, это еще раз подчеркивает, что некоторые полицейские служат лишь бы служить, они не понимают этого, что враг наш хитрый и он стремится под всяким видом: видом пленного, видом нищего, погорелого и т. д. войти в доверие охраняющего его и после этого всадить ему нож в спину и уйти в лес.

Почему сегодня, 19 мая, полицейский Кошель К. допустил такое преступление, что сам пострадал и выпустил 4 человека бандитов? Потому, что Кошель доверился им, побратался с ними, слюни распустил, вот почему 4 бандита ушли, забрали у него винтовку и самого порезали.

Впредь предупреждаю всех полицейских быть бдительными, быть дисциплинированными, быть требовательными к себе и порученному делу.

Предупреждаю в последний раз, если после этого кто-нибудь посмеет нарушить мой приказ, если кто посмеет нарушить правила охраны арестованных – буду передавать таких полицейских военному суду через военного коменданта.

Начальник полиции
Корюковского района

[підпис]

Наказ № 40 по управлінню поліції Корюківського району

20 травня 1942 р.

§1

За самовольную отлучку с 17.05 по 20.05.1942 г. полицейского Корюковской городской полиции Терещенко П. арестовываю на 3 суток с содержанием на гауптвахте.

§2

За самовольное вскрытие квартиры и изъятие велосипеда у гражданина г. Корюковка Рычика, подлежащего изоляции как неблагонадежного, за присвоение этого велосипеда в свою пользу, полицейского Доропея Михаила арестовываю на двое суток с содержанием на гауптвахте и немедленным возвратом велосипеда.

§3

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

За самовольний уход с поста по охране арестованных, работавших по оборудованию тира в расположении «Леспромхоза», где арестованные, воспользовавшись случаем, что их охраняет один полицейский – Кошель, на которого они напали, избили его, обезоружили и убежали, полицейского Романенко Якова от должности отстранить с 19 мая 1942 г., заключив его под стражу, а дело передать следственным органам для привлечения Романенко к ответственности.

Начальник полиции
Корюковского района

[підпис]

Наказ № 43 по управлінню поліції Корюківського району

2 червня 1942 р.

[...]
§8

За дискредитацию звания украинского полицейского в период производства изъятия самогонного аппарата, выразившегося в попойке у самогонщика в период выполнения служебных обязанностей, за взяточничество одной литры водки с целью скрыть самогонщика и оставление самогонного аппарата на месте, в то время, как его нужно было изъять, полицейских г. Корюковка арестовываю:

- 1) Менского Александра на 3-е суток,
- 2) Мазко Петра С. на 3-е суток;
- 3) Арагина С. на 5-ро суток.

[...]

Начальник полиции
Корюковского района

[підпис]

Наказ № 53 по управлінню поліції Корюківського району

1 липня 1942 р.

[...]
§5

За необезпечение охраной села, за хождение публики в ночное время по селу, за ночлег полицейских дома в то время, когда они должны находиться в штабе полиции, ст[аршего] полицейского с. Сахутовка Капитана С. арестовываю на пять суток с содержанием на гауптвахте при управлении полиции.

Уряднику Тютюнницкой волости немедленно привести настоящий приказ в исполнение и организовать охрану села Сахутовка.

§6

Полицейского Корюковской городской полиции Коровника Николая за сон

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

на посту ночью с 30.06 на 01.07.1942 г. арестовываю на 3 суток с содержанием на гауптвахте.

[...]

Начальник полиции
Корюковского района

[підпис]

Наказ № 55 по управлінню поліції Корюківського району

11 липня 1942 р.

[...]

§11

За проявление трусливости, боязни и не выполнение распоряжения о выезде на банду, полицейского Корюковской городской полиции Титенка Андрея с 01.07.1942 г. из состава полиции исключить.

§12

Полицейского Корюковской городской полиции Майку Николая с 10.04.1942 г. из состава полиции уволить как труса, боягуза, болтуна.

§13

Полицейского г. Корюковка Гарицкого Дмитрия с 10.07.1942 г. из состава полиции исключить за недисциплинированность и неоднократное вступление в пререкание со старшиной.

[...]

§15

Полицейского с. Хотиевка Савинской волости Бибика Тихона Федосеевича, за халатное отношение к сбережению документов, арестовываю на 3-е суток, сообщив об этом уряднику Савинской волости.

[...]

Начальник полиции
Корюковского района

[підпис]

Наказ № 56 по управлінню поліції Корюківського району

15 липня 1942 р.

§1

Во время описи имущества в с. Верховлесье полицейский Корюковской городской полиции Романенко Николай присвоил себе изъятые у гражданина Царенко, хромовые ботинки которые в последствии продал. Такое явление в корне подрывает авторитет полиции и доверие.

Романенко Николая за грабеж, за проявление барахольства, за дискредитацию органов полиции, подрыв авторитета полиции, арестовываю на 10 суток и после отбытия

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

срока наказания уволить из рядов украинской полиции.

[...]

Начальник полиции
Корюковского района

[підпис]

Наказ № 60 по управлінню поліції Корюківського району

20 липня 1942 р.

[...]

§8

Замечаются случаи, что полицейские, отправляемые в театр для установления порядка, сами этот порядок нарушают, а именно: каждый из полицейских, из состава дежурных, ведут по 2 – 3 человека в театр и пропускают без билетов. На запрет контролера угрожают арестом.

Такое явление есть совершенно ненормальным и никто не давал права полицейским пропускать кого бы то ни было без билета.

В дальнейшем старшине Корюковской городской полиции выделить ответственного, дежурного по театру, в распоряжение которого выделить для установления порядка в театре и около театра 6 чел. полицейских.

Начальник полиции
Корюковского района

[підпис]

Наказ № 65 по управлінню поліції Корюківського району

21 серпня 1942 р.

§1

Полицейского Корюковской городской полиции Лысенко Александра, за вскрытие оружейной кладовой и самовольное взятие карабина и регистрацию его на себя, арестовываю на 5 суток с содержанием на гауптвахте без вывода на работу.

[...]

Начальник полиции
Корюковского района

[підпис]

Наказ № 66 по управлінню поліції Корюківського району

22 серпня 1942 р.

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

§1

Замечаются случаи, когда дежурные по управлению полиции самоправничают, [нерозбірливо] без ведома старшины дежурных лошадей для проверки постов, седлают моего коня и безобразно к нему относятся, как например: в ночь с 21 на 22 августа дежурный по управлению полиции Скрипка Петр Федорович без ведома старшины и моего, для проверки постов седлали лошадей и пригнали их мокрыми и т. д.

Впредь предупреждаю, что поверку постов проводить лично самим дежурным, а не поручать это полицейским, как это сделал Скрипка Петр, и для проверки постов ни в коем случае не седлать лошадей, принадлежащих полиции.

§2

До этих пор наши полицейские не могут привыкнуть к вежливому обращению к лицам начальствующего состава полиции, как это положено «Вы», а просто «Эй, ты». Категорически требую прежде от всех лиц начсостава требовать от полицейских должного к себе обращения, как это положено по службе, и за всякий случай грубого обращения к себе докладывать мне.

От полицейских требую прекратить грубое и безобразное отношение к своим начальникам, как к следователю, так и старшине.

Есть одна форма обращения: «Господин следователь», «Господин старшина».

Среди себя полицейские так во время службы обращаются на «Вы», а не иначе. Предупреждаю, что нарушение этого буду строго наказывать.

[...]

Начальник полиции
Корюковского района

[підпис]

Наказ № 67 по управлінню поліції Корюківського району

24 серпня 1942 р.

[...]

§2

За самовольное вскрытие оружейной кладовой с целью – узнать какое оружие находится в кладовой, за самовольный вход в кабинет следователя г[гражданина] Скрипки, полицейского Корюковской горполиции г[гражданина] Скрипку Ивана Федоровича арестовать на 3-е суток с содержанием на гауптвахте.

§3

Полицейского с. Лебедье Исаенко Якова Евтихиевича, как физически не в состоянии из-за болезни нести службу, из состава полиции уволить с 25.08.1942 г.

Начальник полиции
Корюковского района

[підпис]

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

Наказ № 70 по управлінню поліції Корюківського району

4 вересня 1942 р.

§1

Полицейских с. Охрамеевичи Слизнюка Александра и Никитенко Николая из состава полиции исключить с 29.08.1942 г., первого за систематические кражи огородных культур и неуважение к гражданам, а второго за невыполнение распоряжения урядника и невыход на ночной наряд.

[...]

Начальник полиции
Корюковского р-на

[підпис]

Наказ № 80 по управлінню поліції Корюківського району

28 вересня 1942 р.

§1

Ст[аршего] полицейского х. Хворосты Заборского Владимира Павловича за халатное отношение к своим служебным обязанностям, выразившемся в непринятии мер для ликвидации самогоноварения по х. Хворосты, в результате чего у гражданки Стукало возник пожар, что установлено материалами следствия, от занимаемой должности с 25 сентября отстранить.

§2

Управделами канцелярии управления райполиции Василевича Д.Е. за самовольный выезд в с. Домашлин, за пьянку, за проявление хулиганства, выразившегося в избииении некоторых граждан, за дискредитацию себя, как работника полиции, что подтверждено материалами следствия, с занимаемой должности с 25 сентября 1942 г. уволить.

[...]

Начальник полиции
Корюковского района

[підпис]

Наказ № 81 по управлінню поліції Корюківського району

23 вересня 1942 р.

§1

Столовая наша и до сих пор не может принять должного и надлежащего вида, который бы создавал действительную обстановку уюта и культуры. Скатерти не стираются регулярно, на полу можно очень часто видеть очень много сора и т.д.

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

Канцелярия столовой не соответствует своему названию – канцелярия. Счетовод столовой сидит окруженный кусочками хлеба, колбасной шкурки, изорванными клочьями бумаги и т. д.

Все это делается на глазах заведующего столовой гражданина Мацко С., который не обращает на это никакого внимания, этим самым способствует грязи, пыли, сору и нечистоте.

В дальнейшем необходимо положить этому конец, а гражданину Мацко провести следующие мероприятия:

1) Ни в коем случае не увеличивать штата своих рабочих, который имеется в данное время, и если будут случаи добора кого-нибудь из рабочих в столовую, то данный вопрос должен иметь мое разрешение.

2) Раз в месяц, каждого 1-го числа, проводить медосмотр своих работников, о чем в тетради осмотра должна быть отметка врача.

3) Как в зале ресторана, на кухне, так и в канцелярии, должна быть полная чистота и порядок. За чистоту ресторана отвечает непосредственно официантка, за кухню – повар.

4) Скатерти, хотя и нет мыла, должны быть на столах чистые и простиранные.

5) Лиц, нарушающих чистоту и порядок, необходимо привлекать к ответственности путем составления акта, который сдавать в полицию.

Начальник полиции
Корюковского района

[підпис]

Наказ № 90 по управлінню поліції Корюківського району

13 жовтня 1942 р.

§1

Сегодня ночью мною было проверено несение караульной службы полицейскими Корюковской полиции. В результате проверки оказалось, что некоторые полицейские своим отношением по охране города стали на путь предательства, на путь злостного невыполнения приказа немецких властей и моих приказов о строгой охране города. Так, например:

1. Часовой в управлении полиции Коровник Николай, зайдя в коридор полиции, сидя спал.

2. Часовой ул. Тургенева (у ресторана) Гладченко ушел с поста на квартиру и, раздевшись, спал в кровати.

3. Часовой городского управления Сидоренко Анатолий, которому поручено наблюдать за полем, зашел в здание горуправления и спал на диване. О чем говорят факты такого преступного дела по охране города? Они говорят о злостном и предательском отношении к службе. Этим людям была доверена жизнь и благополучие нашего города, им доверены сооружения и учреждения, в которых работают представители немецкой власти, им доверена жизнь наших полицейских, которые надеются на их добросовестное отношение к службе, спокойно отдыхают

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

в казармах, им доверена жизнь немецких офицеров, которые живут и работают вместе с нами. Ведь нас окружают бандиты, которые могут воспользоваться таким отношением к охране нашего города, напасть на нас, застать нас врасплох, сделать свое гнусное дело над нами. Таких вещей терпеть нельзя. Я вынужден принять самые строгие меры через Мадьярскую орсткомендатуру к лицам, преступно и предательски относящимся к службе.

1. Полицейского Корюковской городской полиции Гладченко, за уход с поста на квартиру в ночное время из рядов полиции уволить и направить в горполицию г. Сновск для привлечения к ответственности.

2. Сидоренко Анатолия и Коровника Николая, как не имеющих никаких взысканий за весь период службы в полиции, ограничиваюсь арестом каждого в отдельности на 5 суток с содержанием на гауптвахте.

3. Полицейскому Метле Ивану и Шкляру Семену, ушедшим самовольно из расположения казармы на квартиру – строгий выговор с предупреждением.

§2

Несмотря на мои распоряжения о том, чтобы было установлено круглосуточное дежурство у телефона в тех сельских местностях, где имеются телефоны, все же урядник Охрамиевичской волости Волошок не выполняет этого. Сегодня ночью в 3 часа 30 минут и в 5 часов утра я звонил в Охрамиевичи, но ответа не получил.

Таким образом, дежурные у телефона полицейские спали, или совсем отсутствовали. Урядника Охрамиевичской волости Волошку, за халатное отношение к службе, арестовываю на 3-е суток с содержанием на гауптвахте при районном управлении полиции. Дежурных телефонистов полицейских Охрамиевичской полиции, фамилии которых урядник Волошок обязан мне дать, оштрафываю каждого денежным штрафом в сумме по 200 руб.

[...]

Приказ зачесть на вечерней поверке перед строем, выписки, касающиеся полиции сельской местности, направить урядникам волостей.

Копию сего приказа направить в Сновскую жандармерию Мадьярской комендатуры и бургомистру Корюковского района.

Начальник полиции
Корюковского района

[підпис]

Наказ № 91 по управлінню поліції Корюківського району

14 жовтня 1942 р.

§1

Ст[аршего] полицейского с. Ховдиевка Компанца Александра, как не заслуживающего звания полицейского, который будучи ст[аршим] полицейским произвел кражу меда у гражданина того же села Андриенка, что подтверждено материалами следствия, из рядов полиции с 6-го октября 1942 г. исключить.

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

[...]

Начальник полиции
Корюковського району

[підпис]

Наказ № 94 по управлінню поліції Корюківського району

19 жовтня 1942 р.

§1

За систематическое пьянство и валяние по улицам в пьяном виде, за халатное отношение к выполнению своих обязанностей как урядника полиции, за самовольный выезд из волости по личным делам, за неполучение для полиции жалования за сентябрь месяц, урядника Козляничской волости Демченко с занимаемой должности с 19.10.1942 г. уволить и арестовать на 5 суток.

Временно исполняющим обязанности урядника Козляничской волости назначить полицейского гражданина Омеляненко Андрея Ивановича, которому по акту принять дела и вооружение полиции и лично самому с актом приемки прибыть в управление полиции 23.10.1942 г.

[...]

Начальник полиции
Корюковського району

[підпис]

Наказ № 100 по управлінню поліції Корюківського району

10 листопада 1942 р.

§1

За систематическое появление на службе в пьяном виде полицейского Корюковской городской полиции Тихоновского Якова из рядов полиции с 11.11.1942 г. уволить.

§2

За опоздание с командировки 10.11.1942 г. полицейскому Корюковской городской полиции Метле Д. объявляю выговор с предупреждением.

Начальник полиции
Корюковського району

Наказ № 101 по управлінню поліції Корюківського району

14 листопада 1942 р.

§1

На основании распоряжения начальника жандармерии г. Корюковка

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

гражданина Шарлова, полицейского Корюковской городской полиции Метлу Ивана Ф. за небрежное отношение к оружию, будучи в пьяном виде, выразившегося в утере револьвера и подсумка, которые были найдены гражданами г. Корюковка и доставлены в полицию, оштрафовать на 300 рублей.

§2

За невыполнение моего распоряжения, выразившегося в неприсылке на дежурство в г. Корюковка заданного числа полицейских, урядника Александровской волости гражданина Охрименко оштрафовать на 250 рублей.

§3

Урядника Казенно Слободской волости гражданина Кравченко за не высылку на дежурство в Корюковку 10.11.1942 г. двух дежурных подвод, а также за несвоевременное направление полицейских на дежурство в Корюковку, оштрафовать на 250 рублей.

[...]

Начальник полиции
Корюковского района

Наказ № 103 по управлінню поліції Корюківського району

20 листопада 1942 р.

§1

18-го ноября 1942 г. полицейский Литвиненко проверял бой своего пулемета. Мишенью Литвиненко избрал дровяной сарай, куда и произвел 13 выстрелов на высоте одного метра от земли. Пули пробивали две стены сарая, три забора и летели на улицу, в результате чего мог быть несчастный случай. За халатное отношение к выбору места для проверки боя пулемета на полицейского Литвиненко Ивана наложить дисциплинарное взыскание в размере одного наряда вне очереди.

Приказ зачитать на вечерней поверке всему личному составу полиции.

Начальник полиции
Корюковского района

Наказ № 104 по управлінню поліції Корюківського району

23 листопада 1942 р.

[...]

§3

Полицейского городской полиции Титенко Ивана считать убывшим из рядов полиции с 13-го ноября 1942 г. как несоответствующего званию полицейского и симулянта.

[...]

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

Начальник поліції
Корюковського району

Держархів Чернігівської області, ф. Р-4649, оп.1, спр.1, арк.1 – 89. Рукопис.

1. Витяги із книги наказів української допоміжної поліції Корюківського району є типовим прикладом систематичного порушення поліцейськими дисципліни. Постійні дисциплінарні стягнення, що застосовувалися до поліцейських району свідчать також про рівень кадрового підбору, бажання використати владні повноваження для власного збагачення.

№ 43

Лист заступника польового коменданта, радника військової управи старості Бахмацького району про видачу перепусток населенню на поїздки до таборів військовополонених¹

27 січня 1942 р.

м. Ніжин

До відділу видачі пропусків з'являються щодня цивільні особи з проханням видати їм пропуск на поїздку до того чи іншого табору для полонених, щоб відтіля забрати своїх близьких або передати людям, що там знаходяться одяг чи продукти. Через те, що пропуски на ці поїздки з цією метою не можуть бути дозволені, недоцільно щоб старости підтримували подібні клопотання, прохання і писемні заяви. Цим пробуджуються в людях надії, які не можуть бути задоволені і нема ніякої користі від поїздок іноді на 60 – 80 кілометрів, що їх роблять ці люди за пропусками від їхнього села сюди і назад додому. Кожне таке прохання відхиляється без всякого винятку.

Тому треба дати постанову всім старостам Вашого району, щоб вони оголосили про це всім, хто клопоче про пропуск.

За польового коменданта
радник військової управи

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3112, оп.1, спр.3, арк.9. Копія. Машинопис.

1. На документі є резолюція: «Об'явити населенню та прийняти до неухильного виконання. Староста [підпис]. Об'явлено населенню. Староста [підпис]».

№ 44

Наказ старости Борзнянської районної управи Бондаревського про виділення спеціального приміщення для ночівлі військовополонених

27 січня 1942 р.

Останнім часом помічається, що по м. Борзна і селах району не виконується

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

попереднє розпорядження про те, щоб всі приходячі військовополонені на ніч поміщалися у спеціально відведених приміщеннях; як виявилось, вони ночують в хатах окремих громадян.

Щоб покласти цьому край наказую:

1. Старостам сіл і уповноваженим земгромад по м. Борзна негайно підібрати спеціальні приміщення для ночівлі військовополонених, що проходять через Борзенський район, і поміщати їх на ночівлю тільки в цих приміщеннях. Невиконання цього потягне за собою найсуворішу кару.

2. Довести до широкого відома всього населення району про те, що ті, хто будуть пускати до себе на ночівлю чи навіть на короткий час військовополонених, будуть розглядатись як особи, що приховують у себе партизан і понесуть сувору кару.

3. Під особисту відповідальність старост сіл і уповноважених земгромад наказую до 05.02.1942 р. направити до районної поліції для перевірки документів і одержання дозволу на дальніше проживання в районі всіх військовополонених, що оселились в тій чи іншій місцевості. Надалі всіх військовополонених, що не мають при собі документів, негайно направляти до районної поліції для перевірки.

4. Органам поліції слідкувати за виконанням цього наказу.

Староста районної управи

БОНДАРЕВСЬКИЙ

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3097с, оп.1, спр.14, арк.1. Копія. Машинопис.

№ 45

Наказ № 9 голови Чернігівської міської управи Є. Азарова про реєстрацію всіх організацій та підприємств міста в адміністративному відділі міської управи

31 січня 1942 р.

§1

Всі установи незалежно від їх підпорядкованості, кооперативні і громадські організації та промислові і торговельні підприємства, які знаходяться на території міста Чернігів, повинні зареєструватись в адміністративному відділі міської управи до 5 лютого 1942 р., подавши такі відомості:

1. Назва установи або організації.
2. Адреса.
3. На підставі якого статуту, положення або постанови існує організація та коли і ким статут чи положення затверджено або видано постанову.
4. З якого часу існує.
5. Чим займається або що виробляє.
6. Вищий орган якому підпорядковано.

§2

Ті установи, організації та підприємства, які будуть відкриті після оголошення

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

цього наказу, повинні теж зареєструватись в адмінвідділі протягом 3-х днів з дня їх відкриття, подавши про це відомості згідно §1 цього наказу.

§3

В разі зміни відомостей, які подано адмінвідділу відповідно до §1 цього наказу, установа, організація чи підприємство повинні в 3-х денний термін повідомити про це адміністративний відділ.

§4

Відповідальність за виконання цього наказу покладається на керівників установ, організацій та підприємств.

Голова міста Чернігів

Є. АЗАРОВ

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3001, оп.1, спр.21, арк.9а. Типографський друк.

№ 46

Розпорядження командуючого тиловим районом групи армій «Центр» генерала піхоти Франца фон Рока про збільшення присадибних ділянок

[лютий 1942 р.]

На виконання обіцянки, даної українцям минулої осені, про збільшення їх приватної власності, коли збирання врожаю і осіння сівба будуть добре доведені до кінця, тепер видається розпорядження про збільшення садибних ділянок.

Для проведення поширення садибних ділянок визначається:

А. Наділ землі або грошова премія, як винагорода за співучасть у боротьбі проти партизан.

Наділом землі в першу чергу винагороджується той, хто вже приймав участь або в майбутньому прийме участь у боротьбі проти партизан.

§1

Той, хто прийняв активну участь у боротьбі з партизанами, одержує посвідчення від тієї німецької установи або військової частини, яка його призначила або настановила для боротьби з партизанами.

§2

З цим посвідченням бажачий (претендент) зможе звернутись з клопотанням до відповідної польової або місцевої комендатури:

- а) про наділення землею;
- б) про виплату нагороди (премії) до 1 000 крб.

§3

Якщо претендент входить з клопотанням згідно §2 а, то польова або місцева комендатура виставляє претендентові квитанцію про пред'явлення посвідчення, а посвідчення передає відповідному голові району для подальшої передачі відповідному сільському старості або голові міста.

Спосіб проведення наділення землею регулюється згідно §§8 – 11.

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

Видача нагороди (премії)

§4

Коли ж претендент звертається з клопотанням згідно §2 б (про видачу нагороди – премії), або коли він не хлібороб чи для господарювання нездатний, то місцева комендатура виплачує премію, еквівалент якої може бути при бажанні виданий цілком або частково товарами для життєвих потреб.

Б. Наділ землі іншим селянам

I. Право на клопотання

§5

Право на клопотання має кожний осілий власник садиби, який занесений головою міської або сільської управи в список мешканців і цим самим визнаний надійним. В першу чергу при наділенні беруться до уваги ті селяни, які відзначились своєю продуктивністю праці і мають багатодітну сім'ю.

§6

Право на клопотання має ще той селянин, який був вигнаний советською владою (колишній куркуль) і знову вернувся в своє рідне село, якщо він здатний господарювати на садибі і якщо йому садиба може бути наділена.

Садиба не повинна перевищувати величиною інших садиб села.

§7

Новоприбулі, які в селі не мають права осілості, особисто ті, які переїхали з міста, можуть бути лише тоді прийняті до уваги, коли вони продуктивністю своєї праці в громадському господарстві на протязі цілого року виявились повноважними і надійними.

II. Спосіб наділення землею

§8

Клопотання подається відповідному голові міста або старості села.

§9

Відповідний голова міста або староста села має перевірити:

- а) чи має вже прохач садибу,
- б) величину цієї садиби,
- в) яка земля придатна для наділення прохачеві, і лише тоді він направляє клопотання разом з планом наділу землі відповідній районній управі.

§10

Після згоди німецького округового розпорядчика сільського господарства на план наділу землі відбудеться остаточне наділення землі через голову району.

§11

Про наділ має бути складений протокол, який повинен вміщати: ім'я, по-батькові і прізвище власника садиби, день, місяць і рік народження, місце народження, сучасну власність (детальний опис, місце розташування, величина і т. д.), дата наділення, підпис відповідного голови міста або старости села.

§12

Голови району повідомляють в кінці кожного місяця відповідній місцевій чи польовій комендатурі число проведених земельних наділень. Крім того, вони подають відповідний місцевій або польовій комендатурі поіменний список про наділ землі

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

претендентам, згідно §1 цього розпорядження, з підподілом на громади.

В. Основні правила при наділі придатної землі

§13

У нормальному випадку зможе відбуття подвоєння теперішньої садиби (при участі у боротьбі з партизанами припускається завжди нормальний випадок).

Збільшення теперішньої величини садибної землі більше аніж удвоє, може відбутися тільки з дозволу відповідного німецького округового розпорядчика сільським господарствам.

§14

Для наділу садибної землі в першу чергу береться до уваги та земля, яка була відібрана у селян советською владою при проведенні зменшення садибної власності в останні роки.

§15

Поскілки відібрана у селян земля була наділена іншим осілим селянам, які своєю високою продуктивністю і придатністю можуть бути визнані повноцінними членами громади, постільки ця земля залишається за ними.

§16

Якщо ж колишньою садибною землею розпоряджатись не можна, то при наділенні землі до уваги береться земля, що знаходиться в межах даного села.

§17

Якщо ж у межах даного села немає відповідної землі, то відповідні наділи нарізуються з поля сусіднього села, при цьому слід звертати увагу на те, щоб ділянки знаходились по можливості близько від садиби.

§18

Наділ нової садибної землі відбудеться, вважаючи, що селяни свою працю в громадському господарстві, як і досі, будуть виконувати в повному обсязі.

Командувач
Генерал інфантерії

ФОН РОК

Держархів Чернігівської області, ф. Р-4362, оп.2, спр.27, арк.12-12 зв. Типографський друк.

1. Відомість про розширення садиб по Козелецькому району Чернігівської області станом на 25 травня 1942 р. : «

	Количество дворов	Нарезано г[ект]а[ров]
1. Нарезано за активное участие в борьбе с партизанами.	11	5,5
2. Дорезано передовым 9 общинам за выполнение в 1941 году госпоставок, посев озимых и засыпку посевфондов.	839	265,3
3. Нарезано бывш[им] единоличникам, которые работают в общинах	1 164	310,8
ИТОГО:	2 014	381,6

Начальник Райуправы
Ст[арший] землеподрядчик

Мозолевский
Бовалькевич».

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

Друкуються за: Родня. Полиция и партизаны, 1941-1944. На примере Украины / Авт.-сост.: А. Гогун, И. Дерейко, А. Кентий. – К., 2011 – С.487-488.

В іншому листі заступника Козелецької райуправи старості с. Тополя про наділення землею активного учасника у боротьбі з партизанами вказувалося: «Согласно распоряжению ортскомендатуры 1/770 гр[ажданин] В[ашего] села Малиновский Михаил имеет право на наделение приусадебной землей за активное участие в борьбе с партизанами. Поэтому Вам нужно выслать официальные сведения в райуправу о следующем: 1) Есть ли уже у претендента усадьба; 2) Размер этой усадьбы; 3) Какая земля по указанию претендента подходящая для него». *Друкуються за: Родня. Полиция и партизаны, 1941-1944. На примере Украины / Авт.-сост.: А. Гогун, И. Дерейко, А. Кентий. – К., 2011 – С. 488.*

№ 47

Наказ № 10 голови Чернігівської міської управи Є. Азарова про заборону вирубки зелених насаджень у місті

7 лютого 1942 р.

В зв'язку з тим, що зелені насадження міста загинули майже на 80% та з метою охорони решти від знищення наказую:

§1

Заборонити взагалі, а зокрема на території міста, навіть на власних садибах, всяку свавільну порубку дерев (горілих, попсованих, сухостійних і таке інше).

§2

За свавільну порубку винні підлягають штрафу в десятикратному розмірі вартості зрізаної деревини та конфіскації зрізаного дерева.

§3

Догляд за виконанням цього наказу покладається на контору землегоспу та міську поліцію.

Голова м. Чернігів

Є. АЗАРОВ

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3001, оп.1, спр.21, арк.11. Типографський друк.

№ 48

Наказ № 12 голови Чернігівської міської управи Є. Азарова про мобілізацію безробітного населення на роботи по упорядкуванню міста

9 лютого 1942 р.

§1

Для проведення невідкладних робіт по впорядкуванню міста, за розпорядженням місцевої комендатури, все безробітне населення міста віком від 16 до 45 років притягається для виконання цих робіт в порядку мобілізації.

Ухилення від явки розглядатиметься як саботаж з відповідними наслідками.

Наказую:

Всім безробітним з'явитися з лопатами о 8 год. ранку до біржі праці (вул. Гоголя, школа № 6);

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

в понеділок та четвер тим, що мають робочі картки з № 1 до 2 000 включно;
у вівторок та п'ятницю тим, що мають робочі картки з № 2 001 до № 4 000 включно;
у середу та суботу тим, що мають робочі картки з № 4 001 та вище.

§2

Притягнення до роботи фахівців провадити порядком персонального виклику, який існував раніше.

Тим, що одержали персональний виклик, з'явитись, як і раніше, до відділу праці о 8 год. ранку (вул. Коцюбинського, № 37).

§3

Для належного використання мобілізованої робочої сили зав. відділу благоустрою відряджати щодня до біржі праці (вул. Гоголя, школа № 6) три співробітника – для організації роботи та їх керівництва.

§4

Зав. відділу праці подавати мені щодня о 2 годині відомості щодо кількості використаної робочої сили та про ухилившись від явки.

Голова міста

Є. АЗАРОВ

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3001, оп.1, спр.21, арк.13. Типографський друк.

№ 49

Розпорядження Сосницького військового коменданта Грамса про заборону самогонваріння та переробку насіння на олію

10 лютого 1942 р.

З метою збереження продуктів та олійних культур від марної витрати, зокрема від використання хліба та картоплі на вигін самогону та переробку олійних культур на олію, Сосницька районна управа постановляє:

1. Заборонити по всіх селах Сосницького району вигонку самогону та переробку насіння олійних культур на олію будь-кому.

2. За порушення цієї постанови винні будуть притягнені до штрафу в розмірі до 1 000 крб., або примусової праці до одного місяця, а злісні порушники цієї постанови будуть заслані до трудових таборів.

3. Стеження за виконанням цієї постанови покласти на органи поліції та сільських старост.

4. Ця постанова набуває чинності з дня її проголошення.

Військовий комендант
Голова районної управи

ГРАМС
ЖОХОВСЬКИЙ

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3546, оп.1, спр.1, арк.8. Типографський друк.

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

№50

Розпорядження Сосницького військового коменданта Грамса про заборону самовільного забою тварин

10 лютого 1942 р.

Протягом останнього часу по ряду сіл Сосницького району зареєстровані випадки масового забою продуктивних тварин і, особливо, свинопоголів'я.

В цілях кількісного і якісного росту тваринництва по Сосницькому району постановляю:

1. В 24 години з дня чинності даної постанови повністю припинити забій великої рогатої худоби, свиней і овець.

2. Вимушений забій тварин, що може бути внаслідок ненормальних родів та серйозних травматичних пошкоджень, мусить бути санкціонований районним зооветперсоналом за участю сільського старости.

3. Браковку непродуктивних, безпородних тварин проводити виключно районною зооветкомісією в складі ветлікаря, зоотехніка та особи від районної управи і лише в окремих випадках, зв'язаних з безнадійним станом для тварин.

4. Продаж м'яса на базарі без документа ветлікаря та візи комендатури забороняється.

5. Постанову на відгодівлю свиноматок, як общинних так і власних, оформляти вибракочними актами через зооветперсонал.

6. Стеження за виконанням даної постанови покладається на управління районної міліції та старост сіл.

За порушення цієї постанови з дня її чинності і по день скасування, винні будуть притягатись до штрафу в розмірі до 1 000 крб.

Військовий комендант
Голова районної управи

ГРАМС
ЖОХОВСЬКИЙ

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3546, оп.1, спр.1, арк.3. Типографський друк.

№ 51

Наказ № 3 коменданта військової господарської команди Бахмацькій комендатурі про покарання за самочинне знищення плодкових дерев в садах та розкрадання отрутохімікатів

11 лютого 1942 р.

с. Халимонове

§1

По заяві уч[асткового]¹ агронома Хімича в колгоспах «Перше травня» та ім. Леніна Плисецької сільської управи допущено знищення плодкових дерев в садах.

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

По колгоспу ім. Леніна Плисецької сільської управи, не дивлячись на вказівки мої і райземуправління про схорону ядохімікатів² в амбарах в запечатаному вигляді, маються факти, що яди³ розбираються населенням, що може привести до отруєння домашніх тварин і людей.

§2

На підставі вищезазначеного наказую:

Старосту колгоспу ім. Леніна Плисецької сільської управи Денисенка Д. – оштрафувати на 500 крб.

Старосту колгоспу «Перше травня» Плисецької сільської управи Ілляшенко Г. оштрафувати на 300 крб.

Суму штрафу внести в господарчу команду в 3-х денний термін.

§3

Попереджую всіх старост колгоспів та громадян всіх сіл, що за самочинне знищення будь-яких матеріальних цінностей колгоспу буду приймати міри по законам військового часу.

Наказ розіслати по всіх сільських управах та об'явить старостам колгоспів.

Комендант німецької
військово-господарчої команди [підпис]

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3112, оп.1, спр.1, арк.5. Оригінал. Машинопис.

1. Так у тексті. Йдеться про «дільничого агронома».

2. Так у тексті. Правильно «отрутохімікатів».

3. Так у тесті. Правильно «отрута».

№ 52

Наказ польового коменданта полковника фон Кефера старості Ніжинського району щодо організації сільськогосподарської інспекції

12 лютого 1942 р.

В погодженні з округовою сільськогосподарською інспекцією наказую наступне:

1. При районному управлінні треба негайно перевести в життя організацію сільськогосподарської інспекції, компетенції якої належать всі сільськогосподарчі питання¹.

2. Інспектор сільського господарства і його співробітники підлягають в службовому порядку старості району і одержують від нього пропозиції.

3. Староста району особисто відповідає за те, щоб розпорядження німецьких установ щодо господарчих питань остаточно і щоразу негайно провадились в життя. Його обслуговує в цьому відношенні сільськогосподарський інспекторат.

4. Відносно всіх сільськогосподарських питань одержує староста району

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

настанови від округової сільськогосподарської інспекції в Ніжині.

5. Організація кооперативів і контроль за ними в Ніжинському районі є також справою старости району, який для цієї мети рекомендує належного керівника кооперативів.

6. При міському управлінні м. Ніжин також організується сільськогосподарський інспекторат, якому належить в районі міста керувати сільським господарством. Винятком тут являються колгоспи, що знаходяться в районі міста. Про них повинен дбати районний староста.

7. Найважливішим завданням для старости району є дбати про те, щоб колгоспи району виконували свої обов'язки щодо поставок. За оповіщенням шефа Ніжинського обласного сільськогосподарського управління, що до цього часу вступили, більшість колгоспів не виконали ще і приблизно своїх обов'язків щодо поставок, а деякі з колгоспів взагалі майже нічого не виконали щодо цих поставок. Списки про те, що треба поставити, і про кількість виконаних поставок вже знаходяться в сільськогосподарській інспекції. Староста району цим зобов'язується особисто заходитися енергійно про те, щоб від тепер в найшвидший термін поставки були виконані. Він повинен особисто примушувати виконати поставки за допомогою старости і допоміжної поліції, а в потрібних випадках вживаючи і поліційну силу. До 01.03.1942 р. треба в цифрах повідомити про стан з поставками. Сподіваємось, що від тепер, після того як староста району візьме на себе відповідальність за сільське господарство свого району, можна буде помітити явні наслідки.

Полковник і польовий комендант

ФОН КЕФЕР²

Держархів Чернігівської області, ф. Р-4362, оп.2, спр.27, арк.32–32 зв. Копія. Машинопис.

¹ Крім військового окупаційного апарату, на теренах Чернігівщини діяли українські цивільні земельні органи – окружні, обласні та районні земельні управи (інспекції). Ці органи стали допоміжним апаратом військового сільськогосподарського командування. Їх функції зводилися до організації сільськогосподарських робіт, розв'язання питань агротехніки, землевпорядкування та ін. Вони мали право ухвалювати накази або розпорядження лише із дозволу військового сільськогосподарського командування. Див.: *Перехрест О.Г. Українське село у 1941–1945 рр.: економічне та соціальне становище.*—Черкаси, 2011. — С.154.

2. На документі резолюція: «До керівництва 20.03.1942 р.»

№ 53

Наказ коменданта Бахмацької військової господарської команди Гоймана про покарання старост сільських управ за помилкові записи у відомостях про насінневі фонди

14 лютого 1942 р.

с. Халимонове

§1

Трапляються випадки, що старости сільських управ в відомостях про засипку насінфондів, із-за халатності до своїх обов'язків, допускають помилки, показуючи на пізніше число записаної культури менше. Такі випадки мають місце в селах Бахмач № 1, Велика Загорівка, Більмачівка. Так, по с. Більмачівка станом на 10 лютого ц. р. в відомості про засипку

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

насінфондів показано засипаного овса 243 ц, а на 14 лютого в другій відомості показано засипано 43 ц.

Такий стан обліку вносить велику неясність в дійсний стан наявності посівматеріалу весняного посіву.

§2

Наказую старості сільської управи с. Більмачівка громадянина Дягеля оштрафувати на 22 крб. Штраф внести в господарчу команду терміном 3-х день.

§3

Попереджую останніх старост сільських управ та старост колгоспів, що за подібні факти буду приймати міри адміністративного стягнення.

Наказ розіслати всім старостам сільських управ та об'явить старостам колгоспів.

Комендант Бахмацької
військово-господарчої команди

ГОЙМАН

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3112, оп.1, спр.1, арк.6. Копія. Машинопис.

№ 54

Наказ коменданта військової господарської команди Отте Дмитрівській райкомендатурі про заборону видачі довідок на помол збіжжя через невиконання плану хлібоздачі

22 лютого 1942 р.

с. Григоровка

В связи с невыполнением плана по хлебосдаче запрещаю старостам сел выдавать справки на помол на февраль месяц сего года. Селам, выполнившим соответственный процент плана хлебосдачи, получают разрешение на помол от меня.

Комендант германской
военной хозкоманды

[підпис]

ОТТЕ

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3172, оп.1, спр.31, арк.2. Оригінал. Машинопис.

№ 55

Прохання уповноваженого Борзенського драматичного гуртка Стрелка старості Ховменської сільської управи надати інформацію про майно сільбудинку

27 лютого 1942 р.

З метою підняття розвитку в театральному дусі, прошу до 3-го березня ц. р. повідомити

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

Борзенському драматичному гуртку про стан вашого сільбудинку, а саме: 1) чи є в будинку зараз належний порядок; 2) чи є у вікнах стекла; 3) чи є сцена, занавісь, куліси, заднік, рями, що з них робилась хата на сцені та інше театральне майно.

Коли ж чого не стало, то встановити де воно і негайно відібрати та встановити на своє місце¹.

Уповноважений Борзенського
драматичного гуртка

[підпис]

СТРЕЛКО

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3100, оп.1, спр.27, арк.3. Рукопис.

1. На документі є резолюція: «Уповноважений знаходиться у ЗАГСі».

№ 56

Листівка про новий земельний устрій

[березень 1942 р.]¹

Селяни, німецький уряд, що Вас визволив, видав наказ дати селянам землю в одноосібне користування. Згідно з цим наказом оголошено розпорядження про новий земельний лад. Його мета: кожному роботящому селянинові – своя земля!

Наділ буде переводитись ступнево. У деяких громадських господарствах почнеться він негайно, у деяких – лише згодом.

Час залежатиме від господарських і технічних передумовин.

Ждіть спокійно своєї черги та сповняйте свій обов'язок при відбудові рідного краю.

Тим швидше одержите і Ви свою землю².

Держархів Чернігівської області, ф.Р-4362, оп.2, спр.27, арк.127. Типографський друк.

1. Датовано за сусідніми документами.

2. Аграрна реформа на окупованій території України розпочалася з лютого 1942 р. згідно закону, ініційованого міністерством у справах східних окупованих територій, «Про новий аграрний лад». Передбачався «планомірний перехід від більшовицького колективного господарства до товариських зв'язаних або самостійних селянських господарств». Окупаційна адміністрація через виділення приватного земелволодіння прагнула створити прошарок населення, який став би соціальною базою «нового ладу». Водночас, продовження використання колгоспно-радгоспної системи могло скомпрометувати окупаційну владу серед селянської громади, що сподівалася на розподіл колгоспних земель. Окупанти через масові тиражі газет, листівок, плакатів розгорнули широку пропаганду положень аграрної реформи під гаслом «Кожному селянові своя земля!». Але селянам пояснювалося, що через об'єктивні причини, пов'язані з великими руйнуваннями в сільському господарстві під час війни, нестачею сільськогосподарської техніки й реманенту, тяглової худоби та ін., поділ землі може відбутися лише поетапно і тому впровадження індивідуального селянського господарювання здійснюватиметься через перехідні форми. На першому етапі планувалося перетворення колгоспів у «громадські господарства». Див.: *Нестеренко В.А. Окупаційний режим у військовій зоні України в 1941–1943 рр. (адміністративний, економічний та соціокультурний аспекти): Дис. канд. іст. наук. – К., 2005. – С. 33–74; Глушенюк Н.М. Аграрна політика Німеччини в рейхскомісаріаті «Україна» 1941–1944 рр.: Дис. канд. іст. наук. – К., 2005. – 207 с.; Власенко С.І. Нацистський апарат управління сільським господарством військової зони України (1941–1943 рр.)// *Архіви України. – 2010. – №2. – С.99–113; Романюк І.М. Українське**

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

село в роки німецької окупації // *Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей.* – К., 2002. – Вип. 6. – С. 201-203; *Перехрест О.Г. Українське село у 1941–1945 рр.: економічне та соціальне становище.* – Черкаси, 2011. – С.162; *ЦДАГО України, ф.166, оп.3, спр.141, арк.30.*

№ 57

Звернення польового коменданта до селян про вступ до лав допоміжних охоронних команд

[березень 1942 р.]¹

Зараз організуються для підтримки німецьких збройних сил допоміжні охоронні команди (ГВА)². Вони разом з німецькими сторожовими силами охороняють військовополонених, залізнодорожні споруди, мости, пристановища, запаси, майстерні і т. д. Вони підлягають безпосередньо польовій або місцевій комендатурі, одержуватимуть добре харчування і тютюн, нарівні з німецькими солдатами, а рівно і утримання.

Вступайте до лав допоміжних охоронних команд!

Не забувайте, що Ваша доля і Ваше майбутнє знаходиться у Ваших руках. Кожний є ковалем свого щастя. Кожний мусить допомагати у відбудові краю і лише тоді він зможе спокійно глянути в недалеке краще майбутнє своїх дітей і внуків.

Вступайте в ряди допоміжних охоронних команд!

Бажаючи вступити до ГВА хай з'являються в будинок допоміжних охоронних команд (ГВА) в Ніжині, по Гоголевській вул.

Польовий комендант

Держархів Чернігівської області, ф. Р-4362, оп.2, спр.27, арк.80. Типографський друк.

1. Датовано за сусідніми документами.

2. Хіві (нім. Hilfswilliger – бажаючі допомогти, добровільні помічники) – військовополонені та жителі окупованих областей, що добровільно погодилися служити у допоміжних частинах вермахту (робітничі команди, обози, санітарні підрозділи). Згодом залучалися до складу окремих бойових підрозділів (зв'язкові, сапери тощо). Іноді брали участь у бойових діях та проведенні каральних акцій. Див.: *Дробязко С.И. Под знаменами врага. Антисовестские формирования в составе германских вооруженных сил 1941–1945 гг.* – М.: Из-во Эксмо, 2004. – С. 171.

№ 58

Розпорядження заступника фельдкоменданта, інспектора військового управління районним бургомістрам про збір зброї та військового спорядження¹

2 березня 1942 р.

«Сообщение и сдача найденного немецкими военными частями оставленного оружия и военного снаряжения.

Предлагается всем районным бургомистрам проверить, нет ли в их районах оставленного Германскими военными частями оружия и военного снаряжения. Все оружие и военное снаряжение, которое будет найдено, должно быть, по возможности, собрано около железнодорожных станций, а о количестве и роде найденных предметов

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

делать точные списки и направлять в комендатуру 194. Списки должны посылаться к 5, 15 и 25 каждого месяца. Если ничего не найдено, то нужно сообщать, что к такому-то числу ничего не найдено. Также нужно сообщать об оставленных автомашинах по следующим правилам сообщить:

1. Сколько (легковых или грузовых).
2. Какой принадлежит части (по возможности).
3. Какого типа и какой фабрики.
4. Какое имеет повреждение.
5. Где найдены.

Если есть возможность, то автомашины должны быть собраны около железнодорожных станций. Списки также посланы к 5, 15 и 25 каждого месяца. Первый список должен быть подан 15 марта 1942 года.

Просим обратить внимание на то, что это распоряжение должно быть исполнено как можно скорее»².

За фельдкоменданта
инспектор военного управления

С подлинным верно:

Управляющий делами
Бахмачской районной управы

[підпис]

МЕРГЕЛОВ

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3112, оп.1, спр.1, арк.9. Завірена копія. Машинопис.

¹ Копії даного розпорядження були розіслані районним бургомістрам Городні, Сновська, Корюківки, Мени та Бахмача.

² Також у березні 1942 р. був виданий наказ про «остаточну здачу зброї, амуніції та вибухових матеріалів»: «Не дивлячись на неодноразові накази про остаточну здачу зброї, амуніції та вибухових матеріалів, на зайнятих територіях є мешканці, котрі незаконно переховують у себе зброю, яку собі привласнили, взявши її з поля бою.

Ще раз всім мешканцям зайнятої області даємо наказ всю зброю, амуніцію та вибухові матеріали, які знаходяться безпосередньо в їх користуванні, або сховані на їх площах, а також коли їм відомо, де сховано зброю – здати її найближчому німецькому службовому органі, або вказати місце, де вона є схована.

Термін здачі або заяви: 15.04.1942 р.

Коли після цього терміну при общині в будинках, снопах, садах і т. д. знайдеться у кого-небудь зброя, амуніція, або вибухові матеріали, то при знаходженні їх відповідальні особи будуть обвинувачені в злочині проти Німецької армії і як партизан буде покараний на смерть.

За зброю і т. д., яка знайдеться в громадських будинках поблизу осель, в лісах, на полях попередніх російських позицій, понесуть відповідальність цілі, або декілька громад.

Всі старшини, завідуючі з підприємств, особисто відповідальні за проведення і контроль здачі зброї.

Німецька армія не має наміру допустити ні найменшого відхилення від виконання наказу і в кожному окремому випадку, не дивлячись на особу, буде вживати неухильні заходи». *Див.: Держархів Чернігівської області, ф. Р-4362, оп.2, спр.27, арк.129.*

З цього ж питання 31 березня 1942 р. було видане розпорядження майора польової комендатури №197 старості Ніжинського району про здавання зброї і військового майна. «Ще раз звертається увага на те, що вся зброя, набої і інші військові приладдя повинні бути здані.

Старости районів і старости повинні негайно сповістити скільки зброї здано їм. Незаконне володіння зброєю, набоями і вибуховими речовинами карається в майбутньому лише смертю. Старости і т. д., які не виконують обов'язку щодо цього оповіщення або запізняться, повинні рахуватися з подібною карою.

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

Зброєю і т. д. може лише той володіти, хто має від польової комендатури законні на це посвідчення. Рівночасно треба повідомити, де знаходяться воєнні екіпажі.

Треба повідомити польову комендатуру, чи їх можна використати для їзди чи ні». Див.: *Держархів Чернігівської області, ф. Р-4362, оп.2, спр.27, арк.474.*

Здачі підлягали всі предмети військового обладнання. У розпорядженні Бахмацького міського коменданта від 6 травня 1942 р. зазначалося: «Старшины обязаны собрать пустые бочки, являющиеся собственностью немецких военных частей, и предоставить их в городскую комендатуру.

При этом собрать также бочки, имеющиеся во владении населения, принадлежащие военным частям. Объявлениями сообщить населению о необходимости сдать и не употреблять эти бочки. За невыполнение будет наложено взыскание.

Начальник района ответственен за проведение сбора. Необходимо обратить внимание на то, чтобы бочки были в исправности со всеми винтами». Див.: *Держархів Чернігівської області, ф. Р-3112, оп.1, спр.1, арк.25.*

№ 59

Розпорядження заступника польового коменданта, військового асесора доктора Шудьтійєса старості Халимонівської сільської управи про видачу перепусток¹

2 березня 1942 р.

Всякая езда и хождение по дорогам воспрещается.

Немедленно запретить всякую ездy и хождение по дорогам, без особенно важных причин. Пропуска на недалекое расстояние могут быть выданы только в исключительных случаях (на это должна быть неотложная причина).

Все эти выданные бургомистрами или служащими пропуска в конце месяца должны быть собраны и направлены в полевую комендатуру 194, отд[еление] У[краинской] П[олиции] для проверки.

Пропуска на далекое расстояние может выдавать только полевая комендатура и местная, а также по прошениям украинских учреждений через комендатуры.

С сегодняшнего дня все выданные пропуска недействительны. Граждане, которые с ними вышли – должны будут вернуться обратно. Проверка пропусков и исполнение этого распоряжения поручается полиции.

Причина: сыпной тиф.

За полевого коменданта

Военный Ассесор

С подлинным верно:

Управляющий делами

Бахмацкой районной управы

д-р ШУДЬТИЕЙС

[підпис] МЕРГЕЛОВ

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3112, оп.1, спр.1, арк.8. Завірена копія. Машинопис.

1. Копії даного розпорядження були розіслані районним бургомістрам Городні, Сновська, Корюківки, Мени, Борзни, Бахмача та міському бургомістру м. Сновськ.

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

№ 60

Розпорядження виконуючого обов'язки польового коменданта, радника військової управи старості Ніжинського району про заборону використання та конфіскацію радіоприймачів та передатчиків¹

2 березня 1942 р.

30.01.1942 р. звернуто було увагу на те, що не дозволяється вживання радіоустановок і в випадку, коли вже які-небудь є серед населення, їх треба негайно привести до мовчання.

Радіоустановку не повинні руйнувати. Існуючі радіостанції треба замкнути і заборонити до них вхід населенню, вивісивши відповідну таблицю. Радіоприймачі і радіопередатчики повинні бути передані до польової комендатури.

Про переведення в життя цього розпорядження треба писемно повідомити польову комендатуру до 31.03.1942 р.

За польового коменданта
радник військової управи

Держархів Чернігівської області, ф. Р-4362, оп.2, спр.27, арк.197. Копія. Машинопис.

¹. На документі резолюція: «До виконання 09.03.1942 р.».

№ 61

Наказ № 16 голови Чернігівської міської управи Є. Азарова про порядок здачі молока та молочних продуктів

2 березня 1942 р.

На підставі нового розпорядження обласного земельного управління про часткову зміну наказу міської управи від 10 лютого 1942 року № 13 – встановлюється такий порядок здачі молока та молочних продуктів:

1. Кожне виробництво і кожний власник корови зобов'язаний здавати всі рештки молока, сметани, а також домашнього топленого масла, що не призначені для власного споживання.

2. Обов'язкова кількість здачі для кожного виробництва й власника з однієї корови становить на I квартал 1942 р. – 100 літрів, на II квартал 1942 р. – 150 літрів молока з пересічним вмістом жиру 3,8 %.

3. Якщо є й друга корова, або ще більше корів, тоді з цієї другої корови й з інших корів належить здавати в I-му кварталі 150 літрів та в II-му кварталі – 250 літрів з кожної корови з пересічним вмістом жиру 3,8 %.

4. Здачу молока та лишків молочних продуктів належить провадити в три приймальні пункти – №№ 1, 2 та 3, згідно з розподілом по вулицях, що зазначено в §4 наказу № 13.

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

5. Якщо нема можливості здавати молоко зараз, зважаючи на те, що корова не доїться, належну кількість молока треба доздавати пізніше, коли корова отелиться.

6. Невиконання цього наказу карається грошовим штрафом, в окремих випадках примусовою працею або конфіскацією корови.

7. Заборона будь-якої приватної торгівлі молоком залишається в силі.

Голова міста

Є. АЗАРОВ

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3001, оп.1, спр.21, арк.16. Типографський друк.

№ 62

Розпорядження завідуючого відділу заготівель Бахмацького районного союзу кооперації сільській управі с. Халимонове про заготівлю продуктів

3 березня 1942 р.

Сільпо з одержанням цього негайно приступити до вивозки картоплі та інших видів заготівель: яєць, цибулі, буряку, згідно наданих Вам планів на 1941 – 1942 рр. Яйця здавати на Заготскот, а картоплю – перевалочний пункт м. Бахмач (воєнгородок).

Відповідальність по заготівлі покладається на оргбюро сільпо. Доставка на перевалочний пункт м. Бахмач покладається на старосту села.

Зав[ідувач] відділу заготівель
Бахмацького райсоюзу Кооп

[підпис]

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3112, оп.1, спр.3, арк.1. Рукопис.

№ 63

Лист начальника Бахмацького районного земельного управління та старшого зоотехніка Сухомлина старостам сіл району про облік поголів'я коней

3 березня 1942 р.

м. Бахмач

Згідно наказу № 24 Чернігівського обласного земельного управління від 19 лютого 1942 року (про облік поголів'я коней) зобов'язуємо Вас терміном з 5 по 6.03.1942 року в місті зі ст[атршим] зоотехніком РЗУ Сухомлином та старостами громад Вашого села провести облік поголів'я коней Вашого села і Калинівського

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

відділення Бахмацького бувшого свеклокомбіната.

Під час обліку поголів'я коней скласти списки по такій формі:

№№ п.п.	Власник коняки	Село	Стать коняки	Вік років	Зріст в см	Мать	Особливі ознаки	Присвоєн. під час військових дій	Знаходиться під схорон. розписки, яка передана заг. с/г двір
---------	----------------	------	--------------	-----------	------------	------	-----------------	----------------------------------	--

Складені списки 9.03.1942 року доставте в райземуправління через секретаря сільської управи для виписки карток обліку коней на кожну зокрема коняку.

Заповнені картки на коней схороняються: на колгоспних коней – в старости колгоспу, на коней приватних власників в селах – в старости села, на коней приватних власників в місті – у власників коней, а коней підприємств і установ – у керівників підприємств і установ.

В містах власники коней повинні при поїзді мати з собою «Картку обліку коней», таку ж картку сільські власники коней повинні мати при виїзді за межі свого села.

Зобов'язуємо старост сіл після закінчення обліку коней, всіх коней, яких буде виявлено, що на них не буде облікової картки, відбирати та передавати громадам чи установам по вказівкам РЗУ.

За кожну картку конепоголів'я потрібно внести 2 крб. в райземуправління через секретаря сільської управи¹.

Начальник Бахмацького РЗУ
Старший зоотехнік

[підпис]
[підпис]

[нерозбірливо]
СУХОМЛИН

Держархів Чернігівської області, ф.Р-3112, оп.1, стр.6, арк.2. Оригінал. Машинопис.

¹ На документі є резолюція: «Виконано 07.03.1942 р. Староста Халимоново [підпис]».

№ 64

Розпорядження голови міжрайонного управління Чернігівщини

П. Дюбка та начальника адмінвідділу Мочала старостам районів та сіл про упорядкування могил солдат вермахту

3 березня 1942 р.

15-го березня 1942 року – день пам'яті героїв. До цього дня всі могили германських воїнів повинні бути доведені до порядку, гарно і просто прикрашені. Могили повинні

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

бути обкладені дереном чи камінням. Могильний горбок треба прикрасити зеленню. Могили, які знаходяться в полі, треба огородити, щоб зберегти їх від пошкоджень, які може зробити худоба. Огорожа повинна бути переважно з берези і знаходитись на віддалі приблизно одного метра від могили. Висота огорожі повинна бути приблизно 80 – 60 сантиметрів.

Всі витрати по цій справі віднести на районні бюджети.

Старости повинні негайно дати розпорядження про тримання могил в порядку і особисто перевірити виконання цього.

Голова міжрайуправління Чернігівщини
Начальник адмінвідділу

ДЮБКО
МОЧАЛО

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3001, оп.1, спр.22, арк.7. Типографський друк.

№ 65

Відомості старости Ніжинської райуправи Поляченка про виконання плану сільськогосподарських заготівель станом на 4 березня 1942 року

[не раніше 4 березня 1942 р.]¹

№№ п. п.	Назва продукції	Одиниця виміру	План	Недоїмка IV кварталу	Всього до здачі	Виконано	% виконання	Недовиконання	Перевиконання
1.	Зернові	тон	3 000	–	3 000	1 870,4 1 969,4	62,3 65,6	1 129,6 1 030,6	–
2.	Сіно, солома	тон	700	–	700	534,5	76,3	165,5	–
3.	Кормові корене- плоди	тон	200	–	200	13,7	6,8	186,3	–
4.	Скот та свині	шт.	800	–	800	44,5	55,6	355	
		тон	182	14,3	196,3	93,9	47,8	102,4	
5.	Птиця	шт.	11 511	–	11 511	8 224	71,5	3 287	
		кг	10 154	–	10 154	13 765	135,5	–	3 611
6.	Молоко	літр	27 500	22 127	49 627	34 551	69,6	15 076	–
7.	Яйця	шт.	72 814	54 592	127 406	54 033	42,4	73 373	–
8.	Картопля	тон	3 000	–	3 000	5 128,6	170,9	–	2 127,6
9.	Інші овочі	тон	1 110	–	1 110	122,5	11	987,4	–
10.	Шерсть	кг	1 247	–	1 247	55	4,5	1 192	–
11.	Табак	тон	257	–	257	7,6	2,9	249,4	–

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

- Примітка: 1. По скоту і свиням та яйцям плани показані на I-й квартал, а по молоку на січень місяць, по останнім об'єктам – план IV кв. 1941 р.
2. По зерновим числівник – зачотна вага, знаменник – фактично прийнята вага.
3. Під сохраними розписками картоплі – 4 064 тони.

Староста райуправи
Ніжинського району
Секретар

ПОЛЯЧЕНКО
ОХРІМОВСЬКИЙ

Держархів Чернігівської області, ф. Р-4362, оп.2, спр.27, арк.34. Копія. Машинопис.

1. Документ розміщено за датою події.

№ 66

Наказ начальника відділу заготівлі Бахмацької військової господарської команди Павловича старості с. Халимонове про план заготівлі продовольства

4 березня 1942 р.

Несмотря на неоднократные напоминания, выполнение заготовок по Вашему селу срывается:

	План сдачи	Сдано по состоянию на 01.03.1942 г.
Зерно	800	149
Картофель	1 000	—
Рогатый скот	55	50,58
Свиньи	11	—
Куры	290	181
Молоко	1 985	1 390
Яйца	2 010	1 396
Лук	21	—
Сено	32	5
Солома	60	—

При наличии благоприятной погоды и до сих пор не приступили к вывозке картофеля и всех видов овощей, а также не усилили сдачу молока, яиц и кур. Срок выполнения заготовок истек.

В последний раз предупреждаем, что ответственность за срыв выполнения плана заготовок по Вашему селу несет персонально Вы, и если до 15 марта план не будет выполнен, то Вы будете подданы суду как за противостояние Германскому командованию.

Военно-хозяйственная команда
Начальник отдела заготовок

[підпис] ПАВЛОВИЧ

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3112, оп.1, спр.1, арк.10. Оригінал. Машинопис.

№ 67

Наказ № 17 голови Чернігівської міської управи Є. Азарова про правила торгівлі у місті

5 березня 1942 р.

§1

Згідно з розпорядженням місцевої комендатури дозволено провадити торгівлю на базарах міста (новий базар та базар на п'яти кутах) лише речами широкого вжитку, при чому двічі на тиждень: у середу та неділю від 8 год. ранку до 16 годин.

§2

Приватна торгівля сільськогосподарськими продуктами взагалі, та будь-яка торгівля в інші дні та в інших місцях по місту заборонена.

§3

Торгівля речами широкого вжитку, так приватна, як і в комісійних крамницях повинна провадитися не вище цін, які встановлено у ціннику, що до цього додається.

Старі речі, відповідно до їх стану, продаються, виходячи з цінника за нижчими цінами – за згодою.

Ціни на інші речі широкого вжитку, що не зазначені в ціннику, не повинні перевищувати тих цін, що існували до 22 червня 1941 року.

§4

Осіб, яких буде помічено в порушенні цього наказу, буде притягнуто до відповідальності як за спекуляцію, а речі та продукти конфісковано.

Додаток: цінник ¹.

Голова м. Чернігів

Є. АЗАРОВ

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3001, оп.1, спр.21, арк.17. Типографський друк.

1. Додаток до наказу № 17 від 5 березня 1942 р.

Цінник на нові речі широкого вжитку для продажу на базарах м. Чернігів

1. Ботинки хромові чорні	150 крб.
2. Ботинки кольорові	170 крб.
3. Пантофлі чол. кольорові	170 крб.
4. Пантофлі чорні	150 крб.
5. Жіночі пантофлі чорні	130 крб.
6. Жіночі пантофлі кольорові	200 крб.
7. Жіночі пантофлі лакові	230 крб.
8. Чоботи хромові	400 крб.
9. Чоботи хромові звичайні	300 крб.
10. Чоботи хромові на гумі	200 крб.
11. Калоші жіночі	50 крб.
12. Калоші чоловічі	50 крб.
13. Ситець	10 крб.
14. Сатин	15 крб.
15. Натільна білизна (пара)	50 крб.
16. Тепла білизна (пара)	75 крб.
17. Панчохи жіночі бавовняні	10 крб.
18. Панчохи жіночі віскозні	20 крб.
19. Білизняний крам (метр)	12 крб.
20. Шарпетки (пара)	8 крб.

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

21. Пальто чоловіче зимове сукняне	600 крб.
22. Пальто чоловіче демісезонне	400 крб.
23. Пальто чоловіче бавовняне	200 крб.
24. Пальто жіноче сукняне	500 крб.
25. Пальто жіноче демісезонне	350 крб.
26. Тілогрійка ватна	80 крб.
27. Штани ватні	75 крб.
28. Сорочка верхня сатин	50 крб.
29. Сорочка верхня ситцева	40 крб.
30. Костюм чоловічий вовняний	500 крб.
31. Штани пів вовняні	200 крб.
32. Костюм бавовняний	150 крб.
33. Жіноча сукня ситцева	65 крб.
34. Жіноча сукня сагинова	85 крб.
35. Блуза	35 крб.
36. Юбка бавовняна	35 крб.
37. Юбка вовняна	150 крб.
38. Балетки жіночі	30 крб.

Голова м. Чернігів Є. Азаров». Див.: *Держархів Чернігівської області, ф. Р-3001, оп.1, спр.21, арк.18.*

№ 68

Наказ № 18 голови Чернігівської міської управи Є. Азарова про заходи боротьби з весняною повіддю¹

9 березня 1942 р.

З метою організації та проведення у життя заходів щодо боротьби з весняною повіддю наказую:

§1

Утворити комісію при міській управі по боротьбі з повіддю на чолі з п[аном] Кравцем та членами п[анами] Ткаченко, Чекулаєва, Акбаша, Мілорадовичем та Магомедовим.

На цю комісію покласти всю відповідальність за своєчасне запровадження потрібних заходів до збереження під час поводи майна, споруд та усунення небезпеки для людей, що мешкають у зоні можливого затоплення.

§2

Вважати за мобілізовані у розпорядження комісії на час поводи всі човни, кому б вони не належали, та зобов'язати їх власників зареєструвати їх човни до 20 березня ц. р. у міській рятувничій станції, що міститься на березі р. Десна, привести їх у справний стан до 20 березня ц. р. за вказівками цієї станції та негайно давати їх у розпорядження комісії чи уповноважених від неї за їх вимогою.

§3

Населенню, що мешкає у зоні затоплення повіддю, та яке потребує на час поводи переселення, подати про це відповідні заяви до житлового відділу міської управи не пізніше 20 березня ц. р.

§4

Підприємства, установи та організації, майно яких знаходиться у загрозовій повіддю зоні, зобов'язані накреслити та вжити заходів, щоб запобігти затопленню та пошкодженню цього майна, повідомивши комісію при міській управі про ці заходи не пізніше 10 березня.

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

§5

Транспортному відділу міської управи мобілізувати на час поводи весь наявний транспорт у місті та надати його в розпорядження міської комісії по боротьбі з повіддю.

§6

Відділу праці міської управи надавати в розпорядження комісії по боротьбі з повіддю потрібну робочу силу за її вимогами.

§7

За невиконання цього наказу винні в тому особи підлягають суворому покаранню.

Голова м. Чернігів

С. АЗАРОВ

*Держархів Чернігівської області, ф. Р-3001, оп.1, спр.21, арк.21.
Типографський друк.*

1. 12 березня було ухвалено розпорядження виконуючого обов'язки польового коменданта старості Ніжинського району про створення громадських команд допомоги у ліквідації природних катастроф: «Для подання допомоги під час природних катастроф (повідь, пожежа, і т. д.) треба в кожній громаді притягти всіх працездатних чоловіків віком від 17 до 50 років. Для підготовки повинні бути всі ці чоловіки негайно охоплені списками, так щоб в випадку потреби можна було їх негайно викликати в найкоротший термін. По менших громадах до 300 мешканців достатньо, коли чоловіки, про яких іде мова, охоплені списком і приставляються під проводом старости. По більших громадах і містах мусять зібратися 20 чоловік по вулицях під проводом одного вожатого і вони знову з'єднуються по сотнях. Поліція допоміжної поліції призначаються для цієї мети вожатими. До 01.04.1942 р. кожний район повинен повідомити Польову комендатуру про переведення цього розпорядження і одночасово приставити список всіх громад, з якого можна буде бачити скільки чоловіків охоплено». На документі є резолюція: «Запропонувати старостам сіл, щоб це розпорядження було негайно проведене в життя. 16.03.1942 р. [підпис]». Див.: *Держархів Чернігівської області, ф. Р-4362, оп.2, спр.27, арк.258.*

Згодом, 27 березня 1942 р. був виданий наказ № 22 голови Чернігівської міської управи Ребенка про проведення невідкладних заходів по боротьбі з повідню: «За погодженням з місцевою комендатурою для проведення невідкладних заходів по боротьбі з повіддю Наказую:

§1

Запровадити на 10 днів трудову мобілізацію працездатного чоловічого населення м. Чернігів віком від 16 до 50 років для боротьби з повіддю.

§2

Все працездатне чоловіче населення, яке за цим наказом підлягає трудовій мобілізації, зобов'язане починаючи з 28 березня ц. р. з'являтися о 8 годині ранку на територію тартаку на березі р. Десна з залізними лопатами, вірьовками та сокирами в розпорядження бригадирів.

§3

Від явки по трудовій мобілізації звільняються особи, що працюють у державних та кооперативних установах та хворі.

§4

За врятування лісу робітникам буде виплачено за тарифом. Крім того, вони матимуть право залежно від участі в роботі набувати для власних потреб належну кількість врятованого лісу.

§5

До осіб, які будуть ухилятися від явки, будуть застосовані заходи покарання, а саме: 2 тижні примусової праці з ув'язненням у трудовому таборі». Див.: *Держархів Чернігівської області, ф. Р-3001, оп.1, спр.21, арк.24.*

13 квітня 1942 р. у наказі Бахмацького міського коменданта містилося роз'яснення щодо складання переліку працездатних чоловіків на випадок усунення природних катастроф. «Для быстрого оказания помощи при естественных катастрофах просят старшин и начальников районов составить до 22 апреля 1942 года и подать городской комендатуре списки всех трудоспособных мужчин в возрасте от 17 до 50 лет. Списки составляют отдельно по общинам (селам).

Работоспособные мужчины должны быть поделены на группы по 20 человек с бригадиром – вспомогательная полиция учитывается. Одновременно, 20 подвод должны быть представлены для этой цели в каждом селе.

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

Образец списков:

Район.....	Общество	
Группа I	Группа II	Группа III
Бригадир.....	Бригадир.....	Бригадир.....
1.	1.	1.
2.	2.	2.
3.	3.	3.
4.	4.	4.
и т. д. до 20-ти	и т. д. до 20-ти	и т. д. до 20-ти

Списки составляют в 3-х экземплярах, из которых 1 экземпляр остается в управе, второй направляется начальнику району, третий предоставляется к назначенному сроку городскому коменданту». Див.: *Держархів Чернігівської області, ф. Р-3112, оп.1, спр.1, арк.22.*

№ 69

Наказ німецького командування про створення загону українського козацтва

12 березня 1942 р.

Сего числа приступить к формированию отряда украинского казачества. Весь личный состав казачества будет удовлетворяться всеми видами довольствия наравне с немецкими военнослужащими. Семейные будут получать на семью 600 – 900 рублей в месяц.

В отряд могут поступать бывшие большевистские активисты, комсомольцы и НКВД.

Вербовку в отряд производят коменданты районных полиций и они же утверждают характеристики и автобиографии.

Всех завербованных направить в г. Сновск не позже 20.03.1942 года.

Борзне – 20 чел.

Мене – 20 чел.

Корюковке – 10 чел.

Соснице – 25 чел.

Понорнице – 25 чел.

Коропу – 20 чел.

Березному – 15 чел.¹

ДОБРОВОЛЬСКИЙ²

Верно:

[підпис]

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3546, оп.1, спр.6, арк.43. Завірена копія. Машинопис.

¹ На документі резолюція. Передать по телефону: Соснице, Коропу, Борзне, Мене, Березному и Понорнице, Корюковке, Холмам.

² У доповідній записці заступника наркому ВС УРСР В. Сергієнко від 23 березня 1942 р. про створення німецьким командуванням колабораційних формувань на території України вказувалося: «[...] По имеющимся в нашем распоряжении материалам, германским командованием на территории оккупированных областей Украины формируются вооружённые т. н. «добровольческие отряды и части».

Эти части и отряды противник формирует для использования их: на фронте в борьбе с Красной армией; для заброски их в наш тыл с диверсионными целями; для выполнения задач по войсковой разведке на фронте; а также для выполнения карательных функций на оккупированной территории по борьбе с партизанами, активными советскими элементами и по охране важных объектов[.]

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

Как указано выше, отряды и части формируемой «Украинской армии» до использования их на фронте и в нашем тылу германским командованием широко используются для выполнения карательных функций на оккупированной территории.

В этих случаях в их задачи входит выявление и ликвидация партизанских отрядов, агентуры советской разведки и лиц, антифашистски настроенных, патрульная служба по дорогам для задержания всех подозрительных и расстрела лиц, не имеющих документов, охрана лагерей военнопленных и т. п.

Германские власти этим отрядам и частям предоставили неограниченные права в действиях вплоть до расстрела.

В силу выполняемых обязанностей эти отряды и части в ряде мест среди населения получили название «украинских карательных отрядов».

Используя эти отряды и части для выполнения карательных функций, германское командование преследует, очевидно, цель не только оказать помощь частям СС и полицейским органам, но и добиться таким путем боевой «выучки и закалки» этих отрядов и частей, прежде чем направлять их на фронт или в наш тыл.

По данным от 2.12.41 г. по дороге в г. Сарны, Ровенской области, партизанскому отряду пришлось вести неоднократно бои с карательным отрядом украинских националистов, созданным немцами.

Ввиду активной деятельности карательного отряда, продвижение партизанского отряда к месту назначения стало невозможным.

(Сведения «МИТ»).

По данным от 12.02.42 г. в с. Збитское Волчанского района Харьковской области староста села ЕРЁМЕНКО по указанию германского командования организовал отряд из дезертиров и антисоветского элемента численностью до 30 человек.

Этот отряд под командованием Ерёменко занимается наблюдением за появлением в селе и его окрестностях разведчиков Красной армии, пыгается задерживать их, ведёт борьбу с партизанами, выявляет и вылавливает лиц, настроенных антигермански.

Аналогичные отряды организованы в с.с. Терновая и Весёлое Волчанского района Харьковской области.

(Сведения ГАЛУШКО).

По данным от 1.1.42 г. в районе ст. Лозовая Харьковской области во время оккупации его немцами орудовал конный карательный отряд, укомплектованный из дезертиров Красной армии. Отряд именовал себя «украинскими казаками».

Эти «казаки» вооружены русскими винтовками, одеты в красноармейские шинели без петлиц, на правом рукаве носят треугольник жёлто-голубого цвета.

«Казаки» несут дежурства по дорогам, задерживают подозрительных и расстреливают лиц, у которых нет документов.

В селах Черкасского района Киевской области германскими властями из местных жителей создано несколько карательных отрядов по 100 – 150 чел. для борьбы с партизанским движением[.]

В связи с наличием сведений о формировании противником вышеуказанных отрядов и частей нами производятся следующие мероприятия: 1. Организовано агентурное наблюдение за формируемыми германским командованием отрядами и частями в целях подробного выяснения их численности, вооружения, боевой сколоченности, точных мест размещения, передвижения районов действий и выполняемых задач.

Приняты меры к выявлению новых пунктов формирования.

2. Изыскиваются возможности по внедрению нашей агентуры в состав этих отрядов и частей для наблюдения за их замыслами, разложения их изнутри и ликвидации командного состава.

3. Подготавливаются партизанские отряды для нападения и разгрома сформированных отрядов и частей на оккупированной противником территории.

4. Направлено внимание агентуры на выявление пунктов и мест в нашем тылу, куда могут просачиваться эти отряды, возможных явок пособников, заложенных складов оружия и баз». Докладніше див.: *Родня. Поліція і партизани, 1941-1944. На прикладі України / Авт.-сост.: А. Гогун, І. Дерейко, А. Кентий. – К. 2011 – С. 171-174.*

№ 70

Розпорядження міського коменданта м. Бахмач старшині Бахмацького району про надання списку призначених старост і начальників поліції та налагодження обліку населення

17 березня 1942 р.

г. Бахмач

Прошу предоставить мне именной список назначенных старост и начальников

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

поліції.

Название сельсоветов отдельно по районам, имена волостных старших старост, количество назначенной в районе вспомогательной полиции с указанием вооружена ли она и каким оружием (количество оружия).

Составить списки украинской вспомогательной полиции:

№ п.п.	Фамилия и имя	Дата рождения	Место рождения	Место работы	Примечания
--------	------------------	------------------	-------------------	-----------------	------------

В каждой местности составить списки жителей, вести их постоянно, копию предоставить Бахмачской городской комендатуре. Списки жителей необходимо номеровать, номер, за которым зарегистрирован житель, должен соответствовать номеру наличной карточки.

Необходимо вести следующие списки:

а) Тех лиц, которые проживали до 22 июня в этой местности; те, которые имели отношение к советской армии или коммунистической партии, могут быть внесены в список только с разрешения горкомендатуры.

б) Для прибывших после 22.06.1941 года, для прибывших или проходящих лиц (особый регистр), в этот вносить также евреев с пометкой «7» и иностранцев с пометкой «а».

Старшины берут на себя внесение в список лиц и ответственность за их благонадежность. Особы, благонадежность которых не установлена, должны предоставляться в горкомендатуру или сообщить ей о них.

Последняя может распорядиться [...] проверки, о внесении их в особый список или выдачи их карточек.

Запрет выезда: путешествия (выезд) за границы общества – запрещены.

Исключения могут быть для владельцев:

а) [...] разрешений на транспорт.

б) Разрешение на проезд.

в) Пропусков.

Доклады:

а) Старшины обязаны докладывать ближайшей комендатуре о лицах, прибывших до 22.06.1941 года, и о лицах, которые могут еще прибыть, докладывать также о таких личностях, которые по мобилизации в советскую армию или другую службы временно отсутствовали.

Старшины обязаны назначить надежного жителя к каждому дому, который был бы ответственный за то, чтобы в доме не находились посторонние люди.

б) Жители, которые хотят предоставить кров неместным жителям, должны своевременно предоставить личные сведения о них и указать причину для получения

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

согласия от старшины на их приписку.

в) Противодействие и невыполнение этого наказывается. Тот, кто предоставит кров членам советских войск или другим лицам, действующим по уполномочию советских частей, будет расстрелян.

Личное удостоверение.

Все мужское и женское население, старше 18 лет, должно носить при себе выданное старостами общества личное удостоверение. О выдаче удостоверения делать отметку в списке жителей.

С выдачей удостоверения старшина берет на себя ответственность о благонадежности лица.

Все собаки должны быть немедленно взяты на цепь.

Городской комендант г. Бахмач [підпис]

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3112, оп.1, спр.1, арк.12 – 12зв. Копія. Машинопис.

№ 71

Наказ № 1 коменданта військової сільськогосподарської команди вермахту про мобілізацію населення Дмитрівському району на торфорозробку

17 березня 1942 р.

Для обеспечения рабочей силой по добыче торфа Гайворонской торфоразработкой приказываю: сельским старостам нижеследующих сел мобилизовать постоянную рабочую силу на весь сезон добычи торфа: по селу Гайворон – мужчин 50 человек и женщин 75 душ, а всего 125 душ, по селу Григоровка – мужчин 50 человек и женщин 75 душ и по селу Голенка – мужчин 22 человека и женщин 22 души, а всего – 44 души.

Настоящий приказ подлежит точному безоговорочному исполнению.

Комендант Дмитровской сельхоз команды
германских вооруженных сил [підпис]

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3172, оп.1, спр.31, арк.29. Рукопис.

№ 72

Розпорядження старости Ніжинської райуправи Поляченка старості с. Веркіївка про повернення конфіскованої під час колективізації у 1930 р. будівлі К. Зоценко

18 березня 1942 р.

До районної управи звернулася з клопотанням громадянка села Веркіївка Зоценко

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

Катерина Григорівна з проханням повернути їй будівлю, садибу та інше майно, що було конфісковано у неї радянською владою в 1930 році, і, що, нібито ще за часи радянської влади було розпорядження сільради майно це повернути, але сільрада це розпорядження втаїла.

Райуправа пропонує Вам перевірити наведені обставини та виявити, хто зараз живе в будівлях Зоценко Катерини та чи має він будь-яке право на зазначену будівлю.

Про наслідки перевірки повідомте райуправу до 25 (двадцять п'ятого) цього березня¹.

Староста райуправи
Секретар

[підпис]

ПОЛЯЧЕНКО
ОХРІМОВСЬКИЙ

Держархів Чернігівської області, ф. Р-4362, оп.2, спр.25, арк.124. Завірена копія. Машинопис.

1. Результати перевірки були повідомлені у листі старости та секретаря Веркіївської сільської громади: «Повідомляємо, що будівлі та садиба Зоценко Катерини Григорівни в 1930 році бувшою владою було незаконно вилучено, як майно служителя (чоловіка Зоценко Катерини) релігійного культу і вселено сім'ю бувшого голови райвиконкому Левченко, яка в кількості 4-х душ живе тут і зараз. Будинок складається з 2-х кімнат і кухні, під житло Левченковою використовується безгосподарно і не повністю, ніяких документів на ці будівлі Левченкова не має. Сім'я Зоценко К.Г. живе в сусідів. Доцільно все майно і садибу повернути Зоценко К.Г.». Див.: *Держархів Чернігівської області, ф. Р-4362, оп.2, спр.25, арк.126 – 126 зв.* Згодом згідно розпорядження старости райуправи Поляченка будинок був повернутий родині Зоценко: «В зв'язку з Вашим повідомленням про те, що родина колишнього голови райвиконкому Левченко жодних документів на користування будинком Зоценко Катерини Григорівни не має, а, крім того, до помешкання ставиться безгосподарно і повністю його не використовує, райуправа пропонує домобудівлю передати Зоценко Катерині Григорівні, вселивши останню у вільне помешкання будинку, а родину Левченка вважати, як квартирантів Зоценкової». Див.: *Держархів Чернігівської області, ф. Р-4362, оп.2, спр.25, арк.129.*

№ 73

Наказ № 20 голови Чернігівської міської управи Ребенка про правила видачі продовольчих талонів населенню

19 березня 1942 р.

Відповідно до одержання від німецького командування вказівок про видачу населенню продовольчих товарів, наказую:

§1

Продовольчому відділу міської управи негайно приступити до видачі населенню продовольчих талонів на квітень місяць 1942 р. з тим, щоб до 1 квітня 1942 р. талони були вручені населенню.

§2

Всім державним, кооперативним, кустарним та громадським установам, підприємствам та організаціям не пізніше 25 березня 1942 р. подати до продовольчого відділу міської управи списки штатних робітників та їх утриманців з візою Німецького Шефа (для кустарів з візою адміністративного відділу міської управи) за станом на 20 березня 1942 р. за такою формою:

1) Прізвище, ім'я та по-батькові.

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

- 2) Посада (для утриманців відношення до працюючого члена родини).
- 3) Рік народження.
- 4) Адреса (назва вулиці та № будинку).

Примітка: За утриманців вважаються дружина працюючого, якщо вона не працює самостійно, діти віком з 0 до 16 років, батьки віком з 50 років та вище, якщо вони не працюють.

§3

Видачу продовольчих талонів провести по 10-х пунктах, відповідно до розташування крамниць міського споживчого товариства, із яких зараз відпускається населенню хліб.

Вручення талонів провадиться через уповноважених будинків або домовласників по будинкових книжках.

Особам, що не прописані в будинкових книжках, продовольчих талонів не видавати.

§4

На покриття організаційних витрат, на виготовлення та вручення продовольчих талонів стягувати з населення по 1 крб. за кожний талон.

Голова м. Чернігів

РЕБЕНОК

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3001, оп.1, спр.21, арк.22. Копія. Машинопис.

№ 74

Лист польового коменданта полковника фон Кефера старості Ніжинського району про заборону виготовлення самогону

21 березня 1942 р.

В різні часи були констатовані винокуріння. Треба наказати громадам, щоб вони шляхом вивіщення публічних оголошень звернули увагу на те, що всяке виготовлення самогону без окремого дозволу належних німецьких установ заборонено. Зерно, картопля і буряки потрібні для харчування і як фураж і не можуть бути використані для виготовлення самогону.

В зв'язку з цим, звертається увагу ось на що: бувало, що різні керівники і старости в останній час намагалися виконувати свої обов'язки в п'яному стані. Так, наприклад, один замісник районного старости, перебуваючи в п'яному стані, під час службової подорожі вистрелив сам в себе з пістолі. Для керівників установ і старост непристойно взагалі вживати під час виконання своїх обов'язків алкоголь. Далі це є щось безвідповідальне, коли якраз ті люди, які повинні давати самі іншим хороший приклад, беруть участь в бенкетах з вживанням алкоголю. Якщо в дальнішому, хто-небудь з керівників установ або старост попадеться в п'яному стані, то він негайно буде звільнений від своєї служби и найсуворіше покараний.

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

Старости районів і старости повинні про це повідомити підлеглих їм.

Полковник
польовий комендант

ФОН КЕФЕР¹

Держархів Чернігівської області, ф. Р-4362, оп.2, спр.27, арк.348. Копія. Машинопис.

¹ На документі є резолюція: «До виконання 23.03.1942 р.».

№ 75

Розпорядження голови Носівського району Аманова старостам сільських управ про організацію «десятидворок» у громадських господарствах

21 березня 1942 р.

Згідно нового аграрного указу¹ Ви повинні негайно приступити до організації десятидворок по Ваших громадських господарствах.

1. Десятидворки повинні бути укомплектовані по територіальному принципу (по кутках), не допускаючи роздробленості десятидворок в різних кутках села.

2. Кожна десятидворка повинна виділити старшого.

3. Увесь ґрунтооброблюючий інвентар і тяглова сила повинні бути рівномірно розподілені поміж десятидворками, передавши по акту старшому десятидворки.

4. Весь посівний план колгоспу ярих культур, як зернових, технічних так і огородніх, повинен бути рівномірно розподілений між десятидворками, вказавши місце (поле, урочище), де повинні зайняти кожна десятидворка свою площу під ту чи іншу культуру згідно плану колгоспу по укладці культур на 1942 рік.

5. Весь засипаний посівний матеріал сейчас на десятидворки не ділити, а роздати в час посіву, виписуючи через контору. Очистку і перевірку на схожість посівматеріалу через контрольно-насінове лабораторію, провести обов'язково. Кожній десятидворці довести до відома скільки потрібно посівматеріалу та скільки їй припадає з комори колгоспу по культурах, з тим, щоб кожна десятидворка провела мобілізацію недостаючого посівматеріалу зпоміж членів своєї десятидворки і здати до комори колгоспу.

6. Після закінчення посіву посіяна площа розподіляється порівну поміж дворами і подальша робота по догляду за культурами, уборка і обмолот проходить в індивідуальному порядку.

7. Доведення плану посіву до окремого двору і виділення землі в індивідуальне користування весною цього року забороняється. Дозволяється провадити посів індивідуально лише одноосібникам, котрі не були в колгоспі при умові, якщо вони мають робочу худобу, землеоброблюючий інвентар та посівматеріал за ретельною характеристикою старости села про його засоби виробництва і політичну надійність.

8. До 25 березня 1942 року до райземуправи подати матеріали за слідуючою формою в розрізі колгоспів.

1. Назва колгоспу.

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

2. Назва сільуправи.

№ п. п.	Кількість дворів, що входять до десятидворки	Число робочих душ		Тяглова сила		Сільськогосподарський інвентар					Скільки га посіву припадає на десятидворку	Скільки га сінокошу припадає на десятидворку	Скільки га багаторічних трав припадає на десятидворку	
		Чоловіків	Жінок	Робочі коні	Робочі воли	Вози	Зброя комплект	Плуги	Борони	Культиватори				

Голова району
Інспектор райземуправління
Секретар

[підпис]

АМАНОВ
СТРИЛЕЦЬ

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3176, оп.1, спр.55, арк.25. Рукопис.

1. Ймовірно, що йдеться про закон «Про новий аграрний лад», ухвалений нацистами у лютому 1942 р.

№ 76

Наказ № 21 голови Чернігівської міської управи Ребенка про заходи щодо санітарного утримання міста¹

27 березня 1942 р.

З метою приведення міста до санітарного стану та належного утримання його надалі на розвиток обов'язкової постанови Чернігівської районної управи про санітарно-епідемічні заходи по області наказую:

§1. Всім власникам, орендарям та адміністрації будинків належить виконувати такі санітарні заходи:

а) До 15 квітня 1942 р. очистити будинки та двори від покидьок та звалок сміття, а також від гною по хлівах та сараях;

б) До 15 квітня 1942 р. привести в порядок всі вбиральні, вигрібні ями та смітєві скриньки, а в разі їх відсутності чи непридатності поставити нові й надалі утримувати їх у чистоті;

в) Місця загального користування (кухні, коридори тощо) по житлових будинках прибрати та побілити й надалі тримати їх у повній чистоті;

г) Щодня убирати двір та 4 рази на місяць дезинфікувати вбиральні та вигрібні ями шляхом хлорування;

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

д) Вбирати пішоходи та половину вулиці, що прилеглі до свого будинку, а якщо поруч з цим будинком або напроти нього розташований незаселений будинок, то вбирати вулицю та пішохід і проти цього будинку;

е) До 15 квітня очистити шахти водопостачання колонок від гною і закрити ці шахти щільними кришками, очистити коло них площу не менше як на 4 кв. м та підрівняти цю площадку так, щоб вода збігала з неї.

До 1.04 біля кожного колодязя причепити постійне відро з залізною оковою навхрест для загального користування.

§2. Вбирання тротуарів та вулиць, де нема заселених будинків, а також базарів та майданів і інших місць громадського користування покладається на адміністрацію цих місць або відділ міського господарства за належністю.

§3. Асенізаційній валці за складеним нею планом своєчасно провадити вивозку нечистот та сміття з усіх будинків та садиб, а також місць громадського користування по мірі потреби, не припускаючи переповнення вбиралень, вигрібних ям та сміттєвих скриньок. В разі такого переповнення або потреби негайної вивозки нечистот чи сміття адміністрація, власники чи орендарі будинків подають про це заявку асенізаційній валці.

Власникам, орендарям чи адміністрації будинків треба наперед сплачувати асенізаційній валці вартість вивозки нечистот та сміття негайно за одержанням від неї сповіщення про день вивозки.

§4. Заборонити підприємствам та закладам харчової промисловості допускати до роботи осіб, що не пройшли медсаногляду і зобов'язати ці підприємства та заклади провадити щомісячний медсаногляд усіх працюючих у них.

§5. Директорам шкільних закладів разом із санстанцією влаштувати медсаногляд учнів по школах двічі на місяць.

По всіх школах вжити заходів до того, щоб учні – хлопці були острижені, а всі учні перебували б на уроках без верхнього одягу та головних уборів.

Всі шкільні заклади повинні у себе мати бочки з кип'яченою водою та вішалки для одягу.

§6. В місцях громадського харчування санстанції завести регулярний ветсаногляд за якістю харчових продуктів.

§7. Вбирання дворів, пішоходів та вулиць покладається на всіх мешканців будинків за порядком, що його встановлює адміністрація чи уповноважений будинку.

Витрати по вивозці нечистот та сміття розкладаються на всіх мешканців будинку уповноваженими чи адміністрацією будинку.

§8. За невиконання цього наказу винні підлягатимуть штрафу до 300 крб. або примусовим працям до 3-х місяців.

Голова міста

РЕБЕНОК

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3001, оп.1, спр.21, арк.23. Типографський друк.

¹ Цього ж таки дня був виданий головою Чернігівської міської управи Ребенком наказ про запровадження профілактичних щеплень населенню міста: «З метою запобігти захворювань людності міста на пошесні

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

хвороби та на підставі обов'язкової постанови Чернігівської районної управи про профілактичні та санітарно-епідемічні заходи по області наказую:

§1

Провести на протязі квітня та травня місяців ц. р. обов'язкове профілактичне щеплення населенню м. Чернігів проти таких хвороб:

- а) проти дизентерії – всьому населенню;
- б) проти віспи – всім дітям і дорослим віком до 40 років;
- в) проти черевного тифу – всьому населенню від 16 років і вище;
- г) проти дифтерії – дітям віком від 2 до 9 років.

Звільнення від щеплення може мати місце лише за довідкою лікаря про протипоказовий для щеплення стан здоров'я.

§2

Щеплення провадиться по квартирах або по установах чи підприємствах, а також по поліклініках за порядком та в час, визначені санітарною станцією чи її медперсоналом по місцях щеплення.

§3

Пропонується без затримки допускати медперсонал відвідувати квартири, установи та підприємства, виконувати вимоги цього медперсоналу щодо сповіщення мешканців чи робітників про час щеплення або підготовки місця та потрібних умов для щеплення.

§4

Винні в невиконанні цієї постанови підлягають суворій відповідальності». Див.: *Держархів Чернігівської області, ф. Р-3001, оп.1, спр.21, арк.25.*

№ 77

Розпорядження начальника німецької поліції охорони порядку в м. Чернігів про обов'язкову наявність посвідчення особи

28 березня 1942 р.

Кожний, хто проживає в Чернігівській області, мусить завжди мати при собі встановлене німецьким воєнним командуванням посвідчення своєї особи. Посвідчення ці видаються місцевими старостами.

Хто цього посвідчення не має і не носить його при собі, той повинен мати на увазі, що він може бути затриманий або потрапить під арешт до встановлення його особи і, крім цього, німецькою поліцією буде оштрафований в розмірі 500 крб., або заарештований терміном до 20 днів.

Начальник німецької поліції
зовнішнього порядку в Чернігові

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3001, оп.1, спр.22, арк.10. Типографський друк.

1. Йдеться про поліцію порядку, що була створена згідно розпорядження Г. Гімлера 26 червня 1936 р. Від дня заснування до 31 серпня 1943 р. Головне управління поліції порядку очолював оберстгруппенфюрер СС Курт Далюге. Основним завданням поліції порядку була охорона громадського порядку у містах і селах. Співробітники поліції розслідували лише дрібні злочини (дрібні крадіжки та інші злочини розслідувалися кримінальною поліцією та гестапо. Докладніше див.: *Ковалев Б.Н. Нацистская оккупация и коллаборационизм в России 1941-1944 гг. – М., 2004. – 544 с.; Дерейко І. Місцеві формування німецької армії та поліції у Райхскомісаріаті «Україна» (1941–1944 роки). – К., 2012. – 174 с.*

Доповідна записка про оцінку
поведінки окупаційної адміністрації в Україні українським населенням

30 березня 1942 р.

Среди украинского населения распространено мнение, что немецким гражданским административным органам на Украине даны определенные инструкции по обращению с украинцами, основное содержание этих предполагаемых инструкций приводится ниже в 12 пунктах.

О том, что предположение местного населения о существовании этих 12 пунктов инструкции справедливо или местные жители лишь выдают за них сделанные ими выводы на основании наблюдаемых фактов и действий немецких административных органов управления на Украине, вопрос остается нерешенным.

Как бы там ни было, все действия немецких административных органов управления по управлению Украиной согласно имеющемуся большому количеству информации логично отображены в следующих ниже пунктах.

1. Немцы являются господствующей расой в Европе, их жизненные интересы всегда простирались в Европе далеко на Восток. Именно они принесли восточно-европейским народам культуру. Теперь, наконец, немцы призваны навести окончательный порядок, особенно в восточной Европе, где они должны обеспечить себе на неограниченное время жизненное пространство и возможности для расцвета своей нации, что было стремлением германской расы на протяжении всех прошедших столетий.

2. Для местного населения в восточной Европе характерны так называемые женские черты характера, а для их нормального существования необходимо привить им другие. Если эти народы будут оставлены сами на себя, то они страдают из-за отсутствия организующей их и руководящей ими силы и предпринимают шаги лишь к взаимному уничтожению, в то время как их полезные ископаемые и экономические богатства или бесполезно пропадают, или служат для борьбы с культурными расами, само собой разумеется с германской. Напротив, они чувствуют себя счастливыми, если над ними кто-то господствует, это чувство будет тем сильнее, чем сильнее будет их зависимость от этой господствующей силы. Так уже было более тысячи лет назад, когда они предложили господствовать над собой нашим предкам, которых они называют «варягами».

3. Упомянутые выше племена требуют в связи с этим жестокого и беспощадного обращения при постоянном применении угроз или применения штрафов и репрессий, даже если нет никакого непосредственного повода для этого.

С целью лучшего осуществления этих методов запугивания и достижения большей послушности нельзя допускать, чтобы они жили зажиточно и в сытости, что, учитывая их гибкость и их потребность в запугивании, будет не очень тяжело сделать.

4. Поэтому с ними нельзя вступать в дружбу, которая могла бы нанести вред необходимому страху, даже по отношению к самым способным и образованным из них необходимо вести себя с надлежащим высокомерием, разговаривая с ними в форме приказаний.

5. Необходимо избегать продолжительных связей с их женщинами.

6. Никогда нельзя допускать хотя бы временно превосходства кого-либо из местных

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

жителів даже над самими незначительними людьми німецької національності.

7. Необхідно знати, що все це місцеве населення розділено на багато груп народів і народностей, згідно їх територіальному розселенню, вони ненавидять друг друга і борються за первенство. Необхідно сприяти всіма можливими способами і видами розжиганню цієї ворожби, надаючи перевагу тим з них, які найбільш дружески відносяться до Німеччини, не забезпечуючи однак при цьому хоча б одному з цих народів матеріальну незалежність.

8. Ніколи не потрібно критикувати в їх присутстві поведінку або рішення когось з німців, більше того, завжди необхідно схвалювати будь-які його дії, навіть якщо він веде себе найгіршим чином.

9. Необхідно прагнути завжди всіма доступними засобами передавати їх майно німцям і надавати при цьому постійно допомогу кожному німцю, так як місцеве населення вважає, що чим швидше будуть німці володіти їх матеріальними багатствами, і зокрема їх засобами виробництва, тим сильніше і незворотно буде німецька влада над ними.

10. Ніколи не можна допускати навіть найменших організацій, які об'єднують виключно місцеве населення, все рівно до якої області це відноситься, чи то в адміністративній області, області освіти або навіть в господарській.

На початковій стадії нашого панування в східних областях, там, де це вимагають обставини, в більшості випадків з метою практичного дослідження умов і місцевих особливостей, можна тимчасово використовувати також фахівців з місцевих жителів, а також вже існуючі господарські організації. Однак такі заходи слід розглядати лише як тимчасові.

11. Ніколи не слід вірити нікому з місцевих жителів, а зокрема, якщо він інтелектуальний чоловік, він завжди залишиться представником славян, які постійно будуть ворожо відноситися до німецької раси.

Особливо, однак, підозри заслуговують повернувшися з еміграції місцеві жителі, які відносяться до кіл інтелекції, так як вони представляють собою найбільш цілеспрямованих ворогів німецької раси, і тому повинні бути позбавлені будь-якого впливу на їх батьківщину.

Друкується за: Жизнь в оккупации. Винницкая область. 1941–1944 гг. / сост. В.Ю. Васильев, Р.Ю. Подкур, С.Д.Гальчак, Д.Байрау, А.Вайнер. – М.: РОССПЭН, 2010. – С. 84–86.

№ 79

Відомість старости общини про військовополонених, які проживають на території громади № 4 с. Григорівка Дмитрівського району

10 квітня 1942 р.

П. І. Б.	Рік народження	Місце народження	Національність
Крапивин Владимир Николаевич	1922	г. Луга, Ленинградская обл.	русский

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

Самойленко Николай Степанович	1920	г. Краснодар, краевой	русский
Смахтин Михаил Васильевич	1919	с. Ливяж, Хворостянский район, Самарская область	русский

Староста общины
Писар

[підпис]
[підпис]¹

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3172, оп.1, спр.31, арк.6. Рукопис.

1. Подібні списки були надані і по інших громадах села Григорівка Дмитрівського району. Список старости про військовополонених, які мешкають на території общини № 1 від 11 квітня 1942 р.

№ п. п.	П. І. Б.	Рік народження	Місце народження	Національність
1.	Митрохин Дмитрий Константинович	1922	Московская обл., г. Щолково	русский
2.	Лещенко Петр Григорьевич	1917	Киевская обл., Бородянский р-н, с. Голое	украинец
3.	Рожков Василий Никитич	1917	Рязанская обл., Кораблинский р-н, с. Бестужево	русский
4.	Барков Алексей Иванович	1914	Краснодарский край, Тульский р-н, ст. Даховская	русский
5.	Савченко Иван Федорович	1907	Казахстан, Южно-Казахстанская обл., Тюлькубаский р-н, с. Вознесенка	украинец
6.	Сафронов Иван Григорьевич	1916	Рязанская обл., Кораблинский р-н, с. Бестужево	русский
7.	Смохтна Михаил Васильевич	1919	Куйбышевская обл., Хворостянский р-н, с. Лебяжье	русский

Див.: Держархів Чернігівської області, ф. Р-3172, оп.1, спр.31, арк.3.

Зведення старшини громади про військовополонених, які мешкають на території общини № 2 від 11 квітня 1942 р.

П. І. Б.	Рік народження	Місце народження	Національність
Колесін Олексій Іванович	1915	Пензенська обл., Ніколо-Пестровський р-н, с. Ніколо-Пестровка	росіянин
Корякін Сергій Олександрович	1921	Башкирська АССР, м. Бірськ	росіянин
Гусаров Михайло Федорович	1916	Куйбишевська обл., Єлховський р-н, с. Борма	росіянин
Рум'янець Сергій Іванович	1917	Ярославська обл., Галіцький р-н, м. Галіч	росіянин
Колін Павло Васильович	1919	Ярославська обл., Лісловський р-н, Спаська сільрада	росіянин

Див.: Держархів Чернігівської області, ф. Р-3172, оп.1, спр.31, арк.4.

Відомість старости громади про військовополонених, прибулих з інших населених пунктів, які проживають на території общини № 3 від 11 квітня 1942 р.

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

№ п. п.	Ф. И. О	Год рождения	Место рождения	Национальность
1.	Банников Василий Иванович	04.04.1921	с. Никитское Тульской обл.	русский
2.	Остриков Тарас Иванович	09.11.1908	с. Петровская Гривка Омской обл.	русский

Див.: Держархів Чернігівської області, ф. Р-3172, оп.1, спр.31, арк.5.

Список старости громади Шуляка та рахівника общины Терентія про військовополонених, які проживають на території общини № 5 від 12 квітня 1942 р.

П. И. Б.	Рік народження	Місце народження	Національність
Бледнов Олександр Тихонович	1916	Краснодарський край ст. Гулькевичі	росіянин
Варешкін Василь Семенович	1918	Івановська обл., Семенівський р-н, с. Губачево	росіянин
Іванов Микола Пилипович	1914	Сталінградська обл., пос. Трусово, район № 5	росіянин
Новицький Павло Юхимович	1918	Одеська обл., Захарівський р-н, с. Новозаріцьке	українець
Тупіков Яків Володимирович	1919	Сталінградська обл., Молотовський р-н, с. Красний Яр	росіянин
Сафронов Микола Михайлович	1917	Куйбишевська обл., Ставропольський р-н, с. Василівка	росіянин
Дубровський Михайло Тимофійович	1919	Саратовська обл., Комішкірський р-н, с. Полянщина	росіянин
Чабаєв Василь Петрович	1919	Саратовська обл., Комішкірський р-н, с. Полянщина	росіянин
Конюхов Василь Опанасович	1919	Саратовська обл., Комішкірський р-н, с. Полянщина	росіянин

Див.: Держархів Чернігівської області, ф. Р-3172, оп.1, спр.31, арк.7. Варто зазначити, що переважна більшість військовополонених – вихідці із території Росії. Ймовірно, через різні причини місцеве населення фактично врятувало їх від загибелі у концтаборах.

№ 80

Наказ № 32 голови Чернігівського районної управи П. Дюбка про встановлення податків у 1942 році¹

10 квітня 1942 р.

На підставі наказу головнокомандуючого військами про тимчасове стягнення податків і зборів від 23.10.1941 р. і першого розпорядження про проведення в життя цього наказу від 21.01.1942 р. за погодженням з місцевою комендатурою наказую:

Встановити, починаючи з січня 1 місяця 1942 р., по м. Чернігів і в громадах, підлеглих районному управлінню, справляння податку на товарний обіг, податку на заробітну плату і прибуткового податку на таких засадах:

I. Податок на товарний обіг.

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

§1

Податок з товарного обігу сплачують всі підприємства і організації від фактично одержаних грошей, або від грошової цінності, одержаної за відпуск товару.

Податок нараховується тим, хто відпускає товар в розмірі 10% до суми обігу і вноситься 1-го та 15-го числа кожного місяця до каси.

§2

Підприємства і організації по обробці та переробці сільськогосподарських продуктів (молочарні, млини, бойні, винокурні, броварні і т. ін.) податок сплачують в розмірі 2% з товарообігу від реалізації продукції.

§3

Юридичні дії, що мають об'єктом не випуск краму, а виконання роботи (ремонт, транспорт і інші виконання робіт), податком з товарообігу не оподатковуються.

§4

Податок з товарообігу стягується з 1 січня 1942 року.

II. Податок на заробітку плати.

§5

З робітників і службовців податок на заробітну плату стягується щомісяця з їх заробітку за поточний місяць в розмірі 10% з суми заробітку, що перевищує 200 крб. на місяць.

До місячної заробітної плати враховується також і одержання продуктів в натурі та інші вигоди (безкоштовне помешкання, опалення, освітлення і т. ін.), які надаються одержувачем зарплати.

Вартість натуральних вигод визначається за ставками, що вживаються в даній місцевості.

Заробітна плата робітників і службовців земських дворів (колишніх радгоспів) і сільськогосподарських підприємств при них, не вважається прибутком від сільськогосподарських підприємств і вони зобов'язані також сплачувати податок від зарплати.

§6

Щомісячна зарплата в 200 крб. податком не обкладається.

§7

Податок на заробітну плату з робітників і службовців щомісяця обчислюють підприємства і установи, в яких вони працюють, і утримують один раз на місяць при видачі зарплати за другу половину місяця.

§8

Підприємства і установи зобов'язані, подаючи до установи банку вимоги (або бюджетні чеки) на видачу заробітної плати за другу половину місяця, одночасно пред'являти розпорядження (накази) банкові (або чек) на перерахування на рахунок бюджету сум податку, що підлягають до утримання з робітників і службовців.

Організації, що не мають розрахункових рахунків в установах банку, вносять податок, утриманий з робітників і службовців, не пізніше наступного дня після виплати заробітку.

§9

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

Нарахування і внесення податку від зарплати береться незважаючи на те, хто являється роботодавцем (наприклад німецька армія, інші німецькі установи, приватні підприємці).

§10

Для справедливості податок з заробітної плати нараховується і справляється, починаючи з виплати зарплати за квітень місяць 1942 року.

Утримані до цього часу суми податку з робітників і службовців до повернення і зарахування не підлягають.

§11

Керівники і бухгалтери підприємств і установ за неутримання податку, неправильне оподаткування, нездачу або несвоечасну здачу нарахованих і утриманих сум податку підлягають штрафу до 200 крб. кожний, якщо не накладена інша законна кара, а несплачені суми податку стягуються з нарахуванням пені за їх рахунок.

III. Прибутковий податок.

§12

Прибутковим податком оподатковуються всі прибутки (крім прибутків від сільськогосподарського виробництва), що їх мають мешканці, як крамарі, промисловці, кустарі і ремісники, візники, домовласники, особи вільних професій (адвокати, лікарі, викладавці і інші), а також всі прибутки не за наймом.

§13

Прибутковий податок нараховується і сплачується самими платниками в розмірі 10% з суми прибутку поточного місяця, який перевищує 200 крб.

Податок вираховується з суми прибутку, який залишається після відрахування видатків, зв'язаних з одержанням прибутку. Видатки на підтримку життя з суми прибутку не відраховуються.

Прибутковий податок сплачується не пізніше 5-го числа наступного місяця до каси Господарського банку або фінвідділу, як аванс.

Остаточний розмір прибуткового податку з цих осіб визначають фінансові органи.

Про суми одержаного прибутку ці платники подають заяви фінансовим органам по місцю проживання один раз в квартал, не пізніше 10-го числа наступного за кварталом місяця.

§14

Прибутковий податок нараховується і сплачується по прибутках, які одержано з 1 січня 1942 року.

Податок за січень, лютий, березень місяці платники повинні сплатити не пізніше 15 квітня 1942 року.

§15

За несвоечасну сплату податку на зарплату, прибуткового податку і податку на товарний обіг нараховується пеня розміром 0,5% за кожний день прострочки, несплачені суми податків стягуються безспірним порядком, а винних в несплаті притягають до права.

За недодачу, або несвоечасну подачу заяви про прибутки платники підлягають

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

до штрафу розміром до 200 крб.

Голова Чернігівської районної управи

ДЮБКО

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3001, оп.1, спр.22, арк.14. Типографський друк.

1. 16 квітня 1942 р. був виданий наказ № 38 Чернігівської районної управи П. Дюбка про встановлення місцевих податків і зборів на 1942 рік. Відповідно до наказу Головнокомандуючого військами від 23.10.1941 р. і розпорядження про проведення в життя цього наказу від 26.01.1942 р., за погодженням з місцевою комендатурою наказую:

Встановити на 1942 рік по м. Чернігів і в громадах, підлеглих управлінню, справляння податку з будівель, земельної ренти і збору за заяви на таких засадах:

I. Податок з будівель.

§1

Податком з будівель оподатковувати фабрично-заводські, торгівельні приміщення, склади, житлові і інші будівлі з прибудовами, які належать державним підприємствам і організаціям, кооперації і іншим громадським організаціям і приватним особам.

Будівлі, які належать міським і сільським старостам, не оподатковуються.

Будівлі земських дворів (колишні радгоспи), сільськогосподарських громад (колишні колгоспи), що використовуються виключно для потреб сільського господарства, від податку звільнюються.

Промислові і торговельні підприємства земських дворів, що обслуговують населення, оподатковуються на загальних підставах.

Від податку звільнюються будівлі в селах, які належать господарствам, що сплачують сільські платежі або звільнені від них за законом.

§2

Ставки податку встановити такі:

а) з державних промислових підприємств – 0,75% балансової вартості без знижки на амортизацію;
б) з інших державних, кооперативних, громадських організацій – 1% балансової вартості без знижки на амортизацію;

в) з будівель, які належать населенню, 1,5% останньої страхової або інвентаризаційної оцінки.

Підприємства і організації розрахунки податку подають в строки, що їх встановлюють фінансові органи.

Балансова вартість будівель для оподаткування визначається на 1 січня 1942 р.

Податок з населення нараховують фінансові органи.

Податок з будівель сплачується в такі строки: підприємства і організації сплачують податок шокварталу, не пізніше 10 числа першого місяця кварталу 25% нарахованої суми. Податок з I і II кварталу 1942 р. сплачується не пізніше 30 квітня 1942 року.

Приватні особи сплачують податок в 2 строки: 50% до 1-го травня 1942 р., 50% до 30-го червня 1942 р.

II. Земельна рента.

§3

Земельною рентою оподатковуються земельні ділянки, як забудовані так і не забудовані, що є в користуванні державних і інших організацій і приватних осіб, за які не справляється орендна плата.

Примітка: Землі громадського користування, що перебувають у віданні міських і сільських старостів, рентою не оподатковуються.

§4

Від податку звільнюються:

а) Земельні ділянки, що входять до складу господарств, які оподатковуються сільськими платежами або звільнені від них законом.

б) Земельні ділянки, за користування якими місцевими органами влади справляється орендна плата;

в) Землі сільськогосподарського користування земських дворів і сільських громад.

§5

Ставки земельної ренти встановити в копійках за квадратний метр в залежності від способу використання земель в таких розмірах:

Землі, що використовуються:

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

Назва населених пунктів.	Державними промисловими підприємствами, як забудовані так і не забудовані.	Торговельними і конторськими приміщеннями і складами їх товарів, крім відкритих (не в приміщеннях) складів загального користування.	Інші будівлі і спорудження, а також відкриті (не в приміщеннях) склади загального користування.	Двори, городи, сади і інші сільськогосподарські угіддя, а також відкриті склади матеріалів, палива, товарів, промислових підприємств (крім державних).
м. Чернігів	8 коп.	200 коп.	45 коп.	10 коп.
с.с. Любеч, Радуль Любецького району, Олишівка, Козел	1 коп.	12 коп.	4 коп.	1 коп.
Інші поселення районів	0,5 коп.	6 коп.	2 коп.	0,5 коп.

Порядок нарахування і строки сплати ті ж, що й по податку з будівель.

III. Збір за заяви до органів управління і за їх виконання.

§7

Збір за заяви до органів управління справляються:

а) За заяви і їх виконання, подаються до районних, міських і сільських органів влади.

б) З документів.

Від оплати збору звільняються:

а) Заяви, що подаються до органів управління на незаконні вчинки і дії надуживання владою урядових осіб.

б) Заяви про видачу допомоги.

§8

Розмір оплати заяв і документів встановити такий:

1. З кожної заяви, що подається до органів управління – 3 крб.

2. З кожної заяви на видачу реєстраційного посвідчення на промисел або торгівлю – 25 коп.

3. З кожної заяви за видачу посвідчень, виписок і інших документів (за кожний документ) – 5 коп.

4. За засвідчення договорів і заповітів, що не підлягають оцінці – 10 коп.

5. За засвідчення договорів і видачу документів, що підтверджують право власності:

при вартості майна до 500 крб. – 5 коп.;

що перевищує 500 крб. до 2 000 крб. – 1%;

що перевищує 2 000 крб. – 2%.

6. Засвідчення справжності підпису (за кожний документ) – 5 крб.

7. Засвідчення правильності копій, виписок (за сторінку) – 5 крб.

§9

Збір за заяви і документи сплачується готівкою установі, до якої подається заява.

IV. Порядок оскарження і відповідальність платників.

§10

Скарги на оподаткування податком з будівель і земельною рентою подаються місцевим фінансовим органам протягом 10 днів з дня повідомлення про розмір податку.

Рішення місцевих фінансових органів можна оскаржити до голови районної управи, рішення якого є остаточним.

За несвоєчасну сплату податків нараховується пеня розміром 0,5% за кожний день просрочки, несплачені суми справляються безспірним порядком, а винних в несплаті притягають до права.

Керівники і бухгалтери підприємств і організацій за не подачу, несвоєчасну подачу розрахунків по податку, несплату, несвоєчасну сплату податків підлягають до штрафу розміром до 200 крб. кожний». Див. *Держархів Чернігівської області, ф. Р-3001, оп.1, спр.22, арк.18.*

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

№ 81

Наказ міського коменданта м. Бахмач про налагодження повсякденного життя міста

10 квітня 1942 р.

г. Бахмач

1. Взыскание налогов, взыскиаемых с церковей при советской власти, запрещено. Возможны лишь реальные налоги.

2. Районному старшине еще раз указывается на важность значения запрета езды по немощеным дорогам и улицам. В дальнейшем также приложить все усилия для удаления воды с улиц и канав.

3. С 10 апреля 1942 года разрешаются базары только один раз в неделю по воскресным дням.

4. Отдел записей гражданского состояния – регистрировать заключенных ими браков, а также смертность. Права на расторжение брака или развод отдел не имеет. Вопрос развода и расторжения брака будет урегулирован в дальнейшем.

Городской комендант и капитан

[підпис]

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3112, оп.1, спр.1, арк.22. Оригінал. Машинопис.

№ 82

Повідомлення III сільськогосподарського відділу господарської інспекції м. Чернігів про норми одержання продуктів для працюючих осіб

[не раніше 13 квітня 1942 р.]¹

З 13 квітня ц. р. встановлюється такий порядок одержання продуктів для осіб, що працюють в установах та підприємствах м. Чернігів:

1. Установи за дорученням керівника одержують продукти з крамниць міського споживчого товариства, роздають по установах та відмічають у картках I категорії, а тимчасовим – за списком.

2. Керівники установ кожної суботи подають до продвідділу списки в двох примірниках:

а) на постійно працюючих;

б) на тимчасових – поденних, що працювали протягом тижня.

Списки повинні бути затверджені п[аном] комісаром (шефом установи).

Установи, які не подають списків, на тиждень продуктів не одержать².

Господарча інспекція Чернігова
Сільсько-господарчий відділ III

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3001, оп.1, спр.21, арк.28. Типографський друк.

¹ Документ розміщений за датою події.

² У наказі № 27 голови Чернігівської міської управи Ребенка про видачу населенню продовольчих товарів від 14 квітня 1942 р. вказувалося: «Відповідно до одержання від німецького командування вказівок

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

про видачу населенню продовольчих талонів наказую:

Всім державним, кооперативним та громадським установам, підприємствам та організаціям щомісяця не пізніше 16 числа подавати до продовольчого відділу міської управи списки штатних робітників та їх дружин з візою німецького шефа за станом на 15-е число за такою формою:

1. Прізвище, ім'я та по-батькові.
2. Посада.
3. Рік народження.
4. Адреса (назва вулиці та № будинку).
5. № № крамниць, що до них прикріплено утриманців працюючого.

Примітка: Діти віком до 16 років та батьки віком з 50 років та більше, якщо вони не працюють самостійно, одержують талони на загальних підставах по документах.

2. На робітників, що будуть прийняті на роботу після 15 числа, подаються додаткові списки за встановленою формою до 25 числа.

3. Списки не за встановленою формою не прийматимуться.

4. Якщо будь-які установи чи підприємства постійно видають своїм робітникам продукти, що зазначені в продуктовому талоні, такі установи повинні додавати до списків довідки про те, які саме продукти видаються.

5. З метою уникнення випадків одержання двох талонів та встановлення порядку користування талонами надалі лише за призначенням, талони I та II категорій видавати виключно через установи.

6. Від усіх звільнених з роботи установи та підприємства повинні відбирати продовольчі талони I та II категорій (II категорія є талон дружини), перепустку до ідальні перекреслити та щосуботи здавати їх до продвідділу міської управи». Див.: *Держархів Чернігівської області, ф. Р-3001, оп.1, спр.21, арк.28.*

№ 83

Лист міського коменданта м. Бахмач Крамера начальника Бахмацького району про поховання трупів

14 квітня 1942 р.

г. Бахмач

Наступление теплоты принуждает к проведению следующих мероприятий, которые до сего времени не проведены. Начальникам районов необходимо позаботиться, чтобы старосты приложили все силы к розыску недохороненных трупов и их похоронить¹.

Трупы или части трупов должны быть зарыты на глубине в полтора или два метра. Там, где имеется известь хлористая, необходимо ее применить, особенно необходимо применение хлористой извести при массовых могилах, которые, как показал опыт, являются постоянным очагом заразы, массовые могилы местами покрыты землей только на 50 см, а иногда даже еще меньше, необходим в таких случаях перенос в глубокие могилы.

Начальники районов обязаны докладывать ближайшей городской комендатуре о всех найденных трупах, принадлежащих немецким военным частям или связанными с ними войскам и до прибытия командированного представителя комендатурой оставлять трупы на месте не похороненными. Начальник района и зав[едующий] здравотделом должны позаботиться о бактериологическом исследовании колодцев и источников, чтобы избежать опасности заразы.

Начальник района обязан позаботиться об очистке уборных и сорных ям и уборке экскремента и трупов животных.

Городской комендант и капитан

КРАМЕР

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3112, оп.1, спр.1, арк.17. Копія. Машинопис.

1. Розпорядження заступника польового коменданта, радника військової управи старості Ніжинського району про поховання трупів, виявлених після зими від 24 квітня 1942 р.: «Треба запропонувати старостам, щоб вони після закінчення

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

сніготаяння обшукали території своїх громад з метою виявлення трупів. Трупи треба покрити шаром землі не менше 50 сантиметрів заввишки. Якщо трупи знаходяться по рівчаках біля шляхів, їх треба винімати і закопувати в землю з боку шляху.

В випадку, коли при такій роботі будуть знайдені загинувші німецькі солдати, їх треба залишити непорушно в цій місцевості і на цьому місці.

Староста повинен негайно повідомити про місцезнаходження трупа в польову комендатуру, яка дасть дальніші вказівки». Див.: *Держархів Чернігівської області, ф. Р-4362, оп.2, спр.25, арк.134-134 зв.*

№ 84

Розпорядження Ніжинської польової комендатури старості Ніжинського району про порядок реєстрації, обліку та видачу посвідок цивільному населенню

14 квітня 1942 р.

Щоб ввести одноманітність щодо керування пересуванням людей, провадиться єдина видача посвідок для населення.

I. Основні положення щодо посвідок.

II. Списки мешканців.

В останній раз звертається увага на те, що старости всіх місцевостей зобов'язуються вести поточні списки мешканців і показувати їх за вимогою контролюючих органів Німецької збройної сили.

Треба вести слідуючі списки:

а) Для мешканців, які мали постійне місце перебування в даній громаді до 22.06.1941 р.

Особи, які мали відношення до советської армії (політруки, комісари) або до комуністичної партії, можуть вноситись до списків лише з дозволу польової комендатури або місцевої.

б) Для тих, хто прибув після 22.06.1941 р. або ще прибуває, або для осіб, які зупиняються в даній місцевості тимчасово, треба вести окремий список (реєстр чужинців). В цей список треба вносити також жидів і чужинців і відмічати їх літерами «Ж» або «Ч».

Вносячи ту чи іншу особу до списку мешканців, старости беруть особисто на себе відповідальність за благонадійність цієї особи. Осіб, відносно благонадійності яких немає впевненості, треба передавати до найближчої місцевої або польової комендатури або оповіщати про них. Комендатура може перевірити таких осіб, видати розпорядження про внесення їх до реєстру чужинців і про видачу їм особистих посвідок.

2. Заборона мандрювань.

Мандрювання поза межами громади заборонено. Винятки можуть бути лише для власників:

а) посвідок на право користуватись пересуванням в малому масштабі;

б) посвідок, що дають право на подорож;

в) пропусків, виданих установами, що видають пропусками.

3. Обов'язкова реєстрація.

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

а) Старости зобов'язані негайно оповіщати найближчу місцеву або польову комендатуру про всіх осіб, які прибули після 22.06.1941 р. або ще прибудуть (списком). Треба також оповіщати про таких осіб, які тимчасово були відсутні в советській армії через вступ до Німецьких збройних сил або інших Німецьких установ.

Старости повинні в кожному будинку призначити мешканця, який відповідає за те, щоб в будинку не було чужих осіб.

б) Мешканці, які хочуть дати притулок чужим особам, повинні своєчасно просити дозволу старости на те, щоб ці особи у них мешкали, з додатком особистих про них відомостей і підстави.

в) Протидії проти обов'язкової реєстрації будуть суворо каратися. Хто надасть притулок тим, хто знаходиться на службі советських збройних сил, або особам, що виконують советські завдання (партизани) буде розстріляний.

II. Посвідки.

I. Особисті посвідки

Всім цивільним особам чоловічої і жіночої статі, що мають понад 16 років, повинні видаватися старостами громад, де вони мешкають, особисті посвідки, і їх треба завжди при собі носити.

Видаючи посвідки, старости беруть на себе персональну відповідальність за благонадійність власника посвідки.

а) Оскільки особи мають російський паспорт, в ньому треба робити помітку на німецькій і російській мовах за прикладним зразком 1 а. Опис осіб і інші, не помічені в паспорті дані, треба доповнювати за зразком 1 б.

б) Всім іншим особам треба видавати «тимчасову особисту посвідку» за зразком 1 б. Ці посвідки постачаються лише через комендатуру. На посвідках повинні бути № № за списками мешканців. Переведена видача повинна бути відмічена в списках мешканців.

Видані особисті посвідки мають свою силу протягом одного року.

Посвідки жидів повинні особливо відмічатися літерою «Ж», а чужинців – літерою «Ч»

Чужоземцями вважаються всі мешканці, які не надбали колишнього російського підданства.

Контролюючі органи Німецьких збройних сил будуть переконуватися, чи повторюється те, що внесено до списків російськими літерами. Переклад повинен бути посвідчений підписом і печаткою районного старости або старости.

2. Посвідка на право пересування в невеликому масштабі.

Власнику цієї посвідки дається право поїздки і ходіння для прийняття або виконання дозволеної діяльності поза громадою, де мешкає, наприклад: праці на підприємстві або в управлінні, лікарської практики. Видача провадиться для Ніжинського району польовою комендатурою, а для інших районів округовими і районними господарчими інспекціями.

Зміни і додатки в посвідках заборонено і роблять кожну посвідку недійсною.

3. Посвідчення старост.

За зразком, який подається нижче, старости мають право видавати дозвіл

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

німецькою і російською мовою для поїздок і ходіння за одержанням посвідки на подорож і для посвідки на право пересування в невеликому масштабі.

Звертається ясна увага на те, що ці посвідки для одержання дозволу на подорож можуть видаватися лише в випадках, коли обґрунтовано пекучу потребу, в основному лише тоді, коли подорож подавача заяви зв'язана непосредньо з інтересами Німецьких збройних сил.

Мандрування туди і сюди без мети забороняються і мусять припинятися.

За польового коменданта
радник військової управи

Держархів Чернігівської області, ф. Р-4362, оп.2, спр.25, арк.18 – 19. Копія. Машинопис.

1. Розпорядження старости Ніжинської районної управи Сидорця старостам сіл Ніжинського району про порядок надання посвідок населенню від 30 квітня 1942 р.: «Надсилаючи при цьому розпорядження Ніжинської польової комендатури Ац. 31/Віз 14.04.1942р., відносно посвідок для цивільного населення, з додатком – зразками довідок, райуправа пропонує це розпорядження про заборону пересування і ходіння без належних посвідок з одного населеного пункту до іншого, широко оповістити всьому населенню Вашого старостату. Термін виконання 48 годин. Про виконання повідомити райуправу. В довідках, що будуть видаватися на пересування, паралельно українському або російському тексту, повинен бути німецький текст. При неможливості німецького перекладу, надсилайте довідки до райуправи для вставлення німецького тексту». Див.: *Держархів Чернігівської області, ф. Р-4362, оп.2, спр.25, арк.22.*

№ 85

Угода між державним сільським господарством Новобиківського цукрокомбінату та громадянином В. Колкоручко про його роботу у Петрівській філії господарства

15 квітня 1942 р.

Ми, що нижче підписані: держсільгосп Новобиківського цукрокомбінату в особі Федіна М.І., громадянина села Петрівка Колкоручка Володі склали цю умову в слідуєчому:

1. Згідно розпорядження Новобасанської комендатури я, громадянин Колкоручка Володимир, зобов'язуюся працювати в Петрівській філії Новобиківського держсільгоспу в сезон з 15.04.1942 р., виконуючи всі розпорядження адміністрації комбінату.

2. Новобиківський цукрокомбінат зобов'язується представити приміщення для житла, без постільного приладдя, виплачуючи гроші, натурвидачі та представити харчування, в розмірах, що буде встановлено німецьким командуванням.

Представник держсільгоспу комбінату	[підпис]
Нанявшийся Колкоручко Володимир	[підпис]
Стверджую староста села	[підпис]

Держархів Чернігівської області, ф. Р-4480, оп.1, спр.1, арк.22. Рукопис.

№ 86

Наказ № 39 голови Чернігівської районної управи П. Дюбка про податок на відновлення господарського і культурного будівництва з сільського населення на 1942 рік

16 квітня 1942 р.

Відповідно до настанов про тимчасове стягнення податків і зборів від 23.10.1941 року, за погодженням з місцевою військовою комендатурою, з метою як найскорішої ліквідації руйнувань, заподіяних військовими діями господарському і культурному будівництву, наказую:

Встановити з I півріччя 1942 року в громадах, підлеглих управлінню, податок на потреби відновлення господарського і культурного будівництва з сільського населення на таких засадах:

§1

До сплати податку притягаються всі господарства, що живуть на території сільських громад, незалежно від наявності майна, роду занять та інше, які живуть в громаді постійно або прибули для проживання на строк понад 6 місяців.

В містах і селищах міського типу до сплати цього податку притягаються лише ті господарства, що живуть виключно з хліборобства (колишні господарства колгоспників).

§2

Розмір податку, що припадає на господарство, визначається в залежності від наявного числа працездатних членів родини в господарстві в таких сумах:

– при відсутності працездатних або наявності одного працездатного – 150 крб. на господарство;

– при наявності 2 і більш працездатних – 250 крб.

Примітка: При визначенні числа працездатних за таких вважаються: чоловіки віком від 16 до 60 років, жінки від 16 до 55 років, крім явних калік.

Господарства, в складі яких є особи, що одержують прибутки від кустарних і ремісничих промислів і візництва (шевці, кравці, плотники, гончари, пічники, візники і інші), сплачують податок в розмірі 200 крб. на господарство, незалежно від сплати ними прибуткового податку.

§3

Від сплати податку звільняються окремі господарства осіб, що потерпіли від військових дій, стихійного лиха і інші нужденні господарства.

Звільнення від сплати податку, відстрочка і розстрочка платежу провадиться головою районного управління, по заяві платника, за поданням сільського старости. Рішення голови райуправління є остаточне.

§4

Облік господарств, нарахування і справляння податку проводять сільські старости, які особисто відповідають за повноту і правильність нарахування і справляння податку.

§5

Заяви про неправильне нарахування, звільнення від податку подаються платниками до сільського старости протягом 10 днів з дня об'яви про нарахування податку.

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

Заяви про неправильне нарахування, звільнення, розстрочку і відстрочку платежу податку оплачуються збором з заяв і документів в розмірі 3 крб. за кожну.

§6

Податок сплачується сільському старості в один строк до 30-го квітня 1942 року.

§7

За несвоєчасну сплату податку нараховується пеня розміром 0,5% за кожний день просрочки, несплачені суми податку стягуються безспірним порядком, а винних в несплаті притягають до права.

Голова Чернігівського районної управи

ДЮБКО

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3001, оп.1, спр.22, арк.19. Типографський друк.

№ 87

**Розпорядження Ніжинського польового коменданта старості
Ніжинського району щодо розповсюдження інформації серед місцевого
населення про заборону пересування залізничним транспортом**

18 квітня 1942 р.

Надсилається 35 об'яв українською мовою, які забороняють поїздки цивільного населення по залізниці. Об'яви треба розподілити по окремих громадах і вивісити на добре видимих місцях на станціях і по станційних приміщеннях. Треба уникати, щоб цивільне населення мало можливість лише на пероні читати плакат. В місцевостях, де нема станцій, треба доводити до відома населення об'яви в спосіб, який прийнятий в цих місцевостях (на таблицях по громадах, в громадських управліннях).

До 15.05 повинні старости районів писемно повідомити про переведення цього розпорядження. Звертається увага на те, що військовими установами будуть призначатися патрулі, які перевірятимуть переведення вищезгаданої заборони.

Полковник і польовий комендант

Держархів Чернігівської області, ф. Р-4362, оп.2, спр.27, арк.580. Копія. Машинопис.

1. На документі є резолюція: «Об'яви розподілити по селах району. 25.04.1942 р. [підпис]».

№ 88

**Лист старости Куликівської сільуправи старості Ніжинської райуправи
про кількість населення**

18 квітня 1942 р.

Куликівська сільська управа повідомляє Вас на Ваше повідомлення від 9.04.1942 р. за

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

№ 1249/3 про кількість населення по Куликівському старостату на 17.04.1942 р.

Чоловіків	Жінок	З них від 16 років		Примітка
		чоловіків	жінок	
202	306	92	220	

Староста села [підпис]
Секретар [підпис]

Держархів Чернігівської області, ф. Р-4362, оп.2, спр.25, арк.89. Оригінал. Машинопис.

№ 89

Наказ № 87 голови Чернігівської міської управи Ребенка про правила заселення до квартири

22 квітня 1942 р.

Перевіркою документів житлового відділу встановлено, що ряд квартир, на які видано ордери, протягом довгого часу залишаються незаселеними. Ті громадяни, які тримають на руках ордери й не займають квартир, не дають можливості використати цих квартир іншим особам. Міська управа за ці квартири не добирає значної суми квартирної плати. В зв'язку з вищезазначеним наказую:

§1

Всі ордери, видані до 18.04.1942 р. включно, за якими до цього часу не зайняті квартири, скасувати.

§2

Надалі встановити триденний термін зайняття квартири після одержання ордера. Після цього терміну ордер на квартиру втрачає силу, про що необхідно повідомити кожного квартиронаймача при одержанні ордера.

Голова м. Чернігів [підпис] РЕБЕНОК

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3001, оп.1, спр.21, арк.49. Оригінал. Машинопис.

№ 90

Об'ява коменданта м. Чернігів про обов'язкову реєстрацію безробітних міста

28 квітня 1942 р.

м. Чернігів

З метою охоплення безробітного населення всі чоловіки і жінки (за винятком

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

жидів), що не мають постійної роботи, віком від 14 до 65 років повинні з'явитись для реєстрації на біржу праці о 7 год. ранку на Старокиївську вул. № 2-а.

Реєстрація провадиться за таким порядком:

Безробітні, прізвища яких починаються на літери:

А, Б з'являються в п'ятницю 1 травня.

Д, Ф, Е з'являються в суботу 2 травня.

Г, І, Ж з'являються в понеділок 4 травня.

К, Щ з'являються у вівторок 5 травня.

Л, М, Н з'являються в середу 6 травня.

П, Я з'являються в четвер 7 травня.

О, Р, Т з'являються в п'ятницю 8 травня.

С, Ш, Ч з'являються в суботу 9 травня.

У, В, Х з'являються в понеділок 11 травня.

З, Ц, Ю з'являються у вівторок 12 травня.

Хто не виконає цього наказу про реєстрацію, буде оштрафований.

Під час реєстрації треба мати з собою картку праці і паспорт.

Прийом робочої сили без біржі праці забороняється.

Комендант м. Чернігів

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3001, оп.1, стр.22, арк.21. Типографський друк.

№ 91

Наказ № 34 голови Чернігівської міської управи Ребенка про заборону пошуку речей на згарищах і в зруйнованих будинках

28 квітня 1942 р.

За останній час спостерігаються випадки, що окремі громадяни міста без дозволу відділу міського господарства провадять на погорілих будівлях розшуки різних речей, матеріалів. Чимала частина погорілих будівель зараз в такому стані, що загрожує обвалом, при чому можливі нещасні випадки.

Міська управа за згодою німецької комендатури наказує:

§1

Категорично заборонити всім приватним особам, представникам установ і організацій ходити й самовільно провадити будь-які розшуки на погорілих й зруйнованих будівлях.

§2

Представникам установ, підприємств і організацій, а також приватним особам дозволяється ходити по вищезазначених пожарищах лише з писаним дозволом відділу міського господарства після технічного огляду будівлі.

§3

Зобов'язати учителів роз'яснити дітям по школах про небезпеку, на яку вони

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

повсякчасно можуть натрапити на погорілих та зруйнованих будівлях.

§4

Винні в порушенні цього наказу будуть оштрафовані в 200 крб. або притягнені до примусової праці на 2 тижні.

За порушення цього наказу дітьми цілком відповідають їх батьки.

Голова м. Чернігів

РЕБЕНОК

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3001, оп.1, спр.21, арк.33. Типографський друк.

№ 92

Розпорядження старости Ніжинської районної управи Сидорця старостам сіл про правила подання скарг у зв'язку з заборонаю пересування населення без посвідок

6 травня 1642 р.

У зв'язку з розпорядженням Німецького командування про заборону без посвідок пересуватись населенню з одного населеного пункту до іншого та з метою кращого розв'язання скарг і клопотань трудящих, райуправа пропонує Вам об'явити населенню Вашого сільуправління, що скарги та клопотання на ім'я районної управи безпосередньо райуправа надалі приймати не буде, а їх належить писати на ім'я райуправи, а подавати старості села.

Такі скарги та клопотання будуть розв'язуватись на місці старостою району, або його уповноваженим, що будуть періодично приїжджати для цієї мети в то чи інше село і тільки у виняткових випадках скаржники будуть викликатись райуправою до м. Ніжин.

Оригінал підписав:

Староста райуправи

[підпис]

СИДОРЕЦЬ

Секретар

[підпис]

ОХРИМОВСЬКИЙ

Держархів Чернігівської області, ф. Р-4362, оп.2, спр.25, арк.205. Копія. Машинопис.

№ 93

Розпорядження старостам сіл Григорівка та Гайворон про участь населення у посівній кампанії

12 травня 1942 р.

Dimitrowka

По распоряжению коменданта Вы должны немедленно собрать всех лошадей, которые находятся у железнодорожников.

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

Если Вы не сумеете это сделать, то комендант выезжает сам, то тогда не будет приятно.

Все единоличники должны немедленно участвовать в работе общины. Если они отказываются, тогда немедленно отобрать им огороды. Согласно постановлению тем, кто не работает в общине (единоличников) не полагается дать огороды и приставить их до коменданта. Рабочее время в общине начинается с восхода солнца до захода солнца. Это рабочее время нужно точно додерживаться. Этот распорядок дня установлен на время посевкампании.

[підпис]

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3172, оп.1, спр.31, арк.12. Рукопис.

№ 94

Лист старости Ніжинської районної управи Сидорця польовій комендатурі №197 про тимчасове припинення реєстрації військовополонених щопонеділка на час польових робіт

13 травня 1942 р.

м. Ніжин

В жовтні місяці 1941 року тимчасове управління м. Ніжин видало наказ, за яким всі військовополонені, що повернулися додому, повинні щопонеділка з'являтися до сільуправління на реєстрацію. У зв'язку з тим, що згадані військовополонені в більшості являються місцевими мешканцями, приписані до тих же сільських громад і майже всі працюють на польових роботах, щопонеділка їх приходиться відривати від польових робіт.

А тому, Ніжинська райуправа просить дозволити сільським управам до закінчення польових робіт припинити реєстрацію щопонеділка військовополонених, які являються членами громад (крім чужинців).

Староста райуправи
Секретар

[підпис]

СИДОРЕЦЬ
ОХРИМОВСЬКИЙ

Держархів Чернігівської області, ф. Р-4362, оп.2, спр.25, арк.252. Копія. Машинопис.

№ 95

Розпорядження голови Носівської районної управи Аманова старостам громадських господарств про інвентаризацію колгоспного майна

18 травня 1942 р.

У Вашій громаді є випадки привласнення (бувшого колгоспного) громадського

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

майна членами громад. Усе майно, яке належало колгоспам, а зараз громадам, не підлягає ніякому розподілу між членами громад аж до видання закону німецькими властями про розподіл майна. Керуючись розпорядженням Чернігівського облземуправління від 13.05.1942 р. № 1896, пропонуємо з одержанням цього утворити спеціальну комісію в склад якої входить: староста громадського двору, рахівник і два члени громади та провести повну інвентаризацію усіх цінностей рухомих і нерухомих, які належали до війни колгоспу. Усе привласнене членами громади майно, крім скоту, негайно мусить бути звезено в громадський двір і прийнято старостою громади на охорону.

Скот – коні, корови, телята, свині, овечки тимчасово залишаються у господарів, у яких вони знаходились на день інвентаризації під охоронною розпискою та згідно інвентарних списків взяти на баланс громади. Копії списків про інвентаризацію цінностей громади по формі, що нижче додається не пізніше як 25.05.1942 р. надіслати до райземуправління.

Примітка: Вартість всього скоту по інвентарних списках також необхідно включити у баланс громади.

Додаток: Форма подачі звіту:

№ № п. п.	Назва майна	Характерні ознаки	Інвент. №	Кількість штук і кілограм	Ціна		Сума	
					Крб.	Коп.	Крб.	Коп.

Голова району [підпис]
Зав[ідуючий] райземуправління [підпис]
Бухгалтер

АМАНОВ
ТЕЛЬНОВ
ТЕРТЕЧНЫЙ¹

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3176, оп.1, спр.52, арк.1. Оригінал. Машинопис.

1. На документі є резолюція: «Надіслано громадам 18.05.1942 р.»

№ 96

Розпорядження старости Ніжинської районної управи Сидорця старостам сіл про закриття млинів та збір пляшок

23 травня 1942 р.

При цьому надсилається для негайного виконання два розпорядження Ніжинської польової комендатури (в копіях):

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

1. Про негайне закриття всіх млинів.

Про виконання цього розпорядження повідомте Ніжинську райуправу ні в якому разі не пізніше 28-го цього травня.¹

2. Про збір пляшок.

Для виконання цього розпорядження призначте спеціальних збірників і про хід збору повідомте райуправу щотижня – кожному п'ятницю.²

Староста райуправи

[підпис]

Секретар

[підпис]

Держархів Чернігівської області, ф. Р-4362, оп.2, спр.25, арк.306. Оригінал. Машинопис

1. У роз'ясненні старости Ніжинської райуправи щодо припинення роботи млинів вказувалося: «Относительно прекращения работы мельниц. Все колхозные и ветряные мельницы должны быть немедленно закрыты и запечатаны. Исключением является только городская мельница в Нежине, общ. хоз. № 65. Закрытые мельницы могут быть открыты только по распоряжению Wi-Rdo, сельскохозяйственного отделения. За немедленное выполнение этого распоряжения отвечает районный староста. Необходимо сообщить сюда о выполнении этого распоряжения к 28.05.1942 г.». Див.: *Держархів Чернігівської області, ф. Р-4362, оп.2, спр.25, арк.306.*

2. У додатку до розпорядження пояснювалася причина збору пляшок: «Відновлюються різні заводи штучних вод. Для того, щоб зібрати потрібні для цього пляшки, встановлюється збір пляшок. Зібрані пляшки треба здати до кооперативу. За 100 л. пляшок можна платити 0,5 л. спирту. Районовий староста відповідає за проведення цього збору». Див.: *Держархів Чернігівської області, ф. Р-4362, оп.2, спр.25, арк.306.*

№ 97

Наказ № 57 коменданта військової господарської команди Отте старостам Дмитрівського району про збереження власності громадських господарств

1 червня 1942 р.

с. Григорівка

§1

Не зважаючи на неодноразові попередження німецьких військових збройних сил про заборону розхищати общинну власність, по окремих общинах і селах допускається це із санкції районних властей і Роменського цивільного прокурора.

а) Продаються і передаються общинні будівлі особам, що не мають нічого спільного з общиною, які не мають права на ці будівлі.

§2

Військово-господарча комендатура на підставі діючих законів наказує:

1. За цілість майна общини відповідають старости общин і сіл власним життям.

2. Всі будинки, які були власністю колгоспу (тобто стояли на балансі) до військового часу є зараз власністю общини аж до видання на розподіл особливої постанови німецького командування.

3. Всі будівлі, які продані чи передані (повернені) будь-кому, повернути до 5.06.1942 р. назад в общину, хто б ці особи не були.

4. Всі видані накази про розбазарювання общинного майна відміняються моїм наказом.

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

5. Коли надалі будь-які накази будуть видаватись без санкції місцевої комендатури, про повернення-передачу-продаж общинного майна таких не виконувати.

6. За невиконання мого наказу винні будуть покарані як саботажники.

Комендант

військово-господарчої команди

[підпис]

ОТТЕ

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3172, оп.1, спр.31, арк.15. Оригінал. Машинопис.

№ 98

Стаття «Оздоровлення нації. Про доноси та донощиків» в газеті «Вісті з Прилуччини»

3 червня 1942 р.

Влада жидо-більшевиків, яка тяжіла над нами на протязі більше двох десятків років, була побудована на насильстві та брехні. Насиллям і брехнею більшевики прийшли до влади, насиллям і брехнею удержували її.

Вони обіцяли все: солдатам на фронті – мир, селянам – землею, робітникам – фабрики, всім трудящим – владу. Замість миру вони принесли криваві роки громадянської війни, селяни стали жебраками, рабами, робітників спіткали злидні, виснажуючи їх душу і тіло стахановськими нормами та законами про спізнення, всіх трудящих поставили під пильний нагляд ГПУ-НКВД, засуджуючи їх на муки, вислання та смертні вироки. Тепер вже весь світ впевнився в тому, чого коштує «більшевицький рай», чого варте «щасливе життя», їхня «демократія» і «соціалізм».

Обплутавши нарід брехнею і заливши Україну кров'ю, більшевики подібно Каїну, що насиллям і брехнею розправився зі своїм братом, вічно тремтіли від жаху, який ніколи не давав їм покою. Як «вічний жид» боялись вони власної тіні, скрізь і повсюду бачили загрозу і небезпеку для себе. Від цього вічного жаху, в чеканні розплати вони прагнули розколоти нарід на ворогуючі один з одним групи, сіючи скрізь злість, заздрість, недовір'я і ненависть.

Офіційне вчення більшовизму-марксизму – це ненависть, це творіння юдейської душі, це есенція нелюдської ненависті, яку «вічний жид» передавав з покоління в покоління тим народам, які в сліпим довір'ї гостинно давали йому притулок і яких він завжди прагнув обернути на своїх безвірних рабів, оголошено принцип боротьби класів. Цей витвір закликав робітників боротися проти працедавця, підмайстра і учня – проти майстра, селянина – проти землевласника, неімущих проти імущих.

Вірні цьому диявольському вченню більшовики нацьковували темний і обдурений ними нарід проти його інтелектуальної верхівки, його душі й мозку. Вони залили країну кров'ю мільйонів колишніх «буржіїв», «поміщиків», офіцерів, старих службовців, священнослужителів, членів їх сімей. Але цих гетакомбів крові, пролитої в часи революції і громадянської війни, їм здавалось не досить. Кров не переставала литися і в усі наступні роки, аж до самого кінця їх влади. З метою розколоти селянство і посіяти серед нього

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

ненависть і ворожнечу, вони вигадали «куркуля», «середняка» і бідняка. Так само вони розкололи рештки інтелігенції, яка залишилась після кровавого терору перших років їх влади, розділивши її на «марксистів» і «немарксистів», «советських» і «несоветських», буржуазних і пролетарських, «своїх» і «чужих» і т.д. Навіть робітники були розподілені на «кадрових» і «нових», «пролетарського походження» і тих, що «вийшли з інших соціальних груп» і т.д. Для того, щоб більше роздути взаємну ворожнечу, заздрість і підозру, і недовір'я, вони оголосили принцип рівноправ'я, який вони вихваляли, коли їм треба було обдурити нарід для захоплення влади, «дрібнобуржуазним забобонам», оголосили непримиренну боротьбу. Проти так званої «зрівнялівки» поставили незчисленні перепони між окремими громадськими групами, створюючи привілеї для одних і припинюючи, обмежуючи інших.

Вічно залякані, не маючи ні до кого довір'я, вони обснували весь нарід густою сіткою таємного нагляду і виказів. Вони вигадали ніде і нікому невідому теорію «соціально-політичної профілактики», «карного стану» і «карної готовності» або «потенціального злочинства», жорстоко розправляючись з усіма, хто здавався їм підозрілим. Люди, морально розкладені, які розраховували одержати різні вигоди, а також і люди, морально нестійкі, які не могли витримати жорстокого насилля, стали зброєю червоного терору.

«Соціальне походження» – походження з пролетарської сім'ї, приналежність до будь-якої чужої національності, навіть чужоземні прізвища, особисті зв'язки з родичами, що знаходяться за кордоном, або репресованими органами ГПУ-НКВД, кожне необачно вимовлене слово, в якому можна було відчутти якщо не пряме вороже, то хоч би неприязне відношення до влади і, особисто до «великого і мудрого вождя», схоронення дома невинних звичаїв, все це було матеріалом для донощиків і підставою для репресії.

Тюрми ГПУ-НКВД і окремі табори завжди були переповнені жертвами більшовицького терору, який досяг свого апогею в 1937–1938 рр. під час так званої «Єжовщини». Тоді у всьому Советському Союзі не залишилось майже ні однієї сім'ї, в якій не було б репресованих. Жорстокими муками примушували людей, заарештованих НКВД, звинувативши себе в вигаданих злочинах, і, крім того, звинувачувати своїх близьких, знайомих, співробітників. Тоді ж виникла невидана вакханалія «заяв». Моральна корупція населення, викликана роками страхіттями рабства, дійшла до того, що люди прагнули перегнати один одного по кількості поданих заяв, в яких вони звинувачували своїх знайомих і товаришів, підставляючи їх таким чином під удари НКВД і підводячи їх під жорстокі репресії. При цьому ці, в більшості випадків, чисто наклепницькі заяви знаходили собі підтримку і співчуття від партійних і советських органів влади: советська і партійна «активність» того чи іншого робітника або службовця якраз і оцінювалась кількістю поданих ним заяв. З офіційних повідомлень советської преси ми знаємо, що окремі советські, партійні «активісти» умудрялись подати по сто і навіть більше подібних заяв-доносів. Але скільки таких прикладів залишилось нікому невідомими, покритими таємницями НКВД. Подавались не лише таємні і відкриті заяви з обвинуваченням знайомих і незнайомих, обвинуваченням про «укривання соціального походження», про «укривання свого минулого», в «антисоветських настроях», «контрреволюційних розмов», «приналежності до опозиції», «приналежності до колишніх партій», «ухил від генеральної лінії марксизму-ленінізму», в «буржуазному націоналізмі», в «троцькізмі», в

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

«бухаринстві», в «правому або лівому опортунізмі», в «зв'язках з ворогами народу» і т.д. і т.п. без кінця, але обов'язково виступали також на партійних і профспілкових зборах з подібними обвинуваченнями для яких, до речі, не було ніяких підстав і ніяких доказів. «Там, де говорить класове чуття, там не потрібні ніякі докази» цілком офіційно заявив один з відповідальних партійних працівників на зборах Академії наук, обвинувачуючи одного ученого в «контрреволюційності» і «антимарсизмі»... Також, хто відмовлявся приймати безпідставні і необґрунтовані, явно наклепницькі заяви, звинувачувався в «гнилому лібералізмі» або «або допомозі класовому ворогу», що неминуче тягло за собою страшні репресії. Важко собі уявити до чого міг привести моральний розклад і моральне приниження народів. Це було справжнє отруєння духу!

Наш нарід пережив тяжку душевну хворобу. Від таких хвороб не так скоро і не так легко можна вилікуватись. І справді, сучасне життя є свідком того, що наслідки цієї жидо-більшевицької чуми в порівнянні з якою справжня чума не була б таким лихом, ще дають про себе знати. І тепер залишилось серед нас немало охочих писати необґрунтовані і наклепницькі доноси з тяжкими обвинуваченнями ні в чому невинних людей. Такі доноси дезорієнтують органи німецької влади, заважаючи їм нормально працювати і компрометують перед нашими визволителями і друзями наш нарід.

Хай не сподіваються ці жидо-більшевицькі вихованці, що подібною діяльністю вони зможуть досягти для себе якоїсь вигоди і, що тепер хто-небудь буде підкреслювати їх в цій ганебній роботі. Ми всі, як один, повинні допомагати німецькій владі боротися проти справжніх ворогів – жидо-більшевицьких агентів, шпигунів, розповсюджувачів різних чуток, спекулянтів і ошуканців, політичних авантюристів і жонглерів, великих і малих «політмахерів», але ми не потерпимо в своєму оточенні безчесних наклепників, які спеціалізувались на донощиків при більшовиках і готові тепер продовжувати свою ганебну діяльність. Ми повинні серйозно попередити їх, що від німецької влади вони одержать по заслугі і будуть суворо покарані, бо німецькій владі не потрібні ні брехні, ні наклепи.

Вісті Прилуччини. –1942.– 3 червня.

1. За виявленими протоколами «трійки» Чернігівської області з 9 серпня 1937 р. по 26 вересня 1938 р. було репресовано 8 100 осіб, з них розстріляно 4 376 осіб, «вищою двійкою» у складі наркома НКВД СРСР та прокурора СРСР було засуджено до розстрілу 485 осіб, до ув'язнення у табори – 511 осіб. Див.: *Реабілітовані історією. Чернігівська область. – Кн.2. – Чернігів, 2010. – С.11–15.*

№ 99

**Лист старости Ніжинської райуправи Сидорця польовій комендатурі
197 у м. Ніжин про видачу перепустки О.К. Чайці**

9 червня 1942 р.

м. Ніжин

До Ніжинської районної управи звернулась громадянка села Почекіна Станція Чайка Одарка Кіндратівна з проханням допомогти їй одержати пропуск до лагерів

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

полонених, що знаходяться в селі Сулимівка Яготинського району, радгосп Черняхівський Полтавської області, при чому заявила, що комендант лагерів полонених обіцяв їй відпустити додому її чоловіка Чайку Саву Тимофійовича, при умові, коли вона надасть заяву старости села свого з клопотанням про звільнення з полону її чоловіка.

З прикладених до цього документів видно, що Чайка Сава був репресований радянською владою, що як кулак в Червоній армії не служив, а був лише мобілізований на земляні роботи, 12.07.1941 р., де і взято було його в полон, що як староста села, так і староста господарства с. Почекіна Станція, підтримують клопотання Чайки Одарки, а тому райуправа просить видати їй пропуск в село Сулимівку Яготинського району.

Додаток: листування на 4-х (чотирьох) аркушах з перекладом на німецьку мову¹.

Староста райуправи
Секретар

[підпис]

СИДОРЕЦЬ²
ОХРИМОВСЬКИЙ

Держархів Чернігівської області, ф. Р-4362, оп.2, спр.25, арк.371. Завірена копія. Машинопис.

¹ Не публікується.

² Подібні клопотання не були поодинокими. Так, у клопотанні старости районної управи Сидорця коменданту табору військовополонених м. Кременчук про звільнення з полону М. Залозного від 17 червня 1942 р. вказувалося: «Подаючи при цьому характеристику старости села Черняхівка Ніжинського району, а також і окремих громадян названого села на військовополоненого Залозного Микиту Івановича, що народився в 1900 році в хуторі Лісове села Черняхівка, безпартійного, українця, якого на військову службу в Червону армію було мобілізовано. Райуправа просить про звільнення з полону Залозного Микиту, як чесного і не поміченого ні в розкуркулюванні, ні в грабуванні громадянина». Див.: *Держархів Чернігівської області, ф. Р-4362, оп.2, спр.25, арк.495*. Представники місцевого самоуправління також клопоталися про перепустки для односельчан для поїздки до місця розташування табору військовополонених. Так, староста районної управи Сидорець 17 червня 1942 р. звернувся до польової комендатури №197 у м. Ніжин про видачу перепустки для поїздки до табору військовополонених Н. Шепелю: «Ніжинська районна управа просить видати пропуск громадянину села Талалаївка Шепелю Никифору Михайловичу, що народився в селі Талалаївка Ніжинського району, 3 лютого 1905 року, безпартійному, українцю, на поїздку його до м. Ріпки того ж району, Чернігівської області, в справі клопотання перед комендантом табору військовополонених м. Вепки про звільнення з полону його рідного брата Шепеля Павла Михайловича, безпартійного, українця, що в органах НКВД не працював, батьки якого були репресовані радянською владою». Див. *Держархів Чернігівської області, ф. Р-4362, оп.2, спр.25, арк.501*.

№ 100

Розпорядження начальника поліції безпеки в м. Чернігів про визначення місця проживання циган

10 червня 1942 р.

На території довіреної мені області я, на підставі наданої мені влади, наказую:

§1

Циганам будуть визначені для поселення і мешкання точно зазначені місця, які вони без дозволу влади покидати не мають права.

§2

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

Для переселення циган у відведені їм місця мешкання, їм потрібно той же час після оголошення їм цього мого розпорядження з'явитись для обліку в найближчу поліцейну установу.

§3

Невиконання цього розпорядження буде суворо каратись.

Начальник поліції безпеки в м. Чернігів

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3001, оп.1, спр.22, арк.28. Типографський друк.

№ 101

Розпорядження виконуючого обов'язки польового коменданта старості Ніжинського району про виплату винагороди селянам за інформацію про місцезнаходження військового обладнання

12 червня 1942 р.

Населення закликається взяти участь в знаходженні військового приладдя всякого роду (зброї, набоїв, предметів озброєння, возів, автомашин і т. д.). Німецька армія буде виплачувати за такі оповіщення відповідну грошову нагороду. Треба до оповіщення додавати, про який вид військового приладдя іде мова, яка його кількість і де вона знаходиться. Старости закликаються оповістити населення про це, у спосіб вживання у тій чи іншій місцевості (наприклад: об'ява на публічному місці).

За польового коменданта
радник військової управи

Держархів Чернігівської області, ф. Р-4362, оп.2, спр.25, арк.487. Копія. Машинопис.

№ 102

Розпорядження виконуючого обов'язки польового коменданта старості Ніжинського району про дотримання правил гігієни¹

13 червня 1942 р.

Старости районів і старости повинні по громадах додержувати особливу чистоту. Те, що знаходиться в відхідниках і помийних ямах, треба кількаразово засипати піском для боротьби з мухами і зв'язаною з ними загрозою епідемії. Все сміття біля житлових приміщень населення треба спалювати або закопувати. Старости районів повинні стежити тривало за виконанням цього розпорядження і оповістити населення про це розпорядження.

За польового коменданта
Радник військової управи

Держархів Чернігівської області, ф. Р-4362, оп.2, спр.25, арк.465 зв. Копія. Машинопис.

1. На документі резолюція: «Дать розпорядження старостам сіл про вжиття заходів щодо гігієни. 18.06.1942 р.»

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

№ 103

Наказ № 41 заступника голови Чернігівської міської управи Іванова про охорону лісових та декоративних насаджень

13 червня 1942 р.

З метою охорони молодих лісових та декоративних насаджень від псування худобою наказує:

§1

Заборонити випас худоби, коней, кіз і овець по скверах і парках міста, у санітарній зоні джерел постачання водою, а також у лісових насадженнях урочищ: Святе, Маліїв Ров і Єловщина та питомниках Єловщини й Рашевщини.

§2

Особи, що порушать цю постанову, підлягатимуть штрафу до 300 крб.

§3

Землігоспу вивісити в місцях заборони пасовища відповідні написи.

Заступник голови м. Чернігів

ІВАНОВ

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3001, оп.1, спр.21, арк.39. Типографський друк.

№ 104

Розпорядження виконуючого обов'язки польового коменданта старості Ніжинського району про компенсацію витрат на вербування робочої сили для Райху сільським громадам ¹

15 червня 1942 р.

Всі видатки, які виникають в зв'язку з вербуванням цивільної робітної сили на території господарчої організації Сходу, як, наприклад, видатки на харчування, приміщення, перевозку приватними і громадськими засобами транспорту, на доставку з складів і цейхгаузів, на винагороду цивільним лікарям і інші неминучі витрати, і, рівно як і витрати на зарплату і утримання українських службовців і робітників бірж праці в сфері діяльності господарчої інспекції Сходу, відносяться остаточно на державний рахунок за введення в силу роботи, якою керує міністерство праці Німецької держави. Все, що до цього часу виконано містами і районами, повинно бути відповідно розміщене за вищенаведеними статтями і приставлене до польової комендатури.

За польового коменданта
Радник військової управи

Держархів Чернігівської області, ф. Р-4362, оп.2, спр.25, арк.462 зв. Копія. Машинопис.

¹. На документі є резолюція: «Запропонувати старостам сіл приставити рахунки на перевозки вербованих

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

з сел до м. Ніжин, рахуючи конодень і 25 крб. 18.06.1942 р. [підпис]».

№ 105

Лист старшини Дмитрівської районної управи Шіца старості с. Григорівка про мобілізацію людей на роботу до Німеччини

22 червня 1942 р.

За розпорядженням комендатури з Вашого села належить відрядити в Німеччину в порядку мобілізації для допомоги в праці в запллі в кількості 24 працездатних (працездатних вважати від 15 років і не старших 45 років).

Відряджати людей в першу чергу добровольців, хто бажає їхати, а останні: ті, що не працюють в общині та членів общин, що дозволяють родинні обставини.

Люди, які будуть Вами відряджені, повинні прибути в середу, тобто 24 червня цього року о 8 годині ранку в с. Дмитрівку до райуправи в організованому порядку.

Осіб, які будуть ухилитись, приставити з поліцейськими.

Старшина райуправи
Секретар

[підпис]
[підпис]

ШІЦ
ПІДСОСОННИЙ

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3172, оп.1, спр.31, арк.16. Оригінал. Машинопис.

№ 106

Лист інспектора шляхів Ніжинської районної управи Діденка старостам Ніжинського району про ремонт доріг¹

2 липня 1942 р.

*Терміново
м. Ніжин*

Не дивлячись на цілий ряд вказівок фельдкомендатури про приведення державних шляхів: Ніжин – Козелець, Ніжин – Комарівка – Борзна – Батурин – Антонівка, Ніжин – Прилуки, Ніжин – Чернігів в гарний стан, а також про тримання цих шляхів в такому гарному стані, з метою безперебійного руху автомашин, при персональній перевірці, з представниками Німецького і Мад'ярського командування встановлено, що частина шляхів знаходиться в незадовільному стані виключно через халатне відношення районних інспекторів шляхів.

Комарівський район: учасок Оленівка – Борзна – великі вибоїни.

Батуринський район: в незадовільному стані.

Носівський район: учасок Кропивне – Велика Дівиця в поганому стані.

Козелецький район: учасок Козелець – Козари в поганому стані.

Попереджую, що згідно розпорядження фельдкомендатури, старости та

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

інспектори районів несуть персональну відповідальність за стан шляхів.

Інспекторам шляхів усі сили та всю увагу приділити вищевказаним шляхам та штучним спорудам, розташованим на цих шляхах.

Пропоную встановити на липень місяць чергування щодня, з розрахунку на кожні 100 метрів шляху одного чоловіка та потрібної кількості підвод, на термін руху транспорту.

Про виконання складіть в писемній формі доклад до фельдкомендатури на 8 (восьме) липня цього року.

Інспектор шляхів

[підпис]

ДІДЕНКО

Держархів Чернігівської області, ф. Р-4362, оп.2, спр.25, арк.540. Оригінал. Машинопис.

1. На документі є резолюція: «До відома та виконання. 03.07.1942 р. [підпис]».

№ 107

Розпорядження штабветеринара старості Ніжинського району про створення та приведення до належного стану газових камер у ветлікарнях району

2 липня 1942 р.

По районних ветлікарнях треба привести до належного стану газові камери. Де такі камери відсутні, повинні вони бути за наказом із дерева виготовлені. Про те, коли вони будуть здатні до вжитку, треба повідомити Польову комендатуру 197 відділ IV ц.

Із багатьох районів вступають не повністю або зовсім не вступають оповіщення вступали повністю і в призначений термін до 20 числа кожного місяця¹.

За полковника і польового коменданта
Штабветлікар

Держархів Чернігівської області, ф. Р-4362, оп.2, спр.25, арк. 661. Копія. Машинопис.

1. На документі є резолюція: «Викликати районного лікаря для дачі відомостей [підпис]».

№ 108

Розпорядження польового коменданта Вінклера старості Ніжинського району про мобілізацію населення до Німеччини

4 липня 1942 р.

В процесі вербовки добровільних робочих на роботу до Німеччини звертається увагу на те, що харчування буде видаватися за такими раціонами як і для німецьких споживачів, а при проведенні важливих робіт буде видаватися окрема добавка за певними

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

нормами. Було видано розпорядження про полегшення щодо податку на зарплату від східних робітників, що знаходяться на службі. Чистий денний заробіток складатиметься з суми 17–49 крб. Далі треба пояснити людям, що вони по закінченні роботи в Німеччині зможуть повернутися до батьківщини та що буде провадитися забезпечення рідних, які залишаються. А також, що в недалекому майбутньому буде працювати поштовий зв'язок на батьківщину і з батьківщини. Завербованим робочим треба запропонувати взяти з собою потрібний одяг, ліжкове приладдя і необхідний для їжі посуд разом з ложкою для прийняття харчів. В таких місцях, по яких проходять транспорти з завербованими, старости повинні слідкувати за тим, щоб підводи своєчасно і ґрунтовно очищались перед тим, як в них сядуть робочі і щоб вони по можливості покривались соломною. Треба вжити необхідних заходів для перевозки в погодженні з належним залізничним управлінням.

За польового коменданта

ВІНКЛЕР¹

Держархів Чернігівської області, ф. Р-4362, оп.2, спр.25, арк. 618. Копія. Машинопис.

1. На документі є резолюція: «Оголосити через старост сіл і районів».

№ 109

Розпорядження головного інспектора військової управи старості Ніжинського району про направлення водіїв до м. Житомир

9 липня 1942 р.

Шофери повинні бути 15.07.1942 р. приведені до відділу шляхів і транспорту під караулом, щоб їх направити далі до Житомира. В випадку, коли кого-небудь з зазначених шоферів не буде, він повинен бути замінений іншим, щоб прибула повна кількість за прикладеним списком¹.

За польового коменданта

головний інспектор військової управи

Держархів Чернігівської області, ф. Р-4362, оп.2, спр.25, арк.645 зв. Копія. Машинопис.

1. Вірогідно йдеться про формування допоміжних автомобільних підрозділів для використання їх на будівництві.

№ 110

Розпорядження сільськогосподарського коменданта Бахмацької районної управи старості с. Халимонове про виконання плану задачі яєць та вовни

24 липня 1942 р.

За планом на I, II, III-й кв. Ви повинні здати 27 804 шт. яєць, здано 5 786 шт. Вовну повинні здати всю, але не менше 98 кг. Фактично здано ____ кг.

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

Зобов'язуємо протягом III кв. здати всю кількість яєць I, II, III кв. та протягом трьох днів виконати завдання по вовні. План IV кв. Вам встановлено 4 758 шт. яєць. Попереджуємо, що за невиконання цього Вас буде притягнуто до відповідальності.

Сільськогосподарський комендант

Бахмацького району

[підпис]

Бургомістр Бахмацького району

[підпис]

КУЗНЕЦОВ¹

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3112, оп.1, спр.3, арк.23. Оригінал. Машинопис.

1. На документі є резолюція: «До виконання старости села Халимонове [підпис]».

№ 111

Наказ коменданта військової господарської команди Отте старості с. Григорівка Дмитрівського району про охорону лісів

25 липня 1942 р.

На підставі розпорядження Чернігівської дирекції лісів від 22.06.1942 р. № 2а та наказу № 72 від 24.07.1942 р. по Дмитрівському окружному земуправлінню, всі лісні землі з їхніми насадженнями прийняті в безпосереднє розпорядження Дмитрівського окружного Земуправління.

На підставі цього наказую:

1. Коли будь-хто самочинно без санкції військово-господарчої комендатури і особистого дозволу Дмитрівського окружного лісництва буде появлятися в лісних дачах, останні будуть затримуватись як злочинці і каратись найтяжчою карою.

2. Начальнику Дмитрівської окружної поліції віддати розпорядження всім своїм інспекторам поліції та поліцейським взяти під свій контроль ліси та затримувати всіх тих осіб, які діятимуть якимсь самочинством (порубку, кражу, вештання в лісних масивах та на окраїнах вказаних лісів).

Комендант окружної

військово-господарчої команди

[підпис]

ОТТЕ

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3172, оп.1, спр.31, арк.18. Оригінал. Машинопис.

1. Наказ надісланий старостам сіл Кальчинівка, Туркенівка, Лисогори, Кропивне, Щуча Гребля, Дмитрівка, Рябухи, Грицівка, Гайворон, Голінка, Даньківка.

№ 112

Розпорядження завідувача заготвідділу старості с. Атюша Батуринського району про заготівлю меду

31 липня 1942 р.

Вашому селу доводимо план заготівлі меду з сезону 1942 р. в кількості 488 кг. на громадян, які мають бджолородини в одноосібному користуванні, а

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

тому негайно доведіть план заготівлі меду громадянам, які мають бджолородини з розрахунку по 7 кг на одну медоносну сім'ю. Заготівлю меду провадити через кооперацію. Приміть всі заходи з тим, щоб до 10.08.1942 р. план був виконаний¹.

Зав[ідувач] заготвідділу
Обліковець

[підпис]

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3195с, оп.1, спр.19, арк.103. Оригінал. Машинопис.

1. Копія направлена голові оргбюро.

№ 113

Наказ № 80 голови Чернігівського районного управління Гуцева про оплату збору при поданні заяви до органів місцевої влади

5 серпня 1942 р.

Відповідно до розпорядження місцевої військової комендатури від 15.07.1942 р. про розмір збору за заяви і їх виконання, на зміну наказу № 38 від 16.04.1942 р., наказую:

§1

Розділ III наказу № 38 від 16.04.1942 року про збір за заяви до органів управління і їх виконання відмінити.

§2

Встановити такий розмір оплати заяв і інших документів:

1. Реєстрація народження	– 3 крб.
2. Видача метрики	– 5 крб.
3. Видача метрики з архіву	– 10 крб.
4. Реєстрація смерті	– 3 крб.
5. Видача довідки про смерть	– 5 крб.
6. Заява про заключення шлюбу	– 5 крб.
7. Заключення шлюбу	– 20 крб.
8. Прописка в будинкову книгу	– 1 крб.
9. Реєстрація дітей в паспорт	– 1 крб.
10. Зміни місця мешкання	– 2 крб.
11. Заява до учбових закладів і шкільні довідки	– 10 крб.
12. Реєстрація паспорта в персональну картку	– 3 крб.
13. Збір за дозвіл на вистави, концерти, розваги на вулицях, в будинках і громадських площах	– 10% з загальної суми збору.
14. Містове	– 2 крб.
15. Збір за вагу продуктів за 1 кілограм	– 0,25 крб.
на десятичних вагах за кожний раз	– 2 крб.
на взових вагах	– 3 крб.

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

16. Збір по юридичному відділу по ціні позову – 2%, але не менше 10 крб.
17. За завірку документів – 1 крб.
18. Видача різних довідок – 1 крб.
19. Видача дозволу на забудову:
при сумі до 2 000 крб. – 2% але не більш 200 крб.
більш 2 000 крб. – більше 200 крб.
20. Збір за реєстрацію велосипеда – 5 крб.
21. За заяву, що подається до органів управління – 3 крб.
22. Видача реєстраційного посвідчення на промисел – 25 крб.
23. Засвідчення договорів і заповітів, що не підлягають оцінці – 10 крб.
24. Засвідчення справжності підпису (за кожний документ) – 50 крб.

§3

Розмір оплаті за заяви і їх виконання, встановлений в цьому наказі, ввести в дію з дня оголошення наказу.

Голова Чернігівського управління

ГУЦЕВ

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3001, оп.1, спр.22, арк.31. Типографський друк.

№ 114

Оголошення Чернігівської міської управи про обов'язкову прописку осіб протягом однієї доби

10 серпня 1942 р.

Помічаються випадки, коли окремі мешканці міста припускають перебування в їхніх квартирах прибулих до міста осіб без прописки в будинкових книжках.

Це є неприпустиме порушення наказу міської управи № 7 від 22.01.1942 р. про обов'язкову прописку та виписку в будинкових книжках протягом однієї доби прибуття та вибуття усіх осіб.

За настановленням військової комендатури попереджуємо всіх квартирнаймачів, уповноважених і орендарів будинків та приватних домовласників про їх особисту відповідальність за перебування в будинку прибулих осіб без прописки їх паспортів в будинкових книжках (прописка провадиться міським паспортним відділом при Шуцполіції – Реміснича вул., № 15).

Зокрема, військова комендатура доручила попередити, що за приховування осіб, що мають відношення до Червоної армії або інших советських організацій, винних буде розстріляно.

Міська управа

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3001, оп.1, спр.22, арк.32. Типографський друк.

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

№ 115

Розпорядження старшини волості Дудка старості Халимонівської сільської управи про збір колючого дроту

11 серпня 1942 р.

Немедленно по приказанию военного коменданта собрать всю колючую проволоку в мотках, а также по всех заборах и огорожах и доставить в двор райполиции под расписку.

Предупреждаем, что колючая проволока должна быть собрана и снята решительно вся и если в дальнейшем после проверки будет обнаружено хотя бы один метр проволоки, Вы будете отвечать перед военным комендантом.

Староста волости
Секретарь

[підпис]
[підпис]

ДУДКО

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3112, оп.1, спр.6, арк.18. Рукопис.

№ 116

Наказ генерала Даргеля¹ Носівському районному земельному управлінню про заходи для охорони врожаю

20 серпня 1942 р.

м. Носівка

В моем распоряжении от 30.07.1942 г. о защите сельскохозяйственной хозпродукции я указал мероприятия против вредителей урожая и продуктов питания. При этом приказываю:

К §1. Районный шеф и старосты обязаны организовать в достаточном количестве сторожу для охраны, как днем, так и ночью, всего урожая, складов, запасов, сельскохозяйственных сооружений, предупреждать всякие попытки порчи или другого какого-либо вредительства. При этом особенно внимательно следить за подозрительным элементом и наезжими людьми в селе. Склады, наполненные клуны и подсобные сооружения нужно усиленно охранять.

К §2. Если случится вредительство, которое могло бы быть предотвращено данными мероприятиями, тогда надо принимать меры наказания. Распоряжается этим областной комиссар, который распространяет свои приказы через местные сельскохозяйственные комендатуры на районы особо угрожающего положения. В случае тяжелого урона, серьезного вреда, если не найдено преступника, надо поступать быстро, жестоко, но справедливо. Лишать свободы в первую очередь лиц, наблюдавшихся в нарушении долга своих обязанностей по службе или охране и неблагонадежных и подозрительных. Меры наказания присуждаются ответственными должностными лицами после установления преступления, в

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

спешных случаях виновный присуждается к повешению. В случае, если повреждения урожая накаплиются и преследование преступника, согласно мероприятий данного приказа, не помогают, нужно вынести решение вышестоящих органов. В особенно тяжелых случаях я оставляю за собой право лишать имущества.

К §3. Наказание следует от областного комиссара в границах §7 распоряжения про наказания за легкие преступления и нарушения от 08.05.1942 г. Если же это распоряжение не охватывает того или другого случая, то дело передается в государственное управление Германского суда.

Генерал
Секретар

[підпис]

ДАРГЕЛЬ

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3176, оп.1, спр.55, арк.11. Завірена копія. Машинопис.

1. **Даргель Пауль** (Paul Dargel) (1903-?) – один з керівників нацистської окупаційної адміністрації в Україні в роки Другої світової війни. Після закінчення в 1919 р. середньої школи до 1930 р. працював торговцем лісом і навчався у торговельній школі. Наприкінці 1920-х рр. вступив в НСДАП. З грудня 1930 р. – районний керівник (крайзляйтером) НСДАП у Кенігсберзі, депутат Пруського ландтагу. З 1932 р. – гауамтсляйтер (Gauamtsleiter), у 1933 – 1945 рр. – організаційний керівник області і керівник шкіл (Gauorganisations-und Schulungsleiter) гау Східна Пруссія. У 1934 р. – член Пруської провінційної ради провінції Східна Пруссія. На виборах до Рейхстагу 29 березня 1936 р. був у списку кандидатів від НСДАП (т. зв. «Список фюрера»), проте депутатом не став. З 30 листопада 1937 р. – депутат Рейхстагу замість вибулого депутата Фріца Адама і до завершення війни представляв виборчий округ № 1 (Східна Пруссія). Одночасно був почесним керівником (Ehrenarbeitsführer) Імперської робочої служби (Reichsarbeitsdienst) по гау Східна Пруссія. З квітня 1940 р. – т.в.о. урядового президента Ціхенау (Мазовецьке воєводство, Польща), з листопада 1940 – до травня 1945 рр. – урядовий президент Ціхенау. З 1 листопада 1941 р. – одночасно начальник II Головного відділу (адміністрації) Рейхскомісаріату «Україна» (м. Рівне), у 1942 р. – заступник рейхскомісара України Еріха Коха. 30 вересня 1943 р. на нього скоїв замах радянський розвідник М. Кузнецов. Генерал Даргель отримав важкі поранення і втратив обидві ноги. Незважаючи на важке поранення, до 10 лютого 1944 р. продовжував числитися заступником Е. Коха. З 20 квітня 1944 р. – в апараті Партиїної канцелярії, з 18 серпня 1944 р. – дінстляйтер (начальник служби) НСДАП, уповноважений Імперського керівництва НСДАП по східних питань (Beauftragter der Reichsleitung der NSDAP für Ostfragen), уповноважений Партиїної канцелярії по зв'язках з генералом А. Власовим. У листопаді 1944 р. призначений начальником штабу фольксштурму по гау Східна Пруссія. 15 січня 1945 р. був нагороджений Хрестом військових заслуг у золоті без мечів. Про подальшу долю після війни практично нічого невідомо. За деякими даними, жив у Ганновері.

№ 117

Звернення коменданта Дмитрівської жандармерії до українського населення про взаємовідносини між українською допоміжною поліцією та населенням

20 серпня 1942 р.

м. Дмитрівка

Від сьогоднішнього дня Українська поліція в моєму розпорядженні.

Я очікую від цивільного народу, що допоможуть у виконанні важкого відповідального завдання Української допоміжної поліції.

Я все зроблю для того, щоб Українську допоміжну поліцію довести до ввічливого

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

і добросовісного ставлення до народу.

Всі злісні вчинки з боку Української допоміжної поліції до українського народу будуть покарані. Так само просьба до народу не вживати алкогольні напої (водка). Не може бути допущено, що при виконанні службової справи дається поліцейським водка.

Ті особи, які даватимуть Українській допоміжній поліції під час виконання службової справи водки, будуть покарані законом німецьких властей. Про неправильні вчинки Української допоміжної поліції прошу мене повідомити.

У моїх інтересах установити дружню роботу між народом і Українською допоміжною поліцією.

Комендант жандармерії
Староста села

[підпис]
[підпис]

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3172, оп.1, спр.31, арк.19. Оригінал. Машинопис.

№ 118

Наказ голови Борзнянського району Сімона про виконання плану заготівлі продовольства

25 серпня 1942 р.

Згідно розпорядження Бахмацької господарчої команди від 22.08.1942 р. наказуємо:

1. Відповідальні особи, які будуть затягувати заготовку зерна, молока, яєць, меду і т. ін., будуть розцінюватись як саботажники, і до них будуть вжиті міри відповідні законам військового часу.

2. До громадян, які не виконують держпоставок, староста села з агентом повинні приймати стягнення в таких розмірах:

а) за нездачу молока з дійної корови в установлений термін – накладати штраф до 500 крб. з умовою стягнення його в 3-х денний термін. Після доведення штрафу агент по заготовках з старостою села повинен встановити термін для виконання плану. Коли ж і після внесення штрафу молоко з данного господарства не буде поступати по установленій нормі щодня – знімати корову і передавати на ферми сільськогосподарських дворів;

б) за нездачу в поставку яєць господарство штрафувати в розмірі 10 крб. за кожне нездане яйце з одноразовим стягненням 50% курей з даного господарства;

в) з господарств, що не здають меду – робить негайно зняття всієї наявності меду в господарстві з одноразовою передачею всіх бджолосімей в розпорядження сільськогосподарського двору.

3. Цей наказ розіслати всім селам та агентам по заготовці, а також вивісити на видних місцях.

Голова Борзнянського р-ну
В.о. бургомистра р-ну

СИМОН
БУГАЙ

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3097, оп.1, спр.13, арк.1. Копія. Машинопис.

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

№ 119

Розпорядження № 13 старости с. Тиниця Бахмацького району про складання списків на колишніх червоноармійців, які повернулися без посвідчення особи

31 серпня 1942 р.

Колишні солдати, які в час вибуху війни належали до Червоної армії і повернулися на свою батьківщину, не пройшовши переходного лагерь і не маючи посвідчення про відпуск і в сучасний момент працюють по обцинах, складіть списки і, якщо староста бере на себе відповідальність за їхню благонадійність, копію цього списку передасть до польової комендатури, а тому складіть списки і передайте до сільуправи не пізніше 02.09.1942 р. по формі. За невиконання будете відповідати.

№ п/п	Прізвище, ім. 'я та по-батькові	Рік народження	Примітка
1.			

Старшина
Секретар

[підпис]
[підпис]

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3078, оп.1, спр.1, арк.39. Рукопис.

№ 120

Розпорядження інспектора біржі праці Кириченка старості Халимонівської райуправи про виділення людей на сільськогосподарські роботи¹

[вересень 1942 р.]²

На основании распоряжения военно-хозяйственного коменданта от 15.09.1942 года Бахмачская окружная биржа труда предлагает Вам выделить на работу исключительно мужчин 12 в отделение Богодаровское.

Для укрывки кагат маточной свеклы. Людей выделить с 16.09.1942 г. по 01.11.1942 г. с тем расчетом, чтобы эти люди каждое воскресенье заменялись новыми людьми. Продукты питания должны иметь с собой. Предоставить списки выделенных людей на работу в Бахмачскую биржу труда.

За невыполнение данного распоряжения Вы будете нести ответственность перед комендантом.

Инспектор биржи труда

[підпис]

КИРИЧЕНКО

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3112, оп.1, спр.6, арк.15. Оригінал. Машинопис.

1. На документі є резолюція: «Виконано. Староста [підпис]».

2. Датовано за змістом документа.

№ 121

**Розпорядження начальника районної поліції Ткаченка старости
Халиминівської сільської управи про перевірку поголов'я коней**

1 вересня 1942 р.

Сообщаю, что в связи с участвовавшей кражей лошадей с пастбища, даже в дневное время, предлагаю организовать проверку у проезжих, переселенцев и др. лиц карточек, выданных на лошадей, считая масть, рост, возраст и особые приметы и при обнаружении противоречий документа с натурой лошадей немедленно таковых задержать и доложить райполиции для принятия соответствующих мер.

Начальник райполиции

[підпис]

ТКАЧЕНКО

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3112, оп.1, спр.1, арк.44. Оригінал. Машинопис.

№ 122

**Розпорядження коменданта жандармерії та
завідувача Дмитрівського паспортно-приписного столу
старости Григорівської сільської управи про перевірку та видачу особових
посвідок**

1 вересня 1942 р.

З 4 вересня цього року буде проводитись перевірка та продовження терміну дії особових посвідок у населення віком від 16 років і старше, а також видача посвідок підліткам народження 1927 року, а тому Ви повинні підготуватись і прибути з писарем управи на 8 годин ранку 8 вересня 1942 року до паспортно-приписного столу села Дмитрівка, який міститься при жандармерії з такими матеріалами:

1. Списки населення перевірені, аби не було невнесених до списків, а також і вибувші повинні бути відмічені. Списки населення даються по формі перепису і підрозподіляються:

а) Постійних мешканців.

б) Новоприбувлив, тобто прибулив після 22.06.1941 р.

в) Ненадійні особи (особи, за які староста села не може ручатися) в примітці повинні коротко охарактеризовані.

2. Зібрати всі особові посвідки населення та підложити за № № по черзі.

3. Мати окремий список підлітків з 1927 року народження.

По формі відомості на видачу особових посвідок. Одноразово попередьте населення віком від 16 років і старше, що кожному треба придбати 2 фотокартки для пред'явлення паспортно-приписному столу при одержанні посвідчення, які будуть видаватись з 1 січня 1943 року.

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

Необхідно взяти з собою всі відомості, списки, бланки і інше, що стосується паспортизації і перепису населення. Інструктивні вказівки що до приписки та видачі особових посвідок при цьому надсилаємо. Фотокартки мусять бути готові до 1 грудня 1942 року.

Комендант жандармерії
Завідуючий паспортно-приписного столу [підпис]

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3172, оп.1, спр.31, арк.20. Оригінал. Машинопис.

№ 123

Оголошення старости с. Григорівка Дмитрівського району громадам № 38, 39, 40, 41, 42 про заборону руху по головних шляхах великогабаритних транспортних засобів

2 вересня 1942 р.

За наказом старшини Дмитрівської райуправи забороняється їзда фурами по профілірованих шляхах. Проїзд повинен проводитись лише боковими шляхами, за порушення цього наказу буде накладатись штраф в розмірі 5 000 крб., при повторному порушенні надсилати прізвище та адресу порушника військовому коменданту, який буде збільшувати штраф, це оголошення повинно бути вивішено по всіх канцеляріях старост загальних дворів. Понад боковими шляхами виставити на дощечках об'яви на німецькій та українській мовах «Проїзд фурами боковими шляхами».

Староста села [підпис]
Секретар

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3172, оп.1, спр.16, арк.3. Рукопис.

№ 124

Наказ № 47 голови Чернігівської міської управи Іванова про реєстрацію колишніх червоноармійців

4 вересня 1942 р.

За розпорядженням місцевої комендатури від 27.08.1942 р. наказую:

§1

Всі особи, що на початок війни чи потім того перебували червоноармійцями по призиву чи по мобілізації в Червону армію, повинні особисто з'явитися на реєстрацію до приміщення міської управи (1-й поверх).

Примітка: Від цієї реєстрації звільняються ті колишні червоноармійці, що мають звільнювальні документи з таборів з поміткою місцевої комендатури про явку до неї.

Власникам звільнювальних документів з таборів, на яких документах нема поміток

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

місцевої комендатури про явку до неї, належить негайно одержати такі відмітки в місцевій комендатурі.

§2

На реєстрацію з'являтися протягом робочого дня (з 8 годин ранку до 3 годин 30 хвилин дня) за таким порядком:

7 вересня особам з прізвищами на: А, Б, В, Г, Д, Е, Ж, З, І.

8 вересня особам з прізвищами на: К, Л, М, Н, О, П, Р.

9 вересня особам з прізвищами на: С, Т, У, Ф, Х, Ц, Ч, Ш, Щ, Ю, Я.

§3

Особи, що не з'являються на реєстрацію, розглядатимуться як такі, що приховують своє колишнє перебування в Червоній армії, зі всіма з цього наслідками для них.

Голова міської управи

ІВАНОВ

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3001, оп.1, спр.21, арк.45. Типографський друк.

№ 125

Звіт старости громади № 35 с. Атюша Батуринського району про використання земельного фонду

6 вересня 1942 р.

Засіяно городини на власних городах общинників, одноосібників і службовців 7,11.
Посіяно картоплі на власних городах общинників, одноосібників і службовців 30,63.
Всього землі, зданої в аренду – ¹.
Здано в користування з 10% 1 361.

Староста общини

[підпис]

Рахівник

[підпис]

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3195с, оп.1, спр.19, арк.117. Рукопис.

1. У звіті старости с. Атюша Батуринського району від 6 вересня 1942 р. про кількість та використання землі, зданої в оренду, вказувалося: «Площа посіяної огородини в членів общини, одноосібників і службовців 1,39 га. Площа посаженої картоплі 64,83 га. Землі роздано під аренду 34,96 га.

Примітка: з засіяної площі городини 1,39 га 60% було засіяно огірками, помідорами й капустою, котре в виду неблагоприятних умов погоди цього літа загинуло на 100%, яке як огірки, помідори, капусту прохання виключити з плану поставки». Див.: *Держархів Чернігівської області, ф. Р-3195с, оп.1, спр.19, арк.110.*

№ 126

Розпорядження виконуючого обов'язки польового коменданта доктора Кюстера старості Ніжинської райуправи Сидорцю про збір теплих речей у цивільного населення¹

9 вересня 1942 р.

Треба негайно постачити від населення такі речі: кожухи, піджаки на ваті, штани

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

на ваті, валянки (чоловічі), однокінні сані з запряжкою.

Постачання повинно відбуватись, насамперед, на добровільних началах. За всі речі виплачується. А при добровільних пожертвах видається додаткова премія горілкою і махоркою.

Охорона при перевозі і збереженні речей в складах мусить бути забезпечена.

I. Ціни на названі предмети за станом а) ношених, б) нових:

	а) ношені	б) неношені
1. Кожухи	5 – 20 марок	20 – 40 марок
2. Піджаки на ваті	8 – 12 марок	15 – 20 марок
3. Штани на ваті	5 – 8 марок	12 – 15 марок
4. Валянки	5 – 10 марок	12 марок
5. Сані з конем та упряжжю		40 – 150 марок.

II. Премії за це складають:

1. Кожухи – 2 літри горілки, 1 (один) кілограм махорки.

2. Піджаки на ваті, штани, 1 валянки – по одному літру горілки та 0,5 кг махорки.

Призначені вище розміри премій являють собою найвищу виплату і призначаються за станом і ціною по розділу 1:

а) які знаходяться на складах,

б) про речі, які зареєстровано в районі.

Термін, якого треба, безумовно, додержуватись, встановлюється на 20.09.1942 р.

За польового коменданта
радник військової управи

Д-р КЮСТЕР

Держархів Чернігівської області, ф. Р-4362, оп.2, спр.24, арк.208. Копія. Машинопис.

№ 127

Наказ начальника Бахмацької районної поліції Ткаченка про здачу приблудної худоби

5 жовтня 1942 р.

Бахмачская районная полиция приказывает:

Жителям города Бахмач, прилегающих поселков и сел Бахмачского района немедленно свести на базу Заготскота у кого оказался приблудившийся скот.

Лица, не подчинившиеся настоящему приказу и скрывающие указанный скот, по обнаружению такового будут отвечать по законам военного времени.

Начальник районной
полиции г. Бахмач

[підпис]

ТКАЧЕНКО

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3112, оп.1, спр.1, арк.26. Оригінал. Машинопис.

№ 128

Наказ виконуючого обов'язки польового коменданта Кюстера старости Ніжинського району про захист населення від інфекційних хвороб¹

16 жовтня 1942 р.

Є конче потрібний наказ провести боротьбу з сипним тифом, малярією та дизентерією. До цього належить в першу чергу організація установ по знищенню паразитів і дезинфекційних проти них камер. По містах і всіх місцевостях з більшим рухом подорожніх треба створити притулки на околицях місцевості з устаткуванням для знищення паразитів.

Тому для старости та старост районів видається слідує розпорядження:

I. Подорожнім, які не мають в своєму розпорядженні старого посвідчення від відповідальної установи (має давність не більше 14 днів), про те, що вони вільні від вошей, заборонено ночувати в квартирах цивільного населення. Вони не сміють заходити до цих квартир і повинні перебувати в притулках для ночівлі.

Оскільки подорожні не можуть показати старого посвідчення про звільнення від вошей (має давність не більше 14 днів), виданого на німецькій та українській мовах і що його добре можна прочитати, негайно повинні бути звільнені від вошей, при вступі до району польової комендатури або як тільки в ньому будуть затримані. Про це повинна бути видано безкоштовно належним українським лікарем посвідчення, що його можна добре читати, на німецькій і українській мові, з визначенням місцевості і дати.

II. Виконавши попередні настанови, треба вивісити нижчезазначене розпорядження у відповідних місцевостях на двох мовах.

Розпорядження:

1. Подорожні знаходять в тутешньому будинку для ночівлі притулок. Староста видає довідку про те, де такий будинок знаходиться. Там провадиться звільнення від вошей і про це видається відповідна посвідка.

2. Подорожнім, які не мають старої посвідки про звільнення від вошей (давність не більше 14 днів), заборонено ночувати в квартирах цивільного населення.

3. Населенню заборонено приймати осіб, що проходять, в квартирах, якщо ці особи не можуть довести старою посвідкою, що має давність не більше 14 днів, що вони вільні від вошей.

4. Подорожні і власники квартир, які діятимуть проти цього розпорядження, будуть суворо каратися.

Чекаємо від населення, що воно у власних інтересах зрозуміє важливість цих заходів щодо боротьби з заразними захворюваннями і зверне на них пунктуальну увагу.

III. Українське населення по містах і селах повинно якомога скоріше звільнитися від вошей в наявних або тимчасових установах для знищення паразитів. Про проведення звільнення від вошей треба видавати посвідчення.

IV. На чистоту у відхідниках треба звернути особливу увагу. Треба щодня провадити засипку землею того, що знаходиться по ямах. Районні лікарі повинні контролювати через окремо проінструковану санітарну групу чистоту по містах

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

і селах. Сміття і бруд повинні бути вивезені з вулиць і дворів або закопані. Треба всіма засобами сприяти будівництву тимчасових установ для знищення паразитів і устаткування бездоганних відхідників для сільських мешканців.

Там, де не можна досить скоро зробити дезинфекційні камери, треба в достатній кількості устаткувати тимчасові установи для знищення паразитів в спосіб, що вживається в даній місцевості.

Багато досвідів доводять, що побудування з каменю відхідників з приладдям для опорожнення, з сидінням і спинкою забезпечують найбільшу охайність. Інші конструкції легко забруднюються. Щоденна засипка землею того, що є в ямах, повинна бути забезпечена. Відхідники, де практикується сидіння навкарачки, можуть задовольнити вимоги, якщо їх тримають в охайності, а те, що міститься в ямах, засипається землею. Треба добитися від міських і сільських управлінь регулярного вивозу нечистот.

На ці гігієнічні заходи треба обов'язково звернути велику увагу.

Звіт про вжиті заходи приставити до польової комендатури до 15.11.1942 р.

Ви, як керівник – староста району, відповідаєте за дальніше просування цього розпорядження до районів, що вам підлягають.

За польового коменданта
радник військової управи

Д-р КЮСТЕР²

Держархів Чернігівської області, ф. Р-4362, оп.2, спр.24, арк.410 – 411. Копія. Машинопис.

1. На документі є резолюція: «Копії надіслати районам. 27.10.1942 р.»

2. 8 грудня 1942 р. виконуючий обов'язки польового коменданта Кюстер знову ухвалив розпорядження про боротьбу з інфекційними захворюваннями: «Виникає потреба звернути увагу на те, щоб жителі в інтересах боротьби з заразними захворюваннями всіма засобами – наприклад, через пресу, об'яви, усні постанови прилучувалися до того, щоб пити лише переварену воду. Старости – керівники районів вживають належних заходів через підлеглих їм старост районів і старост з метою дачі певних настанов населенню. Для цього треба перед усім прийняти до співробітництва лікарів і лікарюк». Див.: *Держархів Чернігівської області, ф. Р-4362, оп.2, спр.24, арк.419*. Таке розпорядження було конче необхідне, адже через недотримання елементарних правил гігієни та відсутність громадських лазень ситуація з пошесними хворобами мала всі шанси перерости епідемію. З цього приводу голова Куликівської райуправи Бонерт 26 березня 1942 р. інформував Ніжинську ортскомендатуру про епідемію висипного тифу в районі: «Повідомляємо, що епідемія висипного тифу в нашому районі поширюється, на сьогоднішній день маємо хворих на тиф в селах: 1. Куликівка – 33 чол., 2. Вересоч – 10 чол. 3. Хибалівка – 2 чол., 4. Жуківка – 4 чол. Всі хворі знаходяться в лікарнях, по селах проводиться дезинфекція хатнього майна. Боротьба утруднюється недостатньою кількістю дезкамер, яких маємо лише 5 шт., із них 3 шт. передвижних. Працюють тільки 4 камери, одна (передвижна) несправна, а тому передати камери Ніжинському району ми не можемо, бо цих, що мають у нас, нам не вистачає.

Для більш успішної боротьби з пошесними хворобами – нам необхідно мати хоч би в райцентрі баню, на будівництво якої потрібні слідуочі матеріали:

1. Лісоматеріалу – 100 кв. м.
2. Скла – 100 кв. м.
3. Цегли будівельної – 4 000 шт.
4. Вапна – 2 тони.
5. Цементу – 1 тону.
6. Цвяхів – 100 кг.
7. Дахового заліза – 300 листів, або іншого матеріалу, який замінить залізо.

Просимо дати дозвіл на будівлю бані в с. Куликівка (райцентрі) та видати наряд на одержання вищезгаданих матеріалів». Див.: *Держархів Чернігівської області, ф. Р-4362, оп.2, спр.44, арк.122*.

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

№ 129

**Розпорядження старости Ніжинської райуправи Сидорця старостам сіл
про виконання плану заготівлі продовольства**

28 жовтня 1942 р.

За даними заготвідділу землеуправління заготовки всіх видів поставок майже по всіх селах району ганебно відстають, особливо поставка картоплі з присадибних учасків колгоспників та одноосібників.

А тому пропоную організувати перевірку всіх видів поставок, зокрема кожним двором Вашого села, поклавши відповідальність за виконання на старост громадських дворів та бригадирів. На тих, хто явно ухиляється від виконання поставок, скласти списки, або акти, і надіслати до райуправи до 1-го (першого) листопада цього року для покарання їх. При чому обов'язково дотримуватись терміну виконання поставок, визначених в зобов'язанні.

Контроль за виконанням розпорядження цього покладається на районну допоміжну поліцію¹.

Оригінал підписав
Староста райуправи
Секретар

[підпис]
[підпис]

СИДОРЕЦЬ
ОХРІМОВСЬКИЙ

Держархів Чернігівської області, ф. Р-4362, оп.2, спр.24, арк.12. Оригінал. Машинопис.

¹. Копія документа направлена фельдфебелю охоронної поліції Ніжинського району Федорцю.

№ 130

**Клопотання старости Ніжинського району Сидорця польовій комендатурі
№ 197 про дозвіл на отримання мила для лікарень району**

29 жовтня 1942 р.

м. Ніжин

Ніжинська районна управа просить дозволу комендатури на одержання мила для лікарень району та робітників шляхового відділу, дуже потрібного, особливо в зв'язку зі збільшенням випадків захворювань серед населення на інфекційні хвороби.

Примітка: У районі три лікарні, шість амбулаторій і п'ятнадцять медпунктів¹.

Староста Ніжинського району
Секретар

[підпис]

СИДОРЕЦЬ
ОХРІМОВСЬКИЙ

Держархів Чернігівської області, ф. Р-4362, оп.2, спр.24, арк.12. Завірена копія. Машинопис.

¹. Документ свідчить не лише про загальну відсутність елементарних засобів гігієни у лікувальних уставах, а й про жорсткий контроль окупаційної адміністрації за роботою місцевих миловарень та постачанням мила.

№ 131

**Постанова обер-бургомістра Бахмачської окружної управи
В. Кузнєцова про утримання та охорону комунікацій¹**

29 жовтня 1942 р.

§1

На основани распоряжения Нежинской военно-полевой комендатуры № 197 во изменение постановления Бахмачской районной управы от 14 марта 1942 года параграф № 2.

Для выполнения дорожных работ района привлечь население сел к обязательной трудгужповинности, мужчин возрастом от 16 лет до 50 лет, женщин от 18 до 45 лет, тягловую силу от 3-х лет сроком на 6 дней.

Примечание: Освобождаются от трудгужповинности:

1. Инвалиды I и II группы.
2. Служащие государственных и общественных учреждений.
3. Служащие религиозных культов.
4. Беременные женщины за 2 месяца до родов и 2 месяца после родов.
5. Одинокие женщины, которые имеют детей до 8 лет, за которыми некому присматривать.

§2

Окружная управа обязывает всех старост сел и старшин общих дворов безоговорочно выполнять все распоряжения Инспектуры дорог, в части выполнения дорожных работ трудгужповинностью.

§3

За отказ от выполнения дорожных работ по указанию инспектуры дорог, а также за отказ от выполнения трудгужповинности, виновных привлекать к штрафу до 500 рублей или 1-го месяца принудительных работ.

§4

Настоящее постановление входит в силу с 1-го января 1942 года.

Обер-бургомістр Бахмачської окружної управи
Управляющий делами

**В. КУЗНЕЦОВ
МЕРГЕЛОВ**

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3390, оп.1, спр.1, арк.1. Типографський друк.

¹ Нерозвинутість шляхів у 1930-х рр. в умовах війни посилилась масовим руйнуваннями наявних доріг. Тому, протягом всього періоду окупації, ремонт та будівництво доріг було однією з головних проблем місцевої нацистської окупаційної адміністрації. Так, у наказі начальника районної поліції Ткаченка про охорону та утримання доріг і мостів в зимовий період від 31 листопада 1942 р.значалося: «На основани распоряжения высшей полевой комендатуры № 399 и Нежинской полевой комендатуры № 197. О подготовке к зиме и содержанию дорог, а также об охране мостов и труб по всем дорогам района.

Приказываю:

1. Под персональную ответственность урядников сел Бахмачского района, вести постоянный надзор по охране мостов и труб по всем дорогам, каждому уряднику в пределах своей территории.
2. Вести решительную борьбу с нарушениями правил езды по профилированным дорогам, не допуская проезда гужтранспорта по автодорогам. Виновных в нарушениях подвергать штрафу до 500 рублей.
3. Всемерно содействовать дорожным работникам на местах, в части организации работ по ремонту и

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

содержанию профилированных дорог, мостов и труб. На лиц, уклоняющихся от выполнения дорожных работ и отбытия трудгужповинности, налагать штраф до 500 рублей.

4. Предупреждаю всех урядников и полицейских сел, что за не выполнение настоящего приказа, виновных буду привлекать к строгой ответственности по законам военного времени. Довідніше див.: *Держархів Чернігівської області, ф. Р-3090, оп.1, спр.1, арк.3.*

Також був виданий наказ обер-бургомистра окружной управы Кузнецова старостам сіл, загальних дворів і бургомистру міської управы Бахмацького району про підготовку доріг до зимового періоду та охорону мостів і труб на дорогах. «На основании распоряжения Высшей полевой комендатуры № 399 и полевой комендатуры № 197 в части подготовки к зиме дорог в зимний период, а также об охране мостов и труб на дорогах.

Бахмачская окружная управа приказывает:

1. Изготовить по указанию инспектуры дорог хворостяные снеговые щиты и поставить их в местах, где, наиболее дороги заносятся снегом. Инспектуре дорог спустить план на количество потребных щитов в разрезе сельуправ, и дать указания на каких перегонах их установить.

2. Своевременно установит сигнальные вехи по кюветам дорог.

3. Немедленно вывезти аварийный материал для пучинистых мест и мостов, инспектуре дорог дать задание по сельуправам о количестве потребных материалов и каких.

4. Срочно отремонтировать имеющиеся и сделать новые деревянные снегоочистители не менее как по одному для каждой сельуправы.

5. Организовать специальные бригады по борьбе с снегозаносами и содержанию дорог в осенне-зимний период, для чего выделить с каждого общего двора по 4 штуки хороших лошадей с упряжкой и по 5 человек рабочих, в том числе выделить бригадира грамотного и знакомого с дорожными работами. Списки выделенных бригад с указанием фамилий и имен немедленно прислать к инспектору дорог. Дорожные бригады категорически воспрещается без ведома инспектуры дорог использовать на других работах.

6. Организовать круглосуточную охрану больших мостов, для чего сельуправам выделить постоянных ответственных людей. В каждом населенном пункте организовать места отдыха для людей, списки ответственных лиц по охране мостов и списки местонахождения домов отдыха, немедленно представить в инспектуру дорог.

7. В момент плохой погоды автодвижение на дорогах должно поддерживаться бесперебойно. Для чего дорожные бригады обязаны безоговорочно дежурить на дорогах все время до полного окончания плохой погоды.

Окруправа предупреждает, что за неисполнение настоящего распоряжения виновные будут привлекаться к строгой ответственности по закону военного времени.

Надзор за выполнением настоящего распоряжения возлагаю на управление инспектуры дорог». Див.: *Держархів Чернігівської області, ф. Р-3390, оп.1, спр.1, арк.4*

№ 132

Розпорядження виконуючого обов'язки польового коменданта доктора Кюстера старості Ніжинського району про утримання поштових голубів

[не пізніше 20 жовтня 1942 р.]¹

Цим наказується всі голуб'ятні тримати замкненими. Вільне літання голубів забороняється. За переведення цього розпорядження несуть відповідальність старости районів або старости.

Ви, як керівник – староста району, несете відповідальність за негайне дальніше просування цього розпорядження до підлеглих Вам районів².

За польового коменданта
радник військової управы

Д-р КЮСТЕР³

Держархів Чернігівської області, ф. Р-4362, оп.2, спр.24, арк.553. Копія. Машинопис.

1. Датовано за змістом документа.

2. На документі резолюція: «В копії це розпорядження спустити старостам [нерозбірливо] до неухильного

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

виконання. 20.10.1942 р.».

3. Звіт старости Колісниківської сільської громади Ніжинській районній управі про виконання розпорядження щодо утримання голубів від 1 листопада 1942 р.: «Сповідчається, що розпорядження про те, що всі голуб'ятні тримають замкнені і що вільне літання голубів забороняється оголошено населенню села Колісники шляхом вивішення об'яви на видному місці біля сільуправи». Див.: *Держархів Чернігівської області, ф. Р-4362, оп.2, стр.24, арк.563.*

№ 133

Розпорядження заступника начальника Коропського району старости Атюшівської сільської управи про перевірку майнового стану пенсіонерів та інвалідів

[жовтень 1942 р.]¹

Надсилаючи при цьому список інвалідів та пенсіонерів² по вашому селу, прохаю вас негайно зробити перевірку та степень нуждаємості кожного з них зокрема. Для цього необхідно через комісію зробити обстеження кожного з них з боку майнового стану та сімейного складу, оформивши це відповідним актом на кожного, і там же дати свої висновки, щодо нуждаємості з тим розрахунком, щоб у райуправі була ясна картина майнового та сімейного складу. Акти обстеження направити до райуправи; собі залишити копію списку.

Зам[еститель] начальника району

[підпис]

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3195с, оп.1, стр.19, арк. 371. Рукопис.

¹. Датовано за сусідніми документами.

². Не публікується.

№ 134

Наказ № 77 бургомистра Бахмацької округи Кузнєцова про знищення могил та пам'ятників «червоних партизан» та інших учасників громадянської війни

5 листопада 1942 р.

г. Бахмач

На территории вверенного мне округа осталось много могил так называемых «красных партизан» и прочих «героев», боровшихся на стороне жидовско-коммунистической власти с целью удушения украинского и русского народа, православной церкви и угнетения народных масс.

Эти бандитские могилы в большинстве случаев украшены бывшими церковными оградами и всякого рода жидовскими памятниками.

Кровавый большевизм на территории Украины уничтожен раз и навсегда,

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

возврата его быть не может, и следовательно, должны быть равным образом стерты с лица земли могилы тех, кто при помощи оружия и красного террора на протяжении 23-х лет тиранил мирную жизнь нашего города.

Поэтому приказываю:

Чуждые нам могилы и памятники советской кровавой деспотии на территории Бахмачского округа немедленно сравнять с землей, железные ограды передать православным церковным общинам. Бургомистрам районов и старостам сел проследить за выполнением этого приказа в кратчайший срок.

Бургомистр Бахмачского округа
Управляющий делами

КУЗНЕЦОВ
МЕРГЕЛОВ

Верно

[підпис]

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3101, оп.1, спр.5, арк.2. Завірена копія. Машинопис.

№ 135

Розпорядження виконуючого обов'язки польового коменданта Вейраха старості Ніжинського району про встановлення коменданської години

5 листопада 1942 р.

З негайним проведенням в життя встановлюється заборонений час з 19-ти (дев'ятнадцяти) годин до 5-ти (п'яти) годин. Треба звернути увагу населення на засіб, що його прийнято в місцевостях Вашого району, що перебування в цей час поза мешканням заборонено.

Виняток з цієї заборони робиться лише для тих осіб, які одержали ночний пропуск від належної польової або місцевої комендатури у зв'язку з виконанням своїх службових обов'язків.

За польового коменданта
радник військової управи

ВЕЙРАХ¹

Держархів Чернігівської області, ф. Р-4362, оп.2, спр.24, арк.87. Копія. Машинопис.

1. У супровідному листі вказувалося: «Старостам усіх сіл Ніжинського району. Вищевказане розпорядження польової комендатури Ац.13/Ві з 05.11.1942 р., відносно забороненого часу, надсилається для самого широкого ознайомлення всього населення Вашого старостату зі змістом цього розпорядження, шляхом оголошення і вивішення на видних місцях». Див.: *Держархів Чернігівської обл., ф. Р-4362, оп.2, спр.24, арк.87.*

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

№ 136

Наказ № 48 голови Чернігівської міської управи Іванова про збереження садових насаджень

6 листопада 1942 р.

Щоб зберегти садові насадження від шкідників та підвищити урожай фруктів у садках у 1943 р., міська управа наказує:

§1

Зобов'язати всі організації, уповноважених будинків, власників і орендарів, що мають садові насадження у будь-якій кількості, провести такі агрозаходи:

а) До 30 листопада 1942 р. обрізати сухе гілля та почистити кору на здорових деревах, якщо цього не зроблено, згідно з наказом міської управи від 28 серпня 1942 р.;

б) Протягом листопада 1942 р. зібрати зимові кубла шкідників та неопавше листя на гілках стовбурів дерев та кущів, зібрати опавше листя та сухі гнилі плоди, що залишилися на землі та деревах від врожаю 1942 р., і всі ці покидьки глибоко закопати або спалити, угноїти плодіві дерева навколо стовбурів по кроні та обкопати їх.

§2

Землігоспу заготувати для продажу організаціям та населенню відповідну кількість знімалок кубел шкідників з дерев.

§3

За невиконання цього наказу винні притягатимуться до штрафу в розмірі до 30 крб. за кожне необроблене дерево, причому стягнення штрафу не звільняє від проведення зазначених вище агрозаходів.

§4

Догляд за виконанням цього наказу покласти на землігосп.

Голова міської управи

ІВАНОВ

Держархів Чернігівської обл., ф. Р-3001, оп.1, спр.21, арк.46. Типографський друк.

№ 137

Розпорядження шефа залізниці Фалька та начальника Бахмацької дистанції шляху інженера Встренка старості сільської управи с. Халимонове про мобілізацію населення на боротьбу зі сніговими заметами¹

6 листопада 1942 р.

м. Бахмач

Согласно распоряжения Немецкого железнодорожного командования и директивы окружной биржи труда Бахмачского округа о мобилизации населения на борьбу со снежными заносами на железнодорожном транспорте в зиму 1942 – 1943 года Вы обязаны

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

выделить на снегоборьбу 150 человек пеших и 15 подвод по первому требованию дорожного мастера г-на Петриенка к участку пути, который будет указан дорожным мастером. (Бахмач – Конотоп с 197 – 199 км). Несвоевременная и недостаточная высылка людей повлечет за собой задержку движения поездов и будет строжайшим образом караться по законам военного времени.

Ответственность за высылку указанного количества людей в полной мере возлагается на старосту сельской управы.

Шеф железнодорожного транспорта	[підпис]	ФАЛЬК
Начальник Бахмачской дистанции пути инженер	[підпис]	ВЕТРЕНКО

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3112, оп.1, спр.3, арк.37. Оригінал. Машинопис.

1. На документі є резолюція: «До справи помічнику старости по труду та виконання. Староста с. Халимонове».

№ 138

Акт старости Забілівщанської сільської управи про перелік розкуркулених під час суцільної колективізації громадян та громадян, які брали участь у розкуркулені

9 листопада 1942 р.

При цьому Забілівщанською сільською управою актірує через репресированих і постраждалих громадян с. Забеловщини під час розкулачування, а саме:

1. Кіт Кирило Андр.
2. Клименко Грицько З.
3. Шейка Петро
4. Стренко Федора
5. Довгань Гарпина
6. Коротич Улита
7. Василенко Фома

Де цими громадянами вище перелічені вказані нижче громадяни, які розкулачували, а саме:

Махновський Федір М.	
Козаченко Іван Тр.	
Козаченко Галька Вас.	здано
Тарануха Олександр Г.	
Удовик Йосип Ром.	
Богдан Василь	м. Борзна
Богдан Платон	
Косатий Семен Ст.	
Козаченко Михайло Трох.	
Богдан Гнат.	

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

А тому на основі цього Забілівщанська сільська управа цих громадян отвережує. Активісти¹.

Староста [підпис]

Секретар [підпис]

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3099, оп.3, спр.1, арк.228. Рукопис.

¹. Так у тексті.

№ 139

Розпорядження старости Борзенської районної управи Бугая старости Красноставської сільської управи про заходи пожежної безпеки складів, зерносховищ громадських дворів

10 листопада 1942 р.

На підставі наказу № 7 Бахмацької штандартскомендатури провадити в дальнішому затемнення приміщень, зайнятих військовими, а також і житлові приміщення з надходженням нічної темноти.

При складах і зерносховищах обшинних дворів забезпечити бочки з водою або ящики з піском. Поставити також пожежну охорону, яка б могла вчасно подати сигнал при виникненні пожежі.

Про виконання цього повідомте районну управу не пізніше 15.11.1942 р.

Староста райуправи [підпис]

Секретар [підпис]

БУГАЙ
КОНДРАЩЕНКО

Держархів Чернігівської обл., ф. Р-3101, оп.1, спр.5, арк.4. Оригінал. Машинопис.

№ 140

Лист старости Ніжинської районної управи Сидорця військовому сільськогосподарському коменданту про вилучення корів у населення

20 листопада 1942 р.

01.10.1942 р. у с. Мала Кошелівка участковий інспектор сільсько-господарської інспекції вилучив на м'ясопоставку 29 власних корів селян, з яких 24 штуки 16.11. здані на базу.

Це вилучення проведено на протязі одного дня без попередньої підготовки і без погодження з сільуправою, чому трапились деякі помилки: вилучені у багатородинних селян останні корови, вилучення корів у селян, які вже в 1942 р. виконали значну кількість м'ясо і молокопоставки, в той час, як залишено корови селянам, які ще не давали м'яса і здали мало молока, вилучення корів без належного врахування майнового стану, здача на базу продуктивних корів і таке інше.

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

З огляду на вищезгадане Ніжинська райуправа, доводячи до Вашого відома про зазначені помилки, просить Вашого розпорядження про перевірку зробленого участковим інспектором вилучення корів по селу Мала Кошелівка і виправлення зроблених помилок.

Районовий староста м. Ніжин
Секретар

СИДОРЕЦЬ
ОХРИМОВСЬКИЙ

Держархів Чернігівської області, ф. Р-4362, оп.2, спр.24, арк.152. Копія. Машинопис.

№ 141

Розпорядження польової комендатури та ради військового управління старості Бахмацького району про порядок організації та підпорядкування органів влади у зоні Ніжинської польової комендатури

[не пізніше 30 листопада 1942 р.]¹

1. Организация полевой комендатуры Нежина приняла дела городской комендатуры. Все сообщения городской комендатуры впредь надсылаются в полевую комендатуру – в военное управление. Приложить немецкий перевод.

2. Передача распоряжений. Районный начальник Нежина обязан позаботиться о немедленной передаче распоряжений полевой комендатуры начальникам районов: Носовки, Лосиновки, Ични, Комаровки, Борзны, Бахмача, Батурина и Бобровицы.

3. Собрание начальников районов 30.11 в 9 часов утра. Соблюдать указанное время. Собрание будет происходить в здании полевой комендатуры. Все начальники районов должны явиться и представить требуемые сведения.

4. Требования от начальников районов и старшин: должны содержать: фамилию, имя, дату рождения, национальность, теперешнее и прежнее место жительства, настоящую и прежнюю профессию и образование.

Старшины в обществах с количеством жителей в 5 000 вносятся в отдельные списки.

5. О всех типографиях сообщить полевой комендатуре с указанием, где она находится, кем производилась и в состоянии ли печатать на немецком, украинском и русском языках. В достаточном ли количестве бумага (сорт) или может ли быть доставлена из окрестностей и сколько может быть занято рабочих.

Кто производит издание печати, имеет мастерскую или бюро для распространения духовных произведений, должен иметь на это разрешение. Соответствующее заявление должно быть подано полевой комендатуре в 2-х экземплярах с указанием редактора и заведывающих типографией (фамилия, имя, дата рождения, прежняя профессия, место нахождения до 22.06.1941 года и политическая деятельность).

Издание, печатание и распространение печатных произведений всех видов и печатание, произведенное механическим образом, требует разрешения полевой комендатуры.

6. Кустарная торговля книгами и периодической литературой запрещена.

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

Разрешения не выдаются. Противодействие – строго карается. Старшины обязаны это распоряжение объявить соответствующими объявлениями или другим принятым образом.

7. Введение новых налогов. В скором будущем будет издано точное распоряжение о налогах и отчислениях, до этого времени введение или изменение прежних налогов не вводить.

8. Производство и учреждения. О всех производствах, учреждениях и других оборудованных сообщить, указать кем они до этого времени велись или досматривались и куда поступали доходы.

9. Награждения за сообщения населения. Кто произведет сообщение:

а) О запретном владении оружия и амуницией;

б) О спрятанных русских солдатах и офицерах;

в) Растасканных машинах, частей машин и инструментах;

г) Спрятанных русских актах, планов и карточек;

д) Запасы всех видов продуктов и фуража, горючего, масла и жирах;

е) Акты саботажа или планы сопротивления против немецких распоряжений, немецких воинских частей или сговором таких преступлений получают вознаграждения до 10 тысяч рублей. Размер вознаграждения в каждом случае определяется полевой комендатурой. При участии нескольких человек вознаграждение делится.

10. Действительность русского права. Старосты должны разъяснить населению (прессой, плакатами, объявлениями и т. д.), что после занятия местности немецкими частями, русское право действительно, пока не будет особым распоряжением издано новое право или в отдельном случае применено немецкое право.

Возвращение бывшим домовладельцам отобранных советской властью домов и земли в настоящее время не может быть произведено. Особы, изгнанные из своих домов, могут перейти в них лишь тогда, если он стоит порожний или если в них находятся лица, которые по русскому закону не имеют на это права и им может быть предоставлена другая квартира.

11. Зимние помещения. Старшины обязаны отремонтировать предоставленные для немецких частей помещения, двери и окна должны закрываться. Печи пригодны для отопления, вода, канализация и свет должны быть в исправности. Расходы несет общество. Как рабочая сила могут быть использованы военнопленные. Общество должно позаботиться о топливе. К этому относится также сбор строенного материала всех видов, из разрушенных домов, фабрик, а также сбор окон, дверей, досок, балок, цеглы и т. д. Собраный материал должен быть сложен для предвиденных целей и сохранен. Это относится и к запасам топлива, угля и дров. Старшины и их руководящие сотрудники персонально ответственны за полное скорое проведение мероприятий, сохранение от расхищения населением.

12. О раненых и больных русских военнопленных немедленно сообщать полевой комендатуре для доставления их в лазарет.

13. Старосты должны позаботиться, чтобы бродячие кошки и собаки были уничтожены.

14. Внесение в списки жителей общества. К пункту 2 Всеобщего приказа комендатуры от [...] 1941 г. (№ 2) дополняется, что жители – владельцы паспортов

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

никаких особих справок о внесении их в список не получают. У них в паспорте делается отметка «Внесен в список общества», дата, № реестра. Эта отметка заверяется подписью старшины и печатью. Карточки получают в Нежине или в городской комендатуре.

15. Начальники районов обязаны уведомить старшин о всех относящихся к их обществу мероприятиях и проследить за своевременным выполнением. Все отчеты старшин направляются к начальнику района, а последний направляет их после предварительной проверки в полевую комендатуру. В исключительных случаях старшина может сообщить непосредственно в полевую комендатуру, но он должен, хотя и позже, поставить в известность об этом начальника района.

16. Начальники районов Бахмач и Батурин получают при этом приказ № 1 и № 3. Они должны позаботиться о наискорейшем выполнении указаний.

Полевой комендант
Совет военного управления

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3112, оп.1, спр.1, арк.30-31. Копія. Машинопис.

1. Датовано за змістом документа.

№ 142

Розпорядження керівника відділу сільського господарства обер-лейтенанта Кунерта про дозвіл на забій свиней

1943 р.

За розпорядженням генерального комісаріату України заборонені всі забої свиней на дому, крім тих, що дозволені письмово відповідними обласними та районними комендантами¹.

Свиню може забити тільки той, хто одночасово здає на скотобазу свиню приблизно такої ж ваги, і на цій підставі, одержавши там довідку, може одержати від свого районного коменданта дозвіл на забій свині вдома.

Той, хто без дозволу забиває свиню, робить злочин проти розпорядження і у нього за §6 цього розпорядження будуть забрані всі м'ясні запаси, або буде забрана велика худоба. Він сам буде посаджений у в'язницю, в особових випадках будуть вжиті заходи щодо примусової праці, або страчення.

Премія за кожну здану свиню.

Селянин, що не відстає в усіх інших держпостановах, одержує за кожну здану на скотобазі свиню, як визнання його роботи у вирощуванні свиней, нижче зазначені продукти:

- 1 кг цукру;
- 2 кг солі;
- ½ горілки;
- 10 коробок сірників.

Це мусить бути прикладом до заохочування всіх селян вирощувати свиней ще більш, ніж

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

до цього часу. Можливість для годівлі має кожний селянський двір, особливо беручи до уваги наділення садибою, що провадиться Німецьким управлінням.

Кожен селянин мусить здобути собі премії і виконати цим самим обов'язок щодо своєї сім'ї і відбудови країни.

Керівник відділу сільського господарства
оберлейтенант

КУНЕРТ

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3001, оп.1, спр.28, арк.25. Типографський друк.

1. У дозволі коменданта Бахмацької районної військової господарської команди громадянину Проценку про забій свині вказувалося: «Громадянин Проценко села Халимонове має право забити одну штуку свиней вагою 100 кг. Дозвіл на забій підлягає реєстрації в сільуправі». Господарчий комендант Бахмацького району. Див.: *Держархів Чернігівської області, ф. Р-3112, оп.1. спр.3, арк.2.*

№143

Наказ № 3 шефа Лосинівського району Салівона про затвердження бюджету с. Гармашина

9 січня 1943 р.

Затвердити на 1943 рік сільські бюджети по району в цілому по прибуткам та видаткам в сумі 45 975 крб., з них видатки:

а) На житлове господарство	крб.	
б) На народну освіту	крб.	32 545
в) Охорону здоров'я	крб.	
г) Утримання сільуправ	крб.	13 430

Обсяг окремих сільбюджетів та % % відрахувань від податків до прибутків сільбюджетів затвердити в таких сумах:

Назва сільуправ	Податок з кустарів	Обсяг бюджету	Сума власних прибутків	Прибутковий податок з іншого населення	Податок з обігу місцевої промисловості	Податок з обігу торгівлі	Внески на утримання адміністративних установ	Прибутковий податок зарплат	Дотація
Гармашина	70	45 975	540	70	70	100	100	70	2 675

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

Шеф Лосинівського району
Згідно

[підпис]

САЛІВОН

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3086, оп.1, спр.1, арк.3. Копія. Машинопис.

№ 144

Наказ коменданта Рівчак-Степанівської дільниці № 78 Горанда старости Татарівської сільуправи про підготовку до весняної посівної кампанії

25 січня 1943 р.

Перевіркою встановлена повна безвідповідальність і бездіяльність по роботах підготовки до весняної посівкампанії 1943 р.

Наказую на протязі 3-х днів устаткувати кузні, майстерні, [.]¹, заготовити і вивезти лісоматеріал на рами і ящики для парників, організувати і проводити ремонт с/г інвентаря, упряжі, очистку насіння, плетіння маток, заготовку навозу, рам і ящиків для парників.

Кожної п'ятниці на 10 год. ранку по кожній, зокрема, переліченій вище роботі, надсилати мені в Рівчак-Степанівку сільськогосподарську комендатуру точно обліковані, перевірені зведення.

Попереджую, що невиконання цього наказу буде розглядатися як саботаж і винні будуть притягуватись до відповідальності по законам військового часу.

Комендант

ГОРАНД

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3087, оп.1, спр.9, арк.12. Рукопис.

¹. Текст нерозбірливий.

№ 145

Заява старости громади № 28 бургомістру Борзнянського району про виділення лісоматеріалу громадянам на відбудову будинків та господарських приміщень

25 січня 1943 р.

Заява

Прохаємо пана Бургомістра Борзенського р-ну відпустити для наших погорівших під час фронту в 1941 році 8 господарствам лісоматеріалу для побудов хат и холодних будівель.

На побудову хат лісоматеріалу 73 м³.

На побудову холодних постройок 20 м³, а саме:

1. Семененко Іван Карп. 20 м³.
2. Бреус Андрій Митроф. 10 м³.

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

3. Бреус Остап Власов. 15 м³.
4. Малашенко Софія Леонт. 12 м³.
5. Малашенко Сидір Олексійович 8 м³.
6. Малашенко Овсій Остапов. 8 м³.

Разом на побудови хат 73 м³ (сімдесят три)

1. Гайда Михайло Мус. 10 м³

2. Бреус Павло Влас. 10 м³

Разом на побудову холодних постройок 20 м³.

Прохаєм райуправління допомоги в побудові нашим громадянам (погорівшим під час фронту) хат.

Старшина ообщинного двору

[підпис]

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3099, оп.3, спр.1, арк.141 – 141 зв. Рукопис.

№ 146

Наказ № 14 старости Лосинівського району Салівона про запровадження безкоштовного амбулаторного прийому хворих

11 лютого 1943 р.

Зважаючи на те, що надходження прибутків по бюджету за виключенням прибутків від медустанов за лікування населення зможуть покрити видатки за бюджетом.

Взимання оплати з населення за лікування в медустановах негативно відбивається на роботі охорони здоров'я населення.

Починаючи з 15 лютого 1943 року, запровадити в медустановах району безкоштовний амбулаторний прийом хворих всього населення.

Доручити РФВ внесенні по бюджетам сільуправ прибутки лікування населення перекрити за рахунок вільних бюджетних коштів райбюджета.

Шеф Лосинівського району

[підпис]

САЛІВОН

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3086, оп.1, спр.1, арк.5. Оригінал. Машинопис.

№ 147

Листівка про використання присадибної землі

[березень 1943 р.]¹

Селянине, ти маєш тепер 1 га присадибної землі для свого власного користування. Ця земля повинна служити для поліпшення харчування твоєї родини та худоби.

Ми радимо тобі скласти план, як найкраще впорядкувати твою землю, щоб мати

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

найбільшу користь з неї. Твій сад повинен дати тобі для твого господарства потрібну кількість овочів і плодів на цілий рік.

Якщо ти будеш добре обробляти твій сад і достатньо угноювати його, для цього досить буде $\frac{1}{4}$ га.

Ти навіть зможеш щороку вирощувати трохи олійних, прядивних та пряних рослин. Ти повинен залишити таку кількість насінників, щоб забезпечити себе насінням і мати на продаж, бо за овочеve насіння ти одержиш, крім доброї ціни, ще й гарну премію.

На решті землі вирощуй стільки картоплі, щоб її вистачило для твоєї родини, на корм худоби і на продаж. При правильній обробці ґрунту і гарному посівному матеріалі $\frac{1}{4}$ га дасть тобі достатній урожай.

Щоб ти мав можливість для власної потреби заколотити кабана, ти повинен вигодувати другого для здачі. Тепер, коли ти маєш більш землі, ти можеш сам собі заготувати корм. Для цього тобі треба поруч з картоплею, буряками та гарбузами, перш за все, вирощувати кукурудзу та ячмінь.

Там, де кукурудза може рости, вона дає, при добрій обробці ґрунту, вдвічі більше, ніж інша зернова культура. Але її треба сіяти не смугами, а на суцільній ділянці, захищений від вітру. Для кукурудзи треба виділити не менш як $\frac{1}{4}$ га.

На останній землі ти можеш сіяти зернові для твоїх власних потреб і для годування худоби. Сіно та випас для своєї худоби ти, як і раніш, одержуватимеш з громадського господарства.

Належна тобі частина врожаю, що ти повинен одержувати натурою з громадського господарства, через поширення присадибної землі не зменшиться.

Чим більше виробляє громадське господарство, тим більше буде частина кожного окремого двора.

Німецькі ландвіртшафтсфюрери допоможуть тобі порадою.

Українські селяни, зробіть з Вашої країни квітучий сад!

Держархів Чернігівської області, ф. Р-4362, оп.2, спр.44, арк.26. Типографський друк.

1. Датовано за сусідніми документами справи.

№ 148

Витяг із доповідної записки Головного розвідувального управління наркомату оборони СРСР про структуру та органи окупаційної адміністрації¹

Не раніше березня 1943 р.

«Мероприяття германских властей на временно оккупированной территории СССР: обзор трофейных документов, иностранной печати и агентурных материалов, поступивших с июня 1942 г. по март 1943 г.» о структуре и органах оккупационной администрации

[.] III. Территориальное деление и административные органы на

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

оккупированной территории. Национал-социалистические партийные организации

Высшим органом по управлению захваченной территорией является Министерство по делам оккупированных областей на Востоке (Восточное министерство), учрежденное указом Гитлера от 18.11. [19]41. Министром назначен Альфред Розенберг, его заместителем и постоянным представителем на оккупированной территории – Альфред Мейер. В составе министерства имеется департамент по делам Украины и Прибалтики, объединяющий семь управлений: политическое (руководитель Лейббрандт), экономическое (руководитель Шлоттерер), техническое (руководитель Ф. Шютце), административное (руководитель Рунге), кадров (руководитель Сепвиц), прессы и пропаганды (руководитель майор Кранц), культуры (руководитель не известен).

Известны, кроме того, следующие видные чиновники Восточного министерства: Вагнер (руководитель отдела здравоохранения), Вильгельми (руководитель юридического отдела), Гукнглер, барон Хардерс, Штольц, Лебек, Бэрвинкель, Диш, Герман.

На территории оккупированной германской армией, выделены два рейхскомиссариата – Остланд и Украина [.]

В рейхскомиссариат Украина включена часть территории Украинской ССР, южные районы БССР и Крым. По немецким данным, площадь рейхскомиссариата Украина на 1.1. [19]43 составляла 339 258 кв. км, население – 16 910 тыс. человек.

По неофициальным сообщениям иностранной печати, граница между рейхскомиссариатом Украина и территорией, оккупированной Румынией, проходит от Николаева на северо-запад по р. Южный Буг, а затем, поворачивает на запад, доходит до Могилев-Подольска. Западная часть Украины с городами Львов, Станислав и Тернополь указом Гитлера от 1.8.[19]41 включена под наименованием Галиция в состав Генерал-губернаторства в качестве одного из дистриктов (округов).

Оккупированная территория РСФСР остается вне названных территориальных единиц.

В каждом из двух рейхскомиссариатов гражданская администрация возглавляется германским рейхскомиссаром, единолично обладающим всей полнотой власти. Указом Гитлера рейхскомиссаром Остланда назначен Генрих Лозе, рейхскомиссаром Украины – Эрик Кох. Последний одновременно возглавляет гражданскую администрацию в Белостокском округе (биографические данные о Мейере, Лозе и Кохе в приложении 4).

Рейхскомиссары подчиняются только фюреру и министру Розенбергу. Все гражданские административные органы и ведомства в рейхскомиссариатах подчинены соответствующему рейхскомиссару, за исключением почтового и железнодорожного управлений, которые самостоятельно сносятся со своими имперскими министерствами.

Место пребывания рейхскомиссара Остланда – в Риге, рейхскомиссара Украины – в Ровно. Предполагалось, что летом 1942 г. Кох перенесет свою резиденцию в Киев, но, как сообщила газета «Дейли Мейл», это намерение было отложено «из предосторожности».

При рейхскомиссарах существуют отделы: а) административный, б) культурно-политический, в) печати, г) сельского хозяйства и продовольствия, д) по использованию рабочей силы [.]

Украина. Все генеральные округа имеют единообразное административно-территориальное устройство. Генеральный округ делится на 20 – 30 райо-

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

нов. Непосредственно властям генерального округа подчиняются также 25 выделенных городов с населением более 100 тыс. человек в каждом, в том числе Киев, Днепропетровск, Запорожье, Кривой Рог и др.

Вся власть в районе или в выделенном городе находится в руках германского районного (городского) комиссара. Германский районный комиссар имеет в своем аппарате сельскохозяйственного руководителя района и уполномоченного по использованию рабочей силы, а также различных специалистов – немцев. В качестве руководителей и служащих в транспортных, финансовых, медицинских, ветеринарных учреждениях и школах используются местные жители. В распоряжении комиссара имеется жандармская команда. Единой системы «самоуправления» на Украине, как и в Белоруссии, нет, но в отдельных крупных городах немцы назначают городского голову или бургомистра из числа своей агентуры или из числа местных контрреволюционных элементов, предателей или авантюристов.

Районным комиссарам подчиняются бургомистры сельских общин, каждая из которых объединяет несколько населенных пунктов.

В селах, деревнях и поселках административное управление поручено старосте[.]

Все органы административного управления на всей оккупированной территории прямо и полностью подчинены местным германским комендатурам и являются, как правило, их послушным орудием.

Большое значение для оккупированных властей имеют волостные старшины и сельские старосты или бургомистры, так как при их непосредственной помощи немцы ведут борьбу со всеми антигерманскими элементами и выкачивают сельскохозяйственные продукты. Волостные старшины и сельские старосты или бургомистры назначаются германскими воинскими частями или комендатурами немедленно после оккупации. Староста дает письменное обязательство исполнять все распоряжения германских властей, всячески препятствовать каким бы то ни было антинемецким выступлениям, и сообщать немецким органам о подготовке таких выступлений. Политическая благонадежность и преданность старосты проверяется жандармерией, тайной полевой полицией или непосредственно комендатурой, и в дальнейшем он находится под постоянным негласным наблюдением этих органов.

Старосты обязаны оказывать помощь комендатурам и другим германским органам при проведении следующих мероприятий (или проводить эти мероприятия самостоятельно):

- облавы и розыски скрывающихся военнослужащих РККА, парашютистов, партизан, членов ВКП(б), советских активистов и выявление лиц, дающих им убежище, пищу и т. п.;
- изъятие у населения оружия, боеприпасов, подрывных средств, советского военного обмундирования, радио- и фотоаппаратов, почтовых голубей;
- розыски продовольственных и военных складов, реквизиции сельскохозяйственных продуктов у населения;
- продолжение сельскохозяйственных работ;
- организация вспомогательной полиции из местных жителей, поддержание внешнего порядка; наблюдение за прекращением уличного движения после установленного часа;

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

- обеспечение светомаскировки, уборка улиц, погребение трупов и ликвидация других следов военных действий;
- учет местного населения и выявление всех пришлых и подозрительных элементов;
- привлечение населения на военно-строительные и дорожные работы;
- проведение различных ограничений и репрессий, в частности против евреев.

Староста обязан доводить до сведения населения распоряжения немецких властей. Все просьбы и ходатайства на имя германских властей могут подаваться жителями лишь через старосту.

Старостам предоставляется право наказывать жителей, но только за маловажные проступки, которые не носят характера антинемецких выступлений. Староста вправе налагать денежный штраф до 1 000 руб., сажать под арест и отправлять на принудительные работы сроком до 14 дней. В случае каких-либо проступков против немцев наказание определяется германскими органами.

В районах действий партизан старостам выдается пистолет, винтовка или охотничье ружье. Старосты снабжаются удостоверениями сроком на 1 – 2 месяца, по истечении которого удостоверение должно быть продлено или заменено новым.

Староста обычно назначается из лиц местной национальности. В отдельных случаях немцы находят нужных им шкурников и предателей среди бывших председателей колхозов, учителей, агрономов. Иногда немцы демонстративно организуют «выборы» бургомистров и старост. К «выборам» допускаются только взрослые мужчины, являющиеся «главами семей». Кандидатура старосты или бургомистра рекомендуется немецким офицером, и выборы происходят в его присутствии открытым голосованием. Однако чаще всего немцы обходятся без всякой «игры в демократию». За свою работу старосты получают плату. В Крическом и Чериковском районах Белоруссии они получают по 150 марок в месяц и, кроме того, отдельные вознаграждения за выдачу партизан. Староста является не только агентом немцев, но и их заложником. Имели место расстрелы старост, как и других местных жителей, в порядке репрессий за действия партизан в окрестностях данного населенного пункта. Среди старост имеются и честные советские люди, в меру сил и возможностей старающиеся облегчить положение населения. Они предупреждают крестьян о готовящихся реквизициях, обысках, содействуют партизанам, укрывают наших людей и т. п. Но таких, конечно, мало. Как правило, старосты преданы оккупантами активно помогают им в грабежах и терроре. За жалобы на старост, за неподчинение им и, тем более, за покушения на старост виновники подвергаются жестоким наказаниям вплоть до расстрела или повешения. [.]

IV. Организация вспомогательной полиции

На оккупированной территории действуют многочисленные сыскные, полицейские и карательные органы: гестапо, части СС, полицейские батальоны, дивизии охраны тыла, полевая жандармерия, тайная полевая полиция, охранная полиция. Все эти органы используют местную вспомогательную полицию. Она организуется военными комендатурами тотчас после оккупации. Формально вспомогательная полиция подчиняется сельскому старосте или бургомистру, а в городах – городской управе. Фактически вспомогательная полиция работает по заданию и под контролем германских комендатур, гестапо и т. п.

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

Вспомогательная полиция называется в некоторых местностях «стража порядка», «служба порядка» или «организация самозащиты». Она занимается наведением внешнего порядка, надзором за выполнением различных запрещений, ограничений и приказов, слежкой за антинемецкими элементами, участвует в борьбе против партизан, в проведении репрессий и погромов.

Городское полицейское управление имеет следующие отделения: паспортное, уголовно-следственное, политическое, охраны порядка, пожарное. В городах, имеющих районное деление, городскому полицейскому управлению подчинены районные полицейские управления. Последним подчинены полицейские участки, имеющие в своем составе квартальных полицейских (приложение 6). Полицейские функции возлагаются также на домоуправов, комендантов домов или домовых уполномоченных. В Смоленске домовые уполномоченные выполняют следующие обязанности: сбор квартплаты, наблюдение за приходом и уходом квартиросъемщиков, за появлением новых лиц в квартирах, за пропиской жильцов, сбор и сдача властям советских листовок, сброшенных с самолетов.

Для выполнения отдельных полицейских функций в принудительном порядке привлекаются местные жители и не состоящие на постоянной службе в полиции. Так, например, велосипедисты мобилизуются для сбора листовок, сброшенных с советских самолетов. Сельские жители привлекаются для охраны железнодорожных путей и т. п.

Численность вспомогательной полиции на Украине определяется в размере 1% от населения данного пункта, а в мелких селах и деревнях – по усмотрению немецких властей (приказ по 9 танковой дивизии от 17.7. [19]41). Во вспомогательной полиции на Украине, по сообщению «Дейли Мейл» от 27.8.[19]42, служило 150 тыс. человек. Вспомогательные полицейские вооружены холодным или личным огнестрельным оружием, иногда охотничьими ружьями. Резервов оружия вспомогательная полиция не имеет. Отличительным знаком вспомогательных полицейских на Украине была желто-голубая нарукавная повязка со штампом немецкой комендатуры и иногда с изображением трезубца. В мае 1942 г. нарукавная повязка этого образца, имевшая расцветку петлюровского флага, заменена нарукавным знаком и кокардой со свастикой. В оккупированных районах РСФСР полицейские носят белую нарукавную повязку. Полицейские вправе носить оружие и нарукавную повязку только во время исполнения служебных обязанностей. Они получают от немецких комендатур удостоверение, подлежащее ежемесячному возобновлению. Населению предписывается беспрекословно выполнять все требования и приказания полицейских.

Во вспомогательную полицию привлекаются члены националистических и фашистских организаций (Прибалтика, Западная Украина), дезертиры Красной Армии, антисоветские, уголовные и другие темные элементы, старающиеся выслужиться перед немцами, захватить имущество репрессируемых, хорошие квартиры и т. п. Кроме того, немцы принуждают к службе вспомогательной полиции пленных красноармейцев. Полицейским выдается жалованье, питание и, в некоторых местах, трофейное обмундирование. В оккупированных районах РСФСР рядовым полицейским платят в сутки 0,5 марки, заместителю начальника сельской полиции – 0,75 марки, начальнику – 1 марку (приказ по 1 моторизованной бригаде СС от 10.11.[19]41).

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

В Западній Україні начальники поліцейських команд і управлень підбираються по можливості, із числа бывших офіцерів і унтер-офіцерів старої австрійської або польської армій, в Прибалтиці – із бывших офіцерів і учасників антисоветських організацій, в окупованих областях РСФСР – із бывших царських офіцерів, виходців із контрреволюційних партій і всякого роду предателів. Наприклад, заступником начальника поліції в г. Таганрог служив бывший полковник царської армії Степанов, в г. Феодосія в поліції служив грузинський меншевик Барамидзе, начальником поліції в Белгороді служив бывший інженер маслозавода Бєлих.

На Україні допоміжну поліцію очолює Ейзенмайер, в Естонії – полковник Лыхмус [.]

ЦДАГО України, ф.1, оп.23, спр.23, арк 4 зв., 5, 8–11. Копія. Машинопис.

Друкується за: Родня. Поліція і партизани, 1941-1944. На прикладі України / Авт.-сост.: А. Гогун, І. Дерейко, А. Кентий. – К. 2011, С. 508-514.

№ 149

Наказ керівника сільського господарства Борзнянського району Берендса старості Красноставської сільської управи про збір гнізд гусениць в садах

5 березня 1943 р.

Под Вашу личную ответственность приказываю:

До 10.03.1943 г. произвести сбор гнезд гусениц в садах, находящихся на территории Вашего села.

Збор гнізд гусениць повинен бути произведен как в садах общин, так и в садах индивидуального пользователя. Все гнезда должны быть сожжены в огне.

Невыполнение данного приказа влечет строгую ответственность.

Сельскохозяйственный руководитель р-на

БЕРЕНДС

Вірно

[підпис]

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3101, оп.1, спр.30, арк.6. Заверена копія. Машинопис.

№ 150

Розпорядження ортскоменданта Ніжинській районній управі про заборону обігу українського карбованця

8 березня 1943 р.

Встановлено, що в підлеглих ортскомендатурі районах карбованці приймаються

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

та видаються. Це є зараз неприпустимо, допускається ходіння рейхсмарок та радянського рубля. Хозбанку та всім його підлеглим установам забороняється обмін карбованця.

Пропонується старості сповістити про це всім підлеглим установам¹.

Ортскомендант, майор

Згідно:

Секретар Ніжинської райуправи

ОХРИМОВСЬКИЙ

Держархів Чернігівської області, ф. Р-4362, оп.2, спр.44, арк.131. Копія. Машинопис.

¹ На значній частині території окупованої німцями СРСР законним платіжним засобом залишався радянський рубль та рейхсмарки. До 25 липня 1942 р. у рейхскомісаріаті «Україна» курс становив 10 рублів = 1 рейхсмарка. У зоні військового управління найбільше поширення мав радянський рубль. Користувачі називали його карбованцем. Тому ціни на окупованій території України зазначалися у карбованцях. З 25 липня 1942 р. населенню у рейхскомісаріаті «Україна» та зоні військового управління було наказано здати радянські гроші номіналом вище 5 рублів. Причому, суми понад 20 рублів при обміні не видавалися, а зараховувалися на спеціальні рахунки. Це призвело до того, що населення не поспішало «просто так» здавати червонці і використовувало його на «чорному ринку».

№ 151

Розпорядження бургомістра Борзнянського району Бугая старості с. Красностав про збір кольорових металів

10 березня 1943 р.

На підставі розпорядження Бахмацької ортскомендатури, пропоную зараз же організувати збір кольорового металу: міді (червоної і жовтої), цинку, нікелю, свинцю, бронзи, срібла, нове срібло і таке інше серед населення Вашого села і весь поіменований метал в чому він не полягав (домашній посуд і речі), які не використовуються господарством – потрібно здати.

Спосіб організації такий :

Виділити комісію (або декілька комісій) з 3-х осіб, яка обходить всі господарства. Весь зібраний метал приймається вагою і складається в вільне приміщення чи СКТ, або сільської управи.

Про кількість зібраного металу сільська управа повідомляє в Борзенську районну управу поп'ятиденно про вагу і назву металу.

Це завдання дуже важливе, тому вимагає серйозного ставлення.

Бургомістр Борзенського району [підпис] БУГАЙ

Секретар [підпис] КОНДРАЩЕНКО

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3101, оп.1, спр.30, арк.7. Оригінал. Машинопис.

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

№ 152

Оголошення Чернігівської міської управи про паспортизацію населення м. Чернігів

19 березня 1943 р.

В додаток до наказу № 48-а від 21 листопада 1942 р. цим оголошується:

Всі мешканці м. Чернігів, які до цього часу з будь-яких причин не пройшли перепаспортизації або не одержали паспортів, повинні з'явитись до паспортного відділу (Святославська вул., № 30) для паспортизації.

З'являтися:

Прізвище на літери	Дні місяця
А, Б, В, Г, Д, Е, Є, Ж, З, І, К, Л	Березень: 20, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31.
М, Н, О, П, Р, С, Т, У, Ф, Х, Ц, Ч, Ш, Щ, Ю, Я	Квітень: 1, 2, 3, 5, 6, 7, 8, 9, 10.
Додатково: Для явки осіб, що з поважних причин вчасно не з'явилися	12, 13, 14, 15, 16.

Чернігівська міська управа

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3001, оп.1, спр.28, арк.2. Типографський друк.

№ 153

Оголошення Чернігівської міської управи населенню про трудову реєстрацію мешканців м. Чернігів

24 березня 1943 р.

За розпорядженням фельдкомендатури, оголошується до неухильного виконання населення м. Чернігів:

§1

Всі мешканці м. Чернігів віком з 17 до 45 років включно зобов'язані з'явитися на територію Чернігівської вовняної фабрики о 7 годині ранку для трудової реєстрації за таким календарним розписом:

27 березня (субота) з'являються особи народження 1925, 1924, 1923 та 1922 років.

30 березня (вівторок) з'являються особи народження 1921, 1920, 1919 та 1918 років.

31 березня (середа) з'являються особи народження 1917, 1916, 1915 та 1914 років.

Дальший розпис буде оголошено додатково. Явці підлягають особи обох статей (чоловіки й жінки) незалежно від того, чи перебувають вони на будь-якій службі чи ні.

Звільняються від явки:

а) Військові особи та строеві поліцейські;

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

б) Особи, яких за карткою біржі праці постійно звільнено від роботи за непрацездатністю.

§2

З'являтися треба з такими документами:

- а) Паспорт чи замінюючий його документ;
- б) Довідка про службу з місця такої або картка біржі праці;
- в) Документ про родинний стан особи та про наявність у неї утриманців.

В разі відсутності таких документів відповідну довідку можливо одержати від міської управи.

г) Непрацездатним, якщо їх непрацездатність не визначена в картці біржі праці, мати відповідні документи про стан їх здоров'я.

§3

За ухилення від явки буде застосовано суворе покарання.

Міська управа

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3001, оп.1, спр.28, арк.3. Типографський друк.

№ 154

Оголошення старости Чернігівської районної управи Гуцева населенню про правила поведження на залізниці

15 квітня 1943 р.

Довожу до сведения населения распоряжение фельдкомендатуры от 15.04.1943 г. о том, что: по обе стороны железнодорожной линии полоса шириной 100 метров объявляется запрещенной зоной, на которой населению запрещается ходить.

Выходит из села ночью на железную дорогу не разрешается, даже при наличии пропуска и удостоверения, так как в лиц, нарушивших это распоряжение, будут стрелять без предупреждения.

Староста районной управи

ГУЦЕВ

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3001, оп.1, спр.28, арк.6. Типографський друк.

№ 155

Постанова № 3 санітарного лікаря Лосинівського району Елагіна про прибирання сміття

20 квітня 1943 р.

Лосинівська райуправа та санінспектура району пропонує всім старостам сіл та уповноваженим громадських господарств та завідувачам установами, як-то: школами,

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

магазинами, сепаративними та зливними молочними пунктами, в десятиденний термін навести належну чистоту в приміщеннях, де знаходяться вищеуказані установи, а також біля цих приміщень: цебто біля двору та у дворі убрати весь мусор у ями і засипати їх. Контроль за виконанням цього покладається на медсанпрцівника села. Старости сіл повинні об'явити цю постанову серед свого села.

Санітарний лікар

[підпис]

ЕЛАГІН

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3085, оп.1, спр.42, арк.7. Оригінал. Машинопис.

№ 156

Розпорядження старости Лосинівської районної управи Салівона старости с. Велика Дорога про ввічливе ставлення до населення під час розбору скарг

[травень 1943 р.]¹

Згідно розпорядження ортскомендатури від 05.05.1943 року вимагаю, щоб усі робітники Українського місцевого управління ввічливо відносились до населення під час розбору їх скарг.

Вони повинні повністю вислухати скаргу, всебічно її перевірити і на скільки можливо дати допомогу.

Населення обов'язково повинно мати уявлення про те, що установи турбуються про них.

Копію надіслати в громадські господарства.

Шеф Лосинівського району

[підпис]

САЛІВОН

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3085, оп.1, спр.42, арк.9. Оригінал. Машинопис.

¹. Датовано за змістом документа.

№ 157

Інформація окупаційної адміністрації про медичне та пенсійне забезпечення місцевих мешканців, що постраждали під час виконання службових обов'язків у лавах вермахту

9 травня 1943 р.

Українці і Українки!

На визнання їх праці для німецьких збройних сил всім місцевим мешканцям, що беруть участь в боротьбі проти більшовизму і через це мають поранення або захворюваність, забезпечується негайно лікарська допомога через місцеві чи німецькі санітарні умови. Якщо ж внаслідок поранення потерпілий втрачає працездатність, пораненому видається свідоцтво, на підставі якого весь час його непрацездатності,

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

отже і в випадках на все його життя, йому видається пенсія. Якщо місцевий мешканець загинув в боротьбі проти більшовизму, то пенсію за таким свідоцтвом одержують його родичі. Розмір пенсії визначається відповідно ступеню пошкодження. У всякому разі він достатній для того, щоб забезпечуваний мав можливість достатньо підтримувати своє життя. Поряд з цим розпорядком забезпечення потерпілі можуть ще одержати такі додаткові матеріальні переваги:

1. Першочергове наділення землею для приватного господарювання.
2. Першочергову видачу розподілюваних по державних цінах товарів.
3. Першочергове надання праці в німецьких установах і місцевих установах та підприємствах.
4. Набуття спеціальності.

Чернігівський кур'єр. – 1943 р. – 9 травня – № 36(194).

№ 158

Витяг з тексту німецької брошури «Політичні завдання німецького солдата у Росії в умовах тотальної війни»

30 травня 1943 р.

[....]

I. НЕОБХОДИМОСТЬ ЭТОЙ ЗАДАЧИ

Цель: Все немецкие солдаты, в первую очередь офицеры, должны проникнуться чувством глубокой ответственности за правильное обращение с русским населением. Они должны знать, что для окончательного завершения войны на востоке, необходимо, чтобы восточные народы сочувствовали Германии. Достижение хозяйственного, военного, политического сотрудничества населения оккупированных областей с великой германской империей, как основой нового государственного порядка Европы, является главной политической задачей немецкого солдата на Востоке.

1. Борьба за будущее Европы достигла кульминационного пункта. Победа или поражение зависят от того, кто обладает большими людскими и материальными ресурсами, более крепкой экономикой, большой волей к победе.

Противник прилагает все усилия для мобилизации своих неисчерпаемых людских и материальных резервов для уничтожения Европы.

Подтверждением этого служат политические и экономические вымогательства по отношению к Южноамериканским штатам, обещания Китаю, договоры с нейтральными государствами (Турцией, Португалией, Испанией, Швецией и др.).

Государства оси популяризируют тотальную войну. Должны быть мобилизованы все людские ресурсы. В нашем распоряжении находятся огромные резервы более 400 млн. чел. и сырьевые ресурсы всей Европы. Союзники, нейтральные и побежденные государства — все включены, в сеть гигантских мероприятий и планов, направленных к победоносной войне и образованию нового порядка в Европе.

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

2. Для достижения окончательной победы необходимо мобилизовать все богатства Восточной Европы для тотальной войны. Территория России, оккупированная немецкой армией, больше чем Германия. Население этой территории составляет 70 млн. чел.

Однако тотальная мобилизация всех сил и ресурсов оккупированных восточных областей имеют свои особенности.

Необходимо, сперва, добиться добровольного сотрудничества русских с Германией, ибо силой народ можно подавить, но нельзя привлечь его идейно.

Борьба против большевизма не является борьбой двух народов между собой, это борьба двух различных мировоззрений. Здесь успех решается не только силой оружия. Большое значение имеет то, чтобы немцы насаждали в сердцах русских чувства, до сих пор задавленные большевизмом. Все это в первую очередь зависит от поведения немецких солдат. Наиболее сильное влияние имеет личный пример. Русские могут судить о немецком народе и его мировоззрениях только по немецкому солдату. Поэтому перед последним стоит ответственная политическая задача — сознательно и планомерно добиваться союза с русским народом в борьбе с большевистско-плутократической опасностью и затем использовать русских как рабочую силу в оккупированных областях и немецком тылу или для борьбы с оружием в руках.

Во время наступления население оккупированных областей относилось к немцам весьма дружелюбно. Но в ходе войны отрицательное отношение к большевизму потеряло почву; несмотря на это, старая неприязнь к последнему преобладает над разочарованием в Германии. Как бы неблагоприятно ни сложились отношения между армией и русским населением, имеется еще достаточно данных для сотрудничества с русским населением в деле создания нового порядка в Европе.

Если население оккупированных русских областей станет искренним союзником Германии, то представится возможность использовать оккупированную территорию для войны. Тотальная мобилизация в восточных областях дает для Европы следующее:

- а) гигантские резервы рабочей силы;
- б) значительное превосходство в продовольствии;
- в) активное участие населения в борьбе с большевизмом.

3. Использование территории и людских ресурсов оккупированных областей России имеет не только экономическое, но и военное, и политическое значение.

а) Главную роль играют при этом огромные ресурсы рабочей силы. Как показал опыт, русские могут быть использованы на любой работе в сельском хозяйстве, на строительстве дорог и в военной промышленности. Причем, речь тут идет не о временной повинности. Необходимо, чтобы русский народ понял возможность и целесообразность будущего сотрудничества с Германией. Это возможно только в том случае, если общение с русским человеком будет справедливым. Этим объясняются мероприятия немецкого правительства, направленные на защиту рабочих из восточных областей.

б) Природные богатства России настолько велики, что при правильной экономике, они обеспечат не только армию оккупированных областей, но частью

и Германию и остальную часть Европы. Для достижения наивысших результатов необходима добрая воля и готовность населения к работе.

в) Вовлечение России в тотальную войну имеет не только хозяйственное значение: Европа должна использовать русских также и для активной борьбы против общего врага – большевизма. Население знакомо с большевизмом. Оно 25 лет находилось под гнетом. За исключением коммунистов, служащих советских учреждений и тех, кто стал жертвой советской пропаганды, жители настроены к большевизму враждебно. Крестьяне в особенности ненавидят советскую власть, отнявшую у них собственность и создавшую колхозы. Благодаря ненависти и отрицательному отношению к большевизму их легко завербовать для борьбы с советской властью. Сопrotивление русских крестьян Советской власти может быть использовано как барьер, о который разобьется наступление большевизма. Эту опасность ясно понимает большевистское командование. Поэтому оно всеми средствами старается обрисовать эту войну, как отечественную, войну за «матушку Россию» и вызвать среди населения ненависть к немецким солдатам, как варварам и разрушителям культуры.

Для усмирения страны весьма ценна помощь населения при борьбе с партизанами, саботажниками и шпионами. Активное участие русских в борьбе с большевизмом выражается в создании «РНА» и частей русской полиции.

I. Русская народная армия создана из русских добровольцев, сражающихся плечом к плечу с немцами против Красной Армии и партизан. Использование «РНА» при условии планомерной вербовки может иметь также и военное значение.

II. Русская полиция представляет из себя части, состоящие из добровольцев и имеющие цепью охранять деревни и бороться с бандами.

III. Кроме того, в частях и подразделениях немецкой армии для обслуживания используются добровольцы из числа населения и военнопленных, что дает возможность использовать на передовой линии большое количество немецких солдат.

Все это ясно показывает необходимость завоевать доверие и союз с русским населением в тотальной войне. Немецкий солдат должен решить эту задачу. Он должен привлекать все более широкие массы населения к активной борьбе с большевизмом. Его поведение должно обуславливаться сознанием, что он борется с большевизмом, а не с русским народом и русской культурой.

Вывод:

1. Тотальная война, исход которой обозначает или гибель или новый порядок в Европе, требует мобилизации всех людских и материальных ресурсов.

2. Большая и богатая территория оккупированных областей должна быть также использована для тотальной войны.

3. Для этого необходимо добиться искреннего и постоянного экономического, политического и военного сотрудничества с Германией, как основы новой Европы.

4. Вовлечение оккупированных областей России в тотальную войну предоставит борющейся Европе:

а) Гигантские резервы рабочей силы;

б) Значительное превосходство в продовольствии и сырье;

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

в) Активное участие населения в борьбе против большевизма.

Выполнение этой задачи зависит от обращения с населением.

[....]

IV. ОБРАЩЕНИЕ С РУССКИМИ

Если основные черты характера русского будут нами точно определены, то мы сумеем выработать правильную линию поведения по отношению к последним. Правильное обращение с русскими поможет вселить в них веру в немецкого солдата, еще раз подчеркнет его превосходство перед ними. Чтобы русские признали немецкое господство, необходимо заставить их поверить нам и добиться полнейшего доверия с их стороны там, где это нам выгодно. Этого можно достигнуть в первую очередь безупречным поведением наших солдат и внимательным отношением к русским с учетом их личных желаний и потребностей. Немецкий солдат должен вести себя с русским, как с европейцем.

Немецкий солдат должен стремиться показать себя перед русскими с лучшей стороны; русские стремятся к справедливости, которой они были лишены при большевиках. Если немецкому солдату удастся убедить русских в своей правоте, то наше превосходство перед большевиками станет им совершенно очевидным.

Каждое недозволенное изъятие имущества у русских рассматривается ими просто как воровство. Наша уверенность в том, что русский за период существования большевизма привык к подобным кражам, совершенно несправедливо. Русские ничего не имеют против военных налогов, если они упрямлены и обеспечивают им прожиточный минимум. Превышение отдельными немецкими солдатами их власти ставит русских в бесправное положение.

Также необходимо принимать во внимание личные и национальные привычки русских, дабы не задевать последних. Следует быть тактичным и вежливым в обращении с ними. В глазах русских вежливость является признаком культуры.

Немецкий солдат должен держать себя по отношению к русским вежливо, но с надлежащим достоинством. Лишь только тогда он добьется доверия и внимания со стороны русского. Грубый и дерзкий тон может обеспечить лишь временный успех и вызывает у русского чувство страха. Он рассматривается русскими как пренебрежение к их личным, национальным привычкам и обычаям. Из истории русские хорошо знают о том, что культура и цивилизация пришли в Россию с Запада. Грубое и бестактное отношение, рассматриваемое в России как некультурность, начинает наводить русских на мысль, что так принято вести себя в Европе, и подрывает веру у русских в немецкого солдата.

Уважение к немецкой армии, послушание по отношению к немецким властям достигаются путем быстрых и строгих, но справедливых наказаний.

Русский послушен и исполнительен, если он чувствует превосходство немецких властей. Русский народ нуждается в постоянном руководстве. Государственная власть в России очень авторитетна и стала для русского просто необходимостью.

Следует постоянно наблюдать за настроением русских, которое часто меняется в зависимости от отношения к ним. Тот же самый русский, от которого путем хорошего отношения можно было добиться доверия, честности и преданности, при чересчур жестоком и несправедливом отношении к нему превращается в замкнутого

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

недоверчивого и фанатически ненавидящего нас врага.

Немецкий солдат должен соответствующим образом вести себя по отношению к русским, т. к. это всегда в его интересах.

Каждый немецкий солдат должен понять, что русский видит в каждом немце типичного представителя немецкого народа, представителя европейской культуры и мировоззрения.

Отсюда вытекают следующие положения:

1. Никакой пощады пособникам большевизма.
2. Дружелюбно настроенный русский – не враг, а помощник и союзник в борьбе с большевизмом.
3. Никакого доверия непроверенным лицам.
4. Строгий порядок, но абсолютная справедливость, вежливость и такт по отношению к русским, уважение к личности и привычкам, никаких телесных наказаний.
5. Не давать обещаний, которые нельзя выполнить.
6. Признание заслуг русских.
7. Уважение к собственности местного населения.
8. При всех обстоятельствах сохранять собственное достоинство. Всегда помнить, что солдат является представителем немецкого государства.

Люди, живущие чувством, особенно нуждаются в строгости власти. Доверие в соединении с осторожностью необходимо, однако доверчивость излишня.

Во избежание непродуманных действий со стороны русских необходима строгость и твердость. И то и другое должно быть справедливым. Действовать нужно холодно и разумно, не слушаясь собственного чувства.

[.....]

Друкується за: Вестник архива Президента Российской Федерации. Война 1941-1945. – М., 2010. – С. 466-475.

№ 159

Доручення старости Лосинівської районної управи Салівона старості с. Велика Дорога про облік безпритульних, дітей, осіб похилого віку та інвалідів

[наприкінці травня 1943 р.]¹

По розпорядженню Ніженської орскомендатури від 16.04.1943 року при Лосинівській райуправі з 24.05.1943 року організований відділ соціального забезпечення з метою покращення житлових та матеріальних умов населення, особливо безпритульних, а також інвалідів та евакуйованих громадян з прифронтової полоси східного фронту, які перебувають тимчасово чи постійно на терені Вашого села. Вам пропонують зробити слідує:

1. Зробити точний облік безпритульних, які перебувають у Вашому селі,

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

починаючи від 2-х до 15 років, зазначивши місце і дати їх народження.

2. Зробити облік патронованих дітей від 6 до 15 років.

3. Зробити облік престарілих громадян, не враховуючи статі, яким більше чим 70 років і які не мають засобів до існування.

4. Мати облік всіх осіб, які одержали інвалідність чи тимчасове ушкодження в боротьбі з більшовизмом (зазначивши коли саме одержав інвалідність), а також осіб, які одержали інвалідність чи хворість при виконанні службових обов'язків після звільнення нашого району від більшовизму.

5. Взяти на облік сім'ї громадян, члени яких загинули в боротьбі з більшовизмом, а також пенсіонерів, які раніш одержували пенсії.

6. Дати відомості про сімейний стан інвалідів першої та другої групи².

Всі відомості і перелічені у §§1, 2, 3, 4, 5, 6 повинні надіслати до відділу соціального забезпечення при Лосинівській райуправі не пізніше до 10.06.1943 року.

Шеф Лосинівського району [підпис]
Завідуючий відділу соцзабезу [підпис]

САЛВОН
БОРИСОВА

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3085, оп.1, спр.1, арк.56. Оригінал. Машинопис.

1. Датовано за змістом документа.

2. Список інвалідів першої та другої групи по с. Велика Дорога та їх сімейний стан

№ п. п.	Прізвище, ім'я та по-батькові	Група інвалідності	Склад сім'ї працездатних	Склад сім'ї непрацездатних	Всього членів сім'ї
1.	Циба Антон Юхимович	II	3	4	8
2.	Кіт Ганна Йосипівна	II	—	—	—

Див.: Держархів Чернігівської області, ф. Р-3085, оп.1, спр.56, арк.2.

№ 160

**Заява старости Британівської сільської управи Остриниці бургомістру
Комарівського району Болгаченку про недоліки в роботі молочного пункту**

1 червня 1943 р.

Заява

У нас у селі, як Вам відомо, є молочний пункт, і робить завідуючим пунктом Апрелев, прийняв на роботу дівчину без погодження старости [можливо дочку] старого советського активіста Сидоренка М.О., котра грубо поводить із занощиками¹ молока, про що було заявлено директору маслозавода, а результатів ніяких не відомо.

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

Цей же Апрельев не хоче понімати старосту, було декілька раз мною сказано про побілку будинку і на цей час ні що не робилось – грязность, бруд. Про що і доношу Вам, бо це робота молочні продукти, котрі ідуть на фронт, а він наприймав тих людей, котрим би там не місце.

Староста села

ОСТРАНИЦЯ

З оригіналом згідно:

секретар Комарівської райуправи

[підпис]

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3118, оп.1, спр.1, арк.9. Завірена копія. Машинопис.

1. Так у тексті. Вірогідно, особи, що здавали молоко.

№ 161

Оголошення Чернігівської міської управи населенню м. Чернігів про порядок торгівлі продуктами та товарами на базарах міста

8 червня 1943 р.

Доводиться до відома населення м. Чернігів, що з метою упорядкування базарної торгівлі встановлюється за дозволом фельдкомендатури такий порядок продажу продуктів та товарів на базарах м. Чернігів:

§1

Базарну торгівлю дозволяється провадити лише на базарах: Центральному, на П'ятиріжжі та на Лисковиці.

В інших місцях базарна торгівля забороняється.

§2

Базарними днями для загальної торгівлі являються: неділя, середа та п'ятниця. Торгівля в ці дні дозволяється з 6 год. ранку до 2 год. дня.

§3

В інші дні тижня дозволяється провадити базарну торгівлю лише зеленню та овочами з 6 год. до 10 год. ранку.

§4

За торгівлю на базарах встановлюється разовий збір в такому розмірі:

- а) за торгівлю з рук, лотків, столів та ін. - 3 крб.;
- б) за торгівлю з воза - 10 крб.;
- в) за торгівлю гончарними виробами з землі - 30 крб.

§5

Відповідальним за порядок базарної торгівлі є комісар базарів, вимоги й розпорядження якого щодо порядку на базарах є обов'язкові.

Нагляд за санітарним станом базарів здійснює санітарний лікар.

§6

За порушення порядку базарної торгівлі, зокрема за торгівлю в місцях, не

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

відведених під базари, на винних буде покладено покарання.

Міська управа

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3001, оп.1, спр.28, арк.8. Типографський друк.

№ 162

Розпорядження бургомістра Комарівського району Болгаченка директору маслозаводу про дотримання санітарних норм на сепараторному пункті

11 червня 1943 р.

Прикладаючи до цього заяву старости с. Британи, пропоную негайно усунути неполадки на сепараторному пункті в с. Британи, поскільки сигнали, подані старостою села, цілком вірні, в приміщенні пункту брудно, не побілено, на стінах плісень, із котла пар іде в приміщення, бо витяжна труба з абажуром над котлом високо і не відповідає своєму призначенню.

Крім того, зав[ідувач] сепараторним пунктом із зауваженням старости села повинен рахуватись як із адміністратором – єдиноначальником села, і прийомку й оформлення робочих може робити тільки після рекомендації старости, з автобіографій та характеристикою старости на робочого.

Пропоную: вжити відповідних заходів, аби усунути вказані неполадки, і в майбутньому не допускати не в одній із виробничих точок дорученого Вам підприємства будь самих малих неполадок, враховуючи ніжність виробляємої продукції, восприімчивість її до скорої порчі, та важність її призначення для потреб Германської армії в самий важкий військовий час.

В противному разі мною будуть вжиті відповідні адміністративні заходи.

Бургомістр району

[підпис]

БОЛГАЧЕНКО

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3118, оп.1, спр.1, арк.16 – 17. Рукопис.

№ 163

Витяг із судового засідання військового управління 173 у м. Ніжин по справі про крадіжки

16 червня 1943 р.

Перевела – Духанова К.Ф.
Присутствовав – Рыльцов.

Военный приговор:

От имени немецкого народа по делу наказания восточных мужчин¹ военного

управления 173 в Нежине

1. Николай Павлович Терещенко.
2. Василий Дмитриевич Карнаев, рождения 17 октября 1923 года в Нежине, по поводу кражи и тяжелой кражи.
3. Сергей Александрович Дорошевич
4. Павел Николаевич Кролев.

Вынесено решение:

Василий Дмитриевич Карнаев осужден из-за тяжелой кражи в двух случаях к 1 году 10 месяцам тюрьмы. В остальном обвиняемый оправдан.

Обвиняемый Василий Дмитриевич Карнаев родился 17 октября 1923 года в Нежине. Он православный и украинской национальности. По гражданской профессии обвиняемый каменщик. В Красной армии он не служил и находится на службе немецких вооруженных сил с 16-го декабря 1941 года. В судебном отношении он будто бы незапятнан. Точно так же и в смысле дисциплины обвиняемый незапятнан.

Суд установил на основе проведенного главного слушания судебного дела следующее положение дела и признал доказанным:

Обвиняемый Василий Карнаев вместе с восточным человеком Дорошевичем совершил взлом 5 мая 1943 г. около 23 ч. 15 мин. в складе соли, который находится в местности его места службы военного управления 173 в Нежине, и там украл приблизительно 17 кг соли. Эту кражу сам обвиняемый Карнаев повторил вместе со штатским Терещенко 6 мая 1943 г., причем было украдено приблизительно 75 кг соли.

Эта соль была виновниками вместе продана и выручка поделена между виновниками. Обвиняемый купил себе на вырученные деньги гармошку.

И здесь занимался суд вопросом, совершил ли обвиняемый эти 2 кражи на основании единого решения или же речь идет о двух самостоятельных наказуемых действиях.

На основе показаний обвиняемого в связи с показаниями Дорошевича, присутствовавшего соучастника при первой краже обвиняемого, суд пришел к убеждению, что данный случай не есть продолженное действие обвиняемого на основе его одноразового решения, но что обвиняемый совершил вторую кражу сам только тогда, когда он заметил, как легко совершилось его первое наказуемое действие.

Таким образом, установлено и доказано, что обвиняемый совершил тяжелую кражу 5 мая 1943 г. в смысле параграфа 243 [...]² и какую тяжелую кражу он потом повторил 6 мая 1943 г.

Согласно вверху цитированному месту закона, обвиняемый должен быть признан виновным и наказуемым.

При установлении меры наказания, имея ввиду две тяжелые кражи и объединяя два отдельных наказания в одно общее, суд принял во внимание обстоятельство, как отмечающее дело то, что обвиняемый совершил в ночное время 2 кражи со взломом на основе собственного (согласия) желанья, смягчающими дело обстоятельствами, суд считает молодой возраст до сих пор незапятнанного обвиняемого.

Суд, принимая во внимание эти смягчающие обстоятельства, отказывается от присуждения (тюремного) наказания исправительного дома из-за совершенных обвиненным двух тяжелых краж.

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

На основе всего этого суд признал для каждого из двух обвиняемых, совершивших тяжёлые кражи, досточным и соразмерным поступкам – тюремное наказание на протяжении года. Эти оба тюремных наказания вместе на протяжении двух лет установлены согласно §54 или §74 [...]³ в общий штраф в 1 год и 10 мес[яцев] тюрьмы.

Обвиняемому Василию Карнаеву ставится в вину еще то, что он будто бы 9 мая 1943 года вместе с обвиняемым Николаем Терещенко совершил кражу в квартире женщины Ольги Марус в Нежине, Миллионная улица № 3, но так как установлено и доказано, что Карнаев, хотя и был в квартире женщины Марус, но спустя короткое время удалился из этой квартиры, еще прежде, чем Николай Терещенко совершил поставленную ему в вину кражу 800 руб.

Карнаев был оправдан от этого поставленного ему в вину преступления за отсутствием доказательств.

Верно:

Начальник Нежинского ГО МГБ
майор

[підпис]

РЫЛЬЦОВ

Держархів Чернігівської області, ф. Р-4360, оп.1, спр.106, арк.11 – 11зв. Завірена копія. Машинопис.

1. Вірогідно, такий вираз тут і далі – наслідок дослівного перекладу з німецької мови.

2. Текст нерозбірливий.

3. Текст нерозбірливий.

№ 164

Звернення старости Лосинівської районної управи Салівона старости Гармацинської сільуправи про допомогу лікарням полотном

18 червня 1943 р.

Мед[ичні] лікарні р-ну Лосинівська, *Галицька та Макіївська*¹ вкрай потребують білизни та ковдр, тому Лосинівська райуправа та інспектура з/охорони² звертаються з проханням до населення продати для лікарень звичайного селянського полотна по доступним цінам. Особи, які бажають допомогти цим лікарням, прозьба звернутись до старости свого, який в свою чергу після того, як кільки-небудь купить полотна направляє в Лосинівську райуправу для передач в ту чи іншу лікарню.

Цю відозву прозьба вивісити на видному місці в кожному громгосподарстві.

Шеф Лосинівського району
Інспектор з/охорони

[підпис]
[підпис]

САЛІВОН

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3086, оп.1, спр.5, арк.4. Оригінал. Машинопис.

1. Назви лікарень написані чорнилом від руки.

2. Так у тексті. Вірогідно, «відділ охорони здоров'я».

№ 165

Розпорядження старости Лосинівської районної управи Салівона старости Гармащинської сільуправи про введення карантинних заходів у місцях розміщення евакуйованих громадян

30 червня 1943 р.

У зв'язку з тим, що між евакуйованими трапляються випадки захворювання на висипний тиф, для того, щоб не допустити масового захворювання на цю хворобу, на евакуйованих Лосинівська інспектура з/охорони накладає 12-ти денний карантин, тобто евакуйовані, котрі вже розміщені по квартирах їм заборонить виходити з квартирного двора, дітей, не допускати до гуляння з другими дітьми і в цій квартирі і в ці будинки, де евакуйовані, не допускати інших селян на протязі 12-ти днів¹.

Шеф Лосинівського району
Інспектор здоровохорони

[підпис]
[підпис]

САЛІВОН
РУДЕНКО

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3086, оп.1, спр.5, арк.5. Оригінал. Машинопис.

1. Через наступ частин Червоної армії перед окупаційною адміністрацією постала проблема біженців. Це, головним чином, працівники органів місцевого самоуправління, поліції, що активно співробітничали з окупантами, та їх сім'ї. Вони намагалися виїхати у глибокий тил, зокрема, на територію Третього рейху, сподіваючись на стабілізацію фронту. Достеменно кількість таких біженців невідома, однак погрозилив розпорядження місцевих органів самоуправління та окупаційної адміністрації щодо наявності приміщень для біженців свідчать про значну їх кількість. Так, у розпорядженні завідувача Лосинівського районного відділу охорони здоров'я Руденка старости Великодорізької сільуправи про організацію хат-нічліжок для біженців від 10 червня 1943 р. вказувалося: «4-го серпня 1942 року згідно розпорядження Ніжинської ортскомендатури було запропоновано кожному старості села району організувати хату-нічліжку для біженців, евакуйованих [текст незрозумілий]. Це розпорядження не втрачає сили і на зараз. Старости сіл, які не матимуть таких приміщень, будуть притягнуті до відповідальності. Завідувачий райздрави [підпис] РУДЕНКО.» Див.: *Держархів Чернігівської області, ф. Р-3085, оп.1, спр.42, арк.12.*

№ 166

Розпорядження старости Лосинівського району Салівона старости та завідувачу школи с. Татарівка про перелік осіб, які бажають навчатися на курсах ветфельдшерів та ковалів¹

2 липня 1943 р.

Згідно розпорядження ортскомендатури 01.07.1943 р. Ви повинні надіслані до інспектури народної освіти не пізніше 04.07.1943 р. списки осіб, що бажають вчитись на курсах ветфельдшерів та ковочних ковалів. До цих списків потрібно занести таких бажаючих осіб:

1. Особи, що закінчили ветшколу або два курси ветшколи.
 2. На курси ковочних ковалів приймаються особи, що закінчили не менше 3-х класів.
 3. Віком не молодше 16 років.
- Списки надіслати за формою:

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

1. Прізвище, ім'я та по-батькові.
2. Рік народження.
3. Освіта.
4. Адреса.

Всі слухачі курсів забезпечуються гуртожитками, стипендією та продуктовими картками на рівні з службовцями.

Шеф Лосинівського р-ну
Інспектор шкіл

[підпис]

САЛІВОН
ДИЧАЛ

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3087, оп.1, спр.9, арк.38. Рукопис.

1. На документі є резолюція: «Повідомити 05.07.1943 р. № 198, що бажаючих не маємо».

№ 167

Довідка старости управи м. Борзна громадянці М. Красненко про її національність та місце народження

17 липня 1943 р.

Дана гр[омадянці] Красненко Марії Павлівні в тім, що вона дійсно українка. Народилась в 1923 р. в м. Борзна Чернігівської області про що й свідчить.

Староста міської управи [підпис]

Держархів Чернігівської області, ф. Р.-3142, оп.1, спр.72, арк.9. Рукопис.

№ 168

Довідка старости Ядугівської сільуправи громадянці О.П. Сапон про її неспроможність сплатити за лікування¹

27 липня 1943 р.

Довідка дана ця гр[омадянці] х. Сапонівка Борзенського району Сапон Олександрі Пилипівні в тому, що в неї залишилось дома дві душі сім'ї, обої непрацездатні. Гр-ка Сапон за лікування в лікарні платити не може.

Про що Ядугинська сільська управа й свідчить.

Староста с. Ядути [підпис]
Секретар [підпис]

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3142, оп.1, спр.72, арк.13. Рукопис.

1. Чимало подібних довідок, що зберігаються в архівних фондах, свідчать про значне зубожіння сільського населення: «Довідка, видана К.І. Кривошій про право на безкоштовне лікування. Дана громадянці

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

IV земгромади Кривошії Клавдії Іванівні в тім, що в неї з майна, а також із хозяйства нема нічого, а тому прошу дати безплатне лікування». Див.: *Держархів Чернігівської області, ф. Р.-3142, оп.1, спр.72, арк.10.*

№ 169

Наказ крейслянд вирта Берендса про охорону врожаю

30 липня 1943 р.

Некоторые старшины, благодаря своей халатности, допускают самовольное растаскивание урожая огородных культур, маку, а также урожая плодовых садов.

А по сему приказываю:

I

Под личную ответственность старшин общин обеспечить охрану урожая всех культур 1943 года.

II

Виновных в воровстве или уничтожении урожая привлекать к самой строгой ответственности.

III

За невыполнение данного приказа – старшины будут привлекаться к штрафу в размере до 1 000 руб.

Крейслянд вирт

[підпис]

БЕРЕНДС

Держархів Чернігівської області, ф. Р.-3142, оп.1, спр.56, арк.18. Рукопис.

№ 170

Наказ ортскомендатури про правила фотографування

3 серпня 1943 р.

г. Борзна

1) Согласие относительно того, чтобы были фотографии последовало приказом ортскомендатуры.

2) Разрешается фотографировать русским фотографам русское население для паспортов.

3) Каждый заказ должен быть внесен в список за порядковым номером. Фотографы должны вести эти списки. Нужно записывать имя, фамилию, место жительства, улица, № внесенного в список, т.е. того, кто фотографируется. Это нужно вести аккуратно и точно, чтобы всегда можно было проверить ортскомендатурой или другими контролерами уполномоченными.

4) Строго запрещается фотографировать принадлежащих к немецкой вооруженной силе, полиции или их членов, а также немецких гражданских лиц или какие-нибудь фотографические работы для них производить.

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

5) Русские фотографы не должны производить съемок никакого рода, кроме дома.

6) При выдаче разрешения фотографу нужно осведомить лицо и взять надлежащую расписку в использовании предписания.

7) В помещениях, где производится работа фотографов, должен быть вывешен плакат на немецком и на русском языках со следующим содержанием:

«Запрещается фотографировать принадлежащих к немецкой вооруженной силе, полиции или их членов, а также немецких гражданских лиц или фотографические работы для них производить».

Ознакомившись с предписанием обязуюсь своей собственноручной подписью строго соблюдать написанное¹.

Перевела Федак

Держархів Чернігівської області, ф.Р-3099, оп.1, спр.13, арк.2. Рукопис.

¹ Розписка. «Даем настоящую расписку Борзенской райуправе в том, что ознакомившись с предписанием ортскомендатуры в отношении пользования фотографией, обязуемся строго соблюдать все указания. Див.: *Держархів Чернігівської області, ф. Р-3099, оп.1, спр.13, арк.1.*

§2. Освіта, церква, громадське життя в умовах нацистської окупації

№ 171

Заява настоятеля Троїцької церкви протоієрея В. Красниковського міському голові м. Ніжин Я. Степанову про дозвіл на видачу церковних книг з архіву та церковного начиння із музею¹

24 вересня 1941 р.

Для восстановления богослужения в Троицкой церкви г. Нежин требуются богослужебные книги и некоторые священные сосуды. Возможно, что нечто из такого имеется в городском архиве и местном музее. Прошу разрешения осмотреть вышеозначенные учреждения и воспользоваться нужными вещами для Троицкой церкви г. Нежин.

Настоятель Троицкой
церкви г. Нежин, протоиерей

ВЛАДИМИР КРАСНИКОВСКИЙ²

Держархів Чернігівської області, ф. Р-4393, оп.1, спр.6, арк.1 – 1зв. Рукопис.

¹ На документі є резолюція: «Разрешаю. Староста г. Нежин. 24.09.1941 г.» Згодом, 25 вересня 1941 р. настоятель Троїцької церкви В. Красниковський надав розписку. «Согласно разрешения старосты г. Нежин получено настоятелем Троицкой церкви г. Нежин следующие книги: 1) Св. Евангелие. 2) Типикон. 3) Месячная за ноябрь – декабрь месяцы 1941 года».

² Подібні клопотання надсилалися і іншими конфесіями. Так, прихожани та священник грецької Преображенської церкви звернулися до старости м. Ніжин про дозвіл на видачу священних книг: «Мы прихожане греческой Преображенской церкви просим разрешить нам получить с центрального архива священные книги для совершения богослужения». Див.: *Держархів Чернігівської області, ф. Р-4393, оп.1, спр.6, арк.3*. Книги отримав священник Преображенської церкви: «Получено для греческой церкви согласно разрешению старосты г. Нежин следующие богослужебные книги:

1. Евангелие.
2. Служебник.
3. Скрижали.
4. Веч [нерозбірливо].
5. Жития святых.
6. Для священника книга.

Перечисленные в сем книги получил.

Священник

[підпис]».

Див.: *Держархів Чернігівської області, ф. Р-4393, оп.1, спр.6, арк.3 зв.*

№ 172

Звернення заступника голови загальноміської церковної ради м. Чернігів старості м. Чернігів про передачу типографського устаткування для потреб єпархіального управління

13 жовтня 1941 р.

Общегородской церковный совет города Чернигова, препровождая при сем

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

заявление бывших владельцев бывшей друкарни «Друкар» о желании передать совету частично сохранившиеся имущество от пожара¹. Типография просит Вашего разрешения вывезти это имущество с пожарища и приступлению к ремонту его, использовав на нужды епархиального управления².

Помошник председателя
Секретарь

[підпис]
[підпис]

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3001, оп.1, спр.41, арк.6. Рукопис.

1. Непізніше 13 жовтня 1941 р. була написана заява від співвласників згорілої кооперативної друкарні «Друкар» старости м. Чернігів з проханням вивезти зруйноване типографське устаткування: «На наши личные средства была организована в г. Чернигове на артельных началах типография под названием «Друкар», входившая в систему промкооперации. Типография во время бомбежки сгорела. Из уцелевшей части типографии от пожара с добавлением недостающих частей путем покупки или передачи дубликатов из других типографий возможно для капитального ремонта полную реставрацию типографии. Средства на вывозку с пожарища пригодного инвентаря, а равно по прибытии недостающего нам будут отпущены общегородским церковным советом, которому мы после реставрации, обязуемся передать типографию для обслуживания Епархиального управления. Восстановление типографии разрешение и наше материальное положение, которое в настоящее время, в следствии невозможности приложить руки к труду – тяжелое. Поэтому просим Вас разрешить вывезти с пожарища все имущество с типографии, могущее после ремонта быть восстановленным». Див.: *Держархів Чернігівської області ф. Р-3001, оп.1, спр.41, арк.7-7 зв.*

2. Голова загальноміської церковної ради м. Чернігів 13 жовтня 1941 р. звернувся з проханням до старости м. Чернігова про виділення типографського устаткування: «Общегородской церковный совет города Чернигова просит вашего разрешения на вывоз для нужд Епархиальной типографии шрифта и плоской печатной машинки с города Репок». Див.: *Держархів Чернігівської області, ф. Р-3001, оп.1, спр.41, арк.1.*

№ 173

Доповідна записка завідуючого правовим відділом Чернігівської міської управи про взаємини релігійних громад та єпархіального управління

9 листопада 1941 р.

Інспектором в справах віровизнань відділу освіти піднесене на вирішення питання про взаємини між релігійними громадами та Єпархіальним Управлінням, при чому інспектором висловлювалась думка про те, що ці взаємини повинні обмежуватись лише справами догматичного та канонічного характеру, щодо господарчих справ громад, то Єпархіальне Управління не повинно втручатись до них.

Наведене питання слід розв'язати, виходячи з таких засад:

- а) відділення церкви від держави;
- б) релігійні громади взагалі не видають догматичними та канонічними питаннями, а вся їх діяльність полягає в господарчому обслуговуванні церкви, питання ж догматично-канонічного змісту належать церковному почту, який постановляється й підлягає Єпархіальному управлінню;
- в) сучасні умови вимагають – разом з потребою ініціативного розвитку майнового стану релігійних громад і звідси їх оперативної господарської самостійності, – загальною компетенцією керівництва діяльністю релігійних громад, яке керівництво доцільно покласти на Єпархіальне управління;
- г) потрібна реєстрація (облік) релігійних громад загальний контроль над їх

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

діяльністю, які функції слід покласти на відділ освіти в особі інспектора віросповідань.

Тому вважаю за доцільне додержуватись в наведеному питанні такого порядку:

1) У своїй оперативній діяльності релігійні громади підлягають своїм керівним органам – старості та раді громади, при чому ці громади по всіх питаннях безпосередньо зносяться зі всіма організаціями, установами та особами

2) Єпархіальному Управлінню належить лише загальне керівництво напрямом діяльності релігійних громад з правом за слухання звітів та дачі первісних настановлень

3) Відділу освіти в особі інспектора віровизнань належить провадження реєстрації (обліку) релігійних громад, а також право загального контролю їх діяльності.

Про визначення розмежування обсягу відання в справах релігійних громад слід повідомити відділ освіти (інспектора в справах віровизнань) та Єпархіальне Управління.

Завідуючий правового відділу

[підпис]

Держархів Чернігівської області ф. Р-3001, оп.1, спр.17, арк.1–1 зв. Рукопис.

№ 174

Витяг із доповідної записки комісії відділу освіти та культури Чернігівської міської управи про виправлення підручника української мови А. Загородського

13 грудня 1941 р.

м. Чернігів

Грамматика української мови. Частина перша – морфологія.

[...]

28	Вправа 47. [...]	Закреслити прізвище «Рильський».
32	Ряд 16. [...]	Закреслити слово «ЖОВТНЯ».
38	Ряд 5. [...]	Закреслити слово «марксист».
39	Ряд згори 18.	Закреслити «п'ятирічка» «Ленінград».

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

40	Вправа 77.	Закреслити «Червона армія».
47	Ряд згори 18.	Закреслити речення «Пам'ятай, Сталін вказав».
48	Ряд згори 5 і 6.	Закреслити приклад «СРСР, правда», «колгосп Червона зоря».
53	Ряд згори 21	Закреслити «Ворошилов залізний нарком».
57	Ряд згори 22.	Закреслити «комуну», «комсомолец».
80	Ряд знизу 17, 18.	Закреслити речення «Радісна звістка про повернення папанінців облетіла весь світ».
80	Ряд 15.	Закреслити речення «Обличчя комсомольця світилось радісною усмішкою».
95	Ряд знизу 4, 5, 6, 7, 8, 9.	Закреслити слово «Ульянов».
158	Ряд згори 11.	Закреслити слово «по-більшовицькому».

Комісія

[підпис]
[підпис]
[підпис]
[підпис]

РЕБЕНОК
КИРІЄНКО
СИДОРЕНКО
КОЗЛЕНКО

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3004, оп.1, спр.18, арк.1 – 7. Рукопис.

№ 175

Подяка німецькому військовому командуванню за сприяння у відкритті храмів та культурно-мистецьких закладів

[1942 р.]¹

Звільнення Чернігова від семіто-більшовицької влади створило передумови для розвитку справді Української Націоналістичної культури на нових Європейських засадах.

Відродження релігії і церкви виявилось в утворенні зараз же після приходу німецьких військ п'яти православних і однієї баптистської громади. Коштами громад за допомогою

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

німецького командування відремонтовано 5 церков спустошених і пограбованих більшовиками. Зараз ремонтується Спасо-Преображенський кафедральний собор – головна святиня Чернігівської краси і усієї України.

Визначною подією був приїзд до Чернігова православного архієпископа, чим віруючі знову ж завдячують командуванню німецьких збройних сил, бо більшовики закатували всіх архієреїв.

Свою вдячність великій Германії православні українці відзначають, підносячи по церквах під час служби божої урочисті молитви за армію – визволительку.

В галузі культурного життя слід відзначити організацію клубу «Січ», силами якого влаштовуються вистави та концерти для війська і місцевого населення, а також відкриття кіно «Арс», де демонструвався кінофільм закордонного виробу.

[...]² В місті функціонує музична школа, що виховує 80 юних талантів. Силами учнів цієї школи в місті дано показовий концерт.

Не зважаючи на те, що більшовики вивезли або зіпсували відступаючи, всі друкарські машини, українські робітники друкарі за підтримки і безпосередньої допомоги шкільних установ, назбирали з погорілих уламків машин і устаткували дві друкарні: Міську та Єпархіальну.

Це вона змогла регулярно випускати місцевий часопис «Українське Полісся» та видавати релігійного змісту (Календар – святці, молитовник та інш.).

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3004, оп.1, спр.14, арк.2-2 зв. Рукопис.

1. Датовано за сусідніми документами.

2 Текст нерозбірливий.

№ 176

Розпорядження завідуючого відділом освіти та культури Чернігівської міської управи С.Баран-Бутовича голові церковної ради Святодмитрівської релігійної громади м. Чернігів про проведення засідання щодо передачі садиби та будівель Єлецького монастиря

1942 р.

Відділ освіти і культури міської управи просить вас провести розширене засідання церковної ради вашої громади з питання обговорення акту передачі громаді садиби та будівель колишнього Єлецького монастиря.

Завідуючий освіти й культури
Інспектор віровизнань

[підпис]

БАРАН-БУТОВИЧ¹
Т. ФЕДОРІВ

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3004, оп.1, спр.14, арк. 3. Оригінал. Машинопис .

1. **Баран-Бутович Степан Гаврилович** (1877–1944) – народився 17 травня 1877 р. у с. Козел Чернігівського повіту Чернігівської губернії у родині дяка. Батько вчителював у місцевій школі. Навчався у Чернігівській духовній семінарії та Петербурзькому історико-філологічному інституті. Протягом 1901–1918 рр.

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

викладав історію, географію та історію літератури у навчальних закладах Олександрівська, Варшави та Москви. Був заарештований за участь у революційних подіях 1905 р. і надалі перебував під негласним наглядом поліції. У 1918 р. переїхав до м. Чернігів. Деякий час працював у чоловічій гімназії, а 31 серпня 1919 р. був призначений на посаду декана Чернігівського педагогічного інституту, невдовзі перетвореного в інститут народної освіти, де він впродовж 15 років викладав всесвітню історію та методику викладання історії. У 1919-1927 рр. – один із фундаторів та керівників губернського екскурсійного бюро. Із 1927 р. за сумісництвом очолював історичний відділ, а згодом відділ первісного, рабовласницького і феодального суспільства Чернігівського державного музею. У цей час він започаткував вивчення археологічних старожитностей краю, виявив і дослідив близько 50 пам'яток доби неоліту і Давньої Русі. Брав участь у роботі Мезинської палеолітичної (1932 р.) та Поліської (1933 р.) експедицій ВУАН. Автор низки статей з археології, книг «Людвисарські вироби XVII - XVIII ст. у Чернігівському державному музеї» (1930 р.), «Чернігів як об'єкт історично-краєзнавчих екскурсій» (1931) та інших студій. У 1934 р. після перевірки нової експозиції музею комісією Чернігівського обкому КП(б)У, його було звинувачено у пропаганді «теорії безкласовості і класового миру» і звільнено з посади. У серпні 1938 р. був заарештований НКВС і невдовзі засуджений до 8 років позбавлення волі за приналежність до контрреволюційного «Музейного центру». У травні 1939 р. вирок Верховним Судом УРСР було скасовано. Під час окупації Чернігова очолив відділ культури та освіти міської управи. За його ініціативою було створено Архівне управління і «Музейний фонд». Співробітники цих установ рятували залишки колекцій, за незначним винятком покинуті напризволяще та значною мірою зруйновані під час бомбардування міста у серпні 1941 р. Проводилися розкопки на згайрищі музею, під час яких було виявлено і частково описано понад 3000 експонатів. Напередодні визволення Чернігова виїхав, але невдовзі повернувся назад і був заарештований. На підставі вироку військового трибуналу був розстріляний у 1944 р. Його науковий архів був знищений. Реабілітований 28.03.1997 р., 28.03.1994 р.

№ 177

Список церков та молитовних будинків м. Чернігів.

[14 грудня 1941 р. – 4 травня 1943 р.]¹

№ п/п	Назва та адреса:	Як використовувалась за советів	Чи відновлено після приходу німецьких військ
1.	Спасо-Преображенський собор на Соборній площі, перетворений потім під парк Борисоглібський собор,	Був зайнятий під склеп музейного майна, зберігся лише іконостас	Поки що не відновлено
2.	там же	Був зайнятий під склеп. Погорів	-//-
3.	П'ятницька церква на колишньому старому базарі, перетвореному пізніше на площу ім. Куйбишева (тепер ім. Мазепи)	Була зайнята частково під склеп, частково під житло. Погоріла	-//-
4.	Катерининська церква – на початку вул. Шевченко в сквері ліворуч при в'їзді до міста від р. Десна	Була зайнята під архів. Погоріла	-//-

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

5.	Миколаївська церква на розі вул. Радянської та Леніна (тепер Б. Хмельницького й С. Петлюри)	Була перебудована і зайнята під кінопрокатну контору. Погоріла	-//-
6.	Вознесенська церква на розі вул. Свердлова й Червоноармійської (тепер Судової й Є. Коновальця)	Була перебудована під контору советської установи. Погоріла	-//-
7.	Воздвиженська церква на Пролетарській вул. (тепер Воздвиженській)	Була перебудована під склеп. Погоріла	-//-
8.	Воздвиженська церква кол. Троїцького монастиря – вул. Толстого	Була зайнята під склеп військових матеріалів	-//-
9.	Троїцько-Годосівська церква колишнього Троїцького монастиря	Була зайнята під склеп	Відновлено
10.	Успенська церква кол. Єлецького монастиря. Пролетарська (тепер Воздвиженська)	Була зайнята під склеп. Погоріла	Не відновлено
11.	Дмитровська церква – кол. Єлецького монастиря	Була використана під житло червоноармійців	Відновлено
12.	Воскресенська церква на базарі	Була зайнята під склеп	Відновлено
13.	Ільїнська церква – по вул. Г. Успенського	Була закрита, але все обладнання збереглося	Відновлено
14.	Михайло-Федорівська церква кол. Духовної семінарії по вул. Семака (тепер Богуславській)	Була переобладнана на спортзал при педагогічному інституті	Відновлено
15.	Казанська церква по вул. Коцюбинського	Була перебудована під радіокомітет	Не відновлено
16.	Петро-Павлівська на міському кладовищі	Погоріла за кілька років перед приходом Німецьких частин. Зруйнована	
17.	Римо-Католицька на розі вул. Воскресенської і П'ятницької	Була перебудована під житло, зайнята співробітниками НКВД. Погоріла	
Синагоги:			
1.	На П'ятницькій вул.	Перебудована під квартири. Погоріла	

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

2.	На Мстиславській вул.	Перебудована під палац піонерів. Погоріла	
3.	На Лісковиці	Використовувалася за призначенням	
4.	В П'ятницькому провулку	Теж ²	

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3004, оп.1, спр.14, арк.10. Копія. Машинопис.

1. Датовано за хронологічними рамками справи.

2. Список був складений співробітниками відділу освіти та культури Чернігівської міської управи.

№ 178

Клопотання старости Чернігівської районної управи до фельдкомендатури м. Чернігів про друкування підручників української мови для народної школи

[січень – березень 1942 р.]¹

Чернігівська керуюча райуправа просить фельдкомендатуру дозволити надрукувати в Чернігівській друкарні підручники з укр[аїнської] мови для народної школи, а саме: Буквар та Читанки для 1 – 2 класів.

Вищезазначені підручники складено вчителями Ріпкинського району та впорядковано комісією, яка була організована відділом освіти і культури Чернігівської керуючої райуправи з досвідчених учителів Чернігівського району та м. Чернігів.

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3004, оп.1, спр.41, арк.19. Рукопис.

1. Датовано за хронологічними рамками справи.

№ 179

Клопотання церковної ради релігійної Святодмитрівської громади м. Чернігів завідувачу відділу освіти й культури Чернігівської міської управи щодо виділення торфу для опалення церкви

12 січня 1942 р.

Просимо відпустити позиково для опалення церкви та приміщень при ній три (3) тони торфу з садиби колишньої школи №15¹.

Староста церкви [підпис]

Зав[ідувач] відділу освіти та культури [підпис]

Держархів Чернігівської області, ф. Р – 3004, оп.1, спр.9, арк.2. Рукопис.

1. На документі є резолюція: «Видати позиково згідно заяви 3 тони торфу. 12.02.1942 р».

№ 180

**Наказ № 3 заступника голови міжрайонної управи Чернігівщини
Гурцева про відкриття фахових шкіл та вилучення підручників, виданих до
нацистської окупації**

13 січня 1942 р.

Згідно з розпорядженням місцевої комендатури м. Чернігів від 5 січня 1942 року про межі навчання в школах Чернігівщини, конфіскацією по школах та у населення підручників з комуністичним змістом, а також про відкриття фахових шкіл наказую:

1. Навчання в I – IV класах по школах Чернігівщини обмежити читанням, письмом, лічбою, гімнастикою, граматиною, ручною працею без вживання учбових засобів.

2. Всі учбові та навчальні засоби¹ советського видання по школах та у населення через їх нацькування та комуністичний зміст головам районних управ, а по місту Чернігів голові міста, негайно конфіскувати і зберігати в окремих приміщеннях до наступного розпорядження. З тих же причин конфіскуються також підручники німецької мови советського видання.

3. Релігійне навчання по школах не провадити. В приватному порядку батькам дозволяється навчати своїх дітей релігії.

4. Головам районних управ прийняти до уваги, що відкриття фахової школи є обов'язкова необхідність та запорука, що вчительські сили та учбові засоби не викликають заперечень.

Заступник голови міжрайуправління

ГУРЦЕВ

З оригіналом згідно

Зав[ідувач] відділу освіти

[підпис]

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3004, оп.1, спр.41, арк.1. Копія. Машинопис.

1. Так у тексті.

№ 181

**Клопотання бургомістра м. Чернігів до військового коменданта про
дозвіл на урочисте святкування Водохреща**

13 січня 1942 р.

З давніх давен серед українського православного населення повелось урочисто відзначати свято Водохреща 19 (6 за старим стилем) січня, організовуючи в цей день хресний хід на річку для водосвяття.

За більшовиків таке святкування заборонялось.

Вважаючи за потрібне відтворити ці християнські традиції, міська управа вдається з таким проханням:

1. Дозволити 19 січня не перевадити занять по установах, безпосередньо не пов'язаних з німецьким командуванням, забезпечивши можливі вимоги в цей день комендатури.

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

2. Напередодні, 18 січня, як і перед Різдвом, дозволити ходити по місту до 20 години, зважаючи на тривалість урочистої вечірньої служби Божої.

3. В день свята 19 січня дозволити виконувати хресний похід з цих міських церков до нововідкритої в приміщенні колишнього педагогічного інституту церкви святих Михайла і Федора, а звідтіля на річку Стрижень для водосвячення.

Охорону порядку покладено буде на загін Української помічної поліції. Прошу дозволити цьому загонові під час урочистого водосвяття на річці зробити трикратний рушничний салют за місцевим звичаєм.

Голова м. Чернігова

[підпис]

Держархів Чернігівської області, ф.Р-3004, оп.1, спр.63, арк.1 Рукопис.

№ 182

Наказ № 8 старости Чернігівської міської управи Є. Азарова про порядок вилучення навчальної літератури, виданої до нацистської окупації

22 січня 1942 р.

Згідно з розпорядженням місцевої комендатури м. Чернігів від 5-го січня 1942 р. і з наказом № 3 міжрайонної управи від 13-го січня 1942 р¹. наказую: всі учбові та навчальні засоби² советського видання по школах та у населення через їх нацькування та комуністичний зміст негайно конфіскувати і зберігати в окремих приміщеннях до наступного розпорядження. З тих же причин конфіскуються також підручники німецької мови советського видання. Населення повинно зазначені учбові та навчальні засоби зносити до приміщення школи № 3 – вул. Симона Петлюри, буд. № 50³.

Староста м. Чернігів

Є. АЗАРОВ⁴

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3001, оп.1, спр.21, арк.9. Типографський друк.

1. Див. док. № 180 від 13 січня 1942 р.

2. Так у тексті.

3. Згодом розпорядження голови міжрайонного управління Чернігівщини було дубльоване. «Міжрайонове управління Чернігівщини, згідно розпорядження місцевої комендатури, наказом № 3 від 13.01.1942 р. п. 2 запропонувало конфіскувати літературу з комуністичним змістом, як по школах, так і у населення.

Вдруге й в останнє нагадуємо про негайне виконання цього розпорядження. Про виконання повідомити міжрайуправління.

За невиконання цього примушений буду накладати на урядовців, що повинні виконати цей наказ, найсуровіші стягнення». Див.: *Держархів Чернігівської області, ф. Р-3004, оп.1, спр.41, арк.2.*

4. Староста Ніжинської районної управи Сидорець повідомляв польову комендатуру №197 у м. Ніжин про наявні книги у бібліотеках району. «Ніжинська районна управа при цьому (на звороті) подає відомість про склад книжок, що є в бібліотеках Ніжинського району за формою, що подана в розпорядження Ац 94/Ві/.

Примітка: В Ніжинському районі бібліотек з книжками теперішнього складу немає. В кожному селі, за винятком Великої Кошелівки, є література, що вже вилучена через її політичний зміст або через статті про Радянський Союз та його вчення і яка зберігається в замкнених шафах, переважно в школах. Більшість з книжок підручники. Таких бібліотек 25 з кількістю 29 604 книжок, на них і подано зведення». Див.: *Держархів Чернігівської області, ф. Р-4362, оп.2, спр.25, арк.857.*

№ 183

**Розпорядження інспектора народної освіти м. Борзна Голодюка
уповноваженому школи с. Ховми про початок навчання у молодших класах
школи**

27 січня 1942 р.

Згідно розпорядження Ніжинської фельдкомендатури дається дозвіл на відкриття шкільних занять по українських школах у молодших класах (11 років).

Навчання повинно обмежуватися читанням, письмом, рахуванням, гімнастикою, грою і рукоділлям без вивчення підручників. Навчальні і учбові посібники треба вилучити по школі і від населення через їх отруйний, комуністичний зміст.

Розповсюджені книжки в голубих обклаדках для вивчення німецької мови – вони мають українською мовою такі заголовки: «Німецька мова» Г. Бертман і А. Геболанська. Підручник німецької мови для середньої школи. Видання «Радянська школа 1941 р.».

Ці книжки, як само собою розуміється і всі книжки пропагандистського друку, повинні бути вилучені і зберігатися. Треба повідомити про кількість запечатаних книжок в цифрах та визначення місця їх зберігання. Раніш, ніж буде відкрито школу, треба одержати окремий дозвіл від інспектури по народсвіті при райуправі, але школи повинні бути зараз в повній готовності до роботи. По одержанні цього терміново надіслати відомості про кількість учнів, число груп основних та паралельних про явку на відкриття школи.

Інспектор народної освіти
Діловод

[підпис]
[підпис]

ГОЛОДЮК

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3100, оп.1, спр.27, арк.1. Оригінал. Машинопис.

1. У розпорядженні заступника старости Борзенської райуправи старости Ховминської сільуправи Чижову про створення матеріальної бази для початку занять в молодших класах від 28 січня 1942 р. вказувалося: «Згідно розпорядження Ніженської фельдкомендатури дається дозвіл на відкриття шкільних занять по українських школах у молодших класах (11 років). А тому Борзенська райуправа зобов'язує Вас створити матеріальні можливості, щодо відкриття початкової школи у Вашому селі. Раніш, ніж буде відкрито школу, треба одержати окремий дозвіл від інспектури по народсвіті при райуправлінні, але школа повинна бути зараз в повній готовності до роботи. По одержанні цього, терміново надіслати відомості про кількість учнів, число груп основних та паралельних і заявку на відкриття школи». Див.: *Держархів Чернігівської області, ф. Р-3100, оп.1, спр.27, арк.2.*

№ 184

**Розпорядження завідувача відділом освіти та культури Чернігівської
міської управи С. Баран-Бутовича голові єпархіального управління
О. Короткевичу про відправлення панахиди по Т. Шевченку**

Не раніше 25 лютого 1942 р¹.

Згідно з пропозицією голови міжрайонної управи від 25.02.1942 р. під № 20/27 просимо дати розпорядження панотцям настоятелям Св. Дмитрівської церкви (в колишньому Єлецькому монастирі) та Михайло-Федорівської церкви м. Чернігів одправити

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

10 березня (вівторок) цього року о 12 годині дня урочистості для учнів міських шкіл, панахиди по Тарасові Григоровичу Шевченкові, з нагоди роковин його смерті, забезпечивши **ОБОВ'ЯЗКОВО УЧАСТЬ ЦЕРКОВНОГО ХОРУ**.

Зав[ідувач] відділу освіти та культури [підпис] БАРАН-БУТОВИЧ
Інспектор віровизнань [підпис] Т. ФЕДОРІВ

Держархів Чернігівської області, ф.Р-3004, оп.1, спр.63, арк.3 Рукопис.

1. Датовано за змістом документа.

№ 185

**Розпорядження виконуючого обов'язки польового коменданта
Ніжинського району про надання приміщення для проведення богослужіння в
с. Дрімайлівка**

3 березня 1942 р.

Мешканці названого села звернулися про дозвіл на приміщення для переведення богослужіння. Для цієї мети треба виділити зараз же в розпорядження громади відповідне приміщення.

За польового коменданта
радник військової управи¹

Держархів Чернігівської області, ф. Р-4362, оп.2, спр.27, арк.73–73зв. Копія. Машинопис.

1. На документі є резолюція: «Зобов'язати старосту с. Дрімайлівка аби він негайно виділив приміщення для проведення богослужіння. 06.03.1942 р.»

№ 186

**Клопотання голови єпархіального управління, протоієрея
О. Короткевича коменданту м. Чернігів про відправлення панахиди по
загиблим солдатам вермахту**

12 березня 1942 р.

м. Чернігів

До пана місцевого коменданта.

Чернігівське єпархіальне управління має довести до вашого відома:

На ваш заклик про відзначення дня суму 15 березня Єпархіальне управління запропонувало настоятелям усіх міських церков одправити панахиду по загиблих воїнах німецької армії 15 березня після літургії.

Урочиста панахида в кафедральній церкві святого Дмитра в колишньому

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

Єлецькому монастирі має бути 15 березня о 12 годині дня.

Голова єпархіального управління
протоієрей

ОЛЕКСАНДР КОРОТКЕВИЧ

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3004, оп.1, спр.63, арк.4. Рукопис.

№ 187

Розпорядження начальника Чернігівського обласного земельного управління Пашина начальнику Борзенського районного земельного управління Шкарупі про функціонування сільськогосподарських навчальних закладів

24 березня 1942 р.

Все сельскохозяйственные учебные заведения подведомственные земельным органам. До нового учебного года они функционировать не будут, но учебные пособия и преподавательский персонал нужно держать на учете. Персоналу по возможности предоставить работу.

Хозяйство техникума должно быть восстановлено, но без дотации, на хозрасчете с предоставлением кредита, как и госхозу.

Никаких новшеств в смысле подчинения вводить до особых указаний немецких властей не следует, о чем поставьте в известность старостат района.

Начальник облземуправления

[підпис]

ПАШИН

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3172, оп.1, спр.12, арк.3. Оригінал. Машинопис.

№ 188

Розпорядження виконуючого обов'язки польового коменданта старості Ніжинського району про проведення свята Пасхи

[не раніше 3 квітня 1942 р.]¹

Звертається увага на те, що святкові пасхальні дні можуть проходити під знаком звільнення від більшовизму в старий святковий спосіб. Святковими днями вважаються неділя і понеділок. Нема заперечень проти церковних святкувань вночі в ці дні, але щоб було забезпечено затемнення церков.

За польового коменданта
інспектор військової управи²

Держархів Чернігівської області, ф. Р-4362, оп.2, спр.27, арк.453. Копія. Машинопис.

1. Датовано за змістом документа.

2. На документі є резолюція: «До виконання. 03.04.1942 р.».

№ 189

Клопотання голови єпархіального управління О. Короткевича до

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

військового коменданта про зміну порядку обкладення священників податками на травень місяць 1942 р.¹

[травень 1942 р.]²

До Чернігівської воєнної комендатури

Більшовики все робили для того, щоб придушити релігійні почуття християнського населення України. Для цього вони не тільки розорили церковні будинки, але й переслідували священників: обкладали непомірними податками, морили у в'язницях та на засланнях.

Славна армія Великонімецьчини визволяла Україну з-під ярма більшовиків. Віруючі одержали змогу без страху за своє життя та майно відвідувати церкви і вільно молитися. Пастирі, які залишились у живих після катувань більшовиків, з молитвою взялись за відбудову храмів та відновлення служб божих.

З великою подякою і повагою ставиться православне духовенство і все православне населення до німецького командування і допомагають йому словом і ділом у боротьбі з жидами, більшовиками та їх прихвоснями. Зважаючи на те, що старих священників залишилось дуже мало, працювати на ниві Христовій та поповнити нечисленні шеренги духовенства згодились були й ті особи, які відповідають сану священника по своїй освіті та моральному рівню.

Але в останній час священники відчувають себе в такому безправному, пригнобленому становищі, в якому вони були при більшовиках, бо місцеві фінвідділи по оподаткуванню дорівнюють їх до кустарів, чоботарів та інших ремісників, через, що вони мусять сплачувати прибутковий податок з 1 січня, а крім цього змушені відраховувати натуральні прибутки по базарних цінах. Оскільки базарів нема, то це ставить духовенство в повну залежність від місцевих старост, які не завжди прихильно ставляться до церкви.

Все це змушує Єпархіальне управління, щоб підтримати авторитет духовенства, просить вас звернути увагу на його безправне становище і зробити розпорядження місцевим фінвідділам:

1. В справі оподаткування прибутків податком дорівнювати священників до інших державних та кооперативних службовців і як останніх обложити їх податком з 1 квітня, а не з 1 січня як кустарів.
2. Дозволити священникам ураховувати натуральні прибутки не по базарним, а по державним цінах.

Голова єпархіального управління
Секретар

О КОРОТКЕВИЧ³

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3004, оп.1, спр.90, арк.1. Копія. Машинопис.

¹ Резолюція на копії листа: «Відділ освіти й культури міської управи вважає, що аргументи єпархіального управління заслуговують на увагу, і зі свого боку просить задовольнити його клопотання. Інспектор віровизнань Т. Федоров»

² Датовано за змістом документа.

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

3. Військовий комендант Г. Аунтман 29 травня 1942 р. інформував міське управління щодо оподаткування священників: «На основании отношения Епархиального управления в Чернигове вопрос решается так:

В отношении подоходного налога духовенство не имеет особых установок. При начислении подоходного налога с дохода натурой в основу должны приниматься не базарные цены, а твердые, установленные комендатурой. Превышение этих цен при начислении налога старостами будет так же караться как спекуляция». Див.: *Держархів Чернігівської області, ф. Р-3001, оп.1, спр.55, арк.1.*

№ 190

Стаття «Чого коштують Україні совети» у газеті «Ніжинські вісті»¹

9 травня 1942 р.

«Встає у моїй пам'яті картина: Лютий місяць 1930 рокую Станція Вапняка на Поділлі. Величезний, до кількох тисяч натовп, селян – «ліквідованих куркулів», під ескортом військ ГПУ заповнює довгий, до 70-ти товарових вагонів, ешелон; до станції нікому на приступу...

А скільки таких ешелонів (вагони закриті, під спеціальною вартою) – «груз особого назначення» спроваджено з України на північ за той рік? Бачу кості мільйонів загиблих на Котласі, на Соловках, у понурих нетрях Сибіру і скрізь по «отдалених лагерьях» українських селян, засланих за чесну працю на власнім полі, за бажання спокійно жити під рідним небом.

Рік 1933... Аве деспоте!² Ти «наймудріший!» Тобі немає рівних в історії! Перед силою твого лише вказівного пальця страхаються жahlivi тiні Лойли і Торквемади... Ти в країні, повній хліба, зробив незнаний ще ніколи в історії голод. трупи... трупи... трупи... Вісім з половиною мільйонів загиблих з голоду на Україні (а між ними жодного жида...). Трупи в хлібних чергах (щоранку їх підбирали сотнями на машини й відвозили)... Трупи на базарах, трупи на вулицях, трупи на площах... Як зараз бачу: на пішході Фундукліївської вулиці лежать трупи п'яти мужчин, а проти них за скляними дверима музика й регіт за столиками «бару»... Друга встає картина: на майдані, перед Флорівським монастирем лежать кільканадцять померлих, між ними тяжко ридає мати над трупами сина й доньки.... Щодня об'їздили вулиці «спецвози» (форми наглухо закритих великих скринь) й підбирали трупи померлих ... Так було в Києві. Так було по всій Україні... Трупи на станціях залізниць... Трупи на польових дорогах... Трупи скрізь... Вигибли цілі села (в центральній Київщині і на Поділлі). Люди їли людей... Матері поїдали своїх дітей або (в кращих випадках) покидали їх усюди... Аве деспоте! Ти досяг свого, ти зламав одвічні закони природи, ти задушив могутній інстинкт материнства... В глухих відлюдних закутках міст знівельовані твоєю соціалістичною мораллю люди торгували виробами з м'яса людей... Ти обернув багатий край в руїну, в пустку, від яких люди тікали світ заочі, шукаючи порятунку або смерті на чужині. Аве деспоте; ти «геній!» Нищити мільйони людей означає для тебе тільки приємну розвагу. Ти підеш на кожний злочин з такою самою усмішкою, з якою замордував своїх «соратників» з тваринного страху, щоб вони не відібрали в тебе влади. Ти для морального й фізичного знищення української інтелігенції не гребував ніякими методами. Твої рекрутовані з усіх в'язниць світу, вишколені тобою кретини чатували проводирів українського народу й за кордоном і

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

там їх убивали. Ти обернув великий наш край у царство страху, перед яким бліднуть найлютіші страхи, що були коли в історії.

За найменший прояв індивідуальності, за найменшу тугу по духовній красі життя, за кожную живу думку, за все, що прагнуло піднятися вище лінії твого кулака, ти гнав людей на тортури, на смерть. Такими методами ти вбив у людях почуття власної гідності і стремління до волі, ти заставив їх забути й не думати про славу минувшини свого краю. Ти іменням свободи з нащадків козаччини – гордих і правдивих, зробив боягузів і зрадників, ти обернув їх у безправних рабів. Ти заповзвся проводу народ зробити мовчазною сірою масою, не тямучою своєї історії. Аве деспоте! Ти значною мірою досяг цього... Експериментами твоїх сатрапів з НКВД ти вишколив цілі когорти шпигунів, запроданців і блазнів, здатних на найгідкіші, найкривавіші вчинки, ти називав ті їх вчинки «делом чести, делом доблести и геройства». Брат доносив на брата, син на батька, діти цуралися батьків своїх... В такій створеній тобою державі, касарняного соціалізму, де були потоптані і опльовані ім'я Бога, честь, совість і всі основи людяності, життя перестало бути для людини найвищою цінністю.

Закриваю очі й беру голову в руки... Безконечними рядами виходять із свитків мого мозку образи подій, імення й дати... Роки 1934-1935 (по вбивстві Кірова) і 1936. Знову тисячі й тисячі жертв української інтелігенції... Далі рік ... 1937 – двадцятирічний ювілей жидо-більшевістського панування. «В 1937 году – кров на льоду», говорили старі люд. Ті віщування здійснилися. По Україні прокотилася страшна хвиля масових репресій, розстрілів, заслань. Хватали людей вдень, вночі, дома на вулиці, на роботі... Якщо в Америці на кожних п'ять осіб припадає один автомобіль, то на Україні на кожні п'ять осіб припадає один розстріляний, посаджений до в'язниці або засланий.

Перед нашим духовним зором проходять тіні постріляних, замордованих і загиблих на засланні українських учених і письменників, композиторів і співаків, акторів і художників, інженерів і лікарів, кооператорів і агрономів, студентів і підлітків – всіх, що були цвітом нашої нації. Серед них нам зряться незабуті: С. Петлюра, Є. Коновалець, І. Стешенко, талановитий письменник-повістяр Олелько Островський, поет Грицько Чупринка, славний учений М. Сумцов, історик Олександра Єфименко, художник М. Мурашко, президент нашої молоді Академії Мистецтв – славнозвісний графік Г. Нарбут, талановитий композитор М. Леонтович, поет О. Кобець, поет Зеленої Буковини Дмитро Загул, талановитий молодий учений Микола Левченко, видатний письменник Грицько Косинка, поет Дмитро Фальківський, історик Г.О. Коваленко, славний історіограф Степан Рудницький, професор і письменник Гнат Хоткевич та багато інших. А скільки тих жертв, що доля їх невідома? С. Єфремов, В. Чехівський, Й. Гермайзе, А. Ніконовський, В. Щепотьєв, М. Івченко, О. Слісаренко, В. Ганцов, В. Підмогильний, Антоненко-Давидович, Остап Вишня, композитори: Давидовський, Синиця й Попадич, професори Микола Зеров і Павло Филипович і інші й інші. А ті, що, не витерпівши лихої долі та знущань, покінчили самогубством: Данило Щербаківський, М. Хвильовий, П. Карський.

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

Проходять многострадальні тіні трьох митрополитів, 20-ти єпископів, понад 5 000 священників і мирян, закатованих за віру Христову, за церкву на Україні... Чується, як праведна душа митрополита Миколая Борецького чайкою квилить – проквіляє над Білим морем, перекликаючись з такою ж душею митрополита Арсенія Мацієвича, закатованого Катериною II на тій же Півночі за церкву на Україні.

Так... Україна відгороджена від Московщини горами трупів, горами вищими від льодових гір Білого моря й високого хребта Уралу, за яким полягли мільйони тих жертв...

Та те не все... Ми втратили навіки наші історичні пам'ятки, наші національні скарби. Зруйновано наш золотoverхий Київ. Київ – наша краса, наша гордість і слава – обезглавлений... Київ, де колись ступали наші князі й гетьмани – в руїнах. Зруйновано велику Успенську церкву в Лаврі з дорогими могилами предків, побудовану князем Ізяславом в XI-му сторіччі; зруйновано золотoverхий Михайлівський монастир (князівський некрополь) – пам'ятку князя Святополка – Михаїла, також з XI-го сторіччя; зруйновано Успенську церкву пам'ятку того ж часу; зруйновано церкви Георгіївського й Трьохсвятительську, що свідчили про князівську епоху. Зруйновано пам'ятки XVI-го й XVII-го сторіч; славний Братський монастир, Мазепинський Миколаївський Собор, монастир: Флорівський, Микільський, Покровський і Межигірський, зруйновано церкви – пам'ятки козаччини: зруйновано церкви в Китаєві й Голосієві. Немає й сліду з Аскольдової могили... Такої ж руїни зазнали й інші наші стародавні міста: Чернігів – наша українська Равенна, Новгород-Сівеський, Стародуб, Путівль, Глухів, Остер, Ніжин, Любеч, Переяслав, Канів (Успенська церква часів Володимира Великого), Заслав, Овруч (Храм Св. Василя – пам'ятка першої половини XI – го сторіччя). Зруйновані історичні й архітектурні пам'ятки й по всіх інших містах України. Така ж доля спіткала більшу частину церков і по селах. Жидобольшевізм з особливою люттю плундрував усе, що знаменувала собою історію і християнство.

Загибло навіки багато музейних цінностей, картинних галерей, збірок старовинних бібліотек і фамільних архівів. Загинули багатющі національні клейноди. Все знищено, спалено, розкрадено.

Не меншою мірою заподіяно Україні шкоди і в духовній її культурі. В скарбницю народного духу – в фольклор, мову, літературу, в мистецтво, в театр, в кіно насильно втягувалося все протилежне нашій природі, нашій духовній субстанції, нашій національній самобутності. Занепад духа, занепад моралі, занепад національної свідомості ми зустрічаємо нині на кожному кроці і різних верствах нашого суспільства, особливо серед міського загалу.

Це лише частка того рахунку, що його подасть наша історія володарям з Червоної Москви. Немає слів, немає фарб і безсиле моє перо, щоб змалювати все те, чим сповнена душа, від чого серце обливається кров'ю».

Ніжинські вісті. – 1942 р. – 9 травня. – № 14.

1. Під таким же заголовком надрукована стаття в одному з номерів газети «Голос Полтавщини». Дана стаття є її передруком у скороченому вигляді.

2. Так у тесті. Означає «Радуйся деспоте».

№ 191

Клопотання інспектора мистецтв та вірувань відділу освіти й культури Чернігівської міської управи Т. Федорова до бургомистра м. Чернігів про виділення коштів на реставрацію Спасо-Преображенського собору

Не раніше 4 червня 1942 р.¹

За актом від 4 червня цього року Чернігівське Єпархіальне управління прийняло від міської управи приміщення Спасо-Преображенського собору, взявши на себе зобов'язання реставрувати його.

Щоб виконати це зобов'язання, Єпархіальне управління вже виділило досить значну суму із своїх обмежених коштів, а також намітило низку заходів для мобілізації коштів віруючих (підписні листи, відрахування від коштів релігійних громад по Єпархії, карнаковий збір по церквах, звернення по суміжних з Чернігівською Єпархій – Київської та Полтавської).

Але, ясна річ, Єпархіальне управління не спроможне буде своїми силами впоратися з великою і відповідальною справою – відновленням Спасо-Преображенського собору, яке потребує сотень тисяч карбованців. Тим більше, що чимало із зібраних по Єпархії коштів доведеться витратити для обладнання собору всім потрібним для церковних служб Божих, бо більшовики, крім іконостасу, нічого в ньому не залишили.

Реставрація Спасо-Преображенського собору, цього найвидатнішого архітектурного пам'ятника князівської доби XI в., унікальна на всю Україну, ба навіть Європу, що витримав навалу понад 9 сторіч, не може не покласти й на наші українські державні та громадські організації й установи певного зобов'язання взяти активну участь у цій історичній ваги справі.

Тому, вважаючи за конче потрібне, з свого боку порушити питання про доконечну необхідність виділити з міських коштів хоч би 30-40 тисяч карбованців на реставрацію собору.

Доречно буде тут згадати, що навіть більшовики, цілком ігноруючи значення собору, як релігійно-церковної реліквії, примушені були проте цінувати його, як будову архітектурно-художньої вартості.

Ось чому собор за советів аж двічі ремонтували (пофарбування дахів, оцинкування та побілка стін, школення вікон).

Інспектор Відділу освіти й культури [підпис] ФЕДОРІВ²

Держархів Чернігівської області, Ф.Р-3004, оп.1, спр.14, арк.8. Оригінал. Машинопис.

¹ Датовано за змістом документа.

² На документі є резолюція: «З свого боку, як завідувач освіти та культури міської управи й науковий робітник у галузі історії, мистецтва та археології, цілком підтримую клопотання інспектора вірувань. Завідувач відділу освіти С. Баран-Бутович».

№ 192

Інформація завідувача відділу просвіти та культури С. Баран-Бутовича

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

Чернігівської міської управи про перелік наукових закладів і установ до нацистської окупації

[не раніше 1 липня 1942 р.]¹

№ п/п	Название	Примечание
Научные учреждения и организации, существовавшие до войны 1941 г.		
1.	<p>Черниговский исторический музей с отделами:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) первобытного общества 2) феодализма 3) капитализма 4) революции <p>Один из лучших музеев Украины в отношении памятников украинской старины. Наиболее ценная библиотека старинных книг, ценный архив документов XIV – XVII столетий.</p>	<p>Наиболее ценные экспонаты вывезены большевиками. Остаток экспонатов, библиотека и дом начала XIX столетия – сгорели.</p> <p>10 уцелевших картин взято местной комендатурой.</p>
2.	<p>Краевой исторический архив и Архивное управление имеет целью концентрацию, приведение в порядок, сохранение архивов Черниговщины и научную их обработку. В состав входили архивохранилища:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) бывшей Екатерининской церкви 2) бывшей Воздвиженской церкви 3) по улице Симона Петлюры (дом № 2) (бульвар) 4) в бывшем Елецком монастыре 5) в доме Мазепы (на Валу) <p>6) Архив Черниговского областного партийного комитета</p> <p>Карточки и описи большевиками уничтожены. В архивах насчитывалось несколько миллионов отдельных документов. Наиболее древние документы XVI, XVII и первой половины XVIII ст. были вывезены профессором Баглаем еще во времена царизма в Харьков.</p> <p>В архивном управлении была очень ценная библиотека.</p>	<p>сгорело полностью</p> <p>сгорело</p> <p>уничтожено и вывезено</p> <p>частично вывезено</p> <p>в большей части сохранилось, но в беспорядочном состоянии</p> <p>Большая часть вывезена, часть расхищена, небольшая часть сохранилась.</p> <p>сгорели</p>

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

3.	Черниговский музей имени М.М. Коцюбинского (украинский писатель). Помещался в доме, принадлежащем М.М. Коцюбинскому, в доме сохранилась вся обстановка кабинета писателя, его библиотека, рукописи. Проводилось изучение произведений и деятельности писателя. Усадьба сохранилась в таком виде, какой она имела при жизни М.М. Коцюбинского.	Все экспонаты вывезены. Дом сохранился, в нем живет Е.И. Азаров бывший староста г. Чернигова.
4.	Черниговское научное товарищество: Имело задание всестороннее научное изучение Черниговщины. Объединяло все научные силы г. Чернигова. Выпустило 1-й том «Записок Черниговского Научного товарищества» в 1931 г. большевики запретили «товарищество». Часть членов научного товарищества умерла, часть выехала из Чернигова еще при большевиках, несколько членов были высланы. Из членов «Научного товарищества» в г. Чернигове остался только Баран-Бутович Степан Гаврилович	
5.	Черниговский бактериальный институт. Проводил научно-исследовательскую работу в области бактериологии, эпидемиологии, санитарии, гигиены, биологии, химии, выполнял практические задания в области бактериологии. Большая часть сотрудников осталась в г. Чернигове.	Дома сохранились. Оборудование большевиками уничтожено.
6.	Научная ассоциация врачей. В состав входили врачи г. Чернигова. На заседании делались доклады о достижениях в области медицинской практики местных врачей.	
Научные учреждения и ассоциации, существующие теперь		
1.	Черниговский бактериологический институт. Состав институтских работников приводится ниже в списке институтских работников.	Помещается в тех же домах, что и раньше, по Магистратской улице

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

2.	<p>Архивное бюро. Обслуживающий персонал состоит из 1 заведующего, 2-х – архивариусов, 2-х – сторожей и 1-й – уборщицы.</p> <p>1) Архиво-хранение в помещении бывшего Елецкого монастыря насчитывает ориентировочно до 200 тысяч отдельных документов времен советской власти.</p> <p>2) Архив в «доме Мазепы» до 1 500 тысяч документов, сохраняются дела учреждений Черниговщины времен царской России, начиная с конца XVIII до 1914 г.</p> <p>Архивный материал приводится в порядок, классифицируются, распределяется по фондам. Карточки уничтожены большевиками, а потому для практического использования архивных материалов, необходимо провести огромную работу по составлению картотеки, в крайнем случае, на наиболее важные архивные фонды.</p> <p>Примечание: т. Коменданту подано ходатайство о разрешении организовать «Краеведческий музей» с четырьмя отделами:</p> <p>1) природа Черниговщины; 2) сельское хозяйство и промышленность Черниговщины; 3) быта и искусства (этнографический); 4) исторический.</p> <p>Поскольку экспонатов совсем нет, то для организации исторического отдела необходимо провести раскопки на пожарище бывшего исторического музея (ул Глеба Успенского, д. № 3).</p>	Воздвиженская улица
----	--	---------------------

Заведующий отделом
просвещения и культуры

БАРАН-БУТОВИЧ

Держархів Чернігівської області ф. Р-3001, оп.1, спр.65, арк.8–9. Копія. Машинопис.

1. Датовано за сусідніми документами.

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

№ 193

Інформація завідуючого відділом просвіти та культури С. Баран-Бутовича до Чернігівської міської управи про кількість навчальних закладів і культурно-мистецьких установ

1 липня 1942 р.

№ п/п	Название учебного заведения	Количество учеников	Количество единиц технического персонала	Количество учителей	Количество групп классов
1.	Начальная школа № 3 ул. С. Петлюры, № 50	250	6	11	9
2.	Начальная школа № 4 Лесковица, ул. Луговая, 3-а	230	5	11	8
3.	Начальная школа № 5 ул. Леонтовича, № 6	164	5	9	8
4.	Начальная школа № 6 ул. Гоголя, № 16	217	5	11	8
5.	Начальная школа № 7 ул. Тарновского	71	3	5	4
Итого:		932	24	47	37
6.	Курсы немецкого языка ул. С. Петлюры, № 53	319	4	16	10
7.	Музыкальная школа ул. Пятницкая, № 19	70	3	6	6

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

8.	Ремесленна школа ул. С. Петлюры, № 35 (в стадії організації)	-	3	-	-
9.	Курси кройки і шиття і художественного вишивання ул. С. Петлюры № 35	-	2	-	-
10.	Детський сад ул. Леси Українки, № 14-а	(в стадії організації)			
11.	Фельдшер-медичинська школа ул. Пятницкая № 44	Підчинена відделу здоровоохоронення			
Отдел просвещения					
12.	Отдел просвещения городского управления	-	4	-	-
13.	Отдел просвещения районного управления	-	3	-	-

Заведуючий віддела просвещения
городского управления
Инспектор школ

БАРАН-БУТОВИЧ
ГУРГОНСКИЙ

*Держархів Чернігівської області, ф. Р-3001, оп.1, спр.65, арк.11. Копія.
Машинопис.*

№ 194

**Розпорядження виконуючого обов'язки польового коменданта старості
Ніжинського району про підготовку переліку шкіл і церков району**

[не пізніше 10 липня 1942 р.]¹

До 10.07.1942 р. треба подати точні і сумлінні відповіді на нижчезазначені пункти:

1. Загальна кількість мешканців в районі.
2. Число відкритих народних шкіл.
3. Число відкритих фахових шкіл (розрізняючи за фахом школи на технічні, медичні, сільськогосподарчі і ін.)
4. Кількість учнів в відкритих народних школах.
5. Кількість учнів в фахових школах.

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

6. Кількість учителів в відкритих народних школах.
7. Кількість учителів в відкритих фахових школах.
8. Чи призначено районного шкільного інспектора.
9. Співвідношення шкіл і населення (в цифрах).
10. Співвідношення учнів і учителів (в цифрах).

Про церкви треба повідомити:

1. Церковні напрямки в вашому районі (українська автокефальна, російська православна, греко-католицька, секти).

2. Кількість духовенства і церков.

3. Урегулювання оплати духовенству.

Звертається увага на те, що визначеного терміну треба додержуватися і відомості повинні бути подані в цифрах по всьому району².

За польового коменданта
радник військової управи

Держархів Чернігівської області, ф. Р-4362, оп.2, спр.25, арк.794. Копія. Машинопис.

1. Датовано за змістом документа.

2. У відповіді староста Ніжинської районної управи Сидорець вказав наступне:

«І. Про школи	
1. Загальна кількість мешканців у районі.	1. Не включаючи м. Ніжин, загальна кількість населення в районі 45 474 чол., в тому числі чоловічої статі – 13 414, жіночої – 32 060.
2. Число відкритих народних шкіл	2. Відкрито 33 народні школи.
3. Число відкритих фахових шкіл	3. Фахових шкіл в районі нема.
4. Кількість учнів у відкритих народних школах	4. 2 700 чол.
5. Кількість учнів у фахових школах	5. Немає.
6. Кількість учителів у відкритих народних школах	6. 124 чол.
7. Кількість учителів у відкритих фахових школах	7. Немає.
8. Чи призначено районного шкільного інспектора	8. Призначено.
9. Співвідношення шкіл і населення	9. Співвідношення буде 1:1515
10. Співвідношення учнів і вчителів.	10. Співвідношення учнів і вчителів становить 1:22
II. Про церкви	
1. Церковні напрямки в районі (укр. автокеф.; рос. правосл., гр.-католиц., секти).	1. Основний напрямок – російські православні церкви. Українська автокефальна є лише в одному селі району.
2. К-ть духовенства і церков.	2. Всього духовенства 19 чоловік, в тому числі: священників – 9, псаломщиків – 10. Всього церков в районі – 12, в тому числі російських православних – 11, українська автокефальна – 1. Секти в районі є, але в райуправі не оформлені.

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

3. Урегулювання оплати духівництву.	Духівництво одержує платню від віруючих в необмежених розмірах. Середній місячний заробіток становить: священика – 500 крб., псаломщика – 200 крб.»
-------------------------------------	---

Див. Держархів Чернігівської області, ф. Р-4362, оп.2, спр.25, арк.836.

№ 195

Наказ виконуючого обов'язки польового коменданта Кенінга старості Ніжинського району про перелік бібліотек

17 липня 1942 р.

Спішно

Наказ, що був виданий 25.06.1942 р. Ац. 94/Ві/Кл про подачу відомостей, які бібліотеки є в наявності в Вашому районі, треба негайно виконати. Оповіщення повинно мати адресу бібліотеки з додатком відомостей про кількість томів і зміст (технічна, політична, господарча, літературна і т. д.)¹.

За польового коменданта
радник військової управи

КЕНІНГ²

Держархів Чернігівської області, ф. Р-4362, оп.2, спр.25, арк.684. Копія. Машинопис.

1. Староста Ніжинської районної управи Сидорець 20 липня 1942 р. написав до польової комендатури №197 м. Ніжин: «Ніжинська районна управа повідомляє, що в Ніжинському районі після вступу більшовиків не схоронилось жодної бібліотеки, бо декілька бібліотек, що існували в селах (Веркіївка, Талалаївка, Кагарлик, Безуглівка), як самостійні одиниці та бібліотеки при колбудах і школах, були зовсім зруйновані в час переходу фронту. За розпорядженням польової комендатури 197 Ац 65/Ві/ від 13.01.1942 р. не тільки навчальні посібники, але всі книжки комуністичного друку, що залишилися, було запропоновано сільстаростам вилучати по школах та від населення, зібрати в певному місці та схоронювати до особого розпорядження. Таких книжок (переважно підручників, політична література і книжки для читання) було вилучено 29 512 примірників, і схоронюються вони і по цей час переважно в школах району. Зведення про ці вилучені книжки з визначенням кількості по кожному селу подано до польової комендатури за № 25-52 25.02.1942 р. При цьому подаємо зведення про ці ж книжки та розподіл їх за визначеним у розпорядженні змістом. Інших бібліотек по селах району немає. Збільшення на 1 201 примірник даного зведення проти попереднього за рахунок додаткового вилучення після подачі попереднього зведення». Див.: *Держархів Чернігівської області, ф. Р-4362, оп.2, спр.25, арк.687.*

2. На документі є резолюція: «До негайного виконання. 18.07.1942 р. [підпис]».

№ 196

Розпорядження виконуючого обов'язки польового коменданта Кенінга старості Ніжинського району про закриття бібліотек¹

29 липня 1942 р.

Ще раз звертається увага на те, що всі бібліотеки в випадку, коли вони відкриті, повинні бути негайно закриті і обслідувані щодо їхнього змісту відповідальними керівниками. Бібліотеки залишаються надалі до наказу закритими. Всі книжки політичного змісту, книжки з статтями про советський союз і його політичне вчення повинні бути негайно вилучені, запаковані в скрині і зберігатися в замкненій бібліотеці. Наявний склад книжок повинен бути упорядкований за фахами з додатком розподілу

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

кількості примірників на українській, російській і іноземних мовах. Список повинен знаходитися в районній управі для перегляду.

Наукові бібліотеки повинні бути негайно закриті принципіально без охоплення складів і відсортування комуністичного матеріалу. Про вжиті заходи треба негайно повідомляти до 31 серпня 1942 р.

За польового коменданта
радник військової управи

КЕНІНГ²

Держархів Чернігівської області, ф. Р-4362, оп.2, спр.25, арк.855. Копія. Машинопис.

1. На документі є резолюція: «Повідомити польову комендатуру, що бібліотеки в районі всі закриті і книжки сховані під замком. 31.07.1942 р. [підпис]».

2. У відповіді старости районної управи Сидорця та секретаря Охрімівського польовій комендатурі №197 м. Ніжин від 31 липня 1942 р. вказувалося: «Райуправа повідомляє, що в районі всі бібліотеки зачинені і знаходяться під замком. Списки книжок, про які згадується в розпорядженні, зараз складаються відповідальним керівником районним інспектором освіти». Див.: *Держархів Чернігівської області, ф. Р-4362, оп.2, спр.25, арк.856.*

№ 197

Розпорядження старости Ніжинської районної управи Сидорця старостам сіл про перелік діючих церков

3 серпня 1942 р.

До п'ятого серпня цього 1942 р. подати райуправі такі відомості:

1) Чи є в селі церкви або приміщення, де відбувається релігійне служіння і в якому стані гідності вони знаходяться.

2) Напрямок церкви – українська або кефальна¹, російська православна, греко-католицька, сектантська і яка і т[аке] ін.

3) Кількість духовенства – священників, дияконів, псаломщиків.

4) Чи є півча (хор).

5) Середній заробіток духовенства на місяць грішми та продуктами (хліб, жири, городина і т[аке] ін.).

Відповідальність за подачу цих відомостей в зазначений термін покладається особисто на старосту села та його секретаря.

Оригінал підписав:

Староста

Секретар

[підпис]

[підпис]

СИДОРЕЦЬ²

ОХРІМОВСЬКИЙ

Держархів Чернігівської області, ф. Р-4362, оп.2, спр.25, арк.796. Оригінал. Машинопис.

1. Так у тексті. Йдеться про Українську автокефальну церкву.

2. У звіті бургомистра м. Ніжин Лук'янова Ніжинській районній управі від 5 серпня 1942 р. вказувалося: «На Ваш запит за № 2441/3 від 01.08.1942 року управління м. Ніжин повідомляє:

1) Церковні напрями в м. Ніжин

а) православна церква;

б) українська православна автокефальна;

в) община (секта) євангельських християн, що міститься по Кунашівській № 18.

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

2) Кількість православних церков	9.
Кількість духівництва	18.
Кількість українських автокеф[альних] цер[ков]	1.
Кількість духівництва	3.

3) Оплата духівництва православної церкви проводиться самими парафіянами за власним розсудом за виконувану роботу.

Жодних твердих ставок не існує і службовцям заборонено вимагати платню.

В разі, коли парафіянами не сплачуються гроші, то ця служба виконується безкоштовно.

Щодо оплати духівництву укр[аїнської] автокеф[альної] церкви, то остання ще не урегульована і переводиться поки що без оплати.

Релігійна служба общини (секти) євангельських християн переводиться без оплати одним пресвітером на дому по Кунашівській вулиці № 18». Див.: *Держархів Чернігівської області, ф. Р-4362, оп.2, спр.25, арк.839.*

№ 198

Оголошення Чернігівської міської управи про молебень з нагоди річниці захоплення вермахтом міста

[Не раніше 6 вересня 1942 р.]¹

Цим повідомляється населення міста Чернігів, що у неділю, 6 вересня цього року, о 12 годині на площі Мазепи відбудеться молебень з нагоди річниці визволення населення м. Чернігів і району з-під влади жидо-більшовиків.

Чернігівська міська управа

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3001, оп.1, спр.22, арк.39. Типографський друк.

1. Датовано за змістом документа.

№ 199

Відомість про відвідування школи учнями 4 «С» класу в с. Атюша Батуринського району

[жовтень 1942 р.]¹

Прізвище та ім'я учня	Прізвище та ім'я батька	Причини не відвідування школи
Баранець Борис Лукич	Баранець Марфа	Хлопець хворий на очі, нема в що вдіється і взуття.
Мороз Віра Євменівна	Мороз Анастасія Григорівна	Батько в армії, хвора стара мати, а дівчина глядить дитину.

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

Ведмідь Ганна Сергіївна	Ведмідь Уляна Степанівна	Дівчина пасе кіз.
Олефіренко Уляна	Олефіренко Сисой Іванович	Нема одягу і взуття.

Керівник

[підпис]

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3195с, оп.1, спр.19, арк.202зв. Рукопис.

1. Датовано за сусідніми документами.

№ 200

Відомість про відвідування школи учнями II «Б» класу в с. Атюша Батуринського району

[жовтень 1942 р.]¹

Прізвище та ім'я учня	Прізвище, ім'я та по-батькові батька	Причина не систематичного відвідування	Висновок
Москаленко Тетяна, 1929 р. н.	Москаленко Наталка Іллівна	Немає батька та матері (сирота), немає взуття та одягу, живе в сестри в хут. Кучі 5 ½ км від школи. Не відвідує школи зовсім	Штрафу накладати не можна
Божок Степан Ларіонович	Божок Гапка Демидівна	Батько засуджений советами, живе в хут. Кучі за 5 ½ км від школи, велика сім'я, немає взуття та одягу і тому не систематично відвідує	Штрафу накладати не можна, бо ні з чого взяти
Божок Степан Миколайович	Божок Фодотка Филімонівна	Батько в армії, велика нетрудоспособна сім'я, немає взуття та одягу і тому несистематично відвідує	Штрафу накладати не можна
Дмух Микола Антонович	Дмух Антон Проклович	Пас овець, останнім часом став відвідувати систематично	Штрафу накладати не можна

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

Кириченко Іван	Кириченко Семен Євменович	Немає матері, велика сім'я. Останнім часом учень школу відвідує систематично.	
Кравченко Уляна	Кравченко Марфа Митрофанівна	Батько в армії, велика нетрудоспособна сім'я, немає одягу	Не штрафувати
Сергієнко Феодосій	Сергієнко Секлета Пантелеймонівна	Батько засуджений, ходити до школи 5 ½ км. Останнім часом відвідує систематично.	
Юхно Дмитро	Юхно Калістрат Олекс.	Був хворий, відвідує систематично	Не штрафувати
Писаренко Микола	Писаренко Ганна Олександрівна	Батько в армії. Останнім часом відвідує систематично	Не штрафувати

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3195с, оп.1, спр.19, арк.202. Рукопис.

1. Датовано за сусідніми документами справи.

№ 201

Відозва військової комендатури про реєстрацію молоді для набуття професії

1 жовтня 1942 р.

Батьки та опікуни!

Молоді надається можливість своєю працездатністю та своїми знаннями добути собі спеціальність шляхом праці у господарстві. Необхідно, щоб кожен вивчив один з фахів. Це дасть йому змогу вступити у систематичні умови життя.

Німецькі установи відбудовують, тобто знову організують, майстерні для учнів, фахові школи та інші подібні підприємства.

Вся молодь чоловічої статі віком від 13 – 17 років, яка не працює постійно на виробництві або в німецьких установах, повинна протягом 8 днів після оголошення цієї відозви з'явитись до біржі праці в Чернігові.

Вільне обрання фаху під керівництвом спеціалістів.

Продуктами харчування та зарплатнею забезпечується.

Батьки та опікуни!

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

Ваш обов'язок дбати про те, щоб молодь не залишалась на вулиці. Ви відповідатимете, коли довірена Вам молодь буде відмовлятися від систематичної праці. Кожен повинен у спільних інтересах брати участь у відбудові знищеної та зруйнованої більшовиками країни.

Хто не з'явиться в вищезазначений термін, того буде відповідними заходами передано у примусовому порядку до виховної установи¹.

Місцева комендатура

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3001, оп.1, спр.22, арк.41. Типографський друк.

1. Іноді після проведення реєстрації окупаційна адміністрація збирала молодь начебто для розподілу та направлення на місце навчання. Натомість, під конвоєм вони направлялися на залізничну станцію для відправки на роботу в Німеччину.

№ 202

**Дозвіл відділу освіти та культури Чернігівської міської управи майстру
Ю.М. Горовому про вилучення рештків панікадила зі згарища
Глібо-Успенського собору**

1 жовтня 1942 р.

Відділ освіти та культури міської управи дозволяє взяти з пожарища Глібо-Успенського собору рештки панікадила для виготовлення панікадила для Спасо-Преображенського собору.

Зав[ідувач] відділу освіти та культури [підпис]

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3004, оп.1, спр.9, арк.5. Рукопис.

№ 203

**Оголошення Чернігівської міської управи про передачу списку учнів, які
працюють в установах, майстернях до професійної школи**

[не пізніше 20 листопада 1942 р.]¹

Всі підприємства, установи, майстерні (також приватні), які мають у себе учнів-хлопчиків, повинні передати списки цих учнів до професійної школи (Польова, № 4-б) на ім'я директора школи не пізніше 20.11.1942 р. за формою.

1. №.
2. Прізвище, ім'я.
3. Фах (який учень повинен набувати внаслідок учнівства).
4. Національність.
5. Рік народження.

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

6. Освіта (скільки повних класів закінчив, в якому році, в якій школі).

7. Адреса.

Підприємства, які досі не мають учнів, повинні подати до школи відомості про надходження учнів після прибуття їх на виробництво з біржі праці.

Про додаткове надходження учнів підприємства повинні повідомляти дирекцію професійної школи того ж тижня.

Міська управа

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3001, оп.1, спр.22, арк.43. Типографський друк.

1. Датовано за змістом документа.

№204

Розпорядження старости Ніжинської районної управи Сидорця старостам сіл про тривалість різдвяних канікул

[не раніше 23 грудня 1942 р.]¹

За розпорядженням Ніжинської польової комендатури Ац. 90 Г/Ц з 23.12.1942 р. різдвяні канікули для народних шкіл тривають від 31 (тридцять першого) цього грудня до 13 (тринадцятого) січня 1943 року включно, про що об'явить зав[ідуючим] школами.

Оригінал підписав:

Староста райуправи

[підпис]

СИДОРЕЦЬ

Секретар райуправи

[підпис]

ОХРИМОВСЬКИЙ

Держархів Чернігівської області, ф. Р-4362, оп.2, спр.24, арк.501. Оригінал. Машинопис.

1. Датовано за змістом документа.

№ 205

Відозва Чернігівської міської управи до місцевих учителів про залучення учнів до збору лікарських рослин

1943 р.

Незабаром почнеться весна. Її благодатне тепло дасть змогу відкрити і ті школи нашої округи, які через холод припинили були цієї зими навчання.

Побудована на нових засадах і нових навчальних планах українська школа має своїм обов'язком дати нашим дітям корисні знання й прищепити основи людської моралі.

Виховання душі дитини і пізнання навколишнього життя – ось з якими основними завданнями іде народний учитель до своєї школи.

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

З комплексу дисциплін, що вивчають навколишнє життя – природознавство є найскладнішою і найпотрібнішою дисципліною. Тому в навчальному плані нашої школи природознавству відводиться багато часу.

Уже з першого року навчання учитель з'ясовує учням деякі природні явища. А тваринний і рослинний світ подається їм в художніх образах і в унаочнених прикладах.

Тепер, в час війни, коли змагається героїчна німецька армія з людоненависницькою ордою жидо-більшовиків за визволення всього людства з ярма, в яке хоче вкинути нас світова жидівська-плутократична згряя, крім батьків і матерів наших, що своєю працею допомагають нашим визволителям, і діти наші повинні взяти посильну участь у цій священній визвольній боротьбі.

Всім відомо, яку роль відіграють лікарські рослини в житті людини: вони допомагають людині вилікуватися від усяких хвороб. Зараз, в умовах війни, потреба на ці рослини особливо зросла: їх потребує воїн, робітник і селянин. Ці рослини, їх квіти, листя, плоди і коріння збирають, починаючи з ранньої весни і кінчаючи осінню. Наші школи в цей час, використовуючи тепло, інтенсивно працюють. Вивчаючи природу, її рослинний світ за унаочненим, реалістичним методом, учні можуть в той же час збирати й потрібні нам лікарські рослини та здавати їх на заготівні пункти.

В кожному районі при райспоживспілках є фахівці по збору лікарських рослин, які мають точні дані про те, що в їх районі треба збирати, як і коли, та як готувати зібране до здавання на заготівний пункт.

Отже, учителі і завідувачі шкіл, звертайтеся до райспоживспілки вашого району за точними завданнями та інструкціями по збору лікарських рослин та допомагайте райспоживспілкам у виконанні цього важливого завдання.

Відповідно до цього складайте свої робочі плани й програми і, навчаючи ваших учнів, залучайте їх до участі в цій важливій роботі.

Райспоживспілка дає відомості, які школи і учителі працюють за цими вказівками. Але роботу учнів оцінює тільки відповідальний за це учитель.

Для стимулювання збору лікарських рослин заготівні органи вукоопспілки виділити крам, а саме: сіль, сірники, зошити тощо.

Докладніше про це довідуйтеся в райспоживспілці.

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3001, оп.1, спр.28, арк.24. Типографський друк.

№ 206

Заява громади євангельських християн баптистів до голови відділу освіти та культури Чернігівської міської управи про звільнення від громадських робіт пресвітерів ЄХБ

[травень 1943 р.]¹

Мы, община Евангельских Христиан-Баптистов, по вере крещены, долго были без общинного объединения, не имели права свободно собираться и служить Господу при Советской Власти, которая запретила совершать все религиозные богослужения. Но с приходом Немецкой власти всем верующим в Бога дана свобода совершать свои религиозные служения, где мы и имеем разрешение от вас, которые даны немецким командованием. Наша община имеет Пастора Руденко Никиту Моисеевича и его

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

заместителя Кулика Ивана Кондратьевича, которые совершают все религиозные требы как в Черниговской общине, а так же и в группах по району, входящих в Черниговскую, общину, а именно: хлебопреломление, крещение, погребение умерших, и другие духовно-воспитательные наставления на домах о частном отношении к власти, которая есть от Бога (Римлянам 13 глава 1-5 стих). А так же посещение больных в домах их. Но биржа труда вызвала Руденка Никиту Моисеевича и Кулика Ивана Кондратьевича на работу.

Просим Вас освободить для служения в пасторстве Руденка Никиту Моисеевича и его заместителя Кулика Ивана Кондратьевича от работы, как необходимых для религиозного богослужения, как в Черниговской общине. А так же и в группах по району, входящих в Черниговскую общину, в чем и подписываемся

Члены общины:

[16 підписів]

Держархів Чернігівської області, ф. Р – 3004, оп. 1, спр. 14, арк. 21 зв. – 22. Рукопис.

1. Датовано за сусідніми документами.

№ 207

Інформація окупаційної адміністрації про нову структуру шкільної освіти

9 травня 1943 р.

Нова шкільна система ґрунтується на 4-х класній основній школі і 7-ми класній народній школі. У майбутньому в кожному районному центрі буде 7-ми класна народна школа. Щоб задовольнити постійну потребу країни в спеціалістах і щоб задовольнити прагнення молоді країни до вищої кваліфікації на майбутнє накреслимо, заснувати такі типи шкіл:

1. Спеціальні школи, які будуються на базі 7-ми класної народної школи.
2. Нижчі та вищі сільськогосподарські фахові школи, які мають, перш за все, величезну вагу для зайнятої в сільському господарстві частини населення.
3. Учительські семінарії, які ґрунтуються на основі народної школи і виховують вчительські сили для початкової і народної школи.
4. Прогімназії, які є продовженням народної школи і підготовляють до вивчення вищих професій.
5. Наукові інститути, які забезпечують необхідні знання для вищих професій.

Цим новим шкільним порядком досягається організація системи освіти, які не скрізь легко буде здійснити через нестачу шкільних приміщень і навчальних приладь. Ми не сумніваємося, що ці труднощі будуть подолані, і з німецької сторони робитиметься все, щоб сприяти освіті нашого молодого покоління.

С.С. ПАВЛЕНКО

Український кур'єр. – 1943. – 9 травня – № 36(194).

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

№ 208

Розпорядження бургомістра Борзнянського району Бугая старости Красноставської сільської управи про виділення приміщення під хату-читальню

28 травня 1943 р.

Згідно розпорядження ортскомендатури від 28.04.1943 р. у Вашому селі необхідно винайти приміщення для хати-читальні при школі або сільській управі.

Потрібно звернути увагу на те, аби це приміщення було приємним місцем для перебування.

Газети і інша література буде Вам надіслана.

Про виконання цього розпорядження повідомте районну управу.

Бургомістр Борзнянського району
Зав[ідувач] РВНО

[підпис]
[підпис]

БУГАЙ
ГОЛОДЮК

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3101, оп.1, стр.30, арк.26. Оригінал. Машинопис.

№ 209

Розпорядження заступника старости Лосинівського району Коркішка старости с. Гармашина про набір учнів до сільськогосподарської школи

26 серпня 1943 р.

Майнівська сільськогосподарська школа оголошує набір учнів на I-й курс с[ільсько]/г[осподарської] школи.

До школи приймаються 75% чоловіків та 25% жінок, умови прийому такі:

1. Вік не нижче 13 років.
2. Приймаються учні, які можуть виконувати с/г роботи.
3. Освіта не нижче 7 класів.
4. Іспити проводяться з таких предметів: математика, фізика, українська мова, природознавство.

5. Прийом заяв проводиться до 15.10.1943 року, іспити 15 і 16.10.1943 року.

6. До заяв прикласти такі документи:

- а) про освіту;
- б) стан здоров'я (від лікаря);
- в) довідка про рік народження;
- г) характеристика від старост.

7. Початок навчання 1-го листопада 1943 року.

8. Учні забезпечуються безкоштовним харчуванням і квартирою.

Зобов'язується оголосити населення Вашого села і на бажаючих осіб матеріали

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

прислати до райуправи не пізніше 1-го жовтня 1943 року.

Заступник шефа
Лосинівського району

[підпис]

КОРКІШКО

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3086, оп.1, спр.12, арк.4. Оригінал. Машинопис.

№ 210

Наказ бургомістра м. Ніжин про припинення занять в школах міста

вересень 1943 р.

§1

Согласно распоряжения фельдкомендатуры занятия в школах города Нежин приостановить впредь до особого распоряжения.

Все школьные помещения предоставит в распоряжение квартирного отдела фельдкомендатуры.

Бургомистр города Нежин

Держархів Чернігівської області, ф. Р-4360, оп.1, спр.16, арк.13. Копія. Машинопис.

№ 211

Доповідна записка заступника начальника УНКГБ по Чернігівській області Новожилова секретарю Чернігівського обкому КП(б)У М.Кузнєцову про діяльність окремих священників Руської православної церкви під час нацистської окупації

23 жовтня 1943 р.

*Совершенно секретно
Только лично
г. Чернигов*

В сентябре месяце 1941 года, при оккупации г. Чернигова и значительной части области, немецкие власти приняли энергичные меры к подчинению своим интересам русской православной церкви.

В первые же дни оккупации немцами было объявлено о регистрации всех священнослужителей, членов церковного совета и актива верующих. Подавляющее большинство этого народа подвергалось проверке со стороны немецкого карательного отряда «СД», где подробно вычислялось их отношение к советской власти.

Из числа наиболее злобно настроенных к советской власти лиц, было создано городское епархиальное управление, во главе этого управления был поставлен священник

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

Черниговской церкви Степанов и Федоров Федор Дмитриевич (он же при немцах был переименован в Феодосия), 1900 г. рождения, имеет высшее образование. До оккупации г. Чернигова работал преподавателем Черниговского пединститута. В настоящее время работает секретарем консистории.

В состав городского церковного управления вошли:

1. Марченко Пантелеймон Яковлевич 1882 г. рождения, уроженец г. Одессы, окончил юридический институт, до оккупации работал бухгалтером МТС Черниговского района. Резко антисоветски настроенная личность. При поступлении в церковное управление сразу был посвящен в священники и назначен на должность ключника собора Троицы, где работает по настоящее время.

2. Баран-Бутович Степан Гаврилович, 1881 г. рождения, бывший директор Черниговского музея. Антисоветская личность, является членом епархиального совета, в настоящее время скрывается.

3. Кургоцкий Федор Петрович, 1900 г. рождения, уроженец Черниговской области, имеет высшее образование. До оккупации работал преподавателем русского языка в школе № 13 г. Чернигова.

При немцах работал секретарем епархиального совета. В настоящее время работает в паспортном столе 1-го отделения милиции г. Чернигова.

4. Борзелович Михаил Алексеевич, 1888 г. рождения, уроженец Черниговской области, священник Воскресенской церкви, член духовной консистории. Настроен антисоветски. Немцами награжден «крестом украшения»¹.

5. Ладухин Иван Захарович, 1891 г. рождения, украинец. Окончил духовную семинарию. Священник Ильинского храма. Антисоветски настроенная личность.

Таким образом, церковное епархиальное управление, укомплектованное исключительно из антисоветских элементов, приступило к выполнению любых указаний немецких оккупационных властей.

Церковному управлению в первых 4-5 удалось открыть две Церкви в г. Чернигове и до десяти церквей по районам области.

Первые дни службы в церквях ознаменовались торжественными службами за победу «немецкого воинства», призывали помогать в борьбе с партизанами и партийно-советским активом. Характерно отметить, что первый период времени открытие церквей верующими было встречено с удовлетворением. Многие православные оказывали содействие в приобретении церковной утвари, а также оказывали другую помощь.

В Троицком соборе посещение верующих достигало 100 человек. С притоком верующих духовенство по указанию «СД» усилило разнузданную антисоветскую агитацию. Так, священник Черниговского собора Марченко, в январе месяце 1942 г., в одно из воскресений, обратился к верующим со следующей проповедью: «Большевистская неволя кончилась, помолимся господу богу за наших освободителей, великую, непобедимую немецкую армию».

Священник Ладухин Иван Захарович, выступая в соборе Троицы, в рождественскую службу 1942 г. к верующим обратился со следующей проповедью: «... Украинский народ 25 лет томился под большевистской неволей, был лишен национальной самостоятельности, помолимся господу богу за наших освободителей».

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

Чем больше усиливалась антисоветская пропаганда духовенства, тем дальше верующие отходили от церкви. К началу апреля месяца 1942 г. посещаемость церкви верующими резко упала. Если в первое время в собор Троицы ходило 350-400 человек, то к апрелю месяцу снизилось до 20-30.

Обеспокоенные таким положением немецкие власти через Горуправу издали обязательное постановление о венчании, крещении детей, преследовали непосещающих церковь, но и это не дало желательных результатов.

Епархиальное управление, возглавляемое Федоровым, как антисоветское перед честной частью верующих, скомпрометировалось, потеряло авторитет, с другой стороны немцы так же остались недовольны, в связи с тем, что епархиальный совет, возглавляемый Федоровым, не достиг желаемых результатов.

В мае месяце 1942 г. немецким командованием в г. Чернигов был привезен Симон Васильевич Иваницкий, 1888 г. рождения, уроженец Волынской губернии. В прошлом являлся священником Соловецкого монастыря. С 1918–1920 гг. был полковым священником Врангеля, после разгрома Врангеля бежал в Югославию, где проживал в г. Карловица.

Приезд Симона немцами обставился с особой торжественностью, были приняты все меры к тому, что бы его перед верующими показать в наиболее выгодном свете, как «спасителя русской православной церкви».

Немцами Симон был провозглашен в качестве председателя Киевского и всего украинского синода, архиепископом собора г. Чернигова. Сам Симон и вновь сформированный епархиальный совет под его руководством, стал на позицию активного сотрудничества с немцами.

Епархиальный совет развернул активную деятельность по производству крестов, икон, хоругвей и других предметов реликвий, а в епархиальной типографии начали издаваться в тысячных тиражах молитвенники, религиозные брошюры, воззвания, в которых изливалась клевета на советский строй, молитвы «за здоровье Гитлера и христоролюбивого немецкого воинства». Автором всех этих антисоветских молитв, листовок являлся сам Симон. Эти молитвы и проповеди, восхваляющие немцев, требующие поддержки оккупационных властей населением, Симон потребовал читать от всех священников епархии.

Ввиду того, что верующее население молитвы «За Гитлера и его воеводство» встретило с открытым неудовлетворением, а ряд священников, усматривая в действиях Симона открытый разрыв с Москвой, пытались противиться этому. Архиепископ Симон, пользуясь сложившейся обстановкой (отсутствием контроля из Москвы, за его действиями со стороны Сергия), и его неограниченной поддержкой немцев, пытался путем угроз и репрессий упрочнить свою власть, объявив о том, что ни одна молитва священника не дойдет до бога, если не преследует тех же интересов, какие защищает сам Симон.

В этом отношении представляет интерес изданный тысячным тиражом Украинский православный календарь – Святец на 1943 г., предназначенный для всех священников и церковных советов епархии.

Стремясь укрепить власть Симона, епархиальный совет пишет: «Назначение на парафию производит высокопреосвященный владыка Симон, о чем выдается назначенному

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

удостоверение с духовной консистории. Поскольку священник по церковным канонам, без согласия епископа, ничего делать не может, священники, которые не имеют справок о назначении, не могут быть признаны, ибо нарушают церковные каноны об обязательном молитвенном объединении с епископом. . . призываем церковное попечительство следить за тем, чтобы священник имел назначение от лица, которое не имеет права совершать святые таинства. Таинства эти не действительны, ибо не имеют спасительной силы. . .»

Однако, несмотря на все ухищрения епархиального совета, в ряде случаев верующее население при исполнении богослужений, особенно по индивидуальным требам, обходило попов, высвяченных Симоном, и прибегало к помощи священников, отказывающихся при власти немцев служить в церкви и держащихся в оппозиции к епархиальному совету, считавшей переход Симона на службу к немцам, как измену православной церкви. Таких священников хотя было и немного, однако, они пользовались авторитетом у населения, поскольку не отказывались служить молебствие за погибших красных воинов.

После изгнания немцев из Чернигова и области, епархиальный совет и сам Симон постепенно стараются замести следы своей изменнической деятельности. В этих целях все брошюры и листовки антисоветского содержания, выпускавшиеся ранее в епархиальной типографии, в большом количестве и залежавшиеся на складах, уничтожены. На молебствии в соборе троицы Симон стал служить молитвы за победу русского воинства, всячески перекрашиваясь под советского человека, немцев называет варварами.

Известие об избрании в Москве Синода и патриарха Сергия внесли растерянность среди священников Черниговской епархии. Многие священники стали всячески избегать Симона, подчеркивая лояльность линии Сергия.

Наряду с Симоном, большую антисоветскую профашистскую деятельность проводили родной брат Павла Тычины, Тычина Иван², который неоднократно выступал с антисоветскими клеветническими проповедями. На страницах фашистской газеты «Украинское полесье» Тычина возводил клевету на советскую действительность и руководителей правительства.

После изгнания оккупантов, верующие, как к самому Симону, а так же и к его последователям относятся с ненавистью, бойкотируя церковь, где попами являются последователи Симона.

В Корюковское РО НКГБ верующие села Берестовец подали следующее заявление: «В нашем селе служит поп Дмитрик, который при немцах провозглашал анафему (проклятие) Красной Армии и Советской власти. Дмитрик является попом немецким, просим Вас убрать попа немецкого и дать попа советского».

По имеющимся у нас данным в недалеком будущем дело Симона и его преспешников из числа священнослужителей будет разбираться на суде синода «всех Русии», возглавляемого Сергием.

Зам[еститель] начальника управления НКГБ
по Черниговской области

[підпис]

НОВОЖИЛОВ

Держархів Чернігівської області, ф. П-470 оп.5, спр.242, арк.11-12. Оригінал. Машинопис.

1. Так в тексті.

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

2. Иван Тичина останні роки життя проживав у с. Пісках Козелецького району у родинній садибі. Помер у 1969 р.

№ 212

Доповідна записка начальника 2 управління НКГБ УРСР підполковника держбезпеки П. Медведєва про діяльність на території окупованої України релігійних організацій

13 березня 1944 р.

Совершенно секретно

Ориентировка о деятельности церковников на Украине в период оккупации и о положении их на освобожденной территории в настоящее время

К началу войны на Украине, не считая Западных областей, существовали единичные церковные приходы, часть из которых подчинялись Московской патриархии, а часть, не признавая над собой никакого руководства, считалась «дикими».

В ряде областей, как например в Сталинской, Ворошиловградской, Запорожской и др. каких бы то ни было церковных приходов вообще не существовало.

Оставшиеся попы, частью отрекшиеся от религии, частью отошедшие «тихо» от церковной деятельности, служили в советских и хозяйственных учреждениях и предприятиях.

Монахи и монашки после закрытия монастырей разбрелись по Украине, и, скрывая свою принадлежность в прошлом к монашеству, работали преимущественно в хозяйственных и артельных предприятиях.

Значительное количество попов, а особенно монахов и монашек, несмотря на формальный отход, продолжали нелегально группировать верующих, устраивали домовые церкви, отправляли богослужения очень часто под видом нелегальных религиозных общин, переходящих в реакционные антисоветские элементы.

Из высших иерархов на Украине, к началу войны оставались: обновленческий архиепископ Филарет Яценко, эвакуированный в глубь страны и в последствии занявший место управляющего Свердловско-Уральской митрополии, и глава соборно-епископской ориентации на Украине митрополит Феофил Булдовский¹.

Начало войны внесло в религиозный актив оживление, пробудило надежды на гибель соввласти и чтобы церковь заняла подобающее место. Результатом этого – антисоветская активность со стороны реакционных церковников, распространяющих пораженческие слухи, клеветнические [заявления], которые обрели форму различных толкований евангелия и апокалипсиса, содержавшие будто в себе предсказания о наступившей войне, о гибели соввласти, о наказании богом людей за «грехи неверия». Иными словами, всячески доказывая, что война есть продолжение политики бога на земле, но только иными средствами.

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

Таким образом, безошибочно можно сказать, что если до войны, в силу того бесправного положения, в которое духовенство и монашество считали себя поставленным Соввластью, среди них было наибольшее количество потенциальных предателей и пособников, то в условиях войны, потеряв чувство национального достоинства, попы и монахи стали активно действовать в пользу немецких оккупантов и во вред соввласти.

Оккупанты учли специфическое положение и настроения церковников в условиях соввласти и в начале, как об этом свидетельствуют добытые нами секретные документы, делало определенную ставку на них.

Считая вообще, что радость и благодарность русского народа за освобождение от большевиков будет выражаться в форме религиозной, оккупанты не препятствовали, а способствовали возрождению церкви.

По приказу гестапо и местных комендантов открывались церкви, население в ряде случаев принудительно сгонялось на богослужение в школах и на дому вводилось изучение закона божьего с тем, чтобы вытравить «большевистский дух» из детей.

Свою радость попы и епископы выражали яркими, клеветническими профашистскими проповедями, благодарственными молебнами, помилованием Гитлера, молебнами о здравии его и о даровании ему победы.

Чтобы показать какой гнусный угоднический характер носили эти проповеди, достаточно привести отдельные выступления попов и епископов. Поп Черниговской области Марченко, член епархиального управления, говорил: «... Большевицкая неволя кончилась, помолимся господу богу за наших освободителей – великую непобедимую немецкую армию».

Поп той же области Ладухин: «Украинский народ 25 лет томился в большевицкой неволе, был лишен самостоятельности. Помолимся ж богу за наших освободителей.»

Поп Харьковской области Зарва: «Мы дождалась наконец твердой власти. Жидо-большевицкая власть уже больше не возвратится».

Он же в рождественской проповеди в 1942-43 гг. говорил: «Ирод убил 14 тысяч детей, а [Сталин] хуже Ирода, он убивал тела и души наши...»

Часто подобного рода проповеди густо разбавлены клеветническими измышлениями. Поп г. Ворошиловграда Варченко, например, говорил: «Дорогие братья и сестры, большевики издевались над верующими, закрывали церкви, арестовывали священников и отправляли их в ссылки. Я был свидетелем того, как большевики подожгли вагон с арестованными священниками и они все сгорели... Большевики никогда больше не возвратятся, так как они разбиты доблестной немецкой армией».

Призывы молиться за немцев содержались не только в устных проповедях. Епископы в посланиях и воззваниях к духовенству и верующим, в молитвенниках, подобного рода угодничеству так же посвящали значительное место. Так епископ Черниговский Симон Ивановский поместил в молитвенник, напечатанный в типографии для распространения среди верующих, специальную молитву «За Германию, освободившую нашу Родину» с такими словами «Спаси Господи великую

державу Германскую, правительство и воинство ее, даруй им победу на супротивных и сохрани их крестом твоим честным». Их много, все однообразны, одно и то же содержание в одинаковой степени свойственно было и косноязычному монаху, и красноречивому попу-академику.

Однако оккупанты ошиблись в своих расчетах, так как радость от освобождения испытывали только явные предатели попы и епископы, из которых впоследствии рекрутировались активные пособники и агентура гестапо.

Широкие круги населения, особенно женщины, у которых война усилила мистические настроения, не разделяли радости, но и стали относиться с недоверием к таким попам.

Раздражало частое поминовение Гитлера и немецкой армии, раздражение перерастало в демонстративные выступления как против попов, так и против оккупантов.

Переполненные церкви в начале оккупации стали пустеть, а попы стали придумывать как удержать верующих.

Попытки привить в школах детям религиозные чувства не имели желаемого успеха, так как в большинстве «неблагодарные» ученики упорно не хотели уверовать в пришедшего в образе оккупантов бога и часто превращали закон божий в предмет для юмористических упражнений.

Чтобы побудить население посещать церковь, попы производили регистрацию верующих, причисляя всех, кто отказывался от регистрации, к неблагонадежным, коммунистов, партизан. Нередки были случаи угроз и выдачи немцам тех, кто игнорировал предателей-попов и их церкви.

Но и эти меры должного действия не имели. Многие попы были вынуждены снизить тон своих профашистских проповедей, прекратить поминовение Гитлера, а саму формулу поминовений переделать так, чтобы верующие под «христоролюбивым воинством» понимали то воинство, которое ближе им по духу.

Особенно заметно это стало после первых побед Красной Армии над оккупантами – обострило протест против профашистской деятельности попов и епископов.

В дальнейшем, когда на оккупированной территории Украины стала известна религиозно-патриотическая деятельность митрополита Сергия Московского и экзарха Украины митрополита Киевского и Галицкого Николая, а особенно, когда дошли слухи об открытии по желанию верующих церквей в прифронтовой полосе на нашей стороне, профашистская активность попов еще заметнее снизилась. Это не относится к епископам как автономной, так и автокефальной церковью, которые продолжили свои антисоветские выступления с еще большей резкостью, как, например, глава УАПЦ – епископ Поликарп Сикорский², его приверженцы – епископы Мстислав Скрыпник³, Сильвестр Гаевский, Никанор Абрамович и автономный епископ в Киеве Пантелеймон.

Патриотические выступления попов, не говоря о епископах, в условиях оккупации были исключительным явлением – в Киеве: поп Вишняков читал и распространял первое религиозно-патриотическое воззвание митрополита Сергия о защите Родины. Впоследствии предан попами, арестован гестапо и расстрелян.

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

В Запорозькій області священник Романов різко виступав в проповідях проти окупантів. Попи Строцев и Белоус предали Романова, котрий був гестапо арестован и так же расстрелян.

На початку окупації на окупированной території організувалось 2 церковних центри – автокефальний во главе с епископом Поликарпом Сикорским и автономний во главе с епископом Алексеем Громадским.

УАПЦ об'єднала вокруг себя все українські націоналістическі елементи, ставивші целью виховувати маси в духе незалежності України и вести за неї боротьбу при допомозі німців. Точно так же делали ставку на використання УАПЦ нелегальні оуновські бандерівські організації.

Автономна церква (Алексей Громадский⁴) об'єднала реакційні елементи так називаних сторонників старославянської церкви, виступивших самостійно неканонічному акту автокефалами, об'явленій епископом Поликарпом Сикорским.

Автономисти національно продовжали считати своїм канонічним центром Московську патріархію, но прекратили поминание местоблюстителі патріаршого престолу митрополита Сергія, считая, что находясь «в стане большевиков», он не может свободно управлять церковью и выражать свою волю.

Сам Алексей Громадский вел политику «удаленного прицела», лелея надежду стати патріархом всея Руси, после того как німці возьмут Москву. Мечты несбыточные – Москва не взята, Громадский в середине 1943 г. убит.

После захвату німцями Левобережної України організувався 3-й центр в г. Харькове во главе с митрополитом Ф. Булдовским, претендовавшим быть митрополитом всея Украины.

УАПЦ и автономна церква вели боротьбу за вплив, за короткий срок, к концу 1942 г., высветили до 15 человек епископов каждая, назначив их управляющими епархий. В результате почти в каждой епархии было по 2 взаимно враждовавших между собой епископов – автономной и автокефальной церковей.

Все три церковних центри начали пачками рукополагать попов, стремясь с одной стороны увеличить количество открытых церковей своей ориентации, с другой – из чисто коммерческих целей, так как за каждое рукоположение была положена такса от 1 тысячи до 2,5 тысяч рублей. Деньги поступали в личный доход епископов.

В конце 1942 года в связи с тем, что взаимная борьба отражалась на авторитете церковного руководства, П. Сикорский и А. Громадский заключили между собой соглашение об объединении этих церковей и создании единого руководящего центра.

Митрополит Ф. Булдовский под влиянием українских націоналістов в Харькове еще до этого соглашения подчинился П. Сикорскому.

Однако попытки консолидации завершились неудачей. Окупанты в лице представителя рейхскомисариата Краузе запретили объединение.

Особо следует остановиться на политике німцев в области церковной жизни.

С начала окупації, развивая церковное движение, ставили 2 цели:

1) через попов оказать выгодное для себя влияние на население.

2) поставити себе на службу попов и епископов в качестве негласной агентуры для выявления всех враждебных немцам элементов.

По этой программе каждый епископ и поп должны являться профашистскими агитаторами в своей епархии и приходе.

Такою роль попы, а особенно епископы, выполняли не без охоты.

Гнусно клеветали:

В воззвании управляющего Киевской епархией епископа Пантелеймона «большевики – сыны дьявола, под видом большевизма захватили в свои руки власть над страной и залили ее кровью миллионов невинных людей. Наш народ они закабалили в неслыханных в мире неволю и подвергли его жесточайшему террору» и т.д. Замучили до 3-х млн. верующих, 28 епископов и 420 чел. священников.

Далее автор рисует картину «ужасов» в случае прихода Соввласти: «Большевизм – это основа ненависти, злобы разрушения, разложения, основа анархии... Призываю всех верующих братьев и сестер не слушать вредной пропаганды безбожных агитаторов и всеми способами помогать немецкой армии и органам немецкой власти уничтожать дьявольскую власть».

Этим воззванием немецкого лакея были возмущены даже попы, которые сочли, что их духовный глава в своей антисоветской злобе и в лакейской угодливости перед гестапо дошел до того, что начал ревизию священного писания и кощунственно отменил формулу «Несть власти от бога».

Как правило, послания и воззвания к верующим в газетах апробовывались гестапо и отделами пропаганды штадткомиссариатов. Часты случаи, когда они писались по заданию гестапо, в части против митрополита Сергия за его религиозно-патриотическую деятельность. Об этой системе показал арестованный нами в Харькове митрополит Булдовский:

«Одной из главнейших функций епархиального управления было наблюдение за содержанием проповедей и их политической окраской – профашистский характер, прославлялась германская армия и т.д., всячески очернялась Соввласть.

Словом, автокефальная церковь была поставлена по существу на службу немецкой пропаганде.

... Мы использовали в этих целях так же профашистскую прессу. В харьковской газете «Новая Украина» я поместил ряд антисоветских статей.

Помимо этого, в июле 1942 г. по прямому заданию гестапо Кривомазом и мною составлялись клеветнические воззвания к верующим, направленные против патриаршего местоблюстителя Сергия и экзарха Украины Николая».

Проводя мобилизацию населения для вывоза в Германию, оккупанты так же используют попов в качестве агитаторов.

Это подтвердил так же Булдовский – ему немцы для этого дали листовки, брошюры, плакаты для распространения через церковь.

Среди попов и епископов процветала система доносительства не только против советски настроенных элементов, но и друг против друга.

Попы и епископы автокефальной церкви писали оккупантам доносы на автономистов, обвиняя их в том, что они являлись тайными большевиками, так как

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

признают своим главой митрополитом Сергием и выполняют его указания.

Автономисты занимались тем же, стуча о работе по созданию независимой Украины.

Об этом ярко свидетельствует имеющийся в нашем распоряжении документ – секретное заявление епископа автономной церкви Владимир-Волынской епархии Мануила, написанное им в гестапо:

«Я назначен епископом на Владимир-Волынскую епархию. После моего приезда меня посетил личный мой знакомый настоятель православной церкви Геританский Евгений и под большим секретом рассказал: во Владимир-Волынском действуют две враждебных немецкому правительству украинских организации. Под прикрытием религии они ведут интенсивную агитационную деятельность. По указаниям известного украинского шовиниста архиепископа П. Сикорского в Луцке проводится работа в направлении создания полной независимой Украины, так как эта независимость, по словам архиепископа, политически и экономически уничтожается немецкой оккупационной армией.

После указаний архиепископа Поликарпа, украинские тайные организации под руководством Бандеры, должны создать на Востоке для немецкой армии такое положение, при котором можно было бы с оружием в руках завоевать независимую Украину. Кроме этого вели действия члены националистических организаций, прикрываясь культурной деятельностью, ставит себе целью вонзить нож в спину немецкой армии, которая «поработила» украинский народ.

По указанию главного руководителя Сикорского члены ее должны быть в боевой готовности для борьбы против немецких оккупантов.

В процессе разговора со священником Геританским я узнал, что к тайной организации С. Бандеры принадлежат следующие жители Владимир-Волынка лично мне неизвестные – священник Борис Яковлевич – руководитель «Просвіти», Алексей Комаревич – ее секретарь, Гонтарь Хрисанф – руководитель церковной рады, Анатолий Комаревич – священник и др.»

В заключение своего заявления епископ-доносчик, видимо устыдившись собственной роли, пишет: «Мне неприятно открывать содержание разговора с духовным лицом, но преданность немецкому правительству побуждает меня донести о вышеуказанном злодеянии. Хотя я и являюсь украинцем, но должен быть преданным и честным по отношению к немецкому народу, который освободил нас от жидо-коммунистического ига».

Небезизвестна дальнейшая судьба епископа-доносчика. Этот документ попал в руки службы безопасности ОУН-УПА – [его] (убили).

Предупредительность и предательская готовность попов и епископов быть доносчиками и исполнять любые приказания оккупантов, не является результатом какого-либо особого понуждения со стороны последних.

Кроме истории добровольного доносительства епископа Мануила, об этом довольно образно с претензией на искреннее раскаяние пишет в своем заявлении епископ Панкратий Гладков: «Кроме наведения фактов участия в проповедях, богослужениях, обедах, говорит, что согласился принять сан епископа от Алексея

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

Громадского так как немцы почитают лиц этого сана. Выражал восхищение тем, что немцы, вступив в Почаев, раскинули на монастырской гостинице лозунг «С нами бог», и протиставлял этому то, как большевики на здании у тверской часовни в Москве вывесили «Религия – опиум для народа». Уточняет: «Я не давал официальной подписки и обязательств работать заодно в гестапо, но делом оказался их сотрудником».

Остремлении поставить себе на службу кадры попов и епископов свидетельствует так же и секретные документы и директивы немецких властей. Так, в одной из инструкций прямо предлагалось использовать попов для агентурных услуг.

Щедро вознаграждали епископов и попов, создавая материальный стимул – выдавались продовольственные пайки, награбленной мебелью обставляли архиерейские дачи и т.д. Булдовскому в Харькове был предоставлен «Архиерейский двор» в Покровском монастыре и дача с участком земли 110 га.

Налоги почти не взимались.

Таким образом, следует считать, что оккупантам удалось выполнить конкретную задачу поставить себе на службу попов и епископов, причем без особых усилий.

Если конкретные задачи оккупантов по линии церковников стали ясны нам на основе вскрытых конкретных агентурных и следственных дел и на основании изучения практики их работы на оккупированной территории, то общие цели в области церковной политики становятся ясными из директивного распоряжения главы управления имперской безопасности от 01.11.1941 г. за подписью Гейдриха «О понимании церковных вопросов в занятых областях Советского Союза».

Из него очевидно, что развязывая религиозное движение, боялись его консолидации, принимали меры к его расколу, создавая условия для борьбы между группировками.

Кроме 3-х центров, в Киеве вышла из подполья церковно-монархическая организация «Ставропигиальный монастырь» во главе с известным проходимцем, именовавшим себя патриархом всея Руси Михаилом Костюком – играя роль 4-го центра.

Немцы допускали существование значительного количества «диких» приходов, которые вообще ни кого из епископов не признавали. Так, в Киевской епархии существовало благочиние во главе с попом Потапенко, объединил вокруг себя до 80 приходов, и не признавал ни какой власти над собой.

В тех же целях разобщения, немцы не допускали связи православных церковных деятелей Украины и заграницы, локализуя даже попытки войти в подчинение главы православной церкви Германии митрополита Серафима Лядэ.

Немцы боялись агрессии католической церкви и ее аппендикса – униатской церкви, они запрещались. Но когда им было выгодно, единичные случаи были – в Киеве гестапо временно посадило на католический приход униатского попа, использовав его для разработки поляков – католиков, произвело аресты, затем отправило агента во Львов, а костел закрыло.

Из общих целей видно, что развязывая религиозное движение, и одновременно разобщая и обессиливая течения, усиливая сектанские организации, немцы готовили

Функционирование нацистского режима у Чернігівській області

почву, чтобы после победы провести фашистскую модернизацию религии вообще.

Имеется ввиду известный фашистский план «Отмены христианской религии», как религии милосердия и замены ее такой, которая бы соответствовала воинственному нацистскому духу, привитому немцам.

С освобождением Украины большинство попов продолжают оставаться на местах. Оставались и некоторые епископы, не успевшие бежать, например, епископ Черниговский Симон Ивановский, епископ Белгородский Панкратий Гладков (проживал в г. Нежин) и митрополит Харьковский Булдовский.

Они выжидали, пытаются выяснить позицию Советского правительства к церкви. Узнали о приеме Сталиным делегации церковников во главе с митрополитом Сергием, о состоявшемся в Москве Соборе епископов, об избрании митрополита Сергия патриархом православной церкви в СССР и др.

Получив эти сведения, они сначала с оглядкой, а потом смело начали служить в церкви, отправлять благодарственные молитвы, собирать средства на нужды обороны, чтобы продемонстрировать свою патриотичность.

Сторонники автономной церкви заявили, что они никогда не порывали с Московской патриархией, и только оккупация оторвала насильно их.

Автокефалисты стали быстро перекрашиваться, объявляя себя сторонниками единственно канонической церковной власти в СССР – Патриарха Сергия.

Глава «Ставропигийского монастыря» Костюк колебался «не уступить ли большевистскому митрополиту Сергию», но так и колебался вплоть до ареста.

Вобщем, обвиняют в перекрашивании политической физиономии, чем объясняется и подобострастное принятие митрополита Киевского и Галицкого Николая, хотя за его спиной те же попы, а особенно монахи называли «Советским», «Подозрительным», «Штатским митрополитом» и т.д.

Вообще неприпятственная религиозная деятельность церковей, избрание патриарха и создание при СНК совета по делам РПЦ вызывает среди попов много различных толков.

Так поп города Красный Луч Русанов распространял слухи, что в СССР церковь будет присоединена к государству, что во всех полках и дивизиях Красной Армии введен будет институт священников и в школах закон божий.

В настоящее время по 11 освобожденных областях Украины по неполным данным функционирует больше 2 тысяч церковных приходов:

Полтавской – 326
Житомирской – 315
Черниговской – 280
Сумской – 256
Киевской – 213
Харьковской – 177
Сталинской – 164
Ворошиловоградской – 114
Днепропетровской – 100
Запорожской – 86

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

Кировоградской – 82

Итого: 2 113

Из монастырей, открытых за немцев, функционирует 19, из них мужских – 7, с количеством монахов – 100, женских – 12 с количеством монашек и послушниц – 1 020 чел.

По областям:

Область	Монастырей		Количество	
	Мужских	Женских	Монахов	Монашек
г. Киев	6	3	91	532
Киевская область	1		9	
Полтавская область	-	2	-	129
Черниговская область	-	3	-	218
Днепропетровская область	-	1	-	31
Житомирская область	-	3	-	80
Всего	7	12	100	1020

Состав за редким исключением старовозрастной.

Подавляющее большинство из них приняло монашество или вступили в монастырь до революции, некоторые после революции – до 1930 г. и только отдельные в войну.

Все, за редким исключением, заявляют себя сторонниками патриарха Сергия.

Каких-либо претензий к присоединению к обновленческой ориентации даже со стороны бывших попов обновленцев, на освобожденной территории Украины не зарегистрировано.

Церковники проявили значительную активность по сбору средств на нужды обороны страны. Со времени изгнания оккупантов церковниками по неполным данным собрано:

По г. Киеву – 54 450 руб.

Днепропетровску – 6 650 руб.

Полтаве – 18 000 руб.

Харьковской обл. – 540 000 руб.

Сталинской обл. – 1 450 000 руб.

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

Ворошиловоградской обл. – 400 000 руб., и 200 посылок для фронта

Черниговской обл. – 214 576 руб.

Итого: 2 693 686 руб.

По другим областям отсутствуют сведения.

Мы в малой степени относим сбор этих средств на нужды обороны за счет искреннего чувства патриотизма попов. Если некоторые из них и проявляют особую активность, то только для того, чтобы хотя бы в какой-либо степени искупить свою вину перед советским народом за свое угодничество перед оккупантами.

Сбор значительных средств является результатом патриотичного настроения широких кругов верующего населения.

По мере освобождения территории Украины от оккупантов нами проводилась работа по проверке деятельности оставшихся попов, епископов, монахов, монашек и актива церковников. С целью выявления среди них агентуры гестапо и немецкой разведки, предателей, фашистских пособников и тех элементов, которые продолжали проводить антисоветскую работу.

В результате на территории 11-ти освобожденных областей Украины было выявлено и арестовано значительное количество резидентов и агентов гестапо, активных фашистских пособников, ставленников оуновцев и прочего антисоветского элемента.

Начальник 2 управления НКГБ УССР

Подполковник госбезопасности

МЕДВЕДЕВ⁵

ГДА СБ України, ф. 9, спр.74, арк.87 – 107. Копія. Машинопис

1. Будовський Феофіл (1865–1944) – народився с. Василівка Хорольського повіту на Полтавщині у родині священика. Після закінчення семінарії Лубенського духовного училища (1880 р.) та Полтавської духовної семінарії (1886 р.) служив священиком. У травні 1917 р. брав участь у Полтавському єпархіальному з'їзді і підтримав «українізацію церкви». Був членом Полтавського єпархіального управління. У січні 1923 р. висвячений на єпископа Лубенського і Миргородського під юрисдикцією Московської патріархії. У червні 1925 р. виступив одним із організаторів Собору єпископів у Лубнах, на якому було проголошено утворення Української православної церкви з канонічною послідовною ієрархією. Обраний заступником архієпископа всієї України Павла Погорілка, а після його арешту, із січня 1929 р. – митрополит усєї України з місцем перебування у Харкові, пізніше – у Луганську. Із закриттям у Луганську в 1937 р. останньої церкви «погорілівців» повернувся до Харкова, де проживав як приватна особа. З початком нацистської окупації підтримав відновлення УАПЦ, у 1942–1943 рр. – митрополит Харківський. Після визволення від нацистської окупації приходи УАПЦ перейшли під юрисдикцію Московського патріархату. Але митрополит Феофіл відмовився емігрувати. Був заарештований 12 листопада 1943 р. Помер в ув'язненні 20 січня 1944 р.

2. Полікарп (Сікорський Петро Дмитрович) (1875–1953) – народився в с. Зеленьки Київської губернії в родині священика. У 1898 р. закінчив Київську духовну семінарію. У 1908–1918 рр. – столоначальник Київської духовної консисторії. У 1919–1921 рр. – віце-директор департаменту загальних справ в уряді УНР. Також працював в Міністерстві віросповідань уряду УНР. У 1921 р. емігрував до Польщі. У 1922 р. пострижений в монахи і рукоположений в ієромонахи архієпископом Діонісієм (Валединським), згодом висвячений у сан архімандрита. Був настоятелем Дерманського і Загаєвського монастирів на Волині, Жировицького на Гродненщині. У 1932 р. митрополитом Діонісієм був хіротонізований на єпископа, у 1932–1941 рр. – єпископ Луцький, вікарій Волинської єпархії. Декретом від 24 грудня 1941 р. митрополит Діонісій затвердив єпископа Полікарпа на посаду адміністратора «Православної Автокефальної Церкви на звільнених землях України» із висвяченням у сан архієпископа. На соборі УАПЦ в Пінську 9–10 лютого 1942 р. був обраний її главою (адміністратором). У 1944 р. евакуювався до Варшави, потім через Словаччину до Німеччини. Після

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

завершення Другої світової війни – адміністратор УАПЦ в Європі. У 1950 р. переїхав до Франції і жив поблизу Парижа. Помер 22 жовтня 1953 р. в Оле-су-Буа біля Парижа.

3. **Скрипник Степан** (церковне ім'я – **Мстислав**) (1898 –1993) – народився у Полтаві, племінник С. Петлюри. Закінчив 1 класичну гімназію, брав участь в нелегальних гуртках української молоді. У роки Першої світової війни 1914–1918 рр. навчався у козачій офіцерській школі в Оренбурзі. У березні 1918 р. вступив добровольцем до кінно-гайдамацького полку ім. К. Гордієнка Окремої Запорізької дивізії Армії УНР. Був призначений дипломатичним кур'єром, згодом – старшиною для особливих доручень Головного Отамана С. Петлюри. На початку 1920 рр. перебував у таборі для інтернованих у Каліші (Польща). Згодом працював у кооперативних установах Галичини і Волині. У 1930-х рр. належав до провідних членів Волинського українського об'єднання, навчався в Школі політичних наук у Варшаві. У 1930 р. обраний послом польського сейму. У 1930-х рр. – представляв мирян у єпархіальних радах, був членом Митрополічної ради на чолі з митрополитом Діонісієм, ініціатором і головою товариства «Українська школа» у Рівному. У 1940 р. – обраний заступником голови Холмської єпархіальної ради, очолюваної митрополитом Іларіоном. У 1941 р. очолював «Український допоміжний комітет». У квітні 1942 р. висвячений у сан священника, згодом – у чернецтво, у травні 1942 р. висвячений на єпископа Переяславського. У Почаєві вів переговори з митрополитом Української автономної церкви Олексієм Громадським про об'єднання двох церков. Заарештований нацистами і був ув'язнений у тюрмах Чернігова та Прилук. Із 1944 р. жив у Варшаві, згодом – у Словаччині та Німеччині, де очолював єпархії в Гессені, Вюртенберзі. Восени 1947 р. виїхав до Канади і був обраний Первоієрархом Української греко-православної церкви як єпископ Вінніпезький і всієї Канади. У 1949 р. став на чолі УПЦ в Америці. У 1949 р. йому вдалося об'єднатися із єпархією архієпископа І. Теодоровича. Владика Іоана було обрано митрополитом УПЦ у США, а Мстислава – заступником митрополита і головою Консисторії. Збудував постійні приміщення Консисторії у Саут-Баунд-Бруку (штат Нью-Джерсі), заснував друкарню і бібліотеку, духовну семінарію Святої Софії, видавав журнал «Українське православне слово». Із 1969 р. очолив УАПЦ у США та діаспорі в Європі й Австралії. У червні 1990 р. обраний першим патріархом Київським і всієї України УАПЦ. Помер у м. Грісбі (Канада). Похований у Баунд-Бруку (штат Нью-Джерсі, США).

4. **Митрополит Олексій (Громадський Олександр Якубович)** (1882 – 1943) – народився у с. Докудів Більського повіту Холмської губ. у родині псаломщика. У 1904 р. закінчив Холмську духовну семінарію, у 1908 р. – Київську духовну академію, кандидат богослов'я. Служив священником у соборі м. Холма, член Холмської духовної консисторії. Із 1916 р. – Холмський єпархіальний спостерігач церковних справ. У 1917 – 1918 рр. служив у Бессарабії. Із 1918 р. – протоієрей, викладач Кременецької духовної семінарії, у 1921 – 1923 рр. – її ректор. У 1922 р. – прийняв чернечий постриг з ім'ям Олексій. У квітні 1922 р. – хіротонізований на єпископа Польської Православної Церкви, із вересня 1922 р. – єпископ Луцький, вікарій Волинської єпархії, із жовтня 1922 р. – правлячий єпископ Гродненської єпархії. Із лютого 1923 р. – член Синоду Польської Церкви, із квітня 1923 р. – єпископ Гродненський і Новогрудський. Із липня 1928 р. – архієпископ, із квітня 1934 р. – архієпископ Волинський і Кременецький. Восени 1939 р. був заарештований органами НКВД. Увійшов до складу Московського Патріархату. Під час нацистської окупації намагався створити канонічно церковне управління в Україні. У серпні 1941 р. скликав архієрейську нараду у Почаївській Лаврі, що встановила місцеве автономне церковне управління в підпорядкуванні місцезблустителя Московського патріаршого престолу. Через неможливість підтримувати живий зв'язок із Московським патріархатом, нарада єпископів надала архієпископу Олексію, як старшому архієреєві в Україні права митрополита області. У листопаді 1941 р. – був обраний екзархом України. У травні 1943 р. на шляху із Кременця до Луцька був вбитий бійцями підрозділу ОУН (М).

5. **Медведєв Павло Миколайович (1905–1998)** – народився у м. Нижній Новгород у родині машиніста Волзького пароплавства. Член партії з 1929 р. У 1922 р. закінчив 5 курсів політехнікуму водних шляхів. Протягом 1919 – 1930 рр. працював механіком, слюсарем, кочегаром на пароплавстві, заводах Нижнього Новгорода, був безробітним. У травні 1930 – березні 1936 рр. – співробітник ПП ОГПУ – УНКВД Нижегородського (Горьківського) краю, у березні 1936 – травні 1938 рр. – помічник начальника, начальник міськвідділу НКВД м. Дзержинськ. Із травня 1938 до лютого 1939 рр. – заступник начальника, начальник відділу УГБ УНКВД по Київській обл. У лютому 1939 – серпні 1941 рр. – начальник відділення, заступник начальника відділу, виконуючий обов'язки заступника начальника 3 управління НКВД УРСР; у серпні 1941 – червні 1943 рр. – начальник 3 управління НКВД УРСР; у червні 1943 – листопаді 1947 рр. – начальник 2 управління НКГБ–МГБ УРСР. У листопаді 1947 – травні 1949 рр. – начальник відділу «2-Е» 2 головного управління МГБ СРСР. У квітні 1949 – червні 1953 рр., липні 1953 – червні 1954 рр. – заступник уповноваженого МГБ– КГБ СРСР у Німеччині, у вересні 1954 –лютому 1961 рр. – старший радник КГБ СРСР при Міністерстві національної безпеки Чехословаччини. У серпні 1961 р. звільнений через хворобу. З 1957 р. – генерал-майор.

§ 3. Каральна політика нацизму

№ 213

Спогади жителя с. Холми Холминського району Л.С. Ярошенка про перебування на окупованій території та нацистській каторзі у Німеччині

[не раніше 24 серпня 1941 р.]¹

До начала войны 7 с половиной лет работал в с. Холмы Холминского района, заведовал аптекой. 24 августа 1941 г. немцы заняли Холмы и через 3-4 дня прошли, и в Холмах настало безвластие до января 1942 г., т.к. немцы бывали только наездами, а в остальное время распоряжались всем партизаны. Партизаны и их медицинские работники, как, например, фельдшерница т. Ерёменко (с. Холмы), фельдшер т. Омельченко (с. Перелюб) и другие, обращались в аптеку за медикаментами и перевязочным материалом и я им отпускал. На те медикаменты, которые заказывались раньше, писались фактуры, а те, которые отпускались ночью быстро, выдавались просто без документов. Фактуры, которые хранились у меня, я перед выездом в Сосницу спрятал за шелёвку² под железо в помещении аптеки, со стороны сельсовета, где они находятся и сейчас, если уцелела аптека. Про снабжение партизан медикаментами узнали немцы и они меня забрали во время своего наскока на Холмы и вместе с учителями Андриевским, Садовником, т. Вороной В. и другими, которых захватили по дороге через село, приблизительно 8-10 человек, повели на Рудню в 2 км от Холмов, где стояли их машины. Здесь меня и учителя, отделили от других и под **охраной** трех вооруженных немцев и офицера повели в здание лесопильного завода, и хотели расстрелять. Но вошел другой офицер и приказал допросить (это мне после сказал учитель, который знал немецкий язык, т.к. был преподавателем немецкого языка в школе), и первый офицер стал допрашивать учителя. После допроса и всякого рода крика и угроз (в это время вошёл снова офицер и что-то сказал этому офицеру) нам сказали идти. Я вышел на улицу, встретил плачущую дочь, и **мы** кружной дорогой пошли домой. Вскорости зашёл учитель и сказал, что немцы всё добивались, кто снабжает партизан продуктами и медикаментами, и что он сказал, что у партизан есть свои запасы и из с. Холмы они ничего не получают.

В январе из Сосницы в Холмы прибыл отряд полиции и здесь установил немецкую власть, заставили открыть аптеку, больницу и другие установы. В первых числах марта по распоряжению начальника полиции Левобережной Украины Добровольского аптеку было приказано запаковать и под охраной прибывшего отряда полиции отправить в Сосницу. Это же было сделано и в отношении Погорельской аптеки Холминского района, которую перевели в Сновск, и ещё одну аптеку Корюковского района перевели в другой район. Он объяснил это тем, что эти аптеки снабжают партизан.

В начале марта я прибыл в Сосницу и стал работать в аптеке. Сосницкая аптека была разграблена. Так прошёл 1942 год и настал 1943. Чтобы подавить партизанщину, которая росла по часам, немцы в Холминском,

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

Корюковском и Сосницком районах принимали нечеловечные способы борьбы, а именно: такое село как Тополевку, и другие села Рейментаровку, Богдановку, Корюковку и другие совершенно уничтожили с жителями. Население отвечало на это уходом в партизаны, что вызывало еще большее озлобление немцев. Немцы угрожали, что и Сосницу постигнет такая же участь, если убьют хоть одного немца или появятся партизаны.

В это же время в Сосницу прибыло 2 000 человек, эвакуированных немцами из Дмитриевского района Курской области, которые рассказывали ужасы, как немцы забирали всех и гнали в эвакуацию, и что много их [эвакуированных] погибло. Кто поехал лошадью или коровою, то тех положение было лучше, а остальные были голые и голодные. Фронт приближался. Кто хотел выехать в другие села, то тех возвращали, и немцы угрожали расстрелом за панику. Так было до 2 сентября 1943 г., когда ко мне зашел переводчик Сартисон и сказал, что комендатура намерена эвакуировать всех служащих, а возможно и все население, и составляют списки. Часов в 10 или 11 меня вызвал комендант Герке, у которого был и комендант Кель, которые сказали, что завтра или послезавтра будут эвакуировать служащих, и что я тоже подводу могу получить у бургомистра Барановского, и что кто не поедет, то будет эвакуирован поездом.

На другой день утром зашел снова Сартисон и стал советовать ехать скорее, так как через день-два отправят с полицией, а если ехать отдельно, то можно лучше устроиться в тылу. Это меня больше устраивало, т.к. у меня в тылу была Вересочь и Киев, где были две сестры жены и моя сестра. И мы 4 сентября выехали в Мену. В Мене собралось подвод 20, и нас в сопровождении немцев отправили на Чернигов и дальше в Киев. В Киеве нас в город совершенно не пустили, а отправили дальше, и 12 октября [мы] остановились в Фельштинне за Проскуровым³, где мы были до марта 1944 г., когда нас погнали дальше в Перемышль, куда мы прибыли 18 апреля 1944 г. В Перемышле нас послали в ремонтный парк, где сына зачислили слесарем, меня дворником, дочку в огородную бригаду, жена не работала. Фронт приближался, нас 23 июля повезли в город Оппельн, куда прибыли 28 июля 1944 г. Здесь я полмесяца работал фельдшером, потом, после ссоры с немцем (начальником лазарета), меня снова послали дворником. Жена работала на кухне, а дочь на подсобных работах. В декабре 1944 г. нас повезли в г. Бамберг, куда мы прибыли 5 января 1945 г. и здесь нас 12 апреля 1945 г. освободили американцы.

Если бы возник вопрос, почему ко мне заходил переводчик Сартисон, могу сказать, что я всё лето вел его пасеку, и он часто заходил ко мне, т.к. интересовался пчеловодством.

ЛАВРЕНТИЙ ЯРОШЕНКО

Держархів Чернігівської області, ф. Р-1376, оп.7, стр.9, арк.1–3. Рукопис.

1. Датовано за текстом документу. Спогади знаходяться в архівній справі датованій 1945 р.

2. Потрібно **шалівка** – дощате покриття стін у вигляді вертикальних або горизонтальних рядів. Шалівка широко використовується у цивільній і церковній архітектурі.

3. Зараз м. Хмельницький, обласний центр Хмельницької області.

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

№ 214

Наказ № 6 бургомістра м. Ніжин Аманова про здачу зброї, радіоапаратури до військової комендатури, реєстрацію військовополонених, англійських підданих та закриття єврейських крамниць

23 жовтня 1941 р.

§1

Тимчасове Управління міста Ніжин зобов'язує всіх громадян міста Ніжина, а також сіл Ніжинського району обов'язково здати в комендатуру німецького командування (помешкання бувшого міськвиконкому, вулиця Гоголя) всю вогнепальну зброю, а також і холодну зброю (кинджали, штики, шаблі та інше). В разі невиконання цього наказу до винних будуть вжиті самі найсуворіші заходи по закону військового часу – розстріл.

Строк здачі зброї до 25-го цього жовтня.

§2

Населення міста та району повинно здати в комендатуру німецького командування також всі радіоприймачі, радіоапаратуру до приймачів, репродуктори та телефонні апарати за винятком установ.

§3

Всі жидівські крамниці та їх приватні підприємства повинні бути негайно зачинені.

§4

Всі військовополонені, що перебувають в м. Ніжин та на терені району, зобов'язані негайно з'явитись в тимчасове управління міста Ніжин та зареєструватись на протязі 3-х день.

§5

Всі англійські піддані, що мешкають в місті Ніжин та районі повинні зареєструватись в тимчасовому управлінні міста Ніжин.

Бюргермейстер міста Ніжин

АМАНОВ

Держархів Чернігівської області, ф. Р-4393, оп.1, спр.1, арк.6. Типографський друк.

№ 215

Клопотання старости Горбівської сільської управи начальника Куликівської районної охорони внутрішнього порядку про арешт радянських активістів

31 жовтня 1941 р.

Прошу вашего распоряжения об изъятии из общества с. Горбово ниже поименованных граждан. Так как они являются опасным элементом для нашего

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

действия, так как эти граждане являются активистами советского времени и ссылали людей за дутые непосильные налоги при советском времени, числились в истребительном батальоне в военное время и участвовали во всяких организациях и ведут в настоящее время подпольную работу и разносят всякие ложные слухи о фронтовом действии, а также запугивают мирное население возвратом советских властей, такие граждане:

1. Трикашный Федор Петрович	9. Момот Иван Иванович
2. Алексеенко Алексей Львович	10. Дайнеко Владимир Емельянович
3. Алейник Алексей Якович	11. Шидула Карп Петрович
4. Алейник Григорий Якович	12. Пастернак Василий Васильевич
5. Корин Николай Никитич	13. Алексеенко Иван Васильевич
6. Дайнеко Герасим Григорович	14. Рубан Иван Емельянович
7. Пустовойт Петро Маркович	15. Трикашный Иван Васильевич
8. Пастернак Семен Лавритиевич	16. Кот Петр Андреевич,

на которых граждан прошу вашего воздействия о мерах изъятия, так как на неблагонадежный элемент.

Горбовский сельский староста¹

Держархів Чернігівської області. ф. Р-3282, оп.2, спр1, арк.3–4. Рукопис.

1. Подібні дописи ставали надійним джерелом інформації для окупаційної адміністрації. Крім того, вони використовувалися і для зведення особистих рахунків. Такі доноси загалом призводили до розстрілу громадян. У списках часто надавалися вичерпні відомості про минулу діяльність таких осіб. Зокрема, у списку активістів Борзнянського району вказувалося: «**Заплевська Федір Степанович**, м. Борзна, вул. Шурубурська. Активіст радвлادی: Брав участь у розкуркулюванні під час колективізації та допомагав органам НКВС в арештах націоналістів в 1937 р. Агітував проти Німеччини.

Черненко Микола Митрофанович, м. Борзна, вул. Красноголовщина. Відступав з Борзни з партизанським загonom та розбазарював перед вступом Німецької часті державне майно, будучи головою артілі текстильників у Борзні. Мав до людей погане відношення. Агітував проти Німеччини.

Батрак Тиміш Тихонович, м. Борзна, Часниківка. Активно допомагав органам НКВС в арештах українців у 1931 р. Активний учасник партизанського загону в Борзні. Погано поведився з робітниками, будучи директором цегельні. Агітував проти Німеччини.

Вакулєнко Семен Максимович, м. Борзна, Кайродовка 17. Активний учасник партизанського загону в Борзні. Вів агітацію проти Німецьких Збройних сил.

Цілик Микола Кирилович, м. Борзна, Нове місто. Політрук роти, активіст при колективізації та розкуркулюванні, активно допомагав органам НКВС в арештах українців у 1937 р. завдяки чому загинуло багато людей.

Баранець Андрій Степанович, м. Борзна, Кустовці. Ярий комуніст і прихильник радянського строю. В період оголошення війни вів шалену агітацію проти Німеччини. До репресірованих радвладою людей мав нелюдське ставлення.

Раксід Максим Григорович, м. Борзна, Красноголовщина. Активно проводив колективізацію та розкуркулювання людей, був робітником НКВС, брав участь у партизанському загоні з яким і відступав.

Зозуль Федір Іванович, м. Борзна, Площадь № 3. Активіст розкуркулювання та колективізації в 1930 р. В 1937 р. активно допомагав органам НКВС в арештах українців. Виступав проти арештованих на закритих засіданнях трійок НКВС.

Слободянюк Грицько Левкович, м. Борзна, вул. Шевченка № 3. Політрук, інструктор РПК. Вів активну агітацію проти Німецької держави. Брав участь у партизанському загоні, з яким і відступав з Борзни.

Ульяненко Кирило Іванович, м. Борзна, Стягайлівка № 11. Політрук, робітник НКВС. Вів агітацію проти Німецької держави.

Лелюх Йосип Єлисейович, м. Борзна, Кустовці. Активіст колективізації та розкуркулювання. Допомігав органам НКВС при арештах українців в 1937 р. Вів агітацію проти Німецької держави.

Халецький Іван Іванович, с. Галайбіне Борзенського р-ну. Будучи головою колгоспу, був активним

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

комуністом і вів активну агітацію проти Німецької держави.

Ситнік Андрій Миколайович, активний комуніст, інструктор Київського Обкому Партії.

Лисенко Іван Максимович, хут. Любомудрівка Борзенського р-ну. Має зв'язок з партизанами.

Кузька Федір Федорович, с. Кінашівка Борзенського р-ну. Активний учасник арештів українців у 1937 р. Робітник НКВС, голова с/р, нач. винищувального батальйону в с. Кінашівка, вів агітацію проти Німецької держави.

Ярмольник Никифор Микитович, с. Високе Борзенського р-ну. Великий активіст радянської влади. Брав участь у розкуркулюванні під час колективізації та мав нелюдське ставлення до селян та Німецької держави.

Кривець Михайло Андрійович, с. Оленівка Борзенського р-ну. Активний учасник в розкуркулюванні та колективізації. Голова с/р в с. Оленівка та колгоспу в Кінашівці, вів агітацію проти Німецької держави.

Швець Олександр Макарович, с. Борзна, Плисецький шлях. Робітник НКВС, брав активну участь в арештах українців в 1937 р. Брав участь в партизанському загоні, з яким і відступав і має зв'язок зараз. Сім'ю свою евакуював.

Розинка Микола Петрович, с. Шаповаловка Борзенського р-ну. Активний комуніст. Інструктор парткому. Брав активну участь в колективізації та розкуркулюванні. Був головою колгоспу. Вів агітацію проти Німеччини». Див.: *Держархів Чернігівської області, ф. Р-3099, оп.3, спр.1, арк.234 – 234 зв.*

№ 216

Оголошення польового коменданта про покарання мешканців с. Баранівка за напад на солдат вермахту

30 листопада 1941 р.

Ніжин

В ніч з 4-го на 5-те листопада 1941 р. у селі Баранівка 30 км на північ від Миргорода зроблено напад на 4-х німецьких вояків та хазяїна їх квартири. За цей злочин село покарано в такий спосіб, що 10 мешканців цього села розстріляно. А ціле село підпалено та знищено дощенту.

Українці! Коли Ви Ваші села перед такою долею хочете охоронити, то охороняйте себе перед нападами таких бандитів, які з низьких почуттів помсти не жахаються загрожувати і нащити життя і майно невинних. Поборюйте цих бандитів, де Ви їх зустрінете та заявляйте їх німецьким службовим частинам.

Польовий комендант

Держархів Чернігівської області, ф. Р-4393, оп.1, спр.1, арк.9. Типографський друк.

№ 217

Звернення начальника відділу праці Чернігівської військової господарської комендатури до громадян міста про виїзд на роботу до Німеччини

1942 р.

Українцы !

Большое число из Вас убедилось в необходимости принять участие в

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

освобождении восточных областей, а также и Украины, Вашей родины, от большевизма и добровольно поехали в Германию на работу. Там они работают или по своей специальности, или по привычным занятиям у немецких хозяев, или в больших имениях, заслуживая при этом благодарность.

Бесчисленное число писем из Германии свидетельствует о радостных впечатлениях, о красоте немецкой страны, об общении с сослуживцами и о хороших отношениях с новыми хозяевами. Украинские рабочие пользуются отдельными комнатами или живут в больших общежитиях, где получают питание. Они пишут, как проводят свободное время, о том немецкие уполномоченные и организация «Германский Рабочий Фронт¹» заботятся о веселом досуге, привлекая для этого украинских актеров, музыкантов и т.д., чтобы забыть временную отлучку из родины. Об этом знаете Вы, имеющие родственников в Германии.

Вам, наверное, известно, что немецкое правительство установило для работающих в Германии особый тариф зарплаты. Большая часть заработка, который получают Ваши родственники в Германии, сберегается для того, чтобы по возвращении их на родину, обеспечить Вас на долгое время. Каждому работающему теперь в Германии, по его желанию, при возвращении теперь на родину, будет уделен участок земли в первую очередь.

**Это желание выразил сам вождь АДOLF ГИТЛЕР!
Великогермания ведет тяжелую борьбу также и за Вас.**

Не забывайте этого никогда!

Ее отцы и сыновья – солдаты. Чтобы существовать в будущем, Вы должны теперь на короткое время занять их место в Германии. Тогда Вы будете в будущем пользоваться выгодами нового справедливого порядка в Европе.

Ввиду того, что в Германии работают миллионы иностранных рабочих различных государств, как например, Италия, Венгрия, Хорватия, Словакия, Болгария, Испания, Бельгия, Франция, Голландия, Норвегия и Дания, ясно, что во время войны должен царить порядок, т.к. мы не являемся еврейским государством. Ни один человек, исполняющий свой долг, не будет притесняться.

Каждый, работающий в Германии, который выполнил свое задание, может как свободный и заслуженный сотрудник возвращаться на родину со своими сбережениями.

Угнетая покоренные ими народности, большевики опасаются, чтобы они не узнали о цивилизации, культуре, свободной работе и свободном развитии других народов. И для этого они распространяют при помощи подкупленных субъектов и бандитов ложные с начала и до конца слухи о плохом обращении с украинцами в Германии. Имеются, к сожалению, глупые люди, которые этому верят.

Верить и ты этому?

Как же выглядит на самом деле действительность?

Большевики целых 25 лет держали границы своего государства закрытыми для каждого иностранца и никого из Вас не выпускали. Вы не смели ведь ничего другого видеть. Вы не должны были убедиться в том, что кроме Вашей собственной нужды

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

и положения, недостойного человека, есть другая и лучшая жизнь.

Германия была всегда излюбленной страной для путешествий. Каждый, посещавший ее мог убедиться в ее благосостоянии, в большой заботе о работающем населении.

Каждый имеет свою религию и может беспрепятственно и свободно посещать церковь. Только одно мы не имеем в Германии – СИБИРИ.

Немецкий народ имеет работу для каждого. Он нуждается в помощниках. Поэтому я ожидаю, что ВСЕ жители в возрасте от 16 до 45 лет, которые еще не работают на немецких предприятиях, немедленно предложат свои услуги отделу по отправке в Германию -----на это² я даю срок населению _____ Перед отъездом необходимо прохождение через врачебную комиссию. Эта комиссия не допускает к отправке больных и матерей, имеющих маленьких детей.

Начальник Отдела Труда
при Черниговском хозяйственном командовании

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3001, оп.1, спр.22, арк.54. Типографський друк.

1. Вірогідно йдеться про «Німецький трудовий фронт» – у нацистській Німеччині об'єднана профспілка робітників та роботодавців. Створений у травні 1933 р. на основі незалежних профспілок та передачі їх майна у розпорядження нової організації. Згідно закону «Про порядок національної праці» від 20 січня 1934 р. профспілка була позбавлена права на проведення страйків. Його головний обов'язок полягав в організації праці робітників Німеччини для створення «соціального і виробничого суспільства». Керівником став Роберт Лей.

2. Тут і надалі так у тексті.

№ 218

Оголошення Чернігівської міської управи про порядок виїзду на роботу до Німеччини жіночого населення

1942 р.

Оголошується до неухильного виконання населенням м. Чернігів таке розпорядження Німецької Комендатури

Всі дівчата та бездітні одинокі жінки віком від 16 до 45 років, що мешкають у м. Чернігів, повинні з'явитися з речами до місця вербовки робітників у Німеччину (м. Чернігів на Вовняній фабриці, біля вокзалу) з 9 до 12 год. Та з 14 до 16 год. Для негайного від'їзду до Німеччини.

З'являтися за таким алфавітним порядком:

Понеділок, 19 жовтня ц.р. особам з прізвищем на літери А,Б,В,Г,Д;

Вівторок, 20 -----»-----»-----»-----»-----»-----Є,Ж,З,И,(Й),К;

Середа, 21 -----»-----»-----»-----»-----»-----Л,М,Н,О;

Четвер, 22 -----»-----»-----»-----»-----»-----П,Р,С;

П'ятниця, 23-----»-----»-----»-----»-----»-----Т,У,Ф,Х,Ц,Ч,Ш,Щ,Ю,Я.

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

Від явки звільняються:

1. Учениці, що навчаються по дозволених учбових закладах;
2. Особи, що працюють на постійній роботі як перекладачі;
3. Особи, що працюють за своїм фахом;
4. Особи, що працюють на залізниці, в організаціях ТОДТ¹ та буд[івельного] Штаба Шпеер²;
5. Особи, що працюють у військових Німецьких установах, в поліції та підлеглих Ві-Кдо³ підприємствах;
6. Дівчата та жінки німецької національності (Фолькс-Дойтч).

Відправка до Німеччини провадиться, головним чином, для робіт у домашньому господарстві.

Керівники підприємств зобов'язані слідкувати за проведенням цього розпорядження.

За невиконання цього розпорядження, що набуває сили негайно, накладається суворе покарання⁴.

Міська Управа

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3001, оп.1, стр.22, арк.42. Типографський друк.

1. ТОДТ (нім. Organisation Todt) – парамілітарна, військово-будівельна організація у нацистській Німеччині, що була створена у 1938 р. Названа за прізвищем її керівника Фріца Тодта (1891–1942). Підпорядковувалася рейхсміністру озброєння та боеприпасів Третього Рейху. Її підрозділи реалізовували практично всі інженерні проекти у Німеччині та на окупованих територіях.

2. Йдеться про «будівельний штаб генерального уповноваженого по будівництву столиці Третього Рейху» А. Шпеера. Після загибелі в авіакатастрофі Ф. Тодта у лютому 1942 р. був призначений рейхсміністром озброєння та боеприпасів Німеччини.

3. Некоректне скорочення від «Виршафтскомmando» – господарського командування із використання матеріальних ресурсів окупованих районів в інтересах вермахту.

4. Мобілізація була розпочата також у районах області. Так, 30 березня 1942 р. міський комендант м. Бахмач у зверненні до населення про мобілізацію населення на роботу до Німеччини зазначав. «Согласно прилагаемому при этом воззванию украинское население призывается к работе в Германии. На рабочих, которые будут являться на регистрацию, необходимо составлять списки, которые направлять каждые 10 дней в городскую комендатуру Бахмача.

Списки составлять раздельно за полом с указанием имени, фамилии, даты рождения, места жительства, области специальности, ученый ли специалист или не ученый рабочий.

Списки составлять в двух экземплярах.

Образец списков

Имя	Фамилия	Дата рождения	Место жительства	Профессия		В какой области специалист	Примечание
				Ученый рабочий	Неученый рабочий		

Див.: Держархів Чернігівської області, ф. Р-3112, оп.1, стр.1, арк. 14.

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

№ 219

Розпорядження виконуючого обов'язки польового коменданта старості Ніжинського району про правила пересування колишніх військовополонених до місця проживання

17 березня 1942 р.

В скорому часі знову будуть приходити звільнені військовополонені. Вони одержують від таборів для військовополонених посвідки про звільнення із наміченим для них маршрутом і певним терміном. Посвідка вважається простроченою, якщо військовополонений не прибуває своєчасно до своєї рідної громади. Тому старости повинні одержати настанови відправляти військовополонених найшвидше далі.

За польового коменданта
радник військової управи¹

Держархів Чернігівської області, ф. Р-4362, оп.2, спр.27, арк.323. Копія. Машинопис.

¹. На документі є резолюція: «Направити всім старостам громад. 21.03.1942 р.»

№ 220

Витяг із донесення німецького командування про події в СРСР № 185

25 березня 1942 р

м. Берлін

[.] Як доносить командир поліції безпеки і СД з Чернігова, там був схоплений агент, який мав завдання вербувати партизанів у селах. У зв'язку з цим, вдалося виявити сховок штабу партизанської групи в селі Шари, район Чернобиля¹. Були заарештовані три члени компартії, які належали до винищувального батальйону. Згідно з донесенням командира поліції безпеки і СД у Чернігові тамтешня охорона кордону заарештувала 69 осіб, які, головним чином, без жодних документів бродяжили по тій місцевості. Перевірка поліцією безпеки показала, що серед цих людей знаходились 30 політруків.[...]

Друкується за: Україна в Другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів у 4 томах. /упор. В. Косик. – Т.2. – Львів, 1997. – С.148–149.

¹. Так у тексті.

№ 221

Спогади жительки с. Батури С.Г. Циби про перебування на примусових роботах у Німеччині

[не раніше 20 квітня 1942 р.]¹

Воспоминания гражданки п. Батури Цибы Софии Г.

При входе немцев я работала дома. Особым ничем не занималась, потому, что была малолетней. Отец был рыбаком. Он ловил рыбу. Часто перевозил партизан и доставлял им продукты. Узнав об этом, немцы расстреляли отца и брата его Цибу Ф.М., а нас хотели выгнать из жилища, поэтому я решила без сопротивления поехать в Германию, чтобы мать осталась в жилище. Мобилизовали нас 20 апреля 1942 года. В Бахмаче нас погрузили в товарные вагоны и под ружьем отправили в Нежин. Были мы голодные 3 дня под замком. Везли нас как рабов, а кормили: порцию супу да 200 гр. хлеба. На свет смотрели сквозь щели, но ничего не могли увидеть, потому что поезд шел очень быстро. В Лейпциге нас разбили по группам и разослали по районам. Работала у помещика Пауля Моцера в с. Вальтгерсдорф² Австрия). Он был очень плохой и жить у него дальше было невозможно и при первой возможности я перешла к другому хозяину Корну Нестлеру в с. Неундорф³. При чем была я 8 раз у заведующего над помещиками и поэтому была 2 раза арестована, оштрафована и выплатила 55 марок штрафа. Другой помещик был хороший, он сам был настроен против нацистской власти. Освобождение от Германского гнета было неожиданным. Когда взяли войска Красной армии Берлин, мы рассчитывали, что дня через 3-4 придут к нам советские бойцы, но они были уже на второй день в нашем районе. Нас освободили после окончания войны. Ходили мы встречать бойцов Красной Армии в соседнюю деревню. Они ехали в Чехословакию, а в нашу деревню не заезжали. Выехала я с Неундорфа 12 мая 1945 г., а прибыла в г. Батури 27 июля.

ЦЫБА С.Г.

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3583, оп.1, спр. 2, арк.225-225 зв. Рукопис.

1. Документ розміщено за датою події. Спогади знаходяться в архівній справі датованій 1945 р.
2. Ймовірно Бад-Вальтерсдорф, комуна в Австрії, фелеральній землі Штирії.
3. Ймовірно Насдорф-Дебант, комуна в Австрії, в федеральній землі Тіроль.
4. Спогади опубліковано мовою оригіналу.

№ 222

Розпорядження старости Ніжинської районної управи старости Кагарлицької сільської управи про направлення до міста громадян, завербованих на роботу до Німеччини

21 квітня 1942 р.

Терміново

Люди Вашого села в кількості __ чол¹., які завербовані на роботу в Німеччину,

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

повинні з'явитись до м. Ніжин ц[ього] р[оку] в повному зборі для відправки.

Звертається Вашу увагу на те, що комуністи вербовці не підлягають і коли такі занесені до списків, підлягають виключенню та заміні іншими.

Відправкою керуєте персонально Ви.

Завербовані направляються до м. Ніжин під Вашим проводом.

Староста райуправи
Секретар

СИДОРЕЦЬ
ОХРИМОВСЬКИЙ

Держархів Чернігівської області, ф. Р-4362, оп.2, спр.25, арк.288. Копія. Машинопис.

1. Так у тексті.

№ 223

Постанова старости Новобасанського району про адміністративне покарання мешканця с. Красне А.П. Лопати

[не раніше 23 квітня 1942 р.]¹

Якараю гр. Лопату Андрія Панасовича, що мешкає в селі Красне Новобасанського району на 1 000 крб., а в випадку невиклати на 50 днів примусової роботи тому, що гр. Лопата Андрій Панасович недоглянув жеребчика 2-х років, що був у нього на передержці, внаслідок чого жеребчик здох.

Підстава: Розпорядження польової комендатури про проведення штрафів від 23.01.1942 р.

Доказ: встановлення акт обстеження від 23 квітня 1942 р.

Ця постанова про штраф не може бути опротестована.

Староста Новобасанського району [підпис]²

Держархів Чернігівської області, ф. Р-4480, оп.1, спр.1, арк.78. Оригінал. Машинопис.

1. Датовано за змістом документа.

2. Подібних постанов про адміністративне покарання чимало зберігається у фондах сільських та районних управ, що свідчить про типовість такого виду покарання. Так, у постанові старости Новобасанського району від 4 червня 1942 р. вказувалося: «Я караю громадянина Ключика С.Я., що мешкає в с. Олександрівка на 500 крб., а в випадку не виклати на 25 днів примусової роботи тому, що громадянин Ключико С.Я. не виконав розпорядження старости та укрит корову і бугая від м'ясопоставки.

Підстава: Розпорядження польової комендатури про проведення штрафів від 23.01.1942 р.

Доказ: встановлення акт від 02.06.1942 р. уповноваженого громадського господарства та старости села. Ця постанова про штраф не може бути опротестована». Див.: *Держархів Чернігівської області, ф. Р-4480, оп.1, спр.1, арк.743.*

Часто селяни оскаржували накладені штрафи. Так, А.Д. Глушак просив голову Новобасанської райуправи І.Л. Дяченко про відміну штрафу: «Прошу голови райуправи розібрати мою заяву і скинути штраф, що був наложений уповноваженим господарства № 26 [Шинкаренко] за то, що я взяв коней в обідній перерив заволочить 7 соток городу». На документі є резолюція: «Штраф зняти повністю. 11.06.1942 року». Див.: *Держархів Чернігівської*

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

області, ф. Р-4480, оп.1, спр.1, арк.70. Селянин А. Лопата також звернувся до голови райуправи Новобасанського району про відміну штрафу: «В ніч на 22 квітня цього року невідомо ким поранено моє лоша віком 2 роки, якого я кохав як дитину. Упитаності було середній. Через 3 дня загинуло. Не дивлячись на те, що лікування проводилось від запалення брюшини, що встановлено райветлікарем при розтині трупа, за що мене оштрафовано в 1 000 крб.

А тому прошу голову райуправи допросити самого ветлікаря Глухенького. Я не винен в загибелі лошаги, яке я годував цілу зиму і кохав як дитину. З пошаною прошу розобрати мою заяву. На документі є резолюція: «Штраф в 1 000 крб. знімаю повністю оскільки вина не доказана. Голова райуправи [підпис] 20.06.1942 року». Див.:*Держархів Чернігівської області, ф. Р-4480, оп.1, спр.1, арк.77.*

№ 224

Розпорядження старости Дмитрівської районної управи Шіца старости с. Григорівка про надання відомостей на осіб, що залишилися без належного утримання внаслідок виїзду працездатних членів родин до Німеччини

[травень 1942 р.]

Зобов'язуємо надіслати до 1 червня 1942 р. списки родин, яких працездатні члени родини виїхали по вербовці в Німеччину і залишили родину без працездатного члена родини, а також родини, тобто залишені жінки з малими дітьми.

В списках зазначити прізвище, ім'я та по-батькові залишившого двора господаря і кількість утриманців, крім того в тому числі додати графу дітей віком до 14 років.

Старшина райуправи
Секретар

[підпис]
[підпис]

ШІЦ
ПІДСОСОННИЙ

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3172, оп.1, спр.31, арк. 14. Оригінал. Машинопис.

№225

Наказ № 36 голови Чернігівської міської управи Ребенка про передачу «сврейської нерухомості» у розпорядження міської управи

4 травня 1942 р.

На підставі розпорядження німецького командування наказую:

§1

Всі садиби та будинки в м. Чернігів, власниками яких були жиди, переходять в розпорядження міської управи, яка має право передавати їх, наймати в оренду та відбирати і використовувати в інший спосіб.

Прибутки від цього надходять до житлового відділу.

§2

Це саме стосується до садиб та будівель, які перебувають у безгосподарчому¹ стані.

§3

До тих садиб та будинків, які зайняті німецькими та союзними військовими

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

частинами, цей наказ не стосується.

§4

Цей наказ набуває чинності зі дня його оголошення.

Голова Міської Управи

РЕБЕНОК

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3001, оп.1, спр.21, арк.35. Типографський друк

1. Так у тексті.

№ 226

Розпорядження старости Дмитрівської районної управи Шіца старості с. Григорівка про кількість населення для відправки до Німеччини

11 травня 1942 р.

Особливо важливе

Для робіт Німецькій державі необхідно виділити з Вашого села 50 душ (чоловік, жінок).

Бажаючи повинні з'явитися в райуправу для реєстрації 11–15 травня 1942 року.

Можуть їхати цілі родини, але не молодше 15 років і не старше 50 років.

Ви повинні віднести до цієї справи найсерйозніше і забезпечити кількість бажаючих поїхали.

Старшина райуправи
Секретар

[підпис]
[підпис]

ШІЦ
ПІДСОСОННИЙ

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3172, оп.1, спр.31, арк.12. Оригінал. Машинопис.

№ 227

Відомість начальника Новобасанської районної поліції Дяченка Новобасанському держбанку про перерахунок коштів, отриманих за штрафи

12 травня 1942 р.

При цьому надсилаємо гроші, стягнені за штрафи з таких громадян

№ № п. п.	Прізвище, ім'я та по-батькові	Сума	З якого села	За що стягнуто
1.	Семена Ганна Панасівна	1 000	Вороньки	За забій свині

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

2.	Татарчук Г.С.	200	Старий Биків	За відмову від виїзду в Козелець
3.	Поталан Люба	100	Козацьке	За неподачу відомостей
4.	Кіяшко М.П.	500	Новий Биків	За безгосподарче ставлення до тварин
5.	Кіяшко Юхим С.	100	Новий Биків	За неподачу відомостей
6.	Коморний Іван Лукич	125	Новий Биків	За невивоз лісу частково
7.	Шишова Паша	100	Білоцерківці	За неподачу відомостей
8.	Оношко П.	100	Миколаїв	За неподачу відомостей
9.	Обелець Семен	50	Білоцерківці	За недовоз частини лісу
10.	Лук'яненко М.С.	125	Білоцерківці	За недовоз частини лісу
11.	Рудьковський І.П.	100	Старий Биків	За недовоз частини лісу
12.	Даневич Ф.П.	50	Старий Биків	За недовоз частини лісу
13.	Приходько М.Е.	50	Старий Биків	За недовоз частини лісу
14.	Андруша Санько П.	200	Старий Биків	За відмову їхати в підводі по лісоматеріал
15.	Сайтан Петро Пилипович	100	Нова Басань	За доміш води в молоко
16.	Талавір Петро Степанович	100	Нова Басань	За доміш води в молоко
Разом: 3 000 крб. (Три тисячі карбованців).				

Начальник поліції
Діловод

[підпис]
[підпис]

ДЯЧЕНКО
ГОНЧАР

Держархів Чернігівської області, ф. Р-4480, оп.1, спр.1, арк. 88. Оригінал. Машинопис.

№ 228

**Спогади жительки с. Новий Биків Новобасанського району
О. М. Коновал-Нікітюк про перебування на примусових роботах у Німеччині**

[весна 1942р.]¹

Спогади Коновал-Нікітюк Ольги Михайлівни
В 1941 році, осінньою порою, найшла чорна туча і обложила наше село огненними

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

іскрами, і кожному селянину донісся неприємний запах скажених розбійників. І вийшли вони на утро оскаженілі голодні собаки, почали грабувати в людей кури, гуси, свиней, а також одягу. Потім дійшов ряд і до людей. Весною 1942 року вони насильно забрали нашу молодь, як дівчат так і хлопців вивозили в Німеччину на всякі тяжкі роботи, а також і мене не минула тяжка доля. З перших днів хотіли мене вивезти з мого рідного села, але їм не вдалося. Майже два місяці переховувалась, я щоб не потрапитися їм в руки. Набридло мені блукати по полю, вирішила я відвідати домівку. Разом з сестрою, яка робила на полі пішли ми до своєї хати, тільки увійшли в хату, як непрохані гості розкрили двері, це були два поліцейські – Бойко Мит. і другий з ст. Биково Гнилицький, вони мені не дали навіть помити після роботи рук і одразу забрали до поліцейської кімнати, а на другий день взяли ще декілька душ і відправили до Нової Басані під надзором поліцейських, тікати не було змоги через пильне слідкування. З Нової Басані під надзором уже районних поліціїв нас відправили на ст. Бобровиця і там збирали майже тиждень таких самих як я вільних молодих людей із усіх близьких сіл і назбирали 500 чоловік, погрузили нас в брудні, півметра навозу від скота, товарні вагони з двома німцями у кожному вагоні, відправили нас до м. Києва. Тут нас одразу виграли і повели вулицями теж під гвинтівками. Привели нас в один з будинків, в якому вже було сотні молодих людей. Голодних і холодних нас продержали три неділі в м. Києві і назбирали більше двох тисяч і направили нас на вокзал м. Києва, але тут вони показали вид людям, що як будто ми їдемо з охотою, вистроїли нас в ряд по чотири чоловіка і по два ряди, цебто 8 чоловік то стояв німецький “собака” з винтовкою в руках і тут можна зрозуміти відразу яка була невольність ще на нашій рідній землі. Але для задурювання голови на перед нашої колони грав духовий оркестр, який вимагував все здоров’я і останні сили. Коли заграла музика, вона дала нам понять останнє побачення нашої батьківщини. Вони грали прощальні марші, і наше молоде покоління, яке їхало при такій неволі під ці марші, плакали, останній раз обливали слізьми свою рідну землю. В Києві нас погрузили в товарні вагони і поставили охорону як над злочинцями по два німецькі солдати на дверях. До Житомира ми їхали з відкритими дверями, а після нас замкнули по 45 чоловік у кожному вагоні, в якому не було ніякого навіть віконця і так везли аж до польського кордону під замком літньої пори, день прекрасний, пташки співають, вітерець повівав, сонечко сіяло, а нас закрили без маленької щілинки в задусі від недостачі повітря і крім того, без уборної в вагоні, то ми уже почали задихатися. Приїхавши на станцію Білоє нас відімкнули, то ми були полумертвими від недоїдання і недостачі повітря.

Привезли нас до Німеччини в місто Конісберг² на робочий пункт. А тут вже ожидали на нас сотні німців і хватали наче «собак в звіринці». Забрали вони нас по хазяїнах. От і я попала до одного фабриканта, у якого була своя велика пекарня, кондитерська. Привів він мене до себе додому. А тут вже ожидала ціла юрба німців, вони мене розглядали ніби якусь тварину. Потім переоділа я чисту свою одяг і почала робити уборку в пекарні, магазині і т.д. Ввечері в десять годин мене хазяїн відвів у маленьку каюточку, де жило два коти і собака, там стояло поломане ліжко, брудна подушка і повно бруду від котів. Замкнув він мене там одну. Дарма, що я була зморена, але сну не було через перви звірські відношення, а вранці в п’ять годин утра відімкнули і забрали мене до роботи. Роботи було дуже багато, навіть не було коли в гору глянути. Робила я хатню і надвірну роботу. В цього фабриканта було сім душ сім’ї, два чоловіка дорослих і п’ятеро малих дітей, самому старшому двадцять років і самому меншому півроку. Хазяї були дуже люті, скажеш таке, що їм не сподобається, заробиш по щокам, що зроблю не так теж

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

получаю, слова доброго ніколи не почую, а тільки закрий «їдало» і багато і багато всяких слів. Одягу в мене не було, лише з дому дві пари літньої білизни, от своє доношую, купити ніде і нізащо. Виписують стару одяг, плаття, рубаху і пальто, як неприємно одягати це старе лахміття, може після якогось хворого туберкульозного, да крім того смердючим воняло, то нічого не вдієш, мусиш одягати, а на ноги дали дерев'яні «кухлі», що навіть не можна було ноги зігнути і таке моє було життя. Вихідний день був в неділю всього три часа, то за тиждень натомишся, так дожидаєш так цих минут, щоб подихати вільним, свіжим повітрям. Було нас в цьому городі із одного села сім подрут, хочеться побачитися, почути свій рідний язик і почуть рідну мову, але вони були далеко від мене, піти пішки за такий короткий час не було можливості, а трамваєм не дозволяли чужеземцям їздити, найдеш парк подивитися і звідтіля нас німецькі поліцаї гонять, в кіно також не мали права ходить. Часто вони збирали збори і руських нацьковували на поляків, поляків на руських, вони підбурювали націю проти нації. Поскільки народ був не темний і не слухав їхньої злочинської мови, то не довго їм удалось користуватися нами. Весною 1945 р. нашою доблесною Червоною Армією нас визволили спід німецького іга. Коли наші війська окружили місто Конізберг, і коли з наших гармат летіли вогні, мені здавалось, що то летить щастя, в мене з'явилась завзятість, гордість і отвага, це свідчить те, що наша страна сильна, отважна і багата. Вона зуміла розбити ворога на його території і визволить з-під німецького іга. Яка була радість, коли я зустрілась з своїми братами рідними фронтовиками – которі дали мені всі можливості повернутися до свого рідного села. І так вже рік. Як я живу дома вільно і отрадно з своєю сім'єю³.

Держархів Чернігівської області, ф. Р-1376, оп.7, спр.26, арк.6–7. Рукопис.

1. Документ розміщений за датою події. Спогади знаходяться в архівній справі датованій 1945 р.

2. Ймовірно, м. Кенігсберг (нині – м. Калінград, РФ).

3. Спогади опубліковані мовою оригіналу.

№ 229

Розпорядження старости Ніжинського району старостам сіл району про витрати на перевезення до м. Ніжин завербованих до Німеччини громадян

23 червня 1942 р.

На підставі розпорядження Ніжинської Польової Комендатури райуправа пропонує Вам до 1 липня 1942 року подати рахунки на витрати по перевозці завербованих на роботи в Німеччині з сіл до м. Ніжин, виходячи з розрахунку 25 крб. конедень.

Термін виконання – 1 липня 1942 року.

Староста Ніжинського району [підпис]
Секретар [підпис]

СИДОРЕЦЬ
ОХРІМОВСЬКИЙ

Держархів Чернігівської області, ф. Р-4362, оп.2, спр.25, арк.463. Оригінал. Машинопис.

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

№ 230

**Наказ № 42 виконуючого обов'язки голови Чернігівської міської управи
Іванова про правила використання сільськогосподарських угідь**

25 червня 1942 р.

Значна частина населення м. Чернігів одержала під городи ділянки землі в різних його частинах, а крім того, в багатьох випадках – посівний матеріал.

Не дивлячись на це, деякі орендарі залишають свої ділянки незасіяними.

Поруч із цим помічено, що на вигонах та пасовиськах, які розташовані біля городів, окремі громадяни й навіть організації залишають на паші худобу та коней без нагляду, через що спричиняється потрава городів.

Наказую:

§1. Всім організаціям і громадянам, які одержали під городи ділянки землі, засіяти такі до 1-го липня.

§2. Заборонити залишати худобу та коней без пастухів на вигонах та пасовиськах, які розташовані поруч з городами.

§3. Відділу міського господарства міської управи перевірити до 1-го липня всі умови, щодо засіву наданих ділянок землі в місті і в тих випадках, якщо ділянки залишено незасіяними, скласти акти й притягти винних до відповідальності, справляючи при цьому задачу продуктів, передбачену умовою.

§4. Худоба та коні, які будуть залишені на пасовиськах без пастухів, будуть затримуватись, а власників їх притягнуто до відповідальності незалежно від відшкодування за збитки.

В. о. голови м. Чернігів

ІВАНОВ

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3001, оп.1, спр.21, арк.40. Типографський друк.

№ 231

Стаття «Їдьте працювати до Німеччини»

1 липня 1942 р.

Сучасна війна, нав'язана німецькому народові зграєю жидівсько-більшовицької плутократії з метою досягнути всесвітнього панування, викликала безчисленні жертви, зруйнувала господарство ряду країн, відірвала на фронти для збройної боротьби мільйони робітників і селян.

Мільйони німецьких вояків, не шкодуючи свого життя, зі зброєю в руках ведуть нещадну боротьбу, добиваючи рештки звироднілого большевизму.

22 роки жидівського панування над Україною принесли нам нечувані в історії людські страждання. Ми зазнали голод, жажливі злидні, в'язниці, далекий Сибір, тортури НКВД, поневіряння – всі можливі фізичні і моральні утиски. Сталін

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

приніс нам кров і сльози, німці дали нам волю. Вони доводять це не словами, а ділом – земельною реформою, звільненням ремесла, справжньою соціалістичною справедливістю.

На фронті мільйони німців ведуть війну з ворогами, а тому в німецьких селянських господарствах і промисловості не вистачає робітників, щоб забезпечити фронтові всі воєнні потреби, щоб забезпечити населення і допомогти іншим країнам, яким війна зруйнувала господарство.

Уряди праці закликають українців їхати працювати в Німеччину, і вже тисячі українців працюють в Німеччині, де створено їм прекрасні умови життя та праці.

Сміло, без вагань, зголошуйтеся добровільно на працю в Німеччині! Там панує порядок і спокій, встановлені умови праці. Там чекають на вас чисті селянські господарства з добрими привітними людьми, світлі фабрики з удосконаленими станками. Для українських робітників побудовано в містах цілі квартали, і вам там створять блискучі житлові умови. Вас забезпечать високою заробітною платою і гарним харчуванням нарівні з німецькими робітниками.

В Німеччині, як ніде, піклуються про здоров'я робітників, закони захищають підлітків і жінок від надмірної праці, забезпечена допомога висококваліфікованих лікарів. У вільні години відпочинку Вас будуть розважати музика, кіно, вистави, для Вас будуть організовані екскурсії, де ви побачите гідні пам'ятники високої культури Заходу, пізнаєте красу Німеччини.

Про долю Вашої сім'ї у батьківщині Вам не треба турбуватись: про неї подбає Німецький уряд, і вона буде забезпечена, як сім'ї трудящих в Німеччині. Крім того, що Ваша сім'я одержить тут на місці за свою працю, вона буде одержувати щомісяця 130 крб., на котрі зможе по твердих цінах придбати продукти. В Німеччині Ви навчитесь новому ремеслу, вивчите високий досвід ведення сільського господарства. Пізнаєте справжню культур і в майбутньому все це допоможе Вам у власному житті. Ви маєте право і можливість листуватись з рідними і друзями. Адже Вам відомо, що працюючі українці в Німеччині вже надіслали батьківщині повних захоплення сотні листів.

Коли, після перемоги над большевизмом, Ви знову повернетесь в Україну, ви заслужите особливої уваги і в першу чергу Вас наділять землею, реманентом, створять Вам умови до заможного життя.

На фронті німецькі вояки жертвують для всіх нас своєю кров'ю і життям, а ми, заступивши їх робочі місця, повинні віддати всю свою здібність до праці, повну напругу всіх сил до останньої краплі поту і таким чином, ми допоможемо скоріше перемогти нашого спільного ворога – большевизм. Добровільно, сміло їдьте працювати до прекрасної Німеччини, де сяє сонце справжньої волі, добробуту і щастя людства.

(В.Т.)

Вісті Прилуччини. – 1942. – 1 липня.

Спогади жительки Чернігівської області А.П. Демченко про перебування на примусових роботах у Німеччині

[5 липня 1942 р.]¹

Дійсність і від'їзд до Німеччини, життя там, повернення знову в Радянський Союз.
1942 рік.

5 липня по мобілізації я виїхала до Німеччини. Призначення кандидатур для виїзду провадилось районним та сільським старостатом тов. Майстренком В. та його помічниками бригадирами вулиць (в даному випадку бригада № 7 тов. Шкурка А.).

Люди, які назначалися до Німеччини, переважно бідні, сироти, багатосімейні, беззахисні та інші. В цьому числі припадала доля і мені бути, як багатосімейній, бідній та ще сироті. Сльози, мольба і просьба не помагали, був гострий наказ від старости їхати. В разі невиконання, то скасуємо господарство, заберемо корову. Із болем в серці повернулась від старостату додому.

Значить їхати... Роєм кружили думки – пропало все. Їхати до тих людоджерів, які загрибають чужими руками жар! Страх обіймав душу і мороз ходив поза шкірою. В ті дні не хотілося жити, не хотілось боротися з життям. Тимчасова німецька влада була надзвичайно гострого характеру, і мусили підчинитися, їхати !!!

Час ішов, не ішов, а летів, залишилися щитані години до від'їзду. 5-го липня по обіді, в останнє оглянувши подвір'я, я залишила свій рідний дім та стару неньку з трьома дітьми. Цього ж дня виїхали до Прилук, звідти на другий день над вечір був уже сформований ешелон Чернігівської області до Німеччини.

Їхати! Куди? До кого? На скільки? Не виходило з голови. На вокзалі була метушня. Плач і розставання, прощання і матері падали в обморок, люди кричали. Я стояла кам'яною стіною коло вікна у вагоні з маленьким вузликом і дивилася у слід братові. А мати залишилася там далеко позаду...

Поїзд рушив, швидким ходом помчався вперед, у кожному вагоні сидів німець на дверях.

За одні сутки ми прибули до Києва. Тут не пригадую вулиці був розміщений великий лагерь для людей, які їдуть до Німеччини. У цьому лагері я пройшла медичинську комісію, що складалася з одного українця лікаря-терапевта. Він дивився лише на зовнішній вигляд людини, нічого не питаючи її і так визнав здоровими, за винятком беремених. Ну тепер остаточно їхати, майнула думка в голові, їдучи в лагерь. Тут пробули три дні, при лагері була кухня, раз у день получали пшоняний суп. На третій день одержала кіло хліба і з цим оставили рідний Київ. У дорозі їсти не давали. Їли своє, хто що мав. За три дні приїхали в м. Перемишль, де знову проходили дезобробку! Тут перегрузившись в другий ешелон. З цього міста ми поїхали дальше і протягом чотирьох днів нас привезли у центральний збірний пункт «Арбайтзам» місто Галле. Це і була Німеччина. Звідси не було видно неньки-України, а тільки снували люди у капелюхах, циліндрах, говорили незрозумілі речі, з насмішкою дивились на засмучених хлопців, що стояли уже за проволокою цього великого лагеря. Тут знову провели дезобробку і рентген. Німецький лікар за одну хвилину

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

в рентген кабінеті пропускав 50 дівчат, а тому визнав усіх цілком здоровими. Повернувшись до лагерь (табору), не приходилось довго чекати, бо уже під'їзжають хазяїни, вибирають людей до роботи. Вродливі дівчата з сильним здоров'ям в першу чергу забирались по одиноких хазяїв (нерозбірливо), останні ж в більшості попадали по фабриках.

По мене і других приїхав з другого міста поліцай, вигляд якого нагадував страх і тяжке майбутнє життя.

І так 17 липня мене привели на роботи. З перших днів життя нас повели у приміщення на два етажі – цегельний завод бувший. Цегла вибрана, вагонетки забрані, рештования поприбрані без вікон, ось у цьому прикритті я починаю жить. [Це] Гор[од] Гота область Тюрінгія. Волі нема, кругом колюча проволока, по дверях поліцай, у дворі, за кожним рухом, слідкує поліцай. Страх огортав серце, хотілося бачити рідний край, но його уже не видно було...

На другий день по приїзді мене повели на територію вагонної фабрики і забрали у 98-й цех замітає та підносить різні гайки, коліщата, залізо і інше. Робітничий день тягнеться 12 годин, з роботи і на роботу ведуть нас із трьома, чотирма поліцаями та собакою, приходиш з роботи, закриваються залізні ворота і день закінчився. На цій фабриці дівчат та хлопців 1000 душ. Харчування: 30 гр. хліба, чайна ложка сахару, 10 гр. маргарину, суп (баланда) із почищеної картоплі та брюкви, не солоний, 2 рази на день. Через місяць із гуртожитку Мігеля перегоняє у бараки, получаю два одіяла і матрац із стружок. В одному бараці до 100 душ, причому, 2-х етажні кровати, дерев'яні, густо розставлені кровати, в середині побіловано білуватою краскою, без стелі та шестеро вікон – електричне освітлення. Так потяглося невідоме часом голодне в неволі життя. Ходжу з роботи на роботу, замітаю цех, працюю 12 годин – це тільки на фабриці, а щоб пройти до бараків 500 метрів тратиш 2 години у строю і того 14–15 годин у сутки. Після трьох місяців роботи тут мене переводять у цех № 86 стружки тягати. Головний майстер цеху Баер, присадкуватий, товстий, в окулярах чоловік. Трохи поробила уборщицею, за недостатчею робочих мене ставлять до свердлильного [станка]. Волі нема, вихід з лагерь заборонено, розмова з німецьким населенням скрізь для руських заборонено.

1943 рік.

Переходимо жить у новий лагерь, побудований для всіх робітників зі сходу. Лагерь розволожений недалеко від фабрики на кінці города, кругом обгороджений забором, тут до 2-х тисяч душ. В кожній кімнаті 20–25 душ. У лагерь [із охорони] було у коменданта руських та німецьких [відповідно] 5-ть та 20 поліцаїв. Харчування: суп із брюкви, уже солений, раз на тиждень картопля не чищена, 300 гр. хліба, чайна ложка сахару, 10 гр. маргарину і раз у неділю 20 гр. ковбаси. Працювала на свердлильному станку, час від часу потихеньку робила брак частин і під словом «не понімаю» проходило все. У бараках холодно, получаєм відро вугілля на три дні. Дров нема. Начинили потихеньку кровати палить, за це накладається штраф на лагерь – «вихід заборонено». Не важно – треба примінитися до обстановки, – відповідають дівчата і добираються до бараків палить. Одежі не получали, за винятком 1 полотенеце на год, сорочку спідню, кофту, плаття та ботинки на дерев'янім ходу. У цьому році видали для руських Ост² – відзнака робітників зі сходу без цієї нашивки не мали права виходити за ворота лагерь – за це били, карали. Навіть сажали у концлагерь. Я ж поліцаями у руки ніколи не попадалася. Оце сіре, гірке, невільне, злиденне животіння, перетворювалося поволі наш дорогий цвіт України у істот.

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

Проте те, що діється на світі для нас чути не можливо було, тільки частіше почались повітряні тривоги.

Цього року 24-го лютого нашу фабрику цілком розбито, ну і від цього дня життя для нас ще погіршується. Вихід з лагерь на місяць цілком заборонено. Дають раз у сутки їсти і літр супу та 300 гр. хліба. У лагері відкрився штрафлагер. За один день невиходу на роботу дається 7 днів примусових робіт – 2-14 днів. Фашисти фабрики хватаються за соломинку, починають відбудовувати руками чужоземців по селах знову цю фабрику. За 5 місяців цілком відбудовано. Начинаю їздити щоденно на роботу 27 км від Готи – там розміщений машинний цех. Так усе само, працюю на свердлильному станку. Встаю у 4 години ночі і повертаюся у 8 – 9 вечора.

Організм знемагає від перевтоми і голоду.

1944 рік

Одержала робочий одяг, 1 сорочку, плаття, косинку. В лагері щонеділі, коли скрізь поприбирано, дають вихід від 2-х годин дня до 6-7-ми годин вечора. В кінці [19]44-го року не стає матеріалу по всій фабриці, мене переводять в учбовий цех, а від учбового цеху посилають на роботу у город, носити цеглу та убирати німцям квартири. Тут попрацювала три місяці, переводять мене на токарний станок (револьверної системи малий) у другий цех до другого майстра за 30 км від Готи. Успіхи Червоної Армії і союзників набирали повного характеру, навіть без газет можна було знати, що гибель німецького фашизму недалеко.

Фашисти нашої фабрики скажені від злості і за кожний малий поступок мстилися руським в першу чергу голодом.

Получаєш 1 раз в сутки супу з брюкви та 250 гр. хліба, 10 гр. маргарину, 10 гр. сахару. Цю зиму допливом не забезпечували майже ніяк. Фабрика ставала за винятком деяких 3–4-х днів. Я працюю на токарному станку, різку нікому непотрібні палочки – все також 12 годин.

1945 рік

Фабрика майже закрилася, повітряні бої набували успішного характеру по 12–10 раз у сутки тривога. Підходив фронт. Душа радувалася. Часом забували голодні дні, муки і думками була на вершинах щастя про свою милу Україну, про незміренні поля, широкі степи та дрімучі ліси. Здоров'я цілком підірване. А так хочеться ж повернутися ще на батьківщину. Ось тут не далеко чути вибухи артилерії, кружляють самолоти, земля і небо горить.

У лагері знову закривається вихід цілком. Ми набираємось терпіння. І на кінець останній період за такий довгий, довгожданий час. 3-го квітня – Готу окружили союзні війська. В ніч на 4-те квітня був замах фашистів знищити наш лагер, де були уже, крім нас, естонці, поляки і західники. Це пройшло невдало, ми залишилися живі.

4-го квітня у 10-ій годині ранку у місто зайшли американські танки. На протязі 27-ми літнього мого життя я не відчувала такої великої радості, яку цей великий день. Це було необмежена, неосяжна радість і подяка Красній Армії та союзникам за визволення з неволі.

Життя подароване мені!

Я залишилась жива.

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

Трохи відпочивши до 8 травня, я пішла працювати добровільно на кухню гор. Ордруф, центральний пересилочний пункт робітників зі Сходу. Тут пробула 2 місяці, а після цього переїхала в гор. Різу. Із Різи посилали на уборку хліба до річки Одер (місто Гросен). Роботу закінчили до 20 вересня. Від 20 вересня по 22 листопада була у дорозі. 23 ранком обратно повернулася у Малодівицький район. Кінець³.

[Підпис]

Держархів Чернігівської області, ф. Р-1376, оп.1, спр1, арк.325–330. Рукопис.

1. Документ розміщений за датою події. Спогади знаходяться в архівній справі датованій 1945 р.
2. Йдеться про знак «OST», що нашивався на одяг невільників. Він означав приналежність робітника до категорії «східних робітників» (нім. Ostarbeiter).
3. Спогади опубліковані мовою оригіналу.

№ 233 Розпорядження Ніжинської військової польової комендатури № 197 старості Ніжинського району про листування осіб, які були мобілізовані на роботу до Німеччини

26 жовтня 1942 р.

Кожний робітник, призначений на роботу в Німеччину, може писати двічі на місяць. Дозволено тільки поштові картки із зворотною відповіддю. Ці картки оплачуються поштовими марками за таксою, що існує для них в Німеччині. Ці поштові картки направляються до одержувачів через німецькі службові установи через старост районів і старост.

Одержувачі відділяють картку для відповіді, на якій є адреса робочого в Німеччині, і віддають їх після заповнення на біржах праці, при одержанні свого утримання для подальшого пересування до Німеччини. Дозволені тільки поштові картки для відповіді для листування. Передача листів недоцільна. Тому повинні родичі чекати. Доки робітник, що його призначено до Німеччини, напише поштову картку з оберненою¹ відповіддю. Старости районів відповідають за те, щоб це нове урегулювання поштової справи стало негайно відомим у сфері їхньої діяльності в спосіб, якого тримаються і цій місцевості.

За польового Коменданта

ГРЕЛІНГ²

Держархів Чернігівської області, ф. Р-4362, оп.2, спр.24, арк.21. Копія. Машинопис

1. Так у тексті, треба «зворотною».
2. У супровідному листі зазначалося: «Старостам усіх сіл Ніжинського району. Надсилається вищевказане розпорядження Польової комендатури до відома, ознайомлення всього населення Вашого старостату шляхом вивішення на видних місцях та роз'яснення. Староста райуправи Сидорець. Секретар Охрімівський». Див.: *Держархів Чернігівської області, ф. Р-4362, оп.2, спр.24, арк. 21.*

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

№ 234

Розпорядження старости Ніжинської райуправи Сидорця про передачу зимового одягу для завербованих на роботу до Німеччини громадян¹

26 листопада 1942 р.

Д. терміново

Оголошується наступне розпорядження Ніжинської Польової Комендатури, з яким Вам обов'язково належить ознайомити родини осіб, завербованих на роботу до Німеччини.

Дехто з осіб, що поїхали на роботу до Німеччини прислали своїм родичам на батьківщину картки на надсилку їм одягу.

Родичі завербованого повинні заготовити потрібний для завербованих зимовий одяг.

Члени родин, які ще такої картки не одержали, теж мають право надсилати одяг, при чому пишуть на твердому картоні, або на твердому папері прізвище, місце праці і адресу робітника у Німеччині і заготовляють надійний пакунок.

Виготовлені таким чином пакунки належить здавати до збірного пункту при Ніжинській Біржі Праці, де вони збираються, і в певні дні відвантажуються у Німеччину.

Відвантаження відбудеться 3-го (третього) грудня цього 1942 року. Про виконання цього розпорядження повідомте мене, ніяк не пізніше 28 (двадцять восьмого) цього листопада.

Оригінал підписав:

Староста райуправи

СИДОРЕЦЬ

Згідно:

Секретар Ніжинської райуправи [підпис]

ОХРИМОВСЬКИЙ

Держархів Чернігівської обл., ф. Р-4362, оп.2, спр.24, арк.281. Завірена копія. Машинопис.

¹ Проблема теплого одягу після зими 1941–1942 рр. для вермахту була дуже актуальною. Ще задалегідь староста Ніжинської райуправи Сидорець направив старостам сіл вимогу про надання відомостей на наявність зимових речей, зазначених в розпорядженні польової комендатури від 16 вересня 1942 р.: «Надсилаючи при цьому розпорядження польової комендатури з 09.09.1942 р. (з копії), відносно спорядження на зиму з майна цивільного населення, райуправа пропонує виготовити повні й точні відомості про наявність зазначених в розпорядженні речей та подати дані особисто до райуправи при приїзді на нараду 20-го (двадцятого) цього вересня». Див.: *Держархів Чернігівської області, ф. Р-4362, оп.2, спр.24, арк.208*. Згодом староста Лосинівського району повідомляв Ніжинську районну управу про збір зимового одягу: «Лосинівська райуправа повідомляє, що по нашому району заготовлено по стану на 10.11.1942 року теплого одягу.

1. Кожухів	60 шт.
2. Валянків битих	15 пар.
3. Піджаків на ваті	40 шт.
4. Штанів на ваті	40 шт.

Зазначені речі схороняються на складі Лосинівської райспоживспілки». Див.: *Держархів Чернігівської області, ф. Р-4362, оп.2, спр.24, арк.220*. Згодом радник військової управи Кюстер наказав припинити збір зимового одягу: «Збір зимового одягу треба негайно припинити. Останні зібрані речі треба до 28.11.1942 р.

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

проставити до складу в Ніжині. Тару для горілки і махорки треба привезти з собою.

Одночасно треба поставити остаточний звіт. Керівники – старости районів відповідають особисто за точне додержання терміну. Райони Іченський, Іваницький, Сновський, Корюківський і Холменський до цього часу нічого не поставили». Див.: *Держархів Чернігівської області, ф. Р-4362, оп.2, спр.24, арк.265*. Цілком вірогідно, що це була спроба підготувати запас теплих речей як для вермахту, так і для «остарбайтерів».

№ 235

Розпорядження інспектора Бахмацької біржі праці старости Халимонівської сільської управи про направлення громадян до біржі праці

22 вересня 1942 р.

На основани распоряжения военного коменданта Бахмачская биржа труда приказывает Вам доставить в сопровождении полица в биржу труда граждан: Белоштан Марию, Семеренко Анну, Мирошниченко Наталию, Семеренко Феодосия, Сиденко Ульяну, Дорошенко Марию, Халимон Софию, Ващенко Анну, Марусенко Наталию, Залозного Сергея на 23.09.1942 г. к 7 часам утра¹.

За невыполнение данного распоряжения Вы будете нести ответственность перед военным комендантом.

Инспектор биржи труда

[підпис]

*Держархів Чернігівської області, ф. Р-3112, оп.1, спр.3, арк.25.
Рукопис.*

1. Вірогідно йдеться про відправлення на примусові роботи до Німеччини.

№ 236

Повідомлення командира поліції безпеки та СД про покарання за «ворожу пропаганду»

17 березня 1943 р.

Українці і Українки!

З того дня, як німецькі війська вступили в Чернігів всі німецькі установи спрямували свою роботу як на селі, так і в місті на встановлення спокою і порядку. Передумовою для цього було і залишається звільнити українців від усіх елементів, що за панування советів пригнічували і грабували Україну.

В той час, як кожний житель міста і села з готовністю віддають для цього сили, деякі елементи ще й досі намагалися перешкоджати населенню у відбудові своєї країни. Ці елементи вигадували і поширювали ворожі чутки і цим сприяли неспокою серед людності.

Проти цього останніми днями були вжиті рішучі заходи і ряд осіб заарештовано.

Всі арештовані чоловіки і жінки проходять слідство, де точно розслідується їх обвинувачення. Після слідства всі невинні будуть звільнені, а підбурювач, порушники

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

спокою і провокатори одержать заслужену ними сувору кару.

З приводу цієї нагоди я закликаю ще раз все населення, у своїх власних інтересах, надалі не слухати таких злочинних елементів, а ще більше присвятити себе відбудові своєї країни. Надалі кожний українець і кожна українка зобов'язані про спроби ворожої нашіптувальної пропаганди, яка має на меті внести неспокій серед населення, а також про саботаж і підбурювання негайно повідомити поліції.

Командир поліції Безпеки і СД.

Чернігівський кур'єр. – 1943. – 17 березня.

№ 237

Спогади жительки Чернігівської області про перебування на примусових роботах у Німеччині

[не раніше 18 червня 1943 р.]¹

Мені запропонували записати свої спогади про життя в німецькій неволі, на це я швидко погодилася, бо ж була певна того, що немає нічого легшого, як занотувати свої спогади, але зараз бачу – це не так легко, бо ж поперше: два роки життя в неволі не виложити в двох аркушах паперу, до того ж чи маю я описувати все своє життя невідільно, крок за кроком, а чи лише окремі випадки? І останнє, що мене турбує – то це питання, з чого починати?

Найкраще було б мати щоденника, бо яскравіше і повніше за щоденник, не зможе показати життя загальне оповідання. Та щоденника я не змогла вести з двох причин: поперше, це було суворо заборонено і за цим добре слідкували, а по-друге, ще й тому, що я вже було зовсім втратила надію дожити до тої безмежно щасливої хвилини, коли мені скажуть, що я вільна і можу повернутися на батьківщину.

Отже, почну з моменту відправки нас до ешелону, а оповідання своє побудую так, як зумію.

Ранок 18 червня 1943 р. я прокинулася ще задовго до світанку, але заснути вже більше не могла – думки одна за одною, мов темні осінні хмари, напроливали на мозок і викликаючи в уяві образ за образом тяжко гнітили уяву, болем відзиваючи в серці. Згадувалися спалені села, трупи людей на вулицях, це була люта звіряча помста за впертість селян, за невловимість партизан. Далі в уяві виникла картина недавнього масового розстрілу людей села Володькової Дівиці, тут же ж таки на подвір'ї в'язниці 149 чоловік (один утік) наклали головами за одного німецького солдата та його собаки. Далі в уяві виникла картина власних арештів, допити, далі Носівська в'язниця і в'язні міста Ніжин. Ранок. Це не перший ранок, проведений у в'язниці, але якраз цього ранку явилась надія на життя, це була наша спільна надія, надія всієї камери № 5, бо ж марно нас зібрано до цієї камери з усієї в'язниці і не даремно ж лікар учора запитував про здоров'я, зокрема кожної із нас, оглядав – а найголовніше, що давало нам надію на життя, це те, що нас всіх (звичайно лише молодих

та здорових) після лікарського огляду – відведено було вчора до лазні і лише після чого було замкнено окремо. Ото ж дивно, що в'язні нашої камери прокинулися сьогодні раніше, ніж звичайно і кожного тривожила одна думка: «Що ж могло нас чекати?» Всі наші думки були раптом перервані брязкотом ключів, двері камери відчинилися і нам було наказано з речами виходити на подвір'я в'язниці. Двічі нам наказувати не потрібно було, – як попало похватали кожен свої немудрі речі і за кілька хвилин вже були на подвір'ї в'язниці. Там уже стояла приблизно така ж група чоловіків. Нас поставили по чотири, перевірили по списку, а потім з групи німецького конвою, який стояв тут же вийшов великий гладкий німець, що володів російською мовою і з наказу офіцера звернувся до нас з коротенькою, так би мовити, промовою. Обличчя його було повне призерства, а язик мов би нехотя повертаючись в роті, цідив крізь зуби фразу за фразою. Ось дослівний переклад його промови: «Политические женщины! Вы должны благодарить великому Фюреру за вашу жизнь. Вы сейчас будете отправлены в великую Германию и учтите, только при честном, добросовестном отношении к труду, только при хорошем выполнении вашей работы, – вы смоете с себя всю ту грязь, то позорное пятно, которое вы возложили на себя участием в политической жизни страны. Это было не ваше дело! Понятно?!» – «Понятно!» – відповіло кілька голосів з нашого гурту. Але про себе кожний подумав: «Політичне життя нашої країни – це наша спільна справа і не тобі нам указувати, до того ж це тобі не Німеччина, а Росія – це не все рівно» – Але ніхто в голос не висловив своєї думки, бо ж ми були ще за мурами, а вирватися за межі цього муру – було основною метою кожного з нас. По промові до нас, той же німець звернувся із словом до групи політв'язнів – чоловіків, але промова до чоловіків була ще коротшою, не виходячи від нас, а лише повернувши до їхнього гурту своє випещене презирливе обличчя (їхня група стояла тут же поруч) – процідив кілька слів: «Мужчины. Вы так же отправляетесь на работу в Германию и учтите, при первой попытке к бегству, каждый из вас будет пристрелян как собака! Понятно?!» «Понятно» – похмуро відповіли чоловіки (та і що ж тут не зрозумілого?) Після чого нам довелося зачекати ще декілька хвилин, поки була зроблена передача документів адміністрацією в'язниці нашому конвою, а потім оточили нашу групу конвоєм, вивели нас до станції, де вже чекав на нас потяг. Погрузивши нас всіх до одного вагону (нас всіх було 83 чол.: 42 жінки і 41 чоловік). Нам повернули речі, одібрані в кожного при арешті. Потяг рушив. Повз нас пролітали попалені, зруйновані села, але на жодній станції не було зупинки, крім станції Бобровиці, де потяг мав зупинитись на 2 хвилини. Кожен із нас мав надію на те, що коли потяг зупиниться на станції, то той в'язень, котрий з цієї місцевості, в останній раз побачить когось із знайомих (а може й рідних) і зможе переказати додому, щоб більше не йшли до в'язниці в Нежин, бо нас уже повезли до Німеччини. Та коли ж наш потяг проминув станцію за станцією без зупинки, то надія на прощання із знайомими, або рідними одразу зникла і ті в'язні, яких станції були попереду – почали гарячого готувати записки й кидати на своїх станціях в надії на те, що хтось віднесе цю записку в рідну хату. В Київ приїхали пізно ввечері, переночували на станції, а рано вранці нас було відведено до збірного пункту. Із цього пункту нас величезною партією новоприбувчих (бо ж привозили з усіх кінців України), – було відведено спершу до лазні, десь аж за міст, а потім зразу ж на медкомісію, але медкомісія настільки була поверхова, що із якихось тисяч чоловік, що були там і десяток не було забраковано. Після комісії нас перевели в друге –

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

чисте приміщення, що уявляло собою два великих багатопверхових будинки, обнесені високим муром. Будинки з середини мали надзвичайно похмурий та неохайний вигляд і скрізь, де тільки була якась можливість написати (навіть на високих стелях), стіни були геть чисто всі пописувані іменами та прізвищами тих, які вже були тут і які вже десь у Німеччині, а можливо й не живуть. В приміщенні не було жодної меблі, постелі також не було і ми змушені були вкладатись просто долі (як у в'язниці). Побувши два дні на пересильному пункті (поки сформувався ешелон), на третій день ранком зробили погрузку спершу у спеціально приготовлені трамваї, а потім цими трамваями, доїхавши до станції, перегрузилися до ешелону. Через деякий час потяг рушив, а разом з ним зникла в багатьох надія, ще будь коли побачити Київ, рідну оселю. Потяг нас мчав все далі й далі на Захід, мчав від рідної землі, від усього, що було нам рідне й миле в чуже, в невідоме, в вороже. Ось лишився позаду кордон, але потяг мчав далі через Перемишль – Львів на Берлін. По дорозі нічого особливого не трапилось, хіба серед дороги було розстріляно 7 чоловік «за спробу втечі», – у Перемишлі ми затрималися дні на три, в пересильному була знову така лазня і медкомісія, але медогляд мало чим різнився від медогляду міста Києва. Так само похапцем приставляли тобі трубку до грудей, і не встигши навіть вислухати, вже відсилали до другого, третього лікаря, так що наша черга проходила повз лікарів майже без затримки. Коли й трапиться хто хворий, не здібний до праці, то такому, або такій, просто видавали довідки «про легку роботу» (але по приїзду на роботу ці довідки не мали жодного значення, бо ж на них попросту не звертали жодної уваги). І треба було мати якесь особливе, виняткове щастя, щоб дякуючи своєму нездоров'ю, своїй хворобі – бути забракованим по комісії і одержати документи для повернення на Батьківщину. А далі знову вагони і знову шлях на Захід. На великих станціях, де зупинявся наш потяг, ми не мали змоги, ані напиться води, ані сходити до вбиральні, бо нас попросту не випускали зовсім з вагонів і коли ми мучачись від спраги, – був кінець червня, – звертались до конвою нашого вагону із проханням хоч би одного на весь вагон, по воду, то конвої (і то якщо у нього був гарний настрій) дозволяв нам звернутися з проханням до якогось із місцевих мешканців, яких було завжди досить побіля нашого ешелону (збігалися звідусіль, з цікавістю розглядали нас, ділячись між собою враженням на незрозумілій нам мові, – буцімто ми були не звичайні собі люди, а якесь чудо заморське, а хіба ж наш ешелон був перший?). За послуги ми мусили відплачувати продуктами, найбільш хлібом, якого в нас було обмаль, бо ж із в'язниці ми виїхали без хліба, а на протязі всього шляху нам видавали продукти лише на пересильних пунктах двічі в Києві та в Перемишлі. Та з водою ще все ж якось ділилися, гірше було коли приходилось звертатись до конвою з проханням відпустити до вбиральні, це було дозволено тільки на зупинці десь серед степу і то не відразу всі бажаючи, а по одинці, один зайде, то на місце виходить інший і тут же біля колеса, на очах конвою, нас, дівчат, це спершу страшенно мучило, але потреба була верх над сором'язливістю і врешті решт, коли вони нас не вважали за людей, то й ми в свою чергу не дуже рахувалися із тим враженням, яке справляло на них наша зовнішність, мова, поведінка, що в нас було спільне з ними, то це свідомість ворожнечі. Так, ми були і це дуже добре усвідомлювала кожна із сторін, але, на жаль, їхня була зверхність. Що вони й намагалися показати на кожному кроці. На протязі всього шляху трапилась ще одна подія, а саме – сім чоловік з нашого ешелону намагалися спробувати щастя через утечу і під час

руху потягу пострібали з вагону через двері протилежні тим, які були охоронювані конвоїрами, цього зразу не було помічено, бо дівчата скупчилися біля конвою, відвертаючи їхню увагу від подій за їх спинами, але це помічено було із якогось другого вагону і потяг зупинили, і не намагаючись навіть ловити втікачів, просто перестріляли не виходячи з вагонів (стріляли майже з кожного вагону), після чого потяг рушив далі. До Берліну ми прибули 25.06.43 року. В самому Берліні ми побули лише декілька годин, після чого нас було відвезено на центральний збірний пункт, який був розташований у 24-х км за містом. Коли ми прибули до того збірного (чи розподіляючого, як він звався) лагерь, то кожен із нас в першу чергу одержали номер, за яким тоді ми вже й рахувалися весь час у неволі. Я одержала номер 474 і це мене примусило не мало дивуватися тому, що мій номер такий малий в той час, як через цей лагерь уже пройшли тисячі, а можливо й мільйони наших людей. В цьому лагері сперш за все пророблено тут процедуру, що в Києві та Перемишлю, а саме спершу відвели до лазні, а потім на медогляд з тією хіба різницею, що тут у медогляді приймав участь і рентген, але все рівно забракованих не було. Після медогляду нам були дані ще якісь додаткові карточки із наказом носити на шиї (точно як, собакам, але різниця в тому, що собака має металічного номеру на ошийнику, а ми все ж люди, то й крім металічного даного нам ще при вході до лагерь із наказом зараз же одягти на шию, ще дали медкомісія і картки якісь із товстого паперу з наказом одягти на ту ж таки шию).

Після медкомісії нас було відпроваджено до розподільного бюро тут же всередині лагерь. Перед бюро стояла черга, ми й собі прилучились до неї, але хоч ми давно ще з Київського збірного пункту, були вже не як спеціальна група політв'язнів, а були змішані із мобілізованими, але все ж таки завжди були разом, в'язниця здружила нас і бути з однієї в'язниці – значило більше ніж бути просто із одного села; отже не дивно, що і зараз, коли ми опинилися перед розподільним бюро, де вже остаточно вирішиться наша доля, ми були разом, але прийшли якісь чиновники і почали від нас забирати деяких молодших та дужчих чоловіків для праці в копалинах.

Ми чули, що начебто сім'ї не розлучають і посилають на роботу до одного пана або на одну фабрику, отож скоренько почали з собою вмовлятися про родинність: в'язнярка статечного віку умовлялася із в'язняркою молодшого віку записатися як мати і донька. А дві жінки приблизно рівного віку, записувалися як сестри, записувалися як сестри і брати, як два брата, або навіть як чоловік і жінка, я ж записалася з Марією Сараною (чорнявою стрункою жінкою років 34-х) як небога та тітка по батькові. Таким чином, Ніжинська в'язниця не тільки здружила, а й породнила нас. Після запису в бюро нам видали картки робітничі, а чи просто як вони звалися картокою невільника, на цих картках ми мусили в зазначеному місці зробити відтиск показових пальців від правою та від лівої руки, змочених у спеціальну фарбу. На першій сторінці цієї картки були наші фотокартки, зафотографовані тут же у лагерь із номером на грудях, а в правому верхньому вуглі був написаний знову ж таки той номер, під ним номер тітки там чи сестри (с ким уже записався). По виходу із бюро ми ще деякий час почекали надворі і довгенько таки прийшлося почекати, доки по нас приїхали.

Та ось зрештою вже приїхали, забрали з бюро наші картки і перевіривши по їх нашу наявність – повели нас до залізниці. Всілися. Їдемо. Потяг (чи електричка, я й не роздивилася) нас мчить знову на схід, це вкладає в наші серця надію, що можливо нас

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

везуть для праці на Польській території, це по-перше ближче до нашої Батьківщини і по-друге, коли ми будемо працювати у Польщі, то лише один кордон відділятиме нас від рідної землі, але ось потяг зупинився на станції, нам наказали висісти з нього, виходимо і читаємо назву станції «Ландзберг», за станцією відразу ж місто, видно димарі фабрик. Нас ведуть у станційне приміщення і тут у почекальні нас уже зустрічає гурт якихось панів та паній, які приїхали вже по нас. Ось починають нас розділяти за якимось списком і я з Марією досталися якійсь не молодій уже пані, забравши наші робітничі картки, повела нас із станційного помешкання до воза, що чекав тут не далеко під доглядом якогось старого чоловіка, якого я відразу прийняла за робітника, але це ж і був мій хазяїн, як виявилось пізніше. Посадили нас на воза, та й повезли геть із міста і коли ми вже їхали степним шляхом, то я з Марією були вже певні того, що працювати нам доведеться на селі, але не ясно було ще одне, чи в маєтку ми будемо працювати, а чи в окремого пана. Та їхати довелося нам не довго (бо ж лише 7 км відділяли наше село від міста), скоро ми в'їхали в село Бауерсдорф. Марія із своєю панією висіли тут біля одної хати недалеко від краю села, а я поїхала ще трошки далі, боячись, щоб мене хоч не відвезли далеко від Марії (моєї «тітки»). Та ось заїжджаємо і ми до просторого двору встеленого камінням. Зустріч була не із приємних, хазяїн почав розпрягати коней із двома польськими робітниками, розпрігши коней робітники повели їх до стайні, де почали футлувати (годувати), а хазяїн пішов до господи не звертаючи жодної уваги на мене. Отож, стою я собі біля воза, з одного боку собака на мене гавкає, а з другого – дві німецькі дівчини мене розглядають, ділячись враженням, отож в такому стані мені довелося зачекати чимало, поки господиня надумала вийти подивитися на свою нову робітницю. Та ось вийшла господиня, – стара досить, така товста людина із окулярами на носі, – через одного із поляка – робітника, почала мене розпитувати про мій вік, професію, національність, хто в мене дома лишився із родини, а чи вмію я корів доїти, на мою негативну відповідь про корів, вона почала щось сердито викрикувати, розмахуючи руками, я попросила поляка перевести мені причину раптового гніву господині, поляк мені відповів, що господиня не знає, що має робити з тобою, коли ти навіть корови доїти не здібна, отже ж не богу на тебе молитися. Ну ту я вивчусь, – мовила я, і на цьому наша розмова закінчилась. Мені було запропоновано вмитися з дороги, потім, повечерявши, мене відвели у велику кімнату, де приготували ліжко, мовивши на прощання, що це я лише сьогодні тут переночую, а завтра мені виділять постійну кімнату. На другий день рано з ранку мене познайомили із роботою, яку я мала виконувати та з господарством. Мій господар мав: 84 морги землі, 12 корів, 2 коней, вівці, кози, курки, гуси, індики, качки, кролі і т. д. Робітників у нього було четверо, а саме: двоє польських робітників, одна німецька дівчина 17-х років та я. По обіді мене познайомили з моєю кімнатою, це була вузька похмура комірчина (вона була кладовою до мого приїзду), на першому поверсі, двоє малих вікон були під самою стелею і обоє заграбовано, ні груби, а ні якоїсь плиточки в ній не було (отож зимою вона не опалювалась), долівка була із червоної цегли, до того ж була вона ще й сира, а так як віконечка дивилися на захід, то й сонечко заглядало в мою комірчину лише при заході, цілий же день було напівтемно та вогко. За вечерею господиня запитала мене про мою віровизнаність (вся розмова відбувалася посередньо через поляка, бо я ж сама не розуміла німецької мови), спершу я не зрозуміла питання, бо ж по польськи воно звучало інакше, тоді почали детально допитувалися: «Ти

католичка?» – запитала господиня. «Ні.» – відповіла я. «Лютеранка?» «Ні.» – знову ж була моя відповідь. «Так хто ж ти тоді?!» – роздратовано скрикнула господиня. «Ніхто» – відповіла я, знизуючи плечима. «Большевичка!» – озвався господар із-за столу. На цьому, здається, й погодилися.

І почалися для мене сірі безпросвітні будні, життя в неволі. День за днем минули, разюче схожі між собою розпорядком і різнилися лише польовою роботою, бо ж коли закінчили одну роботу в полі, то й на зміну приходять інша. Та ще різнився день від іншого дня – лайкою господині, бо ж тема лайки мінялась з кожним днем, а коли й не було якоїсь причини, то вона завжди вміла її знайти, а то й просто лаяла за те, що я клята більшовичка, собака, їм багато, а про роботу не дбаю, що не мушу я себе рівняти до людей, бо ж являюсь тільки більшовицькою собакою і тільки, що мушу я викинути із голови думку про повернення на батьківщину (вона знає, що в мене така думка є), бо ж не для того великий німецький народ узяв Україну під свою зверхність, туди незабаром, по закінченню війни, поїдуть добрі німецькі хазяї, улаштують там свої ферми і навчать нас, як потрібно хазяїнувати, бо ми не вміємо і не хочемо, то вони встановлять нам порядки, а за це ми мусимо бути їм вдячні і т. д. Господиня моя була на диво сварливою особою і кожного дня сварка була неминуча, часто попадало від неї і полякам, рідкіше німецькій дівчині–робітниці. Люта звалась (власне не Люта, а Лютхен-Елізабет, але ми звали просто Люта), та найбільш доставалось звичайно мені, і найгірше було те, що лише при допомозі когось із поляків я могла знати бодай про причину її лайки.

Отож, коли приходив час іти або їхати на поле, то я радніше спішила туди, аби тільки кинути подвір'я з його господинею, та не чути її лайки, її докорів, які відносилися не тільки мене особисто, а й до всієї Росії, яка по її переконанням перша почала війну, тепер ось вона не має при собі сина (він у війську), а як би не війна, то син би давно одружився, мала б вона собі невістку в дому та внуків, ні за щоб у неї не боліла голова, а то ось зараз вона має мучитися із такими робітниками, як ця клята більшовичка, бо ж від неї ані роботи (роботи з неї ніколи не було досить), ані заговорити по доброму, ані гляне коли по хорошому, о мій великий боже, в мене серце скоро розірветься від цієї дівчини, що вона за характер, або мовчить, або плаче десь сховавшись. На цій її крик завжди прибігав хазяїн і розправлявся по-своєму, часом приміняючи навіть мордобій. Отже, після таких сцен, чи ж могло в мене виникнути бажання пускатися з ними в добрі розмови, до того ж навіть заставити себе навіть по хорошому поговорити я не могла, бо ... я не розуміла їхньої мови і це було найтяжче. Для мене їхня мова була така ж як гавкіт собаки – незрозумілий і не приємний. Не буду критись, плакати мені доводилось кожного дня, особливо першого часу по моєму приїзду, як тільки знайдеться хвилинка, коли ти не на очах (допустимо свиням їсти понесла, або вичищаєш у клітках їхніх), то вже плачеш і не плачеш від образи, або від жалю, а плачеш від безсилої люті, від своєї безпорадності, о людині, яка виросла у вільній країні, у країні, де людина людину не могла не лише бити, а навіть образити, людині, яка ніколи не знала неволі, дуже тяжко до неї призвичаюватися. Отож, плакала до болю в голові, до запаморочення, слідкуючи лише за тим, щоб не довго затриматись, або, щоб хто не спостеріг, бо тоді насмішці та лайкам кінця не буде. Лише одна думка була настирливіша від іншої – чого мене не розстріляли в Ніжинській в'язниці, адже ж так багато людей було розстріляно за зв'язок з партизанами, або чого мене не вбили на

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

фронті, адже там багато лягло людей, аж я певно мала б краще, коли б не дожила до цієї неволі. Згадувалися бої останні під Ростовом, фронтові друзі, відступи, далі оточення шлях від Ростова до Сальська – йшли вночі, перевдяглись і пішли вдень, намагаючись пройти до Сталінграду, а потім праця збиральниці при німецькій військовій частині. Повернення на Україну, в'язниці! Отож! Навіть у в'язниці було краще, бо ж там хоч і в'язниця, але ж поруч із тобою в одній камері знаходиться ще якась півсотня таких же людей, як і ти. Своїх людей, які однаково з тобою мислять, а часом і звістка прийде з дому, як передачу коли принесуть, отже не почуватється такої самотності, як тут в цій клятій Німеччині, де круг тебе цілі дні лише вороже настроєні тобі люди, мета яких вижати з твоїх мускулів якомога найбільше праці, стільки, скільки ти лише здатна віддати. Ти була для них людина з ворожого табору, до того ж їм було відомо, що я була в Червоній Армії, отож, вони були певні, що я на фронті вбила німців і мої запевнення в тому, що я, мовляв, була медсестрою, отож, мій обов'язок полягав лише в тому, щоб допомагати пораненому, то на це вона відповідала, що я можу собі говорити, але вона добре знає, що значить руська жінка, про це немало пишуть їхні газети і про це не один раз говорило їх радіо.

Розпорядок дня був один схожий на інший. Ранок, якщо це зимою було, то вставала о 6-й, а коли літом, то о 5-й годині і відразу ж, зірвавшись із ліжка, мусила нашвидко одягнутися, та й бігти вже до роботи, вмиватися, прибрати ліжко або причесатися не було часу і це робилося перед самим сніданком, якщо встигла з роботою, а частіше то тільки встигнеш умитися, а вже розчісуєшся вечором по роботі, аби й так декілька днів ходиш – покривши голову хусткою. Отже, як тільки будильник продзвонив, через 2-3 хв. ти мусиш уже виходити із кімнати і одразу ж біжиш на літню кухню розпалюєш вогонь від великим металічним котлом, в якому була напередодні ще насипана картопля для свиней (свиней було 11 шт., то ж потребувалось чимало картоплі щодня), розпаливши вогонь, йдем відразу доїти корів, доїли удвох з Лютою, здоївши декілька корів, знову мусили бігти підкладати трохи дров під свинячу картоплю, а підклавши йдеш додоювати корів. Здоїли, переносимо битони до кухні, а потім помивши руки (а заразом, вмившись швиденько), біжу свиней годувати, всі вони розташовані були в трьох клітках і для кожної клітки, як пійло, так і їжа готувалася окремо. Нагодувавши свиней, та підстеливши їм свіжої соломи, я починаю поратись біля птиці, випускаючи та годуючи їх, але все це мусило робитися швидко, бо завжди рівно о пів на сьому був сніданок, а до сніданку все домашнє порання мусили закінчити. Сніданок завжди був однаковий і складався із двох шматків хліба, одного намазаного патокою, або сиропом, як вони називали (із соком цукрового буряка, сік варили 4-5 годин і він загусаючи становив собою темно густу рідину), а другий шматок був помазаний смальцем і лише в неділю маслом, та мазала його наша господиня вміючи, бо навіть у хлібних порах це масло не застрявало і лише, коли піднесеш шматок хліба на рівень з очима – то тоді тільки видно, що зверху біліє. Поснідавши, я мусила перевертнути на машинці всю свинячу картоплю (а вона вже повинна бути зварена) і доки хазяїн з робітниками запряже коней на поле, щоб їхати, то я повинна була вже дати раду тому котлові з картоплею.

Їхали на поле, ну а на полі, як на полі, часом одну роботу робиш, а часом другу. На полі працювали до 11.30 і о 12-й годині вже були дома, тут здоювали 2-3 корови, які доїлися в обід, годувала свиней, курей і йшли обідати. Обід собою уявляв який-небудь

суп, а найчастіше то варена картопля із мучною підливою (до обіду ніколи не давали хліба, навіть коли він становив собою якийсь рідкий суп). По обіді господарі йшли собі відпочивати, а я мусила за цю годину їхнього відпочинку перемити весь посуд, почистити ложки, ножі та вилки. Спеціальним порошком «Ата», цим же порошком мала почистити плиту. Вивести до однієї плями на ній, а цих плям було досить завжди, бо ж коли господиня варила обід, то страва киплячи не мало наробила тих плям на плиті, особливо побіля конфорки. Порошок «Ата» був нікчемний, отож, вивести їм плями із металу була не така легка справа. Вичистила плиту і чую вже наказ господаря – запрягати коні, отож, поки я підлоги помила та коні вже стоять запряжені і господар уже покрикує, щоб я скоріше кінчала, бо ж коні не можуть чекати. Тож, скоренько закінчивши підлогу мити – біжиш на воза сідати (до вбиральні збігати ніколи, – хай, може на полі якось), а в голові думка, що ще немає картоплі в кеселі (котлі) назавтра свиням варити, не внесено дров до курені, та літньої курені, в літній кухні вугілля вже немає і це все прийдеться робити сьогодні вечором, а увечері часу також обмаль, отож, прийдеться мабуть після роботи.

По обіді, приїхавши на поле, робиш до 20-ї години, але це буває тоді, коли не має спішної роботи, хазяїн увечері вже не чекає на мене з возом, а крикнувши «Фаерамт» (кінець роботи), або «На хаузен!» (додому), виїздив геть. Та й зрозуміло, адже ж робочий день був скінчений, отож, його зовсім не цікавило привезти тебе скоріше додому, щоб ти, скінчивши скоріше порання худоби, мала б кілька хвилин вільними. Він знав, що порання худоби – це твій обов'язок і виконаєш його ти, коли б не прийшла додому. Йдеш додому пішки, воно щоправда й не далеко 3 км, але все ж не те, що на возі. Прийшовши додому, починаєш робити те, що й ранком: доїти корови, годувати свиней, кури, гуси, індики і т. д., крім того, коли лише не встигла вдень поприносити вугілля, дрова, або засипати картоплі до кесела, то все те мушу робити вже по роботі. Після всього ідеш вечеряти.

Вечеря складається завжди із трьох шматочків хліба, помазаних смальцем (так, як і за сніданком), та обкладених або ж помідором, – порізаних тоненькими шматочками, як ковбасу, або ж вареним топленим сиром, а чи сиром, який мав назву «штик ксізо», тобто вонючий сир (це не був просто зіпсований, вонючий, а спеціально так приготувався, що мав дуже вонючий запах, і німці його так дуже любили, а ми ... як хто, хто любив, а хто й запаху не міг переносити). Дуже рідко шматочки хліба, що подавалися на вечерю, були обкладені тоненькими кружальцями ковбаси (кров'яної), а ще радше варилась якась гаряча страва. А як правило, то вечерю завжди становили ті три куски хліба із сиром та кофе (без цукру, звичайно). По вечері треба було перемити посуд, принести води, підтерти підлогу, так що, коли скінчиш роботу, то вже не 21-а година, а 22 чи 23-я, а так як нам, невірникам, хід по вулицях улітку був дозволений лише до 21-ї години, то цім правом я скористатися могла рідко коли, бо ж роботу закінчувала значно пізніше, а особливо, ті дні, коли ми збирали врожай, чи молотили, або ж їздили на сіно, то в такі дні не рідко саму тільки основну роботу закінчували о 23-й годині, а потім, ще ж і домашнє порання (хоч би ти о 24-й годині прибула з роботи, то все рівно господиня не здула здоїти жодної корови, хоч би свиням дати їсти, щоб так не кричали. Отож, коли ще подоїш корів, та нагодуєш іншу худобу, то вже й вечеряти не хочеться, і ніг перед сном не сила помити, так і звалишся біля ліжка, бо ж на ліжку з брудними ногами не ляжеш – простирadlo біле і мусить воно бути чисте до зміни.

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

Характерним, між іншим, являється в них те, що якби стомлений зденерований ти не був, коли, навіть, тебе щойно побили господарі і тобі не то, що шматок хліба до горла не йде, а й дивитися на світ не хочеться, а все ж ти мусиш їсти, бо в противному разі тебе чекають неприємності, а саме: господарі поскаржаться поліцаю, що ти не схотіла їсти (це значить – їхній харч тобі не до вподоби, а це в свою чергу значить демонстративний протест супроти їх, з їжею не покора і т. д., а в свою чергу це все значить те, що прийде поліцай із кимсь ще з німців і набивши добренько, посадить у місцеву в'язницю на декілька день, – на протязі цих днів їсти не дають зовсім, щоб таким чином привчити до панського харчу і крім того, тебе візьмуть ще на помітку, як неблагонадежного (із неблагонадежних).

У нашому селі трапився, наприклад, такий випадок із одним польським робітником – ранком поснідали за звичаєм хлібом із патокою, та й пішли молотити, молотьба – це не легка справа, бо молотарку обслуговувало лише 4-5 чол. Молотили вони до обіду, але господиня наказала не переривати роботу обідом (спішила, видно, обмолотитись), отож, без обіду молотили аж до темна, а потім ще упорядкувавши соломі – пішли вже їсти. Поставили перед Казимиром (так звався той робітник) вечерю, він з'їв її, поставили після вечері й обід ще, який був уже холодний (на обід як звичайно картопля, отож, вона вже аж забубла). «Ти ж сьогодні не обідав – то ж їж» – мовила господиня, наклавши тієї картоплі так, як би перед неї був не один, а троє голодних людей, але не дала до цієї картоплі нічого, окрім трохи холодної, згуслої вже борошняної підливи. Робітник з'їв трохи і цієї страви, але всього не подолав, та й стомлений він був дуже. Спостерігала це господиня: немовивши нічого, окрім тільки наказу не відлучатися з дому. Повернулася вона, а з нею поліцай та двоє німців – забрали Казимира до в'язниці і добре набивши, лишили там. На другий день під вечір знову явилися і тоді вже спитали, яка основна причина того, що він не слухає своєї фрау та не їсть, що він цим хоче показати. Ну, то каже робітник, я же не можу з'їсти стільки, скільки мені наказують, бо коли так, то це можна три дні не годувати, а потім заставивши з'їсти всю харч за три дні, тож який би я голодний не був, але ж не верблюд, а лише людина. За таку сміливу відповідь він дістав від кулаків та палок поліцай з контролерами і мусив просидіти ще пару днів зовсім без їжі і лише потреба в робітникові знову повернула його до господині до роботи.

Але найтяжче мені було від того, що я не розуміла їхньої мови і особливо перший час по приїзду. Було ото розкритичься ранком чогось, розрепетується, а чого не доберу, з тим і на поле випроводить, ідеш на поле думаючи про те, що неволя то невимовно тяжка річ, особливо, коли ти не розумієш їхньої мови. Ти їх не розумієш, а вони тебе, ти їх ненавидиш – а вони тебе, але ти свою ненависть мусиш глибоко ховати в собі, не виявляючи навіть поглядом, назовні мусить бути покора й пошана – більш нічого. В той час, як вони свою ненависть не ховають, а навпаки де тільки можна показують її і в сварці і в бійці. Одним словом, вороги, нажаль їх зверхність. Отак, собі роздумуючи та шукаючи виходу із свого становища, я підхожу до поля і починаю працювати, працюю зосереджено, намагаючись роботою заглушити всі думки, думки сьогоднішнього дня і переносуюсь в минуле, намагаючись пригадати рідне місто Дніпродзержинськ, школу № 4, в якій я працювала останнім часом. Зустрічі нового року, свята Жовтневої революції, обличчя учнів свого класу, колектив учителів, далі про прогулянку в байдарці на Дніпрі. Але то було далеко, десь там на Україні і чи повернеться ще коли таке життя, чи побачу я ще коли Україну,

Київ, Носовку (де живуть мої батьки) і своєлюбиме місто Дніпродзержинськ?

Я працюю уперто, не звертаючи увагу на те, що мене оточує, намагаючись лише забути сучасне і пережити ще раз минуле, бодай у думках. Люта, поглядаючи на мою роботу, сама ж, як видно, зовсім не збирається працювати. Спершу збиває палкою груші-дички, які ростуть поміж, а потім, надокучивши цим заняттям, приймається за писання листа, або штопання своїх чулок, слідкуючи лише за тим, щоб часом бува хазяїн, або хтось із сусідів не спостеріг її нерабство (вона ж бо мусила робити так, як і я, бо ж була робітницею). Та ось подивилась Люта на годинник і крикнувши «На хаузе» – поїхала додому, сівши на веломашину. Я зрозуміла, значить, польова робота скінчилась і треба йти додому. Прихожу і щойно господиня забачила мене, як уже накидається з криком та лайкою, вимахуючи перед моїм носом своїми кулаками. Я оторопіло дивлюсь на неї, намагаючись зрозуміти, що трапилося і чому я встигла провинитися, що вона така на мене люта і за що тільки оце вона на мене розкричалася. Але, як я не намагалася щось зрозуміти, але із її крикливої лайки тільки було мені зрозумілим «ферфлюх та большевик» та ще часто повторювалося якесь незрозуміле мені слово «фауль» (ледар), і так було завжди, як робили ми в полі без хазяїна. Від роботи надвечір боліли руки, нила спина, плечі, але сварки та крики господині були багато дошкульнішими і головне – незрозумілими. Я попросила одного з робітників – поляків, що працювали в мого ж таки господаря, з'ясувати причини господарського гніву не мене, особливо увечері. Поляк відповів, що Люта приїздить додому раніш від тебе (бо ж на веломашині) і кожного разу жаліється фрау, що в той час, як вона страшенно наробилася і в неї все болить от роботи, то ця проклята більшовичка (тобто я) абсолютно нічого не робила, а спала в полі цілий день і коли вона мені мовила про потребу робити, то я буцімто накинулася не лише із криком, а й мало ще й не побила, після чого знову лягла спати. Отож, ця мудра Люта, боячись, щоб я не викрила її неробити (це мені в думку не приходило), приїхавши додому раніше від мене – встигла наперед стати до господині доброю і в той час озлити її супроти мене. Я не стала виправдовуватися – все рівно не повірять та й двох слів по німецькі я зв'язати не уміла.

Отож, вирішала я насамперед вивчитись німецької мови, хоч би на стільки, щоб розуміти мені сказане та вміти дати відповідь на якесь питання. Вчилася я звичайно не по підручниках чи словнику і ніхто мені не допомагав, але живучи в оточенні німців і уважно прислухаючись до їхньої розмови все ж щось часом і у себе в пам'яті лишилося, особливо, коли було на те бажання і була неминуча потреба. В такому життєві минає півроку, так і звернуло вже на другий рік моєї неволі, навчилася я вже розуміти їх мову, а де що й собі говорити, то життя моє не стало від того легшим, господиня лишалась така ж сварлива, як була й минулого року і не дивлячись на те, що я розуміла про що мова йдеться і не люблячи сварок намагалася догодити їй роботою, але догодити було неможливо, бо в своїх сварках (ох і криклива ж була), вона завжди справу висвітлювала так, що ти вчора була винна, сьогодні винною єсть і завтра, як би ти не зробила, але винною будеш обов'язково, аби прийшло їй бажання полаятися – наприклад взяти такий факт, після сніданку, перепустивши через машину котел картоплі вареної для свиней, треба було начистити відро картоплі, на цю роботу давалося ½ години, ну стружка мусила бути вузькою і тонкою, то це вже відомо. Беру я із погребя картоплю, вибравши, наскоро де більша, начистити треба було скоро, щоб господар не чекав з кіньми на мене. Швиденько чистю. Побачила господиня картоплю та

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

й почала сварити за то, що я картоплі набрала великої, зміст її лайки коротко був такий: ось ти набрала великої картоплі чистить, поїмо зараз велику картоплю, а після свинячу будемо їсти, тобі аби швидше, аби було швидше зроблено, а як воно буде зроблено, то тебе не обходить, тебе не цікавить робота, тебе цікавить лише їжа та гулянка, щоб ти мені більше не вибирала великої картоплі, а насипала б упідряд – там вся велика. Добре, – думаю собі, хай я вже насипатиму, а чи мені не все рівно. На другий день насипала я впідряд картоплі та й чищу собі. Проходить господиня повз, заглянула до корзини та й почала кричати, ще більше ніж учора, але тема її сварки сьогодні була зворотна. Сьогодні вона вже сварила за те, що я не вибирала дебільної картоплі, а набрала впідряд, – ти, що часу не мала вибирати дебільної картоплі, що набрала впідряд, тобі аби над картоплею сидіти, хоч і до обіду, то тобі байдуже, а що в полі чекає робота, то те тебе не обходить, думаєш тільки про їжу, їси багато, а робиш мало. Не шануєш мене як господині, ти думаєш, що це тобі більшовицька Росія, ні моя люба, це тобі не Росія і про Росію тобі час забути, не бачить тобі більше Росії, як своїх вух без дзеркала, а тому час уже звикнути до життя в Німеччині і бути вдячним за той хліб, що ти їси і т. д. . . . Закінчувалася сварка та докори наказом надалі до чищення набирати тільки великої картоплі. Отож, потрібно було великого терпіння, щоб бути глухою до всіх цих притирок, часом озвемся, але це ще більше її розгнівить і вже лаяли тебе три дні, частенько доводилось мені плакати першого року, але на другий рік хоч би й хотіла коли заплакати, то вже не можу, очі здається висохли і сліз більше не було, була тільки глуха ненависть, яку я мусила стримувати щохвилини. Дійшло до того, що мені зовсім було заборонено розмовляти на рідній мові, завжди і скрізь я мусила говорити по німецькі, навіть із своїми людьми, – коли часом до мене заходила котрась із дівчат, то щоб господарка розуміла про що ми розмовляємо – мусили говорити по їхньому і коли я заявила господині, що дівчина не добре розуміється на німецькій мові і розмовляти по німецькі не може, то вона відповіла, що в такому разі ми мусимо зовсім мовчати, але чути більшовицької мови вона в своєму господарстві не бажає (при вступі наших військ вона все ж мусила слухати, хоч і не бажала), це було для мене тяжко, хоч би й тому, що бачився із своєю людиною дуже рідко і при зустрічі хотілось хоч поговорити по своєму та послухати рідної мови. Крім того, мені було заборонено розмовляти із робітниками-поляками, що працювали разом, по-польськи, лише по-німецькі я мусила говорити з усіма.

Я змовчала, але на другий день рано не запитала вже більше господині про її здоров'я, настрої, сон. Не привітала її з добрим ранком (кожного ранку, як вона заходила до кухні, то хоч ти вже встиг набитися до цього часу, але мусиш підійти до неї і завжди першим привітати її з добрим ранком і запитати її про все, про що вона хотіла, щоб її запитали), але цього ранку я її не привітала, це її спершу здивувало, а потім страшенно розлютило, почала вона репетувати буцімто її різали, нагодився господар, встряв і собі, допомагаючи не лише язиком, а й руками. Я не стерпіла цього гніву, відповіла, ну а закінчилось це тим, що надвечір я вже сиділа у місцевій в'язниці. На другий день мого ув'язнення, вже надвечір, приносить наглядач шматок хліба і пляшку води від моїх господарів, я відмовилась від їжі. На третій день прийшов поліцей і запропонував повернутися до господаря і перепросивши кожного зокрема приступити до роботи, але на далі мусила б бути покірною, лагідною і ні на лайку, ані на бійку не відповідати грубим словом, щоб господиня жодного разу не гнівалась більше на мене, та не мусила кричати, а коли за мною буде помічено, що хоч би

один раз грубість по відношенню до моїх господарів, або, коли вони на мене пожаліються, то мені концлагеря не минути, або навіть бути повішеній, як за бунт.

На всю цю «добру» раду я відповіла, що так як я вже більш не маю надії побувати вдома – то мені абсолютно все рівно, що зі мною мають зробити.

Дев'ять днів я просиділа у німецькій в'язниці на самій воді, голодом мусили зламати, але на десятий день приїхало авто і знесли мене в нього (бо ходити я сама уже не могла). Мені заявили, що везуть мене в Ландеберг у арбайтзамт (біржа праці) і там я одержу друге місце праці. Привезли в Ландеберг, тільки не до арбайтзампу, а до поліції та й укинули у камеру. В моїй камері вже було дві дівчини: одна Таїсою звалась, а друга була Галина Тагмачева, моя землячка із Дніпродзержинська. Тут я побула два дні на протязі яких мені вже приносили їжу. На третій день мене запитали: «Чи можу я вже самостійно ходити?» «Можу.» – відповіла я, після чого через якісь півгодини мене з Галиною викликали до канцелярії і давши по шматочку хліба повели до станції. Ось невдовзі прийшов потяг, погрузились – поїхали.

Привезли нас до міста Франкфурт (на Одері) і здали до Гестапо. В Гестапо, після допиту, погнали за місто (7 км) в штрафлагер «Шведік». Конвоїували нас декілька поліцаїв із собакою і так як поліцаї всі були на веломашинах, то ми мусили майже всю дорогу бігти. Та ось, за поворотом, стало видно декілька довгих бараків обнесених колючим дротом з кронштейнами, до того ж ще поліційна охорона з собаками навколо огорожі, – знищили в нас останні сумніви щодо призначення цього спорудження. Пригнали до непомірно високих воріт і тут почався розподіл; чоловіків погнали праворуч, а нас ліворуч, по битому склу та каміннях (хоч і була поруч стежка) до насипу, на якому стояв барак, а поруч його обгороджена дротом спеціальна міщина до якої вела вузька хвіртка, а біля фіртки вже стояли «каповки» (так звались наглядачки) із бамбуковими палицями приблизно метрового розміру, та й давали «на привітання», кому скільки здумають. Після проходу в цей огорожений простір нам наказали бігати по глибокому піску, що був тут. Бігали, підгонювані криком капо, або ударом її палиці, а той просто руки (при чому, коли били руками, то тільки виключно в обличчя, а як палкою, то куди вже попаде). Страшенно хотілось пити, але воду в лагері зовсім пити заборонялось, бо в Одері, що протікала поруч лагеру, вода була не придатна до пиття, а в середині лагеру не було колодязя (я вже не знаю, де вони брали воду для кухні).

Бігали, бігали, бігали, – пригнали нас опівдні, тож стояла нестерпна спека, а до того ще пилюка від піску, знята нашими ногами, – покривала густим шаром нас не лише зовні, а й залазила через ніс або відкритий рот до легенів разом із гарячим, здавалося, повітрям, яке ми гарячково вдихали в себе під час бігу. Бігали і здавалось кінця не буде нашої біганини, страшенно хотілося зупинитися, бодай на одну хвилину, але зупинки не було. В цей час мою увагу привернула жінка, що бігала попереду, її взяли прямо із Франкфуртської в'язниці і ще тоді я звернула увагу на її блідосине обличчя, на глибоко запалі очі та на надзвичайно сумний вираз її обличчя, і ось зараз використовуючи ту обставину, що вона була просто переді мною, я, думаючи, що це людина нашої країни, звернулася до неї з запитанням: «З якої обставини? За що тут?» «Не розумію, я французенка» – була мені відповідь на німецькій мові. Та розмовляти під час бігання та ще під суровим наглядом було неможливо. Отож, тільки пробігли ще три, чотири кола вона вибрати змогла лише

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

хвилинку, щоб кинути мені на бігу, через плече «Дойче гунде? Я?!» – (німці собаки? Так?). Нічого я їй не відповіла на це, а про себе подумала, що значить їй не погано жилося, коли вона лише зараз прийшла до такого висновку.

На раз нас бігом вивели за огорожу цієї площадки і повели в одну із кімнаток, розташованих в другому бараці; там сидів лікар та двоє, як видно, помічники його. Тут, записавши прізвище, в кожній брали з лівої руки кров; а потім знову ж бігом назад на огорожену площадку і знову бігати, бігати, бігати. Приблизно о 6-й годині вечора нас врешті було відвезено до лазні, де ми за 15 хв. мусили покупатись і помити голови, після чого нас голих, лише завернутих в одне одіяло по двоє було відведено до нашої кімнатки і замкнено там. Ця кімната, як і всі інші, нагадувала собою камеру в протилежній дверям стіні, було маленьке загразоване віконечко під самою стелею, двері не мали ручки, а тому зайти чи вийти без капо, в якій був ключ, було не можливо, а верхня частина дверей (яка мала скляні шибки пофарбовані білою фарбою), мали «вовчок», через який спостерігали за камерою. В кімнаті (чи в номері) в одному кутку, близько дверей, стояв кібель (параша), а в протилежному – декілька солом'яних матрасів та декілька одіял, якими ми були прикриті і по яких досить таки повзало вошей, такий був внутрішній вигляд нашої кімнатки.

Так як двері за нами було закрито, то нам нічого іншого не лишалось робити, як зайнятись знищенням паразитів та прислухатися до того стриманого гулу, що доносився до нас із коридору; намагаючись зрозуміти, що робилось там, часом у цей гул вривалися високі нотки крику якихось нещасних із чоловічого лагєру, що знаходився поруч нашого лагєру. Але найбільше про що ми думали, це була вода. Цілий день ми лише мріяли про ту хвилину, коли ми врешті зможемо напиться води, та чекати нам прийшлося таки довгенько, нарешті відкрилися двері і німецька наглядачка (капо) видала кожному з нас по мисці брукви вареної; крім брукви там ще було декілька гнилих не обчищених і, як видно, не обмитих картоплин, юшка була страшенно пересолена і брудна (нашу страву варячи, зовсім не куштували, отож, завжди або страшенно пересолювали або зовсім забували солити). Ложок нам не видали, отож, ми, обпікаючи пальці, витягали ними із миски брукву, або шматочки картоплі (який мусили спершу обчистити, відкинути згнилий шматочок її), а рідку частину страви просто пили, підносячи миску до вуст.

Та не дивлячись на голод, ми все ж не могли з'їсти багато. Через деякий час відкрилися знову двері і та ж капо, що вносила нам страву, почала забирати назад миски, а спостерігши, що майже всі миски повні, мовила нам, що ми мусимо виїдати все, бо в противному разі нам зовсім не будуть видавати декілька днів страви, аби ми не були такі перебірливі і, що ми швидко звикнемо до цієї брукви, навіть будемо просити про добавку (вона таки мала рацію). По цьому, вона забравши посуд, знову закрила нас і ми могли вже розташуватися на ніч. На другий день нам видали наш напівспалений одяг, видали ложки та чашки і розмістили вже по кімнатах (кожна нація окремо), а на третій день вже було розміщено по робочих командах і погнано на роботу. У ларгу було заборонено: палити цигарки, сміятися, співати, голосно розмовляти, спокійно ходити і інше. Страву нам діставали двічі на день: рано вранці і о 7-й годині вечора. Рано нам кожному видавалось по 300 гр. хліба, 10 грам маргарину та півлітра супу із приміх перлових круп. Обїду не було. У вечері давали ту ж брукву, про яку я вже говорила, та чашку кави. На роботу я потрапила до команди «Гайнеко» до консервної фабрики і коли ми ще робили на фабриці (а робота

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

наша основувалася на тому, що ми перебирали горох та відвозили його до машини), то було ще не так зле, бо між робітниками ми були якось не так помітні, але коли нас посилали на поле, рвати горох чи квасоллю, то кому кому, а нам остовцям (так звали всіх, що прибули з Радянського Союзу), то мало не було. Наша наглядачка страшенно ненавиділа ОСТовців, рахуючи всіх взагалі і кожного окремо більшовиком і майже персональним винуватцем війни. Притиркам і бійці не було краю і коли ми під її ударами не плакали і сльозно не просили її нам пробачити (за що?), а ми так її не просили, бо страшенна злість не давала нам можливості не лише просити пробачення, а навіть подивитися по-людськи і коли вона часом помітить цей погляд повний зненависті, то вже б'є, поки руки не втомиться, а до того ще й язиком своїм то гірше від палки зуміє дошкулити. Ну, а ми ж що в відповідь? – нічого, абсолютно так, поки нічого мусили покірно та пильно працювати далі, але як нам було тяжко мовчати, то про це може лише знати той, кому довелося скуштувати цього хліба.

Воно, звичайно, неволя нікому не мила, але найтяжче вона була нашому руському народові (говорючи руському, я маю на увазі всі народи, які входили до складу Радянського Союзу), бо по-перше до нашого народу були відносини найгірші, можливо це обумовлювалося станом війни з нашого краю і особливо їхніми поразками на фронтах, але скажу таки прямо, що нас просто так ненавиділи, ми платили тією ж зненавистю, та верх був їхній і показували вони свою зверхність, де тільки мали бажання (а бажання їм не брало). По-друге, нам, в порівнянні з іншими народами, було тяжче ще й тому, що ми – молодь із дня свого народження не знали неволі і чули лише про неї, бачили в кіно чи читали в книжці. Ті ж старіші від нас, що встигли зазнати неволі за царизму, – вже забули про неї за роки Радянської влади. Отож, нам найтяжче було миритися із станом бійки та лайки з одного боку та мовчазної покори – з другого. А битися таки наша наглядачка любила і причину до биття знаходила надзвичайно легко, а особливо від неї діставалось нам ОСТовцям. Вона любила, щоб людина, яку била, плакала б перед нею та просила пробачення і коли не бачила цього та, крім всього, ще й лишала таку людину без їжі та, найголовніше, без води, не дозволяли їй розігнутися від роботи за весь довгий літній день (горох, або квасоллю обривали). Коли ж увечері нам час був уже повертатися до табору і було дано наказ лишити роботу, то часом не впізнавали один одного. То й нічого дивного не було, бо обличчя наші були набряклі із синіми плямами, а запливі очі були начебто осокою попрорізувано – це було результатом праці через весь день з нагнутою до землі головою, результат голоду та завжди відчуваної спраги. Повертались до табору, одержувавши, як звичайно, миску вонючої брукви (людина зникає до всього, то ж ми й до брукви звикли і навіть знаходили в ній якийсь смак) мусили ще, – після перегляду та розподілу робочих команд дві години виконувати тяжкі фізичні вправи. Так було в спокійні дні, тобто у дні, коли ніхто не порушував розпорядку табірному, а частіше проходило всьому табору нести відповідальність за те, що хтось із нас забувся і заспівав, або голосно засміявся, а хто якраз? – то не встигли спостерігати за гуртом. В такому разі всі дівчата табору мусили бігати по піску одна за одною кружком, а наглядачі, стоячі всередині палицею заохочували до прудкішого бігу, і так тривало до того часу аж поки «винна» не виходила серед кола та не заявляла про свою вину (але не було жодного випадку, щоб один виказував на іншого), а часом зовсім невинні брали на себе провину,

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

аби тільки зупинити покарання всього табору. Рівно о 9-й годині закінчувалося денне життя табору і ми впадали в тяжкий тривожний сон, готові схопитись кожної миті і кудись бігти, щось робити, або відчутти на своїх плечах чи спині поцілунок бамбукової палиці, поцілунки, від яких шкіра тріскається, кров виступала. Щасливою людиною в кімнаті була та дівчина, що на ранок могла сповісти нам, що бачила уві сні Україну, себе вже вільною і когось із друзів чи рідних. Ніч не приносила спокою. Ось ми поснули стомлені тяжкою цілоденною працею, муштрою чи голодом, спимо і не помічаємо, як обережно відчиняються двері, а в дверях стоїть вахманша (вахмайстер – старший поліцейський чин) і двоє капо (наглядачки), ми не помітили це, а тому вже й був порушений закон табору, ми не схопились, не виладнувались в одну мить по шість по обидві стіни кімнати, не вискочили штубова (кімнатна старша в кімнаті) серед кімнат і крикнувши нам «Ахтунг!» (увага) не підбігли з рапортом до вахмана. Ми порушили розпорядок табору, ми були винні.

І от нас, як винних (розбудивши спершу) виганяють у вузький довгий коридор бараку й починають муштрувати, караючи на нашу неухважність до начальства. Наше покарання полягає в тому, що ми мусимо швидко (по двоє в ряду – колоною) бігти впродовж коридору і весь час кричати «Ахтунг! Ахтунг!» в той час як вахманша з однією капо взяли нас у палки. З обох сторін вузького коридору, а друга капо поливала нас холодною водою. По цій муштрі, коли нас нарешті було загнано до нашої кімнати, остаток ночі проходив без сну, ми або синці рахували один на одному, або ж посівши на свої матраси, мовчки думали над питанням – чи довго нам отак поневірятись: чи матиме хто щастя з нас – дожити до волі? Декілька чоловік хворих, або з великою провиною, за яку вони були покарані тим, що їх не випускали на роботу – лишалися при таборі, але їм було ще гірше, по-перше і це найголовніше – цілий довгий день вони були без води, а так як обіду в таборі не було, тож поївши о 5-й точно мусили чекати вечора. Робота їх полягала в тому, що спочатку вони повбирають та повимивають у бараках, – кімната за кімнатою, а потім мусили кіблі (параші) вимивати просто руками, дозволялося взяти лише невеликий жмут соломи і то, як не було вахманші поблизу, а капо була добріша за інші. Після цього кожен із них (вірніше, кожна, бо справа йде про табір жіночий) мусила виплести за день 50 метрів вірьовки із соломи і всю цю роботу робили під промінням палючого сонці із мрією про ковток води, про шматок хліба. Пробувши в таборі чотири неділі нас – групу засуджених на той же строк, – викликали до канцелярії і запропонували кожній із нас підписати папера, в якому говорилося про те, що ми попереджені, що за найменшу грубість по відношенню до своїх панів нас без попередження буде відіслано до концентраційного табору. Ось почали за нами приїжджати вже наші пани. І за мною не запаялась прибути, бо ж пора була гаряча – жнива і робітниця була потрібна. Привезли мене знову до Бауерсдорфу і потекли дні так як вони текли і до табору, що правда бити мене перестали, але від того життя не полегшало. Ось частіше стало з'являтися запрошення у Власовській газеті: «Воля народу»² та в українській національній газеті «Вісті» – запрошення вступити до лав Власовського війська, або Бульбовського³ на допомогу Гітлеру. Все тривожніше почали німці прислухатися до радіо та вчитуватись у газети. Все частіше почали збирати наших панів на збори і на одним із них навіть попередили їх, щоб вони із руськими поводитися обережніше, бо як прийде Іван (так зв. всіх руських і навіть наше військо, або Іванами, або більшовиками), то чого

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

доброго нам можуть віддячити. А у нас на думках становилося радісно і тривожно, бо ми не знали як з нами поступлять чи не випущать нас наперед усіх, а це було зробити легко і лише чекали німці на спеціальний наказ і про це не одному робітникові було сказано прямо, або можливо й друга мета була. Говорили про чорні списки і ще про багато різних страхів і надій. Зупиняло їх лише те, що вони були надзвичайно впевнені в своїй перемозі і навіть тоді, як горів Штольценберг (19 км), а потім Ландберг (7 км) мої хазяї все ще були певні в тому, що руських відіб'ють. 31-го січня рано на світанку в наше село вступили частини Червоної Армії.

1-го лютого ще до обіду всі невірники кинувши місце неволі, місце довочасних поневірянь, ще під гуркіт фронту і вже під плач наших бувших панів та дрижання панів від тривожної невідомості поїхали на батьківщину, ще довгий час не вірячи, що ми врешті вільні і вертаємось додому. І знову ми почули слово «Товариш», при вимові якого спершу боязно озирались, чи не має де поблизу німця, але потроху звикаючи з думкою, що це слово знову стало нашим правом. Йшли і їхали і слався перед нами веселий шлях – шлях додому⁴.

Держархів Чернігівської області, ф. Р-1376, оп.7, спр.12, арк.9–19 зв. Рукопис.

1. Документ розташований за датою події. Спогади знаходяться в архівній справі датованій 1946 р.

2. Йдеться про газету «Воля народа», що видавалася під егідою «Комітета визволення народів Росії», очолюваним колишнім генералом Червоної армії А. Власовим. Із листопада 1944 р. головним редактором газети став колишній бригадний комісар Червоної армії Г. Жилєнков. Докладніше див.: *Александров К.М. Армія генерала Власова 1944–1945. – М.: Яуза, Ексмо, 2006. – 576 с.*

3. Ймовірно, йдеться про підрозділи армії Тараса Бульби-Боровця. У липні 1943 р. були перейменовані в Українську народно-революційну армію. Довгий час підрозділи Т. Бульби-Боровця зберігали нейтралітет стосовно німецьких підрозділів, займаючись лише пограбуванням німецьких продовольчих складів. У серпні 1943 р. частина підрозділів УНРА була роззброєна бійцями УПА. У грудні 1943 р. Т. Бульба-Боровець був заарештований СД і направлений до Берліну. Після допитів був відправлений до «політичного бараку» концтабору Заксенхаузен. У вересні 1944 р. був звільнений, проводив антирадянську агітаційну кампанію, виступав проти співробітництва українців із генералом А. Власовим. Помер у Нью-Йорку (США) у 1981 р. Докладніше див.: *Дзьобак В.В. Отаман Тарас Бульба-Боровець: Штрихи до політичного портрета. – К.: Ін-т історії України НАН України, 1995. – 70 с. Його ж. Тарас Бульба-Боровець і його військові підрозділи в українському русі Опору (1941 – 1944 рр.). НАН України. Інститут історії України. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2002. – 261 с.*

4. Спогади опубліковані мовою оригіналу. На жаль, в архівній справі не вказано її прізвище.

№ 238

Статистична довідка секретаря Остерського райвиконкому про людські втрати та матеріальні збитки під час нацистської окупації

15 листопада 1943 р.

1. Спалено домов колхозників	2 300.
2. Спалено сараев	2 500.
3. Спалено шкіл	21.
4. Спалено больниць	8.
5. Спалено общественных зданій	168.
6. Убито мирного населенія	[1 289].

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

7. Увезено в Германию на работы 4 816.
Секретарь райисполкома [підпис]

Держархів Чернігівської області, ф. Р-5036, оп.4, спр.2, арк.193. Оригінал.
Машинопис.

№ 239

Відомість про кількість знищених нацистами населених пунктів

[23 листопада 1943 р.]¹

№ п/п	Назва районів	Зруйновано цілком		Зруйновано частково		Знищено колгоспних будівель
		пунктів	дворів	пунктів	дворів	
1.	Батурин	---	---	5	376	123
2.	Бахмач	---	---	15	682	314
3.	Березна	---	---	4	312	207
4.	Бобровиця	---	---	11	1 605	22
5.	Борзна	---	---	6	309	165
6.	Варва	---	---	3	310	13
7.	Городня	3	797	23	827	413
8.	Гремяч	---	---	---	---	---
9.	Дмитрівка	2	323	16	553	240
10.	Добрянка	4	1 010	28	2 453	446
11.	Іваниця	---	---	8	162	99
12.	Ічня	---	---	11	166	158
13.	Козелець	11	1 488	25	1 167	492
14.	Комарівка	---	---	12	393	406
15.	Короп	1	260	5	125	17
16.	Корюківка	2	1 260	8	420	110
17.	М-Коцюбинський	6	1 534	13	666	519
18.	Куликівка	---	---	17	394	---
19.	Лосинівка	---	---	---	62	---
20.	Любеч	9	713	25	1127	301

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

21.	М-Дівиця	---	---	3	58	18
22.	Мена	---	---	6	97	212
23.	Ніжен ²	---	---	3	155	2
24.	Н-Сіверськ	3	332	38	1 922	1 344
25.	Н-Басань	7	1 625	16	250	140
26.	Носівка	1	629	13	502	298
27.	Олишівка	1	30	12	812	174
28.	Остер	3	1 083	21	2 042	300
29.	Понорниця	---	---	29	281	35
30.	Прилуки	---	---	3	78	32
31.	Ріпки	4	547	42	1 992	548
32.	Семенівка	8	85	43	3 153	580
33.	Сосниця	---	---	14	500	169
34.	Срібне	---	---	4	342	203
35.	Тупичів	---	---	18	1 004	370
36.	Холми	3	470	18	1 327	---
37.	Чернігів	1	116	43	2 073	500
38.	Щорск ³	6	613	19	529	389
39.	Яблунівка	---	---	7	196	138
Разом ⁴ :		75	13 879 (12 915)	590 (587)	23 837 (29 422)	9 525 (9 497)

Держархів Чернігівської області ф. П-470, оп.5, спр.290, арк.11. Рукопис.

1. Датовано за сусідніми документами.
2. Так в документі.
3. Так в документі.
4. У дужках надані перераховані цифри.

№ 240

**Акт Чернігівської обласної комісії із встановлення і розслідування злочинів
нацистів у м. Корюківка**

17 грудня 1943 р.

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР
Чернігівської обласної комісії

по встановленню і розслідуванню злочинів німецько-фашистських загарбників

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

А К Т

Судебно-медицинской экспертной комиссией в составе ответственного секретаря Черниговской областной комиссии по установлению и расследованию зверств немецко-фашистских оккупантов т. Балабая Александра Петровича, областного судебно-медицинского эксперта врача Баскиной Риты Марковны, представителя Черниговского горкома КСМ т. Ермоленко Егора Емельяновича, врача Александровской больницы Губенко Наталии Николаевны, секретаря Корюковского райисполкома Масольки Дмитрия Федоровича, оперативного уполномоченного РО НКВД Уханкина Николая Ивановича, представителя Корюковского райкома партии Мороз Татьяны Федотовны в присутствии местных жителей Корюковки, командира партизанского отряда т. Басманова Бориса Александровича, начальника 1 отдела УНКВД Литвинова Петра Тихоновича составили настоящий акт 17 декабря 1943 года в нижеследующем:

В районном центре Корюковка в период оккупации немецко-фашистскими захватчиками 7 сентября 1941 года по 20 сентября 1943 года производилось систематическое уничтожение путем массовых расстрелов и сжигания советских граждан, а именно в декабре 1941 года расстреляно 7 человек партизанских разведчиков. В январе немецко-фашистскими извергами уничтожено все еврейское население Корюковки в количестве до 300 человек. 26 февраля 1942 года с приездом пана Добровольского (Корюковский эмигрант) расстреляли 131 человек партизанских семей и районных партийных работников. С февраля по ноябрь месяц 1942 года имели места единичные убийства. В ноябре месяце 1942 года уничтожены все цыгане Корюковки в количестве 12 человек. В Корюковке как в передовом районе, 1 и 2 марта 1943 года организовали уничтожение всего мирного населения путем расстрела и последующего сжигания. За два дня 1 и 2 марта 1943 года зверски уничтожено 6700 человек (из 13 тысяч человек, насчитывавшихся до войны). Сожжено 1290 дворов (из 1300 имевшихся до войны). Всего уничтожено населения за время оккупации: мужчин, женщин и детей в количестве около 7500 человек. Расстрелы производились в Корюковском «Гаю» и на территории колхоза «13-річчя Жовтня» и в свинарнике.

Массовые уничтожения людей путем расстрела и последующего сжигания производилось главным образом в ресторане, в земотделе, в театре и на территории церкви.

Судебно-медицинская экспертная комиссия обследовала некоторые места массового захоронения и установила: В Корюковском «Гаю» находится до 10 ям-могил, в которых захоронено до 500 трупов. Величина ям-могил различная в зависимости от количества трупов в них находящихся (от 2 до 49 человек в каждой).

Вскрыта 1 яма-могила давностью от 26 февраля 1943 года величиной 5x2 метра и глубиной до уровня трупов 1,5 м. В данной могиле захоронено 49 человек: мужчин, детей и преобладающее количество женщин в возрасте от 2 до 50 лет. Трупы лежали в беспорядочном состоянии, лицом вниз, почти все в нижнем белье. Трупы подмыты водой, в связи с чем подвергались значительному гнилостному раскладу, почему и характер насилия установить трудно. Все же в некоторых из них обнаружено пулевое ранение головы со входным отверстием в области затылка и выходным отверстием в различных отделах кости лица. По показаниям свидетелей Клименко Олексея Сидоровича, Тищенко Леонида Тимофеевича, Курган Якова Михайловича и др. установлено, что расстрел массовый производился на поляне

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

«Гая» из станкового пулемета, пересекая пулеметной очередью туловища людей. После чего были созваны местные жители, которые под наблюдением полицейских вырыли яму и захоронили трупы.

На территории колхоза «13-річчя Жовтня» вскрыта яма-могила в свинарнике давностью от 26 февраля 1943 года величиной 5х3 метра. Трупы слегка были присыпаны землей, расположены лицом вниз в количестве 34 человека, головами все на северо-запад, ногами на юго-восток; почти все одеты и только некоторые из них в нижнем белье. Большинство мужчин, остальные женщины и дети. В карманах трупов были найдены советские документы и другие вещественные доказательства: военные билеты, паспорта, справки, расчески, зеркала и т.д.

В большинстве трупов лицевая часть мягких тканей вокруг рта, носа и глаз подвергалось значительному распаду. На шее и груди некоторых трупов имелись пятна различной величины синего цвета. При медэкспертизе было установлено, что имело место физическое насилие через повреждение костей черепа с переломом позвоночного столба в шейной области; а также можно предполагать о применении ядовитых веществ с целью удушения.

Показания свидетелей Наказной Марии Ивановны, Мороз Татьяны Федоровны, Климовой Татьяны: люди были доставлены на трех закрытых автомашинах в свинарник колхоза «13-річчя Жовтня». В сарае заранее была заготовлена яма. Криков и выстрелов на расстоянии не было слышно, а доносились только какие-то глухие звуки.

Остальные более мелкие ямы-могилы разбросаны в «Гаю» и по огородам Корюковки.

Массовые расстрелы с последующим сжиганием производились главным образом: 1) в ресторане, где по показаниям свидетелей Горбачевской Ольги Павловны, Самбурзской Лидии, Афанасьевой Ксении, бывших под расстрелом, только раненых и случайно оставшихся в живых установлено, что 1 марта 1943 года в здании Корюковского ресторана загнано было до 500 человек мирного населения, в порядке очередности, партиями от 50 до 100 человек. Они расстреливались каждый в отдельности из автомата на виду всех присутствующих людей. После всей этой расправы 2 марта 1943 года ресторан вместе с находящимися трупами был сожжен. [2].] Такое же массовое уничтожение людей путем расстрела с последующим сжиганием было проведено так же в помещении земотдела, в театре и на территории церкви. [3].] Кроме того, по показаниям всех сохранившихся жителей Корюковки 1 марта разъезжало до 10 легковых автомашин с немецкой жандармерией. Действия немецких палачей начались с окраин. Они окружали дома и расстреливали всех людей находившихся в данных домах. Так продолжалось до тех пор, пока все население Корюковки не было расстреляно. 2 марта 1943 года все дома Корюковки вместе с находящимся в них трупами были сожжены. Таким путём каждый из сожжённых домов явился могилой для людей, в нём находящихся. По подсчётам установлено, что 1 и 2 марта зверски уничтожено 6700 человек, спалено 1290 домов.

При общем осмотре Корюковка представляет собой абсолютно разрушенное селение (где осталось только 10 жилых построек) с полным уничтожением жилых домов, учреждений, кинотеатра, домов лечебно-медицинской сети: поликлиники, детской консультации, инфекционной больницы; яслы, помещение двух школ; разрушен сахарный завод со всем подсобным хозяйством. И на этом попелище мы находим кости трупов здесь сожжённых.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

На основании судебно-медицинского и патологоанатомического исследования

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

захоронённых во вскрытых ям-могилах судебно-медицинская экспертная комиссия выносит своё заключение:

1. В двух скрытых ям-могилах захоронено 83 трупа различного возраста – мужчин, женщин, а также детей.
2. Все трупы полностью или частично раздеты.
3. При исследовании трупов установлено, что смерть была насильственной путём расстрела из автомата, расстрела из станкового пулемёта, физического насилия тупым оружием с раздроблением костей черепа и позвоночного столба в шейной области. А также имело место насильственной смерти путём применения ядовитых веществ с целью удушения, и наконец сжиганием живых людей – мужчин, женщин и детей¹.

Подписи

Ответственный секретарь Черниговской областной комиссии по установлению и расследованию зверств немецко-фашистских захватчиков	[підпис]	т. БАЛАБАЙ
Областной судебно медицинский эксперт врач	[підпис]	БАСКИН
Представитель Черниговского горкома	[підпис]	ЕРМОЛЕНКО
Врач Александровской больницы	[підпис]	ГУБЕНКО
Секретарь Корюковского райисполкома	[підпис]	МАСОЛЬКА
Оперуполномоченный РО НКВД	[підпис]	УХАНСКИН
Представитель Корюковского райкома партии	[підпис]	МОРОЗ
Командир партизанского отряда житель Корюковки	[підпис]	БАСМАНОВ
Начальник 1 отдела УНКВД житель Корюковки	[підпис]	ЛИТВИНОВ

Держархів Чернігівської області, ф. Р-3013, оп.3, спр.7. Оригінал. Машинопис.

¹ Про «Корюківську трагедію» Див: Спалені села і селища Чернігівщини в 1941–1943 роках: злочини проти цивільного населення. Збірник документів і матеріалів / Чернігівська обласна державна адміністрація, Чернігівська обласна рада, Український інститут національної пам'яті. Упоряд.: С. В. Бутко, О. В. Лисенко; Відп. ред.: Р. І. Пилявець. – Чернігів : Видавництво Десна Поліграф, 2013. – 144 с.; Актуальні проблеми партизансько-підпільного руху в Україні в роки Великої Вітчизняної війни. Матеріали Міжнародної наукової конференції, м. Корюківка, 14 грудня 2011 р. / Чернігівська обласна державна адміністрація, Український інститут національної пам'яті. Упоряд.: С. В. Бутко, Р. І. Пилявець. – Чернігів: Десна Поліграф, 2012. – 144 с.

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

№ 241

Статистична довідка про кількість жителів Чернігівщини, що були примусово вивезені до Німеччини під час тимчасової нацистської окупації

Не раніше 1 грудня 1945 р.

По состоянию на 1.12.1945 года.

Насильно увезенных фашистскими захватчиками:

Всего – 41 577

В том числе:

мужчин – 16 052;

женщин – 25 703.

Из общего числа детей – 886;

Возвратилось: всего – 24 244.

В том числе:

мужчин – 4 089;

женщин – 20 155.

Из общего количества возвратившихся:

Трудоспособного возраста 16-54 лет:

мужчин – 3 700;

женщин – 18 753.

Дети до 16 лет – 1 574.

Потерявшие родителей – 15.

Лиц 55 лет и старше – 202.

Из числа возвратившихся направлено в промышленность:

Всего – 1 706.

В том числе:

мужчин – 400;

женщин – 1 306.

В сельское хозяйство:

Всего – 19 694.

В том числе:

мужчин – 3 044;

женщин – 16 650.

Держархів Чернігівської області ф. П-470, оп.5 спр. 440, арк.27. Копія. Машинопис.

№ 242

Пісня М.А. Міраха «Раскинулись рельсы широко» написана на нацистській каторзі

1944 р¹.

(на мотив «Раскинулось море широко»)

Раскинулись рельсы широко
И полны эшелоны шумят
Они из России вывозят 2 раза
В Германию наших ребят 2 раза

Не слышно из поезда песен
Лишь рельсы уныло шумят
А слезы рекою польются
Как вспомним про наших ребят.

Давно уж двенадцать пробило
А кушать еще не дают
С востока на запад вывозят
За каждую мелочь нас бьют

Поезд к вокзалу примчался
Пришел комендант проверять
А трупы с вагонов выносят
Примерно с десятков ребят

Товарищ ты слышишь мой голос
Шепнул кто-то там в темноте
Товарищ сегодня я должен вмирать
И сердце в груди оторвалось

А дома отец осуждает
И плачет несчастная мать!
Потому, что родная сестренка
Должна скоро здесь побывать

Прощай родной уголочек
И ты ведь родная семья
Прощай черноглазый бисенок
Я не увижу тебя

Как вспомнишь минуты прощанья
Так слезы бегут по щекам
Прощайте все братья и сестра
Иногда вспоминайте меня

Напрасно мамаша ждет сына домой
Как вспомнит она зарыдает,
А полны эшелоны набитых ребят
С криком вдали исчезают

Держархів Чернігівської області, ф. Р-1376, оп.7, спр.10, арк.4–4 зв., б. Рукопис.

1. Датовано за хронологією справи.

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

№ 243

Статистична довідка начальника Березнянського районного відділу МГБ УРСР Давидову про людські втрати по Березнянському району за виявленими архівними матеріалами української допоміжної поліції

[не раніше 29 січня 1948 р.]¹

I. Уехало советских граждан на каторжные работы в Германию:

а) по Березнянскому району – 517;

из них: женщин – 134;

мужчин – 383;

б) по м. Березна – 78;

из них: женщин – 38;

мужчин – 40.

II. Замучено и расстреляно оккупантами:

а) по Березнянскому району – 377;

из них: мужчин – 172;

женщин – 99;

детей – 106 (м[альчиков] – 55, д[евочек] – 51);

б) по Березна – 119;

из них: мужчин – 47;

женщин – 72.

III. Изъято скота.

IV. Продуктов питания.

Держархів Чернігівської області, ф. Р-800, оп.2, спр.196, арк.107. Рукопис.

¹. Датовано за змістом документа.

№ 244

Доповідна записка виконуючого обов'язки голови Грем'яцького райвиконкому Романька начальнику Грем'яцького районного відділу МГБ УРСР про людські втрати та розмір матеріальних збитків під час нацистської окупації

10 вересня 1948 р.

На Ваш запит виконком Грем'яцького райсовета депутатів трудящихся відповідає наступне:

а) за весь окупаційний період убито невинних советских граждан: всего – 200 человек, из них мужчин – 159 чел., женщин – 29 чел. и детей – 12 чел.;

б) увезено насильственно в Германию: всего – 214 чел., из них мужчин – 80 чел.,

Функціонування нацистського режиму у Чернігівській області

женщин – 134 чел.;

в) причинен материальный ущерб на 387 562 тыс. руб., в том числе: организациям и учреждениям на 275 697 тыс. руб., а гражданам района на 111 865 руб.

И.о. председателя исполкома
райсовета депутатов трудящихся
Секретарь исполкома райсовета
депутатов трудящихся

РОМАНЕК

КАРЦАН

Держархів Чернігівської області, ф. Р-5089, оп.1, спр.37, арк.1. Копія. Машинопис.

РОЗДІЛ II

ОКУПАЦІЙНА ПОЛІТИКА В РАДЯНСЬКИХ ІДЕОЛОГІЧНИХ КОНСТРУКЦІЯХ: МІСЦЕВИЙ ВИМІР

(вересень 1943 — 1949 рр.)

§ 1. Відбудова народного господарства, ставлення командування Червоної армії та місцевого партійно-радянського апарату до населення області

№ 245

**Доповідна записка заступника секретаря ЦК КП(б)У по кадрах
І. Вівдиченка¹ секретарю ЦК КП(б)У М. Хрущову² про відновлення партійних, радянських, господарських органів у Чернігівській області**

[не пізніше 20 вересня 1943 р.]

На 20 сентября 1943 года частями Красной Армии освобождено от немецких оккупантов 24 района Черниговской области. Среди них города: Бахмач, Нежин и Прилуки.

Во всех районах восстановлена Советская власть. Комплектование руководящими кадрами партийных и советских органов в освобождаемых районах до сего времени затягивалось из-за отсутствия какого бы то ни было проверенного резерва кадров.

За период с 5 по 20 сентября 1943 года из восточных областей СССР прибыло лишь два работника Черниговской области: Председатель Черниговского облисполкома тов. Костюченко и зам[еститель] председателя Черниговского облисполкома тов. Капранов.

Сегодня прибыла первая группа работников Черниговской области, в количестве 18 человек, из них партийных работников – 9 чел., советских – 8 чел. и комсомольских – 1 человек.

Из-за недостатка руководящих кадров уполномоченных ЦК КП(б)У вынужден перемещать, в короткие сроки из района в район по несколько раз. Так, например, тов. Топчий – председатель Верховного Суда УССР – вначале был направлен в Коропский район, затем переведен в Новгород-Северский район, а в настоящее время находится в Гремячском районе, тов. Терехов – зам[еститель] Наркомздрава УССР вначале был направлен в Нежинский район, а 18 октября переведен в Лосиновский район и т. д.

За последние три-четыре дня обнаружено:

в Носовских лесах Козелецкий партизанский отряд – командир отряда тов. Яровой А.С., секретарь Козелецкого райкома КП(б)У, комиссар партизанского отряда тов. Сыроид А.Л., численность отряда свыше ста человек;

в Кобыжчанских лесах обнаружена группа (600 чел.) партизанского соединения «Зародину» командир отряда тов. Бовкун³. Среди этой группы находится зав[едующий] военным отделом Черниговского обкома КП(б)У тов. Демченко (комиссар группы);

в Ичнянских лесах обнаружен партизанский отряд им. тов. Хрущева – командир отряда – секретарь Ичнянского райкома КП(б)У тов. Попко, комиссар отряда – председатель Ичнянского райисполкома тов. Сычев. Численность отряда около 300 человек. Среди партизан находится зав[едующий] облсельхозснабом тов. Белоус, второй секретарь Ичнянского райкома КП(б)У тов. Горбатый.

Кроме того, обнаружен Новобасанский партизанский отряд им. Щорса –

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

командир отряда тов. Кривец А.Е., комиссар отряда – секретарь Смелянского райкома КП(б)У тов. Полунин Д.Г. Численность отряда 400 человек.

В освобожденных районах Черниговской области, где обнаружены партизанские отряды, а работники с восточных областей не прибыли, на руководящую советскую и хозяйственную работу выдвигаем местных работников, оставшихся на оккупированной территории. Так, в Бахмачском районе на должность и[сполняющего] о[бязанности] зав[едующего] райземотделом выдвинут тов. Макаренко И.П. – до оккупации работал старшим агрономом Стрийского райземотдела. В период оккупации работал уч[астковым] агрономом Бахмачского райземотдела.

И[сполняющий] о[бязанности] зав[едующего] Райздравотделом Костиков Д.И. до оккупации работал зав[едующим] райздравотделом г. Бахмач.

И[сполняющий] о[бязанности] зав[едующего] отделом народного образования тов. Богаскин В.И. в период оккупации работал в школе учителем.

И[сполняющий] о[бязанности] зав[едующего] райФО тов. Ильченко в период оккупации работал бухгалтером базы «Табаксырье».

И[сполняющий] о[бязанности] зав[едующего] райсобезом тов. Ильченко Ф.Д. в период оккупации работал зав[едующим] квартирными отделами при Горуправе.

И[сполняющий] о[бязанности] зав[едующего] заготзерно тов. Больбух С.Г. в период оккупации работал инспектором по мерчуку.

И[сполняющий] о[бязанности] зав[едующего] торговделом тов. Хвостий И.С. до эвакуации работал райстрахинспектором, в период оккупации – в колхозе.

В освобожденных районах, где обнаружены партизанские отряды, на партийную, советскую и хозяйственную работу выдвигаем на руководящие работы и комплектуем аппараты из числа партизан. Так, в Батурином районе на работу и[сполняющим] о[бязанности] председателя райисполкома выдвинут командир партизанского отряда тов. Гузеев до оккупации работал зав[едующим] райконторой «Заготскот» этого же района.

И[сполняющим] о[бязанности] Секретаря Батуриномского райисполкома выдвинут партизан Сытник М.К., до эвакуации работал в Батуриномской МТС статистиком.

И[сполняющим] о[бязанности] зав[едующего] райземотделом выдвинут партизан тов. Сылец ранее работавший зоотехником РайЗО.

И[сполняющим] о[бязанности] наробразованиём выдвинут партизан тов. Бурдюк – до оккупации работал зав[едующим] начальной школы.

Редактором райгазеты работает тов. Головань. Зав[едующим] райсобезом работает тов. Жирняк.

Сведения о расстановке руководящих кадров в освобожденных районах Черниговской области по состоянию на 20 сентября 1943 года прилагаем⁴.

Во всех освобожденных районах проводим учет коммунистов по разным причинам оставшихся на временно оккупированной территории противников.

В Бахмачском районе взято на списочный учет 48 человек, из них членов партии – 33 человек и кандидатов – 15 человек. В числе зарегистрированных членов партии 8 из них имеют партийные билеты. Из числа зарегистрированных кандидатов партии, кандидатские карточки имеют 6 человек.

В Батуриномском районе взято на списочный учет 17 коммунистов, из них

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

5 человек имеют партийные документы.

В Комаровском районе взято на списочный учет членов партии 9 чел. и кандидатов – 8 человек.

В Коропском районе взято на списочный учет членов и кандидатов ВКП(б) – 16 человек.

В связи с тем, что приезд комсомольских работников из восточных областей задерживается, исполняющими обязанности секретарей райкомов РК ЛКСМУ выдвигаем из числа местных комсомольцев.

Противник при отступлении сжигает и разрушает промышленные сооружения, общественные и жилые дома. В г. Нежин противник взорвал или сжег: обозный завод, маслозавод, завод № 3, завод «Ударник», хлебзавод, электростанцию, радиоузел, почту и телеграф, типографию, кинотеатр, общежития пединститута, частично засолзавод № 1, три средних школы, аэродромную станцию и др.

Города и райцентры, которые противник при поспешном отступлении разрушить не смог, как правило, разрушается частыми массированными налетами авиации. Так, районный центр Короп противник оставил целым, но через четыре дня после занятия населенного пункта частями Красной Армии, большими налетами вражеской авиации районный центр Короп понес большой материальный ущерб. Среди мирного населения много убитых и раненых. Там же погиб начальник райотдела НКВД тов. Задерий.

В районном центре Батурине партизанский отряд помешал немецким оккупантам совершить акты поджога и разрушения райцентра Батурин. Тогда противник в течение 3-х суток методически разрушал его налетами авиации.

В ряде районов противник, пользуясь близостью фронта, сжигает заскирдованный хлеб. Так, в Комаровском районе противник зажег десятки скирд зажигательными пулями из самолетов. По предварительным данным в районе сожжено необмолоченного хлеба с площади 1 475 гектар.

В освобожденных районах и городах, население принимает активное участие в восстановлении промышленности, транспорта и сельского хозяйства. За короткий промежуток времени пущены сотни предприятий, восстановлены сотни километров железнодорожного полотна и десятки мостов.

В г. Нежин на второй день после освобождения города пущены и работают следующие предприятия: пивоваренный завод, паровая мельница, 4 пекарни, бойня, 4 засолзавода, механические мастерские Технической школы, Бондарный завод, маслозавод. Также отремонтирована и пущена электростанция, восстановлена работа водопровода, бани, депо ст. Нежин. Кроме этого приступили к работе предприятия кустарно-промысловой кооперации и незначительное количество частных предприятий: шесть мыловарок, 8 парикмахерских, кондитерские производства и др.

В городе открыта торговля. Начали работу 4 средних школы и 5 начальных школ. Местными силами начал работу городской театр. Работает больница, поликлиника.

В Комаровском районе из-за неисправности двигателя мельница и маслобойка не работали больше 2-х лет. 19.09.1943 года мельница после ремонта пущена в эксплуатацию.

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

Возобновили свою роботу МТС, маслозавод, засолзавод, 3-я и 2-я больницы, ветлечебница и др.

В Коропском районе подготовлены к пуску: завод первичной переработки конопли, Нехаевский крахмальный завод производительностью 90 тонн в сутки, Коропский крахмальный завод производительностью 7 тонн в сутки, паровая мельница производительностью 10 тонн в сутки и др.

В Батурином районе начал работу маслозавод, готов к пуску пенькозавод. Из 6-ти крупных мельниц работает 4, работает кирпичный завод и другие мелкие предприятия.

Восстановлена работа железных дорог между Конотопом, Бахмачем и Нежином.

Для организации работы сельских советов во все села, и районы были посланы уполномоченные райисполкомов. В селах временно назначены председатели сельских советов и председатели колхозов, 25–30% председателями колхозов оставлены прежние работники. В большинстве районов проведены районные совещания председателей сельсоветов и колхозов по вопросам окончания летних полевых работ, молотбы и осеннего сева.

Озимый сев в освобожденных районах проходит крайне медленно. Так, по состоянию на 20.09.1943 г. Батурицкий район засеял лишь 20% намеченного плана, по Нежинскому району – 22%, по Коропскому району – 18%. В других районах примерно такое же положение.

Мобилизация мужского населения в Красную Армию, проводимая армиями фронта, т.к. военкоматов в районах еще нет, проходит удовлетворительно. Так, по 7-ми сельсоветам Комаровского района на 19.09.1943 года на сборные пункты явилось 1 218 человек, по Батуриному району отобилизовано свыше 4 000 человек, по Коропскому району мобилизовано 2 700 человек. Мобилизация продолжается.

В обнаруженные партизанские отряды посланы люди для выявления партийного и советского актива и распределения их по районам.

Прошу оказать помощь Черниговской области руководящими кадрами, выделить для связи с Харьковом и доставки корреспонденции два самолета. Прислать пропагандистскую группу, выслать фотокорреспондента для документации партизанского движения. Направить 2–3 вагона периодической литературы, лозунгов и плакатов. Для расформирования партизанских отрядов срочно направить в г. Нежин представителя Украинского штаба партизанского движения.

ВИВДЫЧЕНКО

Держархів Чернігівської області, ф. П-470, оп.5, спр.236, арк.1-9. Копія. Машинопис. Опуб.: Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Чернігівська область / Упор.: О. Коваленко, Р. Подкур, О. Лисенко. – Кн.2. – Чернігів, 2010. – С. 108-111.

1. **Вівдиченко Іван Іванович** (1907–1973) – народився у м. Охтирка (нині – Сумської обл.). У 1925 р. закінчив індустріальну профшколу, працював робітником Дніпропетровського заводу ім. Г. Петровського, на Охтирській електростанції трудової колонії наркомпросу УСРР, механіком Сумського заводу «Електрохліб». У 1933 р. закінчив Сумський машинобудівний інститут, працював начальником цеху Сумського машинобудівного заводу ім. М. Фрунзе. З 1935 р. – директор Сумської філії Харківського інституту підвищення кваліфікації

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

інженерно-технічних працівників. З 1937 р. – інструктор промислово-транспортного відділу ЦК КП(б)У, із 1939 р. – завідувачий сектором, заступник завідуючого відділом кадрів ЦК КП(б)У. Із травня 1941 р. – секретар по машинобудівній промисловості і завідувачий відділом машинобудівної промисловості ЦК КП(б)У. Із початком війни – уповноважений військових рад Південно-Західного, Сталінградського, Донського фронтів. У 1943 – 1944 рр. – заступник секретаря ЦК КП(б)У, з 1944 р. – перший заступник начальника управління кадрів. У 1948 – 1950 рр. – інспектор ЦК КП(б)У, у 1950–1954 рр. – керуючим справами РМ УРСР, у 1954 – 1968 рр. – завідувач відділом організаційно-партійної роботи ЦК КПУ.

2. **Хрушов Микита Сергійович** (1894 – 1971) – народився в с.Калинівка Курської губернії. Член ВКП(б) з 1918 р. Росіянин. Працював слюсарем, активний учасник громадянської війни. З 1931 р. – секретар Бауманського, Краснопресненського райкомів ВКП(б), з 1932 р. – секретар Московського міськкому ВКП(б). З 1934 р. – член ЦК ВКП(б), з 1935 р. – перший секретар Московського міськкому ВКП(б). У 1938–1947 рр. – перший секретар ЦК КП(б)У, з 1949 р. – секретар ЦК ВКП(б) і 1-й секретар Московського міськкому ВКП(б). У 1939–1964 рр. – член політбюро ЦК КПРС. У 1953–1964 рр. – перший секретар ЦК КПРС, у 1958–1964 рр. – голова РМ СРСР. Ініціатор розвінчання культу особи Й.Сталіна, однак активно проводив в Україні русифікацію, придушував прояви національної свідомості, а також придушив страйк робітників у Новочеркаську. Усунений від влади за «прояви волюнтаризму» у 1964 р. Із 1964 р. – пенсіонер, автор мемуарів. Похований на Новодівочому цвинтарі у м. Москва, РФ.

3. 22 вересня 1943 р. командування 3-го полку «За Родину» доповідало голові Чернігівського облвиконкому С. Костюченку: «3-й партизанський полк партизанського соєдинення «За Родину» капітана Бовкуна, действующий в своем районе, соединился с частями Красной Армии. Командир соєдинення, находясь с двумя полками в районе Сорокошичи Черниговской обл. приказал нашему полку во исполнение ранее отданного им приказа двигать в район Сорокошичи и остальным двум полкам. Приказ этот получили 20.09.1943 г. в 12.00, двинулись по указанному маршруту 20.09.1943 г. в 18.00. Приказ ком[андира] соєдинення датирован 17.09.1943 г. На пути движения, выполняя приказ ком[андира] соєдинення встретились с Вами и просим через соответствующие органы дать нам указания по которым мы будем продолжать свои действия: или двигаться дальше по нашему маршруту, или остаться на месте встречи, ожидая дальнейшего распоряжения». Див.: *Держархів Чернігівської області, ф. Р-5036, оп.4, спр.3, арк.27–27зв.*

4. Відомості не публікуються.

№ 246

Доповідна записка завідуючого Чернігівським обласним відділом народної освіти І. Ігнатенка голові Чернігівського облвиконкому С. Костюченку про втрати освітньої галузі внаслідок нацистської окупації

[не раніше 22 вересня 1943 р.]¹

22 вересня Чернігівський ОблВНО приступив до роботи у м. Ніжин в такому складі:

1. Виконуючий обов'язки зав[ідуючого] ОблВНО.
2. Зав[ідуючий] сектором кадрів.
3. Зав[ідуючий] сектором дитячих будинків.
4. Виконуючий обов'язки директора інституту вдосконалення вчителів.
5. Два інспектори шкіл.
6. Завідуючий шкільним сектором.

По всіх районах області організовані райвідділи народної освіти, які провели реєстрацію вчителів по районах, організували перепис дитячого населення і приступили до відновлення роботи шкіл.

По всіх 39 районах проведено наради директорів і зав[ідуючих] [.]² в питаннях організації роботи шкіл і в частині шкіл розпочато навчання до 1 жовтня.

Розгортання шкільної мережі продовжується.

Великі труднощі зустріли в розгортанні шкільної мережі в містах за браком шкільних приміщень.

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

Фашистські варвари зруйнували дощенту більшість шкільних будинків, в першу чергу будинків-новостроєк. Всього по місту Чернігів із 17 шкіл спалено і зруйновано [...]³ (всі новостройки). Будинок педінституту теж спалено. По місту Ніжин зруйновано 3 шкільні будинки і [...]⁴ студентських гуртожитки німцями розібрано і спалено. У м. Прилуки зруйновано 3 шкільних будинки, в тому числі приміщення педшколи. По Яблунівському району спалено і зруйновано 8 шкільних будинків, по Добрянському району – 7 шкільних будинків.

Такий стан і в останніх⁵ районах.

Підручників у дітей теж майже не залишилось, бо вони були відібрані у учнів і спалені. Кабінети, наочні посібники знищено, зруйновано.

У школах відсутні навіть програми. По м. Ніжин випадково залишилась інститутська бібліотека в кількості понад 200 тисяч томів.

Педагогічних кадрів, особливо кваліфікованих, потрібних на керівну роботу (Зав[ідуючих] РВНО, інспекторів, директорів шкіл) теж обмаль, особливо після того, як почався призив до лав РСЧА. По всіх районах приступили до інвентаризації шкільного майна і майна інших культосвітніх установ.

Розгортання шкільної мережі по Чернігівській області.

Зі всіх районів ми ще не маємо повних відомостей за стан розгортання шкільної мережі по районах, але відновлення шкіл іде по всіх районах.

Так, по м. Ніжин відновили до 1 жовтня 6 шкіл, з них НСШ – 4 і 2 середніх школи. Охвачено 1 330 учнів.

Відновлена робота по м. Ніжин бібліотечного і політосвітнього технікуму. В стадії відновлення знаходиться Ніжинський педінститут.

Учителів зареєстровано 234, в тому числі 28 учителів спеціальних учбових закладів.

По Ніжинському району відновили роботу 20 шкіл, з них [...]⁶ середні школи. По Добрянському району відновили роботу 22 школи, з них початкових 16 і НСШ – 6, з загальною кількістю 3 977 учнів. По Добрянському району не вистачає 96 учителів. По м. Чернігів взято на облік вчителів [...]⁷, учнів 1 936 чол. Приступили до пристосування приміщень для навчання і обладнання їх меблею.

У всіх районах проведені наради директорів і зав[ідуючих] школами по питаннях відновлення роботи в школах і організацій навчально-виховної роботи.

Такий стан в цілому по області щодо забезпечення учнів підручниками і канцприладдям.

ОблВНО просить облвиконком зобов'язати облспоживспілку вжити рішучих заходів щодо завозу в область підручників, [...]⁸, пір, олівців із Харкова, куди завезено і підручники і приладдя.

Завідуючий обласним
відділом освіти

[підпис]

ІГНАТЕНКО

Держархів Чернігівської області, ф. Р-5036, оп.4, спр.2, арк.130 – 131. Рукопис.

1. Датовано за змістом документа.

2. Текст нерозбірливий.

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

3. Текст нерозбірливий.
4. Текст нерозбірливий.
5. Так у тексті. Ймовірно «в інших».
6. Текст нерозбірливий.
7. Текст нерозбірливий.
8. Текст нерозбірливий.

№ 247

Лист виконуючого обов'язки секретаря Чернігівського обкому КП(б)У М. Кузнєцова¹ секретарю ЦК КП(б)У Д. Коротченку² про ситуацію у Чернігівській області

30 вересня 1943 р.

г. Нежин

Здравствуйте Дем'ян Сергеевич!

Докладываю о состоянии дел в Черниговской области.

1. Прибыл в Черниговскую область 27-го сентября 1943 г., заехал в г. Нежин, обнаружил, что все областные организации, в том числе обком КП(б)У дислоцированы в г. Нежин.

2. Вашего приказания о том, чтобы сразу заехать к товарищу Стахурскому³ не мог выполнить, т.к. состояние дороги в направлении расположения его штаба не позволили моему «Опелю» туда добраться – принял решение направиться в г. Чернигов, откуда уже заехать к нему.

3. По приезде в обком КП(б)У обнаружил, что из всех намеченных работников никого, кроме тов. Костюченко, Капранова и некоторых других товарищей не оказалось и только вчера 29.09.43 г. прибыла группа товарищей из руководства области, какая вышла из партизанского отряда.

4. Таким образом, в обкоме КП(б)У на сегодня, кроме меня, т. Петрик второй секретарь ОК; т. Новиков третий секретарь; тов. Днепровский секретарь по пропаганде; т. Яременко секретарь по кадрам ОК КП(б)У.

5. Заведывающих отделами и инструкторов обкома КП(б)У пока еще нет, подбираем на месте и одновременно ждем приезда ряда товарищей из восточных областей по командировкам ЦК КП(б)У.

6. Облисполком укомплектован следующим порядком: на месте прибыли и работают пред[седатель] облисполкома т. Костюченко и его зам[еститель] тов. Капранов, второй зам[еститель] пред[седателя] облисполкома т. Сильченко, мною, послан и работает и. о. предгорсовета г. Чернигова.

7. Отделы облисполкома на сегодня еще полностью не укомплектованы руководящим составом, однако ряд основных отделов уже имеют руководящую головку, в частности, приехали и работают зав[едующий] облЗО тов. Львов, зав[едующий] облОНО тов. Гоголь, зав[едующий] облФО тов. Баскин, нач[альник] обл[астной] связи т. Гетьман, пред[седатель] облпотребсоюза т. Афанашенко, нач[альник] управления Сберкасс т. Нечай, областной прокурор – т. Прибылов,

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

нач[альник] управления Наркомюста т. Кущенко и нач[альник] обл[астного] УНХУ тов. Грайфер.

8. Районы укомплектованы следующим образом: в 42 районах и городах области уже сегодня имеются 30 человек первых секретарей РК КП(б)У, 20 человек председателей райисполкомов и единицами насчитываются заведывающие отделами райисполкомов и райкомов КП(б)У – ежедневно посылаем людей в районы за счет прибывающих к нам людей по командировкам ЦК КП(б)У и партизан, которые продолжают прибывать к нам в область – так что, Демьян Сергеевич, видимо в ближайшие дни мы сумеем обеспечить наши районы хотя бы руководящей головкой.

9. По селам и колхозам сейчас идет тоже подбор кадров, проводим выборы, а иногда и назначение с местных колхозников председателей колхозов и сельсоветов, по неполным данным, какими я располагаю, в подавляющем большинстве сел области, такие товарищи уже подобраны и работают (в очередной информации я Вам подробно освещу этот вопрос).

10. Какие вопросы нами сейчас подняты и проводятся в области. В первую очередь, по приезде в область, решил провести хотя бы приблизительный учет всех материальных ценностей, какие остались у нас после оккупантов.

Посланные в районы товарищи проводят учет тракторного парка и всех сельхозмашин, какие имеются в МТС, МТМ колхозах и совхозах области – также проводится учет посевных площадей в колхозах (озимый клин). Посланы товарищи в районы по проведению осеннего сева, взмета зяби, уборки урожая, скирдования и молотбы.

11. Проводим сейчас учет посевной площади и одновременно организуем уборку картофеля. По данным (предварительным) картофеля засеяно в этом году гораздо больше, чем мы сеяли здесь в области до войны, урожай по показаниям местных колхозников хороший, так что сейчас нас занимает вопрос об обеспечении транспортировки и подготовки к сдаче картофеля государству и т.д.

12. Одним из основных вопросов нашей работы мы считаем проведение начисления и сдачи колхозами в хлебный фонд Красной Армии. Уже хлеб, мясо и молоко начали поступать, пока что все идет нормально, никаких казусов нет.

13. Также берем на учет все наши промышленные предприятия, устанавливаем какой ущерб нанесен немцами, в тех предприятиях, какие мало-мальски способны выпускать продукцию, немедленно организуем производство, так например: пущен в ход и работает Нежинский пивзавод, засолзавод, все пекарни. Ряд промышленных предприятий г. Прилуки, например, маслозавод, Ладанский завод частично пущен в ход, маслозавод в Лосиновке, пущен в ход кожзавод и т.д. Хуже всего в Чернигове, здесь пока что не обнаружено ни одного предприятия, которых можно было бы сразу восстановить и пустить в ход – все разрушено и продолжает разрушаться почти ежедневной бомбежкой врага.

14. Вообще, Демьян Сергеевич, хуже всего пострадал, как мы и ожидали областной центр Чернигов – центральная часть города представляет собой груды развалин, почти нет ни одного дома, какой бы не пострадал от взрывов, бомбежки и пожаров, окраины кое-как сохранились, но и их эти мерзавцы, немцы, ежедневно бомбят.

Жители г. Чернигов разбежались – живут в ближайших селах. Последнее время

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

мы их начинаем собирать обратно в город.

Целый ряд районных центров тоже поголовно разрушены, как, например, Березна, Куликовка, Прилуки и т.д. Меньше пострадал Нежин.

В связи с этим, мы приняли решение на несколько дней разместить областные организации в г. Нежин, где имеется полная возможность, одновременно послали людей в Чернигов для подыскания помещений в городе или же в ближайших селах. Жду Вашей санкции, думаю, что в Нежине мы -будем до 5.X.1943 г.

15. Демьян Сергеевич – в части подбора кадров мы, кажется, допустили одну ошибку и я с повинной обращаюсь к Вам, что мне пришлось, стремясь быстро обеспечить кадрами область и районы, изъять из одного партизанского отряда «За Родину» весь партийно-советский актив – так приблизительно 50-60 человек и оттуда же подобрать и направить в органы НКВД человек 40 замечательных людей, в результате этот отряд мы вынуждены были ликвидировать, т.к. в нем почти никого не оказалось, остались так человек 50, каких нигде нельзя применить к работе. Вчера руководство этого отряда получило от т. Строкача⁴ приказ подняться и направиться за Днепр и мы стали перед дилеммой, что нам делать.

Весь партийно-советский актив, взятый из этого отряда, уже выбыл в районы. Много партизан разъехалось по своим селам, собрать их сейчас не представляется возможности. Кроме того, если мы возвратим обратно людей в партизанский отряд, то, безусловно, этим оголим районы – что будет неверно.

Прошу Вас, Демьян Сергеевич, помочь нам выпутаться с этой неприятной историей.

Кроме этого, этот партизанский отряд, оставшись в тылу Красной Армии, все время не имел никаких указаний со стороны своего центра и начал просто расходиться и даже терпел недостатки в питании и т.д., и вот ничего определенного в части дальнейшей судьбы этого отряда, мы вынуждены были провести это мероприятие, какое в результате привело к ликвидации отряда.

Второй отряд им. Щорса, получив аналогичное указание от своего центра сейчас направляется в свое новое место дислокации – со стороны ОК КП(б)У мы ему организовали через армию получение оружия, автоматов, боеприпасов, продовольствия, обмундирования, так что здесь сделано **как** будто бы правильно.

16. Взаимоотношения с частями Красной Армии у нас за последнее время вполне наладились, правда, сперва кое-кто, с благословения своего армейского начальства, просто делал безобразия, подчистую забирал лошадей в селах, как например: в Батурином районе забрали около 1 300 лошадей, повозки и т.д., под видом трофеев забирали хлеб, огурцы на Нежинском заводе и т.д. Пытались созывать без ведома обкома и облизполкома на совещания наших работников, и вообще своевольничали. Вчера я вызвал к себе члена В[оенного]С[овета] Армии и серьезно вкрутил ему мозги, – он вынужден был признать наши претензии и в итоге обещал этого больше не делать – будем надеяться, что таких выбросков больше не будет.

17. Связаться с фронтом (а их у нас в области два, один – где Никита Сергеевич⁵, другой где Стахурский⁶) не мог, сегодня узнал новое место дислокации Стахурского и немедленно еду к нему, для урегулирования ряда вопросов, связанных с нашей

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

областью и одновременно поговорить по ВЧ с Вами, Демьян Сергеевич.

18. Никакой связи в области пока нет, это очень нам мешает, приходится применять разные разности для того, чтобы связаться с районами. Машин в области нет, в районных центрах машины тоже отсутствуют, так что трудновато приходится.

Телефонная и телеграфная связь не налажена, с Наркомата связи конкретной помощи пока что нет – самостоятельно мы кое-что делаем, но этого явно недостаточно, специалистов связи тоже у нас нет.

19. Демьян Сергеевич – вот, кажется, тот круг вопросов, какие я считаю необходимо поставить Вас в известность через личное письмо, не ожидая очередной информации, какая сейчас готовится и 1-2 октября я ее направлю к Вам.

20. Что я хочу Вас попросить, Демьян Сергеевич:

а). Дать Ваше мнение относительно отряда «За Родину», тов. Вивдыченко, зам[еститель] секретаря ЦК КП(б)У по кадрах, в курсе этого дела – меня этот вопрос очень беспокоит, так как кажется, что я здесь что-то неправильно сделал;

б). Прошу Вашего распоряжения отделу кадров ЦК Партии о срочной присылке к нам на работу зав[едующего] сельхозотделом обкома т. Сергеля, о котором я говорил с т. Спиваком.

в). Дать распоряжение отделу кадров ЦК КП(б)У о присылке к нам в обком зав[едующим] спецотделом, т.к. у нас такой кандидатуры просто нет.

г). Прошу Вашего распоряжения совнаркому об отпуске для партизан, вышедших из леса и уже приступивших к работе, что-нибудь из обмундирования: костюмы, белье, обувь, т.к. этот народ настолько оборвался, что просто страшно на них смотреть, в основном это секретари обкома КП(б)У, работники облисполкома, секретари ОК КП(б)У, председатели Райисполкомов – таких комплектов одежды нам нужно 200–250 штук не меньше.

д). Прошу Вашего распоряжения об отпуске нам двух самолетов – один для связи с Вами, а другой для связи с районами внутри области – это очень нужно.

е). Также прошу указаний уполнаркомсвязи по УССР тов. Садовничему о применении мер по налаживанию связи в области.

ж). Если есть возможность ускорить вопрос о присылке нам обещанных 12 грузовых автомашин и 2 «Виллисов», это даст нам возможность еще крепче работать и восстанавливать область.

Вот кажется все, Демьян Сергеевич – в информации мы подробно осветим что мы делаем и что уже успели сделать по Черниговской области.

С коммунистическим приветом

Исполняющий обязанности секретаря
Черниговского обкома КП(б)У

М. КУЗНЕЦОВ

*Держархів Чернігівської області, ф. П-470, оп.5, спр.236, арк.1-9. Копія. Машинопис.
Опуб.: Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Чернігівська область / Упор.:
О. Коваленко, Р. Подкур, О. Лисенко. – Кн.2. – Чернівці, 2010. – с. 108-111.*

¹ Кузнєцов Михайло Георгійович – (1904 – ?) – народився у селі Миронівка Київської області в родині

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

залізничника. У 1920 р. закінчив Городецьку початкову школу і вступив до комсомолу. У 1921 р. працював агентом карного розшуку в Київській області. До 1925 р. перебував на комсомольській роботі. По закінченні радпартшколи у 1927 р. вступив до ВКП(б). Упродовж 1928–1948 рр. – на керівній профспілковій, редакційній, партійній роботі в Київській і Чернігівській областях. З 1937 р. до 1938 р. – секретар Грем'язького райкому партії Новгород-Сіверського району. З 1938 р. – секретар Чернігівського міськкому партії. З 17 грудня 1939 р. – другий секретар обкому партії. На цій посаді перебував до серпня 1940 р. Того ж року М.Г. Кузнецова обрано депутатом обласної ради. З 1940 р. він працював секретарем Ізмайльського обкому КП(б)У. З початком Великої Вітчизняної війни М.Г. Кузнецов у діючій армії, учасник оборони Одеси і Севастополя. У 1941–1942 рр. – член Військової Ради Приморської армії, у 1942–1943 рр. – Воронежського і Волховського фронтів. Генерал-майор. За участь у бойових діях нагороджений орденами Червоного Прапора, Вітчизняної війни I ступеня, медалями «За оборону Одеси», «За оборону Севастополя» та ін. Напередодні визволення Чернігівщини був відкликаний з фронту до ЦК ВКП(б). 12 вересня 1943 р. М.Г. Кузнецова призначено першим секретарем Чернігівського обкому партії. 21 вересня 1943 р. радянські війська штурмом оволоділи обласним центром. М.Г. Кузнецову дісталась зруйнована і сплюндрована ворогом Чернігівщина. Упродовж 1943–1948 рр. він займався відродженням господарського і культурного життя області. У 1948 р. М.Г. Кузнецов був змушений залишити посаду першого секретаря Чернігівського обкому КП(б)У через особисті причини. 14 січня 1948 р. ЦК КП(б)У прийняв постанову про звільнення М.Г. Кузнецова з посади першого секретаря Чернігівського обкому партії. Він залишив Чернігів, отримавши призначення на господарську роботу. Його добрим словом згадують у мемуарах І.А. Ласкін – командир під час оборони Севастополя, В.В. Григор'єв – командувач Червонопрапорної Дніпровської флотилії, Маршал Радянського Союзу М.І. Крилов – про спільні дії під час оборони Одеси.

2. **Коротченко Дем'ян Сергійович** (1894–1969) – народився у с. Погрібки (нині с. Коротченкове Шосткинського р-ну Сумської обл.) у селянській родині. Працював робітником на залізниці, Шостинському казенному пороховому заводі, служив у війську. Після Лютневої революції 1917 р. – член батареиноного комітету солдатських депутатів у Ревелі (нині м. Таллінн, Естонія). Член партії з 1918 р. У 1918 р. – один з організаторів червоних партизанських загонів в Україні, що діяли проти німецьких військ та Армії УНР. У 1919–1920 рр. – політпрацівник Червоної армії. У 1920-х рр. – на керівній партійній роботі в Шостинському й Новгород-Сіверському повітах. У 1921–1923 рр. – секретар Шостинського повітового комітету КП(б)У. У 1923–1924 рр. навчався на курсах партійних працівників при ЦК КП(б)У в Харкові. У 1924 р. – секретар Чернігівського окружного КП(б)У, у 1925–1928 рр. – секретар Первомайського окружного КП(б)У. З 1928–1930 рр. – навчався на курсах марксизму-ленінізму при ЦК ВКП(б). У 1931–1934 рр. – голова виконкому Бауманської райради депутатів трудящих Москви, у 1934–1936 рр. – перший секретар Бауманського, потім Первомайського райкомів ВКП(б). З червня 1936 р. до червня 1937 р. – секретар, другий секретар Московського обкому ВКП(б), згодом очолював Західний обком ВКП(б) у м. Смоленськ. У листопаді 1937 р. призначений виконуючим обов'язки першого секретаря Дніпропетровського обкому КП(б)У. З 1938 р. – голова РНК УРСР. З липня 1939 р. – третій, з липня 1946 р. – другий секретар ЦК КП(б)У, з березня 1947 р. – секретар ЦК КП(б)У з промисловості. У грудні 1947–січні 1954 рр. – голова РМ УРСР. З січня 1954 р. – голова Президії Верховної Ради УРСР, одночасно заступник голови Президії Верховної Ради СРСР.

3. Йдеться про Стахурского Михайла Михайловича (1903–1971) – в 1939–1941 рр. – заступник наркома землеробства УРСР, в 1942–1945 рр. – член Військової ради 21-ї, 24-ї армій, Центрального, Білоруського, 1-го Білоруського, 2-го Українського фронтів, в 1945 р. – заступник голови Радянської Контрольної Комісії в Угорщині, в 1946–1951 рр. – перший секретар Вінницького обкому КП(б) України, в 1951–1952 рр. – слухач курсів перепідготовки при ЦК ВКП(б), в 1952–1955 рр. – перший секретар Полтавського обкому КПУ, в 1955–1957 рр. – перший секретар Хабаровського крайкома КПРС, в 1957–1961 рр. – перший секретар Житомирського обкому КПУ.

4. **Строкач Тимофій Амвросійович** (1903–1963) – народився у с. Білоцерковці (нині с. Астраханка Ханкайського р-ну Приморського краю, РФ) в родині селянина-переселенця. У 1914 р. закінчив сільську школу, працював у господарстві батька. У 1919–1922 рр. брав участь у партизанському русі на Далекому Сході. У 1924 р. був призваний на строкову військову службу. Служив у прикордонних військах ОГПУ СРСР, червоноармієць 58 Нікольсько-Усурійського прикордонного загону. У вересні 1925–лютому 1927 рр. – навчався у 2-й прикордонній школі. Після її закінчення – помічник начальника, начальник застави 56 Благовіщенського прикордонного загону ОГПУ СРСР, з березня 1929 р. – помічник коменданта і начальник школи молодшого командного складу 53 Даурського прикордонного загону ОГПУ СРСР. У листопаді 1932–грудні 1933 рр. – навчався у Московській вищій прикордонній школі ОГПУ СРСР. Після її закінчення – командир маневреної групи 20 Славутського, з березня 1935 р. – помічник начальника, з вересня 1936 р. – начальник відділення штабу 24 Могилів-Подільського прикордонного загону. У січні–травні 1938 р. – командир 162 полку НКВС СРСР у м. Ворошиловград, у травні–липні 1938 р. – начальник штабу 24 прикордонного загону, у липні 1938 р. – березні 1941 р. – начальник 25 Тираспольського прикордонного загону. У березні 1941–січні 1946 рр. – заступник наркома внутрішніх справ УРСР, одночасно у травні 1942–жовтні 1944 рр. – начальник УШПР, у жовтні 1942–червні 1943 рр. – член підпільного ЦК КП(б)У, у жовтні 1944–січні 1946 рр. – начальник управління по боротьбі з бандитизмом НКВД УРСР. Під час проведення наступів на Курській

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

дузі, форсуванні Дніпра, звільненні Правобережної України координував діяльність партизанських загонів. Направляв розвідувально-диверсійні загони для організації диверсій, партизанського руху у Чехословаччині та Угорщині. Особисто керував та координував оперативно-чекістські операції по ліквідації підпілля ОУН, підрозділів УПА, масові депортації населення на Західній Україні. Ініціював формування спеціальних груп НКВС УРСР з колишніх партизан для боротьби з УПА. Власноруч допитував захоплених керівників проводів ОУН Західної України. У січні 1946 – березні 1953 р. – нарком (міністр) внутрішніх справ УРСР, очолював проведення масових репресивних акцій по боротьбі з «ворогами народу», «контрреволюціонерами». У березні – червні 1953 р. – начальник УМВС по Львівській обл. Але після арешту Л. Берії у липні 1953 р. за погодженням з М. Хрущовим був призначений міністром внутрішніх справ УРСР. У травні 1956 – березні 1957 рр. – заступник міністра внутрішніх справ СРСР, одночасно у травні – червні 1956 р. – начальник Головного управління прикордонних військ, у червні 1956 – березні 1957 рр. – начальник Головного управління прикордонних та внутрішніх військ МВС СРСР. У травні 1957 – у відставці через хворобу. Проживав у м. Київ. Похований на Байковому цвинтарі у м. Київ

5. Йдеться про члена Військової ради Воронізького фронту М.С. Хрущова.

6. М. Стахурський був членом Військової ради Центрального фронту.

№ 248

Директива секретаря Чернігівського обкому КП(б)У М. Кузнєцова та голови Чернігівського облвиконкому С. Костюченка секретарю Чернігівського райкому КП(б)У і голові райвиконкому про наведення порядку в обліково-звітній документації райземвідділу та МТС

[жовтень 1943 р.]¹

Проверкой установлено, что учетно-отчетная дисциплина в РЗО и МТС Вашего района продолжает находиться на крайне неудовлетворительном уровне.

Только полной безответственностью со стороны зав[едующего] РЗО и директоров МТС и отсутствием контроля с Вашей стороны можно объяснить тот факт, что данные по молотье на протяжении нескольких пятидневок подаются в облземотдел без изменения. Только преступным отношением к делу можно объяснить такое положение, когда зав[едующий] РЗО и директора МТС нерегулярно подают сводки о ходе с[ельскохозяйственных] работ, ремонте тракторов, по животноводству и другим работам.

Такое положение дальше терпимым быть не может.

Обком КП(б)У и исполком облсовета предлагают:

1. На протяжении трех дней обследовать состояние учетно-отчетной дисциплины в РЗО и МТС и результаты заслушать на райкоме КП(б)У и исполкоме райсовета с целью немедленного исправления установленных недостатков.

2. Виновных в безответственном отношении к учету и отчетности снимать с работы и предавать суду.

3. Обеспечить в районе такой порядок, чтобы сводки по всем видам с[ельскохозяйственных] работ подавались бы обязательно точно в установленные сроки и соответствующими действительности. Предупредите зав[едующих] РЗО и директоров МТС, что подача сведений, не соответствующих действительности, будет расцениваться, как умышленный обман государства.

4. Силой власти заставьте пред[седателей] с[ельских] советов и колхозов

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

регулярно и в срок подавать сводки о ходе с[ельскохозяйственных] работ, животноводстве и других работах райземотделу.

5. Предупредите всех председателей сельсоветов и колхозов, а также зав[едующих] РЗО и директоров МТС, что никакие причины, с целью объяснить непредставление или опоздание в представлении сводок, приниматься в расчет не будут.

Секретарь обкома КП(б)У
Председатель исполкома
облсовета депутатов трудящихся

КУЗНЕЦОВ
КОСТЮЧЕНКО

Держархів Чернігівської області, ф. Р-5036, оп.4, спр.3, арк.43. Типографський друк.

1. Датовано за сусідніми документами справи.

№ 249

Інформація завідувача обласного відділу охорони здоров'я Бабуходія голови Чернігівського облвиконкому С. Костюченку про спалахи інфекційних захворювань¹

6 жовтня 1943 р.

Настоящим довожу до Вашего сведения следующее: по полученным мною сигналам от зав[едующих] райздравотделами во многих районах Черниговской области появились вспышки эпидемии сыпного и брюшного тифов, дизентерии и дифтерии, решительную борьбу с которыми нужно проводить сейчас же, но в распоряжении облздравотдела нет никаких прививочных материалов и дезинфицирующих средств.

Требование на все эти материалы послано в наркомздрав, также как и телеграмма с просьбой об ускорении присылки таковых.

Сейчас мною получено письмо из Наркомздрава от 05.10 с[его] г[ода] с извещением о том, что все эти материалы на аптекобазе НКОЗ имеются, но не могут быть нам доставлены из-за отсутствия транспортных средств.

Считая необходимым откомандировать в Харьков – НКОЗ 2 человека для получения всех медикаментов, прошу в представлении нам необходимого для этой цели транспорта.

Заведующий облздравотделом [підпис] д-р БАБУХОДИЙ

Держархів Чернігівської області, ф. Р-5036, оп.4, спр.3, арк.88. Рукопис.

1. Копія документа направлена Чернігівському обкому КП(б)У.

**Довідка тимчасово виконуючого обов'язки голови Чернігівського
облплану Струзького про стан промисловості області**

[не раніше 20 жовтня 1943 р.]¹

Сахарная промышленность

До войны было 5 сахаро-песочных заводов:

1. Носовский Носовского района.
2. Новобыковский Новобасанского района.
3. Бобровицкий Бобровицкого района.
4. Линовицкий Иченского района.

И один сахаро-рафинадный в Корюковке Корюковского района.

По поступившим до настоящего времени сведениям, в период немецкой оккупации приведены в негодное состояние для эксплуатации в ближайшем будущем следующие заводы: Линовицкий и Парафиевский сахаро-песочный и Корюковский рафинадный завод, на Бобровицком сахзаводе оборудование было эвакуировано в 1941г., здание сохранилось.

В текущем сезоне будут работать два завода:

1. Носовский – требует незначительного ремонта, который предполагалось закончить к 20.10 с[его] года, сырьем завод располагает в размере 300 тыс. ц свеклы.
2. Новобыковский также сохранился полностью и после незначительного ремонта будет пущен в эксплуатацию, свеклой завод располагает в размере 283 тыс. ц, топливом 2 951 тонна угля, известковым камнем 2 127 тонн, производство обеспечено полностью. Заводская узкоколейка сохранилась, а также и железнодорожный парк в составе 1 паровоза и 32 вагонов.

Спиртовая промышленность.

До войны спиртовых заводов было 9:

1. Иваново-Шабалиновский Борзенского р-на.
2. Иченский Иченского р-на.
3. Крисковский Понорницкого р-на.
4. Холменский Холменского р-на.
5. Чемерский Олишевского р-на.
6. Ковалевский Тупичевского р-на.
7. Новоборовичский Щорского р-на.
8. Мамаевский Прилукского р-на.
9. Петровский Городнянского р-на.

В период оккупации немцами повреждены все спиртозаводы.

Из указанных 9-ти заводов, в ближайшее время будет введен в действие Иваново-Шабалиновский – ремонт заканчивается и завод будет работать с суточной выработкой 800 декалитров, Иченский и Чемерский заводы после проведения ремонта первой очереди могут работать в этом сезоне – стоимость затрат на ремонт, ориентировочно, 900 тыс. руб., Мамаевский завод не подлежит восстановлению; Новоборовичский, Петровский, Холменский, Ковалевский и Крисковский заводы

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

смогут быть восстановлены в 1944 году – ориентировочная стоимость восстановления около 2 млн. рублей.

Крахмальная промышленность.

До войны было 4 крахмальных завода:

1. Коропский Коропского р-на.
2. Нехаевский Коропского р-на.
3. Пелюховский Малодевицкого р-на.
4. Галагановский Семеновского р-на.

Немецкими оккупантами приведены в негодное состояние Пелюховский и Галагановский заводы.

Коропский завод отремонтирован и готов к эксплуатации с суточной производительностью 6 – 7 тонн крахмала, Нехаевский завод после производства текущего ремонта будет работать с суточной производительностью 15 тонн крахмала.

На Пелюховском заводе, использовавши оставшиеся детали и оборудование и приобрета двигатель в 20 – 25 HP, можно будет в помещении склада завода перерабатывать до 10 тонн картофеля на сырец-крахмал, с дальнейшей переработкой на патоку, т. к. оборудования для сушки крахмала нет. Стоимость вышеуказанного переоборудования 8 тыс. рублей.

Производство крахмала картофелем будет полностью обеспечено на территории района.

Мукомольные предприятия.

Приступили к работе 10 крупных механических мельниц, бывших в системе главмуки и облмельтреста, с пропускной способностью 480 тонн зерна в сутки.

Сохранились следующие мельничные предприятия:

1. Менская мельница с переработкой 36 т зерна в сутки.
2. Дмитровская мельница с переработкой 175 т зерна в сутки.
3. Варвинская мельница с переработкой 20 т зерна в сутки.
4. Иченская мельница с переработкой 20 т зерна в сутки.
5. Сергеевская мельница Яблоновского р-на с переработкой 9 т зерна в сутки.
6. Коропская мельница с переработкой 30 т зерна в сутки.
7. Черниговская мельница с переработкой 45 т зерна в сутки.
8. Нежинская мельница с переработкой 80 т зерна в сутки.
9. Новомлынская мельница Батурина р-на с переработкой 25 т зерна в сутки.
10. Рундевиская мельница Дмитровского р-на с переработкой 40 т зерна в сутки.

Новгород-Северская мельница сгорела, в Прилуках мельницы также сгорели и сейчас там мельничное хозяйство оборудуется на бывшей махорфабрике.

Восстанавливаются также механические мельницы более мелкие, бывшие колхозные.

Хлебопечение

При отступлении немцев, в первую очередь уничтожались предприятия, обслуживающие непосредственно интересы войск и населения, а поэтому предприятия хлебопечения оказались почти все повреждены. Немедленно же, при вступлении наших войск, были приняты меры к восстановлению и ремонту предприятий хлебопечения, и на сегодня, по поступившим сведениям, работают 39 пекарен, с выпечкой 122 т в сутки.

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

Хлебозаводы в гг. Чернигов, Нежин и Прилуки нуждаются в капитальном восстановлении и требуют более длительного срока – ремонт их производится.

В настоящее время по г. Чернигов выпекается 14 т, по Нежину – 22 т и по Прилукам – 13 т.

Маслодельное производство

По области было 36 заводов по переработке молока. В большей или меньшей степени, все маслозаводы были повреждены немцами при отступлении, но эти предприятия быстро восстанавливаются и заводы приступают к работе или после проведения ремонта поврежденных зданий или в приспособленных для этой цели других помещениях.

По поступившим сведениям уже работает 26 заводов по переработке кустарным способом поступающего молока, с суммарной суточной выработкой около 5 т коровьего масла. Из механизированных заводов почти полностью сохранился Городнянский.

Птицекомбинаты

Из существовавших до войны птицекомбинатов Черниговский и Бахмачский полностью уничтожены оккупантами, относительно состояния Новгород-Северского птицекомбината сведений нет.

Производство эфирных масел

До войны в Черниговской области были мятные заводы: Журавский Варвинского района.

Прилукский в г. Прилуки.

Галицкое отделение Прилукского завода – Галица Лосиновского района.

Журавский завод требует среднего ремонта, который предполагалось закончить до 11 октября с[его] г[ода].

Прилукский завод сгорел, но основная аппаратура и паровые насосы сохранились и есть возможность организовать производство в помещении бывшей электростанции завода.

Галицкий завод сохранился и там производится текущий ремонт.

Имеется посевов мяты 141 га, с предполагаемым сбором 432 ц и посевов кориандры 431 га, с предполагаемым сбором 1 507 ц.

Таким образом, переработка эфирноносного сырья обеспечивается, а в случае задержки восстановления Прилукского завода все сырье может перерабатывать Журавский завод.

На заводе в Прилуках сохранилось угля 50 т и дров [...] складометров.

Прочие отрасли пищевкусовой промышленности

Из прочих отраслей пищевой промышленности сохранились следующие наиболее крупные предприятия:

1. Нежинский завод растительного масла, с производительностью 12 т в сутки, кроме того, при разных предприятиях установлено 11 прессов, производительностью до 6 т растмасла.

2. 4 засолзавода, с запасом 846 т засоленных овощей.

3. Нежинский пивзавод, требующий текущего ремонта и обеспеченный сырьем с выработкой 600 гектолитров в сутки.

4. Черниговский пивзавод требующий капитального ремонта, в основном

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

крыши, с выработкой 400 000 декалитров в год.

5. Колбасная фабрика в Бахмаче, с выработкой 1 т в день.

6. Колбасная фабрика в Нежине, с выработкой 2 т в день.

7. Конфетная фабрика в Чернигове, с выработкой 1 т повидла в сутки, при наличии сырья.

8. Черниговский водочный завод, с суточной выработкой 800 декалитров водки, сейчас вырабатывает 40 декалитров газированной воды.

Махорочная фабрика в Прилуках разрушена, но может быть восстановлена с затратой, ориентировочно, 500 тыс. рублей.

До войны было 9 райпищекомбинатов, которые разрушены, и на восстановление их нужно, ориентировочно 220 тыс. рублей.

Промышленность наркомлегпрома.

В отношении предприятий легкой промышленности, можно констатировать, что за период немецкой оккупации все они прекратили свое существование и создавать их необходимо заново, до войны было 18 предприятий.

В настоящее время из этих предприятий сохранилось в Прилуках только здание чулочной фабрики; сейчас в Прилуках на базе бывшего швейпрома организовалась небольшая швейная мастерская на 10 ручных машин.

Необходимо отметить возникновение в период оккупации небольших кустарных заводов с числом рабочих от 5 до 15 чел. по переработке кож, таких предприятий, сохранившихся сейчас, насчитывается 12.

Торфяная промышленность.

Сезон добычи торфа к моменту освобождения Черниговской области закончился.

По поступившим сведениям, на Мневской торфразработке Михайло-Коцюбинского района имеется в наличии 4 000 т торфа и по 7 мелким торфразработкам осталось торфа 15 000 т.

Производство стройматериалов – кирпича и добыча мела.

Производство кирпича-сырца также к моменту освобождения Черниговской области – закончено, на 14 наиболее крупных кирпичных заводах, работавших при немецкой оккупации, сохранилось кирпича-обжига 934 тыс. и кирпича-сырца 2 715 тыс.

Перед кирпичными заводами сейчас стоит задание обжечь сырец, что вполне осуществимо, так как кирпичные заводы почти не пострадали от военных действий.

Имеется в запасе мела 492 т и извести 260 т.

Пенькообрабатывающая промышленность.

Из 2 льнообрабатывающих заводов – Киселевский завод Черниговского района сгорел полностью, Куликовский льнозавод также сгорел и оборудование все уничтожено, остался только недостроенный второй корпус, начатый при немецкой оккупации с технической готовностью 30%.

В области до войны было 9 пенькозаводов:

1. Батурицкий – нуждается в капитальном ремонте, имеется готовой продукции – 13 т, сейчас силовая станция используется под мельницу.

2. Городнянский – требует капитального ремонта, оборудование было эвакуировано в

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

1941 году.

3. Коропский – требует текущего ремонта, имеет сырья 20 т и готовой продукции 30 т.
4. Макошинский Менского р-на – сгорел.
5. Авдеевский Понорницкого р-на – сгорел.
6. Ивановский Семеновского р-на – требует капитального ремонта, имеет 4 т сырья.
7. – 8. В Холменском р-не один сгорел полностью, а на втором сгорел главный корпус.
9. О Новгород-Северском пенькозаводе не поступило сведений.

Промысловая кооперация.

Предприятия промкооперации с момента оккупации прекратили свое существование, причем многие здания были разрушены и уничтожены. В настоящее время организовано облпромсовет, который приступил к организации артелей вновь; по состоянию на 20.10 уже организовано по области 91 артель, в т[ом] ч[исле] по г. Чернигов – 16, с количеством работающих 1 376 чел., в т[ом] ч[исле] по г. Чернигов – 326. По отраслям артели распределяются следующим образом:

1. По обработке металла – 11.
 2. Торфяных – 14.
 3. Пищевых – 10.
 4. Кожевенных – 16.
 5. Текстильно-швейных – 19.
 6. Гончарных – 5.
 7. Химических – 1.
 8. Многопромысловых – 15.
- До войны артелей было – 221.

Тракторно-ремонтный завод в Чернигове «Октябрьский молот».

Пожаром уничтожены помещения литейного, механического и мотороремонтного цехов. Станки незначительно пострадали и могут быть использованы после реставрации. Сохранились: кузнечный цех, столярный цех, склады запчастей и все служебные постройки.

Восстановление завода возможно при следующих условиях:

1. Механический цех – организовать в помещении столярного цеха.
2. Мотороремонтный цех – организовать в помещении, где раньше занимались сборкой газогенераторов.
3. Столярный цех разместить в одном из свободных помещений.
4. Литейный цех организовать в короткое время – невозможно.

Временно исполняющий обязанности
председателя облплана

[підпис]

СТРУЗСКИЙ

Держархів Чернігівської області, ф. Р-5036, оп.4, стр.2, арк.280–285. Оригінал. Машинопис.

1. Датовано за змістом документу.

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

№ 251

Доповідна записка виконуючого обов'язки голови Борзнянського райвиконкому Мілютіна голові Чернігівського облвиконкому С. Костюченку про стан сільського господарства та промисловості району

21 жовтня 1943 р.

г. Борзна

В дополнение к посланной Вам докладной записке¹ о состоянии Борзенского района сообщая:

Сельское хозяйство

В районе восстановлено 47 колхозов с посевной площадью в 1943 г. – 22 477 га.

Уборка с[ельскохозяйственных] продуктов и урожай на 20 октября 1943 г. выражается в следующем:

Название	Зернобобовые		Картофель		Махорка		Масленичные		Обмолот	
	План	Выполнено	План	Выполнено	План	Выполнено	План	Выполнено	План	Выполнено
Уборка	17 021	17 017	3 461	2 732	218	87	1 325	1 290	17 021	8 562
Остаток	4		729		131		35		8 459	

Из доведенного плана осенней посевной кампании 8 700 га выполнено 8 022 (ост[аток] 678 га). Сев продолжается.

Во время фашистской оккупации немцами уничтожены колхозные

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

животноводческие фермы.

Выполняя постановление СНК СССР и ЦК ВКП(б) от 21 августа 1943 г. «О закупке на фермы крупного рогатого скота, свиней и овец», Борзенский райисполком 8 октября сего года принял решение законтрактовать у колхозников и частных граждан 940 штук телок, 1 160 бычков, 245 штук свиней, 190 штук овец ярок, 1 100 штук уток, 570 штук гусей.

На 20.10.1943 г. фактически законтрактовано 1 134 крупного рог[атого] скота, 8 штук свиней, 14 штук уток и 26 штук гусей.

Во всех колхозах района приступили к оборудованию и утеплению животноводческих помещений. Учет колхозных построек произведен.

На основании обязательного постановления № 1 Борзенского райисполкома о возврате взятого имущества, проведена большая работа, в результате чего восстановлены 3 свинофермы, благоустроены учреждения, предприятия и т. п.

Промышленность

В районе имеется 33 основных промышленных предприятия. В настоящее время работает 30. Спиртзавод после изгнания оккупантов восстановлен и приступил к работе. Мелькомбинат за свое короткое время работы переработал 925 центнер зерна, давши в госдоход 13 599 руб. Кожевенный завод по инициативе зав[едующего] кожзавода т. Быконич Александра полностью сохранен с находящимися в нем продуктами и материалами, как-то: кожа, экстракт и др.

Во время ухода немцев из Борзны, последние приняли все меры изъятия готовой юхты, но зная это т. Быконич 116 штук готовых кож обратн уложил в дубовый экстракт, мотивируя незаконченной работой по выработке кож. В настоящее время в работе находится 175 штук сырых кож.

Засолзавод г. Борзна возобновил свою работу и за месяц переработал 43 т (сорок три) овощной продукции на сумму 12 800 руб.

Маслозавод с 10.09 по 20.10.1943 г. выработал 3 813 кг сливочного масла, 4 419 кг творога и молочных отходов 92 955 литров на сумму 118 100 руб.

Обозная мастерская организована и приступила к работе, изготавливает для нужд района и воинских частей возы, сани, обод[ную] клепку и др. деревянные изделия.

Восстановлены и работают МТМ и мастерская МТС. Машинно-тракторная мастерская получила заказ и приступила к ремонту 170 автомашин в[оинских] частей и др. заказы.

Системой кооперации открыто 3 ларька торговли хлебом, мол[очными] продуктами и заготовки с[ельскохозяйственной] продукции.

Также открыто 3 ларька и 1 чайная частной торговли. Работает баня, сапожная мастерская, столовая с буфетом, парикмахерская, кирпичный завод, хлебопекарня, валушная мастерская по изготовлению валянок, салотопка. В городе организован и работает театр.

Всего в районе открыто и работает 5 средних, 11 неполно-средних и 10 начальных школ. Обучается во всех классах 5 839 учеников. Учителями школы обеспечены полностью.

Открыто 2 больницы и развернуто в них 100 коек. Необходимыми кадрами

Окупційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

обеспечены.

Фашистская расправа над мирным населением.

За время фашистской оккупации на территории Борзенского р-на:

– количество расстрелянных и сожженных: партийных – 26 чел., сов[етских] работников – 23 чел., военнослужащих – 6 чел., военнопленных – 8 чел. и других граждан – 173 чел., всего – 236 чел.;

– сожжено и разрушено: предприятий – 11, учреждений – 25, частных домов – 309.

Всего по району нанесен материальный ущерб с[ельскому] хозяйству и промышленности 10 138 000 руб.

Насильно угнано в Германию – 400 мужчин и 521 женщину.

Пострадавшему населению от фашистской оккупации районными организациями, сельскими советами и колхозами выдается помощь строительными материалами и продукты питания.

От трех церквей г. Борзна в помощь сиротам и красноармейцам (раненым) поступило 1 739 руб. денег, 900 штук яиц, 12 кг махорки и др. продукты и овощи. Поступление средств продолжается.

И[сполняющий] о[бязанности] председателя
Борзенского райисполкома

[підпис]

МИЛЮТИН

Держархів Чернігівської області, ф. Р-5036, оп.4, спр.3, арк.3–7. Оригінал. Машинопис.

1. Не публікується.

№ 252

Доповідна записка виконуючого обов'язки директора Чернігівської сплавної контори Рахлея голові Чернігівського облвиконкому С. Костюченку про роздачу партизанським командуванням сплавного лісу місцевому населенню

22 жовтня 1943 р.

На протяжении осени – зимы 1942 – 1943 гг. в период оккупации немцами нашей территории – Остерским и Черниговским главными лесничествами было вывезено на пристани, на реке Днепр для сплава 12 250 куб. м строевого леса и дров, в том числе на пристань Радуль Любецкого района – 3 500 куб. м, Навозы Михайло-Коцюбинского района – 3 000 куб. м, Мнев Михайло-Коцюбинского района – 450 куб. м, Сорокошичи Остерского района – 5 300 куб. м.

С марта месяца с[его] г[ода] и до ухода немецких оккупантов командованием наших партизанских отрядов этот лес в основном был роздан населению окружающих сел.

Учитывая, что этот лес был вывезен на подъемные пристани, был повязан в гребенки и сведен (на воде) в плоты, там находилось много сплавного такелажа: как то якоря, тросы металлические, пеньковая снасть, лодки, дубы и прочее сплавное

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

имущество, которое нам крайне нужно будет для дальнейшей работы по сплаву леса, но они также отсутствуют на пристанях и находятся у населения, а поэтому прошу Вас дать указания:

1. Как поступить с этой древесиной, не произвести ли учет ее и опись по линии наркомлеса с последующей уплатой за этот лес, или не производить?
2. Как быть со сплавным такелажом при этих пристанях?
3. Как быть с древесиной, расхищенной населением во время прохождения фронта по Понорницкому, Сосницкому, Коропскому, Борзенскому, Остерскому районам и г. Чернигов¹.

И[сполняющий] о[бязанности] директора
Черниговской сплавконторы [підпис] РАХЛЕЙ

Держархів Чернігівської області, ф. Р-5036, оп.4, спр.3, арк.46. Оригінал. Машинопис.

1. Населення області після звільнення від нацистських загарбників було позбавлене засобів до існування. Зважаючи на те, що населення змушене було всі нагальні питання вирішувати самотужки, то «розбазарювання» колгоспної і громадської власності іноді було єдиним засобом вирішення побутових та продовольчих проблем. Так, 31 жовтня 1943 р. директор цукрового комбінату Руднев інформував секретаря Носівського райвиконкому про охорону цукрового буряка та покарання винних у його розбазарюванні: «Агрослужбой заводу, рабочей проверочной бригадой, уполномоченными сахзаводом по вопросам копки и сдачи свеклы заводу, установлено много фактов разбазаривания свеклосырья на плантациях, что ведет к снижению фактической урожайности.

Принимая во внимание и прилагая акты, подтверждающие случаи разбазаривания сахсвеклы, настоятельно просим привлечь к ответственности отмеченных в актах виновных.

Кроме того, просим дать указания соответствующим органам на местах о принятии самых решительных мер в отношении охраны свеклы в поле, в пути следования свеклы к приемочным пунктам и о привлечении виновных в разбазаривании свеклы к ответственности». Див.: *Держархів Чернігівської області, ф. Р-5036, оп.4, спр.3, арк.85.*

№ 253

Доповідна записка виконуючого обов'язки голови Менського райвиконкому Бебежа голові Чернігівського облвиконкому С. Костюченку про відновлення роботи колгоспів

26 жовтня 1943 р.

На підставі постанови партії та уряду, а також вказівок обкому КП(б)У і облвиконкому, щодо встановлення радвлادی та утворення колгоспів на території тимчасово окупованій німцями, по Менському району розгорнута робота щодо усупільнення тягла та встановлення ферм при колгоспах. В колгоспі ім. Щорса Блистівської сільради 24.10.1943 р. було поставлено на свиноферму 33 штуки свиней і усупільнено коней 26 штук. Ввечері о 21-й годині конюшню ім. Щорса підпалено, в ній згоріло 18 штук коней, ведеться слідство, про наслідки слідства повідомлю додатково.

В[иконуючий] о[бов'язки] голови РВКу [підпис] БЕБЕК

Держархів Чернігівської області, ф. Р-5036, оп.4, спр.3, арк.107. Рукопис.

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

№ 254

**Статистична інформація заступника начальника Чернігівського
обласного статуправління Міхнева про чисельність населення області станом
на 1 листопада 1943 р.**

1 листопада 1943 р.

№ п. п.	Наименование района	Население по переписи 1939 года			Население по данным эконом[ической] характеристики района и сельсоветского учета		
		Всего:	В том числе:		Всего:	В том числе:	
			городского	сельского		городского	сельского
1	2	3	4	5	6	7	8
1.	Батурицкий	42 910	—	42 910	32 878	—	32 878
2.	Бахмачский	69 239	10 340	58 899	51 267	6 800	44 467
3.	Березненский	32 541	7 824	24 717	22 764	4 917	17 847
4.	Бобровицкий	47 864	7 407	40 457	35 607	5 113	30 494
5.	Борзенский	41 888	10 614	31 274	37 478	7 836	29 642
6.	Варвинский	32 956	—	32 956	26 168	—	26 168
7.	Городнянский	47 587	7 143	40 444	35 955	3 365	32 590
8.	Гремячский	22 766	—	22 766	16 074	—	16 074
9.	Дмитровский	52 607	—	52 607	36 777	—	36 777
10.	Добрянский	31 511	5 495	26 016	19 326	3 453	15 873
11.	Иваицкий	29 804	—	29 804	24 271	—	24 271
12.	Иченский	59 555	14 483	45 072	46 218	10 819	35 399
13.	Козелецкий	35 885	4 529	31 356	28 933	2 892	26 041
14.	Комаровский	35 649	—	35 649	27 622	—	27 622
15.	Коропский	46 025	6 250	39 775	36 365	4 563	31 802
16.	Корюковский	44 278	9 838	34 440	29 102	2 196	26 906
17.	Куликовский	37 288	—	37 288	29 291	—	29 291
18.	Лосиновский	42 016	—	42 016	33 082	—	33 082
19.	Любечский	28 209	4 067	24 142	19 919	3 019	16 900
20.	Малодевичский	32 236	—	32 236	25 387	—	25 387
21.	Михайло- Коцюбинский	47 265	—	47 265	29 951	—	29 951
22.	Менский	46 018	7 598	38 420	36 365	4 014	32 351
23.	Нежинский	49 576	—	49 576	40 641	—	40 641
24.	Новобасанский	44 199	—	44 199	29 498	—	29 498
25.	Носовский	51 258	—	51 258	41 042	—	41 042
26.	Новгород-Северский	49 514	11 582	37 932	34 440	4 440	30 000
27.	Олишевский	37 423	—	37 423	27 202	—	27 202
28.	Остерский	71 425	6 380	65 045	48 842	3 646	45 196
29.	Понорницкий	34 192	—	34 192	25 219	—	25 219
30.	Прилукский	44 736	4 318	40 418	33 694	1 860	31 834
31.	Репкинский	36 186	—	36 186	25 117	—	25 117
32.	Семеновский	47 396	7 532	39 864	35 249	8 412	26 837
33.	Сосницкий	37 436	4 694	32 742	27 197	3 120	24 077

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

34.	Сребнянский	40 845	—	40 845	29 966	—	29 966
35.	Тупичевский	28 833	—	28 833	22 054	—	22 054
36.	Холменский	44 313	—	44 313	31 020	—	31 020
37.	Черниговский	52 319	—	52 319	34 067	—	34 067
38.	Шорский	37 788	8 708	29 080	24 254	2 404	21 850
39.	Яблоновский	25 543	—	25 543	19 087	—	19 087
40.	г. Чернигов	67 356	67 356	—	26 585	26 585	—
41.	г. Нежин	39 743	39 743	—	25 300	25 300	—
42.	г. Прилуки	37 218	37 218	—	19 178	19 178	—
	Всего:	1 783396	283 119	1 500277	1 280452	153 932	1 126 520

Зам[еститель] начальника
облстатуправления

[підпис]

МИХНЕВ

Держархів Чернігівської області, ф. Р-5036, оп.4, спр.2, арк.110–110зв. Рукопис.

№ 255

Доповідна записка голови Ніжинського оргкомітету районного Червоного Хреста Іванової Чернігівському обкому Червоного Хреста про проведену роботу після визволення від нацистської окупації¹

3 листопада 1943 р.

Работа Красного Креста по г. Нежин начата с первых дней освобождения города от оккупантов.

4 октября 1943 г. городским исполнительным комитетом утвержден состав оргкомитета, в количестве – пять человек, и с того же числа аппарат оргкомитета был укомплектован.

Оргкомитетом проведена очистка и уборка помещений под госпиталя как армейские, так и госпиталя ФЭП² силами общественниц. Силами общественниц обслуживались армейские госпиталя, а также проведен по городу сбор пожертвований в пользу больных и раненых воинов и жителей, пострадавших от бомбежки.

По неточному учету в работе Красного Креста в первые дни после освобождения города принимало участие 105 общественниц Красного Креста, кроме того принимали участие в ликвидации бомбежки г. Нежин школы.

За период с 20 сентября 1943 г. собрано пожертвований по г. Нежин 26 305 руб. деньгами, кроватей – 155, кроме того, школами и комитетом учащихся был проведен сбор инвентаря и продуктов для армейских госпиталей, временно пребывающих в г. Нежин, который ими и вывезен.

Оргкомитетом Красного Креста, несмотря на неполное укомплектование предприятий, и учреждений, созданы на некоторых участках низовые оргбюро. Всего по г. Нежин 14 низовых оргбюро.

Наряду с работой по организации помощи раненым оргкомитетом организовано в городе: 1 парикмахерская и 3 буфета, которые уже работают.

В связи с тем, что в г. Нежин не осталось никаких следов о существовании Красного

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

Креста, оргкомитет просит Ваших указаний для дальнейшей работы.

Председатель оргкомитета

[підпис]

ИВАНОВА

Держархів Чернігівської області, ф. Р-5036, оп.4, спр.3, арк.82. Рукопис.

1. На документі є резолюція: «Р.С. Прошу также дать указание в части разворота курсов подготовки значкистов, организации сандружин и санпостов. [підпис]».

2. ФЭП – фронтовой эвакуационный пункт (рос.) – розгортався у межах тилового району фронту. Начальник ФЕП підпорядковувався начальнику санітарного відділу фронту. ФЕП мав у складі сортувальні, хірургічні, терапевтичні, інфекційні та інші види евакуаційних госпіталів, фронтові госпіталі для легкопоранених, контрольно-евакуаційні і польові пересувні госпіталі, санітарні «летючки», тимчасові військово-санітарні поїзди, автосанітарний транспорт, санітарні літаки. Основні завдання ФЕП – це розгортання госпітальної бази фронту, евакуація поранених і хворих із госпітальних баз армій.

№ 256

**Розпорядження голови Чернігівського облвиконкому С. Костюченка
головам районних і міських рад про надання інформації щодо стану народного
господарства**

9 листопада 1943 р.

Весьма срочно

Требуем не позже 14 ноября с[его] г[ода] представить в исполком облсовета депутатов трудящихся подробную информацию о состоянии дел в районе на 10 ноября с[его] г[ода], указав конкретно как осуществлены мероприятия с момента освобождения района от немецких оккупантов по восстановлению советских, хозяйственных органов и народного хозяйства района, в частности по промышленности, коммунальному хозяйству, дорожному строительству, торговле, связи, транспорту, сельскому хозяйству, заготовкам с[ельскохозяйственных] продуктов, народному образованию, здравоохранению.

Требуемую информацию пришлите нарочным, используя для этого товарищей, выезжающих в Чернигов на слёт партизан.

Председатель исполкома облсовета
депутатов трудящихся

[підпис]

КОСТЮЧЕНКО

*Держархів Чернігівської області, ф. Р-5036, оп.4, спр.2, арк.4. Оригінал.
Машинопис.*

№ 257

Доповідна начальника УНКГБ по Чернігівській області О. Федорова секретарю Чернігівського обкому КП(б)У М. Кузнєцову про арешт членів партії та комсомольців, які відмовилися від членства під час нацистської окупації

11 листопада 1943 р.

г. Чернигов

Органами НКГБ на территории Черниговской области установлены и арестованы ряд членов партии и комсомольцев, которые в период оккупации, будучи арестованные полицией, отреклись от коммунистической партии и возводили клевету на советское правительство, стремясь перед оккупантами показать себя врагами советской власти. В ряде случаев эти люди стали на путь прямого предательства, согласившись сотрудничать с немецкими оккупационными властями.

Приводим наиболее характерные материалы:

1. Мороз Даниил Петрович, 30 лет, агроном, уроженец и житель с. Лавы Сосницкого района Черниговской области, одно время работал в аппарате ЦК ЛКСМУ инструктором по работе среди крестьянской молодежи. Перед войной находился в г. Львов в аппарате НКЗ УССР. Из имеющихся у нас документов установлено, что Мороз был арестован в январе 1942 г. Сосницкой районной полицией, как бывший работник ЦК ЛКСМУ. Свидетельскими показаниями установлено, что он действительно работал в аппарате ЦК ЛКСМУ в г. Киев. Незадолго до начала войны находился в Западной Украине, куда был направлен по решению ЦК КП(б)У в аппарат ОблЗУ г. Львов агрономом.

В начале Отечественной войны, находясь в г. Львов, Мороз был мобилизован в Красную Армию, вскоре он попал в плен и находился в лагерях военнопленных.

В конце 1941 года Мороз при неизвестных обстоятельствах из лагеря военнопленных был освобожден и вернулся домой в село Лавы, устроившись работать рядовым колхозником.

Находясь дома, Мороз проявил себя, как аполитичный человек, уклонялся от какой бы то ни было связи с партизанами.

Будучи арестованным полицией, Мороз на допросе заявил, что считает себя виновным перед украинским народом в том, что был комсомольцем и находился на руководящей работе – инструктором ЦК ЛКСМУ.

Одновременно он ставил себе в заслугу свое исключение из рядов комсомола за антисемитизм. Мороз рассказал, что восстановлен в рядах ЛКСМУ он был по инициативе врага народа, расстрелянного за контрреволюцию, бывшего секретаря ЦК ЛКСМУ Огненного, указывая, что после разоблачения советскими органами Огненного, он – Мороз тоже находился под арестом.

Несмотря на то, что рядом свидетельских показаний Мороз характеризовался как личность антисоветская и настроенная враждебно к советской власти, полиция возбудила ходатайство перед немецким командованием о расстреле Мороза как

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

работника ЦК ЛКСМУ.

2. Корниенко Илья Петрович, 53 лет, уроженец и житель с. Сокиринцы, член ВКП(б) с 1927 г., агроном, имеет высшее образование, до оккупации работал директором сельскохозяйственной школы в г. Прилуки, а затем в селе Тиница Бахмачского района. В 1940 г. исключался из партии за связь с классовым врагом.

При отходе частей Красной Армии из Сосницкого района Корниенко умышленно остался на оккупированной территории, предварительно раздав весь имеющийся в распоряжении РайЗО запас, заявляя: «Чтобы не забрали с собой большевики».

Чтобы не быть эвакуированным, Корниенко решил спрятаться до прихода немецких войск в доме гр. Бахира, сказав последнему, что «бояться немцев не стоит, это люди культурные, не то, что наши».

Будучи арестованным полицией как член партии, Корниенко в доказательство своего враждебного отношения к советской власти и коммунистической партии, фигурировал¹ на следствии хранившуюся у него газету «Большевик» № 142 от 22.04.1940 г., в которой имелась статья о его исключении из партии и газету «Прапор коммуны» – со статьей «Своя рука владыка», в которой указывалось, что Корниенко исключен из членов партии за антипартийную деятельность и связь с классовым врагом.

На основании этих материалов Корниенко был, как антисоветский человек, освобожден. На обложке его дела полицией сделана пометка «в Германию».

3. Данилко Максим Корнеевич, 1904 г. рождения, уроженец и житель с. Носовка Носовского района Черниговской области, член ВКП(б) с 1928 года, до оккупации работал инструктором Носовского райкома партии, после изгнания немецких войск работал и[сполняющим] о[бязанности] секретаря райкома партии Носовского района.

Являясь бойцом истребительного батальона, в период оккупации Носовского района Данилко по решению ЦК КП(б)У был оставлен для ведения подпольной работы на оккупированной территории.

После ухода истребительного батальона к партизанам Данилко был отпущен домой для устройства семьи с условием обязательного возвращения в отряд. Однако, несмотря на неоднократные приказания командира отряда явиться в отряд или сдать находящееся у него оружие, Данилко в отряд не явился и оружия не сдал.

В ноябре 1941 г. Данилко по собственной инициативе явился в полицию и прошел регистрацию как член партии. Вскоре Данилко был арестован полицией и, спасая свою жизнь, стал на путь предательства, согласившись тайно сотрудничать с полицией, дав в этом подписку, в которой указал, что в партию вступил из-за куска хлеба и обязуется выявлять партизан и лиц, враждебно настроенных к немцам.

После освобождения из полиции Данилко был немцами направлен заведующим «немецким государственным хозяйством» – бывший совхоз, где всячески старался услужить своим «хозяевам». Используя свое положение, он заставлял работать рабочих по 16-18 в сутки, избивал их за невыполнение распоряжений немецких оккупационных властей.

По заданию немцев Данилко распространял среди населения клевету на партию и советское правительство и пропагандировал нецелесообразность сопротивления

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

немецким войскам.

Однажды, присутствуя на товарищеском вечере 1-го января 1942 года, на предложение «выпьем, товарищи за лучшую жизнь в этом году», Данилко нецензурно выразившись в отношении слова «товарищи», сказал «товарищи в Брянском лесу, а не здесь», подразумевая этим партизан, которых немцы называли лесными бандитами.

Основанием для ареста Данилко послужили заявления командира партизанского отряда «За Родину», политрука этого отряда и командира 1-й роты отряда, в которых Данилко обвиняется в изменческой деятельности перед оккупацией Носовского района.

Начальник управления НКГБ
по Черниговской области

[підпис]

ФЕДОРОВ²

Держархів Чернігівської області, ф. П-470 оп.5, спр.242, арк.26–27. Оригінал. Машинопис.

1. Так у тексті, ймовірно «продемонстрував».

2. **Федоров Олександр Дементійович** 1903–1975) – народився в Одесі у родині слюсаря. Член партії із 1921 р. Закінчив у 1918 р. 6 класів Житомирської гімназії, у 1925 р. – юридичні курси НКЮ УСРР. У 1918 – 1920 рр. працював кочегаром у Житомирській губернській лікарні, у 1920–1922 рр. – секретар комісара, політпрацівник у Житомирі, у травні 1922 – квітні 1923 рр. – діловод-секретар оргвідділу Житомирського губкому КП(б)У. У 1923– березні 1925 рр. – секретар колегії, завідуючий секретною частиною Житомирського губсуду. У 1925–1929 рр. – слідчий прокуратури у Радомишлі, Держинську, Житомирі. У 1930 р. – помічник уповноваженого окрвідділу Житомирського ГПУ, у 1930– лютому 1932 рр. – помічник уповноваженого ОВ Сумського оперативного сектору, у 1932 – січні 1933 рр. – уповноважений ОВ Кременчуцького міськвідділу ГПУ. У лютому 1932 – січні 1935 рр. – заступник начальника Ново-Воронцовської МТС по ОГПУ, у лютому 1935 – вересні 1936 рр. – начальник Очаківського райвідділу НКВД, у 1936 – травні 1937 рр. начальник оперативного пункту ТВ УГБ УНКВД по Одеській обл., у 1937–червні 1938 рр. – помічник начальника відділення УГБ УНКВД по Одеській обл., у 1938 – травні 1940 рр. – начальник 3 відділення УГБ НКВД Молдавської АРСР. У травні 1940 – серпні 1941 рр. – заступник начальника, начальник УНКВД по Полтавській обл., у 1941 – вересні 1942 рр. – заступник начальника оперативної групи УНКВД по Харківській обл. У жовтні 1942 – квітні 1943 рр. – начальник КРВ НКВД Киргизької республіки, у травні – жовтні 1943 р. – заступник начальника УНКГБ по Кемеровській обл., у жовтні 1943 – серпні 1951 рр. – начальник УНКГБ-УМГБ по Чернігівській обл., у серпні 1951 – грудні 1952 рр. – начальник УМГБ по Ізмаїльській обл. З січня 1953 р. – у резерві відділу кадрів МГБ–МВД УРСР, з жовтня 1953 р. – звільнений на пенсію. Проживав у м. Київ. Полковник.

№ 258

Лист секретаря Чернігівського обкому КП(б)У М. Кузнєцова секретарю ЦК КП(б)У Д. Коротченку про економічну ситуацію в області та виконання плану заготівлі сільськогосподарської продукції

16 листопада 1943 р.

Здравствуйте, Демьян Сергеевич!

Докладываю: положение в Черниговской области на 16.11.1943 г. в основном сводится к следующему.

Из плана 716 510 га зерновых заскородовано 348 880 га, обмолочено 367 630 га. Обмолот мы сейчас проводим в основном цепами и катками, в связи с чем, темпы исключительно безобразные. Молотильные агрегаты мы вынуждены использовать

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

слабо, из имеющихся в области 607 молотилок мы можем поставить на молотьбу 325 штук, полностью обеспечив их тракторами, но трактора повсеместно не работают, т. к. нет для них горючего.

Фактически на молотьбе сейчас работает не более 165 молотилок с газогенераторными тракторами и все.

Лимит горючего по сельскому хозяйству на октябрь и ноябрь месяцы нам запланирован: керосина 950 тонн и 20 тонн бензина, но, Демьян Сергеевич, за все время ни одного килограмма мы не получили ни в октябре и также не получаем в ноябре месяце.

Все возможности доставать горючее на месте правдами и неправдами мы уже, нужно сказать, использовали, уже наши неофициальные «поставщики» горючего просто отказываются что-нибудь нам давать – одна надежда, что этими днями все же горючее нам подбросят.

Согласно решению ГОКО, мы последнее время договорились с Белорусским и I Украинским фронтами о помощи нам в молотьбе, как рабочей силой, так и частично горючим. Людей они по 2 200 чел. нам подбрасывают, а вот насчет горючего дело плохо, т. к. и у них тоже, видимо, его недостаточно.

Вообще, Демьян Сергеевич, с горючим в области у нас скандал – лимитов на города нет, в связи с чем, в Чернигове мы не можем пустить в ход электричество и воду, весь восстановительный ремонт электростанции и водопровода давно сделан, при наличии горючего немедленно может быть в городе и свет и вода, а пока таких необходимых вещей у нас нет.

Правда, в экстренных случаях мы пускаем свет в нужные места, доставая у воинских частей небольшими дозами горючее, но это же не дело.

Скверно у нас, Демьян Сергеевич, с автомашинами. Я, конечно, понимаю, что автомашины сейчас для нас очень узкое место, но надо признаться, что без машин работать трудно. Мы имеем в обкоме КП(б)У фактически одну автомашину, какую я привез с армии и два Виллиса, из которых я, согласно Вашего распоряжения, один передал в Черниговский горком КП(б)У, а один должен обслуживать и обком, и облисполком, именно должен, т. к. все эти машины стоят без бензина, ни грамма у нас его нет и мы еще ничего в плановом порядке не получили.

До сих пор, пользуясь кое-какими знакомствами в воинских частях, мы доставали, но дальше уже нельзя, да и это не дело.

Грузовых машин у нас нет.

С бумагой в области тоже скандал. За все время моего пребывания в области я не получил ни листа бумаги, в связи с чем мы не можем выпускать газету ни в области, ни по районам. Правда, я опять же в войсковых частях достал недавно одну тонну бумаги, выпустили 3 номера областной газеты. Пару сот килограмм раздал по районам. Сейчас снова нет бумаги. У меня уже голова кругом идет, где бы, что достать, возможности исключительно ограниченные – надежда только одна, что нам все же когда-нибудь пришлют бумагу, какую обещали.

С кадрами у нас, Демьян Сергеевич, тоже не совсем, особенно за счет укомплектования партийных органов, не хватает первых секретарей РК и ГК – 2 чел., вторых секретарей – 18 чел., секретарей по кадрам – 23 чел. Совсем плохо с агитпропработниками,

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

их по районам у нас нет 25 чел., оргпартработников – 33 чел. и т. д. Советский аппарат мы в районах кое-как сколотили, в основе – это новые, только что пришедшие к районному руководству люди, так что приходится их учить очень многим элементарным вопросам, а пока что этот народ на каждом шагу делает подчас очень грубые ошибки. Например, руководители Менского района без ведома обкома и облисполкома недели три тому назад приняли решение о проведении закупок картофеля, зерна, масла и т. д. в так называемый «Фонд помощи Донбассу», и пока мы бросились, то они успели провести в 10 селах собрания колхозников и вынесли решение о пожертвовании картофеля и т. д. на помощь Донбассу. Или в Гремячском районе председатель райисполкома некто Забудько, не поставив в известность даже РК КП(б)У, решил провести сельскохозяйственный налог в районе, выехал в село и довел самолично задания колхозам, и собрал около 60 000 рублей. В общем, таких художеств очень много, приходится на каждом шагу выправлять и выправлять, выезжая на места и вызывать к себе. За это время, как я прибыл в область, мы провели два кустовых совещания председателей райисполкомов и первых секретарей РК КП(б)У по вопросам сельского хозяйства, промышленности и т. д. Недавно провели кустовые совещания секретарей райкомов партии по вопросам оргпартработы в свете постановления ПБ ЦК КП(б)У о наведении порядка в партийном хозяйстве, организации работы в первичных парторганизациях, учета коммунистов и т. д.

Бюро обкома КП(б)У утвердило по районам составы райкомов КП(б)У, сейчас уже с каждым днем работа партийного и советского аппарата, конечно, делается более четкой – есть надежда, что в недалеком будущем мы будем работать, конечно, лучше чем сейчас.

Сегодня закончил работу пленум обкома ЦК КП(б)У, где мы обсудили два вопроса:

1) О ходе выполнения постановления ЦК ВКП(б) и Совнаркома СССР «О неотложных мероприятиях по восстановлению хозяйства в районах, освобожденных от немецкой оккупации»¹;

2) О задачах массово-политической работы среди трудящихся Черниговской области.

Пленум прошел очень неплохо, исключительно делово и организовано. На этом пленуме присутствовали кроме членов обкома КП(б)У, все первые секретари райкомов КП(б)У, председатели райсоветов и руководители областных учреждений и основных предприятий области.

14 ноября 1943 г. мы провели областной митинг партизан Черниговщины, присутствовало свыше 600 человек партизан, митинг прошел замечательно, на исключительно высоком идейно-политическом уровне, как настоящая демонстрация подлинного патриотизма, любви к нашей партии и т. Сталину. Я, Демьян Сергеевич, был на многих митингах, но такой митинг, такого подъема людей я еще в жизни не видал.

Приняли боевой рапорт партизан Черниговщины И.В. Сталину, приветствие Н.С. Хрущеву.

Очень жаль, что никто не приехал к нам на этот митинг – мы, обком КП(б)У, заблаговременно послали приглашения и в ЦК КП(б)У и в СНК УССР, лично Вам, Никите Сергеевичу, Леониду Романовичу, Михаилу Сергеевичу – мы все Вас крепко ждали. Я, конечно, знаю, что сейчас нашему ЦК работы очень много, и я, поэтому, так и разъяснял товарищам. Демьян Сергеевич, даже не приехали к нам на этот митинг и представители Украинского штаба партизан, а это неправильно, т. к. такой митинг на

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

Украине проводится впервые, и им следовало бы на нем побывать.

Несколько слов опять о кадрах, в частности об областных кадрах, у нас, Демьян Сергеевич, не хватает, и мы абсолютно не можем на месте подобрать таких товарищей, как:

- а) зав[едующий] сельхозотделом обкома партии;
- б) зав[едующий] орготделом обкома КП(б)У;
- в) за[меститель] секретаря по транспорту;
- г) за[меститель] секретаря по промышленности.

В части редактора областной газеты, то такой у нас был, как мне говорили в ЦК КП(б)У, т. Токаренко, когда я приехал в область, он тогда работал в группе ЦК партии, сидел в Батурином районе, я на него надеялся, но он снялся оттуда и уехал в Харьков, мы сейчас без редактора;

д) Нет у нас также заведующего облпланом облисполкома и подобрать на месте нет никакой возможности. Прошу Вашей помощи.

Чем еще мы сейчас занимаемся?

Первое – это сейчас уже закончили полностью копку и буртование картофеля и сахарной свеклы по области – картофель выкопали 103 056 га, полностью забуртовано. Сахарной свеклы выкопали 10 014 га, частично забуртовали, а частично вывозим на сахарозаводы. Мы сейчас восстановили 2 сахарозавода – Носовский и Новобыховский, завоз свеклы на эти заводы с плантаций пока идет исключительно отвратительно, и в результате на сегодня по Носовскому заводу завезено на 5 – 6 дней сахарной свеклы, а по Новобыховскому на 1 – 2 дня. Мы по этому вопросу уже приняли меры, и дело сейчас пойдет, конечно, лучше – темпы возки резко увеличим, подпряжем еще больше коров, кое-кого уже подогнали в этом вопросе крепко. Урожайность свеклы в среднем 70 ц/га. На заводах к пуску производства все готово, за исключением пасов и фильтр[овочных] полотнищ, каких на заводах нет.

Руководители сахарной промышленности уже давно обещали прислать, но и до сих пор обещания остаются обещаниями – прошу Вашей помощи.

По-прежнему плохо у нас, Демьян Сергеевич, с зябью. На сегодня подняли мы только 25 000 га. На пленуме обкома мы дали указания в этой части, вызывали на бюро в облисполком особо отстающих, пользуясь еще благоприятной погодой, подъем зяби мы продолжаем. Основное в этом, это то, что районы никак не переключаются на коров, всего работает на зяби до 1 500 коров, это очень мало – трактора совсем не работают по зяби, т. к. нет горючего.

Мы приняли решение о том, чтобы по области подготовить к весне на сельскохозяйственные работы не меньше 75 000 – 100 000 коров, дали каждому району конкретные задания, т. к. это единственное у нас спасение в весенне-полевых работах.

Приступим к ремонту машинно-тракторного парка, по нашим МТС в IV квартале нужно отремонтировать 399 тракторов. Изыскиваем на месте все, что представляется возможным, реставрируем запасные части и т. д. – трудно, если правительство нам в этом отношении что-нибудь поможет, так это будет очень хорошо. Может быть, Демьян Сергеевич, нас следовало бы прикрепить к какой-нибудь восточной области для минимальной помощи вот так, как это сделано по Ворошиловградской области – это была бы для нас исключительная помощь.

По части выполнения заготовок. Картофель Красной армии мы выполним

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

58 000 т, т. е. перевыполним план на 3 000 т за счет Белорусского фронта – несмотря на это все же части Красной армии продолжают заготавливать. Мы дали распоряжение районам немедленно прекратить поставку картофеля Красной армии, т. к. план 55 000 по нашей области уже перевыполнен.

Зерно усиленно сдаем Красной армии, по Белорусскому фронту из плана 24 000 т выполним 10 758 т, по I Украинскому фронту план был сперва 12 000 т, теперь телеграммой нач[альника] упр[авления] тыла т. Хрулева увеличен до 33 000 т – мы и этот план разверстали по районам, к слову сказать, это все наши резервы, но от правительства Украины никаких указаний у нас нет.

Всего из плана зернопоставок 68 212 [тонн], мы выполним 23 900 т, или 36%. Основная задержка в молотье. В связи с принятыми нами мерами по молотье, видимо, зернопоставки резко пойдут на увеличение, принимаем все меры к выполнению решения ЦК КП(б)У об окончании зернопоставок к 1 декабря.

Мясо Красной армии из плана 3 062 т выполнено 5 156 т или 197%. План 1943 года выполнен полностью, ряд районов мясо уже сдали за 1944 год, а некоторые, в связи с безобразным поведением заготовительных органов армии, залезли и в 1945 год. Мы дали категорическое распоряжение районам немедленно прекратить, в тех районах, где затронут 1945 год, поставки мяса Красной армии, одновременно сообщив об этом войсковым частям Белорусского и I Украинского фронтов.

Демьян Сергеевич, проводим мы сейчас и контрактацию молодняка крупного рогатого скота, свиней, овец, уже организовали по несколько ферм в каждом районе крупного рогатого скота, овец, свиней, птицы и т. д.

Проводим также засыпку семенных посевных фондов по колхозам, как зерновых, так и картофеля, нужно сказать, что картофель заложили полностью, а с зерновыми несколько задерживаемся опять же из-за обмолота.

В колхозах приступили к обобществлению лошадей, скота, которые временно были на содержании у колхозников, заготавливаем для них корма, в ближайшее время эту работу закончим.

Проводили выборы правлений колхозов. Тоже скоро закончим эту работу и еще много разных работ, о каких, видимо, я напишу следующий раз, а то и так много уже Вам написал в этом письме.

Кроме всех просьб, я хочу просить Вашего согласия, Демьян Сергеевич, в таких вопросах:

1. Мы проводим сейчас большую работу по учету и оценке ущерба, принесенного немецкими мерзавцами нашему народному хозяйству, но у нас нет ценников, какие должен выслать госплан УССР. Я когда был еще в Харькове, то захватил 10 экземпляров, но их очень мало – обещали дать больше, но почему-то не высылают.

2. Мы сейчас создали областную комиссию по выявлению зверств фашистов в области, есть очень много фактического материала, а инструкции по этому вопросу никакой нет. Прошу Ваших указаний.

3. Демьян Сергеевич, можно ли давать нашим райработникам разрешение на ввоз своих семейств и вообще эвакуированного из Черниговской области населения?

4. Вашу директиву о немедленном направлении житомирцев и западников в

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

г. Киев я лично взял под свой контроль и немедленно выполняю².

Извините, что много написал, честное слово, меня наша связь зарежет, вынужден писать, поэтому так много.

С коммунистическим приветом.

Секретарь Черниговского
обкома КП(б)У

М. КУЗНЕЦОВ

Держархів Чернігівської області, ф. Р-5036, оп.4, спр.2, арк.194–199. Копія. Машинопис. Опуб.: Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Чернігівська область / Упор.: О. Коваленко, Р. Подкур, О. Лисенко. – Кн.2. – Чернігів, 2010. – С. 115-119.

1. Спільна постанова РНК і ЦК ВКП(б) «О неотложных мероприятиях по восстановлению хозяйства в районах, освобожденных от немецкой оккупации» була ухвалена 21 серпня 1943 р.

2. Йдеться про групи партійно-радянських працівників, зібраних для роботи у Житомирській та Західних областях УРСР, що перебували ще під нацистською окупацією.

№ 259

Клопотання голови Чернігівського райвиконкому Овчаренка та секретаря Чернігівського райкому КП(б)У Захлібного до голови Чернігівського облвиконкому С. Костюченку та секретарю Чернігівського обкому КП(б)У М. Кузнєцову про заборону конфіскації колгоспного сіна військовими підрозділами

19 листопада 1943 р.

По реке Десна Черниговского района, в районе сел Подгорное, Пески, Анисов, Выбли на лугах находится принадлежащее колхозам сено в кол[ичес]ве примерно 1 400 тонн, на это сено воинские части составили акт, как бесхозяйственное, выдал чек-требование «Заготсено» и приступили к разбору данного сена.

Несмотря на наше ходатайство и данное Вами указание о прекращении разбора сена, воинские части продолжают сено брать.

Просим Вашего ходатайства о запрещении забирать воинскими частями сена. В противном случае колхозное животноводство останется без кормов.

Пред[седатель] исполкома райсовета

депутатов трудящихся

Секретарь РК КП(б)У

[підпис]

[підпис]

ОВЧАРЕНКО

ЗАХЛЕБНЫЙ

Держархів Чернігівської області, ф. Р-5036, оп.4, спр.3, арк.49. Оригінал. Машинопис.

1. Подібне ставлення до населення звільнених територій деяких командирів військових підрозділів було поширеним явищем. Вони діяли відповідно до проголошеного гасла «Все для фронту, все для перемоги», що на практиці означало «Нічого для тилу». Постійні передислокації військових підрозділів унеможлилювали покарання винних. Таким чином, сільське населення, зубожіло в умовах окупації, іноді опинялося під загрозою відвертого пограбування під виглядом «конфіскації для військових потреб». 12 грудня 1943 р. директор лісгоспу доповідав голові Чернігівського облвиконкому С. Костюченку: «Черниговский лесхоз сообщает, что заготовленные

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

дрова в ур[очище] «Подусовка» для Черниговского облисполкома самовольно разбираются воинскими частями, например:

09.12.1943 г. машина № Е–5–22–14 мин. дивизион 175 див[изии], как заявил шофер набрала 4 с/м дров;

11.12.1943 г. машина № Е–5–15–02 забрала 4 с/м дров;

11.12.1943 г. машина № Р–6–83–98 забрала 4 с/м дров.

Воинские машины систематически забирают дрова.

Лесхоз просит выявить воинские части по № № автомашин, а также просим ускорить вывозку дров, выписанных Черниговскому облисполкому». *Див. Держархів Чернігівської області, ф. Р-5036, оп.4, спр.3, арк.20.*

14 грудня 1943 р. у розпорядженні голови виконкому Чернігівської облради С. Костюченка щодо вивезення сена радгоспу «Яцево» військовими зазначалося: «Препрошую немедленно прекратить изъятие сена на лугу вблизи села Еньков, принадлежащего совхозу «Яцево» и колхозов пригородных сел. Препрошую Вас, что непрекращение вывоза указанного сена повлечет за собой передачу дела Военному Совету фронта для привлечения Вас к суду военного трибунала, как мародера». *Див.: Держархів Чернігівської області, ф. Р-5036, оп.4, спр.3, арк.17.* Цього ж дня головою Чернігівського облвиконкому С. Костюченком було підписане розпорядження щодо вивезення насінневої картоплі радгоспу «Яцево»: «По заявленію директора совхоза «Яцево» 16-ой Воздушной армией выставлен караул возле буртов семенного картофеля указанного совхоза и производится вывозка его как трофейного. Препрошую немедленно снять выставленный караул и прекратить вывоз картофеля и произвести расчет за уже вывезенный». *Див. Держархів Чернігівської області, ф. Р-5036, оп.4, спр.3, арк.17зв.*

№ 260

Розпорядження голови Чернігівського облвиконкому С. Костюченка голові Олишівського райвиконкому та голові Олишівської райспоживспілки про встановлення контролю над шкіряним заводом командиром військового підрозділу

21 листопада 1943 р.

В моем письме было ясно сказано¹ – заключить договор с воинской частью на переработку только того кожевенного сырья, которое дает только воинская часть; завода воинской части не передавать – завод как был райсоюза, так и остается, и все руководство остается только за райсоюзом. Между тем, воинская часть поставила часовых и работников не допускает.

Категорически требую договор, заключенный директором завода, не имевшим на то полномочий, – расторгнуть и заключить новый договор только на переработку сырья, сдаваемого воинской частью.

Выработанная в настоящее время готовая продукция поступает на склады райпотребсоюза и отпускается последним по указаниям облпотребсоюза, согласно указаний облисполкома.

Кожсырье, перевезенное из Куликовского райсоюза, воинская часть должна возвратить, как незаконно взятое.

В случае возражений со стороны воинской части срочно сообщите лично мне.

[підпис]

КОСТЮЧЕНКО

Держархів Чернігівської області, ф. Р-5036, оп.4, спр.3, арк.47. Рукопис.

¹ Вказаний лист в архівних документах не виявлений.

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

№ 261

Статистична довідка начальника Чернігівського обласного статуправління
Грайфера секретарю Чернігівського обкому КП(б)У М. Кузнєцову про кількість
населення у липні 1941 року та листопаді 1943 року

23 листопада 1943 р.

Ниже данные по 22-ум районам и 3-м городам области по состоянию на 1-е ноября 1943 г. По сравнению с данными на 1 июля 1941 года:

№ п/п	Наименование района	Всего населения на 1.11.1943 г.	Всего населения на 1.07.1941 г.	%
1.	Батуринский	32 878	42 910	76,6
2.	Бахмачский	51 267	69 239	74,0
3.	Березненский	22 801	32 541	70,0
4.	Бобровицкий	38 326	47 864	80,0
5.	Борзенский	36 368	41 888	86,8
6.	Варвинский	26 168	32 956	79,4
7.	Городнянский	35 955	47 587	76,1
8.	Иваницкий	24 271	29 804	81,4
9.	Козелецкий	28 933	35 885	80,6
10.	Комаровский	27 622	35 649	77,5
11.	Коропский	36 366	46 025	79,0
12.	М-Коцюбинский	29 951	47 265	63,4
13.	Куликовский	30 797	37 288	82,6
14.	Лосиновский	33 082	42 016	78,7
15.	Носовский	41 042	51 258	80,1
16.	Олишевский	27 202	37 423	72,7
17.	Понорницкий	25 219	34 192	73,7
18.	Прилукский	20 960	40 418	51,9
19.	Сребнянский	29 966	40 845	73,4
20.	Тупичевский	22 054	28 833	76,5
21.	Яблуневский	19 087	25 543	74,7
22.	Нежинский	40 641	49 576	82,0
Всего:		680 956	897 005	75,9
23.	г. Чернигов	26 585	67 356	39,5
24.	г. Нежин	25 300	39 743	63,7
25.	г. Прилуки	19 400	37 218	52,1
Всего:		71 285	144 317	42,4
Всего: по 22-м районам и 3-м городам		752 241	1 041 322	72,2

Распространяя эти данные на всю область, имеем 72,2% или уменьшение населения на 495 784 чел. Из этого количества ориентировочно призвано в ряды РККА и тыловые работы 85 000 человек; эвакуировано 52 000 человек; передвижка в пределах области и Украины 25 000 человек; контингенты выбывшие за пределы области в связи с военной обстановкой, 13 500 человек. Остающиеся 20 000 человек следует отнести за счет истребленного и насильно вывезенного населения в Германию.

Начальник облстатуправления
Начальник сектора населения

[підпис]
[підпис]

ГРАЙФЕР
МИХНЕВ

Держархів Чернігівської області, ф. П-470, оп.5, стр.290, арк.11. Оригінал. Машинопис.

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

№ 262

Інформація голови Прилуцької міської ради Генералова голові Чернігівського облвиконкому С. Костюченку про надання дозволів евакуйованому населенню для повернення до рідних домівок

2 грудня 1943 р.

г. Чернигов

В Прилукский горсовет поступает большое количество запросов из Чкаловской, Актюбинской и др[угих] областей от граждан, эвакуированных в 1941 г. из Прилук, с просьбой выслать им вызовы на проезд в г. Прилуки на постоянное место жительства.

Кроме того, к нам обращаются граждане Смоленской области, насильно эвакуированные в апреле 1943 г. немецкими фашистами в Прилуки и др [угие] районы Черниговской области, с просьбой дать пропуск на проезд на родину в Смоленскую область.

Прошу Вас дать указания по данному вопросу.

Председатель горсовета

[підпис]

ГЕНЕРАЛОВ

Держархів Чернігівської області, ф. Р-5036, оп.4, спр.3, арк.25. Оригінал. Машинопис.

№ 263

Доповідна записка тимчасово виконуючого обов'язки прокурора Чернігівської області Панова секретарю Чернігівського обкому КП(б)У М. Кузнецову та голові Чернігівського облвиконкому С. Костюченку про факти порушення дисципліни військовослужбовцями

24 грудня 1943 р.

Секретно

За последнее время зафиксирован ряд случаев, когда лица из числа вновь призванных на освобожденной территории, не желая служить в Красной армии, дезертируют и оседают на прежнем месте жительства. Местные власти не ведут надлежащей борьбы с этими дезертирами, не вызывают их и не применяют мер к привлечению их к уголовной ответственности.

Некоторые военнослужащие, направленные в госпитали вследствие ранения и возвращающиеся в части после выздоровления, оседают на длительное время в тыловых районах, а отдельные из них без всякого на то распоряжения проживают по месту нахождения семьи и родственников, уклоняясь тем самым от участия в боях.

В районах нашей области имеют место случаи, когда отставшие от своих частей военнослужащие занимаются мародерством, были случаи убийства из лиц гражданского населения и военнослужащих.

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

Так, 24 октября сего года в с. Малая Загоровка Бахмачского района красноармеец Шугуров, будучи в пьяном виде, избил несколько колхозников, а затем зверски зарубил топором 104-х лет старика Балабенко Петра. В с. Великая Загоровка того же района 9 ноября 1943 г. военнослужащий сержант Горбач выстрелом из автомата на почве ревности убил красноармейца Бувик и гражданку указанного села Куценко Анну.

Целый ряд аналогичных фактов имеет место и в других районах области.

Сообщая Вам об этом, прошу дать необходимые указания секретарям РК КП(б) У и председателям исполкомов райсовета об организации сплошной проверки всех населенных пунктов для выявления лиц, уклоняющихся от службы в Красной армии.

ВИО прокурора Черниговской области [підпис]

ПАНОВ

Держархів Чернігівської області ф. П-470, оп.5, спр.242, арк. 39. Оригінал. Машинопис.

№ 264

Доповідна записка начальника УНКВД по Чернігівській області полковника держбезпеки П. Аксьонова заступнику командуючого Київського військового округу генерал-лейтенанту В. Косякіну¹ про утримання німецьких військовополонених

24 грудня 1943 р.

*Совершенно секретно
г. Чернигов*

Согласно распоряжения главного управления НКВД СССР по делам военнопленных, все бывшие лагеря, где содержались русские военнопленные при немцах, закрепляются за НКВД для размещения немецких военнопленных.

В связи с этим, прошу Вашей санкции разместить фронтовой лагерь военнопленных № 43 НКВД в бывшем лагере русских военнопленных Яцево, расположенном в 7-ми км от г. Чернигов, который сейчас уже производит прием военнопленных от Белорусского и 1-го Украинского фронтов.

Лагерь № 43 НКВД на сегодняшний день размещен в оставленном Вами одном корпусе на территории старых казарм, что является для лагеря недостаточным, и кроме того неудобным, так как на этой же территории разместились вблизи воинские части и склады Вашего Округа².

Начальник управления НКВД
по Черниговской области

полковник государственной безопасности

[підпис]

АКСЕНОВ³

Держархів Чернігівської області ф. П - 470, оп.5, спр.242, арк.47. Оригінал. Машинопис.

¹ Косякін Віктор Васильович (1895–1958) – народився в м. Орел. У 1915 р. закінчив Алексеевське

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

військове училище, у 1924 р. та 1930 р. – стрілецько-тактичні курси удосконалення командного складу РСЧА «Постріл». З 1915 р. служив у царській армії, у РСЧА – з 1918 р. Брав участь у громадянській війні на посадах командира взводу, батальйону, полку, був поранений і контужений. З 1924 р. – помічник командира стрілецького полку, з 1925 р. – командир стрілецького полку, з 1931 р. – начальник штабу, з 1936 р. – командир стрілецької дивізії. У червні 1940 р. – начальник Вищих стрілецько-тактичних курсів удосконалення командного складу РСЧА «Постріл». З серпня 1941 р. в НКО займався комплектуванням військових частин, з лютого 1942 р. – уповноважений Ставки ВГК та командуючий Сталінградською групою військ. З серпня 1943 р. – командуючий Сталінградським ВО, займався підготовкою резервів. У жовтні 1943 р. заступник командуючого Київського ВО, з листопада 1951 р. – помічник командуючого Групи радянських військ у Німеччині, з вересня 1953 р. – виконуючий обов'язки Головного радника при Казарменій народній поліції НДР. З лютого 1954 р. – розпорядженні Головного управління кадрів МО СРСР, з червня 1956 р. – заступник начальника Головного управління кадрів МО СРСР. Помер у м. Москва, РФ.

2. Копія була направлена секретарю Чернігівського обкому КП(б)У М. Кузнецову. В подальшому німецькі військовополонені брали активну участь у відбудові промислових та соціально-культурних об'єктів міста. Докладніше див.: *Потильчак О.В. До питання про використання військовополонених німців на відбудовчих роботах у Чернігові та області восени 1944 року// Література та культура Полісся. – Ніжин, 2002. – Вип. 17: Полісся та Лівобережна Україна в історичному та культурологічному контексті. – С. 224–226. Його ж. Радянський військовий полон та інтернування в Україні (1939-1954). – К.: Вид-во Нац. пед. ун-ту ім. М.П. Драгоманова, 2004. – 482 с.*

3. **Аксьонов Петро Михайлович** (1898–1972) – народився в сім'ї селянина с.Архангельське Землянського повіту Воронізької губ. росіянин. Член партії з травня 1929 р. Освіта – сільська школа (с. Архангельське 1913 р.). У 1913 р. – працював батраком, пастухом, «хлопчиком в магазині» у Воронежі; у 1914 – 1918 рр. – працював пакувальником, продавцем телеграфістом станції Вороніж Південної залізниці. В РСЧА з 1918 р. – рядовий Особливого загону Південного фронту, у листопаді 1918 – квітні 1919 рр. – комвзводу ОВ 13 армії; брав участь у боях військами з Денікіна, нагороджений цінним подарунком. У квітні 1920 – вересні 1926 рр. – комвзвода 55 стр. полку 19 стр. бригади, комвзвода 2 Заволжского полку, комвзводу караульної роти артскладу, комвзводу 136 полку 46 дивізії УВО. З вересня 1926 – грудень 1930 рр. – завгосп районної лікарні с. Сватово Куп'янського окр., 1930 – 1931 рр. – голова Сватівської сільради, у 1931 – 1934 рр. – голова Сватівського райкому Червоного Хреста. З січня 1934 по січень 1936 рр. – інструктор Сватівського райкому КП(б)У, у вересні 1937 – грудні 1938 рр. – інструктор сільськогосподарського відділу Сталінського обкому КП(б)У. У грудні 1938 р. – липні 1943 р. – начальник УНКВД – УНКГБ по Курській обл., у грудні 1943 – травні 1945 рр. – начальник УНКВД Чернігівської обл. Звільнений в запас по хворобі. Полковник державної безпеки. У серпні 1945– лютому 1947 рр. – директор радгоспу в Одеській обл., у лютому 1947 – червні 1950 рр. – начальник спецсектору Сумського облпромгоспу. У 1950–1952 рр. пенсіонер. У жовтні 1952 – березні 1953 рр. – інспектор ЦСУ СРСР у м. Куп'янськ.

№ 265

Пояснювальна записка начальника зведено-планового сектору Чернігівського облплану Холопцева до перспективного плану відновлення промисловості області

[початок 1944 р.]¹

Легкая промышленность

Черниговская область в 1941 г. имела значительно развитую легкую государственную промышленность областного подчинения. Прилукские чулки, перчатки, обувь, кожгалантерея и черниговские изделия массового пошива расходились далеко за пределы Украины. Свыше 2,5 тыс. рабочих были заняты в легкой промышленности. При оставлении области немецкими захватчиками уничтожены все предприятия легкой промышленности с оборудованием и строениями. Оставшееся оборудование чулочной фабрики установлено, и с конца декабря 1943 г. Прилукская чулочная фабрика приступила к работе. Восстановлены все мастерские индпошива, работающие сейчас на давальческом сырье.

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

Ближайшие наши задачи: обеспечить предприятия сырьем, восстановить чулочную и обувную фабрики; организовать цеха ширпотреба и детского пошива, открыть цеха пошива головных уборов, кроме того в текущем году построить новый стекольный завод на базе Ловинских (Бобровицкий р-н) песков.

Наличие кожсырья и специалистов по кожгалантерее ставит вопрос об организации в г. Чернигов при кожзаводе выработки хрома и кожгалантереи.

Строительные материалы.

К предприятиям областного подчинения относились 10 кирпичных и клинкерных заводов. Разрушенные немецкими оккупантами предприятия сохранили в некоторой части свои основные средства: гофманские печи в основном сохранились. Уничтожено силовое и сушильное хозяйство, расхищено оборудование и живой инвентарь. Все заводы в 1944 г. вступят в эксплуатацию, но с пониженной пропускной способностью. Лимитируют производство недостаток сушильной площади, агрегатов (локобиля, пресса) и транспорт. Выпуск продукции, в лучшем случае, может быть достигнут половины 1941 года. (Вместо 28 – 30 млн. кирпича – 10 – 15 млн. штук).

Наши задачи: получить и отремонтировать недостающее оборудование (локобиля и пресса), обеспечить себя транспортом, восстановить сушильную площадь, нанять рабочую силу. Кроме того, в текущем году организовать производство черепицы в г. Чернигов, организовать выработку извести в напольных печах путем завоза пека в Чернигов, расширить выпуск ширпотреба (гончарных изделий) на всех заводах.

Местное топливо (торф).

Государственная топливная промышленность организована только в 1940 г. В 1941 г. она насчитывала 10 предприятий, на которых 7 предприятий были новыми. План добычи торфа был утвержден в 41 тыс. тонн в год. Торфоразработки также за время немецкого хозяйничанья сильно пострадали. В 1944 г. предложено восстановить 9 торфоразработок с добычей 53 тыс. т торфа.

Задачи: обеспечить торфоразработки минимальным количеством необходимых строений и оборудования; усилить обследовательские работы и охватить новые болота с увеличением количества предприятий.

Местная промышленность.

Государственная местная промышленность имеет своей задачей удовлетворить насущные мелкие потребности населения в товарах широкого потребления и бытовые потребности населения. Главной формой предприятий местной промышленности являются рай[онные] и гор[одские] промкомбинаты с большим количеством цехов в их составе. В 1941 г. таких комбинатов было организовано 17 с 53 цехами в них. Почти все они имели задачей обеспечить постройку и ремонт обоза, выпуск бочкотары, ремонт сельскохозяйственного инвентаря и т. д.

Восстановление райпромкомбинатов идет весьма медленно, главным образом ввиду очень слабой работы областного управления местной промышленности.

Два крупных предприятия областного подчинения – Черниговская пуговичная фабрика и Прилукская кроватьная фабрика разрушены и сожжены дотла.

Наши задачи: восстановить работу существовавших в 1941 г. РПК, восстановить

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

пуговичную фабрику на базе местного сырья (ракушка), организовать промкомбинаты в каждом райцентре и каждом городе.

Пищевая промышленность.

Промышленные предприятия обляйцепрома повреждены меньше прочей промышленности, сохранились два пивоваренных завода, причем на Черниговском заводе сгорела крыша, Нежинский завод почти не поврежден. Осталась целой и Черниговская конфетная фабрика. Что касается районных пищекомбинатов, то до сих пор облпищепром сведения имеет только относительно двух комбинатов, остальные 9 пищекомбинатов облпищепромом не обследованы.

В задачу ближайших месяцев входит: устройство крыши на Черниговском пивзаводе и оборудование солодовни на полную мощность завода; пуск всех существовавших в районах пищекомбинатов и организация новых с тем, чтобы в каждом районе был пищекомбинат; расширение ассортимента продукции, в частности соленье и маринование грибов, мочение яблок, варка повидла, а также организация при райпищекOMBинатах подсобных сельских хозяйств.

Облмельтрест.

Мельницы облмельтреста сохранились почти полностью: на 12 мельницах существовавших в 1941 г. приведены в относительный порядок и 11 мельниц работают.

Требуется срочное восстановление Борзенской мельницы, сгоревшей в 1940 г., и начатой постройки в 1941 г.

По всем предприятиям государственной промышленности областного подчинения: а) отсутствуют вовсе транспортные средства; б) отсутствуют топливо и в) недостаток рабочих кадров.

Промкооперация.

Система промкооперации не вполне справилась с разворотом работы, существовавшим в 1941 г. артелей. На местах работа артелей проходит без руководства со стороны областных органов. Качество продукции низкое, цены – высокие. Задача по кооперации – восстановить сеть артелей 1941 г., улучшить и удешевить продукцию, использовать местное сырье.

Начальник сводно-планового
сектора облплана

ХОЛОПЦЕВ

Держархів Чернігівської області, ф. Р-5036, оп.4, спр.7, арк.39. Копія. Машинопис.

1. Датовано за сусідніми документами.

№ 266

Витяг із книги актів по обліку збитків у результаті нацистської окупації

[1944 р.]¹

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

№ п. п.	От кого поступило краткое содержание актов	Общая сумма ущерба в рублях	Примечание
1.	От райпотребсоюза «О принесении убытков при немецкой оккупации райпотребсоюзу».	941 756	[підпис]
2.	От Гремячского СПО «О принесении убытков при немецкой оккупации СПО».	171 737	[підпис]
3.	От Воробьёвского лесничества «О принесении убытков при немецкой оккупации лесничеству».	481 737	[підпис]
4.	От Будо-Воробьёвского СПО «О принесении убытков при немецкой оккупации СПО».	69 720	[підпис]
5.	От Чайкинского СПО «О принесении убытков при немецкой оккупации».	54 015	[підпис]
6.	От Бучковского СПО «О принесении убытков при немецкой оккупации СПО».	42 401	[підпис]
7.	От Пушкарёвского СПО «О принесении убытков при немецкой оккупации СПО».	37 294	[підпис]
8.	От Муравьёвского СПО «О принесении убытков при немецкой оккупации СПО».	62 550	[підпис]
9.	От Воробьёвского СПО «О принесении убытков при немецкой оккупации»	92 265	[підпис]
10.	От Каменьского СПО «О принесении убытков при немецкой оккупации СПО».	48 137	[підпис]
11.	От Михальчино-Слободского СПО «О принесении убытков при немецкой оккупации СПО».	52 348	[підпис]
12.	От Каменско-Слободского СПО «О принесении убытков при немецкой оккупации СПО».	70 952	[підпис]
13.	От Полюшкинского СПО «О принесении убытков при немецкой оккупации СПО».	33 769	[підпис]

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

14.	От Ковпинского СПО «О принесении убытков при немецкой оккупации СПО».	34 030	[підпис]
15.	От Будищенского сельпо «О принесении убытков при немецкой оккупации сельпо».	33 600	[підпис]
16.	От артели «Кооптруд» м. Гремяч «О принесении убытков при немецкой оккупации артели».	31 593,75	[підпис]
17.	От райуполнаркомзагот «О принесении убытков при немецкой оккупации райуполнаркомзагот».	21 610	[підпис]
18.	От сберкассы «О принесении убытков при немецкой оккупации сберкассы».	18 450	[підпис]

Держархів Чернігівської області, ф. Р-5089, оп.1, спр.37, арк.111 – 113. Рукопис.

1. Датовано за хронологічними рамками справи.

№ 267

Відомість голови Чернігівської обласної планової комісії Єрмілова та начальника сільськогосподарського сектору Авдієнка про наявність працездатного сільського населення станом на 1 січня 1944 року

25 січня 1944 р.

Не підлягає оголошенню

Від 14 до 65 років чоловіки	Від 14 до 50 років жінки	В тому числі адміністративно-господарчий персонал	Підлітки 12 – 13 років		Разом
			Чоловіки	Жінки	
86 389	376 038	21 100	38 932	42 271	538 630 (543 630)

Примітка: 1) Матеріали про населення орієнтовні, оскільки відомості про перепис населення будуть одержані лише 15.02.1944 р.

2) З наявного працездатного населення – 457 427 чол. Потрібно врахувати потребу робочої сили для промисловості і транспорту по Чернігівській області 15 000 чол.

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

Голова обласної
планової комісії
Начальник с/г сектору

[підпис]
[підпис]

ЄРМІЛОВ
АВДІЄНКО

Держархів Чернігівської області, ф. Р-5036, оп.4, спр.7, арк.11. Оригінал. Машинопис.

№ 268

Доповідна записка Богуславського заступнику голови Чернігівського облвиконкому В. Капранову про результати перевірки стану виконавської дисципліни в обласних установах

[не раніше 11 лютого 1944 р.]

Проверкой, проведенной 10 февраля вечером 11 февраля утром, работы областных организаций в вечернее время и дисциплины явки на работу утром, установлено: вечерние занятия в организациях не проводятся, а если в некоторых и бывают, то работают только отдельные сотрудники и несистематически.

Трудовая дисциплина низкая, опоздание на работу массовое во многих учреждениях. Контроль явки на работу не все учреждения завели, а если и завели, то ведется небрежно. Опоздания не преследуются, а являющиеся на работу вовремя, к работе приступают не сразу. Документы хранятся небрежно, а в некоторых можно сказать даже преступно. Наблюдается неряшливое состояние помещений и рабочих мест. Не везде созданы нормальные условия для работы аппарата. Так:

Облстройтрест – вечером не работает, света и светомаскировки нет, вход в помещение открыт, дверь не запирается, дежурства не установлены, сторожа не имеется. Документы хранятся в деревянном шкафу, как бухгалтерия, так и секретная переписка, а часть секретной переписки носит в своем портфеле тов. Грачев.

Возле материального склада в 11 часов вечера охраны не оказалось, замки не надежные и пломб на замках не применяют. Во дворе разбросано имущество, никем не охраняемое.

Явка на работу грубо нарушается, рабочие приступают к работе в 9 часов, а не в 8 часов, как установлено, по причине несвоевременного получения завтраков, теряя 1 час рабочего времени. Служащие конторы опаздывают без уважительных причин. 11 февраля инженер Цыба опоздал на 25 мин., управделами Высоцкая на 40 мин., ученик Андрейченко на 20 мин. Эти опоздания не фиксируются и мер к нарушителям трудовой дисциплины не применяется. Главбух заявил, что опоздания на 10 – 20 мин. бывают очень часто.

Укрплодоовощ. В 10 часов вечера помещение было закрыто и не было сторожа. Утром контроль явки на работу осуществляется распиской каждого сотрудника в списке, но такой порядок заведен только лишь два дня, осуществляется путем обхода секретарем каждого сотрудника. Приступают к работе не торопясь, товаровед Сомесько в течение пяти минут занимался сворачиванием папиросы и розыском

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

огня, а потом сидит, не приступая к работе, пока не выкурил папиросу. Так же не спешили приступать к работе завкадрами, статистик, заместитель главбуха. Инженер облконторы в течение 10 мин. не приступал к работе, расхаживая по комнатам. Опоздали на работу экономист Смельницкая на 12 мин., заместитель управляющего на 17 мин., а сам управляющий на 40 мин.

Светомаскировки нет, рабочих столов не хватает, работают одетые в пальто, столы не запираются, дела хранятся в открытых столах. Ящики стола главбуха и заместителя управляющего похожи на мусорные ящики, наполненные хлебными крошками, картофельными остатками, окурками, табаком, пеплом, электропроводом и проч[им] и там же находятся документы.

Обллегпром. 10 февраля вечером здание было заперто и на стук в дверь, окна и черный ход никто не отозвался, а утром выяснилось, что вечером был там сторож, но стука не слышал, так как он глухой. Дежурного по фабрике индпошива в эту ночь не было. К 9 часам на занятия прибыл – нач[альник] обллегпрома, инженер, главбух и бухгалтер, секретарь явился с опозданием на 5 мин., а инженер Пресняк на 30 мин. Заведена книга явки на работу, но на 10 и 11 февраля отметок нет. Явка отмечается крестиком, а не распиской. Вечерние работы бывают изредка, но несистематически, светомаскировки нет, лампы сотрудники приносят из дому. Ночные дежурства не установлены, не имеется ни одного шкафа для хранения бумаг, а важные документы хранятся в ящике стола нач[альника] обллегпрома и бухгалтерские документы в ящике бухгалтера под замком.

Плановые документы находятся в ящике стола плановика незапертые. На всех сотрудников имеется всего [...] ¹ стола, один из них личная собственность инженера. Плановик работает втроем за одним столом ². В комнате бухгалтера и планового отдела находится отдел заказа индпошива, постоянные разговоры заказчиков создают ненормальные условия для работы. В помещении холодно, сотрудники работают в пальто.

Облпищепром. Вечером аппарат не работает, объясняя причину отсутствие светомаскировки и далеким расстоянием.

Утверждено 13 штатных единиц, имеется 9, а на работе 11 февраля было 4 человека, в командировке – 2 чел., троих не было на работе. Секретарь ушел за хлебными карточками, главбух в банк, а инженер неизвестно куда. Заведен контроль явки на работу, но по причине отсутствия секретаря регистрации не было. Работают по два человека за одним столом. Документы хранятся в несгораемом шкафу. В ночное время помещение охраняется сторожем.

Облпромсовет. 10 вечером работа не проводилась. Помещение заперто, и сторожа не было. На работу 11 февраля опоздали: нач[альник] финчасти на 5 мин., предмежрайпромсоюза на 6 мин., экономист на 3 мин., а завхоз части на работу не явился, объясняет характером его работы. Для работы в вечернее время приспособлена одна комната, дела хранятся под замком, помещение отоплено и чистое.

Облкомхоз. Вечерних занятий не бывает. Контроль явки на работу заведён. Опозданий не наблюдается. Документы хранятся в ящиках столов под замком. Из 10 столов только три имеют ящики, которые запираются.

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

Облземотдел. Вечером вход помещения свободный, комнаты не все заперты, а также и ящики столов. Беспрепятственно были обойдены незапертые комнаты и проверены ящики столов, и на умышленно произведенный шум никто не обращал внимания. В одной комнате горел свет, в этой комнате находился дежурный, возле него группа специалистов, одетых, занимались частной беседой. Из всех отделов работали только в отделе животноводства и конеуправления – начальник животноводства и зоотехник.

Контроль явки на работу заведен и осуществляется секретарем путем обхода с 9 часов всех сотрудников помещающихся в трех флигелях, на что уходит 10 – 15 мин. и, таким образом, установить опоздание в это время невозможно, а 11 февраля секретарь находился в командировке и проверку проводил экспедитор, начал ее в 9 часов 10 мин. Приступают к работе не сразу и не менее 10 мин. уходит на хождение из комнаты в комнату и занятия частными разговорами.

Облпотребсоюз. Систематически вечерних занятий не бывает, а работают только отдельные сотрудники 3 – 5 чел. 10 февраля в часов 25 мин. работал только один человек в торговом отделе, и было 7 чел. членов правления и начальствующего состава, которые находились в одной комнате и занимались беседами. 11 февраля опоздало на работу 4 чел., а завхоз прибыл с опозданием на 5 мин. в нетрезвом виде, позволяя фамильярности с сотрудницами, не обращая внимания на посетителей. В это время лошадь облпотребсоюза упала в яму и в течение 30 мин. не было ничего предпринято. В столовой облпотребсоюза беспорядок, толпа, кушают стоя, комната грязна, уборка проводится несвоевременно, недостает столов стульев.

Облторготдел. 10 февраля вечером в облторготделе проводилось совещание торгработников, присутствовали руководящие работники отделов и секторов облторготдела. Все рабочие комнаты приспособлены для работы в вечернее время, имеется светомаскировка, но не достает ламп. Установлены ежедневные ночные дежурства. 11 февраля к началу работ помещение было отоплено и убрано. Документы хранятся в шкафу, под замком, а часть в ящиках столов без запора. Важные документы, печать и штамп хранятся в железном сундуке в кабинете заведующего, заперты и ключ находится у заведующего. Все сотрудники явились на работу вовремя за исключением секретаря, опоздавшего на 5 мин. по причине болезни ребенка.

Контрольный лист явки на работу был заведен, но с 20 января отметок никаких не делается.

Облфинотдел. 10 февраля, в 9 часов 35 минут в облфинотделе не было никого на работе, хотя комнаты были освещены, открыты и вход был свободный как в помещения, так и в комнаты.

Дежурная облфинотдела, вышедшая на стук, не спросила кто, откуда и что нужно. Адреса домашнего зав[едующего] ОблФО и заместителя не знает, и списка сотрудников у себя не имела, хотя как оказалось впоследствии, находился в столе, но дежурная не знала об этом. 11 февраля на работу сотрудники явились вовремя, за исключением одного работника госстраха, опоздавшего на 5 минут. Заведен контроль явки на работу – список, в котором записываются все сотрудники, вовремя не фиксируется. Явившиеся на работу сотрудники сразу приступают к работе. До

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

начала работы помещение приведено в порядок, документы все хранятся под замком.

Держархів Чернігівської області, ф. Р-5036, оп.4, спр.2, арк.65–69. Копія Машинопис.

1. Текст нерозбірливий.
2. Так у тексті.

№ 269

Статистичні відомості начальника Чернігівського обласного статуправління Грайфера та начальника сектору обліку праці Деряби голові Чернігівського облвиконкому С. Костюченку про чисельність працезданого населення станом на лютий 1944 року

[не раніше березня 1944 р.]¹

№ п. п.	Отрасли народного хозяйства	Число работников	Начисленное за месяц. Фонд заработной платы (в рублях)
1.	Промышленность	12 437	3 062 002
2.	Строительство	350	94 892
3.	Совхозы и прочие сельскохозяйственные предприятия	3 824	699 790
4.	МТС	2 170	543 449
5.	Железнодорожный транспорт	2 843	1 552 600
6.	Водный транспорт	110	39 800
7.	Автогужевой транспорт	51	22 637
8.	Связь	1 959	485 585
9.	Торговля, заготовка, снабжение, общественное питание	4 997	1 256 246
10.	Просвещение	10 844	4 903 179
11.	Учреждения здравоохранения	4 076	1 402 028
12.	Коммунальные и жилищные организации	394	101 780
13.	Советские учреждения	8 701	2 956 695
14.	Прочие организации	3 171	757 289
	Всего:	55 927	17 877 972

Начальник
облстатуправления
Начальник сектора
учета труда

[підпис]

ГРАЙФЕР

[підпис]

ДЕРЯБА

Держархів Чернігівської області, ф. Р-5036, оп.4, спр.7, арк.22. Рукопис.

¹. Датовано за змістом документа.

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

№ 270

**Доповідна записка начальника Чернігівського обласного статуправління
Грайфера та начальника сектору населення Міхнева голові Чернігівського
облвиконкому С. Костюченку про перепис непрацюючого населення міст
області**

28 березня 1944 г.

В соответствии с распоряжением СНК СССР от 16.02.1944 г. за № 3376-р Черниговским исполкомом облсовета депутатов трудящихся было вынесено постановление об учете городского неработающего населения по состоянию на 15 марта 1944 г. в городах – Чернигов, Нежин, Прилуки. Для проведения указанной работы были выделены переписные кадры в количестве 150 человек, с которыми был проведен соответствующий инструктаж.

Учет населения проводился в период 15 – 20 марта и работа была окончена в срок.

Переписано было всего населения обоого пола, подлежащего учету – 11 189 человек. Из них оказалось учащихся всех возрастов обоого пола – 2 800 человек. Женщин имеющих детей до 8 лет – 4 947 человек.

Таким образом, неработающего городского населения имеется 3 442 чел. Из них в Чернигове – 948 чел., Нежине 1 317 чел. и Прилуках – 1 177 чел., которые и являются резервом для трудмобилизации ¹.

Начальник областного
статуправления
Начальник сектора
населения

[підпис]

ГРАЙФЕР

[підпис]

МИХНЕВ

*Держархів Чернігівської області, ф. Р-5036, оп.4, спр. 7, арк.33. Оригінал.
Машинопис.*

¹. Подібні переписи були проведені для раціонального використання робочої сили. Отже, було отримано наступні результати: «

Название города	1	Чернигов	Нежин	Прилуки	Всего: по 3 городам
Число всех учтенных неработающих	2	3 206	4 450	3 533	11 189

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

В том числе:	мужчин	14 – 15 лет	3	137	207	169	513			
		Из них учащихся	4	115	120	120	355			
		16 – 17 лет	5	94	100	60	254			
		Из них учащихся	6	81	75	35	191			
		18 – 54 лет	7	43	123	46	212			
		Из них учащихся	8	8	57	4	69			
		Итого мужчин в трудоспособном возрасте (3+5+7)	9	274	430	275	979			
	женщин		14 – 15 лет	10	207	283	184	674		
			Из них учащихся	11	164	170	130	464		
			16 – 18 лет	12	221	423	320	964		
			Из них учащихся	13	197	335	252	784		
			19 – 49 лет	14	2 504	3 314	2 754	8 572		
			Из них учащихся	15	112	676	149	937		
			Итого женщин в трудоспособном возрасте (10+12+14)	16	2 932	4 020	3 258	10 210		
		Из неучащихся женщин	Число женщин, имеющих детей моложе 8 лет	Из них	Число женщин, имеющих детей моложе 4 лет	17	1 581	1 700	1 666	4 947
					Число женщин, имеющих детей моложе 1 года	18	885	966	1 013	2 864
			Число женщин, имеющих детей от 4 до 8 лет	Из них	Число женщин, имеющих детей моложе 1 года	19	241	286	224	751
					Число женщин, имеющих детей от 4 до 8 лет	20	696	734	653	2 083
					Численность по расчетам на 1 марта 1944 г.	21	27 800	24 262	19 700	71 762»

Див.: Держархів Чернігівської області, ф. Р-5036, оп.4, стр.7, арк.34.

№ 271

Відомості начальника Чернігівського обласного статуправління Грайфера та начальника сектору капітального будівництва Горбенка про житлове будівництво станом на 10 квітня 1944 року

[квітень 1944 р.]¹

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

Районы:	Восстановлено жилых домов	В них площадь в кв. м.	Вновь построенные жилые дома	В них площадь в кв. м.	Вселено людей в восстановленные и вновь построенные дома	Сумма кредитов отпущенных на индивидуальное жилье	Примечание	
Батуринский	21	1 190	—	—	85	—		
Бахмачский	140	7 754	—	—	881	—		
Березнянский	21	1 350	—	—	79	—		
Бобровицкий	75	3 118	11	2 164	353	—		
Борзенский	18	1 218	20	2 451	155	—		
Варвинский			Нет сведений					
Городнянский	8	379	—	—	33	—		
Гремячский	22	588	73	1 027	436	—		
Дмитриевский	126	11 303	—	—	501	—		
Добрянский	19	382	16	445	123	—		
Иваницкий	9	168	5	206	35	500		
Ичнянский	5	225	—	—	32	—		
Козелецкий	14	462	5	110	72	—		
Комаровский	56	2 991	18	864	281	—		
Коропский	8	144	4	90	42	25 000		
Корюковский	—	—	96	2 180	389	—		
Куликовский	10	575	—	—	87	—		
Лосиновский	37	6 250	4	490	176	—		
Любечский	3	50	19	555	16	—		
Малодевицкий	5	184	5	359	42	—		
Менский	32	3 651	—	—	316	—		
Михайло- Копыбинский	94	932	22	162	456	—		
Нежинский	2	210	2	215	10	—		
Новгород- Северский	197	11 600	10	262	1 827	4 800		
Новобасанский			Нет строительства					
Носовский	33	2 037	9	556	92	—		
Олишевский	743	25 959	22	789	3 561	—		
Остерский	15	752	3	74	84	40 000		
Понорницкий	84	4 162	8	412	287	—		
Прилуцкий			Нет сведений					
Репкинский	1	84	11	340	46	—		
Семеновский	4	66	43	1 555	138	—		
Сосницкий			Нет строительства					
Сребнянский	19	2 693	—	—	58	—		
Тупичевский	—	—	2	120	11	—		
Холменский			Нет сведений					
Черниговский	5	185	16	1 743	23	—		
Шорский	19	1 172	—	—	137	—		
Яблоновский	16	894	1	96	56	400		
Города областного подчинения:								
Чернигов	16	3 150	—	—	250	—		
Нежин	43	4 118	—	—	456	—		
Прилуки	27	2 331	—	—	168	29 800		

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

Всього по області:	1 947	102 327	425	17 265	11 749	100 500	
--------------------	-------	---------	-----	--------	--------	---------	--

Начальник облстатуправління [підпис] ГРАЙФЕР
Начальник сектора кап[ітального] строительства [підпис] ГОРБЕНКО

Держархів Чернігівської області, ф. Р-5036, оп.4, спр.7, арк.50. Рукопис.

1. Датовано за змістом документа.

№ 272

Стаття «Спільними силами» із газети «Деснянська правда» про відбудову с. Єліно Щорського району Чернігівської області

30 травня 1944 р.

Комсомольці й молодь Щорського району одностайно вирішили: відбудуємо зруйноване підлими німецькими загарбниками село Єліно. Участь у будівництві візьмуть усі трудящі. Про це свідчать патріотичні зобов'язання учасників зборів комсомольського активу, що відбулися у нас 13 травня цього року.

Секретар комсомольської організації колгоспу «Комінтерн» тов. Кравченко сказав: «Після закінчення весняної сівби наша молодь приступить до заготівлі лісу. Почнемо будувати будинки». Тов. Спускан, секретар комсомольської організації колгоспу «Червоний млин», повідомив, що молодь артїлі прикладе всіх зусиль, щоб село Єліно було кращим, ніж до війни, щоб бійці Червоної Армії і загонів народних месників повернулись у нові, світлі хати.

Спільними силами відбудуємо партизанське село Єліно.

О. ШУЛЬГА
секретар Щорського райкому ЛКСМУ.

Деснянська правда. – 1944. – 30 травня.

№ 273

Відомості начальника Чернігівського обласного статуправління Грайфера та начальника сільськогосподарського сектору Іващенко про наявність худоби в колгоспах Чернігівської області станом на 1 червня 1944 року

[червень 1944 р.]¹

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

	Крупный рогатый скот		Свиньи	Овцы	Лошади		
	Всего:	В том числе:			Всего:	В том числе рабочих лошадей	
		Коровы	Волы рабочие	Всего:			Всего:
После освобождения от немецкой оккупации	17 219	600	13 200	4 816	11 657	72 991	54 600
На 1.06.1944 г.	74 395	2 448	17 428	16 224	20 545	87 103	62 264

Нач[альник] облстатуправления
Нач[альник]
с[ельскохозяйственного] сектора

[підпис]

ГРАЙФЕР

[підпис]

ИВАЩЕНКО

Держархів Чернігівської області, ф. Р-5036, оп.4, спр.7, арк.59. Оригінал. Машинопис.

1. Датовано за змістом документу.

№ 274

**Стаття «Переклик відбудовників. На відбудові Чернігова» із газети
«Деснянська правда»**

2 липня 1944 р.

Трудящі Чернігова провели взимку і весною значну підготовчу до відбудови міста роботу. Щомісяця відпрацювати на відбудові не менше 25 годин понад основну роботу – під таким лозунгом робітники і службовці міста виходили на масові недільники і чесно виконували взяті на себе зобов'язання.

Але тепер, коли підготовка до будівництва закінчується і почалася відбудова кількох об'єктів, уже недоцільно провадити водночас загальноміські недільники. Зваживши на це, Чернігівський міськом КП(б)У і виконком міськради ухвалили рішення про організований вихід колективів установ і підприємств на відбудову по два дні на місяць у робочий час за графіком, з тим, щоб недороблений на основній роботі час був відпрацьований у вихідні дні.

Це рішення створило можливість для кожного трудящого з найбільшою користю працювати на відбудові щомісяця 25 годин понад свою основну роботу. Тепер набагато поліпшав виробничий процес, покращало технічне керівництво та контроль на об'єктах будівництва.

З 15 по 24 червня працювали на відбудовчих об'єктах 100 колективів міста, при чому 20 колективів перевиконали норми виробітку від 110 до 140 процентів.

За 10 днів роботи відпрацьовано на відбудові 15 220 робочих годин, виконано

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

різних робіт вартістю на десятки тисяч карбованців. На очистці будівель, на виведенні стін, підготовці лісоматеріалів тощо, більшість трудівників працюють продуктивно.

Приклад організованої і високопродуктивної роботи на відбудові подають такі колективи: облспоживспілка (140 процентів норми виробітку), держбанк (134 проценти), водоканал (132 проценти), сільгосппостач (127 процентів), міськчернігівторг (128 процентів).

Сьогодні ми відкриваємо на сторінках нашої газети переклик відбудовникам. Перше слово надаємо представникам кращих колективів, передовикам відбудови Чернігова.

Деснянська правда. – 1944. – 2 липня.

№ 275

Стаття «На відбудові Чернігова» із газети «Деснянська правда»

9 липня 1944 р.

Вклад комунальників

Працівники Чернігівського водоканалу не шкодували своїх сил, щоб якнайшвидше забезпечити населення водою. Силами колективу 25 березня було закінчено установку врем'янки, і населення одержує пересічно 800 кубометрів води на день. Вживаємо тепер заходів, щоб у третьому кварталі збільшити кількість води для населення до 1 000 кубометрів.

Та нашим основним завданням є відбудувати насосну станцію, що дасть можливість цілком задовольнити потреби населення у воді. Водоканал склав договір з ОБМЧ-313. Цій будівельній організації прийшли на допомогу всі трудящі міста. Якщо в червні ОБМЧ виконала роботи в розмірі 45 кубометрів кладки, то за одну тільки декаду липня, з допомогою робітників і службовців підприємств та установ Чернігова, ОБМЧ перевиповнила вже місячну норму.

Придатні частини і деталі, засипав водоймище, очистив подвір'я, вибрав брухт і здав на склад 2 тонни утилю. Колектив виконав норму на 132 проценти.

Колектив у цілому працював завзято, але найкраще відзначилися такі товариші: головний інженер Гурський, механік Адамович, слюсарі Рубанов і Гребенніков, секретар водоканалу Радченко і кранщиця Ляпіна.

Найближчими днями наш колектив, допомагаючи ОБМЧ, власними силами відбудує одну з свердловин насосних станцій і проведе монтажні роботи у відбудованому приміщенні.

В основному відбудова водоканалу повинна бути закінчена до 1 серпня. В серпні проведемо монтажні роботи першої черги. З вересня передбачаємо відпускати населенню води до 1 500 кубометрів щодня.

Деснянська правда. – 1944. – 9 липня.

Понад два з половиною роки Чернігівський музей Михайла Михайловича Коцюбинського перебував у місті Уфі, куди був евакуйований в 1941 році. Всі цінності музею, рукописи письменника, його архів, бібліотека та власні речі, а також всі художні та літературні експонати і фонди були врятовані від фашистських варварів, і, завдяки піклуванню уряду братньої Башкірської республіки, збереглися.

Для наукової праці музею були створені належні умови, і, зв'язавшись з інститутом літератури і мови Академії наук УРСР, музей продовжував науково-дослідницьку роботу по вивченню, впорядкуванню та публікації матеріалів про життя і творчість Коцюбинського.

В кінці 1943 року, до 30 роковин з дня смерті Михайла Михайловича, музей разом з Академією наук випустив збірник № 3, який є продовженням випущених в 1940 році в Чернігові матеріалів про зв'язки Коцюбинського з галицькими письменниками. В січні 1944 року музей підготував до друку збірник № 4 на тему: «Коцюбинський у Чернігові». До цього збірника увійшли частково давно публіковані й забуті, а в більшості нові листи Коцюбинського та до нього, а саме: листування з Панасом Мирним, Нечуй-Левицьким, Грінченком, Самійленком, а також цілий ряд спогадів сучасників Коцюбинського про його життя в Чернігові.

В далекому тилу музей не поривав зв'язків з Україною і борцями за її звільнення з ярма німецьких окупантів. Від бійців і офіцерів Червоної Армії музей одержував палкі подяки за врятування спадщини улюбленого письменника.

Повернувшись до рідного міста, звільненого від фашистських загарбників, музей з піднесенням поновлює свою роботу в будинку, де створені невмирущі «Фата Моргана», «Інтермеццо» та «Тіні забутих предків». Щаслива доля зберегла для народу цей будинок і серед руїн Чернігова він майже єдиний живий культурний заклад. Правда, руїницька рука німецьких загарбників торкнулася і його. Музейне устаткування – вітрини, шафи, столи та інше, що залишалося в будинку, повністю зникло.

Проте, все це з часом з допомогою місцевих партійних та радянських організацій буде налагоджене.

Продовжується й науково-дослідницька робота, підбираються матеріали до 5-го збірника, що буде другою частиною четвертого збірника¹ і міститиме в собі матеріали, документи про жандармські та цензурні утиски, яких зазнав Коцюбинський у Чернігові; матеріали про роботу Коцюбинського в Чернігівському земському статистичному бюро, що були мало відомі до цього часу.

Наближається урочиста дата – 80 років з дня народження Коцюбинського, яка майже збігається з річницею звільнення Чернігова від фашистів. Дати зобов'язують як працівників музею, так і громадськість Чернігова напружити всі сили, щоб до

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

цих днів музей був відкритий для відвідувачів і широко розгорнув свою роботу на користь звільненої та відновлюваної України.

К.Я. КОЦЮБИНСЬКА,
старший науковий працівник музею.

Деснянська правда. – 1944. – 2 серпня.

1. Так у тексті.

№2 77

Доповідна записка секретаря Чернігівського обкому КП(б)У М. Кузнєцова секретарю ЦК КП(б)У Д. Коротченку про незаконні дії і порушення революційної законності з боку окремих партизанів Холминського району Чернігівської області

[серпень 1944 р.]

После освобождения Холменского района от немецких оккупантов в район возвратились 54 человека партизан, действовавших с 1941 года в составе соединений партизанских отрядов: дважды Героя Советского Союза А.Ф. Федорова, Героя Советского Союза Н.Н. Попудренко. В основном вернувшиеся партизаны состояли из коммунистов и районного актива, ушедших в партизанские отряды в августе 1941 года по решению Черниговского обкома КП(б)У и Холменского райкома.

В первый период времени – октябрь, ноябрь, декабрь 1943 года, при восстановлении советской власти в освобожденных районах некоторые партизаны допустили ряд нарушений революционной законности, выразившихся в том, что проводились обыски и незаконные изъятия вещей у семей бывших полицейских, жандармов и других немецких пособников. Эти действия проводились под предлогом розыска вещей, принадлежащих семьям партизан, которые были разграблены при немецкой оккупации полицией. Кроме того, в период проведения кампании хлебопоставок, хлебозакупок партизанами были обнаружены ямы с закопанным зерном у семей полицейских. Этот хлеб был партизанами изъят и отдан государству.

Указанные факты, в сообщении на Ваше имя, заместителем Наркома Внутренних Дел УССР полковником госбезопасности тов. Кальненко от 28 июля 1944 года, № 1794/сн, имели место.

5 декабря 1943 года партизаны Ярошенко, Непомнящий произвели обыск у гражданки села Жукля Прохоренко Варвары и изъяли 40 пудов хлеба, 3 пары кожаных сапог, 11 кож и другие вещи.

Прохоренко В.Т. является активной немецкой пособницей. Ее родной брат Тарасенко Михаил Трофимович при немцах служил начальником полиции в этом же селе. В квартире Прохоренко Варвары проводились вечера пьянок полицейских. Награбленное у населения имущество полицейскими стаскивалось в ее квартиру.

5 декабря 1943 года у гр-ки села Жукля Омельченко А.И. также был произведен

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

партизанами обыск, изъятие хлеба и различных вещей. Омельяненко А.И. в период немецкой оккупации вместе со своим мужем проживала в этом же селе. Ее муж Омельяненко Дмитрий в первый период времени был в партизанском отряде, откуда бежал и перешел на сторону немецкой полиции. Выдал немцам партизанские продовольственные базы, принимал личное участие в боях вместе с карательными отрядами против партизан. Погиб от случайного взрыва гранаты, будучи в полиции. Его жена Омельяненко А.И. после смерти мужа стала совместно проживать с районным немецким комендантом и сама лично принимала участие вместе со своей матерью Васильченко в полицейских грабежах населения. Ее брат Васильченко Алексей также служил в немецкой полиции.

7 декабря партизаны произвели обыск и изъятие вещей у гр-на села Жукля Бычок Федора Филипповича. Его сын в 1941 году, укрывшись то мобилизации в РККА, с приходом немецких оккупантов вместе с полицейским отрядом приехал к отцу, т. е. Бычок Ф.Ф., в село Жукля, где выдал полицейским семьи советских активистов и партизан: Моложон Г., Моложон Е., Кучма и др., в результате хозяйства этих активистов были разграблены и сожжены, а семьи расстреляны. На квартиру Бычок Ф.Ф. при бегстве полиции в связи с наступлением Красной армии начальник Хлопяницкой полиции завез награбленное имущество и хлеб, а сам ушел с немцами.

Были произведены обыски у полицейских семей Белогур В.Ф., Лебедько В.Л. и других.

Кроме указанных фактов проведения обысков и изъятий без законного оформления был проведен обыск и гр-ки села Жукля Моложен Марии – рядовой колхозницы, не имеющей никакого отношения к полиции.

Обком КП(б)У своевременно реагировал на эти факты, и еще в начале декабря 1943 года было указано Холменскому райкому КП(б)У об устранении случаев нарушения революционной законности и принятии соответствующих мер к виновным.

19 декабря 1943 года Холменский райком КП(б)У обсудил вопрос о незаконных действиях некоторых партизан, и на коммунистов, допускаявших эти действия, наложены партийные взыскания и предупреждены: Ярошенко С.С., Мальчик Т.М., Солохненко И.П. и другие.

5 января 1944 года всем райкомам КП(б)У было спущено указание о принятии мер к партизанам, нарушающим революционную законность и порядок.

24 января 1944 года Холменский райком КП(б)У провел общее собрание партизан района, на котором обсуждался вопрос о поведении некоторых партизан и задачах, стоящих перед партизанами, в деле восстановления народного хозяйства.

29 января бюро обкома КП(б)У обсудило вопрос о нарушении советских законов некоторыми бывшими партизанами, в решении которого отражены случаи нарушений революционной законности по Холменскому району. Вынесенные конкретные решения обязали райкомы КП(б)У, областное управление НКВД и областного прокурора принять необходимые меры к устранению указанных недостатков.

Отдел кадров обкома КП(б)У некоторых бывших партизан, работающих на ответственных должностях в Холменском районе, перевел на работы в другие районы

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

области и другие области – Ярошенко, Мальчик, Даниленко, Ганкин и другие.

В феврале 1944 года инструктором оргинструкторского отдела обкома КП(б)У было проверено на месте в Холменском районе выполнение решения обкома и указаний в деле устранения случаев нарушения революционной законности, которым установлено, что с января 1944 года по Холменскому району нарушений революционной законности со стороны партизан не имеется.

В августе 1944 года вторично на месте проверено о соблюдении революционной законности, где также установлено, что после принятых мер со стороны обкома и Холменского райкома КП(б)У случаев нарушения со стороны партизан не имелось.

Перечисленные случаи нарушений революционной законности относятся к 1943 году, когда в Холменском районе еще не было соответствующих органов – прокурора, суда, а отделения НКВД, НКГБ не были полностью укомплектованы.

Своевременно принятые меры со стороны обкома КП(б)У и райкома – достаточные, и в 1944 году случаев нарушений революционной законности партизанами не имелось.

Секретарь Черниговского обкома КП(б)У

М. КУЗНЕЦОВ

Держархів Чернігівської області, ф. П-470, оп.5, спр.342, арк.1-2 зв. Копія. Машинопис.

№ 278

Стаття уповноваженого наркомату заготівель УРСР по Чернігівській області П. Ракитіна про виконання гасла «Більше хліба – ближча перемога»

13 жовтня 1944 р.

Чернігівщина п'ятою серед областей Радянської України на 5 жовтня цілком виконала план поставок хліба державі по всіх видах надходжень. Колгоспники і колгоспниці нашої області з честю виконали свій патріотичний обов'язок перед державою, перед своєю визволителькою – Червоною Армією.

Виростивши високий урожай на визволеній землі, колгоспи перші тонни намолоченого хліба здавали фронту, країні. Хліб і вдень, і вночі йшов на приймальні пункти. Уже 30 серпня колгоспи Олишівщини першими в області, за один місяць, виконали річний план хлібопоставок.

Їх патріотичний почин підхопили всі колгоспники і колгоспниці області. Слідом за цим, передовим районом достроково виконали державний план хлібопоставок Малодівицький, Остерський, Срібнянський, Іваницький, Грем'яцький, Варвинський та інші райони. У всіх колгоспах розгорнулась справжня боротьба за швидке виконання першої заповіді перед соціалістичною державою.

План виконаний достроково. Але заспокоюватись на досягнутих успіхах не можна. План хлібопоставок повинен виконати повністю кожний район, кожний колгосп.

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

Тепер колгоспи здають хліб авансом в рахунок оплати роботи МТС під урожай наступного року. Це важливе державне завдання.

Колгоспники і колгоспниці Чернігівщини, разом з колгоспним селянством інших областей Радянської України, підписали звернення до всіх колгоспників і колгоспниць, працівників МТС і радгоспів, до всіх спеціалістів сільського господарства СРСР. В цьому зверненні вони зобов'язалися до 1 листопада 1944 року додатково здавати хліб до фонду Червоної Армії. Це вимагає від нас прикласти всіх сил, щоб з честю виконати своє зобов'язання. 130 тисяч колгоспників і колгоспниць Чернігівщини, обговорюючи звернення, зобов'язались додатково здати до фонду Червоної Армії 600 тисяч пудів хліба.

Наша героїчна Червона Армія далеко на заході громить фашистського звіра. І ми повинні всіма силами допомагати їй. Розгорнімо соціалістичне змагання за дострокове виконання взятих нами зобов'язань по задачі понад план хліба до фонду Червоної Армії.

Деснянська правда. – 1944. – 13 жовтня.

№ 279

Доповідна записка завідувача Чернігівського обласного відділу народної освіти Гоголя голові Чернігівського облвиконкому С. Костюченку про стан навчальних та дошкільних закладів області

[листопад 1944 р.]¹

До війни шкіл було всього в області 1 255, в них навчалось 278 700 учнів. Учителів працювало в цих школах 11 267. Було 26 технікумів та середніх спеціальних шкіл, 2 учительських та педагогічних інститути. В них навчалось більше 5 000 студентів.

Під час німецької окупації зовсім зруйновано 254 школи в області. В самому м. Чернігів було 16 середніх шкіл, з них зовсім зруйновано 14.

Зараз відновили роботу і працюють 548 початкових шкіл, 475 н[еповних] с[ередніх] ш[кіл] і 119 середніх шкіл, разом працює 1 142 шк[оли], в них навчається 192 604 учнів.

Обліковано учителів по області 9 777, що становить 97% забезпечення потреби на педкадри. Найбільше не вистачає істориків, (а найбільша частина наявного складу істориків не задовольняє вимогам школи), математиків і частково географів.

Повністю забезпечені кадрами Остерський і Любецький р-ни, м. Чернігів, м. Ніжин і м. Прилуки.

Школи розпочали свою роботу неодноразово. В більшості шкіл навчання розпочалось в жовтні м[іся]ці.

В зв'язку з тим, що деякі шкільні приміщення були зайняті госпіталями та іншими військовими частинами, навчання в таких школах організовується ще й тепер (Любецький, Михайло-Коцюбинський, Тупичівський і Бобровицький).

Під час німецької окупації майже все устаткування шкіл області (столи, парти, класні дошки, кабінети, бібліотеки) знищено.

Силами учителів, учнів старших класів, батьків, колгоспів, організацій необхідне устаткування для роботи шкіл придбано (Менський, Борзенський, Срібнянський і інші

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

райони).

Наочні посібники фашистськими варварами знищені по всіх школах. В школах, що розпочали свою роботу, силами учнів під керівництвом учителів, простіші наочні посібники, найбільш потрібні для викладання виготовляються на місцях (середня школа Михайло-Коцюбинського р-ну). На наочні прилади з природознавства та географії, необхідних для шкіл області, дано замовлення НКО УРСР.

Зібрано серед населення та закуплено старих стабільних підручників 39 400 екземплярів з різних дисциплін, що складає не більше 4% загальної потреби. Краще, порівнюючи з іншими районами області, забезпечений підручною літературою Менський р-н (на 26 шкіл має 4 724 екз[емпляри] – 10% забезпечення).

Зошитами і іншим канцприладдям школи не забезпечені зовсім. Потрібно ж зошитів на IV кв. 1943 р. і I кв. 1944 р. не менше як 1 010 000 шт., 600 000 олівців, 800 000 пер, 100 кг. чорнильного порошку і ін.

Мінімальна потреба в паливі для шкіл області становить 39 846 с[кладо]/метрів дров на весь паливний період. Завезено палива для шкіл по стану на 20.11 ц[ього] р[оку] 5 977 с[кладо]/метрів (15%), що свідчить про загрозливий стан з опаленням шкіл. Окремі ж школи забезпечені паливом на весь паливний сезон (Семенівський р-н – всі 38 шкіл).

За станом на 20 листопада цього року укомплектовані апарати обласного, районних та міських відділів народної освіти. В апараті ОблВНО працює 30 робітників. Затверджені обласними організаціями і працюють: зав[ідувач] ОблВНО, заступник зав[ідувача] ОблВНО, заступник зав[ідувача] ОблВНО по політосвітній роботі, заступник зав[ідувача] ОблВНО по військово-фізичній підготовці, зав[ідувач] шкільним сектором, зав[ідувач] сектором кадрів, зав[ідувач] сектором дошкільного виховання та дитбудинків, зав[ідувач] планово-фінансовим сектором, старший інспектор шкіл та інші відповідальні робітники.

Відновлено роботу у всіх 39 районах та 3-х міських відділах народної освіти та районних педагогічних кабінетів. В РайВНО і МВНО працює 42 зав[ідувача] рай(міськ) ВНО, 42 шкільних інспекторів, 20 завідувачів райкабінетів і ін. робітники.

Відновлена робота інституту удосконалення кваліфікації учителів.

Відновлюється робота педшкіл у Прилуках, Городні, Новгород-Сіверському.

В Ніжині з 15 листопада розпочав свою роботу учительський і педагогічний інститут.

До німецької окупації в області працювало 1 134 клуби і 114 бібліотек. В усіх райцентрах були спеціальні кіноустановки, добре устатковані районні клуби. В селі Сорокошичі, Кархівка були спеціально побудовані і добре обладнані будинки культури.

В дні німецької окупації не працював ні один клуб у селах, в десятках сіл спалені й клубні приміщення, були розграбовані усі бібліотеки. Розграбовані і майже зовсім знищені музеї. Не залишилось жодної кіноустановки.

З приходом Червоної армії в області відновили свою роботу: клубів 52, колбудів 150, хат-читалень 102, бібліотек 32, музеїв 5.

Відновила свою роботу обласна бібліотека ім. Короленка, де є уже до 6 000 книжок.

Найкраще відновлюють роботу клубів та колбудинків у Добрянському р-ні, налагоджена робота райбібліотеки. В клубах і колбудинках постійно проводиться читка газет, повідомлень інформбюро. Добре організував роботу зав. Лосинівського райклубу

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

тов. Бугленко: в клубі поставлені 3 українські народні п'єси, хором клубу виконуються десятки сучасних радянських і народних українських пісень. Гуртки клубу уже обслужили 12 сіл р-ну.

Силами інтелігенції Остерського райцентру зібрано 12 тисяч книжок для районової бібліотеки. Наукові працівники Сосницького краєзнавчого музею майже повністю відновили музей – зібрано більше 4 000 експонатів.

Не приступили до відновлення роботи п[едагогічних] освітніх установ в Михайло-Коцюбинському, Любецькому, Тупичівському, Городнянському, Ріпкинському і Грем'яцькому районах.

Приміщення п[едагогічних] освітніх установ в цих районах в більшості сіл спалені, а де й залишились – зайняті військовими частинами.

Усі політосвітні установи області мають велику потребу в лозунгах, плакатах, газетах, літературі та кіноустановках.

До 1 січня 1941 року існувало дитсадків системи НКО УРСР по Чернігівській області 31, охоплено було дітей 2 450. Вже відновили свою роботу 6 дитсадків з охоптом 265 дітей.

До 1.12 ц[ього] р[оку] буде відновлено роботу ще 12 дитсадків з охоптом 785 дітей.

Проводиться організаційна робота по відновленню дитсадків по таких районах: Чернігівському, Сосницькому, Козелецькому (ремонтуються приміщення, проведено облік дітей, інвентаря, кадрів). Райони ж – Чернігівський, Прилуцький, Новгород-Сіверський, Щорський не відновлюють дитсадків.

В дитсадках працюють: завідувачів – 9, вихователів – 20, іншого обслуговуючого персоналу – 19.

По Чернігівській області за планом повинно працювати 9 дитбудинків з охопленням 1 285 дітей. На 20.11 ц[ього] р[оку] вже працює 7 дитбудинків, якими охоплено 205 дітей (Прилуки, Ніжин, Городня, Новгород-Сіверський, Бахмач).

Піднято клопотання перед раднаркомом УРСР про організацію спецдитбудинку в селі Качанівка Ічнянського р-ну на 350 дітей.

Зав[ідуючий] ОблВНО

[підпис]

ГОГОЛЬ

Держархів Чернігівської області, ф. Р-5036, оп.4, спр.2, арк.88 – 90. Рукопис.

1. Датовано за змістом документа.

№ 280

Стаття із газети «Деснянська правда» про реставрацію архітектурних пам'ятників Чернігова

17 грудня 1944 р.

Німецькі варвари завдали чимало руйнувань Чернігову – одному з найдревніших міст нашої Батьківщини, який за кількістю своїх пам'ятників, а також по їх стародавності і цінності займає одне з перших місць в нашому Союзі і був добре

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

відомий в історії світової культури у нас і за кордоном.

З чернігівських пам'ятників архітектури зазнали руйнувань: Спаський собор XI століття, Борисоглібський, Успенський і П'ятницький собори XII століття, а з пізніших пам'ятників – Катеринівська церква, Соборна дзвіниця і будинок Чернігівського колегіуму XVII століття. З усіх пам'ятників найбільш зруйнована П'ятницька церква, яку німці спалили під час бомбардування міста в серпні 1941 року і майже зруйнували у вересні 1943 року.

Не дивлячись на військовий час, Радянський уряд приділяє велику увагу справі збереження пам'ятників культури і вживає всіх заходів щодо підтримки їх для дальшої реставрації.

В нашому місті вже організований обласний відділ архітектури і при ньому інспекція по охороні пам'ятників.

Зараз в Чернігові Комітет в справах Архітектури при РНК СРСР, при сприянні місцевих організацій, провадить роботи по збереженню і підготовці до реставрації П'ятницької церкви, як найбільш пошкодженої і такої, що потребує проведення невідкладних протиаварійних робіт. Цими роботами, а також дальшою науковою реставрацією керує начальник відділу реставрації Головного Управління охорони пам'ятників Комітету в справах архітектури при РНК СРСР проф. П.Д. Барановський.

Роботи по підтримці і розборці руїн, тісно пов'язані з науковим дослідженням, відкривають нині ряд найцінніших і невідомих до цього часу особливостей і деталей, які дозволяють точно уявити первісний вигляд пам'ятника. Цей його вигляд є зовсім іншим, ніж той, до якого звикли чернігівці, і ці відкриття ставлять пам'ятник на виключно важливе місце в історії розвитку культури і мистецтва нашої країни.

Реставрація має на меті відновлення пам'ятника в його первісному вигляді.

Вже успішно закінчена серйозна і небезпечна технічна операція по укріпленню розбитого основного стовпа, що підтримує склепіння і загрожував обвалом.

О. ПАПКО

Деснянська правда. – 1944. – 17 грудня.

№ 281

Доповідна записка завідуючого відділом у справах репатріації Чернігівського облвиконкому Г. Бондарчука завідуючому відділом репатріації Раднаркому УРСР М. Зозуленку про розміщення та працевлаштування репатріантів

[не раніше 1 березня 1945 р.]

м. Київ

По состоянию на 1 мая 1945 г. в Черниговскую область прибыло 3 943 чел., из них мужчин – 483, женщин – 3 460.

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

1. Прибывшие репатриированные граждане, основной контингент которых состоит из сельского населения, устроены следующим образом:

- а) работает в сельском хозяйстве – 3 005 репатриантов;
- б) работает в промышленных предприятиях – 174 чел.;
- в) работает в сельских хозяйствах и кооперативных организациях – 26 чел.;
- г) учатся в институте, школах и курсах – 11 чел.;
- д) священник – 1 чел.

Таким образом, работает в сельском хозяйстве, промышленности и других государственных организациях и учатся 3 217 репатриантов.

Из количества 726 человек, числящихся по сведениям неработающими, 22 человека больных, 6 человек призваны в РККА.

Часть неработающих, относится к нетрудоспособным по возрасту (58 чел.), к детям моложе 16 лет, а так же к женщинам, имеющим маленьких детей, требующих за собой уход.

Некоторые репатриированные граждане еще не устроены на работу ввиду недавнего возвращения на родину и отдыхают после дороги.

Есть случаи, когда репатриированные граждане отказываются работать. Например, по информации председателя Олишевского райисполкома в село Чемер возвратилась репатриированная гражданка Мегем Мария Терешковна, которая отказывается приступить к работе. По нескольку раз в день она меняет одежду, расхаживает по селу, выражает такие слова, дескать: «В Германии она жила лучше и культурнее, а на Украине нет ничего, кроме вшей и грязи».

Основная масса возвратившихся репатриированных граждан приступила к работе энергично, выполняя и перевыполняя нормы, на 200–300%, показывая замечательный образец стахановской работы, например:

а) репатриированные граждане Олишевского района Михайленко А.П. и Качура, на полевых работах перевыполняют нормы на 200–300%;

б) в Иваницком районе прибывшие репатрианты ведут «перед» на ответственных участках сельскохозяйственной работы. Гражданин Онищенко И.И. работает бригадиром колхоза им. Ленина села Ряшки, его бригада первая в колхозе. Борисенко Г.О. – плотник и Чуб И.А. – слесарь выполняют все работы доброкачественно и своевременно;

в) репатриант Старовойтенко Г.А. бухгалтер Нежинского засолзавода относится к работе с исключительной добросовестностью, внимательно относится к молодым кадрам, весь опыт передает для повышению их знаний.

Репатриант Солоницкий С.Г. за короткое время освоил профессию токаря;

г) репатриантка Бабенко А.М., колхозница Бобровицкого района за май месяц выработала 60 трудодней.

2. Все прибывшие в Черниговскую область репатрианты жилой площадью обеспечены. Сельское население проживает у своих родителей и родственников, а городское население обеспечивается квартирами горисполкомами. Например, в г. Чернигов 15 репатриантов определены в общежитие и 1 репатриант подселен в квартиру горжилуправления.

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

3. а) для оказания должной помощи особо нуждающимся репатриированным гражданам израсходовано 20 890 рублей из них израсходовано:

Нежинским облисполкомом на 160 чел – 15 960 р.

Добрянским райисполкомом на 3 чел. – 600 р.

Батуриным райисполкомом на 2 чел. – 500 р.

Бобровицким райисполкомом на 3 чел. 600 р.

Черниговским горисполкомом на 4 чел. – 730 р.

Корюковским райисполкомом на 10 чел. – 2 500 р.

Всего на 172 человека израсходовано – 20 890 р.

б) вещевая помощь оказана 42 репатриантам, которым выдано 167 предметов разных носимых вещей;

в) производственная помощь репатриированным гражданам из числа сельского населения оказывается колхозами, на территории которых последние проживают и работают. Например:

1) в Яблоновском районе оказана помощь репатриированным гражданам из фондов колхоза следующими продуктами: хлеба 135 кг, картофеля 70 кг, растительного масла 3,5 кг.;

2) Бобровицким райисполкомом оказана 2 репатриантам помощь хлебом, в количестве 48 кг, из фонда оказана помощь семьям военнослужащих;

3) Добрянским райисполкомом оказана помощь 3 репатриантам, картофеля 2 центнера, ячменя 16 кг.;

4) Остерский райисполком оказывает помощь репатриированным гражданам в восстановлении их домов, выделяя лесфонд для погорельцев, кроме этого отпущено для репатриантов тоны хлеба.

IV. Политико-массовая работа среди советских граждан, возвращающихся в Черниговскую область в порядке репатриации, проводится следующим образом.

а) на областном приемно-распределительном пункте:

При облпункте имеется постоянный агитатор, который систематически проводит с репатриантами беседы, читает брошюры и газеты. Пункт обеспечен 4 экземплярами газет. Кроме этого, в помещении агитпункта демонстрируются кинокартины;

б) в сельских местностях и городах:

На предприятиях и сельских местностях постоянными агитаторами проводятся с репатриантами индивидуальные и групповые беседы, читки газет, журналов и другой литературы. Из этих бесед выясняется материально-бытовое положение репатриированных граждан. Агитаторы работают по плану, рекомендованному отделом пропаганды и агитации РК КП(б)У. Во многих районах проводятся собрания репатриированных граждан. В своих выступлениях репатрианты рассказывают о тяжести и голоде, а так же каторжном труде в немецкой неволе. Горячо благодарят Красную Армию, Партию и Правительство, которые освободили их от оков рабства, например:

а) 16 июня 1945 г. Городнянский райисполком и РК КП(б)У провели районное собрание репатриированных граждан, на котором присутствовало 86 человек. На собрании сделан доклад о международном положении и задачах, стоящих перед

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

советскими гражданами, и в том числе перед репатриированными. На собрании выступали секретарь РК КП(б)У зам[еститель] председателя райисполкома, секретарь РК КП(б)У, редактор районной газеты, которые в своих выступлениях отмечали тяжелые последствия войны, призывая всех репатриантов принять активное участие в восстановлении разрушенного хозяйства страны.

Выступавшие на собрании репатрианты Онищенко А.Г. жительница села Хоробичи, сказала: «Три тяжелых года мы находились в немецком рабстве, моя жизнь была каторжной, работали по 18 часов в сутки, за это получали 3–5 марок. Это ничтожная сумма, ибо за нее ничего нельзя купить. Кормили нас брюквой, зачастую давали суп с червями, кушай и молчи, иначе бить будут и били часто нас немцы палками, собак натравливали, обливали холодной водой, за то, что мы требовали человеческого отношения к себе. Тяжело было нам, но писем на родину писать нельзя было. Сейчас мы свободны, над нами не висит нагайка немца-жандарма, но многие из нас не работают. Нас освободила наша родная Красная Армия, о нас заботится товарищ Сталин и мы должны отблагодарить за свое освобождение упорным трудом на благо любимой Родины, чтобы как можно скорее восстановить наше народное хозяйство, я лично оправдаю себя на работе». Ее выступление вызвало бурные аплодисменты в массе репатриированных.

б) 4 июня 1945 года в Варве состоялось районное собрание репатриированных граждан, которое прошло с большим воодушевлением. Выступления репатриантов были полны любви к Родине, к Красной Армии, Армии – освободительнице;

в) репатриированные граждане Иваницкого района приняли активное участие в подписке на «4-й Военный заем». Например, репатриант Борисенко подписался на 700 рублей и внес всю сумму наличными деньгами, гражданка Добронос подписалась на 200 рублей и внесла эту сумму наличными деньгами.

Аналогичные собрания репатриантов проведены в Черниговском районе и ряде других районов.

V. Из числа советских граждан, возвратившихся в Черниговскую область в порядке репатриации, выявлено 44 человека, добровольно уехавших с немецкими оккупантами, и которые в настоящее время проживают в следующих районах:

а) Носовский район – 7 человек, из них 5 работает в колхозе.

б) Семеновский район – 11 человек, из них 2 чел. работает в промышленности и 1 в колхозе.

в) г. Нежин – 2 человека, из них 2 человека не работает ввиду наличия маленьких детей, требующих за собой ухода.

г) Варвинский район – 5 человек.

д) Яблуновский район – 2 человека, из них 1 работает в колхозе пастухом.

е) Бобровицкий район – 4 человека, из них 3 человека работают в колхозах «Червона Граница» Браницкого сельсовета, 1 человек не работает т.к. вернулся 5 дней назад.

ж) Батурицкий район – 2 человека, работают в колхозе.

з) Добрянский район – 2 человека.

и) Коропский район – 5 человек, работают в колхозах.

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

к) Городнянский район – 4 человека, из них:

1) Авраменко Галина Михайловна – 1925 года рождения, уроженка г. Городня, украинка. Во время немецкой оккупации сожительствовала с немцами и мадьярами.

2) Баранова Нина Савельевна – 1924 года рождения, уроженка города Городня. Во время немецкой оккупации была переводчицей у немцев и уехала с последними при отступлении.

3) Жлоба Валерия Валерьевна – 1884 года рождения, уроженка г. Гельсингфорс (Финляндия), до немецкой оккупации работала учительницей в Городнянской школе, во время оккупации – переводчица в жандармерии и уехала с немцами при отступлении. Проживала в Берлине. Сейчас арестована.

4) Сырокваша Лариса Алексеевна – 1925 года рождения, уроженка г. Городня, украинка. До оккупации – учащаяся, во время оккупации переводчица.

С советскими гражданами, добровольно уехавшими с немцами и возвратившимися в порядке репатриации, проводится соответствующая работа и строгое наблюдение за их деятельностью.

VI. Данные о количестве граждан других союзных республик и областей Украины показаны в приложении¹.

VII. а) затруднения по приему и устройству прибывающих репатриированных граждан создаются, в связи с отсутствием транспорта, ввиду того, что поток советских граждан, прибывших в Черниговскую область в порядке репатриации, с каждым днем увеличивается, а некоторые районы расположены далеко от железнодорожной станции.

Поэтому увеличивается потребность в перевозочных средствах для перевозки репатриантов к местам постоянного жительства. На основании вышеупомянутого, прошу Вашего ходатайства перед директивными органами о завозе нам, ранее просимое количество, автомашин и соответственно им горючего в самое ближайшее время;

б) последнее время имеет место, когда репатриированные граждане прибывают на областной приемно-распределительный пункт, не имеют ни каких индивидуальных документов или групповых списков.

Прошу сообщить как поступать в таких случаях?;

в) многие репатрианты везут с собой багаж, для бесплатного переезда багажа начальник станции Нежина требует специальные бланки, которые бы гарантировали оплату за перевоз последнего.

Прошу Ваших указаний по этому вопросу.

Зав[едующий] отделом при облисполкоме
по делам репатриации² [підпис]

БОНДАРЧУК

Держархів Чернігівської області, ф. П-470, оп.5, спр.840, арк. 5–7. Оригінал. Машинопис.

¹ Не публікується.

² В Україні репатріаційні органи почали створюватися наприкінці 1944 р. Згідно з постановою РНК УРСР і ЦК КП(б)У від 31 серпня 1944 р. при уряді УРСР було створено відділ у справах репатріації радянських громадян на чолі з М. О. Зозуленком. Починаючи із січня 1945 р., подібні відділи почали створювати в складі

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

виконкомів обласних рад депутатів трудящих, у кожній області республіки організовувалися спеціальні пункти з прийому та розподілу репатріантів (ПРП). Загальне керівництво органами репатріації в УРСР покладалося на заступника Голови РНК України І.С. Сеніна. Наприкінці 1945 р. в Україні нараховувалося 45 таких ПРП, розташованих переважно в населених пунктах неподалік від великих вузлових станцій. Докладніше див.: Пастушенко Т. *Остарбайтери з Київщини: вербування, примусова праця, репатріація (1942–1953)*. – К.: Інститут історії України НАН України, 2009. – С.154–155; Гальчак С. *Становище цивільних примусових робітників Райху в Україні (1945-2010 рр.): історичні, соціально-побутові та правові аспекти [Текст] : автореф. дис. на здоб. наук. ступеня д-ра іст. наук : [спец.] 07.00.01 «Історія України» – К., 2012. – 40 с.*

№ 282

Статистична довідка про кількість громадян, що повернулися після каторжних робіт у Німеччині станом на 1 січня 1946 року

Не раніше 1 січня 1946 р.

По состоянию на 1.01.1946 года¹.

1. Возвратилось:

Всего – 26 355.

В том числе:

мужчин – 4 648;

женщин – 21 707.

Из общего количества возвратившихся:

Трудоспособного в возрасте 16 – 54 лет:

мужчин – 4 266;

женщин – 20 175.

Дети моложе 16 лет – 1 672.

Из них потеряли родителей – 16.

Лиц обоого пола 55 лет – 242.

Из возвратившихся направлено:

В промышленность всего – 2080.

В том числе:

мужчин – 539;

женщин – 1 541.

В сельское хозяйство всего – 21 209.

В том числе:

мужчин – 3409;

женщин – 17 800.

Держархів Чернігівської області ф. П - 470, оп. 5 спр. 840, арк. 28. Копія. Машинопис.

¹. Див док № 241.

№ 283

Розпорядження завідувача відділу у справах репатріації Чернігівського облвиконкому Г. Бондарчука голові Грем'яцького райвиконкому С. Павлову про проведення обліку громадян, які повернулися з примусових робіт у Німеччині

21 травня 1946 р.

С целью проведения полного учета сов[етских] граждан, которые находились в немецком рабстве и в настоящее время возвратились в порядке репатриации в Черниговскую область, прошу к 1 июня 1946 года представить отделу репатриации при облисполкоме следующие данные:

1. Количество граждан, вывезенных в немецкое рабство, которые после их освобождения были взяты в ряды Красной армии, а сейчас возвратились в порядке демобилизации в места постоянного жительства, и количество лиц, которые находятся еще в Красной армии, но когда это подтверждается перепиской с родными или другими документами.

2. Количество репатриантов, возвратившихся на Родину без никаких документов. Такие факты имели место во второй половине 1944 года и в начале 1945 г., когда еще не были организованы пограничные приемочно-распределительные и проверочные пункты для репатриированных граждан.

3. Количество репатриантов, находящихся на строительных, подсобных или других работах в военных организациях или Министерстве Внутренних дел.

Упомянутые выше данные, если Вы ими не располагаете можно получить в Ваших организациях, т.е. в райвоенкоматах и райотделе Министерства внутренних дел.

Заведующий отделом Репатриации [підпис] БОНДАРЧУК¹

Держархів Чернігівської області ф.Р-5089, оп.1, спр.55, арк.1. Оригінал. Машинопис.

1. Вже 28 травня 1946 р. голова Грем'яцького райвиконкому С. Павлов інформував відділ репатріації при Чернігівському облвиконкомі облради депутатів трудящих: «1. Количество граждан, вывезенных в немецкое рабство, которые после их освобождения были взяты в ряды Красной армии, а сейчас возвратились в порядке демобилизации в места постоянного жительства, и количество лиц, которые находятся еще в Красной армии - таких в районе не имеется.

2. Количество репатриантов, возвратившихся на Родину без никаких документов, такие факты имели место во второй половине 1944 года и в начале 1945 г., когда еще не были организованы пограничные приемочно-распределительные и проверочные пункты для репатриированных граждан всего 11 человек.

3. Количество репатриантов, находящихся на строительных, подсобных или других работах в военных организациях или Министерстве Внутренних дел таких в районе не имеется». *Див.: Держархів Чернігівської області. Ф. Р-5089, оп.1, спр.19, арк.3.*

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

№ 284

Доповідна записка виконуючого обов'язки голови райвиконкому Романька начальнику Грем'яцькому районного відділу МГБ про матеріальні збитки під час нацистської окупації

8 вересня 1948 р.

На Ваш запрос от 3 сентября 1948 г. о причиненном ущербе немецко-фашистскими захватчиками в период оккупации с 1941 г. по сентябрь месяц 1943 г. Гремячского р-на.

Исполком райсовета депутатов трудящихся сообщает, что согласно имеющихся в исполкоме райсовета актов колхозов, учреждений и организаций числится материальный ущерб, нанесенный немецкими захватчиками в период оккупации района в сумме 387 562 000 руб. в т. ч. организациям, учреждениям и колхозам – 275 697 000 руб., гражданам р-на – 111 865 000 руб.

И[сполняющий] о[бязанности] председателя исполкома
райсовета депутатов трудящихся [підпис] РОМАНЕК
Секретарь исполкома райсовета
депутатов трудящихся [підпис] КАРЦАН

Держархів Чернігівської області, ф.Р-5089, оп.1, спр.37, арк.3. Оригінал. Машинопис.

№ 285

Протокол № 52 засідання бюро Понорницького райкому КП(б)У про політико-моральний стан населення району

1 грудня 1948 р.

Особая папка

Присутствовали: члены бюро РК КП(б)У т. т. Дудко Г.П., Гузьяр Ф.К., Темнюк И.И., Москаленко И.Р., Пономарев С.В., Игнатов Г.И., Стельмах П.М.

Приглашенные: райпрокурор т. Пасько, нач[альник] РО МВД т. Макаров, нач[альник] милиции т. Христинин.

Повестка дня:

1. О политико-моральном состоянии в районе.

1. Слушали: о политико-моральном состоянии в районе.

(Докладывают: нач[альник] РО МВД т. Макаров, райпрокурор т. Пасько, нач[альник] РО МГБ т. Игнатов).

Высказались: т. т. Гузьяр, Темнюк, Москаленко, Игнатов, Пономарев, Стельмах, Г. Дудко.

Заслушав и обсудив доклады: нач[альника] РО МГБ т. Игнатова, нач[альника]

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

РО МВД т. Макарова и райпрокурора т. Пасько о политико-моральном состоянии в районе, бюро РК КП(б)У отмечает, что период 1948 г. и прошедшего 1947 г. на территории нашего района проявляются случаи, что остатки классово-враждебных элементов, немецких пособников и уголовного элемента, которые в ряде случаев совершают террористические акты против служащих и колхозников.

Например, весной в прошлом году в хуторе Рихлы был убит фельдшер Кучинский, в апреле месяце сего года был убит возле хутора Лоска учитель школы этого хутора т. Шевель.

В период предвыборной кампании по выборам в местные Советы депутатов трудящихся был произведен винтовочный выстрел в окно правления промартели им. Ленина с. Понорницы в тот момент, когда там проходило собрание.

В последнее время была обнаружена бандитская группа, состоящая из 3-х чел. и действующая на территории с. Мезин, последняя раскрыта и бандиты находятся под стражей.

В ряде сельсоветов района участились случаи воровства колхозной, кооперативной, государственной и личной собственности граждан (с. Радичев, Разлеты, Криски), что свидетельствует о неудовлетворительной постановке охраны и отсутствии должного внимания со стороны секретарей первичных парторганизаций, председателей сельсоветов, колхозов и административных органов этому вопросу.

Председатели сельсоветов самоустранились от организации дела по охране социалистической собственности.

Бюро РК КП(б)У также отмечает, что со стороны РО МГБ и МВД нет тесного контакта в работе, что иногда приводит к нанесению вреда общему делу по борьбе с преступным элементом.

Кроме того, замечается в отдельных случаях ослабление работы РО МВД и райпрокуратуры в немедленном раскрытии фактов преступления, вследствие многие из них остаются не раскрытыми, в том числе: убийство фельдшера Кучинского, одной колхозницы с. Радичев. Не раскрыты ряд других грабительских групп, действующих в селах Радичев, Разлеты и Криски.

Бюро РК КП(б)У считает, что факты деятельности враждебных элементов нельзя недооценивать. Враждебные элементы, хотя и лишены всякой поддержки со стороны советского народа, однако, своей антисоветской деятельностью, грабежами и террористическими актами пытаются сорвать проведение политических мероприятий, направленных на выполнение государственных планов восстановления и развития народного хозяйства.

Бюро РК КП(б)У постановляет:

1. Обязать начальника РО МГБ т. Игнатова, начальника РО МВД т. Макарова и райпрокурора т. Пасько принять решительные меры по усилению борьбы с враждебными проявлениями и безусловному выполнению постановления ЦК КП(б)У от 28.01.1948 г. «О состоянии и мерах по укреплению социалистической законности и советского правопорядка в УССР», постановления II-го Пленума ОК КП(б)У и РК КП(б)У.

2. Предложить секретарям первичных парторганизаций при РО МВД, РО МГБ, Суда и прокуратуры заслушивать на закрытых партийных собраниях вопросы о

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

состоянии борьбы с вражескими проявлениями в районе, наметить и осуществить необходимые мероприятия по немедленной ликвидации правлений, уделить особое внимание работе аппаратов и мобилизовать всех работников на борьбу с вражескими проявлениями, усилению бдительности и охраны государственной, кооперативной, колхозной и личной собственности граждан.

3. Обязать начальника РО МГБ т. Игнатова, начальника РО МВД т. Макарова, райпрокурора т. Пасько каждый случай чрезвычайного происшествия на территории района тщательно расследовать – о результатах докладывать бюро райкома партии.

4. Провести с 5.12 по 10.12.1948 г. закрытые партийные собрания во всех первичных парторганизациях по вопросу повышения большевистской бдительности и усиления охраны государственной, кооперативной, колхозной и личной собственности и оказать со стороны первичных парторганизаций необходимую помощь органам МГБ, МВД, мобилизуя всех коммунистов на борьбу с враждебными элементами.

5. Обязать начальника РО МГБ, начальника РО МВД, райпрокурора и секретарей первичных парторганизаций этих органов систематически проводить в колхозах, на предприятиях и учреждениях лекции и доклады, отчеты милиции, суда и прокуратуры о мерах по усилению охраны социалистической собственности и борьбы с враждебными и уголовными элементами.

6. Обязать председателя Райисполкома т. Пономарева, руководителей предприятий и учреждений до 5/ХІІ 1948 г. вместе с РО МВД проверить состояние охраны и отстранить от работы лиц из числа охраны и сторожей, не внушающих политического доверия и не пригодных для охраны по физическим недостаткам, заменив их работниками способными нести охранную службу. Организовать в каждом колхозе, населенном пункте самоохрану за счет населения, путем обходов в ночное время.

7. Бюро РК КП(б)У считает, что среди работников райконторы связи есть лица невнушающие доверия. Поручить секретарю РК КП(б)У т. Темнюк совместно с нач. РО МГБ т. Игнатовым до 15.12.1948 г. пересмотреть весь аппарат связи, а также работников связи на междугородной линии и невнушающих политического доверия немедленно отстранить от работы.

8. Обратить внимание т. Игнатова, Макарова, Пасько на неудовлетворительное состояние работы тем, что отдельные уголовные преступники не разысканы и до сих пор скрываются, и потребовать усиления профилактических мероприятий борьбы с враждебными элементами, считая главнейшей задачей органов МГБ, МВД проведение работы таким образом, чтобы не только не оставлять не вскрытым и без наказания ни одного случая проявления, а своими профилактическими мерами и осведомленностью предупреждать их.

Обязать т.т. Игнатова, Макарова и Пасько перестроить работу в соответствии с этими указаниями и решительно улучшить следственную работу.

Секретарь РК КП(б)У

[підпис]

Г. ДУДКО

Держархів Чернігівської області, ф. П-470, оп.6, спр.820, арк.16-18. Оригінал. Машинопис.

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

№ 286

Лист завідувача відділом у справах репатріантів Чернігівського облвиконкому Г. Бондарчука завідувачу сектором кадрів Грем'яцького райвиконкому Щегловій про несвоєчасне надання матеріалів про громадян, що не повернулися з Німеччини

27 січня 1949 р.

Проверкой на местах мною установлено, что в ряде районов в отделах кадров отсутствуют сведения – сколько из района было угнано советских граждан в немецкое рабство, а это объясняется тем, что частая смена заведующих всегда сопровождалась передачей этих сведений по актам, и этим самым ряд зав. секторами часто подают при отчетах отделу репатриации неверные сведения о угнанных и возвратившихся.

Ниже сего сообщаю данные о количестве угнанных по вашему району, согласно актов комиссий по учету нанесенных ущербов оккупантами.

Всех угнано 294 человек, из них мужчин 134 чел., женщин 160 чел.

Что же касается сведений об угнанных в разрезе каждого села вашего района, то Вам необходимо эти сведения взять в архиве при отделе МВД.

Письмом своим от 10.12.48 г. за № 395 на имя председателя Райисполкома я просил произвести по всем селам проверку и выявить, кто еще не возвратился на Родину из угнанных и где они находятся, организацию написания писем, статей в газету и т.д.

Однако до настоящего времени от Вас поступило – писем, а сведений о не возвратившихся и других материалов от Вас совершенно не поступает.

Прошу ускорить высылку письмом требуемых материалов и писем, а также выслать сведения по форме № 4 по состоянию на 01.02.1949 г. не позже 05.02.1949 г.

Заведующий отделом по делам
репатриации при облисполкоме

[підпис]

БОНДАРЧУК

Держархів Чернігівської області. ф. Р-5089, оп.1, спр.55, арк.1. Оригінал. Машинопис.

§2. Нацистська окупація в радянських ідеологічних конструкціях

№ 287

Виступ по радіо голови Державного комітету оборони Й. Сталіна про віроломний напад фашистської Німеччини на СРСР

3 липня 1941 р.

Товарищи! Граждане! Братья и сестры!

Бойцы нашей армии и флота!

К вам обращаюсь я, друзья мои!

Вероломное военное нападение гитлеровской Германии на нашу Родину, начатое 22 июня, продолжается. Несмотря на героическое сопротивление Красной Армии, несмотря на то, что лучшие дивизии врага и лучшие части его авиации уже разбиты и нашли себе могилу на полях сражения, враг продолжает лезть вперед, бросая на фронт новые силы. Гитлеровским войскам удалось захватить Литву, значительную часть Латвии, западную часть Белоруссии, часть Западной Украины. Фашистская авиация расширяет районы действия своих бомбардировщиков, подвергая бомбардировкам Мурманск, Оршу, Могилев, Смоленск, Киев, Одессу, Севастополь. Над нашей Родиной нависла серьезная опасность.

Как могло случиться, что наша славная Красная Армия сдала фашистским войскам ряд наших городов и районов? Неужели немецко-фашистские войска в самом деле являются непобедимыми войсками, как об этом трубят неустанно фашистские хвастливые пропагандисты?

Конечно, нет! История показывает, что непобедимых армий нет и не бывало. Армию Наполеона считали непобедимой, но она была разбита попеременно русскими, английскими, немецкими войсками. Немецкую армию Вильгельма в период первой империалистической войны тоже считали непобедимой армией, но она несколько раз терпела поражения от русских и англо-французских войск и, наконец, была разбита англо-французскими войсками. То же самое нужно сказать о нынешней немецко-фашистской армии Гитлера. Эта армия не встречала еще серьезного сопротивления на континенте Европы. Только на нашей территории встретила она серьезное сопротивление. И если в результате этого сопротивления лучшие дивизии немецко-фашистской армии оказались разбитыми нашей Красной Армией, то это значит, что гитлеровская фашистская армия так же может быть разбита и будет разбита, как были разбиты армии Наполеона и Вильгельма.

Что касается того, что часть нашей территории оказалась все же захваченной немецко-фашистскими войсками, то это объясняется главным образом тем, что война фашистской Германии против СССР началась при выгодных условиях для немецких войск и невыгодных – для советских войск. Дело в том, что войска

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

Германии как страны, ведущей войну, были уже целиком отмобилизованы и 170 дивизий, брошенных Германией против СССР и придвинутых к границам СССР, находились в состоянии полной готовности, ожидая лишь сигнала для выступления, тогда как советским войскам нужно было еще отмобилизоваться и придвинуться к границам. Немалое значение имело здесь и то обстоятельство, что фашистская Германия неожиданно и вероломно нарушила пакт о ненападении, заключенный в 1939 году между ней и СССР, не считаясь с тем, что она будет признана всем миром стороной нападающей. Понятно, что наша миролюбивая страна, не желая брать на себя инициативу нарушения пакта, не могла стать на путь вероломства.

Могут спросить: как могло случиться, что Советское правительство пошло на заключение пакта о ненападении с такими вероломными людьми и извергами, как Гитлер и Риббентроп? Не была ли здесь допущена со стороны Советского правительства ошибка? Конечно, нет! Пакт о ненападении есть пакт о мире между двумя государствами¹. Именно такой пакт предложила нам Германия в 1939 году. Могло ли Советское правительство отказаться от такого предложения? Я думаю, что ни одно миролюбивое государство не может отказаться от мирного соглашения с соседней державой, если во главе этой державы стоят даже такие изверги и людоеды, как Гитлер и Риббентроп. И это, конечно, при одном непременном условии – если мирное соглашение не задевает ни прямо, ни косвенно территориальной целостности, независимости и чести миролюбивого государства. Как известно, пакт о ненападении между Германией и СССР является именно таким пактом. Что выиграли мы, заключив с Германией пакт о ненападении? Мы обеспечили нашей стране мир в течение полутора годов и возможность подготовки своих сил для отпора, если фашистская Германия рискнула бы напасть на нашу страну вопреки пакту. Это определенный выигрыш для нас и проигрыш для фашистской Германии.

Что выиграла и проиграла фашистская Германия, вероломно разорвав пакт и совершив нападение на СССР? Она добилась этим некоторого выигрышного положения для своих войск в течение короткого срока, но она проиграла политически, разоблачив себя в глазах всего мира как кровавого агрессора. Не может быть сомнения, что этот непродолжительный военный выигрыш для Германии является лишь эпизодом, а громадный политический выигрыш для СССР является серьезным и длительным фактором, на основе которого должны развернуться решительные военные успехи Красной Армии в войне с фашистской Германией.

Вот почему вся наша доблестная армия, весь наш доблестный военно-морской флот, все наши летчики-соколы, все народы нашей страны, все лучшие люди Европы, Америки и Азии, наконец, все лучшие люди Германии клеймят вероломные действия германских фашистов и сочувственно относятся к Советскому правительству, одобряют поведение Советского правительства и видят, что наше дело правое, что враг будет разбит, что мы должны победить.

В силу навязанной нам войны наша страна вступила в смертельную схватку со своим злейшим и коварным врагом – германским фашизмом. Наши войска героически сражаются с врагом, вооруженным до зубов танками и авиацией. Красная Армия и Красный Флот, преодолевая многочисленные трудности, самоотверженно бьются за каждую пядь Советской земли. В бой вступают главные силы Красной Армии, вооруженные тысячами

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

танков и самолетов. Храбрость воинов Красной Армии беспримерна. Наш отпор врагу крепнет и растет. Вместе с Красной Армией на защиту Родины подымается весь советский народ.

Что требуется для того, чтобы ликвидировать опасность, нависшую над нашей Родиной, и какие меры нужно принять для того, чтобы разгромить врага.

Прежде всего, необходимо, чтобы наши люди, советские люди, поняли всю глубину опасности, которая угрожает нашей стране, и отрешились от благодушия, от беспечности, от настроений мирного строительства, вполне понятных в довоенное время, но пагубных в настоящее время, когда война коренным образом изменила положение. Враг жесток и неумолим. Он ставит своей целью захват наших земель, политых нашим потом, захват нашего хлеба и нашей нефти, добытых нашим трудом. Он ставит своей целью восстановление власти помещиков, восстановление царизма, разрушение национальной культуры и национальной государственности русских, украинцев, белорусов, литовцев, латышей, эстонцев, узбеков, татар, молдаван, грузин, армян, азербайджанцев и других свободных народов Советского Союза, их онемечение, их превращение в рабов немецких князей и баронов. Дело идет, таким образом, о жизни и смерти Советского государства, о жизни и смерти народов СССР, о том – быть народам Советского Союза свободными или впасть в порабощение. Нужно, чтобы советские люди поняли это и перестали быть беззаботными, чтобы они мобилизовали себя и перестроили всю свою работу на новый, военный лад, не знающий пощады врагу.

Необходимо далее, чтобы в наших рядах не было места нытикам и трусам, паникерам и дезертирам, чтобы наши люди не знали страха в борьбе и самоотверженно шли на нашу Отечественную освободительную войну против фашистских поработителей. Великий Ленин, создавший наше государство, говорил, что основным качеством советских людей должно быть храбрость, отвага, незнание страха в борьбе, готовность биться вместе с народом против врагов нашей Родины. Необходимо, чтобы это великолепное качество большевика стало достоянием миллионов и миллионов Красной Армии, нашего Красного Флота и всех народов Советского Союза.

Мы должны немедленно перестроить всю нашу работу на военный лад, все подчинив интересам фронта и задачам организации разгрома врага. Народы Советского Союза видят теперь, что германский фашизм неукротим в своей бешеной злобе и ненависти к нашей Родине, обеспечившей всем трудящимся свободный труд и благосостояние. Народы Советского Союза должны подняться на защиту своих прав, своей земли против врага.

Красная Армия, Красный Флот и все граждане Советского Союза должны отстаивать каждую пядь Советской земли, драться до последней капли крови за наши города и села, проявлять смелость, инициативу и сметку, свойственные нашему народу.

Мы должны организовать всестороннюю помощь Красной Армии, обеспечить усиленное пополнение ее рядов, обеспечить ее снабжение всем необходимым, организовать быстрое продвижение транспортов с войсками и военными грузами, широкую помощь раненым.

Мы должны укрепить тыл Красной Армии, подчинив интересам этого дела всю свою работу, обеспечить усиленную работу всех предприятий, производить больше винтовок, пулеметов, орудий, патронов, снарядов, самолетов, организовать охрану заводов,

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

электростанций, телефонной и телеграфной связи, наладить местную противовоздушную оборону.

Мы должны организовать беспощадную борьбу со всякими дезорганизаторами тыла, дезертирами, паникерами, распространителями слухов, уничтожать шпионов, диверсантов, вражеских парашютистов, оказывая во всем этом быстрое содействие нашим истребительным батальонам. Нужно иметь в виду, что враг коварен, хитер, опытен в обмане и распространении ложных слухов. Нужно учитывать все это и не поддаваться на провокации. Нужно немедленно предавать суду военного трибунала всех тех, кто своим паникерством и трусостью мешают делу обороны, не взирая на лица.

При вынужденном отходе частей Красной Армии нужно угонять весь подвижной железнодорожный состав, не оставлять врагу ни одного паровоза, ни одного вагона, не оставлять противнику ни одного килограмма хлеба, ни литра горючего. Колхозники должны угонять весь скот, хлеб сдавать под сохранность государственным органам для вывозки его в тыловые районы. Все ценное имущество, в том числе цветные металлы, хлеб и горючее, которое не может быть вывезено, должно, безусловно, уничтожаться.

В занятых врагом районах нужно создавать партизанские отряды, конные и пешие, создавать диверсионные группы для борьбы с частями вражеской армии, для разжигания партизанской войны всюду и везде, для взрыва мостов, дорог, порчи телефонной и телеграфной связи, поджогов лесов, складов, обозов. В захваченных районах создавать невыносимые условия для врага и всех его пособников, преследовать и уничтожать их на каждом шагу, срывать все их мероприятия.

Войну с фашистской Германией нельзя считать войной обычной. Она является не только войной между двумя армиями. Она является вместе с тем великой войной всего советского народа против немецко-фашистских войск. Целью этой всенародной Отечественной войны против фашистских угнетателей является не только ликвидация опасности, нависшей над нашей страной, но и помощь всем народам Европы, стонущим под игом германского фашизма. В этой освободительной войне мы не будем одинокими. В этой великой войне мы будем иметь верных союзников в лице народов Европы и Америки, в том числе в лице германского народа, поработанного гитлеровскими заправилками. Наша война за свободу нашего Отечества сольется с борьбой народов Европы и Америки за их независимость, за демократические свободы. Это будет единый фронт народов, стоящих за свободу, против порабощения и угрозы порабощения со стороны фашистских армий Гитлера. В этой связи историческое выступление премьера Великобритании господина Черчилля о помощи Советскому Союзу и декларация правительства США о готовности оказать помощь нашей стране, которые могут вызвать лишь чувство благодарности в сердцах народов Советского Союза, являются вполне понятными и показательными.

Товарищи! Наши силы неисчислимы. Зазнавшийся враг должен будет скоро убедиться в этом. Вместе с Красной Армией поднимаются многие тысячи рабочих, колхозников, интеллигенции на войну с напавшим врагом. Поднимутся миллионные массы нашего народа. Трудящиеся Москвы и Ленинграда уже приступили к созданию многотысячного народного ополчения на поддержку Красной Армии. В каждом городе, которому угрожает опасность нашествия врага, мы должны создать такое народное ополчение, поднять на борьбу всех трудящихся, чтобы своей грудью защищать свою свободу, свою честь, свою

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

Родину в нашей Отечественной войне с германским фашизмом.

В целях быстрой мобилизации всех сил народов СССР, для проведения отпора врагу, вероломно напавшему на нашу Родину, создан Государственный Комитет Оборона², в руках которого теперь сосредоточена вся полнота власти в государстве. Государственный Комитет Оборона приступил к своей работе и призывает весь народ сплотиться вокруг партии Ленина – Сталина, вокруг Советского правительства для самоотверженной поддержки Красной Армии и Красного Флота, для разгрома врага, для победы.

Все наши силы – на поддержку нашей героической Красной Армии, нашего славного Красного Флота!

Все силы народа – на разгром врага!

Вперед, за нашу победу!

Опуб.: Правда. – 1941. – 3 липня. Друкується за: *Сталин И.В. Сочинения. – Т. 15. – М.: «Писатель», 1997. – С. 56–61.*

1. Йдеться про «пакт Молотова-Ріббентропа» або «Угода про ненапад між Німеччиною та Радянським Союзом» підписана у Москві в перші години 24 серпня 1939 р. (у документі зазначена дата 23 серпня) міністром закордонних справ Німеччини Й. фон Ріббентропом та головою РНК СРСР, наркомом закордонних справ В. Молотовим. Сторони зобов'язувалися утримуватися від нападу один на одного і дотримуватися нейтралітету у випадку, якщо одна із них ставала об'єктом воєнних дій третьої сторони. Учасники угоди також відмовлялися від участі в угрупованні держав, «прямо чи опосередковано спрямованого проти іншої сторони». Надалі передбачався взаємний обмін інформацією в питаннях, що зачіпали інтереси сторін. Таємним додатковим протоколом визначалися сфери взаємних інтересів обох держав у Східній Європі та поділ Польщі між ними. Німеччина визнавала інтереси СРСР у Прибалтиці, Фінляндії та Бессарабії. Угода була розрахована на 10 років. Див.: *Документи внешней политики СССР. – Т. XVIII. – М.: Изд-во политич. лит-ры, 1973. – С. 248; Год кризиса. 1938–1939: Документы и материалы. В 2 т. – Т. 2. 2 июня 1939 г. – 4 сентября 1939 г./Редкол.: Бондаренко А.П. и др. – М.: Политиздат, 1990. – С. 188.*

2. Государственный комитет обороны (ГКО – рос.) – надзвичайний вищий орган державного управління, створений на підставі спільної постанови Президії Верховної Ради СРСР, Раднаркому і ЦК ВКП(б) від 30 червня 1941 р. Його створення було викликано специфічною системою управління в СРСР. Політбюро ЦК ВКП(б) на чолі із Й. Сталіним фактично керувало всією системою партійно-державного управління у СРСР. Однак ухвалені рішення формально виходили із РНК СРСР, Президії Верховної Ради СРСР тощо. Необхідність створення ДКО, як найвищого органу керівництва, мотивувалася важким становищем на фронті, що вимагало максимальної централізації зусиль партійно-радянських органів та єдиного центру ухвалення рішень. У постанові про створення ДКО вказується, що всі розпорядження ДКО повинні беззаперечно виконуватися громадянами і будь-якими органами влади. Головою ДКО був призначений Й. Сталін, заступником голови В. Молотов, членами – Л. Берія, К. Ворошилов, Г. Маленков. Докладніше див.: *Горьков Ю. А. Государственный Комитет Оборона постановляет... (1941–1945). Цифры, документы. – М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2002. – 572 с.*

№ 288

Листівка підпільного Чернігівського обкому КП(б)У та Чернігівського облвиконкому до населення Чернігівської області

[січень 1942 р.]

м. Чернігів

До населення Чернігівської області

Дорогі товариші!

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

Наша рідна Червона Армія під Москвою, Ростовом і в Криму розгромила гітлерівські полчища, зайняла і звільнила від німецьких загарбників Калінін, Калугу, Орел, Курск, Керч, Феодосію, Брянск, Харків¹, багато інших міст і тисячі населених пунктів. Червона Армія швидкими кроками просувається вперед, наносить ворогу нищівні удари.

Гітлерівські орди тікають в паніці, кидають озброєння, несуть величезні втрати. Гибель їх близька і неминуча.

В найближчий час Червона Армія звільнить від німецьких загарбників всю територію СРСР. Народ України знов почне спокійно працювати, жити щасливим життям, яким жили і живуть міста і села України, що не були загарбані німцями.

Щаслива Радянська дівчора м. Ізюм Харківської області радісно відсвяткувала новорічну ялинку, влаштувала новорічну зустріч з героїчною Червоною Армією, добре проводить зимні канікули.

У Ворошиловградській області широко розгорнута підготовка до весняної посівкампанії. Колгоспи забезпечені посівматеріалом, відремонтовані машини, підготовляється тяглова сила. У Ворошиловграді уже закінчили курси підвищення кваліфікації тисячі трактористів, комбайнерів, шоферів. Відбулася обласна нарада радянського і с[ільсько]г[осподарського] активу по підготовці до весняної посівкампанії. Німецькі загарбники на всі лопатки тікають, щоб спастись від могутніх ударів Червоної Армії. Та не втікти їм. Всі німці, що пробралися на територію СРСР і їх підлі слуги старости, поліція, ці зрадники батьківщини, які разом з німцями убивають, спалюють, грабують, розоряють український народ, будуть знищені.

ТОВАРИЦІ! В кожному місті, в кожному селі, організуйте масові озброєні бойові дружини. Разом з Червоними партизанами знищуйте німецьких вошопрудів, які тікають від Червоної Армії. Знищуйте німецькі поїзда, автомашини, мінний обоз, зривайте мости, дороги, по яких тікають німці, зривайте і знищуйте німецькі склади, знищуйте німецькі аеродроми з літаками, знищуйте старост, поліцію. Не дайте німцям, старостам, поліції, убивати, грабувати український народ, палити і знищувати наші міста і села.

Готуйтеся до весняної посівкампанії, збережіть посів матеріал, тяглову силу, с[ільсько]г[осподарських] машини та реманент від грабіжників – німців, які, тікаючи, грабують все.

Весь посівматеріал, що є в колгоспах, негайно роздайте колгоспникам під охоронну розписку. Де розподілили посівматеріал колгоспникам – добре його поховайте. Ховайте коней і скот в надійних місцях – лісах, очеретах, ярах, здавайте на збереження Червоним партизанам.

ТОРАРИШІ! Загальними зусиллями Червоної Армії, Червоних партизанів і Великого радянського народу знищимо всіх німців, що пробралися на територію СРСР, і їх підлих слуг – старост, поліцію.

Готуйтеся, щоб організовано провести більшовицьку весняну посівкампанію.

Смерть німецьким окупантам і їх слугам!
Хай живе героїчна Червона Армія!
Хай живе великий СТАЛІН!

Чернігівський обком КП(б)У

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

Чернігівський виконком обласної ради депутатів трудящих

*Фонд Чернігівського обласного історичного музею ім. В.В. Тарновського.
Типографський друк.*

1. Міста Калуга і Калінін були звільнені під час загального контрнаступу Червоної армії під Москвою у ході Калінінської (5 грудня 1941 р. – 7 січня 1942 р.) та Калузької (17 грудня 1941 р. – 5 січня 1942 р.) наступальних операцій. Окупація м. Орел продовжувалася з 3 жовтня 1941 р. по 5 серпня 1943 р., м. Курськ – з 3 листопада 1941 р. – 8 лютого 1943 р. Міста Керч і Феодосія були окуповані у листопаді 1941 р. і були звільнені у результаті спільної десантної операції Червоної армії та Чорноморського флоту 25 грудня 1941 р. – 2 січня 1942 р. Однак, вже 18 січня 1942 р. Феодосія була знову окупована військами вермахту, м. Керч війська Червоної армії залишили у травні 1942 р. Нацистська окупація м. Брянськ продовжувалася із 6 жовтня 1941 р. по 17 вересня 1943 р.; м. Харків було окуповано з 24 жовтня 1941 р. звільненого 16 лютого 1943 р. військами Воронізького фронту, але у березні 1943 р. Харків знову був взятий військами вермахту. Остаточо м. Харків був звільнений 23 серпня 1943 р. у ході Харківсько-Білгородської операції.

№ 289

Допоміжні матеріали для агітаторів та пропагандистів про злочинну діяльність нацистської окупаційної адміністрації на Чернігівщині

1944 р.

Матеріали в допомогу агітаторам та пропагандистам Відділ пропаганди та агітації Чернігівського обкому КП(б)У

У вересні місяці 1941 року криваві полчища німецько-фашистської армії вдерлися в межі Чернігівщини. Протягом двох років окупації населення Чернігівської області зазнавало нечуваних звірств і знущань від гітлерівських загарбників.

За роки радянської влади Чернігівщина перетворилась у квітучий і багатий край. З кожним роком міцніли і заможнішими ставали тисячі колгоспів, все більш заможними ставали колгоспники. Зростали нові фабрики й заводи. Безперервно збільшувалось число шкіл, лікарень, дитячих ясел, клубів, театрів та інших культурних закладів. Рік-у-рік зростали й ширшали міста області – Чернігів, Ніжин, Прилуки, Щорс, Новгород-Сіверський, які потопали в садах та парках, вкривалися новими прекрасними будинками. В містах і селах кипіло плодотворне, трудове і культурне життя.

Окупувавши область, німецько-фашистські загарбники встановили в ній режим кривавого терору і масового винищення радянських людей, поголовних грабунків, запровадили систему рабсько-кріпосницької праці, нещадно руйнували міста і села області і знищували культурно-історичні пам'ятники українського народу.

Увірвавшись на Чернігівщину, німецько-фашистські розбійники принесли з собою смерть і розорення щасливому життю народу. Страшними пожарищами запалали міста і села. Як бандити з широкого шляху, накинудись гітлерівці на матеріальні цінності і майно мирного населення, створене впертою і чесною працею трудящих області. Там, де ступала нога німецького солдата, лилися кров і сльози жінок, стариків, дітей. Там встановлювалося цілковите свавілля і безкарність гітлерівських загарбників, а радянські люди були приречені на смерть без суда і слідства.

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

Численні документи про руйнування і звірства німців, оповідання очевидців і потерпілих, акти судово-медичних експертів, а також сліди зруйнованих міст, сіл, підприємств, колгоспів та установ яскраво викривають картину жахливих злочинів німецьких окупантів на терені Чернігівської області.

Знищення міст і сіл і пограбування мирного населення

Німецько-фашистські загарбники розграбували й зруйнували старовинне українське місто Чернігів. Цілком знищені промислові підприємства – завод «Жовтневий молот», катонінна фабрика, пюрепастильний завод, музична і мебельна фабрики та ряд інших.

Зовсім зруйновано комунальне господарство міста – водогін, лазні, готелі, електростанції.

Від численних історичних цінностей і пам'ятників, що ними вславлювався Чернігів, залишились лише руїни. Зруйновано і розграбовано чернігівський історичний музей. З загального числа 150 тисяч музейних експонатів – старовинної зброї, рукописів, картин, портретів українських діячів XVI – XVII сторіччя, гравюр та скульптур тих же часів та інших історичних цінностей, знищено німецько-фашистськими варварами понад 120 тисяч експонатів. Бібліотеку музею, що налічувала понад 40 тисяч рідкісних історичних книг, спалено цілком.

Знищено один з небагатьох у світі пам'ятників старовинної російської архітектури – Спаський собор, що був побудований понад 1 000 років тому. Згорів Борисоглібський собор – один з пам'ятників стародавньої російської архітектури XI – XII сторіччя. Спалено П'ятницьку церкву, яка була рідкісним і чудесним пам'ятником старовини. Зазнали такого ж руйнування Катеринінська церква, Борисоглібська Соборна дзвіниця, Троїцький монастир – пам'ятники XVII сторіччя.

Багато цих історичних пам'ятників було зруйновано під час неодноразових безжалісних бомбардувань міста фашистською авіацією, а ті, що випадково уціліли, були навмисно зруйновані німцями під час їх двохрічного господарювання в місті. Фашистські варвари розібрали стіни історичних будинків для будівлі укріплень, влаштовували в них пункти спостереження тощо. В будинку Успенського собору, Єлецького монастиря німці влаштували стайні для коней і склади, які потім при відступі були спалені. Келії цього ж історичного монастиря німці перетворили на свинарники.

Такому ж безжалісному знищенню піддали німці всі культурні установи і учбові заклади міста Чернігова. З 16 шкіл міста зруйновано 14, в тому числі такі чудові шкільні будинки, як школа ім. Горького, побудована за останні роки, школи ім. Леніна, Войкова та ряд інших, у яких навчались десятки тисяч радянських дітей. Німці висадили в повітря будинки двох інститутів – педагогічного та науково-дослідного.

Цілком зруйновано будинок обласного драматичного театру ім. Шевченка. В місті не залишилось жодного кінотеатру, жодної бібліотеки. Згоріли сотні тисяч томів ціннішої літератури.

Груди уламків, щебеню і попелу залишились від цілих кварталів і вулиць центральної частини міста. Там, де стояли багатопверхові нові будинки, лежать зараз руїни, порослі бур'янами. На величезному протязі однієї з кращих вулиць міста – вулиці ім. Шевченка нема жодного вцілілого будинку. Майже всі будинки по Радянській вулиці, ім. Леніна, Коцюбинського, Толстого, К. Маркса, Трудовій та інших вулицях спалені або висаджені в

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

повітря німецькими бандитами. Всього в місті Чернігові зруйновано і знищено німецько-фашистськими загарбниками 4 162 житлових будинки.

Страшну картину цілковитих руїн, мертвого каміння, коробок спалених будинків являє собою зараз місто.

Величезних розмірів досягає сума збитків, що їх завдали німецькі окупанти місту Чернігову. За неповними даними, збитки господарства, культурно-побутових і комунальних установ міста дорівнюють 400 мільйонів карбованців.

Також само «господарували» німецько-фашистські загарбники і в інших містах і районах Чернігівської області. За неповними даними, в містах і селах області гітлерівці спалили і висадили в повітря понад 45 тисяч будинків. У Добрянському районі спалено 4 039 житлових будинків та інших будівель, в Грем'яцькому – 2 100, Михайло-Коцюбинському – 2 019, Козелецькому – 3 655, Семенівському – 4 000.

За час німецько-фашистської окупації спалено дощенту 61 населений пункт, де проживало 79 737 чоловік. На місцях цих впорядкованих селищ залишились лише руїни і попелища. В 483 селищах згоріли всі колгоспні будівлі і більшість хат колгоспників. Багато населених пунктів спалили німці у Михайло-Коцюбинському районі. Велике і заможне село Ведильці, що нараховувало 700 дворів, згоріло дощенту. Цілком спалені села: Малійки (350 дворів), Пакуль (450 дворів) та багато інших. Німці спалювали цілі села в Щорському, Добрянському, Корюківському, Срібнянському та інших районах.

Величезних зруйнувань завдали німці системі здравоохорони і народної освіти. Всього на Чернігівщині спалено і зруйновано 77 лікарень, 705 амбулаторій, 22 санітарних станції, 44 консультації, які щоденно надавали медичну допомогу тисячам трудящих області.

Особливо виявили себе гітлерівські варвари у знищенні вогнищ культури і освіти народу. Вони знищили в Чернігівській області 284 школи і розграбували майно і учбові приладдя всіх шкіл, спалили книги у 1907 бібліотеках, знищили 5 музеїв, зруйнували обладнання усіх кінотеатрів області.

Фашистські мерзотники спеціальними наказами забороняли відкривати школи. У розпорядженні чернігівської міської комендатури від 11 грудня 1941 року говориться:

«Відкриття шкіл суворо забороняється, бо нема ніякої гарантії в тому, що викладання в них не буде провадитись у більшовицькому напрямі.

Усі відкриті до цього часу школи, зокрема в Острі і в Броварах, негайно закрити.»

Так сотні тисяч дітей протягом двох років були позбавлені можливості вчитися, читати книги, набувати знання.

Величезних збитків завдали німецько-фашистські окупанти промисловості і сільському господарству Чернігівської області. З 164 діючих промислових підприємств німці спалили і висадили в повітря 136 і частково зруйнували останні 28 підприємств. Таким чином, в області, в наслідок господарювання німецьких окупантів, не залишилось жодного діючого заводу і фабрики.

В місті Прилуки знищено 38 заводів, фабрик і майстерень. Збитки, вчинені підприємствам міста, вираховуються в 55 млн. 189 тисяч карбованців. Збитки лише по заводах цукрової промисловості Чернігівської області складають 2 мільярди 600 мільйонів карбованців.

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

В сільському господарстві німецькі окупанти по-варварському знищили і розграбували МТС, радгоспи, колгоспи і власні господарства селян – колгоспників Чернігівщини. До війни в Чернігівській області було 60 МТС, які налічували 3 222 трактори і 1 100 комбайнів. Численний тракторний і комбайновий парк давав усі можливості колгоспам у стислі строки і з високою якістю провадити сівбу, уборку та інші роботи,

Після окупації не залишилось жодної МТС, яка б не потребувала відбудови чи капітального ремонту. Німецькі загарбники цілком зруйнували і спалили 19 МТС – Корюківську, Грем'язьку, Кіровську, Орлівську, Добрянську та інші. Німці вивезли і знищили 2 040 тракторів та багато інших сільськогосподарських машин, зруйнували 34 майстерні МТС, спалили Дочинську і Новгород-Сіверську МТМ, 10 кузень та багато інших приміщень МТС. Комбайновий парк знищено цілком.

Фашистські варвари завдали величезної шкоди колгоспній землі. До німецької окупації в Чернігівській області всі колгоспи мали державні акти на вічне користування землею, було зліквідовано черезполосицю та інші недоліки в користуванні землею, в усіх колгоспах було запроваджено правильні сівозміни. Рік-у-рік підвищувався урожай сільськогосподарських культур, а разом з тим безперервно зростала і заможність широких мас колгоспників.

Німецькі окупанти зруйнували землеустрій і зліквідували колгоспну форму землекористування. По всіх колгоспах області були повністю зліквідовані поля сівозмін, система угноєнь, насінництво, знищено травосіяння. Під час господарювання німців не існувало ніякої агротехніки в сільському господарстві. Лани вкрилися бур'янами, урожай зменшився в два рази.

Німецькі загарбники спалили і знищили величезну кількість хліба. Лише при відступі у 1943 році вони спалили і вивезли урожай зернових з площі понад 100 тисяч га (приблизно 3 мільйони пудів зерна).

За час окупації німці спалили і зруйнували 8 775 колгоспних будівель – стаєнь, скотарських дворів, зерносковищ та інше.

У всіх цих злочинницько-підлих руйнуваннях і знищенні величезної кількості сіл і міст і матеріальних цінностей знаходить свій вираз чорна зненависть гітлерівців до нашої країни, до праці і досягнень радянського народу, до того, що зроблено за 26 років існування радянської влади для поліпшення життя селян-колгоспників, робітників і інтелігенції Радянського Союзу.

Вриваючись у міста й села Чернігівської області, німецькі офіцери і рядові солдати, за вказівками військового командування і німецьких окупаційних властей, безупинно грабували і розоряли мирне населення. Вони забирали у населення все, що попадалось їм на очі: продукти харчування, одяг, взуття, постільне приладдя, меблі, посуд і навіть дитячі іграшки і сорочки. Німецькі окупанти по-бандитському, серед білого дня на шляхах роздягали і роззували перших зустрічних мирних жителів, у тому числі і дітей, жорстоко розправляючись з тими людьми, які намагалися протестувати або чинити грабункам будь-який опір.

Німецькі власті узаконили мародерство в своїй армії і всіляко заохочували і заохочують на окупованій ними території грабунки, насилля і розбій.

У наказі начальника штабу 14 гітлерівської дивізії¹ говориться: «Хліб, велика рогата

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

худоба, дрібна рогата худоба, домашня птиця – все це повинно бути вилучено у населення для армії. В кожній хаті необхідно провадити ретельні обшуки і забирати все без залишків .».

За час окупації Чернігівської області, за далеко неповними даними, лише по 18 районах німці знищили і вивезли до Німеччини 95 465 голів великої рогатої худоби, 69 950 коней, 72 645 свиней і 57 246 овець. Майже цілком знищено в області птахівництво та бджільництво.

За неповними даними, в Остерському районі німці забрали 5 060 свиней та 1 660 овець, в Малодівицькому – 8 500 свиней і т. ін. Відступаючи, німецькі грабіжники з дикунською лютістю винищували худобу, розстрілюючи її з автоматів та кулеметів.

Німецькі загарбники вивезли і знищили велику кількість хліба. Лише у 23 районах області вони вивезли до Німеччини і знищили 17 мільйонів 710 тисяч пудів зерна, а відступаючи спалили на корню і врожай з площі понад 100 тисяч гектарів.

За встановленими німцями «нормами», кожен селянський двір повинен був здавати 180 кг м'яса на рік, 600 літрів молока від кожної корови, 180 яєць від кожної курки.

Забираючи у населення області десятки тисяч голів худоби, свиней, овець, птиці, тисячі тонн масла та інших продуктів, німці не постачали населення ніяким промисловим крамом, вони не завозили в села навіть жодного кілограма солі.

З кожною новою поразкою на фронті і зростанням партизанського руху гітлерівські мародери посилювали грабунки і криваві репресії. Не рахуючись ні з чим, не зупиняючись ні перед якими грабунками, вони хапали все, що їм підпадало під руку. Вони утворювали спеціальні команди громил, підричників та грабіжників, які заподіювали величезні руйнування в містах і селах і безупинно грабували населення, особливо перед відступом.

Лише в одному селі Тихоновичі Корюківського району, німці забрали і вивезли до Німеччини 1 620 голів великої рогатої худоби, 1 870 свиней, увесь урожай 1941 та 1942 років, одяг і взуття колгоспників, спалили понад 300 хат колгоспників і перетворили на жебраків сотні сімей.

«Все до нитки забрав німець, – розповідає колгоспник села Тихоновичі Циганок Микита. – Спочатку забрав свиней, потім телят і курей, а зрештою і до корів, падлюка, добрався. З 4 гектарів зібрав 150 пудів зерна, але до комори так і не довів, забрали німці все під мітлу».

Так бешкетували німецькі загарбники у тимчасово окупованих ними районах Чернігівської області.

Масове винищення мирного радянського населення і військовополонених

Фашистські кати творили на окупованій території Чернігівської області нечувані звірства, від яких кров стигне в жилах. Які лише знущання і тортури не придумували ці криваві кати! Найдикіша фантазія не могла б придумати стільки жахливих, нелюдських методів катувань і вбивств, скільки винайшли німці для знищення радянських людей. У застінках гестапо день і ніч протягом двох років було чути стогін і нелюдські крики ні в чому неповинних жінок, стариків і дітей.

Підлі насильники вважали, що для них закони не писані, що вони можуть топтати ногами усі міжнародні права і закони. Цілком спокійно ці розбійники вішали, спалювали,

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

отруювали, різали і розстрілювали тисячі людей, не зважаючи на стать, літа і національність.

За час окупації в місті Чернігів, Прилуки і 18 районах області, за неповними даними, німці знищили 91 365 чоловік. В тому числі 12 296 дітей.

Мерзенні діла творили німецькі окупанти в місті Чернігів. Ось витяг з акту судово-медичної комісії в складі генерал-майора медичної служби, професора, заслуженого діяча науки І.Н. Іщенко, полковника медичної служби, кандидата медичних наук Сиротіна Г.В., лікарів Бондаренка і Баскіної, в якому засвідчено криваві злочини фашистських розбійників у місті:

«Німецько-фашистські загарбники в період окупації міста Чернігова з 8 вересня 1941 року по 21 вересня 1943 року провадили масові розстріли мирних радянських громадян та військовополонених. Розстріли провадились за селищем Коти (урочище Березовий Яр і урочище Криволівщина), біля села Яцево, в урочищі Подусівка (біля хутора Подусівка), у Малєєвому Рову, у Рашевщині і в тюрмі.

Комісія відкопала 11 ям-могил, в яких знайдено тисячі трупів. На терені тюрми розкопано 5 ям і досліджено 19 трупів. Тут лежали трупи обличчям вниз із зв'язаними дротом на спині руками, а деякі трупи були зв'язані по два-три разом.

Розкопка могил в урочищі Криволівщина показала, що в одній ямі трупи лежали 7 штабелями, в кожному з яких було по 80 трупів. Розстріли провадились з автоматів, пострілами в область черепа.

Всього у розкопаних ямах знайдено біля 6 тисяч трупів».

У багатьох селах Чернігівщини німецькі мерзотники організували жакливі погроми і поголовну різанину, які ввійдуть в історію, як жакливі трагедії, про які не можна згадувати без здригання. До числа таких трагедій відноситься знищення села Яцево і міста Корюківка.

В лютому 1942 року німці і їх посібники вчинили дику розправу над жителями села Яцево Чернігівського району.

Пізно ввечері до села прибув загін карателів. Оточивши село, вбивці вривалися до хат колгоспників і нещадно знищували всіх, хто був у хатах, в тому числі і новонароджених дітей. На другий день ранком на вулицю повиповзали маленькі заплакані діти, які випадково вціліли під час нічного фашистського розбою. Вони скупчилися в центрі села і дивилися навкруги, намагаючись розшукати кого-небудь з близьких чи рідних. Але з дорослих тут не було нікого.

О 10 годині ранку до села знову прибули машини з карателями і знову почалось саме дике винищення жителів, які ще залишилися.

Розправа з населенням провадилась протягом усього дня. Багатьох тих, що намагалися тікати, ловили і кидали у вогонь. 50-річна колгоспниця Олександра Федорівна Шикута три рази виривалась з палаючого будинка і всі три рази німці кидали її назад. Коли вона вибігла з вогню четвертий раз, її поранили з автомата, а потім прив'язали залізним цепом до дерева, обклали соломною і спалили.

Діти колгоспника Литоша Олександра Васильовича – Михайло 11 років та Грицько 8 років – два рази вибігали з палаючого будинка, але були поранені з автомата і кинуті у вогонь. Старухи Кравець Єфимія Євдокимівна 65 років і Машута Анастасія Никифоровна 60 років виповзли обгорілими з вогню, але їх знайшли поліцаї, вбили і кинули у вогонь.

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

Закінчивши розправу, німці і поліцаї розграбували село, а потім спалили його дощенту. Трупні розстріляних і спалених мирних жителів валялися кілька днів, поки їх не підбрали і не поховали жителі сусіднього села. Два дні палало село Яцево, показуючи місце жахливої трагедії.

В місті Корюківка під час окупації неодноразово провадились масові розстріли населення, а 1–2 березня 1943 року, запідозривши корюківців у допомозі партизанам, німецько-фашистські вирошки провели суцільне знищення мирних жителів міста Корюківка.

Гітлерівці зганяли людей групами по 150–200 чоловік до театру, до церкви, до міського ресторану, у колгоспні свинарники і інші місця, і тут розстрілювали всіх з автоматів. Коли приміщення вщерть заповнювалось трупами, німці обливали його паливом і підпалювали, щоб заховати сліди своїх злочинницьких дій.

За два дні в Корюківці по-звірячому було знищено понад 5 тисяч чоловік і спалено 1 290 дворів. Від районного центру залишилось лише 10 будинків².

27 грудня 1942 року в селі Нова Басань було замордовано і розстріляно 364 чоловік: юнаків та дівчат віком від 16 до 18 років. Під виглядом мобілізації населення на громадські роботи німці зганяли у призначене місце молодь Нової Басані та прилеглих сіл і взяли їх під варту. На другу добу з числа заарештованих карателі виділили групу в 25 чоловік і під посиленням конвоєм повели її на околицю села, де примусили копати яму. Ввечері на п'яти вантажних автомашинах, закритих брезентом, до ям була доставлена перша партія заарештованих. Карателі наказали юнакам та дівчатам спуститися до ями і з автоматів розстріляли їх, присипавши потім тонким шаром землі. Потім вбивці відправились за останніми заарештованими, яких знищили таким же засобом. Багато з юнаків і дівчат були легко поранені, а деякі навіть і не поранені, і всі вони задихались під землею.

Батьки, матері, брати і сестри розстріляних знаходились у 150–200 метрах від місця розстрілу. Страшне горе рвало їх серця, але подати допомогу своїм дітям, братам і сестрам, врятувати їм життя вони не мали змоги. Довго було чути з могили стогін, плач і крики: «Ми ще живі, добийте нас».

Багато масових вбивств вчинили німецькі окупанти і в інших містах і селах Чернігівщини.

У місті Прилуки розстріляно і замучено до 15 тисяч чоловік. При чому майже всі злодіяння і звірства гітлерівські розбійники намагались прикрити темною завісою, заховати від населення свої злочинні діла. Лише після звільнення міста Прилуки Червоною Армією став відомий усім трудящим міста страшний список німецьких злочинів.

На початку травня 1942 року німці видали наказ про те, щоб усе єврейське населення міста Прилуки зібралось для евакуації, взявши з собою цінності і речі. 29 травня на околицю міста зібралось до 3 000 тисяч чоловік, серед яких переважали жінки і діти. Під конвоєм поліції вони були приставлені на околицю міста (у Плискунівку). Присутні серед поліцаїв три лікарі німці умертвили дітей, давши їм понюхати хустинки, насичені отруйною рідиною. Доросле населення було розстріляне, а речі розстріляних були розграбовані вбивцями.

Медична експертиза розкопала декілька величезних могил, заповнених трупами, також на території іподрому. В одній з могил було знайдено 1 872 трупи. Багато з жінок і

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

дітей, які лежали у верхньому шару, були закопані живими, і смерть їх прийшла в наслідок удушення.

Після масового хвилювання селян у селі Озеряни Варвинського району, що виникло через грабунки і насилля з боку німецьких загарбників, німці піддали вогню понад 100 будинків колгоспників, а жителів зібрали в одну клуню і спалили живими.

У селі Ведильці Михайло-Коцюбинського району 16 лютого 1943 року зігнали в один будинок 230 жінок, стариків і дітей, закрили цей будинок і підпалили, а потім почали обстрілювати з кулеметів і автоматів. Всіх тих, хто намагався вискочити з палаючого будинку, було розстріляно. В цьому пожарові спалено колгоспницю Мостову Мотрю з двома дітьми 5-ти і 7-ми років, Пінчук Параску з трьома дітьми віком від 3 до 12 років і багатьох інших.

23 лютого 1943 року в село Бобровиця (околиця міста Чернігова) прибула поліція. Оточивши село, карателі пішли по дворах. Усіх, хто не встиг сховатися, групами зганяли до будинків і спалювали.

За два дні звірячої розправи з беззбройними стариками, жінками і дітьми в селі Бобровиця було розстріляно і спалено 170 чоловік.

Злочинницьке вбивство і знущання вчинили німецькі сатрапи над депутатом Верховної Ради УРСР, головою Комарівської Райради Депутатів трудящих тов. Друзем Демидом Давидовичем. Над ним зчинено нечувані тортури, йому виламано руки, ноги. Німці їздили на ньому, як на коні. Роздягнутого на морозі обливали водою, відрізали ніс, вуха і викололи очі. Коли зуродуване³ тіло тов. Друзя було майже бездиханним, німецько-фашистські мерзотники пустили в нього декілька автоматних черг.

З приходом німецьких військ до міста Щорс, в місті і в районі почалося масове винищення населення. 4 листопада 1941 року німецькі варвари зібрали все єврейське населення під виглядом відправлення на роботу. Чоловіків і підлітків німці повели в ліс і там всіх до одного розстріляли, вживаючи при цьому розривні кулі. Дружин і матерів розстріляних німці примусили скинути трупи до ями і засипати землею. Познущавшись над почуттям матерів і жінок, криваві кати розстріляли потім усіх жінок і маленьких дітей.

Німецькі розбійники спалили село Єліне Щорського району. На місці квітучого села, де було 514 дворів, школа-десятирічка, великий клуб, залишились лише обгорілі чорні димарі, страшні свідки тимчасово існувавшего гітлерівського «нового порядку» на Україні. Дітей і стариків, німці розстріляли і спалили в огні палаючих будинків. 700 чоловіків і жінок з цього села німці відправили на будівництво укріплень. Після закінчення будівництва цих укріплень усі 700 чоловік були розстріляні.

Дику розправу вчинили німці над завідуючою учбовою частиною одної з шкіл села Березна Холявко С.Г. та трьома її дітьми – дочкою Вірою 13 років, сином Володимиром 7 років та дочкою Ольгою 3 місяців. 9 березня 1943 року німецькі душогуби увірвались до квартири тов. Холявко і наказали їй швидко збиратися з дітьми, після чого потягли їх до гестапо. Три дні фашистські бандити на очах у дітей знущались з тов. Холявко. Ні сльози матері, ні відчайдушний крик дітей не впливали на душогубів. Мати з трьома дітьми була приречена на смерть. Протягом довгих трьох діб вона привчала себе й своїх дітей до думки, що їм не втекти від цього кошмарного свавілля, що вони повинні будуть вмерти від рук підлих ворогів радянського народу. 12 березня побиту, у розірваному одязі тов.

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

Холявко посадили з дітьми у вантажну автомашину, де були десятки таких же смертників, і в супроводі легкової машини з німецькими офіцерами і солдатами повезли до місця страти. Взявши на руки маленьку Олю і семирічного Володю, мати, яку підштовхували карателі пішла до могили; поруч з нею йшла її старша дочка Віра. Почулися постріли з автоматів і кулеметів, і мати разом з дітьми повалилась до ями, де було вже до 150 трупів колгоспників, колгоспниць і інтелігенції Березнянського району. Так розправлялись німецько-фашистські карателі з окремими людьми, з сім'ями, і в кривавому запалі нещадно знищували сотні і тисячі мирного населення, жителів цілих селищ і міст.

Але самими підлими і хвилюючими з'являються численні факти безжалісного знищення радянських дітей. З катівською методичністю, фашистські іроди винищили 70 дітей дитячого будинку в Березнянському районі. Німецькі варвари забороняли годувати дітей цього будинку, і діти вмирали голодною смертю. Але частина найбільш міцніших дитячих організмів витримала встановлений німецькими душогубами період голодовки. Тоді розігралась страшна картина фізичного знищення дітвори. Діти вже були настільки слабкі, що не могли рухатись, їх викидали, як цуценят, на вулицю в одну з морозних зимових ночей, били прикладами, розстрілювали і кидали до асенізаційної ями, заповненої нечистотами. Гітлерівці кидали до цієї ями і поранених дітей. Ще довго після цієї злодійської розправи було чути з ями передсмертні крики і стогін невинних сиріт-дітей⁴.

Ніяке людське серце не могло б витримати цього жаху знищення десятків радянських дітей. Лише німець, що ненавидить наш народ, не вважає росіян, українців, білорусів, євреїв та інших за людей, з спокоєм хижака-звіря винищує десятки, сотні і тисячі наших людей.

«Лише низькі люди, падлюки, – говорив товариш Сталін, – що позбавлені честі і впали до стану тварин, можуть дозволити собі такі неподобства по відношенню до невинних, безоружних людей»⁵.

Німці утворили на Чернігівщині кілька концентраційних таборів для військовополонених і громадянського населення, в яких встановили саме дике свавілля і провадили масове знищення безоружних радянських людей.

Військовополонених і мирне населення в цих таборах морили голодом, били до півсмерті, підвішувала за ноги, виривали кінечності, хворим і пораненим не подавали ніякої медичної допомоги. Навпаки, голодних, ослабівших знищували фізично, називаючи це «розвантаженням таборів».

Ось що розповідає про фашистський режим у таборі військовополонених тов. Васильченко В.Я., якому пощастило втікти: «В чернігівському концтаборі нас були сотні. Це була не то що каторга, а справжнє диявольське побоїще. Жили ми в землянках, які не отоплювались навіть в самі люті морози, роздягнуті і босі.

На тиждень давали нам півтора-два кілограми хліба на 6 чоловік, тобто по 40-50 грам на день на чоловіка. Один раз на день давали мутну воду з прилою чечевицею, яку називали супом.

З ранку до ночі, під побоями, ми носили пісок з одного місця на друге. Перенесемо на один бік, а потім назад переносимо. І так кожен день. Били нас в таборах завжди – і вдень і вночі. А коли їм бити надокучало, тоді стріляли. Коли ти кволий, ослаб чи захворів,

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

тоді тебе ніщо не врятує від кулі. Час від часу свиноподібний німець-майор оглядав нас і визначав чия черга сьогодні на смерть. Таких виводили за табір, і звідти вони більше не поверталися.

Часто нам доводилось копати великі ями, в які потім складались штабелями трупи чоловіків, жінок і дітей, розстріляних німцями».

У двох кілометрах від села Яцево в урочищі Криволівщина у 1942 році німці утворили табір для військовополонених. Тут було побудовано 15 дерев'яних бараків-напівземлянок, розрахованих на 1 500 чоловік кожний. Жили військовополонені у виключно важких умовах, поводитись з ними німці по-звірячому, мучили, били і виснажували непосильною працею. У бараках було тісно, холодно, брудно і багато паразитів.

Кожну суботу в таборі провадилась так звана «вибраковка» військовополонених. Для цього їх вишикували для огляду, який провадив комендант табору майор Бакус. За його наказом з числа військовополонених відбирали найбільш слабких, виснажених, і вони розстрілювались недалеко від табору. Крім того, провадились і масові розстріли.

22 лютого 1943 року, в зв'язку з наближенням фронту, комендант лагерьня Бакус одержав наказ від чернігівського гестапо розстріляти всіх військовополонених, що перебували в таборі. Цей наказ став відомий військовополоненим. З табору було організовано побіг 300 військовополонених. Незабаром після цього до табору прибув каральний загін чернігівського гестапо і поліцаїв з батальйону «СД». Гестаповці оточили табір і спалили в двох бараках понад 500 військовополонених, яким не вдалося втекти через поганий стан здоров'я і виснаження. Потім ями, куди було звалено спалених людей, були закопані і зрівняні із землею.

Другий масовий розстріл військовополонених було проведено у таборі в березні 1943 року, в зв'язку з побігом⁶ з табору трьох військовополонених. На цей раз було розстріляно понад 300 чоловік.

Третій випадок масового розстрілу був у вересні 1943 року. Перед своїм відступом німці спалили в бараках біля 400 чоловік. Всього ж у цьому таборі було розстріляно і спалено біля 3 000 військовополонених.

В одному з населених пунктів німці розмістили 40 поранених червоноармійців військовополонених у приміщенні колишньої лікарні. У медперсоналу німці відібрали перев'язочні матеріали, ліки і продукти харчування. Медсестер згвалтували, а потім розстріляли. Біля поранених поставили охорону і протягом чотирьох діб нікого до них не допускали. Частина поранених померла, а останніх німецькі ізверги⁷ кинули в річку і заборонили місцевим жителям витягати трупи з води.

Безконечне число подібних прикладів звірств німецьких окупантів свідчить про систему гітлерівського бандитизму, при чому бандитизму організованого, що здійснювався всіма засобами і всім апаратом німецько-фашистської держави.

Встановлення кріпосницького режиму і увод радянських людей до німецького рабства

Особливе місце у довгому ланцюгу підлих злочинів німецько-фашистських загарбників займає встановлення ними рабського режиму, жорстокої експлуатації трудящих області і масовий насильницький вивіз радянських людей на каторжні роботи до Німеччини.

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

Загрожуючи побоями, тортурами і розстрілами, німецькі окупанти примушували працювати радянських людей безоплатно на різних важких роботах. Під час сільськогосподарських робіт німці, не рахуючись ні з віком, ні з станом здоров'я, примушували селян працювати день і ніч у полі.

На перехрестях доріг розставлялись озброєні гітлерівці, по селах роз'їжджали коменданти і їх помічники і жорстоко били стариків, жінок і дітей за найменше запізнення на роботу. Колгоспниця тов. Воробей з Щорського району розповідає: «Мені, матері двох червоноармійців, особливо важко прийшлося жити під час німецької окупації. Муки мої неможливо навіть і описати. Неодноразово мене катували. Колгоспникам, коли в селі був комендант, навіть з'явитися на вулиці не можна було. Комендант ходив завжди з нагаєм у руці і бив колгоспників, називаючи їх «руські свині».

Німці як хотіли, так і розпоряджались працею і самою особою людини. За невихід на роботу, хоч би з уважних причин, за найменше упущення, за невиконання будь-якої примхи німецького солдата чи офіцера гітлерівці могли не лише побити, але й позбавити людину життя. Таким чином, радянські робітники і колгоспники перетворювались на рабів німецьких загарбників.

Одночасно з встановленням рабсько-кріпосницької системи праці в окупованих районах німецько-фашистські загарбники уганяли з сіл і міст Чернігівської області десятки тисяч трудящих для кріпацько-поневолювальної праці до Німеччини.

Виконуючи злодійські плани гітлерівського уряду про масове використання радянських людей на примусових роботах у Німеччині, німецькі власті у містах і селах Чернігівської області запроваджували облави, оціплювали села і міста, ловили людей на дорогах, організовували каральні експедиції і під страхом смерті примушували виконувати встановлену для кожного села і міста «розверстку».

У селах і містах німецькі коменданти вивішували накази, у яких загрожували смертною карою за відмову з'явитися на збірні пункти для відправки до Німеччини. Ось один з таких наказів комендатури міста Чернігова:

«Оголошується до неухильного виконання населенням міста Чернігова:

Усі дівчата та бездітні жінки віком від 16 до 45 років, що проживають у місті Чернігів, повинні з'явитися до місця вербовки робітників у Німеччину (місто Чернігів, на шерстяній фабриці, біля вокзалу) з 9 до 12 годин і з 14 до 16 годин з 19 по 23 жовтня 1942 року для негайного від'їзду до Німеччини. За невиконання цього розпорядження, що набуває сили негайно – розстріл».

Тисячі молодих жінок, дівчат і юнаків під конвоєм німецьких солдат направлялись на залізничні станції, як худоба вантажились до брудних вантажних вагонів по 60 – 80 чоловік у вагон, і без їжі, під озброєною охороною їхали тижнями до глибокого тилу Німеччини. Значна частина невільників гинула в путі від голоду і побоїв.

Нема жодного міста, жодного села на Чернігівщині, з якого б німецько-фашистські розбійники не угнали в рабство до Німеччини значну частину населення. За два роки окупації Чернігівської області німці угнали до Німеччини лише з міст Чернігова, Прилук та з 18 районів області понад 86 тисяч чоловік. В тому числі з Остерського району – 5 954 чоловіки, з Малодівицького – 32 000 чоловік і т. ін.

З присуцою гітлерівцям жорстокістю вони вводили в рабство матерів, розлучаючи

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

їх з малолітніми дітьми, розлучали чоловіків і жінок, братів і сестер.

Юнаків та дівчат, чоловіків і жінок, примусово відправлених до Німеччини, німці продають як рабів, за мізерну плату. Одних купують власники заводів, других – фермери. Вільні люди нашої країни становляться невільниками, слугами зажерливих і жорстоких німців.

Гітлерівські рабовласники встановили ще більш жахливі умові каторжної праці, ніж в гірші часи стародавнього рабоволодіння. Радянські люди знаходяться у величезних бараках за ґратами, як у тюрмі. Бараки обнесено колючим дротом, їх гонять на роботу і повертають з роботи під охороною озброєних гітлерівців. Радянських людей позбавили імені та прізвища, їм прикріпили на груди номер і визивають їх лише за номерами. Крім того, їм дали пізнавальні знаки «ОСТ», що визначає – «людина з східної колонії».

Нелюдські страждання наших людей на німецькій каторзі відображені у численних листах рідним і знайомим, у розповідях радянських людей, яким вдалося випадково вибратися з фашистської Німеччини. Ось один з таких листів української дівчини Ніни С:

«Дорога мамочко!

Пишу тобі лист на кухні, у вільну хвилину. Перш за все, опишу тобі, як ми доїхали. У Чернігові на дорогу їжі нам не дали, 1 квітня ми виїхали з Чернігова, а 2 прибули до Києва. Тут 4 кілометри пройшли від наглядом охорони до першого табору. Один раз на день нам дають тарілку супу (пшоно і вода без картоплі) і 200 грамів хліба, але його всім не вистачає. Спимо в кімнатах на підлозі, як оселедці в діжці.

На третій день нас погнали до лазні, звичайно під конвоєм. Коли хто-небудь відстане або відхилиться на бік – стріляють.

Забула тобі написали про один випадок, який перевернув мою душу. Це було ще в дорозі. До нашого вагона попав один чоловік, у нього дома залишилось двоє дітей і жінка, він скочив із вагона під час ходу поїзда і побіг у поле. По ньому почали стріляти, зупинили поїзд. Куля попала йому в спину і він упав поранений. До нього підбіг німець і пристрелив його.

Дорога мамо! Ти тільки подумай, ми полонені! Під конвоєм навіть до вбиральні йдемо, а за спробу тікати – розстріл.

В лазні ми пробули з ранку до трьох годин дня. Купались всі разом – чоловіки й жінки. Я горіла від сорому. Німці підходили до голих дівчат і хапали їх за груди. Німці насміхались над нами, називаючи нас сороміцькими словами...

. Мамочко, ми раби, гнемося туди й сюди, куди повіє вітер. Мамо, зрозумійте мое становище, їжі, звичайно, нема, надії на повернення додому теж нема .

Чотири дні ми голодали, в роті не було ні крихти. Я остаточно ослабла. Я безперестанно плакала. Як хвору, мене поки що направили до кухні, я, звичайно, пішла з радістю.

А через кілька днів нас все таки направлять до Німеччини. Надії на повернення додому немає.

Писати є чого багато, але часу нема. Цілую всіх рідних.

Ніна».

Увезена в Німеччину з Чернігівської області дівчина Галя К., пише своїм рідним:

«Добрий день, рідні мамаша, брати і сестри! Доїхали ми благополучно, хоч їхали 14 днів різними горами та річками, різними мостами, їхали темними такими місцями, що

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

навіть не бачили самі себе.

Дорога мамаша, ми живемо в бараці – 60 душ, спимо на соломі. У цьому бараці дуже холодно. На роботу ми ходимо на трикотажну фабрику. Працюємо з 6 годин ранку до 9 годин вечора. Їсти нам дають: вранці – чашку чаю і 50 грамів хліба, на обід – тарілку супу без хліба, з однієї капусти, на вечерю – суп без хліба. Ну ще на роботі дають хліб: уранці 25 грам і на обід 25 грам. Я перший місяць грошей не одержувала, бо не виходила на роботу. Не виходила тому, що в мене було на тілі багато якихось прищів появилось. На другий місяць я одержала 16 марок. Ну я об грошах не журюся, бо за них не можна нічого купити, і нічого не дають.

Дорога мамаша! Я на роботу ходжу боса, нам пан говорить, що дасть штани й сорочку, коли вийде три місяці, та поки що нічого не дали. Лист ми ваш одержали і всі плакали. Дуже я журюся, що живу в неволі, що не бачу світу, не бачу нічого, крім високих гір та свого барака страшного. Нас водять на роботу і з роботи, як невільників. Передайте привіт тітці Карписі, скажіть, що Настя її хворіє. На руках в неї два страшні нариви і зуби болять. Катя теж зі мною робить, працює вона на двох машинах. Яюсь у машину потрапила рукою, їй одірвало один палець. Живемо ми з Катею вкупі, співаємо з досади та згадуємо про те, як колись вечорами гуляли та що дома їли.

Ну поки до побачення, дорога мамаша, брати і сестри! Прошу не забути мене, може ще й побачимось, коли живою залишуся.

Галя!»

Жителька міста Чернігова Довбиш Марфа Федорівна, якій вдалося повернутися з каторжних робіт у Німеччині, з жахом розповідає про ті нелюдські умови, в яких знаходяться там радянські люди. Не можна без здригання слухати факти, що вона наводить про жорстоку експлуатацію наших людей у німецько-куркульських господарствах і на німецьких заводах, про ті дикі знущання і побої, які щоденно доводиться переносити радянським людям.

«У травні 1942 року, – розповідає М. Ф. Довбиш, – німці угнали мене примусово разом з чоловіком на каторгу до Німеччини. Вони зігнали на вокзал для відправки багато жителів, очепили військом і заганяли по 50 чоловік у вагон. Під посиленою охороною довели нас до німецького міста Фленсбурга. По дорозі до Німеччини німці не давали нам ніякої їжі і кожний харчувався тим, що зміг захопити з собою з Чернігова. У Фленсбурзі нас загнали у табір, де продержали двоє суток. Їжу, що складалася з вареної брюкви, давали нам 1 один раз на добу. Потім нас відправили на біржу, де мене віддали одній німкені, що проживає в селі Люнкерац, у 18 кілометрах від Фленсбурга. Тут я попрацювала 7 місяців.

Умови були нелюдські. Працювати доводилось від темна до темна, у полі і в хатньому господарстві. Хазяйка годувала мене погано – напівсирою нечищеною картоплею і брюквою, всіяко знущалась, лаяла мене. Працюючи в полі, я живилась морквою.

Зустрічаючись з робітниками, що були угнані з СРСР до Німеччини і працювали на німецьких заводах, я чула про те, що їм жилося ще гірше. Працювати їм доводилось по 14–16 годив, їли вони варену брюкву і мололи кору з дерев, з якої пекли хліб. Робітники слабшали, хворіли і багато з них помирили.

У грудні 1942 року мене по вагітності відпустили додому. Повертались ми на батьківщину під конвоєм. Багато з тих, що їхали, перетворилися у Німеччині на калік –

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

без ніг, без рук, без очей. Дорогою багато умирало у вагонах від голоду і знещиплення. У Брест-Литовську нас понад тисячу чоловік загнали в табір, де продержали два тижні. В таборі щоденно умирили десятки людей. Мертвих виносили на носилках по 15–20 чоловік у день.

У Брест-Литовську я була свідком варварських знущань німців з наших радянських громадян.

Коли хворі, знесилені люди йшли одержувати талони на обід, німці підганяли їх ударами гумових палиць по потилиці. Пам'ятаю один випадок, коли знесилений чоловік років 35 був по-звірячому побитий палками і зійшов з ума. Потім німці його добирили гумовими палками».

Про неможливі умови життя наших людей на німецьких заводах розповіла 18-річна дівчина Ганна Чала з Куликівського району Чернігівської області, що повернулася на батьківщину:

«Я працювала, – розповідала вона, – на військовому заводі в місті Венері, де вироблюються частини для танків і літаків. На заводі працювало багато українців, росіян, були й голландці, поляки, полонені французи і серби. Жили ми в холодних бараках, які постійно охоронялись німцями, і звідси нас нікуди не випускали.

На заводі ми працювали по 12–14 годин на добу, одержували по 200 грам хліба в день. В 6 годин ранку видавали 100 грам хліба і по чашці рідкого кофе, в обід – рідкий суп, варена брюква без хліба. Обідали тут же в цеху. Ввечері знову давали варену брюкву або морковку і 100 грам хліба. І так кожен день. Замість взуття ми носили дерев'янки.

Найбільш підозріло і придириливо німецькі майстри і наглядчі відносились до робітників, привезених з окупованих районів СРСР. Коли що – зразу лайка, побої. Працювали, не розгинаючи спини, мовчки. Люди до вечора втомлювались так, що не в силі були поворухнути рукою. Голод і важка праця підірвали здоров'я багатьох з нас».

Ці скупі вісточки, що просочуються до нас через подвійний кордон – гестапо і німецької цензури, відображають лише невеличку долю тих страждань, які терплять поневолені німцями чернігівці, як і всі інші люди з Радянської України.

Але навіть і це небагате, про що ми дізналися, заставляє кожну чесну людину ще гостріше ненавидіти німецьких фашистів-рабовласників і безпощадно мститися їм.

Страшні сліди кривавих злочинів німецько-фашистських загарбників на Чернігівщині! Наведені тут факти про величезні руйнування, незліченні грабунки, масове винищення мирних жителів міст і сіл, про режим рабства і поневоловальної праці – це лише незначна частина переліку всіх звірств і злодіянь німецько-фашистських стерж'ятників і їх посібників на терені Чернігівської області.

Нескінченний список кривавих злочинів німецько-фашистських мерзотників! Численність фактів звірств і злодіянь німецьких окупантів над мирним населенням говорить про те, що ми маємо справу не з окремими випадками розгнущданості того чи іншого німецького солдата чи офіцера. Ні! Це певна система винищення і пригноблення радянського народу, передбачена зарані, організована і з диявольською жорстокістю запроваджувана розбійницьким фашистським урядом у Німеччині на чолі з людоджером Гітлером і німецьким військовим командуванням.

Гітлер та його свора роками виховували в німецькій армії самі низькі, звірячі почуття.

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

Гітлерівці внушали німцям, що вони ніби то з'являються «вибраним народом», «расою панів», що вони повинні стояти над усім світом, а всі інші народи повинні підкоритися німцям або бути знищеними. Цю звирячу зненависть до всіх не німецьких народів Гітлер та його свора направляли перш за все, проти народів радянського Союзу – росіян, українців, білорусів та інших.

«Коли ми хочемо утворити нашу велику німецьку імперію, – говорить Гітлер, – ми повинні перш за все витіснити і знищити слов'янські народи – росіян, поляків, чехів, словаків, болгар, українців, білорусів. Нема ніяких причин не зробити цього. Треба любимими засобами домагатися того, щоб світ був завойований німцями».

«Вбивайте, – говорить Герінг, – кожного, хто проти нас. Убивайте, не ви несете відповідальність за це, а я, а тому вбивайте!».

Цими бандитськими правилами і керуються в своїй кривавій діяльності німецько-фашистські кати.

Мов велетенський кривавий вихор пронісся над містами і селами Чернігівської області і поніс у могилу десятки тисяч людських життів.

Але гітлерівці не домоглися своїх цілей. Фашистським катом не вдалося зломити дух трудящих Чернігівщини і їх віру в нашу перемогу. Радянські люди не підкорились ненависним фашистським загарбникам, незважаючи на криваві страхоття, розстріли і тортури. Навпаки, безчинства, розстріли і грабунки ще більше піднесли зненависть радянських патріотів до кривавих поневолювачів.

Тисячі селян, колгоспників, робітників і інтелігенції Чернігівщини уходили в ліси, об'єднувались до партизанських загонів і з'єднань і з зброєю в руках мстили фашистським катом за кров і сльози українського народу.

Народні месники – партизани Чернігівщини – нещадно знищували фашистських солдат і офіцерів, німецьких комендантів і їх посібників, розгромили не одну каральну німецько-мадярську експедицію. Цілі райони Чернігівської області довгий час знаходились під контролем партизанських загонів. У ці райони й села боялись показуватись німецькі окупанти.

Партизани були надійними захисниками мирного безоружного населення у тилу ворога. Славні патріоти – партизани – врятували сотні сіл від підпалів і руйнування, не дали фашистським грабіжникам увести всю худобу і хліб колгоспників до Німеччини. Не одна тисяча радянських дівчат і юнаків була врятована партизанами від угону в рабство до Німеччини.

Партизани и партизанки Чернігівської області подали величезну допомогу наступаючій Червоній Армії у масовому вигнанні ворожих військ з Радянської України, у звільненні рідної Чернігівщини.

Славні перемоги Червоної Армії наближають час остаточної розплати за всі злочини німецько-фашистських розбійників. Гітлерівцям не втекти від суворої відповідальності за всі свої звирства і злодіяння на тимчасово окупованій ними радянській території.

Радянський уряд неодноразово заявляв, що всю повноту відповідальності за нелюдські і розбійницькі дії німецьких військ на окупованій ними території Радянського Союзу він покладає на злочинницький гітлерівський уряд Німеччини.

До суворої кримінальної відповідальності будуть притягнені натхненники і

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

організатори всіх злочинів в німецькій армії – верховоди фашистської Німеччини Гітлер, Герінг, Гімmlер, Геббельс, Ріббентроп, Розенберг та інші міністри фашистського уряду, військове командування німецької армії і повноважні представники німецького уряду на окупованих територіях – всілякі коменданти і підкоменданти, «гауляйтери» і «намісники».

Повною мірою понесуть відповідальність за заподіяні звірства, грабунки, руйнування їх конкретні винуватці – солдати і офіцери німецької армії, а також їх посібники, які творили вбивства і катування мирних громадян, палили і руйнували міста і села, грабували і насильничали над мирним населенням. Не втечуть від відповідальності також приватні особи в Німеччині, які експлуатують на своїх заводах або в своєму хатньому господарстві підневільну працю радянських громадян.

Жоден з злочинів фашистських мерзотників не залишиться безкарним! Фашистські злочинники не втечуть від суворого справедливого суду народу. Уряди СРСР, Англії і США у загальній «Декларації про відповідальність гітлерівців за чинимі ними звірства»⁸ виявили свою тверду рішучість – знайти гітлерівських злочинців «навіть на краю світу» і передати їх до рук правосуддя.

Німецькі офіцери, солдати і чиновники, які несуть відповідальність за звірства, вбивства і руйнування, будуть відправлені назад у ті місця, де вони творили свої мерзенні злочини, і їх будуть судити на місці народи.

Така воля свободолюбивих народів світу!

Час розплати близький! Героїчна Червона Армія успішно розгортає зимовий наступ на Захід, Радянська країна впевнено іде до повної перемоги над ворогом.

Наша перемога тепер уже близька. Але вона не прийде сама, її треба завоювати. Перемогу треба і можна завоювати новим напруженням сил усього радянського народу і вмільми, рішучими діями Червоної Армії.

Всі зусилля трудящих Чернігівської області повинні бути скеровані на подальше посилення допомоги наступаючій Червоній Армії, на ліквідацію наслідків господарювання німецьких загарбників в області.

Яка б не важка і складна була робота по відновленню зруйнованих німецькими окупантами підприємств, колгоспів, радгоспів, МТС, яких би величезних зусиль вона не вимагала, – усе ж відродити фабрики, заводи, МТС, громадські господарства колгоспів можна в короткий строк!

Напружимо ж всі сили для відродження народного господарства і культури в усіх районах Чернігівщини, назавжди звільнених Червоною Армією від іга німецької окупації!

Відділ пропаганди і агітації Чернігівського обкому КП(б)У

*Чернігівський обласний історичний музей ім. В.В. Тарновського, Ал-195-1/2058.
Типографський друк.*

1. Ймовірно, йдеться про 14 танкову дивізію, що була сформована у серпні 1940 р. Брала участь у захопленні Югославії, у складі групи армій «Південь» вторглася на територію України. У січні 1943 р. разом із 6 армією фельдмаршала Ф. Паулоса була знищена під м. Сталінград. У березні 1943 р. була знову сформована у Франції, з листопада 1943 р. брала участь в боях у районі м. Кривий Ріг, у квітні 1944 р. – передислокована в район м. Ясси, у серпні 1944 р. командування вермахту перекинуло дивізію до Курляндії. Залишки дивізії здалися військам Червоної армії після ліквідації «Курляндського котла». Докладніше див.: *Грамс, Рольф. 14-я танкова дивізія: 1940–1945.* /

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

Пер. А. Николаева. – М.: Центрполиграф, 2014. – 446 с.

2. У протоколах допиту свідків Корюківської трагедії, що знаходяться на зберіганні в Державному архіві Чернігівської області детально йдеться про обставини трагедії. Так, 16 грудня 1943 р. В. Савченко зазначала: «1943 г. декабря 16 дня. Я, оперуполномоченный Корюковского РО НКВД Уханкин допросил нижепоименованую гр[аждан]ку в качестве свидетеля с предупреждением ст. 89 УК УССР – Савченко.

Савченко Вера Даниловна, 1917 г. рождения, уроженка и житель г. Корюковки Черниговской обл[асти], украинка, б/п, грамотная, не судима, замужняя, житель г. Корюковка, гр[аждан]ка СССР.

Вопрос: Скажите, гр[аждан]ка Савченко, что Вам известно о расстрелах советских граждан немецко-фашистскими властями за период их хозяйничанья в Корюковском районе?

Ответ: За период хозяйничанья немцев в Корюковском р[айо]не мне известно, что немцами расстреляно и сожжено в г. Корюковка около 7 тысяч человек советских граждан.

Вопрос: Гр[аждан]ка Савченко, откуда Вам известно, что в Корюковке расстреляно и сожжено 7 тысяч человек советских граждан?

Ответ: 1 марта 1943 г. Корюковка кругом была оцеплена немцами, которые заходили в квартиры, убивали в порядке расстрела людей, а хаты сжигали. Это продолжалось в течении 1 и 2 марта. К концу дня 2 марта Корюковка была вся сожжена, на каждом пожарище лежали сторевшие трупы советских граждан.

Вопрос: Скажите гр[аждан]ка Савченко, наблюдали ли Вы зверства фашистов?

Ответ: Когда немцы были от нашей хаты хат через пять, я спряталась в стог сена, я наблюдала за их действиями, то они, если находили в сараях людей, или ловили бежавших граждан и бросали живыми в пламя огня горевших хат. Когда зажгли нашу хату, немцы вывели спрятавшихся моих мать, сестру и сноху и живыми бросили их в огонь; сестра два раза выбегала из пламени огня, но обратно была брошена в огонь, где и погибла.

Вопрос: Скажите гр[аждан]ка Савченко, чем Вы еще можете дополнить свои показания?

Ответ: Больше дополнить по делу ничем не смогу.

С моих слов записано правильно, мне прочитано. – Савченко

Оперуполномоченный РО НКВД Уханкин

Верно [підпис] Докладніше див.: *Держархів Чернігівської області, ф. П-470, оп5, спр.516, арк.53зв.*

Наступного дня О. Горбачевська на своєму допиті про знищення м. Корюківка Корюківського району Чернігівської області розповідала, що [...] Мне известно, что 1 марта 1943 г. в Корюковском ресторане было расстреляно немецко-фашистскими властями около 600 человек.

Вопрос: Откуда Вам известно о расстрелах советских граждан в Корюковском ресторане?

Ответ: 1 марта 1943 г. я услышала, что немцы в квартирах расстреливают советских граждан, тогда я пошла спрятаться на Черный Хутор в бурты картофеля, где пряталось человек 150. Часа в 2 дня пришел к нам один немец, выстроил нас в колонку и привел в ресторан, где подходили к столу по одному человеку, у которого без всякого спроса немедленно расстреливались советские граждане.

Вопрос: Сколько партий приводили в ресторан немцы советских граждан, для расстрела?

Ответ: Для расстрела немцы приводили 4 или 5 партий, человек по 100 с лишним.

Вопрос: Какие Вы наблюдали зверства со стороны фашистов?

Ответ: При входе в ресторан, немцы некоторых из граждан ударяли по голове прикладом, в данном случае меня один немец ударил прикладом по голове, в результате чего в одном из ушей у меня лопнула барабанная перепонка, а в ресторане расстреливали из автомата.

Вопрос: Расскажите, как Вы остались живы?

Ответ: Я уцепилась за хлястик одного гр[аждан]на и пошла с ним совместно к столу, произошел выстрел, гр[аждан]ин, неизвестный мне по фамилии, упал и я упала вместе с ним, причем я оказалась внизу, а гр[аждан]ин на мне; я была несколько без сознания, затем слышала крики и плач женщин и детей, которые до ночи были расстреляны все. Часов в 10 ночи я из-под трупов вылезла и пошла домой. Со мной совместно пришли раненая женщина и одна нигде неповрежденная, которые сейчас находятся для меня неизвестно где.

Больше по делу пояснить нечем.

С моих слов записано правильно, мне прочитано. – [підпис]

Оперуполномоченный РО НКВД Уханкин

Верно [підпис]»

Докладніше див.: *Держархів Чернігівської області П-470, оп.5, спр.516, арк.53.*

18 грудня 1943 р. П. Безручко у протоколі допиту про знищення м. Корюківка Корюківського району Чернігівської області вказував. «[...] В период хозяйничанья немцев в г. Корюковке с 4 сентября 1941 г. по 16 сентября 1943 г., мне известно, что 11 декабря 1941 г. мадярами было расстреляно советских гр[аждан]н 4 чел. 26 февраля 1942 г. немцами в Гаю было расстреляно 100 человек советских граждан, а в январе месяце 1942 г. были собраны все евреи: мужчины, женщины и дети, которые были вывезены в Чернигов с 1 марта по 14 марта 1943 г. Немцы расстреливали и сжигали советских граждан по г. Корюковка, согласно немецкой печати, уничтожено в Корюковке 6 750 человек.

Вопрос: Скажите, откуда Вам известно о расстрелах и сжигании советских граждан в г. Корюковка?

Ответ: Сколько советских граждан было расстреляно и сожжено в г. Корюковка мне известно потому, что во

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

многих случаях я был очевидцем этих фактов, и я проводил перепись населения; после отступления немцев, с целью уточнения о количестве погибших гр[ажда]н, в результате выяснилось, что погибло 6 700 чел.

Вопрос: Скажите, наблюдали ли Вы за зверствами немцев над советскими гражданами?

Ответ: Больше по делу пополнить нечего. С моих слов записано правильно, мне прочитано. [підпис] Савченко
Оперуполномоченный РО НКВД Уханкин

Верно [підпис]», Див.: *Держархів Чернігівської області П-470, оп 5, спр. 516, арк. 54.*

3. Так у тексті. Ймовірно «изуродованный» (рос.)

4. Див. док № 293.

5. Переклад із виступу Й. Сталіна «25-я годовщина Великой Октябрьской социалистической революции.

Доклад Председателя Государственного Комитета Оборона на торжественном заседании Московского Совета депутатов трудящихся с партийными и общественными организациями г. Москвы 6 ноября 1942 года»// Сталин И.В. О Великой Отечественной войне Советского Союза. – М.: Госполитиздат, 1947. – С.61–77.

6. Так у тесті. Ймовірно «побег» (рос.)

7. Так у тексті. Ймовірно «изверги» (рос.)

8. У декларації, підписаній у результаті переговорів представників Великобританії, США та СРСР у Москві 19–30 жовтня 1943 р., вказувалося: «Декларация об ответственности гитлеровцев за совершаемые зверства.

Великобритания, Соединённые Штаты и Советский Союз получили из различных источников свидетельства о зверствах, убийствах и хладнокровных массовых казнях, которые совершаются гитлеровскими вооружёнными силами во многих странах, захваченных ими, из которых они теперь неуклонно изгоняются. Жестокости гитлеровского господства не являются новым фактом, и все народы или территории, находящиеся в их власти, страдали от худшей формы управления при помощи террора. Новое заключается в том, что многие из этих территорий сейчас освобождаются продвигающимися вперёд армиями держав-освободительниц, и что в своём отчаянии отступающие гитлеровцы-гунны удваивают свои безжалостные жестокости. Об этом теперь с особой наглядностью свидетельствуют факты чудовищных преступлений на освобождаемой от гитлеровцев территории Советского Союза, а также на территории Франции и Италии.

В соответствии с вышеизложенным три союзные державы, выступая в интересах тридцати двух объединённых наций, торжественно заявляют и предупреждают своей нижеследующей декларацией:

В момент предоставления любого перемирия любому правительству, которое может быть создано в Германии, те германские офицеры и солдаты и члены нацистской партии, которые были ответственны за вышеупомянутые зверства, убийства и казни, или добровольно принимали в них участие, будут отосланы в страны, в которых были совершены их отвратительные действия, для того, чтобы они могли быть судимы и наказаны в соответствии с законами этих освобождённых стран и свободных правительств, которые будут там созданы. Списки будут составлены со всеми возможными подробностями, полученными от всех этих стран, в особенности в отношении оккупированных частей Советского Союза, Польши и Чехословакии, Югославии и Греции, включая Крит и другие острова, Норвегии, Дании, Нидерландов, Бельгии, Люксембурга, Франции и Италии.

Таким образом, немцы, которые принимали участие в массовых расстрелах итальянских офицеров, или в казнях французских, нидерландских, бельгийских и норвежских заложников, или критских крестьян, или же те, которые принимали участие в истреблении, которому был подвергнут народ Польши, или в истреблении населения на территориях Советского Союза, которые сейчас очищаются от врага, — должны знать, что они будут отправлены обратно в места их преступлений и будут судимы на месте народами, над которыми они совершали насилия. Пусть те, кто ещё не обагрил своих рук невинной кровью, учтут это, чтобы не оказаться в числе виновных, ибо три союзных державы наверняка найдут их даже на краю света и передадут их в руки их обвинителей с тем, чтобы смогло совершиться правосудие.

Эта декларация не затрагивает вопроса о главных преступниках, преступления которых не связаны с определённым географическим местом, и которые будут наказаны совместным решением правительств-союзников. РУЗВЕЛЬТ. СТАЛИН. ЧЕРЧИЛЛЬ». Див.: *Внешняя политика Советского Союза в период Отечественной Войны. Документы и материалы. – Т. 1 // М.: ОГИЗ, 1944. – С. 363–364.*

№ 290

Стаття «Чернігів не простить» у газеті «Деснянська правда»

28 січня 1944 р.

Чернігів – одне з найстародавніших міст нашої квітучої України. Його чепурні вулиці, численні затишні будинки, фабрики та заводи, видатні пам'ятники культури, розкішні парки і сади, всі його матеріальні і культурні цінності – результат зусиль і наполегливої

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

праці багатьох поколінь. Протягом своєї багатовікової історії Чернігів не раз терпів жорстокі напади хижих ворогів, що обертали його на руїни і попіл, але відновлювався і розцвітав знову.

Небувалого зростання досяг Чернігів зарокі радянської влади. Як ніколи, збільшилося в цей час число підприємств; культурно-освітніх закладів, нових будинків, парків, садів там, де віками були зарослі бур'янами пустирі. В місті завирувало життя, зростала творча думка, радістю наповнювались серця, дзвеніли пісні і сміх.

І ось на нашу країну насунула чорна фашистська банда, і фашистські варвари, злісні ненависники культури, кровожерні виродки, методично, і без жалю, почали знищувати все, що було створене віками, перетворювати на купи каміння і попелу все, що нагадувало про життя.

Бомбардування Чернігова німці почали в серпні 1941 року. Три доби майже безперервно фугасними і запалювальними бомбами знищували вони місто. Перші ворожі бомби впали в кращій його частині – на Шевченківській вулиці (в центрі). При кожному новому нальоті ворожих стерв'ятників над містом градом сипалися бомби; одні вибухали з страшеною силою, інші – запалювались, залишаючи дим та попіл. На кінець бомбардування місто являло страшну, небачену досі картину руїн. Краща частина ще недавно живого міста стала кладовищем знищених пам'ятників старовини, погорілих будинків, убитих людей. Майже повністю були знищені і спалені вулиці: ім. Леніна, Карла Маркса, Карла Лібкнехта, Шевченка, Пушкіна, Горького, Селюка, Шільмана, Пролетарська та інші.

Німці-варвари зовсім знищили ряд історично-культурних пам'ятників нашого міста. Згорів Борисоглібський собор, початку XII століття, один з видатних пам'ятників древньо-візантійської архітектури; П'ятницьку церкву німці спалили ще в 1941 році. Вся цегельна будова її уціліла, можна було сподіватися на реставрацію, але в кінці вересня 1943 року німецькі виродки остаточно розбили цей пам'ятник XII століття, капітально перебудований в кінці XV віку у стилі українського бароко. Вщент знищили Катеринінську церкву – цікаву монументальну споруду початку XVIII століття, збудовану на кошти відомого чернігівського полковника Якова Лизогуба. В цій церкві згоріли й цінні фонди місцевого історичного архіву, а в суміжній прибудові – бібліотека цього архіву, що мала понад 40 тисяч томів цінної літератури. Згоріла Борисоглібська дзвіниця, кінця XVII віку, пошкоджена дзвіниця Троїцького монастиря. Пошкоджений фугасною бомбою Спаський собор, один з найстародавніших пам'ятників, побудований в першій половині XI століття чернігівським князем Мстиславом Володимировичем. Згоріли найцінніші пам'ятники архітектури XVIII-XIX століть: будинок міськради на вулиці Горького, будинок учительського інституту, будинок поліклініки ім. Воровського, будинок обласних установ (вулиця ім. Леніна, № 32), будинок українського байкаря Л. Глібова, колишній будинок Милорадовича – цінний пам'ятник архітектури ампір.

Спалений і знищений будинок міського драматичного театру, три кінотеатри з усім устаткуванням, будинок державного банку (вул. 25 Жовтня) та один з найбільших будинків міста – гуртожиток педагогічного інституту, цінні архітектурні надбаня наших днів.

Німецькі хижаци зруйнували обласну бібліотеку ім. Короленка, бібліотеку педінституту та інші, в яких разом загинуло не менш як півмільйона томів

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

найрізноманітнішої літератури.

Знищення культурних цінностей міста німці провадили систематично і навмисне; вони добре знали, що ці пам'ятники були воєнними об'єктами. Влучання бомб в пам'ятники старовини не були випадковими. Так, наприклад, Борисоглібський собор був підпалений запальною бомбою після того, як фугасною бомбою було пошкоджене його склепіння. Так само в той самий час підпалено дзвіницю собору, будинок колегіуму, Катеринінську церкву.

9 вересня 1941 року фашистські орди увірвались у Чернігів. З небаченою досі страхітливою жорстокістю два роки свого «хазяйнування» продовжували вони руйнувати все те, що залишилось цілим після бомбардування. По-варварськи зруйнували Успенський собор, Єлецький монастир XI століття, перетворивши внутрішню його частину в конюшню і склади, і спаливши його під час відступу.

Келії XVII віку в тому ж монастирі (пам'ятник архітектури українського бароко) використали під конюшні та свинарники, а не менш цінні пам'ятники, келії XVIII століття, розібрали зовсім. З домової церкви цього ж монастиря вони зробила казарму та майстерню для ремонту зброї, зламали й викинули іконостас, а вівтар правив їм за вбиральню.

Не краще поставилися німці і до пам'ятників революції. З особливою люттю знищували вони їх протягом двох років, не зупиняючись навіть перед дикою руйнацією братських могил героїв громадянської війни.

Свої ганебні і підлі руйнування міста німці завершили, відступаючи під ударами героїчної Червоної Армії. Спеціальні команди підпалювачів та підричників знищували кращі будинки та комунальні підприємства. Так, згорів будинок обкому КП(б)У, школа ім. Войкова (пам'ятники архітектури XIX віку). Самих тільки шкіл німці знищили 14, в тому числі ряд нових, збудованих за час сталінських п'ятирічок (школи №15, №10 і інші), цінних пам'ятників архітектури наших днів.

Протягом багатьох століть на Чернігів не раз нападали хижі вороги: руйнували його досі хижі хозари, дикі половці, люті татари і бундючні польські пани. Але щоразу чернігівці героїчно захищали його, і з руїн та попелу знову відроджували своє улюблене місто. Знову на мальовничих берегах красуні Десни виростали нові будинки, квартали, вулиці, відбудовувались зруйновані пам'ятники культури. Але ніхто не завдав Чернігову таких страшних руйнувань, як німецько-фашистські варвари. Найстрашніші картини зруйнованого татарами міста бліднуть перед варварською руйнацією його німцями.

Та ні жорстокий фашистський терор, ні їх звірства не могли зламати бойового духу чернігівців і їх віри в перемогу. В серцях чернігівців, як і в серцях всього нашого народу, горить вогонь визвольної боротьби і справедливої помсти. Разом з усім народом нашої вітчизни, під мудрим керівництвом більшовицької партії, Чернігів знову зацвіте в сім'ї чудових радянських міст.

А. ПОПКО

Деснянська правда. – 1944. – 28 січня.

**Шкільний твір учениці 2-В курсу Городнянської педагогічної школи
Чернігівської області С. Ходико на тему «Що я пережила за часів німецької
окупації»**

[лютий 1944 р.]¹

Що я пережила за часів німецької окупації

С тех пор, как немецкие фашисты напали на нашу миролюбивую Страну, в каждого гражданина Советского Союза сердце облилось горячею кровью, запылала ненависть к немецким захватчикам. Ни на минуту не отходили мы от радио, с большим интересом слушали передачу от информбюро. Но наши войска временно отступали. Фронт все ближе придвигался к нашей местности. Сердце сжималось горечью с приближением немецких бандитов. И для планового ведения войны наши войска оставили нашу местность.

Была пасмурная погода. Черные тучи покрыли все небо. За городом слышались орудийные выстрелы, а потом и оружейные. С наступлением ночи все утихло. Вдруг эту тишину прервали сильные взрывы. Это наши части срывали мосты, делая преграду противнику. И снова стало тихо. Только где-то за городом было слышно треск и шум. Это наступали части Красной Армии. Ночь была темная, ничего не видно. Иногда покрывал мелкий дождик. Жители нашего города находились все в подвалах и окопах. Все с ужасом ожидали наступления дня. Когда хорошо рассвело, снова открылась пальба, и гитлеровцы вступили в наш город. Точно голодные звери бросались они по домам, сараям и садам, грабили, забирали все в [...]². С этого дня, как увидела я немцев-фашистов в нашем городке, что-то тяжелое и грустное залегло в душе. Над нами нависла черная туча, чернее розовой.

Дни шли медленно и печально. Каждый предыдущий приносил новое горе, слезы и нищету. Ведь на что только не способны были эти изверги. Передовых людей нашей Родины они лишили жизни. Предавали разным истязаниям и казням комсомольцев и коммунистов и всех тех, кто являлся патриотом своей родины. Сколько осталось и вдов, отцы и матери лишились своих сыновей и дочерей. Не удовлетворив себя этим, фашисты большую часть молодежи забрали в рабство к себе на работу в фашистскую Германию. Меня также назначили, но я была больна, лежала в постели. Вследствие этого, забрали мою старшую сестру. В общем, для молодежи были закрыты просторные дороги, которыми входила она в культурную жизнь. Не было никакой радости в жизни. Вокруг тебя только стоны людей, неправда, плач и тяжелые вздохи. Бандиты везде грабят села, сжигают людей, бросают живыми в огонь даже детей и стариков. Два года стонали люди под немецким сапогом. Благодаря партизанским отрядам, которые играли большую роль в уничтожении вражеских боеприпасов в тылу, мы могли кое-что узнать о своей отчизне, о блестящих победах нашей Красной Армии. Счастье наше улыбалось им, оно призывало нас на борьбу с немецкими оккупантами-грабителями, укрепляло нашу веру в победу над врагом и в освобождение нас от немецкого ига. Вера наша не обманула нас. Через два года немецкого рабства наша доблестная красная Армия освободила нас от немецких фашистов-грабителей, проклятых извергов, бандитов. Красная Армия вернула нам радость и свободную жизнь, и счастливое наше детство. Поэтому многому мы обязаны помочь

нашей освободительнице – Красной Армии.

ХОДЬКО С. 2-«В»

Держархів Чернігівської обл., Р-1376, оп.1, стр.6, арк.2–3. Рукопис.

1. Датовано за хронологічними рамками справи.
2. Текст нерозбірливий.

№ 292

Шкільний твір учениці 2-В курсу Городнянської педагогічної школи Чернігівської області М. Кравченко на тему «Що я пережила за часів німецької окупації»

[лютий 1944 р.]¹

Що я пережила за часів німецької окупації

Полной и могучей жизнью жила Украина, эта чудесная республика – спутница СССР. Народы СССР жили зажиточно, не зная нужды. В ночь 22 июня немецкие фашисты, не объявляя войны, вторглись на территорию нашей земли. Красная Армия должна была отступать. Немцы, когда шли, думали окончить войну за три месяца. Жалко было провожать бойцов Красной Армии, которые отступали, бросая свою землю. В среду в 12 часов дня немцы пришли в наше село. Когда пришли, они начали ходить по квартирах и грабить население. Они ходили злые, как звери. Через некоторое время в нашей деревне поставили старосту и избрали 20 человек полиции, прислали участкового коменданта Горохмана. Комендант бил народ, находя разные причины. Не так орали, сеяли, молотили, увидит, кто на улице стоит – за все бил народ. Каждый месяц накладывали налоги на народ. За неподчинение садовили, били, садовили в холодную. Девушек и парней, когда собирались гулять, садовили в погреба, а на другой день заставляли целый день работать. Полиции комсомольцев заставляли раскидать снег, жить было невозможно. Я боялась, чтобы не забрали отца, как активиста, которых много побрали и расстреляли. Мне нельзя было выходить на улицу, потому что возле нашего двора стояли полиция, они думали, что ходит зять до нас, партизан. Забрали корову, заставляли отца работать в станицы, не давая денег. Народ стоял под гнетом фашистов. Много девушек и парней забирали в Германию. Народ удирал в лес, где стояли партизаны. Партизаны ходили в село, давали читать листовки и говорили, что скоро придет Красная Армия. Немцы, когда отступали, они приехали в село и думали забрать скот, но пришли партизаны и их отогнали, вбили двух немцев и забрали машину. На другой день приехали в село, но им не удалось. Когда пришла Красная Армия, снова началась счастливая, веселая жизнь².

КРАВЧЕНКО МАРИЯ. 2-«В»

Держархів Чернігівської обл., Р-1376, оп.1, стр.6, арк.8-8 зв. Рукопис.

1. Датовано за хронологічними рамками справи.

2. Стилiстика та орфографія документа збережені.

№ 293

Матеріали газети «Деснянська правда» під загальною назвою «Свята відплата за кров невинних дітей» про публічну страту винуватців загибелі дітей-інвалідів Домницького дитячого будинку та реакцію громадськості Чернігівщини на ухвалу військово-польового суду

15 лютого 1944 р.

ВИРОК

ІМЕНЕМ СОЮЗУ РАДЯНСЬКИХ СОЦІАЛІСТИЧНИХ РЕСПУБЛІК

11–12 лютого 1944 року Військово-польовий суд гвардійського танкового з'єднання в складі: головуючого – гвардії підполковника юстиції Тарновського А.А. і членів – гвардії полковника Захарченко І.Ф. і гвардії підполковника Платонова В.М. при секретарі молодшому лейтенанті юстиції Міхесвій М.Н., за участю військового прокурора гвардії майора юстиції Печенко Н.В., у відкритому судовому засіданні в м. Чернігів розглянув справу про звірства зрадників Батьківщини, посібників німецько-фашистських окупантів на території Березенського району Чернігівської області за якою обвинувачуються:

1. Ворона Сенкліта Леонтіївна, 1901 р. народження, уродженка хутора Подин Миколаївської сільради Березенського району Чернігівської області, українка, безпартійна.

2. Давиденко Федір Архипович, 1903 р. народження, уродженець м. Березне Чернігівської області, українець, безпартійний, раніше судимий за антирадянську агітацію на 6 років позбавлення волі.

3. Тумарець Петро Микитович, 1913 р. народження, уродженець м. Березне Чернігівської області, українець, безпартійний.

4. Грязев Василь Федорович, уродженець м. Березне, Чернігівської області, українець, безпартійний – всі четверо – у вчиненні злочинів, передбачених 1-ю частиною Указу Президії Верховної Ради Союзу РСР від 19 квітня 1943 р.

5. Баклажно Аврам Микитович, 1875 р. народження, уродженець с. Миколаївка Березенського району Чернігівської області, українець, безпартійний;

6. Назаренко Іван Антонович, 1907 р. народження, уродженець м. Березне Чернігівської області, українець, безпартійний, у вчиненні злочинів, передбачених 2-ю частиною Указу Президії Верховної Ради Союзу РСР від 19 квітня 1943 р.

Матеріалами попереднього і судового слідства Військово-Польовий суд установив:

Віроломно напавши на Радянський Союз і тимчасово окупувавши Чернігівську область, німецько-фашистські війська, за прямою вказівкою гітлерівського уряду, систематично по-звірячому винищували мирне населення, в тому числі дітей і стариків, грабували, палили і руйнували матеріальні і культурні цінності радянського народу.

Так, в Домницькому дитячому будинкові інвалідів Березенського району Чернігівської області в листопаді-грудні 1941 р. німецькими офіцерами Сокол, Штольцем, Вальтером, Ремусом, Гобахом спільно з їх посібниками – зрадниками Батьківщини: завідуючою Домницьким дитбудинком Вороною С.Л., начальником карного розшуку німецької поліції

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

Давиденком Ф.А., поліцаями Тумарцем П.М. і Грязевим В.Ф., а також громадянами Баклажко А.М., Назаренком І.А. голодною смертю і розстрілами винищено до 70 дітей у віці від 8 до 16 років і 8 стариків-інвалідів.

Вислухавши пояснення підсудних, покази свідків, висновок судово-медичної експертизи, Військово-Польовий суд установив винність кожного з підсудних у слідуючому:

1. Ворона С.Л. в період тимчасової окупації Чернігівської області німецькими військами була призначена німцями завідуючою Домницьким дитбудинком інвалідів. За вказівкою німецьких властей і їх посібників – поліцаїв – довела до голодної смерті 34 дітей і 2 стариків, а 31 дітей і 2 стариків-інвалідів, що залишилися з її ініціативи і при безпосередній участі в грудні 1941 року було по-звірячому розстріляно поліцаями. 15-річну Лізу Нейман, яка уникла вночі від розстрілу вранці особисто видала в руки поліцаям, якими Ліза була по-звірячому розстріляна.

2. Давиденко Ф.А., зрадивши Батьківщині, добровільно вступив у німецьку поліцію, де був начальником карного розшуку Березенської поліції, брав особисту участь у звірячій розправі-розстрілі 32 дітей і 2 стариків-інвалідів у Домницькому дитбудинкові. Двічі виїздив на облави проти партизанів. Брав участь в арештах і допитах комуністів, яких бив. За особливо активні дії в поліції періодично одержував грошові винагороди від німців.

3. Тумарець П.М., зрадивши Батьківщині, добровільно вступив у німецьку поліцію, де був поліцаєм і працював активно понад 2 роки, брав участь у звірячій розправі-розстрілі 32 дітей і 2 стариків-інвалідів у Домницькому дитбудинку. Брав участь разом з іншими поліцаями в операціях проти партизанів.

4. Грязев В.Ф., зрадивши Батьківщині, добровільно вступив у німецьку поліцію, де працював дільничним уповноваженим, брав участь у грабунках майна радянських громадян, виявляв комуністів, радянських активістів і партизанів, а також брав участь у звірячій розправі-розстрілі 32 дітей і 2 стариків-інвалідів у Домницькому дитбудинкові.

5. Баклажко А.М. і 6. Назаренко І.А. в грудні 1941 р. були посібниками звірячої розправи над 32 дітьми і 2 стариками-інвалідами в Домницькому дитбудинкові.

Таким чином, винність Ворони С.Л., Давиденка Ф.А., Тумарця П.М. і Грязєва В.Ф. в злочинах передбачених І-ою частиною Указу Президії Верховної Ради СРСР від 19 квітня 1943 року, а Баклажко А.М. і Назаренка І.А., в злочинах передбачених II-ою частиною Указу Президії Верховної Ради СРСР від 19 квітня 1943 року, як попереднім так і судовим слідством доведена.

Керуючись ст. 296 КПК УРСР і Указом Президії Верховної Ради Союзу РСР від 19 квітня 1943 року, Військово-Польовий суд –

Присудив

Ворону Сенкліту Леонтіївну, **Давиденка** Федора Архиповича, **Тумарця** Петра Микитовича і **Грязєва** Василя Федоровича до смертної кари через повішання з конфіскацією їхнього майна;

Баклажко Аврама Микитовича і **Назаренко** Івана Антоновича висилкою на каторжні роботи строком на 15 років кожного. Строк відбуття кари вважати Баклажко

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

А.М. з 27 листопада 1943 р. і Назаренко І.А. з 7 грудня 1943 р.

Вирок остаточний і оскарженню не підлягає¹.

ГОЛОВУЮЧИЙ – гвардії підполковник юстиції – А. ТАРНОВСЬКИЙ

ЧЛЕНИ: гвардії підполковник – І. ЗАХАРЧЕНКО,
гвардії підполковник – В. ПЛАТОНОВ

ВИРОК НАД ЗАСУДЖЕНИМИ ДО СМЕРТНОЇ КАРИ ЧЕРЕЗ ПОВІШЕННЯ ЗРАДНИКАМ БАТЬКІВЩИНИ, ВБИВЦЯМ ВИХОВАНЦІВ ДОМНИЦЬКОГО ДИТБУДИНКУ – ВИКОНАНІЙ

13 лютого ц[ього] р[оку] о 12 годині в м. Чернігів на площі ім. Куйбишева був виконаний вирок Військово-Польового суду над засудженими до смертної кари через повішення зрадниками Батьківщини, злочинцями Вороною, Давиденком, Тумарцем, Грязевим за звиряче винищення дітей в Домницькому дитбудинкові.

На площі ім. Куйбишева під час виконання вироку Військово-Польового суду були присутні кілька тисяч трудящих м. Чернігова і колгоспники близько розташованих районів, бійці та офіцери Червоної Армії.

Оголошення і виконання вироку зустрінуте трудящими м. Чернігів та присутніми колгоспниками з великим задоволенням і бурхливими оплесками.

Кати на шибениці

БЕРЕЗНЕ, 14 лютого (від. наш. кор.). Повернулись трудящі району, які були присутніми в Чернігові на суді над дітовбивцями.

– Вирок суду над зграєю підлих фашистських запродавців єдиновірний. Кати заслужили шибениці, іншого вироку і не чекали радянські люди, – так одностайно заявили всі, хто був на процесі, так заявляють трудящі району.

Тепер ті, хто повернувся з процесу, роз'їхалися по селах, щоб докладно розповісти широким масам про те, що вони чули й бачили на суді, розповісти про Іродові вчинки тричі проклятих німецьких посіпак, про справедливий вирок над ними.

Ініціатор збирання заощаджень серед учнів області на будівництво танкової колони «Колгоспник Чернігівщини» Анастасія Голівець у розмові з нами заявила:

– Учні нашої школи дуже задоволені рішенням Польового суду. Негідники, що стратили ні в чому невинних дітей, одержали по заслугам. Ми віримо, що цей час буде скоро. Тоді всі вбивці дітей, жінок і стариків дістануть таку ж кару, як і підлі запродавці, що опинились на шибениці.

Справедливий вирок

Ми, робітники і спеціалісти заводу «Жовтневий молот», від усієї душі вітаємо справедливий вирок Військово-Польового суду вбивцям дітей і стариків у Домницькому дитбудинку. Собакам – собача смерть! Нехай пам'ятають фашистські кровопивці і їх посібники, що не втекли від караючої руки радянського народу. За сплюндровану землю,

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

за честь, кров і сльози наших батьків, дітей, братів і сестер радянський народ помститься стократ.

Успіхи нашої доблесної Червоної Армії на фронтах Вітчизняної війни спонукають нас на нові трудові подвиги. На честь 25-ої річниці героїчної Червоної Армії ми беремо на себе зобов'язання – достроково виконати лютневий план по ремонту моторів.

Г. ФРИШЕВ – головний інженер,
В. НЕКШОВ – головний механік,
У. НАБЄДІН – майстер ливарного цеху,
І. ЛЕВИЦЬКИЙ – майстер слюсарного цеху,
Т. СОЛОВ'ЙОВ – слюсар моторного цеху,
Р. ЗУБАРЕВСЬКИЙ – формувальник ливарного цеху,
І. ШЕВЦОВ – слюсар механічного цеху.

Заслужена кара

Ні перед чим не зупинялись німецькі кати в своїх злочинах. Почуття ненависті і помсти охоплює нас. Подумати тільки! Підлі запроданці свого народу розстріляли ні в чому неповинних дітей – вихованців Домницького дитбудинку. У цих недолюдків не здригнулась рука перед таким мерзенним, потворним і страхітливим злочином.

Від усього серця вітаємо справедливий вирок.

Ганна ПАВЛЕНКО,
Фанастасія ГРОНА,
Марія БЕЗСМЕРТНА,
колгоспниці с. Гмиренка Іваницького району

Мститись за смерть дітей

Важко знайти слова в людській мові, щоб загаврувати дітовбивців. Кров'ю обливається серце, коли читаєш, як холоднокровно вони чинили свої злочини, покидьки людства Ворона та інші співучасники звірячого розстрілу дітей.

Ганебна смерть – справедлива відплата злочинцям! Нехай стане вона за грізну пересторогу тим, кого правосуддя незабаром примусить стати перед судом.

А. ЛЕМЕЛЬМАН
майор медичної служби

Прийшов час розплати

Я згадую найболючіший, найтяжчий день у моєму житті, коли в наш будинок у Березному вдерлася банда поліцаїв на чолі з Давиденком.

– Ну, що, партизан, догулявся? – зловтішно кричить він моєму чоловікові, Івану Васильовичу Лукеєву. – Будеш знати як іти проти німців!

З наказу Давиденка вони стягують з ліжка хворого чоловіка і тягнуть підганяючи

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

стусанами, на люті муки, на страшну смерть.

– Постривайте, убивці! Прийде й на вас час розплати!, – кричу я їм услід.

Цей час прийшов. Кат мого чоловіка – підлий фашистський прислужник Давиденко разом з іншими дітовбивцями повішений.

Всією душею вітаю вирок суду, вирок усього народу.

М. КАРАВАЄВА

Собакам собача смерть!

Німець – це дітовбивця, це звір-хижак. Я знаю, що таке німець. Це він стріляв у мене, спалив рідне село, вбив мою дорогу маму. І горить серце від ненависті, від бажання помститися! Знаю, це за мене зробить воїн Червоної Армії. Жоден бандит-кровопивець не уникне справедливої кари.

Крім ненависті, огиду викликають ті, що колись називали себе радянськими людьми, їли хліб з нашої рідної землі, жили серед чесних людей. І ось вони запродались німцям, підлюки. Ворона, Давиденко, Тумарець, Грязев – це недолюдки, як спокійно вони знищували безвинних дітей! За справедливим вирокom радянського суду цих зрадників Батьківщини страчено.

Ніна БАКУН
учениця школи № 6 м. Чернігів

Деснянська правда. – 1944 р. – 15 лютого.

1. Жителі хутора Домниці Березнянського району Чернігівської області Ворона С., Стремоус М.І., Белан Е.І., Давидленко Ф.А., Грязев В.Ф. и Тумарець П.М. були звинувачені у знищенні під час нацистської окупації у Домницькому будинку інвалідів 76 осіб. Половина з них померла голодною смертю, іншу ж частину було розстріляно та викинуто до асенізаційної ями. Див: *Держархів Чернігівської обл., ф. П-470, оп.5, спр. 90, арк.20-22.*

Співробітники УНКГБ по Чернігівській обл. у доповідній записці від 13 лютого 1944 р. вказували: «Сообщаем реагирования населения в связи с судебным процессом по делу Ворона, Тумарец и др., принимавших участие в уничтожении детей в детдоме Березнянского района Черниговской области.

Залет Николай Васильевич, помощник машиниста Черниговской электростанции, слушая признания обвиняемых, заявил:

«...Для чего этих гадов держат до сих пор живыми, их давно надо было разорвать по кускам, трудно поверить, что наши советские люди совершили такое ужасное преступление...»

Зайченко Софья Федоровна, колхозница с. Масаны Черниговского района:

«...Варвары. Со своими так зверски поступили. Нужно повесить не только их, но и их детей...»

Веревка, слесарь артели облпромсоюза с негодованием заявил:

«...Этого мало, если их расстреляют или повесят, для них надо придумать более суровую кару...»

Кислица Анна, 22 лет, жительница г. Чернигова, домохозяйка:

«...Слушая об этих ужасных преступлениях подсудимых, выражаю желание видеть их повешенными...»

Малинова Анна Федоровна, работница Обкома партии: «...Мало повесить, это для них слишком хорошая смерть...»

Жидкович Мария Леонидовна, жительница г. Чернигов, домашняя хозяйка, со слезами на глазах заявила: «...Если бы было можно, то сама задушила бы их...»

Кочубей Мария Дмитриевна, жительница г. Чернигов, домашняя хозяйка: «...Зачем нужен этот процесс, что с ними канителиться, их прямо надо под забор...»

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

Ромашка Евдокия, около 40 лет, жительница г. Чернигов: «...С нетерпением ожидаю расправы над извергами...»

Воронина Евгения Артемовна, домашняя хозяйка, слушая показания обвиняемого Тумарец, сказала: «...Повесить мало...»

Усман, около 45 лет, слесарь артели облпромсоюза: «...Иной меры наказания, как повешение и быть не может...»

Ковба Анна Семеновна, 35 лет, колхозница с. Масаны Черниговского района: «...Если это они убили детей, так их за это расстрелять мало, нужно закопать живьем в яму...»

Самко, учительница с. Красиловка Черниговского района, заявила: «...Слушая обвиняемого Тумарец, думаю, каким наивным он прикидывается – повесить мерзавца...»

Горелко, главбух МПВО, заявил: «...Собакам собачья смерть...»

Костроянский, служащий кирпичного завода: «...Может немцы и не давали таких гнусных распоряжений о расстреле детей, это могли сделать сами немецкие пособники, что им кто мог сказать, что хотели, то и делали...»

Тарасевич, сотрудник Черниговской гостиницы, в беседе с группой лиц по адресу обвиняемых высказался: «Расстрелять это мало, надо растерзать мерзавцев...»

Лещенко Алексей, 1912 года рождения, шофер по профессии:

«...Повесить, это слишком мало, этим мерзавцам надо жилы вытягивать...»

Глазков, военнослужащий: «...Лично перестрелял бы всех этих мерзавцев...»

Кульпук Петр Корнеевич, село Смолянка, Олишевского района: «...Этим душегубам даже виселицы мало, чтобы быстрее разделаться со всей этой нечистью, освободить нашу родину от вдохновителей этого террора, немецких захватчиков. Я вношу на постройку танка 35 000 руб. ...»

Приходько Оксана Ларионовна, жительница г. Чернигов, домашняя хозяйка, 45 лет, в беседе с группой лиц, сказала: «...Вот гады. Всех детей уничтожили. Эту заведующую детдомом – Ворону надо наказать самой суровой карой, какая только существует. Эта женщина хуже всякого зверя...»

Отрицательных реагирований не зафиксировано.

Начальник управления НКГБ ЧО

майор государственной безопасности [підпис] ФЕДОРОВ

Начальник 2 отдела УНКГБ

майор государственной безопасности [підпис] МОРОЗ»

Див.: *Держархів Чернігівської області, ф. П-470, оп.5, спр.347, арк.18-19.*

Різко негативна реакція населення області, зафіксована у спецповідомленнях начальника УМГБ по Чернігівській області, мала масовий характер. У наступні десятиліття населення також вважало колабораціоністів ворогами, використовуючи приналежність до окупаційної адміністрації як одне з головних звинувачень навіть у побутових сварках. У справі Чернігівського обкому КП(б)У зберігається анонімний лист від 2 вересня 1955 р. [цитуються мовою оригіналу]: «Ти поліцейська морда довго будеш мучити народ і іздеватись над ним, ти воброжаеш із себе чесну совєцьку людину, а ти недостойна бути і займать посаду вчительки це дальше устанowitzь, ти з Крохою родичи і мучите людей щоб уборку хліба робити, а чого свого чоловіка не загітирвала в колгосп і Крохи жінка, а... підгавкуємо як собаки коли ти появишся на колгоспне поле і будеш гавкати недостойними словами то ми тебе темної ночі на колок настроим. [...] Матеріальні условия будуть хороши, коли хороши руководителі села, а то два людські мучителі, так не має ладу». Див.: *Держархів Чернігівської області, ф.П-470, оп.9, спр.80, арк.44.*

№ 294

Стаття «Злочинства німецьких варварів на Чернігівщині» у газеті «Деснянська правда»

7 березня 1944 р.

Нечувані в історії людства звірства творили німецько-фашистські загарбники в період двохрічного перебування на території Чернігівської області. Вони дико знущались, катували й винищували мирне радянське населення, що залишилося на окупованій території. Найдикіша фантазія не могла б вигадати стільки жахливих методів злочинства і лютої наруги, скільки винайшли німці-звірі для знущання над нашим населенням.

За два роки німецької окупації в Чернігові, Прилуках і 18 районах області, за далеко неповними даними, фашисти знищили 91 тисячу 365 чоловік, в тому числі 12 296 дітей.

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

Мерзенні діла творили гітлерівські кати в Чернігові. В нашому місті вони замордували понад 60 тисяч ні в чому неповинних радянських громадян. Ось документ – акт судово-медичної комісії в складі генерал-майора медичної служби професора, заслуженого діяча науки І.Н. Іщенко, полковника медичної служби, кандидата медичних наук Г.В. Сіротіна, лікарів Бондаренко і Басківої, в якому засвідчено криваві злочини гітлерівських розбійників.

«Німецько-фашистські загарбники в період окупації міста Чернігова з 8 вересня 1941 року по 21 вересня 1943 року провадили масові розстріли мирних радянських громадян та військовополонених.

Розстріли провадились за селищем Коти (урочище Березовий Яр і урочище Криволівщина), біля села Яцево, в урочищі Подусівка (біля хутора Подусівка) у Малієвому Рову, у Рашевщині і в тюрмі.

Комісія відкопала 11 ям-могил, в яких знайдено тисячі трупів, на території тюрми розкопано 5 ям і досліджено 19 трупів. Тут лежали трупи обличчям вниз, із зв'язаними дротом на спині руками, а деякі трупи були зв'язані по два-три разом. Розкопка могил в урочищі Криволівщина показала, що в одній ямі трупи лежали 7 штабелями, в кожному з яких було по 80 трупів. Розстріли провадились з автоматів, пострілами в череп.

Всього в розкопаних ямах знайдено біля 6 тисяч трупів».

У багатьох селах області німецькі мерзотники організували жахливі погроми і поголовну різанину, які ввійдуть в історію як жахливі трагедії, про які не можна згадувати без здригання. До числа таких трагедій, передусім, належить знищення сіл Яцева, Клубівки, Єліно, Козари, міста Корюківки та багатьох інших.

В лютому 1942 року німці і їх мерзенні посібники – націоналістична наволоч – вчинили дику розправу над жителями села Яцево Чернігівського району. Одного дня, пізно ввечері, до села прибув загін карателів. Оточивши село, вбивці вривалися до хат колгоспників і нещадно знищували всіх, хто був у хатах, в тому числі новонароджених дітей. Другого дня ранком на вулицю повиповзали маленькі перелякані діти, що випадково уціліли під час нічного фашистського розбою. Вони скупчилися в центрі села і дивилися навкруги, намагаючись розшукати кого-небудь з близьких чи рідних. Але з дорослих тут вже не було нікого. О 10 годині ранку до села знову прибули машини з карателями і знову почалося дикунське винищування людей, які ще залишилися живими. Розправа з населенням тривала протягом усього дня. Багатьох з тих, кому вдавалося вискакувати з пожарищ, ловили і знову кидали у вогонь. 50-річна колгоспниця Олександра Федорівна Шикута три рази виривалась з палаючого будинку і всі три рази німці кидали її назад. Коли ж вона вибігла з вогню в четвертий раз, її підстрілили з автомата, а потім прив'язали ланцюгом до дерева, обклали солом'яно і спалили. Діти колгоспника Олександра Васильовича Литоша – Грицько 8 років і Михайло 11 років два рази виривались з полум'я, але також були поранені з автомата і кинуті назад у вогонь. Літні колгоспниці Єфімія Євдокимівна Кравець 65 років і Анастасія Нікіфорівна Машута 60 років виповзли, обгорілі, з вогню, але їх знайшли клятві фашистські запродавці – поліцаї, вбили і кинули у вогонь. Закінчивши розправу над мирним, ні в чому невинним населенням, німці і їх поплічники-поліцаї пограбували село, а потім спалили його дощенту. Трупи розстріляних, спалених радянських людей кілька

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

днів валялися, поки їх не підібрали і не поховали жителі сусіднього села. Два дні палило Яцево, показуючи місце жахливої трагедії.

27 грудня 1942 року в селі Нова Басань замордовано і розстріляно 364 чоловіки юнаків і дівчат, віком від 16 до 18 років. Спровокувавши молодь ніби на громадські роботи, німецькі мерзотники зігнали її до центру села і взяли під варту. Сюди ж були пригнані юнаки і дівчата з прилеглих сіл. На другу добу карателі виділили з числа заарештованих 25 чоловік і, під посиленням конвоєм, повели їх на край села, де примусили копати яму. Ввечері на п'яти вантажних машинах, закритих брезентом, до ям була приставлена перша партія заарештованих. Карателі наказали молоді спуститися до ями, а потім з автоматів розстріляли їх. Трупи розстріляних вкрили тонким шаром землі. Потім вбивці привели решту заарештованих, яких знищили таким самим способом. Багато юнаків і дівчат були легко поранені, а деякі навіть і не поранені, але всіх їх скинуто в яму, де вони задушились під землею. Батьки, матері, брати і сестри розстріляних були в 150-200 метрах від місця розстрілу. Страшне горе рвало їх серця на частки, але подати допомогу своїм дітям, братам і сестрам, врятувати їм життя вони не мали змоги. Довго було чути з могили стогін і крики: «Ми ще живі, добийте нас!»

В селі Ведильці Михайло-Коцюбинського району, 16 лютого 1943 року німці зігнали в один будинок 230 чоловік жінок, стариків і дітей, замкнули цей будинок і підпалили, з потім почали обстрілювати з кулеметів і автоматів. Всі ті, що намагались вискочити з полум'я, були розстріляні. Тут спалено колгоспницю Мотрю Мостепан з двома дітьми 5 і 7 років, Параску Пінчук з трьома дітьми від 3 до 12 років і багатьох інших.

Багато масових вбивств наших радянських людей вчинили німецькі кати і в інших селах та населених пунктах Чернігівщини.

(Далі буде)

Деснянська правда – 1944. – 7 березня.

І. Див. док. № 289.

№ 295

Стаття «Кров Корюківки» у газеті «Деснянська правда»

26 березня 1944 р.

Всю ніч земля здригалася від гарматних пострілів, розриву бомб. Безперервно цокотіли кулемети, рвалися гранати, дзижчали кулі. На важких чорних хмарах відблискували заграви пожеж, смуги різнокольорових ракет.

По вулиці містечка промчався перший жабоподібний німець. Потім другий, третій. З майдану доносилося огидне гарчання: рр-рр-рр-рр. Скоро й вся площа заповнилась собачою брехнею німців. Корюківчани огидливо відвертали очі, затуляли вуха і пошепки говорили: «Ні, у наших лісах вам не панувати, душогуби прокляті». Та це, мабуть, і самі гітлерівці второпали. Проїхали через містечко, наповнили кармани награбованими продуктами, а чемодани – добром, вбили десятох перших зустрічних людей – для

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

остраха, – і чим душ помчались геть. Був жовтень 1941 року.

... Німецькі пси і їх підбріхувачі базикали без упину про те, що їх розбійницькі орди оточили Москву, Ленінград, доходять до Уралу.

Там, на Сході, смертельний бій з фашистською гадиною тривав. До нього прислухались, за ним щохвилини стежили мільйони глядачів радянських людей на тимчасово загарбаних німцями полях.

7 листопада 1941 року у корюківчан вперше за минулі два місяці вернулось почуття життя, боротьби. На вулицях знову замайоріли червоні прапори. Біля гучномовців стояли натовпи людей. Їх очі блищали неприхованою радістю. Партизани загону секретаря корюківського райкому КП(б)У т. Короткова, з червоними стрічками на шапках і кашкетах, організували трансляцію параду Червоної Армії з Червоної площі зореносної Москви. Рідні, хвилюючі, запалювальні слова вождя вселили віру в перемогу, в життя, в щастя.

Потоки ворожої крові пролили бійці нашої армії і флоту, захищаючи честь і свободу Батьківщини, мужньо відбиваючи атаки озвірілого ворога, подаючи зразки відваги і героїства...

... За цілковитий розгром німецьких загарбників!

За визволення всіх пригноблених народів, які стогнуть під ярмом гітлерівської тиранії!

Могутнє «ура» там, на Червоній площі у рідній Москві, перегукуються з радісним відгомонам в окупованій, але неспокійній Корюківці.

З жорсткими морозами, метелицями прийшов грудень 1941 року. Зібравши великі сили, німецько-фашистські бандити вирушили у черговий наліт на Корюківку і навколишні села. Горіла Тополівка і Лосівка, річкою лилася кров ні в чому неповинних мирних жителів. В Корюківці фашистські звірі закатували понад 300 місцевих жителів. Безлюддя і мертва тиша панували на занесених снігом вулицях. Вороння каркало серед чорного гілля містечкового скверу поблизу зруйнованого рафінадного заводу.

Зовні ніби припинилось життя, але в глибокому підпіллі боротьба продовжувалася. З рук у руки переходили партизанські листівки. Про розгром німців під Москвою корюківчани дізнались на другий день.

Комендант містечка Гауцтман безперервно розклеював численні листівки з погрозами: «Попереджаю, – писав фашистський пес, – населення сіл Гута Студенецька, Перелюб, Тихоновичі і Корюківки, що, коли вони не припинять зв'язку з партизанами, зазначені села будуть спалені, а жителі їх – розстріляні». Німецький запроданець Барановський, якого фашистські кати наставили бургомістром, тремтів за своє життя, разом з усіма поліцаями. Німці загрожували, що за його голову буде розстріляно 100 перших-ліпших зустрічних людей.

Кошмари час від часу посилювались навалом всякого роду каральних загонів! Один з таких загонів прибув в Корюківку аж з Кременчука в лютому 1943 року. Знову почались масові арешти і розстріли. В ніч на 27 лютого 90 чоловік радянських громадян гітлерівці призначили до страти. Партизани хутко дізнались про новий злочинний задум гітлерівців.

Ще звечора радянські патріоти оточили містечко. О 6 годині ранку гримнув перший постріл з міномета. Одночасно тисячоголосе могутнє «ура» потрясло повітря. Широко розпахнулися двері фашистського застінку. Незабутня навіки зустріч! Приречені на смерть люди з невимовною радістю, з сльозами на очах кинулися в обійми визволителів. Фашистський

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

каральний загін був знищений дощенту.

В неділю 28 лютого 1943 року німці кинули на Корюківку в стократ посилені каральні зағони. Зранку 1 березня бандити почали «діяти». На Клину, Поповому хуторі лунали постріли. В центрі ніхто не знав, що діється. А тим часом гітлерівці знаходили з хати в хату, розстрілювали всіх, на кого тільки потрапляли. Ось в одній хаті людожери вбили 84-річного старика, молодицю і хлопчика 11 років. В колисці лежало немовля – тихо спало спокійним сном. До нього підходить звір в людській подобі. Ударом кинджала він заколов дитину. Тепла кров оббризкала чисту білу простинь.

В маленькому будиночку на Олексіївні зібралось понад 25 громадян. Гітлерівці призначили до страти. Один з них наказує присутнім лягти на підлогу лицем вниз. Другий косить їх довгою чергою автомата. Підлога заливається потоками крові.

По вулиці імені Шевченка німці ведуть колону жителів чоловік в двісті. Колона зростає щосекунди. До неї німці затягують всіх зустрічних людей. 7-річна дівчинка крокує поряд з старенькою бабусею. За ними шкутильгає інвалід на милицях. Всім сповіщають: – Заходьте до ресторану! Приготуйте документи для перевірки.

Люди виймають паспорти, ще якісь папірці. Але тільки зайшли до ресторану, – з протилежних дверей заокотів кулемет. Автомати, рушниці, гранати – все пустили в хід німці. «Перевірка документів» закінчена. Триста трупів один на одному, заповнюють зал ресторану.

Біля 500 чоловік зібрались у церкві. Священик читає молитву. Раптом до церкви входить ватага німців. Потім так же поспішно виходять, закривають церкву на замок, обливають бензином і підпалюють.

З вікна охопленій полум'ям, виглядає маленький хлопчик. Німець прицілюється. Роздається постріл, а за ним душе роздираючий крик. Труп хлопчика падає у вогонь.

Вся сім'я лікаря Безродного у складі 7 чоловік загинула – дружина, мати, 6-річна дочка, мати дружини, сестра дружини з двома дітьми, самому лікарю пощастило втекти до лісу.

За 1–2 березня 1943 року німці розстріляли, закололи кинджалами і багнетами, спалили живими у вогні близько 5 тисяч корюківчан, і всіх, хто тільки був на той час у Корюківці. Всі будівлі спалені дощенту.

Бур'яном поросли вулиці великого містечка навесні. Страшно проходити серед цих руїн. Сморід не закопаних, розстріляних трупів наповнював повітря.

20 вересня 1943 року до Корюківки вступили перші бійці доблесної Червоної Армії. Визволена Корюківка відбудовується. 1 травня сюди знову переїдуть районні установи. Працює МТС, маслозавод, залізнична станція. Місто оживає, народжується вдруге.

Та ніколи не забудемо ми жахливої Корюківської трагедії. Кров Корюківки кличе до помсти над фашистськими звірами, до розплати за їх страхітливі злочини. Настав час, коли ми пред'являємо позов гітлерівському поріддю – за сльози, за кров, за муки, за все, що вони, тричі презренні, заподіяли нам.

Деснянська правда. – 1944. – 26 березня.

**Стаття «Не забудемо, не простимо! Стогін землі» про загибель жителів
с. Клубівка Ріпкинського району Чернігівської області**

1 квітня 1944 р.

– А ось і Клубівка, – сказав візник, показавши перед собою пугою. – Щоночі тут чути тихій стогін землі, – немов хочаби попередити нас, сказав він.

Ми вдивлялись уперед, обводили очима всю галявину, ген, аж до лісу, що голубою смужкою бовванів на обрії, але жодної прикмети, чогось схожого на село, жодної хати або якоїсь іншої будівлі не було видно.

З обох боків дороги, якою ми їхали, розкинулось кладовище на чотири кілометри: де-не-де виростав курган та берези змішували над хрестами тонкі віти, прислухались до якогось невловимого шепоту могил. Скрізь на хрестах звішувались зелені гірлянди з молодих гілок ялинок, а на деяких червоніли, мов змочені кров'ю, свіжі, дбайливо зроблені паперові троянди.

Налітав буйний вітер, розгортав свої широкі крила, грудьми припадав до землі, немов чайка, бився об неї і злітав угору, тяжко стогнучи...

– Чуєте? – запитав візник. – То земля стогне, стільки бо засвідчила вона мук нашого народу від проклятих німців.

Зліва, край дороги, височіла могила, кругла, схожа більше на курган. На хресті ледве помітно напис: «В цій могилі поховані 15 чоловік сім'ї Тимошенка Власа Івановича, яка згоріла 15 березня 1943 року в день дикого, кривавого розгулу німців...»

– Прокляття! – вирвалось із грудей у кожного з нас.

Значить, це не кладовище! Це село! Це та сама Клубівка, яку рік тому німці змели з лиця землі! Це та сама Клубівка, в якій до війни було 350 заможних колгоспних дворів, 3 колгоспи, школа, хата-читальня, клуб! Жодної хати! Жодної будівлі! Навіть жодного обгорілого стовпа не лишилось свідком цієї дикої, страшної трагедії!

– Свідки, є. Живі люди... Ті, кому вдалося чудом залишитися в живих. Це ті, хто був у вогні і вискакував, хто, кров'ю стікаючи, босоніж, тікав у ліс за 20 кілометрів. У сусіднє село не можна було тікати, бо людоджери попередили, якщо хтось дасть притулок утікачам, село спіткає доля Клубівки.

– Доля Клубівки... – зітхали, втираючи сльозу ті, хто залишився в живих.

...14 березня 1943 року через Клубівку, Олександрівку, Пізнопали, Нові Яриловичі і інші села пройшов партизанській загін двічі Героя Радянського Союзу Олексія Федоровича Федорова. Давши жорсткий бій німцям між селами Клубівка і Пізнопали, партизани пішли далі за Дніпро, несучи страх і смерть поневолювачам-німцям.

...У неділю, 15 березня, люди збиралися на вулицях.

– Невольеньку розбити б швидше, – говорили люди. Раптом з-за лісу почувся залізний скрегіт танків, машин, цокіт копит, шум дикої зграї, яка, мов чума, налітала на село. Всі поховалися по хатах...

Рудий, з налитими кров'ю очима, з роздутими ніздрями, німець увірвався в крайню хату Петуха Олександра.

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

– Партизан есть? – дико закричав він, звівши дуло автомата на хазяїв.

– Нема в нас партизанів! – сказав твердо 5-річний хлопчик, мов кинув виклик цьому рудому дикуну.

– А-а-а! – заскреготів зубами людожер. – Ніхт партизанів?! Всі партизан, кіндер партизан, – і дав чергу з кулемета в 5-річного хлопчика. Важко було щось збагнути. Кривавий хижак тупцював ногами по трупах, стріляв одного по одному, аж доки не вбив усіх 7 чоловік, що були в хаті.

Звір вискочив з хати, вистрелив угору... З другого кінця села у відповідь гаркнула гармата. З усіх боків застрочили кулемети... Спалахнуло полум'я, загорілась одна хата... друга... третя... Вогонь перекидався з хати на хату, охопив усе село. Чути було крик 5 річного Валерика:

– Не палить! Ой, пече! Боляче!

Палала хата Калоші Мусія Родіоновича.

– Прокляті антихристи, дайте вмерти своєю смертю! – простогнав 100-річний дідусь Родіон Миколайович, коли його втретє, підхопивши на штик, кинув німець у вогонь, де корчилились в передсмертних муках дочка Євдокія, 25-річний онук Іван, внучка Валя 20 років, внучка Параска 27 років і 5 річний правнучок Валерик.

Перелякано хрестячись, металась 90-річна бабуся Ганна Логвиненко, за якою ганявся німець, щоб удруге кинути в вогонь. Схопили вдвох, розгойдали і кинули в полум'я. Потім тут же схопили 80-річного дідуся Гната Чувала, Ганну Кравченко і, теж розгойдавши кидали у вогонь.

– Капут партизани, – герготіли, мов навіжені, душогуби і кидались до нової жертви.

30-річна Уляна Іванівна Петух лежала на печі, годувала тримісячного сина. Розпахнулись двері, з якимсь звірячим криком увірвався німець. Одним ударом штика проколов дитину і матір, стяг з печі, залишаючи криваву смугу за своїм слідом, і шпурнув обох у вогонь. 18-річну Гапоненко Варку роздягли догола, ухопили за ноги і теж у вогонь.

Вогонь здіймався до неба, крик і плач наповнювали повітря, земля здригалася від жаху. Каткування продовжувалося. Село було замкнуте кільцем холоднокривних, з звірячим інстинктом людиноподібних звірів. Почалось полювання за окремими людьми, що втекли від вогню. Їх настигала куля.

На краю села довгоногий німець настиг чоловіка з жінкою, що хотіли врятувати життя своїй мрії – однорічній дитині. Батька – Павла Чувала і його жінку Євдокію розстріляли, а над дитиною почали потішатись, дивлячись, як воно, голе, повзало, плачучи, по снігу коло трупа матері, шукаючи грудей. Двохрічну дитину Кравченків кинули в льох, зверху запалили сіно, задушивши таким способом дитину.

45 сімей, з яких жодної душі не залишилося в живих, було знищено найстрашнішим способом. І на могилах Михайла Бобиря, Якова Петуха, Павла Кравченка, Софії Петух, Платона Петуха і багатьох інших можна тільки прочитати змитий дощем лаконічний напис: «Загинули всі 5 чоловік. Загинули всі 9 чоловік. В живих немає нікого». Кожна могила – це місце, де була колись весела хата, радісне життя, 1 200 чоловік було знищено в ту страшну криваву неділю. За дві години села не стало, і попіл розвіяв вітер, залишилось тільки широке поле та замість хат густі хрести – наслідки дикого свавілля німців. Дикий вітер гуляв, припадав до могил і голосив надривно, довго. А земля відповідала йому

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

стогоном таким сумним, сумним, мов людина десь під землею плакала.

Стогін землі! Так! То чути стогін землі, що кличе до помсти, стогін землі, що не простить крові безвинних дітей, жінок, столітніх стариків! Чи чуєте ви, прокляті Іроди, як земля стогне?

То вона кличе до помсти, до кари, то вона несе вам смерть, кати!

МАРІЯ ДЕСНЯНСЬКА

Деснянська правда. – 1944. – 1 квітня.

1. Див док. № 299. Вірш опублікований в районній газеті «Добрянська правда» про спалене село Клубівка Ріпкинського району Чернігівської області.

№ 297

Стаття «Вбивці радянських людей» у газеті «Деснянська правда»

18 квітня 1944 р.

Вісімнадцять підлих зрадників предстануть сьогодні в Чернігові перед судом військового трибуналу. Суд привселюдно пред'явить цим виродкам звинувачення в страхітливому злочині – зраді Батьківщини, в активній участі у масовому знищенні гітлерівськими кривавими собаками радянських людей.

З наказу скаженого ефрейтора Адольфа Гітлера різні німецькі кати – есесівці і есдеківці, гестапівці, жандарми, коменданти і підкоменданти, шефи тюрем і поліції катували, вішали, розстрілювали і труїли радянських громадян. Гітлерівська наволоч прагнула уярмити наші народи, вбити всіх чесних, активних та обдарованих радянських людей.

Гітлерівські розбійники під час окупації Чернігова створили в тюрмі справжню дику катівню.

Тисячами вбивали вони на подвір'ї і за її межами чоловіків, жінок, дорослих, дітей, стариків, винних лише в тому, що вони палко любили радянську Батьківщину, свій народ, волю і незалежність. Шеф тюрми, німець Курт систематично «очищав» тюрму від заарештованих. По-звірячому кидали сотні невинних людей в машини і для остраху возили по вулицях міста.

Зойки і стогін дітей і стариків, сльози матерів, палкі заклики молоді до помсти, до боротьби, криваві муки радянських людей, страхітливі знущання з них – добре відомі населенню нашого міста.

Гітлерівські кати прорахувалися. Не острах викликало їх душоубство, а страшний гнів і ненависть до мерзенних убивць. Після кожного проїзду машин з приреченими, після кожного масового розстрілу радянських людей, після яцівської трагедії, чернігівські чесні громадяни збільшували лави партизанів, ставали до боротьби з гітлерівськими людожерами. Земля палала під ногами у гітлерівських катів.

Але в родині не без виродка. Знайшлися і зрадники, що запродалися ворогові, пішли допомагати гітлерівським вбивцям здійснювати їхній диявольський задум. 18 таких падлюк – наглядчів, вартових, «лікарів» і іншої наволочі, що орудувала в чернігівській

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

тюрмі під час окупації німців і разом з ними знищувала тисячі чернігівчан, предстануть сьогодні перед судом. На їхньому звірячому чолі ніби горить страшне тавро: зрадник, вбивця! Адже вони брали участь у масових вбивствах наших волелюбних братів і сестер, наших дітей і батьків.

Нема в людській мові таких слів, щоб ними можна було висловити величезне обурення населення проти цих німецьких поплічників, що зовсім утратили людське обличчя, совість, честь.

К. Музика, С. Чудновець, В. Доброговський, С. Загаба, А. Варвинець, Д. Анікієнко, В. Овруцький, І. Савченко-Бельський, В. Варвинець, І. Кербут, Г. Жук, П. Матвеев, І. Єрмольченко, Ф. Розенко, Д. Борисенко, П. Грищенко, П. Соседов, М. Поклад – ось прізвища цих 18 зрадників, на віки проклятих мерзотників. Всі вони допомагали німецьким катам знищувати волелюбних синів і дочок нашої великої батьківщини. На руках у цих каїнів кров безвинних жертв. Двоногі хижаки знущалися з своїх жертв, топтали їхню людську гідність, роздягали перед смертю, штовхали, кидали в машини, паплюжили мертвих. Виродки грабували речі розстріляних. Навіть харчі відбирали, що їх надсилали заарештованим рідні і близькі їм люди. Дикі потвори, вишкребки не милували ні дітей, ні стариків.

Страхітливі злочини цих виродків. Коновал Загаба був настановлений німцями на «головного лікаря» тюрми. Заохочений зрадник труїв заарештованих військовополонених. Коли до нього звернувся поранений парашутист за допомогою, мерзотник Загаба заспокоїв його, приніс йому «ліки». Довірливий юнак випив отруту і помер в тяжких муках. Каїн Загаба «свідчив», що заарештовані ніби були хворі на тиф і на інші інфекційні захворювання, і в такий спосіб він давав дозвіл на масові знищування їх.

Нехай же звільниться земля наша від цих страшних виродків. Нехай меч радянського правосуддя спуститься на голови катів!

Шеф тюрми німець Курт і його перший помічник поплічник, начальник тюрми, зрадник Косенко втекли. Та не сховатись їм від караючої руки радянського народу. За їхні злочини на них чекає одна відплата – смерть.

За кров і сльози радянських людей, за їхні муки і горе радянський народ сповна сплатить як гітлерівським людожерам, так і їхнім мерзенним поплічникам.

П. МИХАЙЛИК.

Деснянська правда. – 1944. – 18 квітня.

№ 298

Матеріали судового процесу, опубліковані у газеті «Деснянська правда», про звинувачення зрадників у масових розстрілах у Чернігівській тюрмі під час нацистської окупації

19 квітня 1944 р.

Учора, 18 квітня, о 7 годині вечора, в приміщенні чернігівського театру почався відкритий судовий процес у справі обвинувачення 18 прислужників чернігівської тюрми

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

в зраді Батьківщини, в активній участі у масових розстрілах німцями радянських людей.

Справу розглядає Військовий трибунал Київської Військової округи в складі: головуючого – капітана юстиції тов. М. Майба, членів суду – лейтенанта тов. Н. Стюпченка, лейтенанта тов. Ф. Пужилкіна, при секретарі старшому лейтенанті юстиції тов. Л. Шестанівському.

У цій справі віддано до суду службовців чернігівської тюрми К. Музика, С. Загаба, В. Варвинець, І. Кербут, І. Єрмольченко, П. Грищенко, С. Чудновець, А. Варвинець, В. Овруцький, Г. Жук, Ф. Розенко, П. Сосєдов, В. Доброговський, Д. Анікієнко, Т. Савченко-Бельський, П. Матвєєв, Д. Борисенко, М. Поклад.

Головуючий капітан юстиції тов. М. Майба проводить опит підсудних, роз'яснює їм їхні права в судовому процесі, попереджує свідків про їх обов'язки показувати судові правду. Суд оголошує обвинувальний висновок.

Першим на вечірньому засіданні суд допитав підсудного Заграбу. На цьому вечірнє засідання закінчилося. Нижче наводимо текст обвинувального висновку.

Обвинувальний висновок

За період двохрічної окупації Чернігівської області німецько-фашистські загарбники вчиняли нечувані звірства над мирним радянським населенням. Так, під час окупації м. Чернігів з вересня 1941 р. по вересень 1943 року, з розпорядження і вказівок керівника німецької каральної операції «СД»¹ німця Курта, в чернігівській тюрмі були здійснені численні акти звірячої розправи над радянськими громадянами.

Розслідом, проведеним у цій справі чернігівським обласним управлінням НКДБ, установлено:

а) Восени 1941 року на господарському подвір'ї тюрми було вчинено розстріли радянських громадян. Трупі були закопані на цьому ж подвір'ї у 7 ямах.

б) Влітку 1942 року на великому подвір'ї, призначеному для прогулянок заарештованих, було вчинено друге масове знищення радянських громадян. Трупі їх було закопано на території тюрми в 4 ямах.

в) Напротязі лютого-вересня 1943 року вчинялися систематичні розстріли радянських громадян на подвір'ї тюрми, призначеному для коротких прогулянок. Трупі поховано в 5 ямах на цьому ж подвір'ї.

Як установило слідство, на території тюрми було розстріляно до 3 000 чоловік радянських громадян. Розслідом також установлено, що крім проваджуваних німцями розстрілів на подвір'ях тюрми, багато заарештованих радянських громадян вивозили з тюрми і розстрілювали в інших місцях, як от в урочищі Подусівка, де в 1942 році було розстріляно 1 338 чоловік. В 1943 році було вивезено з тюрми і розстріляно 700 радянських громадян. У великій кількості вивозили і знищували заарештованих в урочищах «Рашевщина» та «Яловщина».

Внаслідок проведеного управлінням НКДБ розслідування, були викриті і притягнуті до відповідальності зазначені вище тюремні службовці, що були прямими учасниками вчинених німцями масових розстрілів радянських громадян.

Зрадивши батьківщині, вищезазначені обвинувачені добровільно поступили на службу до німців у чернігівську тюрму на різні керівні посади, наглядачами та вартовими, брали активну участь у розправі над ні в чому невинними радянськими громадянами.

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

Перебуваючи на службі в тюрмі, обвинувачені в цій справі:

а) Несли сторожу над радянськими громадянами, що були заарештовані і перебували у тюрмі, виводили їх до місця розстрілу на території тюрми, конвоювали за межі міста для знищення, варварськи ставились до заарештованих, особливо до дітей при навантаженні їх на машини для розстрілу;

б) Закопували розстріляних радянських громадян на території тюрми, а також вивозили трупи за межі міста;

в) Примусово стягували одяг і взуття з заарештованих, приречених до розстрілу. Після розстрілу привласнювали речі забитих;

г) Розкрадали і привласнювали харчі, передавані родичами та знайомими заарештованим радянським громадянам;

д) Знущалися з заарештованих, били радянських громадян, катували їх гумовими та дерев'яними палицями і нагаями.

Обвинуваченні винними себе визнали. Крім того, їх досить викрито показами свідків та очною ставкою із свідками та поміж обвинуваченими.

На підставі викладеного обвинувачуються:

Музика Кузьма Тимофійович – у тому, що, перебуваючи в лавах діючої Червоної Армії, він зрадив Батьківщині, здався в полон німцям. У вересні 1941 року добровільно поступив на службу до чернігівської тюрми на посаду наглядача, згодом був відповідальним черговим по тюрмі. Сторожив заарештованих, видавав їх з камери на розстріл. Разом з іншими наглядачами закопував трупи в ями, здирав одяг з заарештованих, приречених до розстрілу, грабував ці речі, бив заарештованих, за що був підвищений по службі і нагороджений;

Чудновець Степан Андрійович – у тому, що, перебуваючи в лавах діючої Червоної Армії зрадив Батьківщині, здався в полон німцям. В березні 1942 року добровільно поступив на службу до чернігівської тюрми наглядачем. Сторожував заарештованих у тюрмі, видавав їх для розстрілу, разом з іншими наглядачами закопував розстріляних, навантажував заарештованих на машини для відправки за місто, стягував одяг з заарештованих перед розстрілом з метою розподілу його серед тюремщиків, конвоював машини з заарештованими до міста розстрілу за межами Чернігова. Під час конвоювання по дорозі забив одного з заарештованих, що пробував утекти. Активно виступав проти радянських людей, приречених до розстрілу, за що його було нагороджено і підвищено по службі;

Доброговський Веніамін Семенович – у тому, що, перебуваючи в лавах діючої Червоної Армії зрадив Батьківщині, здався в полон німцям. В червні 1942 року добровільно поступив на службу до чернігівської тюрми на посаду наглядача. Сторожував заарештованих у тюрмі, був при розстрілах, разом з іншими наглядачами закопував трупи. Навантажував машини для вивозки заарештованих за місто на розстріл, конвоював заарештованих на роботу;

Загаба Семен Іпатійович – у тому, що, перебуваючи в лавах діючої Червоної Армії зрадив Батьківщині, здався в полон німцям. В березні 1942 року добровільно поступив на службу до чернігівської тюрми на посаду фельдшера. Отруював командирів Червоної Армії і партизанів. Встановлював брехливі діагнози, на підставі яких хворих негайно

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

розстрілювали. Загаба розкрадав і привласнював одяг та взуття, стягнуті з розстріляних російських громадян, а також привласнював продукти харчування, що надходили для заарештованих від їхніх родичів;

Варвинець Опанас Антонович – у тому, що перебуваючи на тимчасово окупованій території в м. Чернігів, зрадив Батьківщині, в лютому 1942 року добровільно поступив на службу до чернігівської тюрми на посаду наглядача. Ніс сторожу заарештованих, видавав їх, а також конвоював їх до місця розстрілу. Разом з іншими обвинуваченими закопував трупи, стягував одяг з заарештованих перед розстрілом з метою розподілити його поміж тюремщиками, бив заарештованих, за що одержував заохочення по службі;

Анікієнко Дмитро Йосипович – у тому, що, перебуваючи на тимчасово окупованій території в м. Чернігів, зрадив Батьківщині, в червні 1942 року добровільно поступив на службу до чернігівської тюрми на посаду наглядача, згодом комірника, сторожив заарештованих у тюрмі, видавав їх на розстріл, конвоював їх до міста розстрілу, навантажував машини для вивозки заарештованих за межі міста на розстріл, грабував одяг заарештованих, при сторожуванні та конвоюванні бив заарештованих радянських громадян, за що одержував нагороду по службі;

Овруцький Василь Андрійович – у тому, що, перебуваючи на тимчасово окупованій території в м. Чернігів, зрадив Батьківщині, в жовтні 1942 року добровільно поступив на посаду наглядача чернігівської тюрми. Будучи наглядачем, ніс охорону тюрми, виводив радянських громадян з камер до місця розстрілу, ніс охорону при розстрілі, брав участь у закопуванні трупів. Перед розстрілом радянських громадян він стягував з них одяг і приставляв їх до місця розстрілу в одній білизні, а також добивав поранених при розстрілі громадян, по-звірячому навантажував на автомашини дітей, приречених до розстрілу;

Савченко-Бельський Іван Ілліч – у тому, що під час тимчасової окупації німцями Чернігівської області в лютому 1942 року добровільно поступив на службу до тюрми на посаду наглядача. Сторожив заарештованих у тюрмі, конвоював їх до місця роботи, виводив з камер до місця розстрілу, ніс охорону місця розстрілів. Брав участь у закопуванні трупів, у навантаженні трупами автомашин. Розкрадав одяг і взуття заарештованих, а також продукти харчування, що їх надсилали заарештованим родичі;

Варвинець Василь Опанасович – у тому, що, перебуваючи на тимчасово окупованій території в Чернігові, в жовтні 1941 року добровільно поступив до слідчої поліції і був приставлений для роботи у тюрмі. Конвоював заарештованих із тюрми у слідчу поліцію і «СД» на допити, проводив арешти і обшуки в радянських громадян, бив і знущався з них під час конвоювання до поліції. Сторожив заарештованих у тюрмі, конвоював до місця розстрілу і вів нагляд при самому розстрілі. Дострілював недобитих поранених, стягував з них одяг, за що його заохочували і нагороджували;

Кербут Іван Іванович – у тому, що під час тимчасової окупації німцями Чернігівської області у вересні 1941 року добровільно поступив наглядачем до чернігівської тюрми. Сторожував заарештованих у тюрмі, приставляв їх до місця розстрілу, ніс охорону при самому розстрілі, брав участь у навантаженні автомашин трупами, закопував трупи на території тюрми, брав участь у стягуванні одягу з заарештованих перед розстрілом з метою поділити награбоване поміж тюремщиками, привласнював також продукти харчування, що надходили для заарештованих від родичів.

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

Жук Григорій Петрович – у тому, що під час тимчасової окупації німцями Чернігівської області в січні 1942 року добровільно поступив на посаду наглядача чернігівської тюрми, виводив радянських громадян із камер до місця розстрілу, ніс охорону під час розстрілу, закопував трупи розстріляних, брав участь у навантаженні автомашин трупами. Перед розстрілом радянських громадян стягував з них одяг, приставляв до місця розстрілу заарештованих в одній білизні.

Матвеев Павло Степанович – у тому, що під час окупації німцями Чернігівської області в лютому 1942 року добровільно поступив на посаду наглядача до чернігівської тюрми. Ніс охорону тюрми, конвоював на роботу радянських громадян, виводив із камер заарештованих до місця розстрілу, ніс охорону під час розстрілу, брав участь у навантажуванні трупів на автомашини, привласнював стягнутий з заарештованих одяг.

Єрмольченко Іван Мойсейович – у тому, що під час тимчасової окупації німцями Чернігівської області в травні 1943 року добровільно поступив на посаду наглядача чернігівської тюрми. Ніс охорону тюрми, конвоював заарештованих на роботу, виводив їх із камер до місця розстрілу і ніс охорону під час розстрілу, брав участь у навантажуванні трупів на автомашини, привласнював речі розстріляних.

Розенко Федос Євдокимович – у тому, що під час тимчасової окупації німцями Чернігівської області в січні 1942 року добровільно поступив на посаду наглядача до чернігівської тюрми. Ніс охорону тюрми, конвоював заарештованих на роботу, виводив їх із камер до місця розстрілу, ніс охорону під час розстрілу, брав участь у навантажуванні трупами автомашин, привласнював речі заарештованих;

Борисенко Дмитро Прокопович – у тому, що під час окупації німцями Чернігівської області в квітні 1942 року добровільно поступив на посаду наглядача чернігівської тюрми, ніс охорону тюрми, конвоював заарештованих на роботу, виводив їх із камер до місця розстрілу, ніс охорону під час розстрілу, брав участь у навантажуванні трупів на автомашини, привласнював одяг, стягнутий з заарештованих перед розстрілом, речі розстріляних;

Грищенко Пантелеймон Іванович – у тому, що під час окупації німцями Чернігівської області в жовтні 1941 року добровільно поступив на посаду наглядача чернігівської тюрми, конвоював заарештованих на роботу і до місця розстрілу, привласнював одяг, стягнутий з заарештованих перед розстрілом;

Сосєдов Прохор Тихонович – у тому, що під час окупації німцями Чернігівської області у грудні 1941 року добровільно поступив на посаду наглядача чернігівської тюрми. Ніс охорону тюрми, конвоював заарештованих на роботу, виводив їх із камер до місця розстрілу та ніс охорону під час самого розстрілу, брав участь у навантажуванні трупів на автомашини, привласнював одяг заарештованих, стягнутий з них перед розстрілом;

Поклад Микола Федосович – у тому, що під час окупації німцями Чернігівської області в вересні 1941 року добровільно поступив на посаду каральної організації «СД». Працюючи за шофера вивозив заарештованих радянських громадян з чернігівської тюрми до місця розстрілу. Він вивіз близько 45 чоловік. Двох заарештованих вивіз для повішення, брав участь у самому повішенні. Возив поліцаїв в Михайло-Коцюбинський район для боротьби проти партизанів, приставляв заарештованих до тюрми та поліції, бив заарештованих.

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

Обвинувальний вирок складений 31 січня 1944 року в м. Чернігів.

Ухвалою підготовчого засідання Військового Трибуналу Київської Військової Округи від 14 квітня цього року обвинувальний висновок стверджено та всі зазначені обвинувачувані передані до Суду Військового Трибуналу.

Справа призначена до слухання у відкритому судовому засіданні 18 квітня цього року в м. Чернігові.

Деснянська правда. – 1944. – 19 квітня.

21 квітня 1944 р.

Із зали суду

На лаві підсудних – вісімнадцять жалюгідних, мерзенних прислужників гітлерівських катів. Всі вони – людяні непевних професій. Зрадливі і боягузливі водночас. Кожного з них гестапівці і поліцаї завербували і відрядили до фашистської тюрми на допомогу німецьким катам. На кожному з них одяг розстріляних і закатованих чернігівчан.

Гнів і ненависть до цих потвор виявляють присутні в переповненому залі суду.

Один по одному проходять перед судом Військового Трибуналу фашистські поплічники, смердючі слимаки, гидкі виродки. Лагідним тоном прикидаючись неписьменними дурниками, вбивці розповідають про нечувані звірячі тортури і катування радянських людей в чернігівській тюрмі під час німецької окупації, про масові «вивантажування» тюрми, про розстріли наших братів, сестер, наших друзів і знайомих, про розстріл вагітних жінок і щойно народжених немовлят, про загибель квітучої молоді і страшну смерть глибоких стариків.

Радянські люди вмирали в тюрмі від голоду. Взимку вони терпіли холод, а влітку страждали від задушливого повітря. Били їх нагаями, палицями. Виснажували. А виснажених знищували.

Розстрілювали цілими сім'ями. Від гіркого плачу вмираючих дітей, від кривавих сліз матерів, що прощалися на віки з своїми любимими дітьми, міг би розтопитися лід. А кати – наглядачі спокійно вартували свої жертви, підганяли, покрикували і підштовхували їх до місця страти. Потім трупи замордованих кидали в ями. А бувало й так, що трупи валялися на подвір'ї тюрми кілька днів і свята кров замучених радянських патріотів заливала все навкруги.

Все це мусять визнати огидні підсудні Загаба, Анікієнко, Овруцький, Кербут, Чудновець, Грищенко та інші злочинці. Вони намагаються звалити вину на тих, що їх вже покарано або ще не спіймано. Та перехресним допитом, очною ставкою головуючий викриває вбивців, примушує їх визнати всі свої криваві злочини.

В залі напружена тиша. Похмуро сидять червоні офіцери. Бійці не втримуються і вголос висловлюють своє обурення. Матір закатованого Карбовська низько схилила голову і гірко, гірко плаче. Чудом врятована Коптель не може спокійно сидіти, чуються грізні хвилі народного гніву.

Головуючий капітан юстиції М. Майба: Підсудний Загаба, розкажіть судові, коли і як ви зрадили Батьківщині і здались в полон німцям. Розкажіть про все, що робилось у фашистській тюрмі під час окупації Чернігова німцями. Розповідайте, до чого зводилась

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

там ваша роль.

Загаба: Я попав до німців в полон, мене в табір військовополонених не надіслали, а відразу відрядили як фельдшера на роботу до лазарету.

Головуючий: Німці відразу вам повірили і дали роботу в своєму лазареті. А потім що було?

Загаба: Згодом відпустили додому в Чернігів.

Головуючий: І ви поступили на роботу до фашистської тюрми?

Загаба: Іншої роботи не було.

Головуючий: Багато вам платили?

Загаба: Спочатку ні. Потім, коли тюрмою керувало безпосередньо німецьке «СД», я одержував 1 350 карбованців на місяць і пайок.

Головуючий: Та ще й до того давали вам харчі, що надходили для заарештованих від їхніх родичів?

Загаба: Дещо давали.

Головуючий: Адже ви фельдшер, а доручили вам справу лікаря. Це що, в знак особливого довір'я?

Загаба: Я керував медпунктом тюрми.

Головуючий: В якому стані була тюрма? Хліб заарештованим давали?

Загаба: Тюрма була в жахливому стані. Кілька місяців заарештованим зовсім не давали хліба, а годували дрібною картоплею – 300-400 грамів на день. Камери були перевантажені. Заарештовані були завошивлені, вкриті коростою. Взимку камери не опалювалися. Влітку в перевантажених камерах нічим було дихати, не дозволяли відкривати навіть «волчка».

Головуючий: І їх за це розстрілювали? Розкажіть, як ви виводили на розстріл групу хворих на висипний тиф.

Загаба: З доручення начальства я увійшов до камери й сказав хворим, щоб виходили, що їх переводять до іншої камери, бо в цій треба зробити дезінфекцію.

Головуючий: Ваша жертва Анна Гурій просила вас помилувати її?

Загаба: Просила, та це було не в моїх силах.

Головуючий: А дитину, що хворіла на дифтерит, розстріляли?

Загаба: Вивели її з камери та на подвір'ї розстріляли.

Головуючий: А жінку з немовлям розстріляли?

Загаба: Я відрядив вагітну жінку до лікаря, де вона родила. Після цього я надіслав санітарку, щоб забрала роженицю разом з немовлям до тюрми. Їх обох німці розстріляли.

Головуючий: Розкажіть, як ви отруїли старшого лейтенанта Червоної армії, парашутиста?

Загаба: Я його не труїв, він помер від важкого поранення.

Головуючий: Підсудний Матвєєв, ви були перед смертю парашутиста в камері, де він сидів?

Матвєєв: Був. Він ходив по камері, попросив цигарку, я дав йому закурити. Хвилину через 15 Загаба поніс туди якісь ліки. Швидко після цього я разом з медсестрою Ніцай зайшов до камери та парашутист вже лежав мертвий.

Головуючий: Масові розстріли в тюрмі проходились часто?

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

Загаба: Так.

Головуючий: На подвір'ї тюрми розстрілювали, за місто вивозили, групами розстрілювали, сім'ями та в одиночку?

Загаба: Все це було.

Головуючий: А ви знаєте факти, коли трупи розстріляних радянських людей лежали по кілька днів непохованими і розкладалися?

Загаба: Так.

Головуючий: Чи не пригадуєте ви випадок, коли кров розстріляних текла по подвір'ю тюрми?

Загаба: Це було тоді, коли на малому дворі тюрми розстріляли заарештованих. Рідина разом з кров'ю розлилася. Її засипали піском та затрамбували вугіллям.

Така страшна дійсність недалекого минулого, коли рідний край стогнав під чоботом німецьких загарбників, вбивць. Це здається якимсь страшним сном. Та цей гіркий і кривавий час минув на віки.

Деснянська правда. – 1944. – 21 квітня.

22 квітня 1944 р.

Із зали суду

З кожним новим засіданням суду інтерес громадськості до процесу все збільшується. Головуючий капітан юстиції т. М. Майба вдало викриває спроби злочинців применшити свої кайнові діла.

З лави підсудних підводиться обвинувачений Жук.

Головуючий: Чому ви пішли служити до фашистської тюрми?

Жук: У мене діти, я мусив їх годувати, а в тюрмі добре платили.

Головуючий: Щоб нагодувати своїх дітей, ви найнялись допомагати гітлерівцям розстрілювати тисячі радянських дітей, допомагали їм знищувати ні в чому невинних людей?

Вбивця викритий.

Ось стоїть перед судом молодий слимак, зрадливий, з заячою душонкою, гидкий вишкребок Овруцький. Він заперечує свою участь в масових розстрілах.

Головуючий: Скажіть судові, скільки пораних, недобитих заарештованих ви дострелили.

Овруцький: Цього не було.

Головуючий: Підсудний Кербут, розкажіть судові, скільки людей знищили німці в чернігівській тюрмі, хто виводив заарештованих з камер, хто ями підготовляв, машини навантажував. Скажіть судові, чи брав у ньому участь Овруцький?

Кербут: Німці знищили тисячі радянських людей. Виводили заарештованих наглядачі, вартові, вони ж і трупи навантажували, сторожили. А Овруцький особливо старався.

Головуючий: Підсудний Анікієнко, що ви знаєте про масові розстріли німцями радянських громадян в чернігівській тюрмі під час окупації? Чи був до цього причетний Овруцький?

Анікієнко: Німці часто виводили заарештованих на розстріл. Знаю випадок, коли 3 людей розстріляли на подвір'ї, не підготувавши навіть ям. Після того, як військовополонені

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

розбіглися з яцівського табору в лютому 1943 року, німці розстріляли всіх заарештованих, що були в тюрмі. Разів п'ять провадили масове знищення заарештованих. Залишили тільки по 3-5 чоловіка, щоб було кому робити на господарському дворі. Овруцький вихвалявся, що він дострелив недобитого при розстрілі, перевірів, мовляв, свій пістолет.

Головуючий: І харчі заарештованих розкрадали, і закривавлений одяг привласнювали. Так?

Анікієнко: Що було – то було.

Головуючий: А от Овруцький прикидається невинним ягнятком.

Анікієнко: Нема чого гріха ховати.

Підсудний Поклад не розуміє, чому його судять разом з тюремниками-вбивцями. Він запитує про це головуючого. Адже він був тільки шофером, технічним водієм машини в поліції.

Головуючий: Підсудний Поклад, ви працювали в «СД»?

Поклад: Шофером.

Головуючий: Людей на розстріл возили?

Поклад: Тільки два рази, вивіз 45 чоловік на розстріл.

Головуючий: Радянських громадян вішали?

Поклад: Я приставив двох громадян на базарну площу для повішання, вішали їх німці.

Головуючий: А ви лише допомагали?

Поклад: Я в кабіні сидів.

Головуючий: А згодом рушили і люди, що спирались на машину, повисли в повітрі і задушились. Адже так?

Головуючий: Поліцаїв у Михайло-Коцюбинський район возили для боротьби проти партизанів?

Поклад: Возив, але я не знав для чого.

Головуючий: А звідти арештованих привозили?

Поклад: Так.

Ось підводиться з лави ще один виродок, дезертир і вбивця Чудновець.

Головуючий: Підсудний Чудновець, розкажіть, як ви дезертували з лав Червоної Армії та як найнялись служити фашистам.

Чудновець: Я попав у полон до німців, втік звідти, прийшов 9 вересня 1941 року до Чернігова. Начальник поліції написав листа до начальника тюрми і мене прийняли на роботу вартовим.

Головуючий: Поліція постаралась для вас, біржу замінила. Розкажіть, як ви застрелили заарештованого.

Чудновець: Я з Анікієнком та Гузієм везли заарештованих. Я хотів свою гвинтівку викинути та вона якось вистрелила.

Дальший допит підсудних викриває все більше злочинів. Розкривається страшна картина знищення радянських людей, їхніх дітей.

Свідчення Анни Гурій, що її кати двічі водили на розстріл, відобразили страхітливую картину знищування в тюрмі хворих саме тільки за те, що вони захворіли. Гурій пощастило врятуватись. Хвилюючись, розказує вона, як йшли в зимову ніч шестеро хворих молодих радянських дівчат босими і роздягненими по снігу і морозу на розстріл.

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

Суд оголошує акт надзвичайної комісії по розсліду фактів масового розстрілу німцями радянських людей в чернігівській тюрмі. Страшні цифри закатованих, замордованих, розстріляних, покалічених і знищених радянських людей. Комісія розкопала 11 ям, сфотографувала, навіки зафіксувала факти варварських злочинів німецько-фашистських падлюк.

В камерах на стінках залишились написи.

– Валентині тільки три місяці, і вона вже гине.

– Прощай, матінко! Навіки! Маруся Чухно.

Руденко, Безкровна, Тубілець, Сердюк, Пальчик і десятки інших прощаються з любимими, рідними, батьками, дітьми. Вони просять розплатитися з вбивцями – кров'ю за кров.

Судове слідство закінчено. Підсудним надається останнє слово. Після цього суд.

Деснянська правда. – 1944. – 22 квітня.

1. Так у тексті.

№ 299

Вірш опублікований в районній газеті «Добрянська правда» про спалене село Клубівка Ріпкинського району Чернігівської області

26 червня 1944 р.

Клубівка

Було собі село
Село те, Клубівкою звалось,
В країні Рад воно жило, цвіло,
Пишалося і квітчалося.

Народ купавсь в добрі,
Навколо зеленіли пишні луки,
Й ніколи він не ждав
Пекельної муки.

Та з заходу в червні,
В сорок першій році
Насунулись зграї
Німецької наволочі.

Засмутилось сонце,
Застогнали люди,
Нагаї свистали,
Холонули груди.

До церкви зібрався весь люд,
Якось у березні в неділю,
Помолитись богу,
За святе діло.

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

Та й не домолились...
Тай не достоялись...
Там і полягали,
Там на вік zostались.

Та раптом з'явилась
Озвіріла, п'яна
Від фашистських гадів
Есесівців згряя

З обох боків село запалили,
Порубали, постріляли та й занастили...
Старого й малого
Усіх положили...

Замовкло все...
Лише гарячі руїни димились
Ось і все що від села,
Надвечір лишилось...¹

Добрянська правда – 1944 р. – 26 червня – стор. 2.

Т. Написано Є.Ю. Сінокоп в березні 1943 р. після спалення с. Клубівки.

№ 300

Вірш І.Цинковського присвячений командирі Чернігівського партизанського з'єднання М.М. Попудренку

6 серпня 1944 р.

*Партизанська сторона
Народному герою М.М. Попудренкові присвячується*

Перехрестилися дороги
Біля побитого хреста, де чорний ворон, мов тривога,
Понад могилою літа,
Понад могилою, де плаче

Дівоча доля – маків цвіт:
Нащо любить було, козаче,
Та стільки весен, стільки літ!
Понад могилою, де мати

Ромашку білу пригорта...
Лежать в цвіту вояцькі лати
Біля побитого хреста.
Далеко літо горобине,

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

Димів полотнища густі...
Спід окупантів України
Зривала в синь свої мости.
Діброви тихі, солов'їні
Вогнем здіймалися в блакить,
Щоб змолоділа Україна,
Загартувалась, як граніт.
Колючий наш зелений вигін
В кривавих лапах німчури, –
Як уставав на бій Чернігів
При першій праведній порі.
Як з Мени йшли на сивий Ніжин
Сини лісів, сини боліт,
Щоб у смертях назавжди вижить,
Проливши кров, згубивши піт.
І вижили! І супостата
На перегнилля предали,
Щоб чебрецями розцвітати
Моїй чернігівській землі;
Щоб розливатися льонами
При непокореній Десні.
Щоб над окопними ровами
Шуміли вусом ячменя;
Щоб у надвечір малиновий,
У поле вийшовши з села,
Закохані вели розмову
Про вічність вбитого орла,
Про вічну славу партизана
У срібній пісні дівчорі,
В переполосканій світанням,
Вогнем прошитої зорі.
Перехрестилися дороги
Біля побитого хреста.
Дубняк із кореня старого
В глибоке небо уроста.
Шумує даль понад Десною,
Стропила зводять столярі,
Співуча радуга дугою
Перехилилася вгорі,
Як той вінок над головою
У молоді, – над селом,
Яке ми тільки вчора з бою
Взяли попалене кругом.
Та пахне зрубина соснова,

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

І хата в свіжій сосняку,
Як дівка, дивиться обнову
У зачаровану ріку.
І зачина ладнать паліччя
Довготелесий черногуз.
Земля повернута нас кличе,
Де в'яз попід руки загруз.
Де осокори понад шляхом
Аж на Качанівку пішли,
Тут, скинувши свою папаху,
Тарас чоломкався землі.
У літнім, темлім дощопаді
Моя земля у висоту
Гінці тужаві винограду
Знесе, як щедрість золоту,
Загиблим воїнам чубатим
У партизанській стороні.
...Були ми зовсім небагаті –
З одним відрізком на коні.
І часто-густо без шинелі,
Не в битих валенках – а так,
Та німцю пісню невеселу
Співали ми в огні атак.
І за столами не сиділи, –
Сухий сухар – на пополам,
Та німці в нас на всі завали
І передохли по полях.
Були ми зовсім небагаті...
Зведися ж, земле, нагороди
При новій вибіленій хаті
І при джерелі стій воді!
Бо там ходили ми з боями, там не один із нас поліг.
Дзвени, як струни, між полями,
Дзвінке мереживо доріг!
Вони розходяться співучі
На Срібне, Сіверськ, рідний лан,
Де в громах і чорних тучах
Зорю проносив партизан!

ІВАН ЦИНКОВСЬКИЙ
м. Київ, 1944 р.

Деснянська правда. – 1944. – 6 серпня.

№ 301

Стаття «Німецька фабрика смерті під Люблінном», що була написана за матеріалами центральних газет «Правда», «Красная звезда», «Известия» й опублікована у газеті «Деснянська правда»

16 серпня 1944 р.

Центральні газети «Правда», «Красная звезда», «Известия» публікують великі матеріали про нові злочини гітлерівської зграї. Під Люблінном на Майданеку був влаштований комбінат смерті, в якому протягом трьох років провадилося жахливе за своїми розмірами планове винищення людей.

За матеріалами центральних газет, ми розповідаємо про кошмарні злочини німецьких людоджерів у таборі винищення.

Багато горя, сліз і нещастя дали нашій країні, нашому народові фашистські нелюди – німецькі загарбники. Ми не забудемо і не простимо катування наших людей, численні шибениці, якими всіяли ненависні фашисти тимчасово окуповану територію. Ці нелюдські потвори розстрілювали поодинці і цілими групами радянських патріотів, знущалися з жінок і дітей. Мов чорні шуліки, шугали по окупованих містах фріцівські душогубки. Кров ні в чому неповинних людей лилася по нашій землі.

Наш народ знає і пам'ятає ці злочини, вони в нас на обліку, за кожну закатовану дитину, за кожну краплю крові радянських людей ми пред'являємо рахунок фашистським душогубам. Вони ніде не захищаються від справедливої розплати радянського народу.

Наша доблесна Червона Армія нещодавно визволила стародавнє місто Люблін. Біля цього міста на Майданеку виявлено жахливе місце – «Табір знищення»¹. Злочини, які творилися в цьому комбінаті смерті, перевершують все, що досі чинили фашисти на нашій землі.

Комбінат смерті

В кінці 1940 року на околиці міста Люблін – на Майданеку були пригнані тисячі поляків, євреїв, чехів, багато військовополонених з загарбаних німецьких територій. За планом німецьких інженерів, тут розгорнулося величезне будівництво.

В травні 1942 року було закінчено спорудження величезного «Люблінського концентраційного табору військ СС». Але в неофіційних документах, в листах і записках цей табір мав зовсім іншу назву: «Фернихтунгслагерь», що по нашому означає «Табір знищення».

Таким чином, тут німці спорудили найкрупніший в Європі комбінат смерті. Головною і єдиною метою цього жахливого комбінату було найпростіше утилітарне і швидке знищення найбільшої кількості людей – військовополонених і політичних в'язнів.

Все в цьому таборі було розраховане на винищення людей. Табір весь як будувався, весь час удосконалювалися засоби знищення людей. Людина, яка потрапила в табір на Майданеку, переставала бути людиною, вона ставала предметом, що підлягав знищенню. Виходу з табору не було. Хто потрапляв сюди, рано чи пізно знаходив смерть. Свої жертви фашисти використовували на роботах, а коли людина знесилилась, її просто знищували.

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

Табір охоронявся посиленою командою військ СС, був обнесений у два ряди колючою загородою, дротами якої пропускався електричний струм великої напруги.

Газова «баня»

Табір збудовано. З усіх кінців Європи сюди звозили ув'язнених. Починався конвеєр смерті. Есесівці застосовували новий спосіб винищення ув'язнених. Велику партію приречених на смерть заганяли у приміщення з бетонованими стінами. Жертвам пояснювали, що це, мовляв, баня, треба роздягтися. В кімнату таким чином набивали повно людей. Потім кімнату цієї «бані» закривали сталевими дверима, обмазуючи краї їх глиною. Спеціальна команда через отвір засипала в цю кімнату речовину – газ «циклон». Дрібні кристали, які при з'єднанні з киснем починали виділяти отруйні речовини, діяли зразу на всі центри людського тіла. Спеціальний наглядач з свого пункту спостерігав за удушенням, яке тривало від 2 до 10 хвилин. Потім трупи витягали з бані і приводили сюди нову партію приречених.

Кремаційні печі

Для того, щоб знищувати трупи жертв табору, які померли від голоду і непосильної праці або просто були забиті есесівцями, в таборі був влаштований спеціальний крематорій. Він являє собою великий прямокутник, складений з цегли найвищої вогнетривкості. У цій кам'яній стіні розташовано 5 великих топок, що закриваються герметичними чавунними дверцями. В кожну топку закладалося зразу 6 трупів. Якщо шостий труп не влазив, команда крематорію обрубувала руку, ногу, чи голову – і після цього герметично зачиняла дверці.

Всього 5 топок. Пропускна спроможність їх була дуже велика. Крематорій був розрахований на спалення трупів протягом 45 хвилин. Але поступово німці навчилися форсувати його роботу і за рахунок підвищення температури вдвічі збільшували пропускну спроможність: замість 45 хвилин, вони добивалися спалення за 25 хвилин і навіть менше. Коли взяти в середньому, що кожна партія трупів спалювалася за півгодини, і додати до цього, що починаючи з осені 1943 року, крематорій працював день і ніч, – то вийде, що за добу тут спалювалося примірно 1 400 трупів.

Цей крематорій німці винайшли і застосовували для того, щоб приховати свої злочини. Попіл із печей звалювався до спеціальних ям і закопувався.

Шеф крематорію німець Мунфельд навіть жив в крематорії. Трупний запах не хвилював його. Він казав, що від смажених трупів добре пахне. Він любив шуткувати з в'язнями. Зустрічаюсь з ними в таборі, він ласкаво запитував:

– Ну, як приятелю? Скоро до мене, в пічечку? – і, ляскаючи зблідлу жертву по плечу, обіцяв: – Нічого, для тебе я добре натоплю пічечку...

«Розваги» есесівців

Крім знищення ув'язнених в газовій «бані» і крематорії, обслуга табору практикувала різні способи знищення безневинних жертв. Вважалося за правило, що кожен есесівець за день повинен забити не менше 5 чоловік. Вони їх або просто вішали, або били дрючками, або розстрілювали з автоматів. В люблінському таборі смерті чоловіки і жінки з дітьми містилися окремо. Старшою наглядачкою жіночих бараків була якась жінка есесівка. Вона нещадно била жінок спеціальним бичем, по звірячому знущала з них.

Інколи в таборі смерті провадилися масові розстріли. Тоді, щоб заглушити крики

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

жертв і постріли автоматів есесівці заводи́ли трактори. Під їх гуркіт вони чинили розправу.

Один з крупніших розстрілів відбувся 3 листопада 1943 року. Рано вранці вся охорона була піднята по тривозі і табір був оточений подвійним кільцем гестапівців. З Хелмського шосе через табір протяглася безкінечна колона людей. Всього їх пройшло за цей день 18 тисяч. Половину становили чоловіки, другу – жінки з дітьми. Через дві години після того, як голова колони втяглася в табір, по всьому табору і в околицях заграла музика. З кількох десятків рупорів летіли фокстроти і танго. Радіо грало весь ранок, весь день, і всю ніч. Під звуки музики есесівці розстрілювали безневинні жертви. Таким чином, тільки за один цей день німці забили 18 тисяч чоловік.

М'ясник з Берліна

На території комбінату смерті виявлено один великий барак. В ньому не жили люди. Але він став, можливо, найстрашнішим свідком того, що тут відбувалося. Цей барак, завдовжки і завширшки в кілька десятків метрів, наполовину, на висоту 2 метри, заповнений взуттям страчених тут за три роки. Важко сказати, скільки тут пар взуття. Можливо, мільйон, можливо і більше. Тут є все: і розірвані солдатські чоботи, і польські солдатські черевики, і жіночі туфлі, і гумові ботики, і головне, – що найстрашніше – десятки тисяч пар дитячого взуття. Важко уявити собі щось страшніше цього видовища. Це жахливе, мовчазне свідчення смерті сотень і тисяч чоловіків, жінок і дітей.

Як і все в таборі смерті, цей склад був влаштований з утилітарною метою, після забитих нічого не повинно було пропасти – ні одяг, ні взуття, ні кістки, ні попіл. Біля цього складу були окремо складені тисячі, десятки тисяч підметок, союзок, окремо складено обрізки шкіри. Німці використовували все це для себе.

Нами захоплений в полон німець Теодор Шолен. За професією він – м'ясник з берлінської бійні. В таборі він виконував обов'язки комірника. В його обов'язки входило роздягати ув'язнених, що прибували до табору, обшукувати їх, знімати з них той одяг, в якому вони прийшли, перед тим, як відправити їх до газової камери, цей м'ясник, крім своїх прямих обов'язків, виривав в ув'язнених зуби і здирав з них золоті коронки.

Жертви інквізиції

Есесівці, які охороняли табір і керували винищенням людей в ньому, виходили з такого правила: всі люди, що потрапили до табору, будь вони військовополонені, чи ув'язнені, будь вони росіяни, українці, поляки, білоруси чи євреї, французи чи греки і т.п., – все одно рано чи пізно будуть знищені.

За три роки існування цього комбінату смерті тут винищено кілька мільйонів ні в чому неповинних людей. Діяльність табору винищення особливо активізувалася в квітні й травні 1942 року, коли до нього почали поступати масові партії євреїв люблінського гестапо. Потім почали прибувати партії поляків, обвинувачених в партизанській діяльності, партії політв'язнів з Німеччини, поляків із Львова, українців з Тернополя. Все літо й осінь 1943 року, з інтервалами у кілька днів, прибували транспорти з усіх основних німецьких таборів – Аксенгаузена², Дахау³, Флосенбурга⁴, Нойгамма⁵, Гроссенрозна⁶, Бухенвальда⁷. В жодній з цих партій не було менше 1 000 чоловік.

Кілька слів про національний склад людей, які потрапляли до табору. Велика кількість загиблих припадає на поляків. Слідом за поляками йдуть росіяни і українці. Велика кількість винищених німцями євреїв, звезених в табір буквально з усіх країн Європи.

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

Далі йдуть французи, італійці, голландці, греки, бельгійці, серби, хорвати, угорці, іспанці. В одній з кімнат канцелярії табору виявлено велику кількість документів – паспортів, посвідчень. Тут були документи, залиті кров'ю і розмиті водою і розтоптані ногами. Ця жахлива гора документів була надмогильною горою цілої Європи...

Не забудемо, не простимо!

Коли з Майданека налітав вітер, жителі Любліна зачиняли вікна. Вітер приносив у місто трупний запах. Трупний запах стояв над Любліном. Трупний запах висів над Польщею. Трупний запах підіймався над всією замордованою гітлерівцями Європою. Трупами запахом хотіли німці задушити людей і керувати світом.

Тепер на Майданек приходять тисячі любленців. Приходять, щоб побачити жахливий табір. Три роки був він їхнім кошмаром. Чорним смрадом і таємницею був окутий цей табір смерті. Червона Армія визволила Люблін і викрила перед усім світом ще один новий, небачений злочин фашистських людоджерів. Тепер немає більше таємниць. Ось печі диявола. Ось канави, де розстрілювали, ось залишки напівспалених трупів в крематорії. Люди дивляться і вже не плачуть. Всі сльози виплакані.

В канаві працюють німці, захоплені в таборі. Катів заставили викопати трупи їхніх жертв. Німці працюють мовчки. Вони тільки перелякано здригаються, коли чують лютий голос юрби, і ще нижче схиляються до своїх лопат. Юрба кричить. Стукають лопати по землі. З жахом вигукує жінка. З купи розвернутої глини канави виглянула ніжка дитини.

– Вбивці! – стогне натовп. – Бандити!

Старик-поляк Петро Романський підіймає дрючок над головою і кричить: – Чим, чим заплатите ви за мого сина?

Чим?

Дорогий читачу! Прочитай ці рядки і запам'ятай їх на все життя. Мститися німцям на кожному кроці, де б ти не працював – чи то на фабриці, чи то на ланах, чи то в установі. Мститися німцям фронтовою роботою, допомагай нашій Червоній Армії добити ненависного фашистського звіра, мститися німцям, щоб ніколи не повторився жахливий комбінат смерті, влаштований німцями на околицях стародавнього Любліна.

Деснянська правда. – 1944. – 16 серпня.

1. **Майданек** (Majdanek) – передмістя міста Люблін (Польща). Восени 1941 р. тут був створений один з нацистських таборів масового знищення людей. У Майданеку дислокувався центральний табір, що мав філіали в різних частинах південно-східної Польщі: Будзін (під Красником), Плашув (поблизу Кракова), Травники (під Вепшем), два табори в місті Люблін. У Майданеку за даними, що були оприлюднені на Нюрнберзькому процесі, нацисти винищили понад 1 500 тис. людей різних національностей.

2. Ймовірно **Заксенгаузен** (Sachsenhausen) – нацистський концтабір поблизу м. Потсдам. Створений в 1936 р. У таборі знищено понад 100 тис. в'язнів. У квітні 1945 р. звільнений Червоною армією. З 1961 р. у Заксенгаузені розгорнуто музейний комплекс.

3. **Дахау** (Dachau) – перший концентраційний табір у нацистській Німеччині. Був створений у березні 1933 р. на околиці с. Дахау (17 км від м. Мюнхен). Всього за час функціонування табору в ньому перебували понад 250 тис. осіб із 24 країн, у тому числі із СРСР; понад 70 тис. були закатовані або вбиті, 140 тис. переведені в інші концтабори, 30 тис. дожили до звільнення. У Дахау проводилися злочинні «медичні дослідження» над людьми. У роки Другої світової війни концтабір мав 125 табірних відділень і т. зв. «зовнішніх команд» на військових підприємствах Південній Німеччині і Австрії. У Дахау діяла підпільна організація в'язнів на чолі з інтернаціональним комітетом. Керівництво табору планувало знищити в'язнів. Але 28 квітня 1945 р., за день до приходу американських військ, в'язні розпочали повстання і фактично врятували тисячі життів.

4. Ймовірно **Флоссенбюрг** (Flossenbürg) – концентраційний табір СС у Баварії біля міста Флоссенбюрг був створений в травні 1938 р. і розташовувався на невеликому гірському плато на висоті 800 метрів над рівнем моря. За

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

час існування табору через нього пройшли понад 96 тис. ув'язнених, з них понад 30 тис. померли у таборі.

5. Ймовірно **Нойенгамме** (Neuengamme) – найбільший концентраційний табір на північному заході Німеччини, однойменний з районом Гамбурга, на території якого знаходився. Виник як філія табору Заксенхаузен. Створення філії було зумовлено початком інтенсивного будівництва в Гамбурзі. За роки його існування через табір пройшло 100 500 осіб.

6. Ймовірно **Гросс-Розен** (Groß-Rosen) – нацистський концентраційний табір СС (суч. Рогожниця, Польща) був заснований в серпні 1942 р. як філія концтабору Заксенхаузен. З 1 травня 1941 р. Гросс-Розен став самостійним табором. Більшість в'язнів табору працювали на гранітному кар'єрі для потреб фірми СС «DEST».

7. **Бухенвальд** (Buchenwald) – нацистський концентраційний табір, що був створений у 1937 р. поблизу Веймара. Спочатку називався Етtersберг. За 8 років у ньому було 239 тис. в'язнів. Багато в'язнів загинуло вже в період будівництва табору, що проводилося без використання механізмів. Ув'язнених нещадно експлуатували власники великих промислових фірм (Сіменс, Юнкерс та ін.). Особливо багато в'язнів загинуло в філії Бухенвальду – «Дора», де в підземних приміщеннях виготовлялися літаки-снаряди «Фау». Нелюдські умови існування, голод, непосильна праця, побої призвели до масової смертності. Понад 10 тис. в'язнів було страчено, в тому числі майже 8,5 тис. радянських військовополонених. Всього було закатовано 56 тис. ув'язнених 18 національностей. У таборі діяла підпільна організація антифашистів, очолювана комуністами. У 1943 р. був створений інтернаціональний табірний комітет на чолі з німецьким комуністом С. Бартеlem. До початку квітня 1945 р. організація налічувала 178 груп (по 3-5 осіб кожна), в тому числі 56 радянських груп. 11 квітня 1945 р. в'язні Бухенвальду на чолі з інтернаціональним політичним центром підняли повстання, в результаті якого табір було ліквідовано повсталими. У 1958 р. у Бухенвальді відкрито величезний комплекс музейних споруд.

№ 302

Вірш «Привіт тобі, Чернігів новий»

21 вересня 1944 р.

Привіт тобі, Чернігів новий!

Привіт тобі, палкий привіт!

Ти знов живий і твориш знову,

З руїн встають новобудови,

І пісня радості гримить.

Тебе два роки розпинали

Німецькі варвари-каги,

Палили, кривдили, стріляли.

В страшному полум'ї заграви

Конав в крові і муках ти.

Конав в крові . Але не згинув,

Не покоровсь, не здавсь катам!

Не став Чернігів на коліна,

І в закривавлених руїнах

Готовив помсту ворогам.

Вогонь і свист, І рев снарядів,

Лавини танків, шабель дзвін —

Відплата, смерть фашистським гадам,

Відплата, помста безпощадна

За кров і пустища руїн,

Світанок новий виринає

З запеклих вуличних боїв...

Веде дивізію Сарасв,

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

Руденко, Бондарєв, Нечаєв
Нещадно громлять ворогів.

Петрушин, Федоров, Кірсанов
І Михайловський й Комаров
Фашизму платять за знуцання,
За страти і за катування,
За пожари й невинну кров.

Чернігів! Що з тебе зробили
Мерзенні Гітлера кати?
Знівечен ти, Чернігів милий,
Але не вмер, і нові сили
Куєш, і родиш, і ростиш,

Ти знов живеш, співаєш знову,
Багатолюдний, як раніш.
Театри, школи, установи,
Ростуть стрункі новобудови
На місці тління пожарищ.

Безсмертна в пам'яті народу
Всесвітня слава смілих тих.
Що рік тому прийшли зі сходу,
Принесли радість і свободу
Для всіх чернігівців твоїх.

Привіт тобі, Чернігів милий,
В річницю звільнення твого.
Біля братерської могили
Ми клянємось віддати всі сили
Щоб знищить ворога свого!

За сиріт, вдів, що умирили
На чорних пустищах руїн,
Веде нас в бій товариш Сталін
Вперед, на захід, далі й далі,
Туди, де криється Берлін.

Т. ЧИКИЛЕВСЬКА,
Студентка Ніжинського педінституту.

Деснянська правда – 1944 р. – 21 вересня.

№ 303

Стаття «Рік тому» про звільнення м. Чернігів

21 вересня 1944 р.

Увечері 18 вересня над Черніговом спалахнула заграва. Чорний, густий дим здіймався у небо. Полум'я лизало стінки дерев'яного будинку. Ось воно торкнулося вивіски «Остфазер Берлін» і затягло її димом. Авто рушили в напрямі Гомеля. І ще далеко

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

за містом представників чорного Берліна наздоганяла кривава заграва.

А здаля все сильніше наростав грім артилерійської канонади. То червоні воїни вели бої на дальніх підступах до міста.

Ця могутня канонада буйним вітром увірвалася до осинового гнізда берлінських ділків. Вони, тікаючи від розплати, запалили свою резиденцію на Бобровиці.

Та для населення поневоленого міста ця заграва була знаменною. Вона провіщала волю і щастя.

Тікали коменданти і підкоменданти. За ними в хвості пленталися зрадники народу. Влада перейшла до рук військових. Німці зміцнювали підступи до міста, сподіваючись затриматися, відсидітися за блакитною стрічкою хвилястої Десни.

Крізь дим і канонаду, крізь доти і дротяні огорожі до міста навалом просувалися червоні частини. Вже Десною пливли німецькі трупи, вже танкісти полковника Петрушина зав'язали бої за залізничний міст, вже намацувалися переправи на Бобровиці, вже перші черги автоматників пролунали на П'яти Кутах. Нові заграви спалахнули над понівеченим містом. Палає будинок гестапо, комендатури, поліції і СД. Німці замітають свої криваві сліди.

Німецька батарея на Валу методично посилає снаряди за Десну. Їй ніхто не відповідає. Це тиша перед боєм. Все готується, все підтягається. Раптом далеко за Десною спалахнув вогник. Радянській снаряд ліг за ворожою батареєю. Другий накрив ціль. Знову все затихло.

Рано ранці 21 вересня могутній артилерійський залп сповістив про початок штурму.

Важко сказати, хто першим увірвався до міста. Важко сказати, хто перший притиснув до грудей визволителів і на Лісковиці, і на Бобровиці, і біля Ялівщини наче спід землі вирости радянські піхотинці.

Штурм закінчився блискучим визволенням міста. Так перестав існувати ще один важливий опорний пункт оборони німців.

Увечері цього дня радіохвилі рознесли по всьому світові знаменні слова Сталінського наказу. Урочистий салют Москви сповістив про нову перемогу радянської зброї. А на руїнах і згарищах багатостраждального Чернігова визволене населення шанувало визволителів.

Фронт відкочувався далі на захід. Сапери навели переправу через Десну. По щойно зведеному мосту мчали грізні танки, потужна артилерія.

Ось кілька артилеристів злізли з машини, піднялися на Вал. Купи уламків ворожої батареї були яскравим свідоцтвом влучного пострілу з-за Десни.

А вони засмагли, закурені, спустилися з Валу, сіли в машини і помчали вперед, на нові ратні подвиги. Слідом за ними мчала всенародна шана і тверда рука маршала Сталіна крізь бої і походи вела їх уперед.

С. СТАРЖЕНЕЦЬКИЙ

Деснянська правда – 1944. – 21 вересня.

№ 304

Повідомлення у газеті «Деснянська правда» про відкриття пам'ятника в с. Нова Басань Бобровицького району Чернігівської області

3 жовтня 1944 р.

Відкриття пам'ятника

В день першої річниці визволення Чернігівщини в Новій Басані відбулося відкриття пам'ятника, установленого в братській могилі. 364 чоловік, по-звірячому закатованих в час німецької окупації.

На мітингу були присутні багато трудящих сіл району.

Деснянська правда. – 1944 р. – 3 жовтня.

№ 305

Стаття «Масово-політична робота у визволених районах» у газеті «Деснянська правда»

8 жовтня 1944 р.

Коли Червона Армія визволяє черговий населений пункт, радянські люди, які вистраждали в гітлерівському рабстві, передусім, звертаються до своїх рідних визволителів з запитанням про те, як жила і боролась всі ці роки рідна країна, як більшовицька партія врятувала радянський народ від поневолення від німецьких загарбників.

Хто ж, як не партійні організації, може докладно ознайомити трудящих визволених районів з видатними перемогами Червоної Армії, з основними етапами героїчної боротьби радянського Союзу проти гітлерівської Німеччини? Населення з нетерпінням чекає більшовицьких агітаторів, доповідачів, читців.

Багато партійних організацій вміло і толково борються за відродження господарства, але, на жаль, ще повільно розгортають масово-політичну і культурно-освітню роботу серед населення визволених районів. Саме таке становище в районах Білорусії, Смоленської області, і, особливо Карело-Фінської РСР.

Німецькі загарбники в період окупації всіма засобами намагалися отруїти свідомість радянських людей, збити їх з пантелику. Не зважаючи на найпідступніші методи гітлерівських мерзотників, радянські люди лишилися вірні своїй батьківщині, великим ідеям більшовицької партії.

На визволеній від гітлерівських окупантів землі відбувається величезна творча робота. Мільйони людей під керівництвом партійних організацій енергійно відроджують заводи, фабрики, електростанції, шахти, нафтопромисли, колгоспи. Але чи значить це, що ми можемо лишати в стороні політичне виховання мас, байдуже ставитися до їх ідейної освіти? Ні в якому разі! Треба зрозуміти, що політична освіта у визволених районах є важливою умовою успішної ліквідації наслідків німецької окупації. Наші люди, врятовані від неволі і гітлерівського рабства, повинні знати всю правду про німецьку розбійницьку

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

політику закріпачення і винищення народів СРСР, щоб ще сильніше ненавидіти ворога. Обов'язок партійних організацій – невтомно підносити політичну активність трудящих і підносити їх революційну пильність, своєчасно викривати і присікати підривну діяльність ворожої агентури і поширювані нею брехливі, провокаційні чутки. Пильність і ще раз пильність – ось залізний закон воєнного часу.

Політична робота повинна бути підпорядкована конкретним цілям. Особливу увагу слід звернути на виховання у населення соціалістичного ставлення до праці і громадської власності, на зміцнення державної дисципліни, на переборення насаджуваних німецькими окупантами приватно-власницьких антиколгоспних і антидержавних настроїв. Головним завданням парторганізацій визволених районів є мобілізація трудящих на всемірне надання допомоги Червоній Армії, на швидше відновлення народного господарства і далі зміцнення колгоспного ладу. При чому, треба так організувати справу, щоб населення регулярно одержувало інформації про воєнно-політичний і міжнародний стан країни, щоб на кожному підприємстві і в кожному селі щонайменше раз у місяць провадилася політична доповідь, була організована бесіда.

Партійні організації деяких визволених районів недооцінюють всієї важливості політичної роботи в масах. Серед трудящих міст і сіл західних областей УРСР, наприклад, проводиться мало політичних бесід і доповідей, населення цих областей незадовільно постачається політичною, художньою і науковою літературою. Погано використовується радіо для політичної роботи, населення рідко бачить наші кінофільми.

В умовах, коли необхідно швидко ліквідувати наслідки німецько-фашистської окупації, подібна слабкість політичної роботи серед населення і інтелігенції визволених районів особливо нестерпима. Слід широко розгорнути політичну роботу навколо заходів нашої держави по відновленню радянських порядків і законів на території, визволеній від фашистських загарбників, в першу чергу, навколо повернення трудящим селянам землі, якою їх наділила до війни радянська влада і яку відібрали в селян німецькі загарбники. В пресі і в усній пропаганді треба широко висвітлювати заходи радянської держави по створенню нормальних умов життя, по відновленню господарства і культури у визволених від німецьких окупантів районах. На цьому буде ще тісніше згуртовуватися населення визволених районів навколо радянської влади, рідної і близької народові.

Гітлерівські загарбники, викинуті Червоною Армією з української землі, залишили у деяких визволених районах своїх підлих найманців, українсько-німецьких націоналістів. Активно викривати зв'язку фашистську ідеологію і зрадницьку злочинницьку діяльність українсько-німецьких націоналістів, викривати їх, як цепних псів гітлерівських імперіалістів, як злих ворогів українського народу – одне з важливих завдань партійних організацій. Правдиве більшовицьке слово – сильніша зброя, яка повністю переможе і розсіє отруйний дурман фашистської націоналістичної антинародної пропаганди німецьких холуїв. Необхідно роз'яснити населенню визволених районів, що тільки радянська держава, яка вийшла завдяки сталінській дружбі народів переможцем з найважчих випробувань, забезпечує трудящим справжню свободу, матеріальний добробут і швидке культурне піднесення. На своєму власному досвіді населення західних областей переконується і буде переконуватися, що радянська держава визволяє трудящих від важких наслідків німецької окупації.

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

Масово-політична робота буде змістовною і успішною, якщо місцеві агітатори будуть постійно в курсі важливих подій, що відбуваються в нашій країні і за рубежом. Для цього слід систематично проводити в областях семінари районних пропагандистських працівників, а також семінари агітаторів. Люди, які активно проявили себе в боротьбі з німецькими загарбниками, – ось хто повинен стати основним ядром агітколективів. Корисно і необхідно скликати районні збори інтелігенції, особливо вчителів, з постановкою політичних доповідей.

Само собою зрозуміло, що повинно бути проявлене особливо уважне піклування про повсякденний ідейно-політичний ріст партійних, радянських, профспілкових, комсомольських кадрів і інтелігенції. Необхідно широко організувати самостійне вивчення агітаторами історії і теорії більшовицької партії, відновити читання лекцій в допомогу вивчаючим марксистсько-ленінську теорію. Регулярно слід проводити консультації з історії ВКП(б), економіки, історії СРСР, з питань філософій і літератури.

В свій час Центральний Комітет ВКП(б) вимагав, щоб була ліквідована недооцінка преси, як важливішої зброї пропаганди марксизму-ленізму. Слід визнати, що недооцінка ролі газет ще де-не-де збереглась і до тепер. З цим ніяк не можна миритися. В дні війни роль преси піднеслася у кілька разів. Газети покликані стати центрами масово-політичної роботи серед населення, важливішим заходом виховання трудящих і вони є таким центром, де партійні організації ними по-справжньому керують і вникають у суть роботи своїх друкованих органів. Що вимагається від райкомів, міськкомів, обкомів і ЦК Компартій союзних республік, щоб їхні газети піднесли на рівень сучасних завдань? Підібрати до складу редакцій політично підготовлених і здатних журналістів, піклуватися про їх ідейно-політичний і культурний ріст, регулярно надсилати до редакцій оглядні листи з зауваженням про досягнення і огріхи в змісті і оформленні газет. Періодично слухати звіти редакторів і обговорювати плани роботи редакцій газет на бюро, а також звіти партійних колективів про керівництво газетами. Такої ж уваги і партійного керівництва потребує радіомовлення – один з найсильніших засобів політичного впливу на маси.

Партійні організації зобов'язані вжити всіх необхідних заходів до широкого розгортання політичної і культурно-освітньої роботи серед молоді. Необхідно активізувати діяльність комсомолу, неухильно добиватися піднесення його ідейного впливу на широкі маси молоді і енергійної участі в роботі по відновленню господарства, а також в зміцненні колгоспів, відновленні і налагоджуванні роботи шкіл і дитячих будинків, хат-читалень.

Наша країна переживає дні великого піднесення. Відновлено священні кордони радянської держави на півдні і на півночі. Наближається світлий день цілковитого визволення від ярма гітлерівського рабства народів Радянської Прибалтики. Червона Армія неухильно наближається до лігва фашистського звіра. Хай же правдиве більшовицьке слово ще більше прискорює ритм трудового життя, щоденно запалює і організовує радянських людей на нові подвиги, на посилення допомоги фронтові для остаточного розгрому німецько-фашистських недолудків!¹

Деснянська правда. – 1944. – 8 жовтня.

1. Газета «Деснянська правда» передрукувала українською мовою передовицю газети «Правда» від 7 жовтня 1944 р.

№ 306

Звернення колгоспників, колгоспниць, робітників МТС і радгоспів та спеціалістів сільського господарства Радянської України до всіх колгоспників і колгоспниць, працівників МТС і радгоспів, до всіх спеціалістів сільського господарства СРСР.

11 жовтня 1944 р.

Дорогі товариші!

Наша доблесна Червона Армія під геніальним проводом Маршала Радянського Союзу великого Сталіна, громлячи ненависного ворога, цілком визволила рідну Радянську Україну спід ярма німецьких поневолювачів.

Ми, колгоспники і колгоспниці, робітники МТС і радгоспів, ніколи не забудемо злочинів кривавих катів – німецько-фашистських загарбників та їх підлих прибічників – українсько-німецьких націоналістів, які катували, мучили український народ, піддавали вогню і руйнуванню наші прекрасні міста і села, заводи і шахти, колгоспи і радгоспи. Кров'ю і сльозами наших кращих людей залили прокляті загарбники родючі ниви Радянської України.

Ми ніколи не забудемо, як фашистські звірі закопували живими в землю під Васильковом і Золотоношею, Тростянцем і Куп'янськом наших батьків і матерів, наших синів і дочок. Ми не забудемо страхітливих руйнувань, вчинених німецькими загарбниками в Києві, Полтаві, Чернігові, Донбасі, Харкові та в інших містах і селах Радянської України.

Український народ не схилив своєї гордої голови перед німецькими поневолювачами. В рядах Червоної Армії, в партизанських загонах він самовіддано боровся і бореться за честь і незалежність, за свободу і соціалістичний устрій своєї прекрасної Батьківщини. Весь радянський народ знає про героїчні подвиги українських партизанських загонів і з'єднань під командуванням Сидора Ковпака, Олексія Федорова, Олександра Сабурова, Антона Одуха та інших.

Тепер Україна встає з попелу і руїн. Швидко відроджується її народне господарство. Менше ніж за рік на Україні відбудовано 26 439 колгоспів, 1 773 МТС, створено 57 000 колгоспних тваринницьких ферм. У великій сім'ї братерських республік СРСР – Україна розцвітає з ще більшою силою, ніж до війни. Наші серця сповнені палкої подяки до всіх братерських народів СРСР і особливо до нашого старшого брата – великого російського народу за неоціниму допомогу в боротьбі проти лютого ворога, за визволення Радянської України, в боротьбі за відбудування її народного господарства.

Ми палко, від глибини душі, дякуємо за своє визволення нашій доблесній героїчній Червоній Армії, нашій рідній радянській владі і комуністичній партії, дорогому і любимому батькові нашому великому Сталіну.

Натхнені історичними перемогами нашої Червоної Армії, ми, колгоспники і колгоспниці, робітники МТС і радгоспів Радянської України, з перших днів свого визволення широко розгорнули соціалістичне змагання за найшвидше відродження наших колгоспів і радгоспів, що славилися високими врожайями зернових і технічних культур, продуктивним тваринництвом. Люди колгоспного села не шкодували своїх сил,

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

щоб одержати високий урожай в 1944 р. на визволеній землі.

У самовідданій праці по відродженню громадського господарства колгоспне селянство Радянської України висунуло з свого середовища справжніх передовиків соціалістичної праці. Нові імена почула наша Батьківщина – імена Паші Ярмоленко і Олени Хобти, Даші Авраменко і Ганни Батової, Якова Шульги і Євграфа Петровського, Марії Кутової і Варвари Сахно. Кожний день зростає число таких передових людей. Своєю працею вони умножують славу сталінських вихованців – стахановців України, стверджують могутність і непереможність колгоспного ладу.

Ми робили все для того, щоб дати фронтові і країні більше хліба та інших сільськогосподарських продуктів. І це завдання ми успішно вирішили.

Наша праця окупилася сторицею. Ми виростили і зібрали багатий урожай зернових культур.

Тепер ми проводимо молотьбу зібраного хліба урожаю перемоги. Завершуємо сівбу озимих культур. Ми знаємо, що Батьківщині нашій потрібно багато хліба, особливо тепер, у вирішальний момент війни проти німецько-фашистських загарбників. Сьогодні хліб – незамінна зброя в боротьбі з ворогом, у боротьбі за дальше відбудування нашого господарства і зміцнення могутності нашої Батьківщини. В той же час ми дбаємо і про завтрашній день. Ми докладемо всіх сил, щоб побільше засіяти озимих, щоб на тільки виконати, але і перевиконати державний план озимої сівби і підняття зябу.

У своїй колгоспній праці ми не відстанемо від ратних подвигів радянських воїнів на фронті. Ми з честю виконаємо першу державну заповідь і здамо державі належні обов'язкові поставки і натуроплату за роботи МТС і успішно проведемо здачу хліба радгоспами.

На 5 жовтня 1944 р. по Україні виконано 88,4 проценти державного плану хлібопоставок, а колгоспи Житомирської, Київської, Кам'янець-Подільської, Кіровоградської і Чернігівської областей уже цілком виконали свої зобов'язання по хлібу перед державою.

Товариші!

Для нас колгоспників і колгоспниць, робітників і робітниць МТС і радгоспів України інтереси держави, інтереси фронту – понад усе. Ми з честю виконаємо свій патріотичний обов'язок перед нашою любимою Батьківщиною – СРСР, перед Червоною Армією, перед товаришем Сталіним.

Ми зобов'язуємося:

1. До 25 жовтня цього року повністю виконати державний план хлібопоставок, повністю внести натуроплату за роботу МТС, повністю виконати поставки до хлібного фонду Червоної Армії і закінчити здачу хліба радгоспами.

2. До 1 листопада 1944 р. додатково до плану здати до фонду Червоної Армії 15 мільйонів пудів хліба.

3. Своєчасно закінчити копання цукрових буряків, збирання картоплі, соняшника, кукурудзи та інших культур.

Ми звертаємося до всіх колгоспів, колгоспників і колгоспниць, робітників МТС і радгоспів, спеціалістів сільського господарства Радянського Союзу з закликом розгорнути соціалістичне змагання за дострокове виконання державного плану хлібозаготівель і

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

понадпланову здачу хліба до фонду Червоної Армії. Ми закликаємо успішно завершити всі осінні сільськогосподарські роботи.

Дорогі товариші!

Ми клянемося всьому радянському народові, рідній більшовицькій партії і радянському урядові, великому Сталіну, не жаліючи своїх сил, допомагати Червоній Армії громити ненависного ворога – німецько-фашистських загарбників.

День нашої повної перемоги вже недалекий.

Вперед – до нових перемог колгоспного ладу, до повного торжества нашої великої і справедливої справи!

Хай живе героїчна Червона Армія!

Хай живе наша велика Радянська Батьківщина!

Хай живе вільна Радянська Україна!

Хай живе прославлений полководець Маршал Перемоги – наш рідний Сталін!

(Лист обговорений і прийнятий на зборах колгоспників і колгоспниць, робітників і робітниць МТС і радгоспів Київської, Житомирської, Кам'янець-Подільської, Кіровоградської, Чернігівської, Полтавської, Дніпропетровської, Запорізької, Харківської, Сталінської, Миколаївської, Одеської, Ворошиловградської та інших областей УРСР).

Деснянська правда. – 1944. – 11 жовтня.

№ 307

Стаття «Народне торжество» про звільнення території України

17 жовтня 1944 р.

Велике свято на нашій вулиці. Український народ урочисто відзначив повне визволення своєї республіки від німецьких загарбників. В містах і районних центрах, селах, колгоспах, в кожній хаті, в кожній родині свято, торжество – Україна вільна! Не вдалося ворогові поневолити народ український, знищити його культуру і міць. Славна Червона Армія під мудрим керівництвом Маршала Радянського Союзу Йосифа Віссаріоновича Сталіна розвіяла ворожі орди, техніку ворожу, повністю звільнила славу Україну від німецьких поневолювачів.

Напередодні свята на фабриках та в установах, в колгоспах Чернігівщини пройшли багатолюдні мітинги та бесіди. Виступаючи на мітингу свого колективу, головний інженер фабрики первинної обробки шерсті тов. Галкін висловив думку всіх присутніх: «Повністю визволено любиму Україну, це величезне свято. Та ворога ще остаточно не добито. Напружимо ж всі сили, загартуємо волю, допоможемо Червоній Армії остаточно добити підлого ворога в його ж лігві».

Щиро й сердечно дякували чернігівці Червоній Армії і великому Сталіну за

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

визволення, за щастя стахановці мебельної фабрики тт. Віник і Кулішов. У відповідь на славні перемоги відважних червоних воїнів робітники мебельної фабрики зобов'язалися ще більше підвищити продуктивність праці.

На мітинг, присвячений всенародному торжеству визволення рідної України, зібралось коло 5 тисяч трудящих Ічнянського району. Про напружену працю за рік відбудови народного господарства, про успіхи в цій відбудові, про допомогу Червоній Армії розповіли виступаючі мітингу голова передового в районі колгоспу ім. Леніна тов. Прохоренко та тов. Руденко голова Монастирищенської сільської ради.

На площі і вулиці в знаменний щасливий день вийшли тисячі трудящих Чернігівщини. Святково одягнені юнаки і дівчата нашого обласного міста заповнили площу ім. Куйбишева. Гримить оркестр. Кружляє у танку молодь. Майорять червоні прапори над кожним будинком, навкруги площі.

Народ славить Червону Армію – визволительку. Народ славить партію Леніна – Сталіна, славить Маршала Перемоги – великого Сталіна.

Деснянська правда. – 1944. – 17 жовтня.

№ 308

Стаття «Радянський лад – джерело сили нашої Батьківщини»

28 жовтня 1944 р.

Безприкладні в історії перемоги, що їх здобула і здобуває Червона Армія над німецько-фашистськими загарбниками, наповнюють серце радянських людей почуттям радості і гордості за свій народ, за своїх воєначальників і за організаторів виробництва, за свою партію, за свого вождя і полководця – товариша Сталіна.

Радянський народ під керівництвом комуністичної партії черпає свої сили насамперед в тому суспільно-політичному ладу, який він створював. Радянський лад – одне з могутніх джерел сили Радянського Союзу.

Товариш Сталін говорив у своїй доповіді про 25-ту річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції:

«Нинішня війна з усією силою підтвердила відому вказівку Леніна про те, що війна всебічне випробування всіх матеріальних і духовних сил кожного народу. Історія воєн навчає, що лише ті держави витримували це випробування, які були сильніші від свого противника розвитком і організацією господарства, досвідом, майстерністю і бойовим духом своїх військ, витримкою і єдністю народу на всьому протязі війни. Саме такою державою є наша держава.

Радянська держава ніколи не була такою міцною і непохитною, як тепер, на третьому році Вітчизняної війни. Уроки війни говорять про те, що радянський лад виявився не лише кращою формою організації економічного і культурного піднесення країни в роки мирного будівництва, але й кращою формою мобілізації всіх сил народу на відсіч ворогові у воєнний час. Створена 26 років тому Радянська влада в короткий історичний строк перетворила нашу країну в незламну фортецю. Червона Армія з усіх армій світу має

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

найбільше міцний і надійний тил.

В цьому джерело сили Радянського Союзу».¹

Радянський лад – це новий економічний лад, нова система господарства і новий тип держави.

Зразу ж після того, як пролетаріат прийшов до влади, Ленін висунув перед ним це велетенське організаторське завдання. Ленін писав, що необхідно «крім вміння переконати... вміння практично організувати. Це – найтрудніше завдання, бо справа йде про організацію по-новому найглибших, економічних основ життя десятків і десятків мільйонів людей». (Твори, т. XXII, стор. 442).

На ґрунті цих історичних потреб, народжених самою природою соціалістичної революції, створювалась і використовувалась велика сила радянської організації. Вона то і висувається на перший план, коли ми розглядаємо значення радянського ладу, як джерела нашої сили в теперішній війні.

У нинішній війні постали перед нами незвичайні труднощі. Частково ці труднощі випливали з того, що ту воєнну машину, яку Німеччина створила з метою поневолити увесь світ із розрахунком частково тільки використати проти нас, вона була примушена цілком обернути проти нашої країни. Бо тільки часткове використання Німеччиною своєї воєнної сили проти нас не дало б їй можливості вистояти в найкоротший час. Німеччина була примушена кинути всі свої основні сили і засоби. Але це – ще не все.

В матеріально-технічному розумінні ми мали з самого початку війни проти себе не тільки Німеччину, але й майже всю Європу, оскільки Німеччина прибрала до рук всі матеріальні засоби поневолених нею країн.

А це ж всі старі промислові країни, як, наприклад, Франція, Бельгія, Чехословаччина. І, якщо врахувати при цьому раптовість вчиненого на нас нападу, то стає ясным, наскільки незвичайні труднощі виникли перед нашою країною.

Нема сумніву, що ніяка інша держава і ніяка інша армія не змогли б впоратись з такими труднощами. Тільки сила радянського ладу, його вища організація, дозволили виконати ту гігантську роботу, яка необхідна була для того, щоб організувати могутній опір ворогові, а потім і його розгром.

Щоб краще уявити все значення радянської організації в успішному розв'язанні цих завдань, візьмемо для порівняння царську Росію періоду війни 1914–1917 років.

Царський уряд вступив у війну, нагромадивши деякі запаси; їх вистачило, однак, ненадовго – всього на 4 місяці. Після цього часу становище ставало дуже тяжким: не вистачало патронів, гвинтівок; новобранців ні на чому було навчати, поповнення пішло на фронт без озброєння. Царський уряд, що спирався головним чином на поміщиків, був примушений звернутися за допомогою до промислової буржуазії. Були створені всілякі наради – по паливу, перевозках і т.п. Але ці наради перетворились в наради організованої спекуляції, тому лише, що приватновласницькі інтереси промисловців часто брали верх над інтересами батьківщини.

Шляхом цього порівняння ще яскравіше виділяється значення нового громадсько-політичного ладу, який створений з часу перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції, і є невичерпним джерелом нашої сили, заключаючи в собі гарантію нашої повної перемоги над ворогом. Вирішення тих велетенських завдань, які поставила перед нами справа

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

оборони батьківщини від озброєного до зубів хижака, стала можливою лише на основі нового господарсько-політичного ладу.

Справді, які були ці завдання? Це були не тільки найскладніші завдання організації озброєних сил армії і флоту, але й всього народного господарства, яке необхідно було спрямувати на справу розгрому ворога. Це було, по-перше, питання про перерозподіл усіх наших ресурсів і про створення нових виробничих сил; по-друге, про вивезення з районів, що опинилися перед загрозою окупації, всього рухомого залізничного складу, пального, худоби, устаткування промислових підприємств і про перебування на нових місцях всієї евакуйованої промисловості.

Але що означав перерозподіл ресурсів? Він означав зміну в роді діяльності тих чи інших підприємств; він означав перерозподіл речових елементів виробництва, основного і оборотного фондів; він означав перерозподіл робочої сили всередині підприємств; він означав також перерозподіл фінансових засобів.

Це була велетенська перебудова, що охоплювала всі галузі народного господарства. Так, машинобудівельні заводи зразу ж переключилися на виробництво найрізноманітніших засобів озброєння. Заводи чорної металургії повинні були швидко освоїти масове виробництво високоякісного металу, настільки необхідного для випуску різних видів боєприпасів, танків, літаків та іншого різноманітного озброєння.

Якщо уявити собі розв'язання таких завдань в умовах приватновласницького господарства, то легко побачити скільки непереборних ускладнень і перешкод могло б тут виникнути.

Від цих непереборних перешкод радянський лад позбавлений, бо економічною основою СРСР є громадська, соціалістична власність на засоби виробництва. Радянське соціалістичне господарство керується і спрямовується плануючою діяльністю держави. І, завдяки, насамперед, плановому початку, якому підкорено народне господарство нашої країни, стало можливим перебудувати його на воєнний лад так, що ця перебудова у найбільшій мірі відповідала священній справі захисту батьківщини від німецько-фашистських загарбників, що посягнули на неї.

Далі, в умовах війни, значно змінилася структура державного бюджету СРСР.

Змінилися і не могли не змінитися джерела прибутків країни. Така стаття, як відрахування до бюджету від прибутків підприємства, не могла не змінитися у зв'язку з тим, що з огляду перерозподілу ресурсів країни галузі легкої промисловості частково були поставлені на обслуговування потреб оборони. Значить, відрахування до бюджету від прибутків з цих підприємств повинні були зменшитися. А між тим, ми бачимо що якщо під час війни 1914–1917 років разом з розподілом господарства мала місце і фінансова криза, то в нинішній війні наш бюджет незмінно росте як по прибутковій, так і по видатковій частині. Характерно при цьому, що хоч і з року в рік (а іде уже четвертий рік війни) видатки на воєнні потреби зростають, цей ріст видатків на воєнні потреби супроводжується і ростом видатків на всякі інші потреби: на соціально-культурні заходи, на народне господарство. Як показують бюджети, прийняті X Сесією Верховної Ради СРСР і Сесіями Союзних Республік, у цих бюджетах незмінно зростають вкладення на розвиток господарства і на соціально-культурні потреби, зростають вклади на освіту, на здоровохорону. До державного бюджету додається при цьому нова стаття видатків – на відновлення господарства в тих районах, які були окуповані німцями.

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

Цей ріст фінансової могутності пояснюється особливостями радянського ладу, який створює можливості нових джерел прибутків, що в умовах іншого громадського ладу у значній частині спливали б по річищу паразитичного споживання. У нас нема такі класів, члени яких могли б наживатися на війні. Це зберігає нашій батьківщині додаткові джерела народного багатства, і народний прибуток може бути спрямований на потреби і цілі, що відповідають інтересам нашої батьківщини. І тут ми бачимо переваги радянського ладу.

Щодо такого завдання, як перерозподіл робочої сили, то знову таки воно одержало у нас своє успішне розв'язання тому, що розподіл робочої сили підкорений плануючій діяльності радянської держави. Треба врахувати далі ту обставину, що питання про перерозподіл робочої сили і про заміну новими робітниками тих, хто пішов на фронт, – це також питання навчання людей новим професіям. Часто приходили на виробництво люди, які ніколи раніше не мали виробничих професій, наприклад, колишні учні, колишні домогосподарки і т.п.

Але організаторська сила радянської держави виявилася не тільки в цілеспрямованій мобілізації речових ресурсів, а також і в організації людей, мобілізації мас.

Товариш Сталін, говорячи про роль радянського тилу, вказав, що радянський лад виявився кращою формою мобілізації мас і в умовах війни. І тут знову ж проситься деяке протиставлення. У свій час були надруковані статті відомого письменника Фейхтвангера, в яких він розповідав про те, що відбувалося у Франції, коли почалась війна. Він писав:

«І я себе почував чудово на протязі багатих семи років, прожитих у Франції. Я люблю цю країну, цей народ з його хорошим здоровим смыслом, і я вдячний за ці сім чудових років. Але це не значить, що я іноді не помічав менше приємного боку життя у Франції, хоч у той час я і не міг передбачити, як боляче ці шипи будуть колоти пізніше, коли почнеться війна...»

Що ж це за шипи?

Фейхтвангер бачить їх у проявах «найглибшого квієтизму² у всій країні, квієтизму, який давав себе почувати як в особистому житті, так і в політичному житті країни. Правда, середній француз жагуче цікавиться політикою своєї країни, але він слідкував за подіями, як глядач у театрі слідкує за розвитком дії п'єси. Він не розумів, і його не можливо було переконати, що він був дійовою особою в п'єсі».

Якщо з цього боку поглянути на те особливе і відрізнявальне³, що створює радянський лад, який являє собою новий тип громадського і політичного устрою, то цим відрізнявальним є факт найширшого втягнення мас в активне політичне життя. В «Короткому курсі історії ВКП(б)» вказується, що Ради є найбільше вигідною формою здійснення диктатури робітничого класу. Це тому, що Ради є найбільше всеоб'ємними масовими організаціями трудящих, що поголовно охоплюють всі маси населення, що це та форма, яка дає можливість залучити до активного політичного життя найглибші верстви народних мас. Іншою могутньою формою організації мас в профспілці, в яких об'єднані майже поголовно всі робітники і службовці нашої країни. Профспілки відіграють величезну роль в збиранні народної енергії, в розгортанні серед мас виробничо-політичної активності.

Якщо і в умовах буржуазного демократизму профспілки завжди були організацією, що об'єднує робітників промисловості, то на селі до радянського ладу ніколи не було

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

організації, яка об'єднувала трудящих. Вперше радянський лад створив організаційну форму об'єднання трудящих села. Це – колгоспи. В колгоспах об'єднані 97 процентів селянських дворів. Колгоспи – це соціалістична форма господарського об'єднання, але вони разом з тим відіграють величезну роль у вирощуванні громадсько-політичної активності мас.

Товариш Сталін говорив у своїй доповіді про XXVI річницю Жовтня, що вперше в цій війні селянство показало себе на височині свідомості загальнонародних інтересів. Це нова риса, яка зовсім не була відома в досоціалістичному селі. Нинішнє селянство – це селянство, яке живе в умовах нового ладу. Колгоспний устрій виявився могутньою формою організації, яка дала селянству не тільки величезні матеріальні вигоди, але і допомогла йому піднятися до свідомості загальнонародних інтересів.

Величезну роль в житті нашої країни відіграє комсомол, який являє собою могутню організацію, що вбирає в себе все, що є найпередовішого в нашому юнацтві.

Передовим загоном трудящих нашої країни є комуністична партія – та сила, що дає натхнення і організовує радянський народ, яка заслужено користується його нероздільними симпатіями. В дні Вітчизняної війни партія Леніна-Сталіна очолила боротьбу радянського народу проти німецько-фашистських загарбників, дала йому натхнення на цю боротьбу. Своїм неперевершеним вмінням організовувати маси в найскладніших умовах партія більшовиків поєднала в єдине і направила до загальної мети всі зусилля радянського народу, спрямувавши їх на справу розгрому ворога. Кращі сини і дочки партії Леніна-Сталіна, віддані Батьківщині і народові, показують приклади героїзму і самовідданості.

Радянський лад, який по своїй організаційній формі є зосередженням таких потужних важелів, як Ради, профспілки, колгоспи, комсомол, комуністична партія, що відіграє керівну і направляючу роль, являє собою непохитну, незламну могутність.

В глибокому патріотизмі радянських людей є і спадкові традиції героїчної історії народів нашої країни. Великий російський народ, який є найпатріотичнішим народом, зобов'язаний цим високорозвиненим почуттям патріотизму успадкованим традиціям, що склалися в його багатій історії боротьби проти численних ворогів.

Але чудова сила радянського ладу виявилась в тому, що він зумів не тільки утримати ці традиції, а й підняти їх на вищий щабель. Радянський лад зміг це зробити тому, що він постійно виховує людей в свідомості ними свого нерозривного зв'язку з народом, з батьківщиною. Наш народ за 26 років радянської влади пройшов чудову, багату школу самовиховання, вирощування в собі духу громадянства, духу колективізму, ще більшого зміцнення свідомості загального, свідомості загальнонародного інтересу.

Як в галузі господарській, так і в галузі політичній радянський лад створив нову силу організації. Наші вороги ставили ставку на те, що радянський лад виявиться чимсь хитким і бачили в ньому шанс для своєї перемоги. В дійсності ж вийшло навпаки: основне джерело поразки німців саме в силі радянського ладу. Це найприкріший прорахунок нашого ворога. Хід війни показав, що радянський лад виявився не тільки найкращою формою організації успіху мирного будівництва, але й великих воєнних перемог, які здобуває наша доблесна Червона Армія, керована

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

геніальним полководцем – товаришем Сталіним.

«Спутник агитатора». – 1944.–№ 14.

Деснянська правда. – 1944. – 28 жовтня.

1. Сталин И. В. 26-я годовщина Великой Октябрьской социалистической революции // О Великой Отечественной войне Советского Союза. – М.: Госполитиздат, 1947. – С.119–120.

2. Йдеться про пасивне ставлення до оточуючого життя.

3. Так у тексті.

№ 309

Повідомлення газети «Деснянська правда» про відкриття обласного кінофестивалю

23 листопада 1944 р.

З 5 грудня у нашій області починається кінофестиваль. Перший тур фестивалю триватиме з 5 по 15 грудня. В першому турі будуть обслужені такі районні центри: Куликівка, Олишівка, Михайло-Коцюбинськ, Дмитрівка, Варва, Мала Дівиця, Срібне, Лосинівка, Носівка. В цих районних центрах демонструватимуть звукові кінофільми. Буде показано по 2 фільми кожного разу. Програма мінятиметься що два дні.

Глядач побачить під час фестивалю такі кінофільми: «В ім'я Батьківщини», «Кутузов», «Битва за Росію», «Георгій Саакадзе», «Велика земля», «Два бійці», «Я – чорноморець», «Секретар райкому», «Партизани в степах України» та ін.

У першому ж турі кінопересувки обслужать німими кінофільмами села Прилуцького, Ніжинського, Остерського, Менського, Борзенського, Городнянського, Срібненського, Козелецького, Корюківського та Понорницького районів.

На селах будуть показані кінофільми: «Райдуга», «Вони захищають Батьківщину», «Секретар райкому», «Орловська битва», «Сталінград».

Другий тур фестивалю буде проведений з 20 грудня ц. р. по 1 січня 1945 року в таких містах і районних центрах області: Чернігові, Ніжині, Прилуках, Острі, Козельці, Ічні, Добрянці, Щорсі, Бахмачі, Борзні, Мені, Сосниці, Городні, Семенівці, Новгород-Сіверському.

Тут будуть показані звукові кінофільми: «Зоя», «Я – чорноморець», «Миргород», «Машенька», «Райдуга», «Велика земля», «Секретар райкому», «Георгій Саакадзе», «Пархоменко», «Битва за нашу Радянську Україну».

Кінофестиваль ставить своїм завданням ознайомити найширші маси трудящих міст і сіл Чернігівщини з кращими кінофільмами та поліпшити роботу кінотеатрів і кінопересувки нашої області.

Деснянська правда. – 1944. – 23 листопада.

Матеріал газети «Деснянська правда» під загальною назвою «Радянський воїне! Помстишь фашистським нелюдам за кров і страждання радянських людей!»

15 грудня 1944 р.

Товаришу! Сьогодні ми друкуємо ряд матеріалів про звірства, які чинили гітлерівці на нашій рідній землі, на Чернігівщині. Кров холоде в жилах навіть від згадки про ті страшні часи німецької сваволі.

Більше року минуло після визволення Чернігівщини від ворога-людоджера. На згарищах трудящі підвели нові будинки, відроджують життя. Але радянські люди не забудуть і не простять німецьким гадам крові безневинних жертв, не забудуть і помстяться за зруйноване щастя, за тисячі стариків, жінок, дітей – розстріляних, порубаних, повішених, спалених, живими закопаних у землю.

Товаришу! Прочитай газету і передай іншому. Хай гнів і ненависть до проклятих німців підносить тебе і твої друзів до трудових подвигів. А, прочитавши газету, надішли її на фронт воїнові Червоної Армії – брату, сину, чоловіку, другу. Нехай прочитає і товаришу бійцю передасть. Нехай повною мірою помстяться вони за знущання, за кров і сльози народу нашого.

Червоний воїне! Пам'ятай і ніколи не забувай про страшні катування. Кров твоїх земляків кличе до священної помсти. З мечем і вогнем пройди по землі ворожій і нехай гнів і ненависть примножать силу твою в боротьбі з кровопивцями, щоб прискорити час остаточної перемоги, хвилину, коли могутньою рукою ти піднімеш над Берліном прапор перемоги.

Страшна розправа

Нелюдські звірства чинили німецькі варвари в Козелецькому районі. Найбільш жахливим було вбивство ні в чому неповинних 365 радянських громадян.

Це було навесні 1943 року. Горіла земля українська під ногами проклятих окупантів. Скаженілі кляті недолюдки і вирішили кров'ю людською залити полум'я народного гніву. За два дні в районі було заарештовано понад 600 чоловік. Це були мирні громадяни, рядові колгоспники, єдиною провинною яких було те, що вони – радянські чесні люди. Старики і юнаки були поруч. Серед заарештованих села Лихолітки був дід 68 років – Іван Парфенович Михед і з цього ж села підліток 13-річний Іван Йосипович Барловський.

Заарештованих кинули у льох і тримали 10 днів. В неймовірних умовах перебували люди, зазнаючи нелюдських страждань. Було так тісно, що не можна було присісти. Всі 10 днів ув'язнених не годували. І від голоду, виснаження вмерло 18 чоловік.

Настав одинадцятий день страшного ув'язнення, день смерті. Ні, не смерті, день убивства. Це було щось жахливе, звіряче. Таке не можна передати словами. Німці по одному виводили з льоху свої жертви і, не даючи їм отямитись, били важким залізом по голові. Вбивали або приголомшували і тут же вантажили на автомашини та вивозили за місто, де заздалегідь було приготовано величезну яму.

Очевидці розповідають, що половина з тих людей, яких закопали, були живими. Земля,

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

насипана на могилі ворушилась ще багато годин по закінченні страшної розправи.

А. ЯРОВИЙ
секретар Козелецького райкому КП(б)У.

Пекельний вогонь

Напередодні звірячої розправи у корюківській лікарні лежало до півсотні хворих. Декому, хто тільки міг на ноги звестися, пощастило вирватися вночі перед жахливим днем 2-го березня 1943 року. А хто лишився, той не unikнув кривавої розправи.

Коли прийшли кати, хворі почали кричати. Але товстопикий бандит, удаючи з себе смиренну вівцю, пояснив: «Ми шукаємо партизанів. Хто невинен, тому нічого боятися».

Першою за «партизана» німці прийняли хвору 70-річну бабусю Зінаїду Пащенко. Куля пронизала старечу голову на виліт. Далі людожери взяли катувати молоду колгоспницю Віру Мартинович. Багнетом кололи очі, рот, а вже потім пристрелили з автомата. Лікаря Олену Василівну Адамову з дочкою Танею німці наздогнали аж на Олексіївці, за два кілометри від лікарні. Дівчинці знесли голову шаблюкою, а матір закатували насмерть. На очах лікаря Безродного німці розстріляли його матір, сестру, дружину з двома дітьми.

Лікарня запалала. У вогні і згоріло до 25 хворих. У страхітливій Корюківській трагедії чи не наймерзеннішим злочином німецько-фашистських убивць є розправа з тяжкохворими людьми, німцями, беззахисними, ні в чому неповинними.

М. ЗАЙЧЕНКО

Вони вбили мою маму

Пам'ятай все, все. 10 вересня 1943 року німці увірвалися в нашу хату.

Коли вже нічого було забирати, німці вирішили вкрати наше життя. Один з них зняв автомат, вистрілив і влучив у мою рідну матусю. Мати впала, залилася гарячою кров'ю. Німець стріляв, а я втікла в бур'яни.

Віра ЯНКО.
с. Іванківці
Срібнянського району

Звірі, недолюдки

Каральний загін оточив село Червону Гуту. Засновигали німці по хатах, виганяючи людей прикладами, автоматами. Загадали виносити з хат всі речі, Зігнали всіх людей до омшаника. Відчули старі і малі щось страшне, розгадали чорні плани ворогів своїх.

Жах і розпач опанували людьми. За що кара? За що наруга?

Полум'я охопило омшаник з усіх боків. Німці заживо палили людей.

Штовхаючи в плечі, в голову, в груди, кулаками, прикладами, чоботами,

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

тягли кати до палаючого жахливого багаття молоду дружину колгоспника Антона Симбірського.

Притискаючи до себе немовля, наближалася вона до омшаника. Та ось в затуманених очах блискавкою майнула рішучість. З останніх сил рванулася вона, і ось всю струнку постать її з дитиною на руках осяяло пожарище. На мить вона завмерла над колодязем і разом з дитиною кинулася вниз.

А в цей час перед пикатим німцем повзала на колінах Марфа Гутник. Сльози матері, падаючи на землю, змішувалися з кров'ю закатованих людей. Вона благала не за себе, просила за життя синів – 12-річного Василька і 6-місячного Олександра. Німець огидний, поблискуючи окулярами, наче уважно слухав жінку, та ось він спокійно повернувся і також спокійно-автоматично підхопив багнетом немовля і жбурнув у полум'я.

Страшно кричала стара мати, жінка Івана Забіли. Поліцаї Назар Хорошун та Юхим Христинко тягли за коси найстаршу її дочку, щоб кинути в огонь. Догорів омшаник. Стихли крики – немає людей в селі. Всіх спалено. Та цього мало кровопивцям – не наситилися. Запалили все село. Полум'я і освітлювало залиту кров'ю землю, забитих, замучених, обгорілих людей. Довго горіло мертве село, а спустошеними вулицями мчали німецькі машини, навантажені добром закатованих.

З 116 чоловік, які в цей день були в селі, залишились живими лише двоє – 75-річна бабуся і дівчина 9 років, та й та 7 разів поранена.

Так розправилися німецькі кровопивці з партизанським селом Червона Гута, Пролетруднянської сільради Любецького району.

Т. ЧЕРНЯВСЬКА.

Їх було 180 ...

Коли затихли зойки людей, коли завмерло полум'я, із боліт лісу повиходили ті, кому вдалося втекти від катів, вдалося врятувати життя. Їх було небагато. Вони стояли мовчазні, перед ними простяглося згарище – те, що нещодавно звалось селом.

Німці заборонили ховати тих, хто загинув. Трупи стариків, дітей, жінок, юнаків кликали до помсти, нагадували про невинно пролиту кров вчительки Москан, колгоспників Варки Савенко, Івана Савенка, Федора Нестеренка, Федота Грищенка, Микити Нестеренка, Ніни Бура, Палажки Павленко і багатьох інших.

В цей страшний день в селі Пізнопали німці спалили, вбили, закатували 180 чоловік.

І. ЗАВАДСЬКИЙ,
завідуючий відділом пропаганди агітації
Ріпкинського райкому КП(б)У

Деснянська правда. – 1944. – 15 грудня.

№ 311

**Спецповідомлення начальника УМГБ по Чернігівській області полковника
О.Федорова секретарю Чернігівського обкому КП(б)У М. Кузнєцову про
реагування населення на судовий процес над військовими злочинцями за період
16–26 листопада 1947 р.**

17 листопада 1947 р.

Цілком таємно. Літ. «А»

СПЕЦСООБЩЕНИЕ

Первый день процесса над венгерскими и немецкими военными преступниками, в основном, прошел организованно. Необходимо отметить лишь, что недостаточно четко была поставлена комендантская служба. Комендант по залу судебного заседания капитан БРАЖНИКОВ и его помощники, неправильно организовал распределение билетов, допустили перегрузку зала. Со стороны отдельных посетителей была допущена недисциплинированность – они ходили во время судебного заседания, сидели в шапках, на задних рядах курили. Следует также отметить, что при распределении билетов на первый день суда они, в основном, достались руководящему составу городских организаций.

Настроение и поведение подсудимых было удовлетворительное. Из 16 подсудимых в предъявленном обвинении виновными себя признали полностью – 5 человек, частично виновными – 10 человек и виновным себя не признал – 1 человек. Заявления подсудимых по этому поводу соответствуют их признаниям на предварительном следствии.

Реагирование населения Чернигова по поводу процесса – положительное. Главный бухгалтер конторы «Маслоснабсбыт» ГАРИГА И.М. заявил: «Проходящие процессы в настоящее время по делу о злодеяниях немецко-фашистских захватчиков в Донбассе, Крыму, на Кубани и сейчас в Чернигове послужат назидательным уроком для поджигателей новой войны с Советским Союзом».

Начальник производственного отдела Черниговского маслотреста БОВСУНОВСКИЙ И.И. высказал такую мысль: «Народный гнев рано или поздно настигает преступников и карает их. Об этом должны помнить поджигатели войны в Америке и Англии».

Рабочий Горкомхоза ВЕЛЬМАН Г.С. сказал: «Неужели Указ Верховного Совета об отмене смертной казни будет распространен и на этих извергов рода человеческого?».

Телефонистка Черниговской междугородней телефонной станции ГРИГОРЬЕВА Е.Ф., беседуя с сослуживцами по поводу того, что ей не достался билет на процесс, заявила: «Все равно достану пропуск и послушаю как будут судить немецких и венгерских фашистов».

Большое желание высказала пойти на процесс сотрудница Уполномоченного Министерства заготовок ЧЕРНЯВСКАЯ. Она же заявила, что для подобных преступников должна быть оставлена в силе смертная казнь.

Резких антисоветских высказываний за первый день суда не зафиксировано.

Начальник управления МГБ Ч[ерниговской]О[бласти]
полковник

[підпис]

ФЕДОРОВ

18 листопада 1947 р.

Цілком таємно. Літ. «А»

СПЕЦСООБЩЕНИЕ

Во второй день (18 ноября) судебного процесса по делу о злодеяниях немецко-венгерских оккупантов, были допрошены обвиняемые: АЛДЯ–ПАП¹, ЗАХАР, АМОН, БАУМАН, ЭРЛИХ, ШАФРАНЬ, ШИПРАК, БОРОШ и ДРОСТЕ.

Наибольший интерес представили показания бывшего командира 105 венгерской дивизии, действовавшей на территории Черниговской области – генерал-лейтенанта АЛДЯ-ПАП и бывшего начальника штаба восточной группы венгерских оккупационных войск полковника ЗАХАРА.

Подсудимый АЛДЯ-ПАП дал подробные показания о приказах венгерских властей и его лично о безжалостном отношении к мирному населению, на основании которых производились расстрелы советских граждан, сжигались населенные пункты и грабилось имущество.

АЛДЯ-ПАП дал также показания о провокационном налете немецких самолетов с советскими опознавательными знаками на венгерский город Кошице в начале германо-советской войны, о связях в Англии в период пребывания там в качестве военного атташе. В частности, он упомянул о связях с лордом Ротемиром – владельцем и издателем газеты «Дейли Мейл», сына которого венгерские реакционные круги намечали на венгерский престол.

Полковник ЗАХАР дал развернутые показания о совещаниях Гитлера с Хорти, венгерских генералов с немецкими генералами Фридрицы, Кидингером² и фельдмаршалом фон Клюге, на которых обсуждались планы порабощения и уничтожения украинского и белорусского народов.

Подробные показания о чинившихся злодеяниях дали: бывший начальник артиллерии 8 корпуса полковник АМОН, бывший командир полка полковник ШАФРАНЬ и солдат БОРОШ.

Процесс продолжает привлекать внимание общественности гор. Чернигова. Зал кинотеатра имени Щорса не в состоянии вместить всех желающих побывать на процессе. Сегодня в зале большинство рабочих, служащих и интеллигенции города.

Абсолютное большинство реагирования о процессе носит положительный характер. Многие трудящиеся города Чернигова высказывают сожаление о том, что смертная казнь отменена и фашистские оккупанты не будут повешены.

Приводим наиболее характерные положительные высказывания.

Начальник цеха завода «Октябрьский Молот» ЗАРА Л.М. сказал: «Много горя потерпел наш народ. Преступники получают по заслугам. Жалко только, что у нас отменена смертная казнь».

Товаровед отдела снабжения завода «Октябрьский Молот» ВОЛК заявил: «Без суда надо пустить было в расход этих преступников и не морочить с ними голову».

Рабочий литейного цеха ЗУБАРЕВСКИЙ, беседуя с рабочими, высказался: «За их преступления нет меры наказания. Их надо казнить».

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

Священник ПОДКУР Н. заявил: «Обвиняемые счастливы, что судит их Советский суд и что в нашем отечестве отменена смертная казнь. У нас в Остерском районе проживают живые свидетели немецко-венгерских зверств – дочери сожженного священника Ноя ХОЙНЕВСКОГО».

Служащая Облпотребсоюза РЕЙЗИС, касаясь подсудимого генерал-лейтенанта АЛДЯ-ПАП, сказала: «Этого матерого волка надо по частям резать за погубленные им тысячи невинных советских граждан».

Врач БАХАИДЗЕ заявил: «Происходящий в Чернигове процесс имеет большое международное политическое значение. Он показывает нашу силу за границей, а также свидетельствует о том, что военные преступники не ушли от ответственности перед советским народом».

Во время допроса обвиняемых в зале судебного заседания раздавались возгласы: «Их надо в цепи заковать так, чтобы кровь сочилась» . «Это звери в образе человеческом» . «Их надо четвертовать» и т.п.

Отрицательные высказывания зафиксированы только со стороны отдельных подучетников из числа антисоветского элемента. Так, например, быв[ший] кулак КАРЖИНСКИЙ В.В. высказался: «Я бы не судил этих людей. Война есть война. А на войне можно бить, ломать, грабить, убивать».

Его дочь КАРЖИНСКАЯ А.Г., работающая охранником на почте, заявила: «Что же они вздумали сейчас судить? Уже столько времени прошло. Разве наши так не делают? Ведь наши тоже убивают, как и немцы».

Начальник управления МГБ Ч[ерниговской]О[бласти]
полковник [підпис]

ФЕДОРОВ

19 листопада 1947 р.

Цілком таємно Літ. «А»

СПЕЦСООБЩЕНИЕ

Утреннее и вечернее заседание 19 ноября открытого судебного процесса над немецкими и венгерскими военными преступниками – участниками злодеяний на временно оккупированной территории Украинской и Белорусской ССР было посвящено допросу обвиняемых. Допрошены: генералы ВУКОВАРИ и САБО, полковники МИЧКЕЙ и СЕКЕЙ, подполковники БАЙЕР и ТЮЛЬФ, майор БЕРДЕФИ.

20 ноября суд переходит к допросу свидетелей.

Первыми будут допрошены свидетели из числа венгерских военнопленных.

Процесс продолжает находиться в центре внимания населения Чернигова. Зал судебного заседания не может вместить всех желающих попасть на процесс. Различные слои населения в подавляющем большинстве положительно реагируют по поводу суда. Имеющиеся в нашем распоряжении материалы свидетельствуют о том, что трудящиеся сожалеют об отмене смертной казни для военных преступников.

Домохозяйка, мать Героя Советского Союза КАРНАУХОВА, заявила: «Зачем так

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

долго держали и возились с этими паразитами. Если бы не была отменена смертная казнь, их надо было бы всех повесить на центральной площади города. Собакам – собачья смерть».

Студентка ШЕЙНАЯ Е.Е. высказалась: «Никогда не забуду как венгры и немцы в 1943 году сожгли наше село и тогда в огне погибли мои дядя, тетя и их двое детей. Жаль, что по нашему закону нельзя расстрелять этих злодеев. Но надо их строго осудить и сослать на самые тяжелые работы».

Прибывший в Чернигов в отпуск курсант Одесского мореходного училища ИЗЮМЕНКО А. сказал: «То, что смертная казнь отменена в СССР – хорошо для советских людей. Но следовало бы оставить смертную казнь для таких преступников, которых сейчас судят. Им не может быть никакого снисхождения».

Домохозяйка БАБЕШКО О.А. заявила: «Через злодеяния венгров и немцев погибла моя сестра. Их надо не судить, а расстрелять».

Некоторые лица пытаются найти оправдание для преступников, чинивших злодеяния. Например, заведующий Горжилуправления ЩЕРБАК заявил: «Не все обвиняемые виноваты одинаково. Сидящий на скамье подсудимых рядовой солдат выполнял приказы своего командира. Выполнение приказа является законом в любой стране».

Аналогичное высказывание отмечено и у инженера-электрика квартирной эксплуатационной части Черниговского гарнизона ЦИТЛЕНОК Б.В.: «Не интересно слушать показания венгерского генерала, потому что он выполнял приказания свыше».

Зафиксированы также отрицательные суждения со стороны отдельных граждан. Артист областного театра ПОЛИВОДА А.Д. в кругу актеров заявил: «Я больше на судебный процесс не пойду, т.к. интересного там нахожу очень мало. Все заранее predetermined – получают они срок и будут где-нибудь преспокойно себе его отбывать. С киркой они работать не будут».

Инженер Черниговского лесхоза БОЧКОВСКИЙ В.С.: «Лагерные условия в Советском Союзе очень тяжелые. Там люди обречены на верную смерть. Лучше бы их повесили, чем дадут по 25 лет каторги».

Работник хозяйственного отдела УМВД капитан ЛИТВИНЕНКО В.С. заявил: «Нельзя все стричь под одну гребенку. Кто из нас во время войны не брал и не угонял скот, не отнимал хлеб, а также не палил населенные пункты? Ведь это была война».

Начальник управления МГБ Ч[ерниговской]О[бласти]
полковник

[підпис]

ФЕДОРОВ

20 листопада 1947 р.

Цілком таємно Літ. «А»

20 ноября сего года на процессе по делу венгерских и немецких военных преступников – участников зверств на территории Украинской и Белорусской ССР, начался допрос свидетелей. Было допрошено 7 свидетелей из числа военнопленных и 14 советских граждан. Свидетели – военнопленные ВЕЙС и САЛКОИ дали показания о конкретных

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

фактах злодеяний, совершенных подсудимыми – бывшими их командирами – генерал-майором ВАУМАН и майором ШИПРАК. Оба подсудимых были вынуждены признать совершенные ими преступления.

Из числа свидетелей – советских граждан особый интерес вызвали показания бывшего командира партизанского отряда БАЛАБАЙ, учительницы ДЗЕГАНОВСКОЙ, священников ДОГАЕВА, ПОДКУР и ЖИТНИК, а также колхозника РУДОЙ.

Свидетели БАЛАБАЙ и РУДОЙ полностью изобличили не признававшегося подсудимого майора БЕРДЕФИ.

Показания свидетелей о злодеяниях немецких и венгерских оккупантов вызывали в зале возгласы возмущения, многие из присутствующих плакали.

По-прежнему подавляющее большинство населения положительно реагирует по поводу происходящего процесса. На имя Трибунала поступают письма, в которых высказывается гнев по адресу подсудимых и одновременно сообщается о лицах, имевших связь с немцами и венграми во время оккупации. Например, в анонимном письме на имя председателя Трибунала пишется: «Вы справедливо судите врагов, но есть и наши, что им помогали. Вот гражданка БОЯРСКАЯ Елена, проживающая в г. Чернигове, по ул. Коцюбинского, дом 26. Она с немцами гуляла, прижила от них ребенка, помогала им. Надо с ней поговорить. ЗИНА П.И.».

Из положительных высказываний приводим наиболее характерные. Машинист паровоза станции Чернигов ПЕТРИЧЕНКО И.И. заявил: «Этих преступников нужно не только расстрелять за их дела, а надо их повесить. Сколько крови выпили они из наших людей».

Служащий МАКСЮК А.Ф. сказал: «Пусть наши враги знают, что советский народ ни на какие угрозы издевательства не поддается. Чем ожесточеннее относятся к нашему народу, тем сильнее он борется за свое освобождение. Так мы воспитаны, так мы, если потребуется, и умрем».

Работник городского комитета Красного Креста ГРИЦУК Н.К. высказался: «Они заслуживают самого сурового наказания. Я бы их рвал на куски, чтобы они чувствовали, как больно терять матери своего ребенка, а ребенку свою мать».

Лаборантка пристани Чернигов ПИНЧУК М.С., 50 лет, заявила: «Я хочу ходатайствовать перед правительством, чтобы этих паразитов повесили».

21 ноября судебные заседания не проводятся. Суд будет подготавливать материалы для доклада в Москву о содержании приговора. 22 ноября – продолжение допроса свидетелей.

Начальник управления МГБ Ч[ерниговской]О[бласти]
полковник

[підпис]

ФЕДОРОВ

22 листопада 1947 р.

Цілкою таємно Літ. «А»

СПЕЦСООБЩЕНИЕ

22 ноября сего года на процессе по делу немецких и венгерских военных преступников

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

– участников злодеяний на территории Украинской и Белорусской ССР продолжался допрос свидетелей.

Свидетели КРАВЧЕНКО и ДОРОШКО изобличили подсудимого ДРОСТЕ, чинившего злодеяния в Носовском районе Черниговской области. КРАВЧЕНКО работала уборщицей сельхозкомендатуры в период немецкой оккупации и хорошо знала поведение ДРОСТЕ. Свидетель ДОРОШКО, лично знавший ДРОСТЕ, дал подробные показания об участии подсудимого в карательной операции немцев 11 марта 1943 года в селе Козары Носовского района, во время которой было расстреляно и сожжено около 3-х тысяч человек и полностью уничтожено это село.

Выступившая по делу подсудимого ШИПРАК, свидетель ЦАЛКО изобличила последнего в чинимых им злодеяниях в Овручском районе Житомирской области. По приказанию ШИПРАКА она подвешивалась за связанные руки на дерево. Свидетельница опознала подсудимого.

На вечернем заседании закончился допрос свидетелей. Всего по делу допрошено 35 свидетелей.

Процесс продолжает находиться в центре внимания общественности Чернигова и Черниговской области. Местная печать и центральные газеты Украинской ССР широко освещают ход процесса.

Реагирование населения о процессе в подавляющем большинстве – положительное.

Домохозяйка ПОДГОРСКАЯ заявила: «Я прожила 45 лет. За всю жизнь не зарезала цыпленка. Но если бы мне дали возможность расправиться с этими мерзавцами, то я бы своей собственной рукой их истребила».

Служащий ОБЛОВАТНЫЙ М. сказал: «Этот процесс имеет огромное значение. Он – яркая иллюстрация слов товарища СТАЛИНА о том, что фашистские преступники не уйдут от ответственности».

Колхозница ЖИВАЧ Т.Д. из М–Коцюбинского района, Черниговской области высказала такую мысль: «Сидящие на скамье подсудимых – выродки рода человеческого. Их надо всех уничтожить за те мучения, которые они творили над советскими людьми».

Резких, отрицательных суждений за прошедшие сутки не зафиксировано.

23 ноября – выступление Государственного обвинителя – генерал-майора юстиции ДУНАЕВА.

Начальник управления МГБ Ч[ерниговской]О[бласти]
полковник

[підпис]

ФЕДОРОВ

24 листопада 1947 р.

Цілком таємно. Літ. «А»

СПЕЦСООБЩЕНИЕ

На утреннем и вечернем заседаниях 24 ноября сего года судебного процесса по делу немецких и венгерских военных преступников – участников злодеяний на территории Украинской и Белорусской ССР выступила защита, а также произнесли последние слова

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

10 обвиняемых.

Наиболее удачными, политически заостренными были речи московского адвоката МИЛОВИДОВА и киевского адвоката ПОПОВА. Речи адвокатов КОВАЛЕНКО (Москва), и СЕРЕБРЯКОВА (Киев) были многословны, но пустые по своему содержанию.

Все выступившие подсудимые в последних словах, признавая свою вину, просили суд о снисхождении. Подсудимый АЛДЯ-ПАП заявил: «Я не защищаю себя, а обвиняю. За все свои преступления я ожидаю справедливого приговора».

Подсудимый ЗАХАР, осуждая свою прошлую преступную деятельность, сказал: «Смягчающих обстоятельств моей вины нет. Приговор по настоящему делу должен послужить предупреждением для новых поджигателей войны».

Речь государственного обвинителя, произнесенная 23 ноября, вызвала новые положительные отклики трудящихся Чернигова, по поводу происходящего процесса.

Бухгалтер Черниговского зоотехникума ГЛОДНИЧ С., участник Отечественной войны, заявил: «После речи прокурора я еще в большей степени понял, какое огромное воспитательное значение имеет происходящий процесс. Организация таких процессов возможна лишь в условиях Советской действительности. Капиталисты не станут судить виновников и поджигателей войны».

Работник областного земельного отдела ВЕЛИЧЕНКО А.И. высказал такую мысль: «Этот процесс имеет мировое значение. Он вскрывает подлинное лицо фашизма. Показывает тупость и низость немецких и венгерских генералов и офицеров. Оккупационные войска не смогли задушить мощное партизанское движение на оккупированной территории, но проявили свою храбрость в борьбе с беззащитными стариками, женщинами и детьми».

Вокалист хоровой капеллы областной филармонии ГУРИЕНКО Т., инвалид Отечественной войны, заявил: «Этих подлецов, которые сделали меня инвалидом, я уничтожил бы как бешеных собак. Прав был прокурор, потребовавший осудить их на 25 лет каторги каждого».

Рабочая кирпичного завода МАТВИЕНКО Г. заявила: «Очень печально, что советский закон об отмене смертного приговора распространяется и на этих извергов. Но ничего, им и 25 лет каторги будет хорошим наказанием за совершенные злодеяния».

Актер областного театра БЕРЕЗНЯК сказал: «Красиво говорят адвокаты, пытаясь умалить вину своих подзащитных. Но их выступления теряются в сознании присутствующих на процессе, т.к. зверства преступников всем очевидны. Речи адвокатов только вызывают возмущение у советских людей».

Из отрицательных высказываний приводим наиболее характерные.

Учитель СОБОЛЕВСКИЙ И.В. по поводу процесса заявил: «Этот суд я считаю комедией, отвлекающей советских людей от происходящих серьезных международных событий. Судят второстепенных людей, а главные виновники спокойно сидят в Америке. Я не согласен, что венгры самостоятельно проводили свою политику, они были исполнителями воли немцев».

Лаборантка областной санитарной эпидемической станции МЕЛЬНИКОВА Н.А. в кругу медперсонала высказала такую мысль: «Как бы их не судили, а им плохо не будет. Ну, вышлют на север, но кто-то вмешается, предложит дать им хлеба по 800 грамм в день,

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

хороший паек, и будут они там жить припеваючи. А потом вообще неизвестно, что будет в ближайшее время. Их ,конечно, освободят».

Дьякон Черниговского собора СИНЕЛЬНИКОВ, состоящий на учете УМГБ как антисоветчик, заявил: «Прокурор в своей речи слишком сгустил краски. Правильно, что немцы занимались грабежом, а разве мы в Германии не грабили? Мы были и остались врагами для всех немцев».

Заслуживают внимания высказывания подсудимых во время их нахождения в тюрьме. Выясняется, что многие из них лицемерят на суде и остаются убежденными врагами советского народа. Полковник ЗАХАР заявил: «Я хотел бы, чтобы в 1948 году вспыхнула война между Англией и Россией. Я получу большое удовольствие, когда узнаю, что Москву бомбят атомные бомбы. Я не думаю, что мы долго останемся в тюрьме. Венгры, находящиеся на западе, будут ходатайствовать перед англичанами, чтобы этот процесс подвергли ревизии. Я мечтаю о дне, когда можно будет отомстить России».

Подсудимый бывший немецкий зондерфюрер ДРОСТЕ сказал: «Я горд тем, что нахожусь среди таких обвиняемых, как генерал-лейтенант АЛДЯ-ПАП. Важно, что у него имеются большие связи в Англии и англичане что-нибудь предпримут, чтобы смягчить приговор».

Генерал-лейтенант АЛДЯ-ПАП заявил: «Самое большое наказание получу я. Покончить жизнь самоубийством – это значит показать свою трусость. Но иногда обстоятельства заставляют сделать и это».

Обвиняемый полковник АМОН сказал: «Вчера БЕРДЕФИ подошел ко мне и поблагодарил за то, что я взял на себя один эпизод зверств, за который ответственен не я, а он. Я видимо получу 25 лет, но лучше была бы смертная казнь».

Бывший подполковник германской армии БАЙЕР высказался: «Я очень доволен, что мне удалось обмануть суд, сказав, что деревня Куликовка, где была расправа с мирным населением, относилась не к моему району. Вообще мне удалось отказаться от многих фактов, пользуясь тем, что на процессе нет никого из моих подчиненных».

Обвиняемый солдат БОРОШ сказал: «Русские свидетели настолько говорили правдиво, что не было никакого смысла отказываться. Даже генерал БАУМАН вынужден был признать все».

25 ноября – окончание выступлений с последними словами подсудимых. К вечеру ожидается вынесение приговора.

Начальник управления МГБ Ч[ерниговской]О[бласти]
полковник

[підпис]

ФЕДОРОВ

26 листопада 1947 р.

Цілком таємно Літ. «А»

СПЕЦСООБЩЕНИЕ

Сообщаю реагирования населения по поводу происходившего в Чернигове открытого судебного процесса над немецкими и венгерскими военными преступниками – участниками злодеяний на временно оккупированной территории Украинской и

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

Белорусской ССР.

Работник Облпотребсоюза ЗЕЛЬБОВИЧ Р.Я. заявил: «Я очень сожалею, что все эти преступники остались живыми. Пусть благодарят наш Советский закон об отмене смертной казни. Приговор суда справедлив. Они сами впоследствии пожалеют, что остались живыми».

Начальник Областного Управления по транспортному освоению малых рек СУВОРОВ А.В. сказал: «Происходивший суд над немецкими и венгерскими преступниками, по моему мнению, не произвел на них морального воздействия. Враги остаются врагами».

Главный бухгалтер Черниговской торфоартели КОКОТЮХА заявила: «Немцы и венгры, сидевшие на скамье подсудимых, совершили большие преступления. Но ведь война вообще преступление. Выходит, что нужно судить всех воюющих. По-моему приговор Трибунала чрезмерно суров».

Юрист МАКЕЙ Н.М. высказался: «Происходивший процесс меня мало интересовал. Меня больше беспокоит дороговизна и то, что нет топлива. Процесс — это политика, а я ей теперь не интересуюсь».

Сотрудница аптекоуправления АЗАРКЕВИЧ Р. сказала: «И для чего с ними так долго возились. Смерть — был бы самый справедливый приговор. На каторге с ними будет больше возни, чем пользы, того и гляди убегут».

Шофер ГРИБАЙ Н.А. заявил: «Суд меня мало интересовал потому, что на скамье подсудимых сидели солдаты и офицеры, которые исполняли приказы своего начальства. И неправильно, что суд наказал всех подсудимых одинаково».

Инспектор Горфинотдела КУЛЕШОВ Н. сказал: «Подсудимые вели себя все время спокойно, ибо знали, что их не расстреляют. Сейчас они получили срок и я думаю, что их используют как специалистов в Венгрии, тем более, что Венгрия наша союзница».

Научный работник ТОБИЛЕВИЧ заявил: «Ну вот, осудили их на 25 лет. Осужденные — народ привилегированный, будут наш хлеб есть, а работать они не будут. Были бы хоть специалисты, а с военного, что с козла, ни шерсти, ни молока».

Начальник управления МГБ Ч[ерниговской]О[бласти]

полковник

[підпис]

ФЕДОРОВ³

Держархів Чернігівської області, ф. П-470, оп.6, спр.442, арк.116–134. Оригінал. Машинопис.

1. Угорські підрозділи Східної угорської окупаційної групи генерал-лейтенанта Алдя-Папа Золтана Йогана, 1895 року народження, уродженця Будапешту, брали участь у знищенні райцентру Корюківка. Загалом на Чернігівщині угорські частини брали участь у знищенні до 60 тисяч мирних мешканців. У доповідній записці Чернігівської комісії по розслідуванню злочинів угорців на території 12 адміністративних районів Чернігівської області від 10 березня 1945 р. вказувалося: «На території нашєї області були розположені спеціальні венгерські частини, із складу яких створювалися окремі отряди, які під видом боротьби з партизанами, чинили свою беспощадну расправу над населенням і займалися грабежом имущества».

Свої злочинства венгры совершали под руководством немецких захватчиков, во многих случаях самостоятельно.

Дванадцять районів Черниговской області: 1. ГРЕМЯЧСКИЙ; 2. ГОРОДНЯНСКИЙ; 3. КОРЮКОВСКИЙ; 4. МЕНСКИЙ; 5. НОВГОРОД-СЕВЕРСКИЙ; 6. ПОНОРНИЦКИЙ; 7. СОСНИЦКИЙ; 8. СЕМЕНОВСКИЙ; 9. МИХАЙЛО-КОЦЮБІНСКИЙ; 10. ХОЛМЕНСКИЙ; 11. ЩОРСКИЙ; 12. ЧЕРНИГОВСКИЙ были ареной,

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

где используют исключительно расправу над мирным населением венгры. На территории этих районов было убито и замучено 38 611 советских граждан и 12 139 угнано в рабство.

Остановимся на отдельных моментах, характеризующих поведение венгров на Черниговщине.

1. В 1942 году 2-го марта в с. Елино Щорского района прибыл карательный отряд венгров, под командованием фельдкоменданта города Щорс подполковника ЧЕНДЕШ Имра и майора ТОТ Ейне и начал расправу над мирным населением под тем предлогом, что село расположено около леса и население может сочувственно относиться к партизанам. Венгры подожгли село со всех сторон и запретили населению оставлять горевшие строения, всех выбегающих из горящих домов расстреливали или же живыми бросали в огонь. Всего было убито и сожжено 296 мирных граждан, без различия пола и возраста, от села не осталось ничего.

2. В 1943 году 18-го апреля венграми было обстреляно село Загребельная Слобода Щорского района из пулеметов, минометов и орудий, одновременно с востока, запада и юга. Все жители села бежали в лес, оставив свое жилье и имущество. Вторая группа венгров переправилась лодками через реку Снов из села Новые Боровичи и сожгла все постройки; после чего была сделана облава на людей, спасшихся в лесу. Было захвачено 80 человек стариков, женщин и детей, всех их закрыли в помещении и сожгли живыми. Недогоревшие трупы обливали бензином и вторично зажигали, этим самым палачи стремились скрыть следы своего преступления.

3. В 1943 году 18-го апреля венгры обстреляли из орудий село Илькуча Щорского района, ворвались в село, забрали у населения домашнее имущество и продукты питания, угнали скот, а село сожгли полностью. После этого в течении 5-ти дней приезжали на место бывшего села Илькуча и расстреливали население, которое возвращалось на пепелище.

4. В 1942 году, в марте месяце, под командованием майора КИМЕРИ в село Ивановка Корюковского района прибыл отряд венгров начал грабить население, угоняя скот, забирая продукты питания и ценные вещи. Для устрашения населения, была сожжена одна треть построек села и расстреляно невинных мирных граждан 20 человек.

5. В 1941 году 2-го декабря на 10-ти автомашинах приехал отряд венгров в село ТОПОЛЕВКУ Холменского района и окружил село со всех сторон. Окружив село, венгры открыли огонь по нем из всех видов оружия. Испуганное население стало разбегаться по селу. Венгры ворвавшись в село стали расстреливать население и поджигать дома, бросая отдельных граждан в горящие дома. В некоторых случаях партиями загоняли жителей в дома, закрывали их там и бросали туда гранаты. Всего было убито 152 человека и сожжено 204 двора.

6. В 1941 году 4-го декабря венграми было сожжено село Лосевка Холменского района, из 393 дворов, было сожжено 391 двор и уничтожено мирного населения 112 человек.

7. В 1941 году 17-го декабря сожжены села Самотуги и Богдановка Холменского района, где в огне погибло 185 хозяйств.

Помимо уничтожения отдельных селений, с проживающим там населением, венгры проводили массовые аресты советских граждан, заключали их в тюрьму и там расстреливали. В городе Щорс, который является одним из центров венгерского командования, в тюрьме было расстреляно около 5,5 тысяч человек.

Приводим свидетельские показания гражданки города Щорс КРИВЦОВОЙ Пелагеи Никифоровны: «Я жила недалеко от тюрьмы и всегда видела, как по нашей улице вели людей – мирных жителей на расстрел в лес, делалось это или рано утром или поздно вечером. Особенно мне осталось в памяти, как зимой 1943 года в феврале месяце выводили из тюрьмы партиями человек по 200 – 300 в лес на расстрел. Кроме того тех, кто не мог идти, везли на автомашинах, у те, кто шел пешком руки были связаны назад проволокой. В большинстве своем тех, кого расстреливали, были старики, молодежь и матери несли своих маленьких детей на руках.

В одной из групп, шедших на расстрел, я узнала жителей нашего города: БОЙКО Николая, ТОСЕНКО Николая, работавших до войны на железнодорожной станции рабочими, и ГОРОВЦА – работника МТС. Я могла бы опознать больше жителей, но шедшие немцы или венгры угрожали расстрелом, кто смотрел в окна на арестованных. Были случаи, что по смотревшим с окон гражданам стреляли из пулеметов.

К основному лесу, где проводились расстрелы, никогда и никого не пускали, опушка его строго охранялась».

Рядом других свидетельских показаний жителей города Щорс гр[ажда]н: МАСЛАНОВ Елизаветы Петровны, ШТЫХНО Марии, ПИОНЫ Евгении Федоровны, ТРАЛО Веры Ивановны, КУРЫЛИНА Авксентия Никифоровича, ХОМЯКОВОЙ Александры Тимофеевны, СТЕЛЬМАХ Константина Федоровича, Кривцовой Пелагеи Никифоровны и судебно-медицинской экспертизой установлено, что в Щорском райцентре расстреляно и зверски замучено мужчин, женщин и детей вышеуказанное количество.

Массовые расстрелы производились в Щорском городском парке, где и обнаружено 30 ям-могил, в которых захоронено 3 028 человек и в молодом сосняке, прилегающем к парку (где был пионерский лагерь) обнаружено 20 ям-могил, где захоронено 2 250 человек.

Судебно-медицинская экспертная комиссия вскрыла 6 ям-могил, в которых захоронено до 700 человек: при этом исследовано до 120 трупов.

В первой яме–могиле находящейся на опушке городского парка, с южной стороны, размером 4х5 метров и давностью от марта месяца 1943 года захоронено 150 человек.

Трупы мужского и женского пола, в возрасте от 18-ти до 45-ти лет, одеты, расположены послойно, головами на северо-запад и ногами на юго-восток.

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

На обследованных трупах обнаружены огнестрельные повреждения головы, со входным отверстием затылочной области и выходным отверстием в области лобно-лицевых костей.

Вторая яма находится в северной стороне леса, размером 4х3 метра, давностью от октября 1942 года. Все трупы лежат лицом вниз в беспорядочном положении, среди них мужчины, женщины и дети, в количестве до 70 человек и возраста от 2-х до 60-ти лет.

Третья яма-могила размером 6х3 давностью от февраля месяца 1942 года. Трупы обоих полов, среди которых имеются также дети различного возраста. Общее количество трупов до 80 человек.

Во второй и третьей ямах трупы со значительно разложившимся состоянием. Все же при судебно-медицинской экспертизе установлено, что в большинстве своем имеется огнестрельное ранение костей головы.

Четвертая яма-могила давностью от 24 февраля 1942 года, расположена в южной части леса, размером 4х4 метра, глубиной до 2-х метров, где расстреляны мужчины и женщины в возрасте от 14 до 50 лет, в количестве около 50 человек. Трупы одеты. При обследовании трупов установлено наличие огнестрельного ранения костей черепа. В отдельных случаях полное разможнение черепной коробки с выхождением мозгового вещества. Глубина залегания трупов от уровня земли 60 см. В большинстве случаев ямы смертниками копались ими самими.

На основании медицинско-судебного и патолого-анатомического исследования, захороненных во вскрытых ямах-могилах трупов, судебно-медицинская экспертная комиссия вынесла следующее заключение.

1. Во вскрытых и проверенных ямах-могилах схоронены трупы мужского и женского пола и детей различных возрастов.

2. Смерть всех трупов насильственная, последовала в большинстве своем от огнестрельного ранения головы, с входным отверстием в области затылочной кости и выходным отверстием в лобно-лицевой части тела.

3. В отдельных случаях установлено обширное повреждение костей черепа с полным разможением и выхождением мозгового вещества. Имеет место также повреждения различных частей тела, причиненного тупым оружием. Во многих трупов руки связаны назад веревками или проволоками.

Аналогичная расправа над населением производилась венграми и в других населенных пунктах перечисленных выше 12 районов.

Издаваясь и истребляя мирных советских граждан, не исключая беспомощных стариков и грудных детей, венгерские приспешники германского фашизма все это сопровождали беспощадным грабежом и уничтожением материальных ценностей.

За время пребывания венгерских частей на территории вышеуказанных районов было уничтожено и разграблено имущество 632 колхозов, на сумму 3 753 888,4 тыс. рублей. Учреждения народного образования нанесен ущерб на сумму 53 509,1 тыс. рублей; учреждения здравоохранения – на сумму 16 588,4 тыс. рублей; хозяйственным учреждениям, организациям районов и городов на сумму 50 034,4 тыс. рублей; ограблено 63 856 хозяйств отдельных граждан, на сумму 2 672 905,8 тыс. рублей.

Суммы ущерба по отдельным элементам, натуральные показатели по разрушениям сообщаем в прилагаемых таблицах.

Персональных виновников венгерских злодеяний нам удалось установить незначительное количество, ниже сообщаем сведения о них.

1. РАЙХЕЛЬ Фриц, по национальности венгр, обер-лейтенант, комендант венгерской комендатуры города Щорс.

2. КОША Габуру, венгр, младший лейтенант венгерской комендатуры города Щорс.

3. ТОТ Ейне – венгр, майор, командир батальона местного гарнизона в г. Щорс.

4. ЧЕНДЕШ Имра – венгр, подполковник, комендант фельдкомендатуры г. Щорс.

5. ХАВЕРЛА Жандар – венгр, младший лейтенант военной комендатуры Семеновского района.

6. РАДНОТЫ Франц – венгр, младший лейтенант военной комендатуры Семеновского района.

7. ПОРЦЕР Йозеф – венгр, помощник начальника хозкоманды Семеновского района.

8. КИМЕРИ – венгр, майор, командир карательного отряда в Кюрюковском и Холменском районах.

Председатель областной комиссии содействия [підпис] Кузнецов. Заместитель председателя областной комиссии [підпис] Костюченко. Члены комиссии: [підпис] Еписком Борис. Аксенов. [підпис] Брага. Ответственный секретарь областной комиссии [підпис] Балабай». Див.: *Держархів Чернігівської області, ф. Р-3013, оп.1 спр.102, арк.3–8.*

2. Ймовірно йдеться про Кітцінгера Карла (Karl Kitzinger. – нім.) (1886–1962) – народився ум. Ной-Ульм. 3 липня 1904 р. – фанен-юнкер 13 інженерного батальйону, з жовтня 1905 р. – лейтенант. Учасник Першої світової війни. Після демобілізації з армії служив у Рейхсвері. 31 листопада 1934 р. переведений у Люфтваффе. У червні 1938 – вересні 1939 рр. – командуючий ПВО «Захід». З жовтня 1939 – 1940 рр. – інспектор зон ПВО. З квітня 1940 – червня 1941 рр. – командуючий генерал і командир повітряного регіону «Норвегія». Із липня 1941 – липня 1944 рр. – командуючий Вермахтом в Україні. У липні – жовтні 1944 р. – очолював командування у Франції. У жовтні 1944 – травні 1945 рр. – головкомандуючий кріпосним районом «Захід». У травні 1945 – 1947 рр. – у британському полоні. Помер у Штутгарті. Див.: *Вермахт на советско-германском фронте. Следственные и судебные материалы из архивных уголовных дел немецких военнопленных 1944–1952. /Сост. В.С. Христофоров, В.Г. Макаров). – М., 2011. – С. 748-749.*

№ 312

Лист завідуючого відділом у справах репатріантів Чернігівського облвиконкому Г. Бондарчука голові Батуринського райвиконкому Гальченку щодо листування з родичами до радянських громадян, які перебували в англо-американській окупаційній зоні

9 лютого 1949 р.

Поступающие из ряда районов письма для пересылки их в зоны оккупации Англо-Американскими войсками в Германии и Австрии к своим родственникам не все носят конкретный характер призыв за возвращения их на Родину; отсутствуют действенные факторы, способствующие возврату советских граждан в семью нашего Великого народа.

Этогоговорит о том, что среди родных и знакомых недостаточно проводится разъяснительная работа в части содержания посылаемых писем за границу в зоны оккупации.

В дальнейшем обратить внимание Вашего зав[едующего] сектором кадров на такие вопросы при отставке писем к Вам: Письма должны быть конкретны, душевны, насыщены положительными фактами из своей жизни и жизни соседей, знакомых, цифрами, примерами восстановления села, района, города и т.д.

В каждом письме должен быть призыв возвращаться на Родину, желательно, чтобы в письма вкладывались фотокарточки родных и знакомых.

Письма, направляемые к нам, должны быть в незаклеенных конвертах. На конверте нужно указать подробный адрес отправителя и получателя, четко написанный на украинском или на русском языках, желательно рукой отправителя. Если отправитель неграмотный или малограмотный, в письме следует указать, кто писал письмо по просьбе отправителя. На письмах должна быть дата написания письма.

В целях использования радио для розыска угнанных немцами советских граждан, полные адреса которых неизвестны, нам можно направлять заявления о розыске и без указания адресов.

Для этого следует провести разъяснительную работу среди родных и знакомых, у которых сыновья, дочери и знакомые неизвестно где в настоящее время находятся.

Зав [едующий] отделом по делам
репатриации при облисполкоме

[підпис]

БОНДАРЧУК

Держархів Чернігівської області, ф. Р-4058с, оп.2с, спр.50а, арк.1. Оригінал. Машинопис.

№ 313

Розпорядження голови Олишівського райвиконкому Деміна голові Вікторівської сільради Кошелю щодо листування з громадянами, які повернулися із примусових робіт у Німеччині

5 травня 1949 р.

Несмотря на ряд указаний исполкома райсовета депутатов трудящихся в отношении

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

организации написания писем от родных, дети которых находятся за границей с призывом немедленно возвращаться на Родину, независимо, где и в какой стране они находятся в настоящее время.

Вами долгое время эта работа не проделана.

Исполком Олишевского райсовета депутатов трудящихся требует немедленно организовать написание писем от родных к находящимся за границей, согласно списков, которые Вы нам прислали с адресами. Письма должны быть написаны в патриотическом духе. На конвертах должны быть написаны адреса по-иностранному страны куда посылается письмо и по-русски, а также внизу адрес отправителя.

Написанные письма в незаконченном виде с марками шлите (спец-сектор райисполкома) для направления их по назначению.

Письма шлите на *Кваша Дуня Михайловна, Дишура Варвара Глисевна, Дубовик Ольга Ивановна*¹.

В том случае, если не представляется уточнить адрес места нахождения за границей, организуйте подачу заявлений от родных, находящихся за границей на имя отдела регистрации с просьбой о розыске их, от которых нет сведений, где они находятся в настоящее время, с указанием их прежних адресов, а также и без адресов, обязательно указав ФИО, год рождения и адрес места жительства до угона в Германию.

(Пример заявления и письма прилагается)².

О проведенной Вами работе информируйте райисполком 14.05.1949 г. К проведению данной работы привлекайте учителей школы.

Председатель исполкома райсовета
депутатов трудящихся

[підпис]

ДЕМИН

Держархів Чернігівської області, ф. Р-1262, оп.1, спр.48, арк.165. Оригінал. Машинопис.

1. Текст – рукопис.

2. У зразку вказувалося: «Отделу репатриации при Черниговском облисполкоме от гр . Бойко Ивана Ивановича с. Красиловка Олишевского района Черниговской области. Заявление: Прошу Вас разыскать и вернуть мою дочь Бойко Ольгу Ивановну 1927 г.рождения, уроженку с. Красиловка Олишевского района Черниговской области, которая была угнана в немецкое рабство 27.10.1942 г. Последнее письмо от нее поступило 24.02.1943 г. из Германии (адрес неизвестен или указать страну и известить адрес). Прошу в моей просьбе не отказать. К сему Бойко И.И.» Див.: *Держархів Чернігівської області, ф. Р-1262, оп.1, спр.48, арк.166.*

Село Красиловка Олишевского района Черниговской области 15.05.1949 г. Бойко Анне Ивановне.

Здравствуй дорогая дочь Аня!

Шлем мы всей семьей тебе наш горячий привет с нашей Родины – Украины и убедительно просим тебя возвратиться в родное село, в нашу дружную Советскую семью.

Твои подруги давно возвратились из немецкого рабства и нельзя описать, как радостно мы встретили их, все они влились в наш коллектив, за ними сохранились все права советского гражданина, чем пользовались до войны то имеют и в настоящее время.

Кроме этого государство оказало денежную помощь тем, кто нуждался, через колхоз нуждающимся была оказана помощь продуктами и семенами, всем им в первую очередь были запаханы огороды и т.д.

Если ты помнишь Варю Иванову что вместе с тобой была угнана в Германию, сейчас работает звеньевой колхоза, ее звено лучшее в колхозе, а Анну Ивановну Глюк избрали депутатом сельского совета.

Все прибывшие опять показывают образцы работы на полях нашей Советской Украины, принимая горячее участие в строительстве коммунистического общества.

Часть из прибывших поехали учиться, ты может помнишь Шерву Ивана Ивановича, сейчас оканчивает институт, скоро будет инженером (привести возможные примеры из Вашего села).

В нашей семье все живы здоровы, все работают в нашем родном колхозе, колхоз мы восстановили

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

(привести пример успехов) по урожайности превзошли довоенный уровень. С каждым днем жизнь становится все лучше и лучше.

Уже прошло больше года как у нас в Советском Союзе отменена карточная система, сейчас в магазинах имеется все, что твоей душе желательно, нет никаких ограничений, во всем имеем достаток, даже не верится, что после такой тяжелой войны, мы – советские люди так быстро залечили раны, нанесенные нашей стране.

Передаем тебе привет и низко кланяемся, просим тебя – немедленно возвратиться на родину в родное село.

Твой отец, мать, брат Вася, сестра Оля и все твои подруги и друзья. Твой отец Бойко Иван. Див.: *Держархів Чернігівської області, ф. Р-1262, оп.1, спр.48, арк.167.*

№ 314

Лист голови Чернігівського облвиконкому В. Капанова голові Батуринського райвиконкому про проведення агітаційної роботи серед родичів радянських громадян, які не повернулися на Батьківщину

6 травня 1949 р.

Учитывая исключительную политическую возможность проведения мероприятий по возвращению советских граждан на Родину, которые до этого времени находятся еще в зонах оккупации Англо-Американскими войсками Германии, Австрии, исполком облсовета депутатов трудящихся требует от вас усилить и взять под свой контроль всю эту работу, для чего вы должны провести следующие мероприятия:

1. По всем сельсоветам Вашего района проверить и выявить, кто еще не возвратился на Родину из числа угнанных в немецкое рабство в период оккупации Черниговской области, уточнив через родителей, братьев, сестер, родственников этих граждан, где находятся (государство, город, лагерь) угнанные в рабство люди, использовав для этого последние их письма, написанные ими к своим родителям, родственникам и знакомым.

Списки еще не возвратившихся лиц и их адреса за границей пришлите отделу по делам Репатриации.

2. Организуйте от родителей, родственников и знакомых, дети которых и близкие им люди еще находятся за границей, подачу ими заявлений на имя Отдела Репатриации с просьбой о розыске их, от которых нет сведений, где они находятся в настоящее время, с указанием их прежних адресов, а так же и без адресов.

3. Уточните по каждому селу, кто из числа репатриированных граждан возвратился в 1948 и 1949 гг. из западных зон оккупации в Германии, Австрии и пришлите на них подробные данные, указав: когда они выехали из западных зон, адрес, где они там проживали и чем занимаются в настоящее время.

4. Для разоблачения враждебной, антисоветской, антирепатриационной деятельности немецко-украинских националистических комитетов и комитетчиков, как предателей своего народа военных преступников и авантюристов с тем, что бы вырвать таким образом из-под их влияния массы перемещенных лиц и склонить советских граждан к возвращению на Родину, Вам необходимо:

а) Организовать от возвратившихся и возвращающихся репатриантов написание патриотических писем к знакомым им советским гражданам, которые еще находятся за границей с призывом, не верить антисоветской, клеветнической и ложной пропаганде и возвращаться на Родину и письма направлять отделу репатриации для направления их по

Окупаційна політика в радянських ідеологічних конструкціях: місцевий вимір

назначению;

б) Организовать от возвратившихся из западных зон написание статей в республиканскую газету «Радянський селянин», которая пересылается для распространения среди перемещенных лиц и также направлять отделу Репатриации;

в) Подготовить для выступления по радио репатриантов, возвращающихся из западных зон оккупации, с призывом к находящимся еще там гражданам возвращаться немедленно на свою Родину и сообщить на них подробные данные Отделу по делам Репатриации.

Кроме этого, установить, кто из родителей, дети которых находятся в лагерях перемещенных, смог бы выступить по радио с призывом немедленного возвращения на Родину и сообщить на них подробные данные Отделу Репатриации;

г) Подберите материалы о трудовом и бытовом устройстве на отдельных репатриированных советских граждан, которые бы ярко и убедительно показывали подъем при советском строе народного хозяйства и культуры района, рост материального и культурного благосостояния трудящихся масс, участие репатриированных в общественной работе, в соцсоревновании, выращивании высоких урожаев, стахановцев производства и т.д., с указанием конкретных лиц.

Все собранные материалы направляйте отделу по делам Репатриации.

О проделанной Вами работе информируйте Облисполком 20 мая 1949 г.

Председатель исполкома

облсовета депутатов трудящихся [підпис]

В. КАПРАНОВ

Держархів Чернігівської області ф. Р-4058с, оп. 2с, спр. 50а, арк. 28–29. Оригінал. Машинопис.

ЗМІСТ

Від упорядників.....	3
Р. Подкур, О. Лисенко. Життя по той бік фронту...:	
Чернігівська область в умовах нацистської окупації.....	5
О. Шаповаленко. Адміністративний апарат управління	
Чернігівщиною в роки нацистської окупації 1941 - 1943 рр.....	47
РОЗДІЛ І. Функціонування нацистського режиму	
у Чернігівській області (вересень 1941 - вересень 1943 рр.).....	59
§ 1. Окупаційна військова адміністрація, економічні відносини,	
населення: спроби адаптації.....	60
§ 2. Освіта, церква, громадське життя в умовах	
нацистської окупації.....	233
§ 3. Каральна політика нацизму.....	282
РОЗДІЛ ІІ. Окупаційна політика в радянських ідеологічних	
конструкціях: місцевий вимір (вересень 1943 - 1949 рр.).....	331
§ 1. Відбудова народного господарства, ставлення	
командування Червоної армії та місцевого	
партійно-радянського апарату до населення області.....	332
§2. Нацистська окупація в радянських ідеологічних конструкціях.....	402

наукове видання

Чернігівщина в роки нацистської окупації

Документи і матеріали

Упорядники:

Олександр Коваленко

Роман Подкур

Олена Лисенко

Відповідальна за випуск

Олена Лисенко

Технічний редактор

Олег Єрмоленко

Комп'ютерна верстка

Олег Єрмоленко

Коректори:

Тетяна Афанасьєва

Ірина Чаус

Підписано до друку 14.10.2013.

Формат 60x84/8. Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman Cyr.

Ум. друк . арк. 62,0. Ум. фарб.- відб . 62,0. Обл.- вид . арк. 57,66.

Зам . 0013. Тираж 500 прим.

Видавець Лозовий В .М.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців ,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції.

Серія ДК № 3759 від 14 квітня 2010 року

14005 м .Чернігів, вул.Мстиславська , 56/34

Тел. (0462) 972-661

www.lozovoy-books.cn.ua

Віддруковано ФОП Лозовий В .М.

14027 м .Чернігів, вул.Станіславського , 40